UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA

HR EXCELLENCE IN RESEARCH

Conferința științifică națională
cu participare internațională

„INTEGRARE PRIN CERCETARE ȘI INOVARE”

dedicată Zilei internaționale a Științei pentru Pace și Dezvoltare

Științe umanistice și sociale

9-10 noiembrie 2023

Chișinău, 2024

UNIVERSITATEA
DE STAT DIN MOLDOVA

HR EXCELLENCE IN RESEARCH

Conferința științifică națională cu participare internațională „INTEGRARE PRIN CERCETARE ŞI INOVARE”

dedicată Zilei internaționale a Științei pentru Pace și Dezvoltare

9-10 noiembrie 2023

Științe umanistice și sociale

Chișinău, 2024

CZU 082=135.1=111=161.1
I-58

Conferinţa ştiinţifică naţională cu participare internaţională „INTEGRARE PRIN CERCETARE ŞI INOVARE” dedicată Zilei internaționale a Științei pentru pace și dezvoltare 10-11 noiembrie 2023

Responsabil de ediție:

Georgeta STEPANOV, dr. hab., prof. univ.,
prorector pentru activitate științifică

DESCRIEREA CIP A CAMEREI NAŢIONALE A CĂRŢII
DIN REPUBLICA MOLDOVA

Integrare prin cercetare și inovare", conferință științifică națională (2023; Chişinău). Conferința științifică națională cu participare internațională "Integrare prin cercetare și inovare", dedicată Zilei internaționale a Științei pentru Pace și Dezvoltare, 9-10 noiembrie 2023 / comitetul științific: Igor Şarov [et al.]. – Chişinău: [S. n.], 2024 (CEP USM) – . – ISBN 978-9975-62-687-3.

Cerinţe de sistem: PDF Reader.

Ştiinţe umanistice și sociale. – 2024. – 421 p.: fig., tab. – Antetit.: Universitatea de Stat din Moldova, HR Excellence in Research. – Texte : lb. rom., engl., rusă. – Rez. lb. rom., engl. – Referinţe bibliogr. la sfârşitul art. – ISBN 978-9975-62-691-0 (PDF).

082=135.1=111=161.1
I-58

ISBN 978-9975-62-687-3

© Universitatea de Stat din Moldova, 2024

Conferința științifică națională cu participare internațională
„Integrare prin Cercetare și Inovare", dedicată Zilei internaționale a Științei pentru Pace și Dezvoltare

Comitetul științific:

Igor Șarov	Universitatea de Stat din Moldova, Rector, dr., prof. univ.
Otilia Dandara	Universitatea de Stat din Moldova, Prim-prorector, dr. hab., prof. univ.
Georgeta Stepanov	Universitatea de Stat din Moldova, Prorector, dr. hab., prof. univ.
Violeta Cojocaru	Universitatea de Stat din Moldova, Prorector, dr. hab., prof. univ.
Aurelia Hanganu	Universitatea de Stat din Moldova, Prorector, dr. hab., conf. univ.
Tudorel Toader	Universitatea „A.I.Cuza" din Iași, România, Rector, dr., prof. univ.
Volker Wittberg	Fachhochschule des Mittelstands (FHM) – Universitatea de Științe Aplicate, Germania, Prorector, dr.h.c., prof. univ.
Ionel Mangalagiu	Universitatea „A.I. Cuza" din Iași, Romania, Prorector pentru programe de cercetare științifică și transfer de cunoștințe, dr., prof. univ.
Corneliu Iațu	Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, România, Prorector, președinte Societatea de Geografie din România, dr., prof. univ.
N.D Halangot	Institutul de Endocrinologie și Boli Metabolice, Ucraina, dr. hab., prof. univ.
Iurie Bejan	Universitatea de Stat din Moldova, Directorul Institutului de Ecologie și Geografie, dr.
Liviu Dan Miron	Universitatea de Științele Vieții „Ion Ionescu de la Brad" Iași, România, dr., prof. univ.
Igor Nicoară	Universitatea de Stat din Moldova, Directorul Institutului de Geologie și Seismologie, dr.
Tatiana Sîrbu	Université catholique de Louvain, Belgia, dr.
Agatha Popescu	Universitatea de Stiințe Agronomice și Medicină Veterinară, Bucuresti, Romania, dr., prof.univ.
Dumitru Mirel Popa	Universitatea „Apollonia", Iași, Romania, dr., prof., univ.
Milena Yankova	Universitatea Neofit Rilski, Blagoevgrad, Bulgaria, dr.
Adelina Dumitraș	Universitatea de Științe Agricole și Medicină Veterinară, Cluj-Napoca, România, dr., prof. univ.
Victor Juc	Universitatea de Stat din Moldova, Directorul Institutului de Cercetări Juridice, Politice, Sociologice, dr. hab.
Veronica Prisăcaru	Universitatea de Stat din Moldova, Șef Departament Cercetare și Inovare, dr., conf. univ.
Vitalie Sochircă	Universitatea de Stat din Moldova, Decan al Facultății de Biologie și Geoștiințe, dr., conf. univ.
Viorica Gladchi	Universitatea de Stat din Moldova, Decan al Facultății de Chimie și Tehnologie Chimică, dr., prof. univ.
Sergiu Brînza	Universitatea de Stat din Moldova, Decan al Facultății de Drept, dr. hab., prof. univ.
Adrian Stoica Constantin	Universitatea „Ovidius" din Constanța, România, Decanul Facultății de Drept și Științe Administrative, dr. hab., prof. univ.
Ion Roșca	Universitatea de Stat din Moldova, Directorul Grădinii Botanice Naționale (Institut) „Alexandru Ciubotaru", dr.
Liliana Dmitroglo	Universitatea de Stat din Moldova, Decan al Facultății de Fizică și Inginerie, dr., conf. univ.
Ștef Marius	Universitatea de Vest din Timișoara, România, dr., conf. univ.
Serghei Palihovici	Universitatea de Stat din Moldova, Directorul Institutului de Administrație Publică, dr.
George Culea	Universitatea „Vasile Alecsandri" din Bacău, România, dr., prof. univ.
Aculina Arâcu	Universitatea de Stat din Moldova, Directorul Institutului de Chimie, dr. hab.
Tatiana Ivanova	Universitatea de Științe ale Vieții, Praga, Cehia, dr., conf. univ.
Florentina Nițu	Universitatea din București, Decanul Facultății de Istorie, dr., conf. univ.
Constantin Manolache	Universitatea de Stat din Moldova, Directorul Bibliotecii Științifice Centrale „A.Lupan", dr. hab.
Viorel Vizureanu	Universitatea din București, Decanul Facultății de Filosofie, dr., prof.univ.
Gheorghe Cojocaru	Universitatea de Stat din Moldova, Directorul Institutului de Istorie, membru corespondent al AȘM, dr. hab.
Ioan Bolovan	Institutul de Istorie „George Barițiu" – Filiala Cluj-Napoca a Academiei Române, România, Director, membru corespondent al Academiei Române, dr., prof. univ.
Victoria Bulicanu	Universitatea de Stat din Moldova, Decan al Facultății de Jurnalism și Științe ale Comunicării, dr., conf. univ.
Romina Surugiu	Universitatea din București, România, Facultatea de Jurnalism și Științe ale Comunicării, prodecan, dr., conf. univ.
Nina Corcinschi	Universitatea de Stat din Moldova, Directorul Institutului de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu", dr. hab.
Florin Ardelean	Universitatea din Oradea, România, Facultatea de Științe Politice și Științele Comunicării, dr., conf. univ.
Laurența Ungureanu	Universitatea de Stat din Moldova, Directorul Institutului de Zoologie, dr. hab.
Ludmila Usatâi	Universitatea de Stat din Moldova, Decan al Facultății de Litere, dr., conf. univ.
Grațiela Benga-Țuțuianu	Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu", Academia Română, Filiala Timișoara, România, dr., cercetătoare
Igor Nicoară	Universitatea de Stat din Moldova, Directorul Institutului de Geologie și Seismologie, dr.
Sabine Krause	Universitatea din Leipzig, Germania, dr., conf. univ.
Ion Mereuță	Universitatea de Stat din Moldova, Directorul Institutului de Fiziologie și Sanocreatologie, dr. hab.
Valeriu Ungureanu	Universitatea de Stat din Moldova, Decan al Facultății de Matematică și Informatică, dr., conf. univ.
Vladimir Guțu	Universitatea de Stat din Moldova, Decan al Facultății de Psihologie, Științe ale Educației, Sociologie și Asistență Socială, dr. hab., prof. univ.
Larisa Andronic	Universitatea de Stat din Moldova, Directorul Institutului de Genetică, Fiziologie și Protecția Plantelor, dr. hab.
Simona Sava	Universitatea de Vest din Timișoara, dr., prof. univ.
Laurențiu Șoitu	Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, România, dr., prof. univ.
Olga Sikimaka	Universitatea de Stat din Moldova, Directorul Institutului de Fizică Aplicată, dr.
Alexandru Solcan	Universitatea de Stat din Moldova, Decan al Facultății de Relații Internaționale, Științe Politice și Administrative, dr., conf. univ.
Cristian Banciu	Institutul de Biologie, Bucuresti, România, dr., cercetător.
Inga Țîțchiev	Universitatea de Stat din Moldova, Directorul Institutului de Matematică și Informatică „VladimirAndrunachievici", dr.
Maria Hămuraru	Universitatea de Stat din Moldova, Decan al Facultății de Științe Economice, dr., conf. univ.
Mirce-Alexandru Nedelea	Universitatea „Ștefan cel Mare" din Suceava, România, dr., conf. univ.

COMITETUL ORGANIZATORIC CU ATRIBUȚII DE COORDONARE GENERALĂ A EVENIMENTULUI ȘTIINȚIFIC

Sergiu Corlat	Prorector
Maria Duca	Director al școlii doctorale „Științe ale Naturii”, dr. hab., prof. univ., academician
Aliona Grati	Director al școlii doctorale „Științe Umaniste și ale Educației”, dr. hab., prof. univ.
Zinaida Bolea	Director al școlii doctorale „Științe Sociale”, dr. conf. univ.
Svetlana Slusarenco	Director al școlii doctorale „Științe Juridice și Economice”, dr., conf. univ.
Igor Bercu	Decan al Facultății de Istorie și Filosofie, lector univ.
Eugenia Tofan	Șef Secție Promovarea și protecția rezultatelor științifice
Elena Nirean	Șef Oficiu Asigurarea calității în cercetare, dr., conf.univ.
Marianna Savva	Secția Promovarea și protecția rezultatelor științifice, dr., specialist principal
Lilia Dogoter	Directorul Bibliotecii USM
Ghenadie Sîrbu	Directorul Editurii USM, dr.

COMITETELE ORGANIZATORICE ALE SECȚIUNILOR/ATELIERELOR

	Științe ale naturii și exacte
Biologie și Ecologie	Aurelia Crivoi, dr. hab., prof. univ. Steliana Clapco, șef CCȘ, dr., conf. cercet. Ion Balan, dr. hab., conf. univ. Lucia Bileț chi, dr., conf. cercet. Irina Sfeclă, dr., cercet. știin. coord.
Geoștiințe și Silvicultură	Ilie Boian, dr., conf. univ. Iurie Bejan, dr., conf. univ., director Institutul de Ecologie și Geografie
Chimie și Tehnologie Chimică	Elena Stratulat, dr., conf.univ. Maria Cocu, secretar științific, dr., conf.cercet.
Fizică și Inginerie	Natalia Nedeoglo, dr., conf. univ.
Atelierul științifico-practic „Tehnologii fizice avansate cu aplicarea UVS în monitorizarea și modelarea factorilor de mediu”, Ediția a IV-a	Veaceslav Sprincean, dr., conf. univ.
	Științe umanistice
Istorie și Arheologie	Emil Dragnev, dr., conf. univ. Silvia Corlăteanu-Granciuc, dr., conf. univ.
Filosofie și Antropologie	Dumitru Dodul, dr., conf. univ.
Litere	Cristina Grossu-Chiriac, dr., conf. univ. Aliona Sobol, dr., lector univ. Eugenia Mincu, dr. hab.
	Științe juridice și economice
Drept penal	Mariana Grama, dr., conf. univ. Vitalie Stati, dr., prof. univ. Valeriu Cușnir, dr. hab., prof. univ.
Drept public	Ion Guceac, academician, dr. hab. Elena Aramă, dr. hab., prof. univ.
Drept internațional	Lilia Gribincea, dr., conf. univ. Valentin Roșca, dr., lector univ.
Drept privat	Alexandru Cuznețov, dr., conf. univ. Tatiana Mihailov, dr., lector univ.
Drept procedural	Elena Belei, dr., conf. univ. Igor Dolea, dr. hab., prof. univ.
Științe Economice	Adriana Buzdugan, dr., conf. univ. Lucia Nepotu, asist. univ., drd.
	Științe sociale
Comunicare și Teoria Informării	Laura Tugarev, dr., lector univ.
Jurnalism și procese mediatice	Mariana Tacu, dr., conf. univ.
Relații Internaționale	Carolina Budurina-Goreacii, dr., lector univ.
Științe Politice și Administrative	Ciobanu Tatiana dr., conf., univ. Bevziuc Victoria, dr., lector univ. Serghei Sprincean, dr. hab., conf. univ.
Psihologie	Angela Potâng, dr., conf. univ.
Științe ale Educației	Maia Șevciuc, dr., prof. univ. Nadejda Butnari, dr., lector univ.
Sociologie și Asistență Socială	Stela Milicenco, dr., conf. univ. Anastasia Oceretnîi, dr., conf. univ. Victor Mocanu, dr., conf. cercet.
Educație fizică – între tradițional și modern	Nicolae Bragarenco, dr., conf. univ. Constantin Ciorbă, dr.hab., prof. univ. Ivan Carp, dr., prof. univ.

FILOSOFIE

„AFACEREA SOKAL" ȘI CONSTRUCTIVISMUL SOCIAL

„SOKAL AFFAIR" AND SOCIAL CONSTRUCTIVISM

Constantin STOENESCU, ORCID: 0000-0002-3235-7771
Facultatea de Filosofie,
Universitatea din București

CZU: 1:316:165

e mail: constantin.stoenescu@filosofie.unibuc.ro

Alain Sokal published in the year 1996 the paper "Transgressing the Boundaries: Toward a Transformative Hermeneutics of Quantum Mechanics" through which he aimed to test the partisan sensitivity and conformist superficiality of the editors towards a text that flattered their ideological prejudices. In fact, the study is a parody of post-modern thought disguised as the promise of revealing the philosophical and political implications of twentieth-century physics. The main targets are:

1, Misuse of scientific and mathematical concepts by philosophers, psychologists and writers, especially from the French cultural space, such as Jacques Lacan, Julia Kristeva, Luce Irigaray, Gilles Deleuze, Jean Baudrillard;

2. The relativistic tendencies in the philosophy of science exemplified by Thomas S. Kuhn, Paul Feyerabend, the "Hard Program" of David Bloor and Barry Barnes, the social constructivism proposed by Bruno Latour.

My goal in this paper is to briefly analyze to what extent Sokal's critical arguments are valid for the case of social constructivism elaborated by Bruno Latour. and to outline the critical debate produced by the actors network theory.

Keywords: *Alain Sokal, post-modern thought, Bruno Latour, social constructivism, actors network theory*

Alan Sokal a publicat în anul 1996 în *Social Text*, o revistă de studii culturale post-moderne, editată de o universitate americană, un articol intitulat „Transgressing the Boundaries: Toward a Transformative Hermeneutics of Quantum Mechanics" [1] prin care își propunea să testeze sensibilitatea partizană și superficialitatea conformistă a editorilor față de un text care flata prejudecățile lor ideologice. De fapt, studiul este o parodie a gândirii post-moderne mascată sub promisiunea dezvăluirii implicațiilor filosofice și politice ale fizicii secolului al XX-lea. Sokal denunță hegemonia dogmatică a concepției raționaliste post-iluministe cu privire la existența obiectivă a unei lumi externe cu proprietăți independente de subiectul cunoscător și la posibilitatea cunoașterii legilor necesare și eterne ale naturii prin urmarea consecventă a metodei științifice. Sokal

pretinde că această dogmă a fost subminată de fizica modernă și că realitatea fizică este un construct social și lingvistic. Drept urmare, conchide Sokal, fizica cuantică nu doar că se alătură altor noi domenii ale cercetării umaniste care duc în direcția respingerii post-moderne a obiectivității, ci oferă și temeiurile edificării unei științe postmoderne eliberatoare care urmează să fie pusă în slujba progresului politic. Sunt propuse analogii stranii între domeniul fizicii cuantice și cel al politicii, dar care sunt ambalate erudit într-un vocabular utilizat de post-modernism.

„Știința post-modernă” este inventată și construită de Sokal pornind de la dominantele discursului post-modern și de la cerințele formale ale citării pricipalilor autori care au adus contribuții în domeniu. Sokal identifică cinci caracteristici ale acesteia care, fiecare în parte, ar fi acceptabilă într-un context corect al argumentării, numai că ele sunt combinate într-un discurs care, deși pare să fie deschis spre noutățile de factură post-modernă, este un simulacru de rigurozitate și coerență, frizând chiar absurdul prin asocierile de idei propuse. Problema este că fascinația discursului poate ascunde asemenea monstruozități intelectuale pe care numai o persoană cu expertiză le poate sesiza.

De aceea, avertizez că tot ceea ce urmează în acest paragraf este o asemenea construcție seducătoare discursiv, dar care, privită din perspectiva conținuturilor cognitive vehiculate, a compozitului rezultat și a corectitudinii științifice, este echivalentă cu o trecere în domeniul lipsei de sens și al contradicțiilor inerente.. Așa-numita „știință post-modernă” este caracterizată prin următoarele [1, pp. 227-229]:

- Pune accent pe ideile de nelinearitate și discontinuitate, așa cum se întâmplă în cazul teoriei haosului, teoriei tranziției de fază și al gravitației cuantice. În același timp, reprezentanții feminismului au semnalat nevoia unei analize adecvate a fluidității, în particular a fluidității turbulente. O sinteză este posibilă între cle două domenii, iar teoria matematică a catastrofelor ar putea fi un bun instrument.

- Știința post-modernă deconstruiește și transcende distincția cartesiană dintre Umanitate și Natură, Subiect și Obiect. Mecanica cuantică a subminat deja această metafizică tradițională și a arătat că subiectul și obiectul interacționează.

- Șriința post-modernă depășește categoriile ontologice și ierarhiile stabilite de știința modernă bazate pe un model individualist și esențialist, în favoarea unei abordări de tip contextual și holistic, bazată pe recunoașterea interdependențelor și a fluxurilor dintre diferite niveluri ale existenței.

- Știința post-modernă propune o nouă paradigmă epistemologică în care interdisciplinaritatea devine primordială, depășindu-se vechea abordare disciplinară.

- Știința post-modernă respinge autoritarismul și elitismul științei moderne, propunând un model democratic al pluralismului metodolologic și al acceptabilității diverselor descrieri ale lumii.

O persoană inițiată în filosofie și știință va sesuiza imediat că, în ciuda faptului că unele remarci sunt corecte și trimit către teorii redutabile din știința și gândirea contemporană, ceea ce rezultă este un amestec contradictoriu care duce la perplexitate. Totuși, articolul lui Sokal a fost considerat o contribuție relevantă și a fost receptat favorabil

în mediile umaniste, în special ale literaților post-moderni. A apărut exact situația pe care Sokal o anticipase și care îi era convenabilă pentru a susține că a dezvăluit astfel ignoranța plină de prețiozitate care domină persistent în lumea literară. De fapt, în ciuda pretențiilor lor de excelență, editurile declarate cele mai serioase ajung să publice texte absurde, ceea ce este o dovadă a declinului rigurozității și onestității în special în domeniul umanioarelor.

Articolul lui Sokal a stârnit rumoare și controverse după ce autorul a dezvăluit capcana pe care a întins-o prin publicarea lui [2]. Totodată, împreună cu Bricmont, Sokal a clarificat direcțiile principale în care își îndreaptă critica împotriva imposturii intelectuale [3]. Sunt avute în vedere două aspecte:

1, Utilizarea greșită a conceptelor științifice și matematice de către filosofi, psihologi și literați, în special din spațiul cultural francez, așa cum ar fi Jacques Lacan, Julia Kristeva, Luce Irigaray, Gilles Deleuze, Jean Baudrillard;

2. Tendințele relativiste în filosofia științei exemplificate de Thomas S. Kuhn, Paul Feyerabend, „Programul tare" al lui David Bloor și Barry Barnes, constructivismul social propus de Bruno Latour.

Între cele două tendințe avem însă o legătură logică slabă, pentru că a fi relativist nu presupune folosirea greșită a conceptelor. Poți să fii relativist și să folosești corect conceptele. după cum folosirea greșită a conceptelor poate fi exersată în orice direcție. Sokal și Briemont recunoasc că a doua tendință este mai mult decât o simplă eroare deorece presupune o anumită concepție filosofică.

Cred că în primul caz diagnosticul este ușor de pus. Într-adevăr, este corectă suspiciunea de folosire greșită a concepteleor, dar cu adăugarea unei anumite condiții care, dacă nu este îndeplinită, neutralizează atacul critic: eroarea apare atunci când avem o folosire speculativă a unor concepte care provin din știință sau filosofie și care sunt extrase din rețeaua lor conceptuală specifică pentru a le da alte conotații, diferite de cele inițiale ce le erau proprii. Conceptele sunt incluse compozițional în alte rețele și lexicoane care sunt construite speculativ. O cercetare a acestor aspecte nu a fost încă făcută, părțile combatatnte retrăgându-se în priopriile redute, așa că le respect non-combat-ul.

În acest studiu mă voi referi doar la unul dintre proiectele filosofice relevant pentru a doua tendință, cea relativistă, și anume, constructivismul social elaborat de Bruno Latour. Împreună cu Steve Woolgar, Michel Callon şi John Law, urmaţi apoi de Steven Yearley şi R. Evans, Latour a elaborat așa-numita teorie a rețelei de actori (actor newtwork theory) [4]. Potrivit acestei teorii, structurile, procesele şi evenimentele sociale, fie ele organizaţionale, ştiinţifice şi tehnologice, sunt descrise cel mai bine şi explicate adecvat pornind de la o reţea de relaţii care se stabileşte între oameni şi non-oameni (lucruri sau obiecte). Semioticii tradiționale care studiază relații de sens și de tip conceptual, i se adaugă și una materială care ia în considerare relațiile complexe dintre oameni și obiecte, așa cum ar fi, de exemplu, oamenii dintr-o instituție, ideile care circulă, birourile în care ei lucrează și baza materială de care dispun, așa cum ar fi computerele. În cazul lui Latour principalele surse sunt semiotica generativă a lui Algirdas Greimas,

etnometodologia lui Harold Garfunkel şi teoriile sociologice ale lui Émile Durkheim şi Gabriel Tarde.

Bruno Latour și Steve Woolgar au descris pe larg în *Laboratory Life* [5] rezultatele unei cercetări asupra practicii ştiinţifice desfăşurate în laboratorul de neuroendocrinologie de la Salk Institute din California, acesta fiind un laborator privat, non-profit, înfiinţat de Jonas Salk sub consilierea lui Jakob Bronovski şi Francis Crick, organizat după principiile unui laborator care creează cele mai bune condiții pentru performanță în cercetarea științifică. Latour şi Woolgar susţin că rezultatele cercetării lor asupra practicii ştiinţifice de laborator dovedesc că perspectiva tradițională asupra cercetării științifice, bazată pe concepția tradițională asupra metodei științifice și pe modelul standard al teoriei științifice, potrivit căreia experiența este criteriul pe baza căruia o teorie este testată pentru a fi acceptată sau respinsă, nu este confirmată și nu poate fi susținută pe baza practicii științifice. Un experiment produce doar date neconcludente deoarece, așa după cum cei doi au observat că se întâmplă în comunitatea științifică, diversele abateri sunt puse pe seama aparaturii utilizate sau a procedurilor urmate în desfășurarea experimentului.

Criticile formulate de cei doi sunt îndreptate nu doar împotriva diverselor versiuni ale modelului standard al teoriei științifice propuse de reprezentanții Cercului de la Viena, ci și împotriva modelului falsificaționist elaborat de Karl Popper sau a celui de tip holist propus de Quine. Pe de altă parte, critica dezvoltată de Latour și Woolgar vine în continuarea tezelor *Noii filosofii a științei* și a „Programului tare” din sociologia cunoașterii științifice. Mai mult, pornind de la o idee a lui Gaston Bachelard, cei doi formulează teza că obiectele cercetării ştiinţifice sunt construite social în laborator de către cercetătorii care interacționează între ei și cu obiectele și instrumentele din laborator. Nu putem să atribuim existenţă acestor obiecte independent de instrumentele care le măsoară proprietăţile şi de minţile care interpretează rezultatele acestor măsurători. După Latour şi Woolgar ştiinţa nu trebuie reconstruită raţional și normativ ca o procedură sau ca o metodă bazată pe un set de principii, ci ca o cultură sau asemenea unei culturi, așa cum fac antropologii. Activitatea ştiinţifică nu este nimic altceva decât un sistem de practici cultuale specifice, tradiţii şi credinţe.

Cercetările prezentate în *Viața de laborator* ar dovedi, pretind Latour și Woolgar, că instrucția științifică dintr-un laborator, acea întreagă activitate de formare la care participă discipolii și cercetătorul senior, este consacrată mai degrabă învăţării modului în care trebuie să decidem subiectiv cu privire la datele experimentale pe care le luăm în considerare şi cele pe care le ignorăm. Așadar, nu ne-am afla pe un parcurs alcătuit din etapele „științei normale”, ale apariției anomaliilor și ale cercetării extraordinare, așa cum arătase anterior Thomas Kuhn, ci normalitatea este de fapt un mediu al învățării încărcat de subiectivitate. Dacă anterior se acceptase că orice fapt este încărcat teoretic și că orice experiment este ghidat de prejudecăți, Latour și Woolgar merg mai departe în direcția accentuării caracterului subiectiv al cercetării și susțin că, așa cum li s-a întâmplat și lor, un observator extern al activității dintr-un laborator va constata cu surprindere că nu avem de-a face cu o cercetare lipsită de prejudecăţi orientată exclusiv spre scopul

descoperirii adevărului, ci cu punerea la lucru a unui mecanism prin care sunt ignorate datele experimentale care vin în contradicţie cu teoriile acceptate la un moment dat.

Cercetările lui Latour au fost plasate în „Al treilea val de studii asupra ştiinţei", care începe cu expertiza interactivă de tip antropologic și duce până la discuții cu privire la legitimitate şi la participarea publicului la luarea deciziei în ştiinţă. Latour explică faptul că cercetarea pe care a inițiat-o este analoagă aceleia întreprinsă de un antropolog care cercetează un trib, trăind în mijlocul lui, și care încearcă apoi să înțeleagă sistemul de credințe al membrilor tribului, ritualurile, diversele atitudini și manifestări. De asemenea, antropologul ia în considerare și diversele aspecte de natură materială ale vieții, de la locuire la artefacte. Tot așa funcționează și o cumunitate științifică, fiind alcătuită din oameni vii, care au credințe și prejudecăți, interese și viziuni încărcate de subiectivitate, iar produsele muncii lor, chiar dacă au un aspect formal, presupun și ele anumite alegeri care sunt făcute pe baza unor angajamente subiective. Ca urmare, relatările oamenilor de știință nu sunt simple înregistrări neutre ale unor observații, ci construcții sociale care rezultă dintr-un proces interactiv de tip semiotic în care se dă sens diverselor propoziții asertate.

Un exemplu dat de Woolgar [6] poate fi relevant în această privință. Jocelyn Bell, o studentă stagiară la laboratorul de radioastronomie de la Cambridge, a observat spre sfârșitul anului 1967 apariția unei „cocoașe" pe imaginea înregistrată de aparatul care urmărea quasarii. Woolgar, după discuții cu Bell, a considerat că raportul de cercetare al acesteia ar putea fi interpretat în mai multe feluri. Astfel, sociologii interesați de norme s-ar putea întreba dacă normele universale sunt sau nu respectate în situații în care avem o competiție între cercetători. Aceasta ar însemna că raportul de cercetare al lui Bell, considerat ca atare, trebuie privit din perspectiva competiției pentru prioritate în cercatare. O altă interpretare ar porni de la circumstanțele epocii care au făcut ca observațiile lui Bell să pară remarcabile. Care erau constrângerile tehnice în domeniul radioastronomiei care au făcut ca observațiile lui Bell să fie considerate semnificative? Aceasta ar însemna că organizarea cercetării la Cambridge și dispute anterioare devin relevante pentru a înțelege modul în care erau făcute și comunicate observațiile, precum și de ce erau luate în discuție anumite interpretări ale faptelor și nu altele. Se poate presupune că dacă lucrurile ar fi stat altfel în aceste privințe, atunci observațiile ar fi fost interpretate diferit sau poate nici nu s-ar fi produs. Practic, dacă supravegherea întregistrărilor ar fi fost realizată automat sau dacă Bell ar fi fost o persoană rutinată, adică socializată suficient în propria comunitate de cercetare, astfel încât să creadă că este imposibilă o recurență persistentă a „cocoașei" și, deci, așa ceva nu poate fi observat pentru că nu se poate întâmpla, atunci descoperirea pulsarilor ar mai fi trebuit să aștepte. Prin urmare, dacă este acceptată interpretarea propusă de Woolgar, atunci putem spune că observarea în premieră a unui pulsar de către Bell este un caz exemplar pe baza căruia putem susține teza că observarea unui fapt nu este doar o activitate psihică specifică percepției, ci depinde de forțe sociale externe care influențează decisiv procesul de observare. Drept urmare, vom conchide că asemenea evenimente precum observațiile lui Bell nu sunt

doar simple fenomene psihice de percepție, ci procese complexe în care interferează factori externi de natură socială și culturală. Aceasta înseamnă că nu trebuie să luăm în considerare numai raportul de cercetare al lui Bell potrivit căruia s-a înregistrat o anumită anomalie observațională, ci și ce metode de observație a folosit, precum și de ce a ales una dintre metodele disponibile. Pe scurt, haosul perceptual este organizat printr-o construcție socială care depinde de toți factorii externi. Cercetătorul activității științifice elucidează aceste aspecte decisive de natură socială și culturală care influențează alegerile și construcția ordinii din haosul inițial.

Acest tip cercetare a științei este întreprinsă de Latour în cartea *Les Microbes: guerre et paix* (apărută în limba engleză cu titlul *The Pasteurization of France)* [7] în care cercetează viaţa şi cariera lui Louis Pasteur. El propune o biografie politică pe baza căreia cercetează contextul social și situarea socio-culturală a lui Pateur cu scopul de a dezvălui forţele sociale care au influenţat cariera lui Pasteur şi felul în care au fost acceptate teoriile acestuia de către comunitatea academică, practicieni și societate în sens larg. Latour susține că putem da o explicație ideologică acceptării şi respectiv, respingerii teoriei lui Pasteur de către diverse grupuri sociale. Suntem într-o Franță caracterizată prin dinamism social și schimbări structurale ca urmare a ascensiunii burgheziei și a dominanței iluministe. Latour propune o versiune radicală a tezei subdeterminării, deja bine articulată în epistemologia post-analitică în continuarea lui Quine. Întreaga sa argumentație, încorporată într-un cadru conceptual constructivist, subminează teza că acceptarea şi respingerea teoriilor ştiinţifice este decisă pe bază de experimente, dovezi şi raţiuni. Lucurile ar sta cu totul altfel în sensul că factorii sociali și culturali sunt aceia care fac diferența între acceptarea sau respingerea unei teorii științifice. Într-un fel, teza lui Latour este analoagă principiului potrivit căruia „factorii sociali sunt factori epistemici” formulat de Bloor și Barnes în cadrul „Programului tare” din sociologia cunioașterii.

Apoape în același timp cu cartea despre Pateur, Latour lucrează la un alt proiect în care își propune să observe antropoșogic modul în care oamenii de știință și inginerii își desfășoară activitatea. În *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society* [8] Latour formulează și un așa-numit *Al Doilea Principiu* al sociologiei cunoaşterii: oamenii de știință şi inginerii vorbesc în numele noilor lor aliaţi pe care i-au format şi înrolat ca reprezentanţi ai lor şi adaugă aceste resurse neaşteptate pentru a înclina balanţa puterii în favoarea lor. Cu alte cuvinte, știința este construită prin relații de putere între grupuri sociale care prin alegerile lor decid direcțiile de dezvoltare ale științei. Această alianță dintre oamenii de știință și ingineri este explicată prin acee că cercetarea fundamentală are aplicații inginereșt, iar cercetarea ca atare depinde de tehnologiile disponibile în laboratoare care au carcateristici industriale.

Așadar, acest tip de relativism presupus de constructivismul social ia în considerare aspecte care nu fuseseră până atunci investigate, așa cum ar fi interesele de tip politic și alte alegeri și preferințe care sunt ghidate tot de asemenea sensibilități și idiosincrazii personale sau de grup În acest sens, „afacerea Sokal” a dezvăluit, cel puțin în intenția

inițiatorului, că derapajul este unul foarte profund de vreme ce simpla folosire a unui vocabular preferat devine un criteriu al acceptării.

Dintre criticile formulate redau câteva care pot duce la un proiect de cercetare de amplitudine filosofică. Paul Bogossian detectează o legătură între relativism și tendința de a înlocui afirmațiile în termeni de adevăr și temeiuri cu afirmațiile făcute în termenii unor criterii politice. [9, p. 14] Astfel, în evaluare se folosesc standarde politice în loc de fapte, acestea din urmă fiind considerate construcții sociale. De exemplu, se va putea spune că feminismul este legitim deoarece promovează interesele femeilor în cercetare. Sau, în cazul discuției despre nativii americani,]n leg[tur[cu așa-zisul mit al nativilor, se va putea spune că sunt valide două construcții sau nara'iuni diferite, una a populației industrializate de tip occidental, pentru care nativii au venit în America după ce au traversat strâmtoarea Bering, alta a însăși nativilor, care cred că au urcat la suprafață din lumea subterană a spiritelor. [10, p. 1-2] John Searle, într-o recenzie la cartea lui Paul Boghossian, *Fear of Knowledge: Against Relativism and Constructivism*, a calificat o teorie de felul celei propuse de Latour drept o poziție constructivistă socială extremă care duce la rezultate greu de acceptat [11] Dar cea mai intuitivă observație critică aparține lui Gross şi Levitt argumentează că dacă aplicăm teza lui Latour în contexte non-ştiinţifice ea devine absurdă. Dacă nişte văcari aflaţi într-o cameră cu ferestrele închise discută dacă afară plouă sau nu şi apoi ies afară şi observă picături de ploaie în aer şi apă pe sol, atunci, după Latour, ploaia ar fi fost construită social. [12, p. 58]

Referințe:

1. SOKAL, A. Transgressing the Boundaries: Toward a Transformative Hermeneutics of Quantum Mechanics. În: *Social Text*, No. 46/47, 1996, pp. 217-252.
2. SOKAL, A., BRICMONT, J. What is all this Fuss About. În: *Times Literary Supplement*, 17 octombrie 1997, p. 17.
3. SOKAL, A., BRICMONT, J. *Intellectual Impostures*, Profile, London, 1998.
4. LATOUR, B., *Reassembling the social: an introduction to Actor-network theory*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2005. .
5. LATOUR, B., WOOLGAR, S. *Laboratory Life: the Social Construction of Scientific Fact. Introduction by Jonas Salk. With a new postscript of the authors*. Princeton University Press, Princeton. 1986.
6. WOOLGAR, S. Writing an intellectual history of scientific development: the use of discovery accounts. În: Social Studies of Science, No. 6, 1976, pp. 395-422.
7. LATOUR, B. *The Pasteurization of France*, Harvard University Press, Cambridge, 1988.
8. LATOUR, B. *Science in Action. How to Follow Scientists and Engineers Through Society*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts. Massachusetts, 1987.

9. BOGOSSIAN, P. , What the Sokal Hoax Ought to Teach us, În: *Times Literary Supplement*, 13, pp. 1996, 14-15.
10. BOGOSSIAN, P. *Fear of Knowledge: against Relativism and Constructivism*, Oxford University Press, Oxford, 2006.
11. SEARLE, J. Why should you believe it?, În: *The New York Review of Books*, 24 septembrie 2009.
12. GROSS P. R., NORMAN L. *Higher Superstition: The Academic Left and its Quarrels with Science*, John Hopkins University Press, Baltimore, 1998.

ETICA GRIJII ȘI GÂNDIREA GRIJULIE DIN FILOSOFIA PENTRU COPII

ETHICS OF CARE AND CARING THINKING IN PHILOSOPHY FOR CHILDREN

Marin BĂLAN, ORCID: 0000-0001-6859-8369
Facultatea de Filosofie,
Universitatea din București

CZU: 171:159.922.7

e-mail: marin.balan@filosofie.unibuc.ro

The way we think lies at the core of the Philosophy for Children program, which was created in the 1970s by Matthew Lipman and Ann-Margaret Sharp. Initially, they introduced two primary forms of thinking: critical thinking, guided by the pursuit of truth as a regulative idea, and creative thinking, driven by the quest for meaning. In their later works, they also delved into caring thinking, rooted in the values that the research community puts into play. A question has arisen about whether this caring thinking is connected to the ethics of care, as presented by Carol Gilligan in the early 1980s. In this study, I demonstrate that while Lipman insisted on the epistemological aspects of caring thinking, in relation to critical and creative thinking, Sharp emphasized the ontological dimension of caring thinking and presented it as a fundamental condition for engaging in philosophical practice with children.

Cuvinte-chee: *etica grijii, gândire grijulie, filosofie pentru copii, gândire critică, gândire creativă*

Keywords: *ethics of care, caring thinking, philosophy for children, critical thinking, creative thinking*

Modul în care gândim se află în centrul obiectivelor educaționale ale programului *Philosophy for Children*, creat în anii 1970 de Matthew Lipman și Ann-Margaret Sharp. În a doua ediție a lucrării *Thinking in Education* (2003). Lipman prezintă trei forme principale de gândire: gândirea critică, având ca idee regulativă adevărul; gândirea creativă, ghidată de căutarea sensului: și gândirea grijulie (*caring thinking*), ancorată în valorile pe care le pune în joc comunitatea de cercetare [1]. Dar despre gândirea grijulie Lipman și Sharp au vorbit abia în 1994, în scrierile teoretice de până atunci fiind descrise doar gândirea critică și gândirea creativă.

S-a pus problema dacă gândirea grijulie despre care vorbesc Lipman și Sharp are legături cu etica grijii (*ethics of care*), așa cum a fost definită de Carol Gilligan (1982). Lipman nu face nicio referire la etica grijii (*ethics of care*); în schimb, Sharp oferă mai multe considerații privind etica grijii și legătura acesteia cu gândirea grijulie din filosofia pentru copii. În cele ce urmează, voi arăta că în timp ce Lipman a insistat asupra aspectelor epistemologice ale gândirii grijulii, în relație cu gândirea critică și gândirea

creativă, Sharp a accentuat dimensiunea ontologică a gândirii grijulii și a prezentat-o drept condiția de posibilitate a practicii filosofice cu copiii, lăsând loc pentru o întâlnire cu etica grijii.

Etica grijii

Expresia „etica griii” a fost folosită, pentru prima oară, de Carol Gilligan în lucrarea *In a Different Voice* [2], pentru a descrie un mod de a concepe întrebările morale și etice adresate în principal de voci feminine, care pun în valoare atenția și grija acordate celorlalți și plasează relațiile umane în centrul reflecției morale. Aducând în prim plan conceptul de *care* (grijă, îngrijire), de unde și denumirea de „etica grijii” (*ethics of care*), noua etică s-a conturat ca o perspectivă diferită atât de morala datoriei de inspirație kantiană, cât și de aceea a consecințelor acțiunii susținută de utilitariști.

Gilligan și-a expus ideile ca răspuns la teoria dezvoltării morale propuse de Lawrence Kohlberg, pe care a criticat-o deoarece acesta ignorase perspectivele femeilor. Kohlberg și-a bazat considerațiile pe un studiu longitudinal efectuat cu tineri americani, având inițial 10, 13 și 16 ani, și interogați din trei în trei ani, pe o perioadă de 12 ani; cercetarea a fost repetată în rândul unor tineri din Canada, Marea Britanie, Mexic, Turcia și Taiwan. Subiecților li s-au prezentat dileme morale ipotetice, fiecare dilemă conținând un conflict între două probleme morale, și li se cerea să identifice, de fiecare dată, o soluție posibilă. În evaluarea răspunsurilor, Kohlberg a pus accent pe modul în care decizia era justificată și nu pe decizia care era luată, fiind preocupat să afle cum se dezvoltă raționamentul celor intervievați pe măsură ce se maturizează. Astfel, a ajuns să schițeze o evoluție în termeni de progresie secvențială și ireversibilă către o autonomie absolută a individului în privința judecăților sale morale. În această evoluție morală Kohlberg a distins șase etape: 1) orientarea spre pedeapsă și supunere; 2) orientarea către propriile dorințe; 3) orientarea spre acordul interpersonal – perspectiva relațiilor reciproce dintre doi sau mai mulți oameni; 4) orientarea spre „lege și ordine – punctul de vedere al sistemului social; 5) orientarea spre un contract social juridic – distincție între moral și juridic; 6) orientarea spre principii etice universale. Cele șase etape ale dezvoltării morale sunt descrise ca tipuri de relații între individ și regulile societății, tendința fiind de a reduce judecățile la considerații pur procedurale privind conformitatea cu legea a unei acțiuni sau decizii. Kohlberg le considera ca universale și invariante; toți indivizii din toate culturile ar folosi aceleași categorii morale de bază și ar trece prin aceleași secvențe de dezvoltare brută, deși variază în privința ritmului și a punctului terminal al dezvoltării [3].

Dar Gilligan a contestat pretenția de universalitate a stadiilor în dezvoltarea morală și a încercat să arate că perspectiva lui Kohlberg nu este decât una masculină, ea fiind formulată, de altfel, exclusiv pe baza unor cercetări cu bărbați tineri. Drept urmare, ea a arătat că teoria lui Kohlberg este părtinitoare și nu ține cont de perspectivele femeilor și fetelor asupra moralității – Kohlberg nu a ascultat și „o voce diferită.” Căci bărbații acordă prioritate unei „etici a dreptății” în care moralitatea este centrată pe principii și reguli abstracte aplicabile în mod egal tuturor. Însă, există și o „etică a grijii” care privilegiază

atenția asupra persoanelor concrete mai degrabă decât respectarea anumitor principii formale și abstracte; în acest caz, moralitatea este centrată pe relațiile interpersonale, iar judecata morală se bazează pe contextul unei probleme.

Pentru a ilustra diferența dintre etica grijii și etica dreptății, Gilligan a comparat răspunsurile oferite de doi copii de unsprezece ani, un băiat (Jake) și o fată (Amy), la dilema morală a lui Heinz din studiul lui Kohlberg: Heinz nu are destui bani ca să poată cumpăra un medicament foarte scump necesar pentru salvarea soției sale care este grav bolnavă. Ar trebui ca Heinz să fure medicamentul din farmacie și astfel să-și salveze soția?

Jake crede că este de datoria lui Heinz să fure medicamentul, deoarece viața unei ființe umane este mai valoroasă decât banii. De aceea, el presupune că judecătorul ar înțelege că furtul medicamentului era exact ceea ce trebuia să facă Heinz și i-ar da o pedeapsă minimă, care ar fi, totuși, de preferat față de moartea soției. În schimb, Amy consideră că Heinz trebuie să găsească o altă modalitate de a-și salva soția, cum ar fi un împrumut sau o înțelegere cu farmacistul. Ea își justifică astfel răspunsul: „Dacă ar fura medicamentul, el i-ar salva viața soției, dar atunci ar putea ajunge la închisoare, iar dacă soția lui se va îmbolnăvi din nou, nu va putea să-și procure medicamente și va fi și mai rău pentru ea. Prin urmare, ar fi mai bine să discute și cu alții și să încerce să facă rost de bani în alt mod" [4, p. 28].

Raționamentele celor doi copii au la bază principii fundamental diferite: în timp ce băiatul percepe dilema lui Heinz în termeni logici și juridici, având de ales între viața unei persoane și respectul pentru proprietatea privată, fata pornește tocmai de la situația interpersonală și consideră că problemele etice se rezolvă interpersonal, prin comunicare.

În grila lui Kohlberg, răspunsul lui Jake indică o dezvoltare morală corespunzătoare stadiului convențional: înțelege ce este corect în lumina anumitor convenții sociale și raționează logic, bazându-se pe principii. Dar acest raționament formal și bazat pe o ierarhie a drepturilor și principiilor – de exemplu, dreptul la viață are prioritate asupra dreptului de proprietate – exprimă o concepție morală în acord cu etica tradițională a dreptății. Cât o privește pe Amy, pe scara lui Kohlberg, deși de aceeași vârstă cu Jake, ea s-ar afla într-un stadiu inferior de dezvoltare morală, deoarece nu reușește să ofere un raționament logic urmat de o concluzie clară; ezitările ei au fost interpretate ca o imposibilitate de a se ridica la nivelul unei deducții logice. Dar Amy vine cu un alt tip de utilizare a raționalității, lăsând loc unei anumite sensibilități relaționale, pentru a putea emite o judecată morală relevantă. Ea este preocupată de crearea de conexiuni între diferitele date contextuale ale problemei și aceste legături sunt abordate dintr-un punct de vedere empatic, punându-se în locul personajelor. De fapt, Amy căută calea de ieșire prin comunicarea între persoanele implicate, ceea ce o face vulnerabilă și dependentă [5, p. 27].

Gilligan atrage atenția că raționamentul lui Amy constituie un prim exemplu de etică a grijii; ea nu rezolvă formal dilema, precum Jake, ci caută să o înțeleagă și să o reformuleze prin examinarea contextului, a posibilităților de dialog și a relațiilor interpersonale care sunt în joc. Ar fi o greșeală ca raționamentul oferit de Amy să fie evaluat

după criteriile eticii dreptății, în felul în care o făcea Kohlberg; „Lumea ei este o lume a relațiilor și a adevărurilor psihologice în care o conștientizare a conexiunii dintre oameni dă naștere la o recunoaștere a responsabilității fiecăruia față de celălalt, la o percepție a nevoii de răspuns” [6, p. 30].

Această înțelegere a lumii decurgând din recunoașterea mai degrabă a relațiilor umane de interdependență decât a legilor, drepturilor sau principiilor este punctul de plecare pentru un nou mod de a concepe întrebările etice, într-un alt registru decât cel preconizat de Kohlberg, deoarece pentru Amy miezul dilemei nu este întrebarea dacă să se supună sau nu legii, ci mai degrabă faptul de a răspunde sau nu la nevoile celuilalt.

Lipman: abordarea epistemologică a gândirii grijulii

În programul *Philosophy for Children*, scopul nu este producerea de operații intelectuale, în totală indiferență privind respectarea și aprecierea celorlalți sau a subiectului de studiu. Grupul de elevi tinde să se structureze ca o comunitate de cercetare, promovând formarea unei gândiri nealgoritmice, deschisă elaborării de soluții multiple, presupunând judecăți nuanțate, criterii multiple, nu întotdeauna în consonanță între ele, procedee prin încercare și eroare. „[Gândirea multidimensională] ia în considerare propria metodologie, propriile sale proceduri, propriile sale perspective și propriile sale puncte de vedere. Gândirea multidimensională este pregătită să recunoască factorii care generează preconcepții, prejudecăți și autoamăgire. [Ea] presupune gândirea asupra propriilor proceduri la fel de mult ca gândirea asupra propriilor probleme, [...] este o gândire care se caracterizează ca recursivă [...], metacognitivă [...], auto-corectivă și cuprinde toate acele forme de gândire care implică reflecția asupra propriei metodologii și, în acelaşi timp, examinează propriile conţinuturi” [7, p. 23-24].

Este vorba, așadar, de un mod de gândire care evită formulările sau soluțiile simpliste și plasează intersubiectivitatea ca fundament constitutiv, întrucât se hrănește cu o dimensiune relațională și dialogică – comunitatea de cercetare. De asemenea, este configurată ca o perspectivă multiplă, deoarece include o multitudine de puncte de vedere, și ca o logică multiplă, adică o sinteză articulată a trei forme de gândire: critică, creativă și grijulie.

Lipman a prezentat ceea ce el considera a treia componentă a gândirii de nivel superior, în cadrul unei conferințe (The Sixth International Conference on Thinking, Boston, 1994); apoi, a publicat articolul „Caring as Thinking” (1995); iar în ediția a doua a lucrării *Thinking in Education* (2003), el a oferit o abordare sistematică a celor trei forme de gândire, subliniind faptul că practica filosofiei în comunitatea de cercetare presupune o gândire compusă în mod egal din gândire critică, gândire creativă și gândire grijulie.

Gândirea critică este guvernată de reguli funcționale pentru identificarea și rezolvarea unei probleme și este în același timp deliberativă și curioasă, deoarece prezintă o deschidere către cercetare, luarea deciziilor și responsabilitate executivă. Este o gândire aplicată, întrucât funcția sa principală este fundamentată în formularea judecăților prin folosirea criteriilor. Criteriile sunt în esență motivele sau principiile pe baza cărora for-

mulăm o judecată, o susținem sau o motivăm; ele se deosebesc de simpla opinie pentru că sunt înzestrate cu forță și relevanță: „Când trebuie să selectăm lucrurile pe baza descrierilor sau evaluărilor […] apelăm la cele mai de încredere motive pe care le putem găsi, și anume criteriile de clasificare și evaluare. […] Folosirea cu pricepere a acestor motive reprezintă o modalitate de a garanta obiectivitatea judecăților noastre prescriptive, descriptive și evaluative” [8, p. 213].

Pe lângă faptul că se bazează pe criterii, gândirea critică este și auto-corectivă, întrucât acordă atenție propriului progres și validității conținuturilor sale, angajându-se astfel într-o activitate metacognitivă. O altă caracteristică a gândirii critice este sensibilitatea față de context, care poate fi rezumată ca abilitatea de a identifica excepții și nereguli, limitări, constrângeri, în diferite împrejurări. Este, de fapt, sensibilă la unicitatea și particularitatea fiecărei situații, până la punctul în care regulile gândirii nu vor fi aplicate dacă nu sunt adecvate situației date; astfel, este respectată unicitatea contextului particular, iar acest lucru se întâmplă în toate cercetările, nu doar în cele care au implicații morale. Aceasta este o premisă necesară pentru ca cercetarea să nu rămână la nivelul simplei abstractizări și acțiunea pe care o presupune să nu se producă pur tehnic.

Gândirea creativă se întrepătrunde și se susține reciproc cu gândirea critică, în concepția lui Lipman, ca două dimensiuni ale aceluiași proces intelectual, în care ultima este promotor al cercetării, iar prima face ca cercetarea să fie mereu deschisă. Gândirea creativă se auto-transcende continuu, implicând posibilitatea depășirii dihotomiilor și opozițiilor, prin construcții și interpretări noi. „Când îndoielile ne determină să ne suspendăm convingerile, gândirea creativă reformulează situația problematică, ia în considerare ipoteze alternative ca modalități de a ataca problema, reflectează asupra posibilelor consecințe, organizează experimente până când aspectul problematic al situației este temporar rezolvat și un nou grup de credințe poate fi pus în discuție” [9, p. 249].

De asemenea, gândirea creativă este spontană și independentă, deoarece respinge orice schemă prestabilită, ignorând regulile și folosind tot felul de vehicule expresive, care înlocuiesc codurile lingvistice privilegiate de gândirea critică; este amplificatoare, având capacitatea să extindă nu doar gândirea noastră, ci și capacitatea noastră de a gândi într-un mod expansiv; în fine, este și maieutică, fiind capabilă să „extragă” cel mai bun gând posibil. Dimensiunea maieutică este ceea ce gândirea creativă are în comun cu gândirea grijulie. Granița care marchează distanța dintre aceste două moduri de gândire – ca și granița dintre gândirea creativă și gândirea critică – este destul de neclară, deoarece dimensiunea creativă își poate exploata pe deplin potențialul printr-o gândire grijulie. Această relație între gândirea creativă și gândirea grijulie poate fi observată în context școlar: în timp ce un elev căruia nu îi pasă de succesiunea anotimpurilor va picta frunzele unui copac într-o singură culoare, un altul mai grijuliu și, prin urmare, mai orientat spre percepție, va putea surprinde diferitele nuanțe și culori ale frunzelor, generând astfel o reprezentare mai precisă și mai colorată. Astfel, se poate concluziona că gândirea creativă este un instrument indispensabil pentru implementarea gândirii în întregime, de-

oarece „provoacă și generează apreciere și critică, respectiv, o formă de gândire grijulie și o formă de gândire critică [10, p. 254].

Gândirea grijulie se configurează ca un sistem de valori din care se deduc judecăți și se extrapolează ceea ce este considerat important într-un anumit context. Fără această componentă valorică și trimiterea la judecățile de valoare, gândirea ar risca să-și trateze conținutul într-un mod apatic și detașat, ajungând să fie indiferentă chiar și față de cercetarea în sine. Tradiția filosofică occidentală a alungat sentimentul din filosofie și a dizolvat unitatea originară a psihicului uman: pe de o parte, intelectul, ca tărâm al raționalului, pe de altă parte, emoțiile, aparținând iraționalului; cu alte cuvinte, pe de o parte mintea, pe de altă parte, inima. Această concepție constituie eroarea lui Descartes, autor al diviziunii dintre rațiune și pasiune.

Lipman ne prezintă un nou concept de gândire, ceea ce el numește „gândirea de nivel superior”, ca o combinație de gândire logică și creativă, care se completează cu o a treia dimensiune reprezentată de gândirea grijulie.

Este încă dominantă opinia care consideră activitatea gândirii ca limitată doar la sfera cognitivă, identificând gândirea critică cu raționamentul și argumentarea; dimensiunea afectivă, în schimb, ar fi ansamblul stărilor psihologice care pot precede, însoți sau urma operațiile gândirii, considerându-se că sentimentele nu sunt expresii ale gândirii. Lipman, urmând pe Elgin [11], atribuie emoțiilor un rol fundamental pentru gândire, considerând că acestea sporesc gradul de conștientizare și sunt capabile să influențeze judecățile noastre evaluative, precum și pe cele de clasificare [12, p. 128]. Chiar și gândirea critică reflectă nevoia emoțională de acuratețe, precizie, coerență și eficiență [13, p. 232). De aceea, Lipman se opune oricărei abordări dualiste în care sfera emoțional-afectivă și aceea cognitivă apar ca funcții distincte și în contrast. În acord cu Nussbaum [14], el consideră că emoțiile informează atât sistemul nostru de valori, cât și sistemul nostru cognitiv: ele nu sunt simple reacții fiziologice, ci reprezintă „forme de judecată, la fel ca expresiile gândirii critice și creative și, prin urmare, trebuie luate în considerare și stimulate în mod corespunzător.

Gândirea grijulie nu este o simplă condiție cauzală a gândirii, ci poate fi văzută ca o modalitate sau o dimensiune a gândirii în sine. Gândirea grijulie este un fel de gândire atunci când dă naștere la operații cognitive precum explorarea alternativelor, descoperirea sau inventarea relațiilor și măsurarea diferențelor. Potrivit lui Lipman, există diferite forme de gândire grijulie : apreciativă, afectivă, activă, normativă, empatică.

Gândirea grijulie se exprimă prin apreciere, îngrijorare, admirație, simpatie și compasiune și se deschide către dimensiunea experiențială și intersubiectivă, deoarece permite să se atribuie sens și valoare oamenilor și lucrurilor cu care intrăm în relație. Suntem capabili să facem alegeri pe baza unei scări de valori și, în același timp, oferim motive și criterii pentru valorile și alegerile noastre. Configurându-se ca sensibilă și angajată din punct de vedere etic, gândirea grijulie se bazează pe relația și întâlnirea cu celălalt, pe înțelegere și dialog – are caracter emptic. Gândirea grijulie are capacitatea sa de a se traduce în acțiune – este deci o gândire „activă.” Ea acționează prin limbaj,

gesturi și proiecte, angajându-se să aibă grijă de acel lucru în care crede. Acțiunea leagă gândirea grijulie de un alt aspect, normativitatea, adică abilitatea de a compara ceea ce este cu ceea ce ar putea sau ar trebui să fie. Aspectul normativ al gândirii aduce în discuție raportul dintre idealuri și comportamente; atenția și reflecția față de ceea ce este ideal dezvăluie caracterul cognitiv al elementului normativ și, dată fiind „inseparabilitatea acestuia de celelalte aspecte ale grijii, nu face decât să întărească presupusa lor apartenență la sfera cognitivă" [15, p. 269].

În curriculumul filosofiei pentru copii fenomenele cognitive sunt întotdeauna luate în considerare în dimensiunea lor intelectuală și emoțională, pornind de la presupunerea că rolul emoției „este atât de important în gândire încât ar fi greu să discerneți unul de celălalt" [16, p. 270-271]. Subliniind caracterul cognitiv al gândirii grijulii și elementele din care este compusă, Lipman nu intenționează totuși să diminueze importanța gândirii critice și creative; el caută să evidențieze modul în care ea reprezintă, ca și cele două, o componentă esențială pentru îmbunătățirea gândirii, în educație, și nu în direcția simplei raționalități, ci a rezonabilității. De fapt, rezonabilitatea se realizează numai atunci când raționalitatea se îmbină cu un interes real pentru perspectivele, gândurile și sentimentele celuilalt, precum și cu dorința de a-l înțelege și de a-l primi, lăsându-se transformat de această înțelegere.

Lipman a insistat asupra ideii de a adăuga gândirea grijulie celorlalte forme de gândire: critică, respectiv, creativă, în principal, din două motive. În primul rând, „grija are ample acreditări ca întreprindere cognitivă, chiar dacă deseori constă în acte mentale greu perceptibile," cu o vizibilitate mai modestă în comparație cu acte precum deducerea și definirea. Dar cunoașterea nu se limitează doar la acte vizibile, ci consideră și lucruri mai ascunse și mai puțin previzibile. În al doilea rând, „fără grijă, gândirea este lipsită de componenta valorilor," iar fără orientare spre valoare, gândirea de nivel superior devine „susceptibilă să abordeze subiectele sale în mod apatic, indiferent și nepăsător" [17, p. 270].

Sharp și abordarea ontologică a gândirii grijulii

Dacă Lipman a insistat asupra aspectelor epistemologice ale gândirii grijulii, în relație cu gândirea critică și gândirea creativă, Sharp a accentuat dimensiunea ontologică a gândirii grijulii și a prezentat-o drept condiția de posibilitate a practicii filosofice cu copiii.

Gilligan schițase etica grijii ca o „voce diferită," pentru că unește sinele cu ceilalți, gândurile cu emoțiile noastre, corpul cu mintea noastră; și deoarece relațiile și emoțiile sunt chestiuni ale femeilor conform codurilor impuse de patriarhat, această „voce diferită" este o „voce feminină". Ulterior, Gilligan și Snider [18] adaugă „vocea de rezistență", numită astfel prin opoziție cu „vocea patriarhală dominantă" care este o „voce masculină." Așadar, etica grijii aduce trei tipuri distincte de voci: *dominante*, *diferite* și *rezistente*; din reunirea vocilor diferite și a celor rezistente cu gândirea grijulie din filosofia pentru copii rezultă „vocile grijulii." În acest sens, Sharp poate fi înfățișată drept o „voce

grijulie” (*caring voice*) și, de aceea, contribuția sa în ce privește gândirea grijulie este diferită de aceea a lui Lipman [19].

Feministele, arată Sharp, au evidențiat „dimensiunea filosofică a unor subiecte” (metodologia de predare sexistă, maternitatea, dezvoltarea carierei, discriminarea sexuală, hărțuirea sexuală etc.), „au ridicat întrebări cu privire la multe lucruri considerate de la sine înțelese” (rolul genului în cercetarea științifică, posibilitatea obiectivității în educație, rolul logicii și argumentației în cunoaștere, utilizarea regulilor și principiilor în etică), „au interogat dihotomiile dintre rațiune și emoții, corp și minte, experiență și rațiune.” Sharp se aștepta ca acestea să manifeste un interes puternic și în ce privește filosofia pentru copii, cu atât mai mult cu cât educația, în ultimele decenii ale secolului trecut, era „adesea sexistă și obsedată de informare,” iar noul program promova o „reformare într-o educație axată pe eliberarea copiilor, despre gândirea critică, creativă și grijulie, despre dezvoltarea personalității într-un cadru democratic.” De aceea, la începutul anului 1992, a invitat femeile implicate în filosofia pentru copii să colaboreze la un „proiect despre problema feminismului și a filosofiei pentru copii” [20, p. 2-3].

Sharp nu privește gândirea grijulie drept o altă formă de gândire alături de gândirea critică și gândirea creativă; gândirea grijulie este însăși condiția de posibilitate a practicii filosofice cu copiii. Căci nu este vorba doar de atenție acordată ideilor, ci și membrilor comunității de cercetare: „o anumită grijă se manifestă în grup, nu doar pentru procedurile logice, ci pentru creșterea fiecărui membru al comunității.” Gândirea grijulie nu poate fi realizată pe deplin fără un spațiu educațional în care s-ar manifesta grija. Această grijă presupune „dispoziția de a fi deschis, de a fi capabil să-ți schimbi părerile și prioritățile, pentru a avea grijă de celălalt.” Astfel, gândirea grijulie este mai mult o capacitate ontologică a gândirii umane, o potențială capacitate de a avea grijă, prin gândire, de ceilalți. Iar „a avea grijă presupune dorința de a fi transformat de celălalt – de a fi afectat de celălalt.” Această grijă nu este esențială doar pentru dialog în cadrul comunității de cercetare, ci și „pentru dezvoltarea încrederii, o orientare de bază față de lumea care explică faptul că indivizii ajung să creadă că au un rol de jucat în lume, că pot face o diferență reală” [21, p. 32].

Gândind grijuliu, copilul are posibilitatea să abordeze „relația dintre sine și celălalt, învățând cum să se situeze în lumina punctelor de vedere, intereselor și preocupărilor celuilalt” [22, p. 248]. Se poate deduce că Sharp înțelege filosofia pentru copii ca o practică a grijii care vizează experiența unei dimensiuni intrinsece a naturii umane, care ar trebui activată, *pentru* a filosofa împreună. Prin urmare, în comunitatea de cercetare, scopul nu este doar dezvoltarea directă a abilităților cognitive ale copiilor; la fel de important este să li se ofere posibilitatea de a experimenta empatia și respectul. Gândirea grijulie presupune dezvoltarea abilităților etice relaționale, pentru a avea grijă de interlocutori, de valorile lor, de relația existentă și a asigura un spațiu sigur. Astfel, gândirea grijulie apare drept capacitate de dezvoltare a unei „conștientizări relaționale,” O conștientizare relațională înseamnă „să cunoști și să te simți strâns conectat la și parte a tot ceea ce este, acționând și relaționând din acea conștientizare;”

înseamnă „să te experimentezi nu ca un eu atomist, ci ca un eu în relație cu celălalt" [23, p. 251].

Sharp recunoaște că s-ar putea vorbi în filosofia pentru copii de o etică a grijii, în măsura în care procedurile comunitare de cercetare fundamentează practica grijii în capacitatea copiilor de a percepe și de a răspunde nevoilor și intereselor care apar în comunitate [24, p. 254]. Promovând conștientizarea relațională, pot fi evitate unele posibile relații de dominație în cadrul comunității de cercetare filosofică, unele având cauza în dinamica puterii care ia naștere în cadrul interacțiunilor grupului de copii, altele venind din partea animatorului care ar putea favoriza copiii care gândesc la fel ca el. De aceea, comunitatea de cercetare filosofică poate și trebuie să devină un spațiu al „grijii" care să permită tuturor să-și facă auzită vocea.

Concluzii

Gândirea grijulie ocupă un loc esențial în filosofia pentru copii și nu poate fi redusă la o dimensiune a gândirii. Definind filosofia pentru copii, Sharp spune că aceasta „este o încercare de a considera filosofia ca disciplină și de a o reconstrui în așa fel încât copiii să își poată însuși conceptele și metodele și să ajungă să gândească singuri despre chestiuni importante și, în același timp, s-o facă cu grijă [25, p. 45].

Gândirea grijulie desemnează o anumită modalitate de gândire orientată spre preocuparea pentru valori (ce este bine, ce este drept); este modelată de emoții și relații interindividuale și se manifestă activ de grijă față de ceilalți și instrumentele cercetării filosofice colective . Dacă Lipman a conceput-o ca pe un mod de a gândi lucrurile dintr-un unghi apreciativ, afectiv, activ, normativ, empatic, Sharp a considerat că este mai mult o capacitate ontologică a gândirii umane, o potențială capacitate de a avea grijă, prin gândire, de ceilalți.

Referințe;

1. LIPMAN, M. *Thinking in Education* (ediția a II-a.), New York, Cambridge University Press, 2003.
2. GILLIGAN, C., *In a Different Voice. Psychological theory and women's development*, Harvard University Press, 1982.
3. KOHLBERG, L. *Essays on Moral Development*. I: *The Philosophy of Moral Development*, San Francisco: Harper & Row, 1981.
4. GILLIGAN, C. *In a Different Voice. Psychological theory and women's development*, Harvard University Press, 1982.
5. GILLIGAN, C. *In a Different Voice. Psychological theory and women's development*, Harvard University Press, 1982.
6. GILLIGAN, C. *In a Different Voice. Psychological theory and women's development*, Harvard University Press, 1982.
7. LIPMAN, M. *Thinking in Education* (ediția a II-a.), New York, Cambridge University Press, 2003.

8. LIPMAN, M. *Thinking in Education* (ediția a II-a.), New York, Cambridge University Press, 2003.
9. LIPMAN, M. *Thinking in Education* (ediția a II-a.), New York, Cambridge University Press, 2003.
10. LIPMAN, M. *Thinking in Education* (ediția a II-a.), New York, Cambridge University Press, 2003.
11. ELGIN, C.Z. *Considered Judgment*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1996.
12. LIPMAN, M. *Thinking in Education* (ediția a II-a.), New York, Cambridge University Press, 2003.
13. LIPMAN, M. *Thinking in Education* (ediția a II-a.), New York, Cambridge University Press, 2003.
14. NUSSBAUM, Martha C. 1992.„Emotions as Judgments of Value”, *Yale Journal of Criticism* 5.2.
15. LIPMAN, M. *Thinking in Education* (ediția a II-a.), New York, Cambridge University Press, 2003.
16. LIPMAN, M. *Thinking in Education* (ediția a II-a.), New York, Cambridge University Press, 2003.
17. LIPMAN, M. *Thinking in Education* (ediția a II-a.), New York, Cambridge University Press, 2003.
18. GILLIGAN, C., SNIDER, N., Why Does Patriarchy Persist?, Cambridge, Polity Press, 2018.
19. CARPENTIER, L. Les voix caring pour transformer la philosophie pour enfants, https://philoenfant.org/tag/ann-margaret-sharp-2/
20. SHARP, A. M. Feminism and philosophy for children, în: *Thinking: The Journal of Philosophy for Children*. 1994, 11 (3 & 4), pp. 1-4.
21. SHARP, A. M. The community of Inquiry, în: *Thinking: The Journal of Philosophy for Children*, 1991, 9 (2), pp. 31-37.
22. SHARP, A. M. Education of the emotions in the classroom community of inquiry. *Gifted Education International*, 2007, 22, pp. 248-257.
23. SHARP, A. M. Education of the emotions in the classroom community of inquiry. Gifted Education International, 2007, 22, pp. 248-257.
24. SHARP, A. M. Education of the emotions in the classroom community of inquiry. *Gifted Education International*, 2007, 22, pp. 248-257.
25. SHARP, A. M. „Philosophy for children and the development of ethical values,” în: *Early Child Development and Care*, 1995, 107 (1), pp. 45-55.

Lucrare realizată în cadrul proiectului Abordarea epistemologică a dezvoltării personale și a educației pentru societate: de la strategiile transdisciplinare la finalitățile pragmatice ale societății actuale din Republica Moldova (cifrul proiectului: 20.80009.1606.08).

CULTURĂ ŞI DEZVOLTARE: CÂTEVA REFLECŢII PRIVIND AGENDA UNESCO MONDIACULT

CULTURE AND DEVELOPMENT: A FEW REFLECTIONS ON THE UNESCO-MONDIACULT AGENDA

Ileana DASCĂLU, ORCID:
Facultatea de Filosofie,
Universitatea din Bucureşti

CZU: 130.2:008:001:061.1(100) e-mail: ileana.dascalu@filosofie.unibuc.ro

The MONDIACULT conference organized by UNESCO in 2022 made the promotion of "culture as a global public good" a priority of the international public policy agenda. This article aims to explore the meanings and implications of this interpretation of culture by focusing on the link between culture and development, with the help of Appadurai's analysis of the „cultures of aspiration". It concludes by arguing that genuine support for culture in the future should also give priority to education in the humanities, as these continue to be essential for our sensitivity to culture and critical thinking.

Keywords: *culture, education, public good, sustainable development, humanities*

Conferinţa MONDIACULT, organizată de UNESCO în 2022, a stabilit ca prioritate a politicilor publice internaţionale promovarea culturii „ca bun public global". Acest articol îşi propune să exploreze sensurile şi implicaţiile acestei interpretări a culturii, concentrându-se asupra legăturii dintre cultură şi dezvoltare cu ajutorul analizei lui Appadurai privind „culturile care încurajează aspiraţiile". Articolul va argumenta, în final, că, pentru a susţine în mod real cultura în societatea viitorului ar trebui să dăm prioritate şi educaţiei umaniste, întrucât disciplinele umaniste continuă să joace un rol esenţial în formarea sensibilităţii faţă de cultură şi a gândirii critice.

Cuvinte-cheie: *cultură, educaţie, bun public, dezvoltare sustenabilă, discipline umaniste*

În 2022 UNESCO a organizat MONDIACULT, *Conferinţa mondială privitoare la politici culturale şi dezvoltare sustenabilă*, un eveniment de amploare dedicat stabilirii unei strategii pe termen lung de revitalizare a culturii în societatea viitorului. Până în prezent, iniţiativa s-a concretizat într-o declaraţie care recunoaşte „cultura ca bun public global având o valoare intrinsecă în facilitarea şi stimularea dezvoltării sustenabile" [1, p. 7] şi care propune un plan-cadru de măsuri ca: evaluarea impactului multidimensional al culturii în statele membre, consolidarea acţiunii concertate şi organizarea la fiecare patru ani a unui forum mondial care să identifice zonele prioritare în domeniul politicilor culturale ş.a.

Formularea „cultura ca bun public global" nu este surprinzătoare în contextul terminologiei UNESCO, dacă ne gândim că unele dintre obiectivele incluse în *Agenda pen-*

tru dezvoltare sustenabilă (2015-2030) sunt deja criterii de apreciere a relevanţei patrimoniului cultural. La fel de coerentă în interiorul sistemului UNESCO este şi ideea că, în ciuda diferenţelor de priorităţi şi de dezvoltare economică dintre statele membre, există un consens privitor la importanţa culturii pentru întreaga umanitate. *Convenţia privind protecţia patrimoniului mondial, cultural şi natural* (1972) adoptă acest principiu, atunci când afirmă, în preambul, că „degradarea sau dispariţia unui bun al patrimoniului cultural şi natural constituie o diminuare nefastă a patrimoniului tuturor popoarelor lumii” [2, p. 1]. Un alt punct de referinţă, *Declaraţia universală privind diversitatea culturală* (2001), stabileşte o legătură normativă între diversitatea culturală, drepturile omului, creativitate, solidaritate internaţională şi dezvoltare „înţeleasă nu doar în termenii creşterii economice, ci şi ca un mijloc pentru a avea o viaţă mai satisfăcătoare intelectual, emoţional, moral şi spiritual.”[3, Art.3].

Ce aduce nou conferinţa MONDIACULT? Este nevoie de reafirmarea importanţei culturii pentru civilizaţia căreia îi aparţinem, dincolo de diferenţele naţionale, cu toţii sau este, mai degrabă, un fel de bilanţ al ultimelor decenii de activitate a UNESCO pentru protejarea diversităţii culturale – ce a funcţionat şi ce nu, ce este prioritar pentru următoarea perioadă, cum poate cultura continua să contribuie la dezvoltarea sustenabilă?

În cele ce urmează, îmi propun două obiective: să aduc unele clarificări cu privire la legătura dintre cultură şi dezvoltare sustenabilă, prezentă de mult timp în limbajul UNESCO şi, în al doilea rând, să traduc acest principiu în implicaţii mai ample decât cele schiţate de documentele oficiale menţionate, invocând analiza filosofică a Marthei C. Nussbaum cu privire la rolul disciplinelor umaniste într-o societate democratică.

Pentru început, merită semnalate câteva elemente particulare identificabile în declaraţia finală a MONDIACULT. Cel mai important ţine de agravarea circumstanţelor cu impact negativ asupra culturii: problemelor care atrăgeau atenţia comunităţii internaţionale cu câteva decenii în urmă (pericolul degradării sau distrugerii patrimoniului cultural ca urmare a conflictelor armate, inechităţile economice cu impact asupra investiţiilor în planuri de protejare a patrimoniului naţional, omogenizarea culturală ca efect al globalizării) li se adaugă riscurile de mediu, mai ales schimbările climatice, migraţia internaţională, precum şi o serie de fenomene care se accelerează: pierderea biodiversităţii, dezvoltarea urbană necontrolată, diferenţele de acces la mediul online, care izvorăsc din şi amplifică inegalităţi economice şi, nu în ultimul rând, riscuri la adresa sănătăţii umane, cu impact social puternic, cum a fost cazul pandemiei COVID 19. Cel de-al patrulea punct al declaraţiei face referire la efectele pandemiei asupra culturii, amintind faptul că aceasta a fost una dintre zonele profund afectate sub aspectul libertăţilor de exercitare a profesiei şi al inegalităţilor de acces la cultură.

În al doilea rând, declaraţia avansează noţiunea de transversalitate, care se referă la participarea mai multor grupuri sociale, în particular a celor dezavantajate sistematic (femei, minorităţi, persoane cu dizabilităţi) la cultură şi, prin aceasta, la impactul acestora asupra societăţii, economiei şi al mediului. De asemenea, sunt trecute în revistă riscuri legate de posibilităţile diferite de acces la tehnologiile digitale: „dezechilibrul accentuat

la nivel mondial în ceea ce priveşte circulaţia bunurilor şi a serviciilor culturale, precum şi sărăcirea diversităţii culturale şi lingvistice în mediul online, legată de sistemele de inteligenţă artificială şi de reglementarea insuficientă a algoritmilor, accesul inegal la cultură, remunerarea inechitabilă a artiştilor, specialiştilor şi practicienilor din domeniul culturii, precum şi inegalităţile accentuate în schimbul mondial de bunuri şi servicii culturale, în particular din cauza concentrării inegale a platformelor culturale globale"[1, pg.3].

În al treilea rând, declaraţia reafirmă angajamentul UNESCO vizavi de îndeplinirea unor obiective de mult asumate, ca promovarea diversităţii culturale şi extinderea accesului la cultură, menționând explicit populațiile indigene şi popoarele africane. Intenţiile formulate în partea care vizează măsurile concrete de acţiune au în vedere politici culturale care să contribuie la dreptatea socială prin respectarea unor valori ca: pluralismul cultural (protejarea diversităţii culturale şi lingvistice, afirmarea drepturilor culturale), echitatea socială (reducerea diferenţelor de acces la cultură, stimularea dezvoltării economice prin intermediul culturii), descentralizarea politicilor publice (prin implicarea comunităţilor locale şi a entităţilor non-statale care le reprezintă interesele), echitatea la nivel internaţional (reducerea diferenţelor dintre statele dezvoltate şi cele în curs de dezvoltare sub aspectul circulaţiei de bunuri şi servicii culturale, al accesului la cultură, al educaţiei) ş.a.

Modul în care declaraţia finală MONDIACULT reafirmă angajamentul UNESCO faţă de importanţa culturii este, prin urmare, strâns legat de problematica dreptăţii globale, dezvoltarea sustenabilă fiind un aspect al acesteia. Pentru cei obişnuiţi cu o astfel de terminologie instituţională, formularea obiectivelor şi schiţarea măsurilor de îndeplinire a acestora nu sunt suprinzătoare. Pe scurt, ceea ce transpare din această declaraţie este nevoia de a recontextualiza agenda culturală a UNESCO pentru a se adapta provocărilor contemporane, fără a schimba, însă, cu nimic esenţial, angajamente mai vechi, de exemplu, din *Declaraţia universală privind diversitatea culturală*: pluralismul cultural ca modalitate de exprimare a diversităţii culturale într-un cadru politic, transmiterea către generaţiile viitoare a patrimoniului cultural viu, recunoaşterea potenţialului de dezvoltare economică a culturii prin protejarea profesiilor din domeniu, inclusiv prin intermediul drepturilor de proprietate intelectuală, încurajarea solidarităţii internaţionale în domeniul politicilor culturale. Diferenţa este, cel mai probabil, la nivelul priorităţilor şi al mijloacelor de acţiune – mai rapide, mai eficiente, mai sincronizate.

Perspectiva pe care o transmit cele două declaraţii nu este, însă, completă, în absenţa unor clarificări de fond. Importanţa culturii pentru dezvoltarea economică şi cooperarea internaţională echivalează cu o subordonare a conţinutului valoric în raport cu viziunea dominantă despre dreptate socială susţinută în acest moment istoric? Societatea viitorului va încuraja orice forme de cultură sau doar pe acelea care servesc dezvoltării? Va avea promovarea patrimoniului cultural imaterial prioritate faţă de cea a patrimoniului material? Nu în ultimul rând, ce fel de educaţie este chemată să contribuie la promovarea culturii ca bun public global?

Înainte de a invoca un cadru de analiză în care pot fi abordate astfel de întrebări, merită precizat faptul că *Declarația universală privind diversitatea culturală* este însoțită de o grilă de interpretare, care abordează direct legătura dintre cultură și dezvoltare sustenabilă. Antropologul american de origine indiană Arjun Appadurai dezvoltă, în completarea declarației, un argument care clarifică natura legitimă a acestei conjuncții, aducând câteva clarificări conceptuale valoroase. Textul său, "Sustainable Diversity: The Indivisibility of Culture and Development" atrage atenția asupra faptului că nivelul politic național (dezvoltarea democratică), diversitatea culturală și orientarea politicii mondiale nu ar trebui abordate separat. Faptul că acestor domenii le corespund, în practică, structuri instituționale și politici publice diferite, complică identificarea unei viziuni integratoare.

În opinia sa, aceasta ar putea fi sintetizată în conceptul de *diversitate sustenabilă*, care aduce împreună cerința dezvoltării sustenabile cu aceea a participării ample la cultură, participare care nu se poate realiza în absența respectării drepturilor și libertăților politice fundamentale. De asemenea, este nevoie de o coerență temporală, în sensul în care trebuie să ne reconectăm cu un sens mai profund, nebirocratic, al culturii ca domeniu al valorilor. Acest sens este cel pe care s-a construit civilizația europeană și, chiar dacă de multă vreme ideea de moștenire culturală este contestată ca implicând o transmitere statică, dogmatică a valorilor înalte, fără a lua în considerare evoluția identităților culturale, ea reprezintă o formă de integrare a trecutului în prezent. Totodată, este necesar ca acest proces să lase spațiu unui viitor deschis, în care cultura să reflecte mai multe viziuni despre valori. Appadurai oferă aici o utilă clarificare despre cum ar trebui să ne raportăm la cultură: „cultura nu este un beneficiu opțional, unul care s-ar adăuga obiectivelor materiale ale dezvoltării; cultura este o cerință esențială pentru extinderea gradului de participare. Un mod de a înțelege această legătură <indivizibilă> dintre cultură și dezvoltare este să ne concentrăm asupra a ceea ce desemnează sintagma recentă <capacitatea de a aspira> în contextul mai larg al culturilor care încurajează aspirațiile (*cultures of aspiration*). Concentrându-se asupra culturilor care încurajează aspirațiile, UNESCO subliniază acele dimensiuni ale energiei, creativității și solidarității umane (în mod cert înrădăcinate în istorie, limbă și tradiție), care îi ajută pe oamenii obișnuiți să participe pe deplin la proiectarea viitorului lor cultural. Acest nou cadru recunoaște că aspirațiile fac legătura dintre cultură și dezvoltare, pentru că aspirațiile, ca resursă colectivă, necesită forme diverse cultural de creativitate, imaginație, toleranță, flexibilitate și tradiții vii. Mai degrabă decât să se concentreze pe patrimoniu, monumente, limbi, forme artistice și chiar valori exclusiv ca resurse istorice, UNESCO privește cultura ca formă amplă de capital uman sau social care poate consolida <capacitatea de a aspira.> [3, p.10]

Altfel spus, fragmentul de mai sus transmite ideea că pentru a putea face un loc culturii în societatea viitorului, este nevoie de beneficii concrete – cel mai important este acela al sentimentului de apartenență la o comunitate de valori, în absența căruia participarea la acțiuni colective riscă să fie un deziderat teoretic.

Appadurai nu spune aici ceva nou: pledoaria în favoarea culturii ca mijloc de coeziune socială face parte din civilizaţia noastră. Nouă, este, în schimb, formularea <culturi care încurajează aspiraţiile>, pentru că aceasta schimbă termenii problemei: se subînţelege că identităţile culturale îmbracă alte forme decât cele naţionale, respectiv că nu este suficient să ne însuşim principii şi însemne identitare, care conferă drepturi de care ne folosim automat (iar pe unele le activăm de puţine ori), ci că este nevoie să reflectăm la ceea ce are relevanţă pentru noi, la ceea ce ne poate îmbunătăţi calitatea vieţii. Această viziune sugerează că avem nevoie de cultură pentru că dă valoare vieţii, dar nu oferă o înţelegere a valorilor culturale în mod independent de utilitatea pe care o au pentru generaţiile actuală şi viitoare. Este adevărat că anumite forme culturale care în mod tradiţional presupuneau posesia unui capital financiar şi simbolic (cunoaşterea limbii de origine, a unui instrument muzical, a dobândi o vastă cultură generală) au deschis calea către distincţia cultură înaltă-cultură populară, dar este la fel de adevărat că iniţiativele de democratizare a accesului la cultură au antrenat şi campanii de educaţie publică, multe dintre ele de succes: popularizarea marilor opere literare şi artistice prin intermediul documentarelor, al festivalurilor, adaptarea dramaturgiei clasice în lumina problemelor contemporane, accesibilizarea digitală a conţinutului cultural. Viziunea este coerentă, în schimb, cu ideea drepturilor culturale, a căror origine se găseşte în *Declaraţia universală a drepturilor omului*. Nu în ultimul rând, în sistemul UNESCO, noţiunea de dezvoltare are în vedere, aşa cum explică Appadurai, „relaţia dintre bunăstare materială şi spirituală accentuând reciprocitatea, mai degrabă decât simpla complementaritate a acestora.” [3, p.11]

Admiţând că nu vom găsi o explicaţie cuprinzătoare cu privire la ceea ce ar trebui să însemne integrarea culturii în societatea viitorului în documentele oficiale ale UNESCO, ele însele o sinteză a concepţiilor dominante despre valorile contemporane, putem căuta o clarificare reflectând la locul pe care îl oferim culturii în viaţa noastră de zi cu zi. Discrepanţele nu lipsesc şi sunt uşor vizibile: discursul public despre importanţa culturii şi a educaţiei este însoţit de scăderea capacităţii elevilor şi a studenţilor de a înţelege autori canonici, de a putea contextualiza şi interpreta texte literare, istorice, filosofice; nu numai în România, cultura umanistă a pierdut teren în faţa trunchiului de discipline STEM, în care ne punem speranţa pentru a găsi soluţii la marile probleme ale viitorului: suprapopularea, degradarea mediului, creşterea sărăciei, amplificarea migraţiei internaţionale pe fondul instabilităţii economice din statele sărace, dezvoltarea tehnologiei, care va înlocui din ce în ce mai mult contribuţia umană în anumite domenii. Piaţa tradiţională de carte, galeriile de artă, teatrele şi instituţiile de cultură se deschid către mediul online, dar sunt vulnerabile şi în faţa legislaţiei insuficient dezvoltate privind drepturile de proprietate intelectuală.

În acest context, pledoaria UNESCO pentru cultură ca mijloc de dezvoltare sustenabilă necesită încadrată de o reflecţie privind rolul disciplinelor umaniste în sistemele contemporane de educaţie. Un cadru de analiză este oferit de cercetătoarea în filosofie Martha C. Nussbaum, care, în cartea sa din 2010, *Not for Profit. Why Democracy Needs*

the Humanities argumentează că dezvoltarea economică nu generează automat o calitate superioară a vieţii şi respinge ideea că disciplinele umaniste ar trebui marginalizate pentru că nu demonstrează o utilitate imediată.

Argumentul Marthei C. Nussbaum se bazează pe ideea că nu putem trăi fără valori şi, mai mult, nu putem trăi fără o expunere constantă la acestea. Nu este suficient să avem legi şi instituţii care garantează drepturile noastre cetăţeneşti, dacă nu avem un sentiment concret de apartenenţă naţională. Nu este suficient să putem defini teoretic nedreptatea, dacă nu ne putem reprezenta situaţia unei persoane dezavantajate – or, arta, cultura şi educaţia umanistă, în general, au capacitatea de a cultiva imaginaţia, împreună cu spiritul critic. Nu este suficient să ne însuşim reguli şi comportamente ca să nu discriminăm membrii altor culturi, dacă nu avem nicio curiozitate pentru a înţelege percepţia acestora vizavi de valori; nu este, deci, suficient, şi nici util să acţionăm din preocuparea de a nu fi sancţionaţi şi de a fi corecţi politic, dacă nu avem o deschidere faţă de alte sisteme de valori. Pedagogia dialogurilor socratice nu este deloc demodată, ci mai utilă ca oricând pentru a învăţa să punem întrebările fundamentale, în loc să absorbim răspunsuri parţiale. Astfel de exemple ţintesc întrebarea esenţială: cum ar trebui educaţi membrii generaţiilor viitoare pentru a trăi vieţi nu doar prospere, ci şi împlinite, şi pentru a fi motivaţi să urmărească acelaşi scop şi pentru semenii lor?

În opinia lui Nussbaum, nu ar trebui să neglijăm dezvoltarea unor capacităţi ca: reflecţia informată, matură, independentă asupra problemelor politice, capacitatea de analiză critică, dar în acelaşi timp rezonabilă, asupra performanţei şi posibilităţilor liderilor politici, capacitatea de a ne reprezenta cât mai concret complexitatea vieţii (ceea ce literatura, arta, în general, ne oferă într-un mod mult mai plastic decât statisticile), capacitatea de a ne gândi la binele comun, la binele naţiunii, şi nu doar al grupului căruia îi aparţinem (putem adăuga aici: capacitatea de a identifica prejudecăţile specifice poziţiei noastre, ce anume influenţează propriile percepţii şi cum s-ar schimba acestea dacă am fi în alt rol social). [4, pg. 25-26]

De asemenea, Nussbaum vorbeşte despre importanţa unei pedagogii a emoţiilor pentru a conştientiza care sunt emoţiile social corozive (dezgust, sentimentul de a fi stigmatizat), respectiv coezive (empatie, compasiune). Sunt conţinuturi pe care cultura le-a transmis dintotdeauna, fără un program politic asociat. Nussbaum, o foarte bună cunoscătoare a lui Aristotel şi a lui Jean-Jacques Rousseau, identifică, de asemenea, argumente privind rolul pedagogic al artei şi capacitatea acesteia de transformare socială.

Ne putem gândi la exemple din propria noastră cultură şi aş aminti aici viziunea regizorului Radu Afrim asupra romanului lui Liviu Rebreanu, *Pădurea Spânzuraţilor*. Probabil că numărul elevilor de liceu care citesc romanele lui Rebreanu, ca şi pe cele ale altor autori români, este din ce în ce mai mic, iar una dintre explicaţii este că temele şi uneori limbajul autorilor sunt departe de mediul şi experienţele lor de viaţă. Afrim reuşeşte fără a denatura textul original să ne facă să ne întrebăm în ce consta sensul vieţii pentru un tânăr care pleca la război atunci şi pentru un tânăr de acum. Cum trăiau, ce însemnau familia, credinţa, ţara, pentru ei şi pentru cei de astăzi – sunt întrebări care

se pot naşte cu intenţia de a condamna prezentul şi a glorifica trecutul sau, dimpotrivă, întrebări neutre, care să lase spectatorul să îşi cunoască propriile reacţii emoţionale şi, astfel, să se poziţioneze singur. Radu Afrim, care a avut şi experienţa lucrului cu elevii de liceu înainte de a se dedica teatrului, a vorbit şi despre defectele educaţiei care, în loc să-i apropie pe tineri de cultură şi să-i încurajeze să caute singuri sensurile, le impune. „Fabricaţi profesori cu suflet tânăr şi nu veţi mai avea tineri plictisiţi de literatura română" [5], recomanda regizorul într-un interviu şi cred că, fără a interpreta îngust acest punct de vedere, el sugerează, totodată, şi ce lipseşte din abordarea instituţională, birocratică, insuficient conectată cu dificultăţile societăţilor contemporane.

În concluzie, „cultura ca bun public global" şi mijloc pentru dezvoltare sustenabilă, prioritatea anunţată de agenda MONDIACULT, nu poate fi o soluţie în societatea viitorului fără o viziune despre educaţie care să accentueze dezvoltarea morală şi spirituală a oamenilor, deci fără un angajament faţă de o educaţie umanistă bine făcută şi fără un cadru politic în care această concepţie despre individ să poată fi realizată concret.

Referinţe:

1. UNESCO, declaraţia finală a conferinţei MONDIACULT, text disponibil la https://www.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2022/10/6.MONDIACULT_EN_DRAFT%20FINAL%20DECLARATION_FINAL_1.pdf [Accesat 01.10.2023]
2. UNESCO, *Convenţia privind protecţia patrimoniului mondial, cultural şi natural,* 1972, text în limba româna disponibil la /https://cimec.ro/wp-content/uploads/2022/02/Conventia-privind-protectia-patrimoniului-mondial-cultural-natural.pdf [Accesat 01.10.2023]
3. UNESCO, *Universal Declaration on Cultural Diversity: a vision, a conceptual platform, a pool of ideas for implementation, a new paradigm, 2002,* disponibil la https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000127162 [Accesat 01.10.2023]
4. NUSSBAUM, Martha C. *Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities,* Princeton University Press, 2010.
5. STĂNCIULESCU, C. Interviu cu Radu Afrim, regizorul care a readus la viaţă Pădurea Spânzuraţilor. Republica.01.11.2019 https://republica.ro/interviu-cu-radu-afrim-regizorul-care-a-readus-la-viata-zpadurea-spanzuratilor-zfabricati-profesori-cu [Accesat 01.10.2023]

ROLUL ÎNTREBĂRII ÎN CERCETAREA FILOSOFICĂ. „PETER PAN” ȘI O ÎNTREBARE EXISTENȚIALĂ

THE ROLE OF QUESTIONING IN PHILOSOPHICAL INQUIRY. 'PETER PAN' AND AN EXISTENTIAL QUESTION

Cristina URSU, ORCID: 0000-0002-8066-1321
Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației USM

CZU: 1:81’42:161.221.2:303.01 e-mail: crstnurs@gmail.com

In this article, we aim to delve into the essence of questions within philosophical research, the systemic way of approaching the pivot problem in a reading workshop, that has the role of guiding, starting from closed, fundamental questions on the text, conceptual, open questions.The distinctive shape of the question mark (?), characterized by its curved and upward-bending line, evokes the notions of uncertainty and hesitation, which serve as the starting point for genuine research. To transcend the stubbornness of fixed opinions, we must embrace animated doubt and cultivate a vibrant sense of skepticism, symbolized by the question itself. The dialectical relationship between questions and answers hinges on their quality and emerges as a consequence of authentic doubt and a fervent desire for knowledge. Within the context of a philosophical reading workshop, we embark on our exploration by drawing inspiration from an excerpt from J.M. Barrie’s “The Adventures of Peter Pan.” Additionally, we utilize a set of carefully structured questions contained within the “Question Quadrant” as stimuli. Through this journey, we seek to uncover the profound significance of the concept of “shadow” in both the life of the protagonist and in the broader philosophical discourse.

Keywords: *inquiry, Peter Pan, reading workshop, response, question.*

INTRODUCERE. NATURA ÎNTREBĂRII ÎN FILOSOFIE

Începutul oricărei investigații filosofice rezidă în întrebare, în îndoială față de presupunerile de bază și-n deschidere către cercetare. Întrebarea iradiază curiozitatea în oarecare limite ale filosofiei; limite ale rațiunii umane. Natura ontologică a întrebării vizează explorarea existenței, esenței și ființei lucrurilor; ontologia întrebărilor concepe întrebările drept existențe și semnificații aparte, aceste dimensiuni fiind explorate în filosofie. Funcția epistemologică a întrebării contribuie la parcursul ascensional al dobândirii de cunoștințe, gândirii critice, clarificarea conceptelor și a evaluării acestui parcurs cognitiv. Întrebările existențiale precum „Care este sensul vieții?” la fel stau la baza multor abordări în filosofie și pot dezvălui momentele din profunzime.

Mai multe ipoteze despre natura întrebărilor sunt explorate în diverse domenii de studiu, precum reciprocitatea dintre întrebările abstracte și gândirea critică; natura întrebărilor ca mediator al conflictelor, sursă de inspirație artistică și inovare tehnologică; contribuie la dezvoltarea abilităților analitice și îmbunătățește simțitor procesul

educațional, creând o comunitate de cercetare filosofică (CPI: community of philosophical inquiry) ș.a.

MATERIAL ȘI METODĂ. EXPLORARE ACTIVĂ PRIN ÎNTREBĂRI

Dintre toate semnele de punctuație, semnul interogării (?) are o formă specifică de curbă, linie încovoiată de partea de sus, care induce către ideea unei incertitudini, ezitări, confuzii, nedeterminări și culminează la final cu un punct (.), oferind posibil o certitudine, o acceptare a dubiului și stabilitate în travaliul investigației și cercetării.

În educația formală sunt prea multe răspunsuri și prea puține întrebări. Un curriculum și unități de conținuturi mult prea pline, în care întrebarea nu-și fac loc decât să „întărească materia" și să recapituleze răspunsurile deja date; să fie închise, astfel necesită un efort cognitiv minim pentru a răspunde la ele. Ca și cum curbarea semnului propriu-zis al interogării ar insinua revenirea la răspunsurile știute din timp și care se tot repetă sub forma de cerc al semnului și culminează cu punctul – cunoașterea, știința răspunsurilor. Dar în ce constă fenomenul întrebării? Este timp pentru actul interogării sau, așa cum scrie Thomas E. Jackson, educația se află într-o permanentă grabă și nu are efectiv spațiu pentru imprevizibilități sau răspunsuri netradiționale. În sesiunile în care întrebări sunt prea multe și prea dese și neproductive, nu mai rămâne spațiu și timp alocat răspunsurilor extinse, gândite. „If an answer is not forthcoming within a second, teachers tend to interject by repeating or rephrasing the question, asking another question, or another child" [1, p. 20]. Întrebarea la mijloc fiind, împrejmuită de pauze de înainte și după, ca să se fundamenteze pe actul gândirii. Grația unei „vieți examinate" a lui Socrate, care suscită deschidere, creativitate, empatie față de aproapele, conștiință solidă a ființei, a devenit mult prea prozaică și utilitară (se caută note de 10 sau răspunsuri la întrebări care vor apărea la examen). „[...] the reason we have gotten somewhere is because we have not been in a rush" [2, p. 8]. Forma însăși a semnului de interogare reclamă spațiu a curburii – actul interogării reclamă spațiu pentru fiecare întrebare și cercetare pe care aceasta o induce; „intellectual safety", o siguranță intelectuală în care se înaintează pe trepte și ghidați de interesul propriu al elevilor/ studenților. Jackson propune „Good Thinker's Tool Kit", kitul bunului gânditor, care îi ajută pe elevi fie să interiorizeze discursul într-un dialog intern sofisticat și reflexiv (după Vygotsky) sau să contribuie la mersul cercetării. Instrumentele vizează puncte-reper, simbolizate prin litere în engleză; faptul de a fi conștient de multitudinea de semnificații pe care le are un cuvânt; argumentări; inferențe; adevăr; exemple și dovezi; contraexemple care verifică adevărul sau falsitatea unei afirmații.

Maughn Rollins Gregory, pornind de la studiile filosofiei pragmatiste de John Dewey și Matthew Lipman, prezintă șase etape pentru facilitarea dialogului filosofic într-o sesiune formală. Dialogul sistematizat conduce către o cercetare în colaborare, cu o specifică traiectorie a arcului – începutul fiind întrebarea deschizătoare de oportunități, finalizându-se cu o anumită rezolvare. Dialogul face parte integrantă fundamentală a cercetării filosofice, un du-te-vino de întrebări și răspunsuri care sunt repartizate organizat;

de altfel, procesul ar fi unul hazardat, lipsit de direcție și viziune. Prin urmare, etapele vin de la identificarea problemei relevante – formularea și organizarea întrebărilor – formularea și organizarea ipotezelor în raport cu întrebările – clarificarea și testarea ipotezelor, confirmarea sau abandonarea lor – experiențe cu ipotezele, revizuirea acestora – implementarea ipotezelor [3, p. 63]. Fiecare etapă conține un set de întrebări și probleme pe care le pune, importantă fiind prezența unui stimulent în materie de text filosofic, material video, expunerea unei experiențe de viață ș.a.

DESCHIDEREA ÎNTREBĂRII ÎNCHISE

Atunci când contrapunem cele două naturi ale întrebării – închisă și deschisă, Robert Fisher le distribuie în cele care ajută la rememorarea cunoștințelor și reprezintă un nivel scăzut al gândirii (revizuirea celor învățare, verificarea înțelegerii, determinarea dificultăților) și cele care reprezintă un nivel înalt al gândirii, care suscită actul reflecției (dezlănțuie curiozitate și interes, focalizează atenție, stimulează discuții) [1, p. 16]. Astfel, o întebare bună se definește prin faptul că oferă provocări intelectuale și nu se cere să se „ghicească ce se află în mintea profesorului”. O strategie firească ar fi ca setul de întrebări să parcurgă un traseu cognitiv în ascensiune, conform taxonomiei lui Bloom, de la niveluri mai scăzute ale gândirii (cunoaștere, înțelegere/ explicare, aplicare) la cele mai înalte (analiză, sinteză, evaluare). Curbura din partea de sus a semnului interogării indică un spațiu deschis către explorare cognitivă a lumii și a reflecției/ auto-reflecției care ne lustruiește drept ființe umane autonome, independente și curajoase în fața Adevărului. David A. White în cartea sa cu întrebări de filosofie pentru copii [4, p. 6], distribuie întrebările în patru categorii, unele dintre care le listăm din cuprinsul lucrării, pentru a exemplifica ipotezele enunțate anterior.

Tab. 1.

Categorii de întrebări conceptuale

VALORI	*Ar trebui să fii deranjat de lucruri mărunte?* *Distracția te va face mai fericit/ă decât studiul?* *Ar trebui vreodată să spui minciuni?* *Noi controlăm tehnologia sau ea pe noi?*
CUNOAȘTERE	*Poți să te minți singur/ă pe tine?* *Cum poți să spui că știi ceva?* *Ce face ceea ce spui să fie adevărat?* *Poți să ai îndoieli cu privire la existența ta?*
REALITATE	*Poți să te gândești la nimic?* *Se întâmplă totul din coincidență?* *Ce are loc cu numerele atunci când nu le folosim?* *Sunt cifrele și oamenii la fel de reali?* *Ai liber arbitru?* *Sunt cumva posibile lucrurile imposibile?*

GÂNDIRE CRITICĂ	*Mereu trebuie să ascultăm opiniile altora?* *De ce cuvântul „fiindcă" este atât de important?* *Dacă mai mulți oameni cred că un lucru este adevărat, este el adevărat?* *Poate un fenomen logic să nu aibă, de fapt sens?*

WHITE, A. D. *Philosophy for kids. 40 Fun Questions That Help You Wonder... About Everything*.

Peter Worley distinge întrebări închise/ deschise gramatical și închise/ deschise conceptual. Spre exemplu, întrebarea „este mintea același lucru cu creierul?" este una închisă gramatical (putem răspunde la ea prin „da" sau „nu"), însă este deschisă conceptual, întrucât se cer precizări conceptuale ale „minții" și „creierului", la fel și argumentări ale răspunsului. Întrebările deschise conceptual se integrează în practica filosofică, în timp ce întrebările închise conceptual nu provoacă nici o tensiune sau controversă a conceptelor care se conțin în întrebarea propriu-zisă („îți place să citești?", spre exemplu). Însă Worley ne propune să pășim dincolo și să deschidem întrebarea, adresând una mai interesantă, precum „Ce înseamnă să-ți placă ceva?" (întrebare deschisă gramatical și conceptual) sau „Este posibil să greșești despre un lucru care-ți place?" (întrebare închisă gramatical și deschisă conceptual). În consecință, reabilitarea întrebărior închise este necesară, întrucât „[...] grammatically open questions tend to lack focus and specificity" [5, p. 24], sunt prea extinse și lipsite de notă distinctivă, precum întrebarea „Ce sunt întrebările?". Astfel, specificitatea și concentrația întrebărilor închise învită către o deschidere, numită de Worley „the question X". Deschiderea către argumentare și reflecție (întrebări de tipul „poți să spui de ce?", „poți să explici ce ai în vedere prin...?", „ești în stare să spui de ce nu știi?" ș.a.). Iată câteva dintre strategiile propuse de deschidere a întrebărilor [5, p. 27]:

1. *Justificarea/ motivarea:* „Poți să spui de ce ?"
2. *Clarificarea:* „Poți să spui ce ai în vedere prin X"?
3. *Exemplificare:* „Poți să vii cu un exemplu?"
4. *Condiționala:* „Poți să spui de ce ar depinde?"
5. *Extindere:* „Poți să spui mai multe despre X?"

Astfel, întrebările închise nu mai sunt marginalizate în cercetarea filosofică prin medierea întrebărilor, ci sunt esențiale tocmai drept îndrumători în direcția de cercetare și în construirea unui dialog logic și secvențial.

CE-AR FI DACĂ?

Forma condițională „dacă... atunci" constituie o gândire ipotetică, care îndeamnă să ne imaginăm o situație probabilă și efectul pe care l-ar putea avea asupra celor care o gândesc. Este o gândire mai mult imaginativă și Peter Worley în „The If Machine. Philosophical Enquiry in the Classroom" scrie că „the activity of hypothetical thinking is an essential part of the activity of philosophy as a whole" [6, p. 27] și că ipotezele se tes-

tează conceptual în filosofie, spre diferență de experiențele faptice în științele exacte, ale naturii. Worley continuă susținând faptul că gândirea ipotetică este o marcă a aptitudinii filosofice și ea trebuie cultivată prin astfel de întrebări și condiționări (dacă profesorul sau o carte îți spune răspunsul corect, de unde știi că este într-adevăr corect?). Pentru a integra acest tip de întrebări în sesiuni de filosofie, Worley parcurge următoarele puncte-reper în organizarea acestora: coordonarea spațiului (discuțiile au loc preponderent în formă de cerc, astfel încât participanții să se poată vedea la față și să mențină viu dialogul); stimulus (ia forma unei povestiri); timp oferit pentru înțelegerea textului (și repovestirea acestuia de către întregul grup, ca un întreg); utilizarea diagramelor (înlesnesc înțelegerea textului înainte de a începe cercetarea filosofică prin sesiunile de întrebări/răspunsuri); rolul de facilitator al sesiunilor de filosofie este extrem de important, acesta pune întrebări de clarificare, nu-și expune punctul propriu de vedere, întrucât problema nu este a sa, ci a grupului, oferă timp pentru reflecții și răspunsuri extinse, ține minte cine și ce a spus anterior și relaționează între ele ideile expuse de membrii grupului. Ulterior, sunt distribuite câteva strategii de înțelegere a felului de a gândi în filosofie, și anume abilități de gândire critică în moduri disciplinate și metodice. *Ancorarea la întrebarea-pivot*: gândirea este ca o rețea a gândurilor interconectate și ceea ce spunem conectăm la întrebarea-pivot a sesiunii de filosofie; *Hărți conceptuale*: înlesnesc reținerea parcursului discuțiilor din cadrul sesiunii pentru cercetări ulterioare; *Dezacordul imaginar*: uneori răspunsurile la întrebare se vădesc a fi unanime, de aceea este potrivit ca membrii grupului să-și imagineze ce-ar spune cineva care nu este de acord, oferind alternativă în opțiunea răspunsurilor; *Falsificare și contraexemple* (atunci când se emite o ipoteză, spre exemplu faptul că „totul este schimbător”, este mai productiv în materie de sesiuni de filosofie nu să confirmă cu exemple evidente, ci să aducem contraexemple care ar infirma cele spuse într-un obicei al falsificării și al colapsului ipotezei); *Ieșirea din cerc* (definiițe circulare, tautologice, sunt niște cercuri din care anevoie ieșim, iar atunci când punem întrebarea: „ce este gândirea”, definiția nu trebuie să conțină substantivul „gândire” sau verbul „a gândi”); *Alegeri multiple* (înlesnesc concentrația asupra problemei puse și oferă direcții ale gândirii); *Joc de tensiune* (în cheia dialecticii lui Hegel, tensiunile ideilor diferite se anunță într-un mod explicit, întrebăm un membru al grupului ce crede despre răspunsul unui alt membru despre, spre exemplu, faptul că nimeni nu este liber); *Deschiderea întrebărilor închise* (așa cum am scris mai sus, este metoda mijlocului între două extremități ale închiderii și deschiderii); *Rețeaua înțelegerii* (atunci când membrii grupului nu înțeleg întrebarea-pivot sau răspunsurile colegilor, ceilalți membri pot să explice neînțelegerile); *Sine qua non: esența unui lucru*: (aici sunt redate trăsăturile esențiale ale unui lucru care este vizat de întrebarea-pivot, spre exemplu semnul interogării al unei întrebări); *Simpatizarea sau criticarea ideii* (atunci când o idee se introduce sau se interoghează, se spune cu ce suntem de acord și cu ce nu suntem de acord, argumentându-se opțiunile) ș.a.

A înțelege puncte de vedere în opoziție și a ajunge la o conexiuni apărută între deconectări – o înțelegere intersubiective – este un pas mai aproape către cunoaștere.

Această conexiune a părților e nevoie de a fi susținută de un proces al întrebărilor/ răspunsurilor. De la o formă rigidă a defensivei către un proces în desfășurare, fundamentat pe întrebarea care modifică norma și e necesară pentru conturarea autonomiei. De ce totuși avem prea puține înțelegeri de acest tip, de ce ne „fixăm opiniile", așa cum scrie Charles Peirce în articolul „The Fixation of Belief". Este un „obicei al minții" cu care pornim în lume. Tocmai iritarea pe care îl provoacă dubiul înlesnește apariția unei opinii și crez. Zbaterea vine drept consecință a iritării provocate de dubiu și tocmai această zbatere Peirce o denumește „cercetare". Pentru a depăși tenacitatea fixării, e necesar dubiul însuflețit, neîncredere vie față de poziția proprie. „The willingness to *question to hesitation* is the engine that keeps the mind open." [7, p. 9]. Un gând al neștiinței (al științei propriei neștiine sau „eu știu că nu știu nimic" de Socrate); *docta ignorantis* a a lui Gadamer din „Adevăr și Metodă". Întrebarea pedagogică este lipsită de întrebător, întrucât se cunoaște răspunsul de la bun început. Pentru a putea întreba și răspunde, trebuie să *vrem* să știm. „Orice interogare și voință de a ști presupune o știință a neștiinței" [8, p. 277]. Important este ca dubiul, ezitarea în răspuns să fie firească, veritabilă; doar astfel, ușa se poate deschide către celălalt, iar interogarea devine liantul căutării. Și a interoga până la ezitarea răspunsului, astfel se induce dubiul sau pauza de gândire în raport cu întrebarea pusă și punctul de vedere opozant. După Peirce, dubiul este o înlănțuire din care dorim să ne eliberăm; „Doubt in an uneasy and dissatisfied state from which we struggle to free ourselves and pass into the state of belief." [9, p. 4-5]. Antiteza dintre îndoială și opinie se clatină pe potriva semnului interogării față în față cu punctul de vedere opozant. Opinia tocmai este cea care îngreunează interogarea, o stopează la un nivel fix. Așa cum scrie Gadamer, structura logică a deschiderii se fundamentează pe o „conștiință hermeneutică". Fenomenul hermeneutic se structurează pe dinamica întrebării și răspunsului. Gadamer scrie că „a înțelege un text e totuna cu a înțelege întrebarea" [8, p. 280] care este pusă inițial de text, adresată cititorului încă de la început. Semnul interogării vizează un „orizont" care oferă direcție de sens spre „posibilități aflate în suspensie". „A înțelege o întrebare înseamnă a o întreba. A înțelege o opinie înseamnă înțelegerea ei ca răspuns la o întrebare" [8, p. 284]. Întrucât faptul de a înțelege nu se rezumă la repetarea de facto a opiniei străine și faptul de a fi de acord cu ea (aparent, cu ușurință).

REZULTATE ȘI DISCUȚII. CADRANUL ÎNTREBĂRILOR

Nu orice întrebare este o deschizătoare. A pune întrebări bune într-o sesiune de filosofie și într-o comunitate de cercetare necesită sistematizare și metodă. Philipp Cam vine cu o sugestie aplicabilă în studiul său despre instrumente pentru folosință în fenomenul hermeneutic al textului. În acest cadran, se sortează întrebările și se clasifică; astfel o întrebare cu adevărat esențială și necesară cercetării se desprinde vizibil de celelalte și devine fundamentul sesiunii. Cadranul [10, p. 34] ar arăta astfel, întrebările fiind desprinse dintr-un fragment de text din cartea „Aventurile lui Peter Pan" de J. M. Barrie, capitolul 3: *„[...] Zâna se afla în acel moment într-un urcior și se simțea perfect acolo, căci nu mai fusese într-un urcior vreodată. – Hai, ieși odată de acolo și spune-mi dacă*

nu ai aflat cumva unde mi-au ascuns ei umbra! [...] Clopoțica i-a spus lui Peter că umbra era ascunsă într-o cutie mare. În scurt timp, și-a regăsit umbra [...]. A încercat să-și lipească umbra cu săpun din baie, dar nu a izbutit. S-a tot căznit să-și pună laolaltă umbra cu trupul, dar degeaba. În cele din urmă, s-a prăbușit pe podea și a început să plângă.” [11, p. 29-30].

întrebări desprinse din text

	întrebări de înțelegere a textului *Unde l-a îndemnat Clopoțica pe Peter să-și caute umbra?*	speculații literare *De ce nu a izbutit Peter să-și lipească umbra de trup?*	
întrebări închise			întrebări deschise
	cunoștințe faptice *Care era numele Zânei?*	cercetare *Ce se află „dincolo” de umbră? Ce este umbra?*	

Fig. 1. Cadranul întrebărilor după Philipp Cam

Textele, de regulă, las multe lucruri neexplicate sau vădit asumate poziții și încercări (trebuința lui Peter Pan de a-și lipi umbra de trup, spre exemplu). Astfel, se lasă loc pentru explorarea posibilităților textuale care deschid căi spre cunoaștere de sine, aplicând făptura proprie pe canavaua textului. Întrebările conceptuale deschise se fundamentează pe celelalte tipuri și reprezintă o punte către cercetare. Întrebarea conceptuală deschisă „Ce se află *dincolo* de umbra mea?” necesită definirea conceptului de umbră a personalității mai întâi la personajul Peter Pan (fiindcă este prima scenă în care face cunoștință cu copiii din casa în care a intrat), cât și extrapolarea noțiunii asupra propriei personalități care, așa cum scrie Jung în cercetările sale despre fenomenologia sinelui, conceptul de „umbră” fiind unul central în psihologia sa analitică.

Într-un atelier de lectură cu elevii claselor a 6-a, „umbra” la Peter Pan a fost interpretată drept secretul său; o a doua personalitate; o forță care îl menține în realitate; amintirea, conștiința faptului că a fost un copil, după care a refuzat să crească; o energie, parte integrantă a ființei lui, fără de care n-ar fi integru; imaginea dorinței lui să crească; partea întunecată a sufletului, nedorința îngâmfată de a-și asuma responsabilități; fuge după umbra sa, pentru a o supune dorinței lui de a rămâne copil pentru totdeauna; un soi de capcană creată de către Peter pentru a-i ademeni pe copii în Țara de Nicăieri.

Extrapolând noțiunea asupra propriei experiențe de viață, elevii au reflectat asupra semnificațiilor existențiale ale „umbrei” ce țin de propria ființă (*fig. 1*), oferind următoa-

rele răspunsuri: *un om mic care nu vorbește și are ochii închiși; eu sunt masca pe care o poartă umbra; pata pe care n-o pot ascunde, doar dacă soarele îmi va fi deasupra capului; persoană neajutorată, care nu-și cunoaște rolul; locul unde se ascunde trecutul; simbolul tainelor; nu poți scăpa de tine însuți nicăieri, umbra e cea care-mi reamintește asta; Fotografia de lângă, căreia mă adresez cu cuvinte fragile; în oglindă îmi văd umbra, sub forma trecutului; un gol, o piscină plină de tristețe albastră; partea care trăiește întreaga poveste și se perfuziază în toate persoanele pe care le întâlnesc; ființa a căror lacrimi au fost deja vărsate; mereu găsește cum să se împotrivească; pata neagră din fotografii; reprezentare a gândului ce persistă; o încheietură a sensului vieții; umbra aleargă, încercând să mă întreacă; ce e în spatele meu îl acoperă și îl ascunde în taină; nu are suflet, nu mă poate iubi cu adevărat; siluetă căzută pe asfalt, ce se unește cu altele, creându-și lumea proprie; o bucată din inima mea, care nu s-a lipit; dar umbrele au umbre?; în spatele meu fuge o spaimă mare legată de trecutul uitat; lumea nu e perfectă, umbrele au găurit-o ca să treacă printre; lumina trece prin mine, creează umbra și-mi amintește că sunt; spion care mă bântuie tot timpul, îmi copiază mișcările; inversul meu în viitor; mă gândesc cum să scap de pata cusută pe mine, sar sus-jos, dar degeaba; umbra mea e ca o carte, a cărei autor sunt eu însumi; sunt ca o monedă cu două fețe: una e luminoasă, alta e umbra, dar că ambele mă fac să fiu de preț pentru părinți și prieteni; umbra ascunde doar semne de întrebare, răspunsul e greu de găsit, dar îl ascunde tot ea în sine; iluzie care nu e doar în capul tău, ci și-n capul celorlalți, simultan; întuneric întruchipat; dincolo de umbra mea se află și lumina mea; nu o pot defini, așa cum ea pe mine; este o parte din adevăr, nu-mi cunosc încă umbra așa de bine, precum ea pe mine; dincolo de ea se află universul adevărului fals, pe care-l credeam real; adevărul șușotește la ureche, umbra strigă și ceea ce ți se strigă nu e adevăr, e prea „dat-în-față”; cine sunt eu?, se întreabă și umbra, nu doar eu; un pierdut rătăcit; am călcat odată pe parcela invizibilă de umbră și am lăsat-o la soare să i se usuce supărarea; un „eu” neaflat încă de nimeni; întrebarea pe care i-o pun: prieten sau dușman?; o oglindă, ea crește din cauza tristeței că ne simțim vinovați; se strecoară drept umbrele obiectelor mele cele mai dragi; o secvență în fugă, disperată, nu va face parte vreodată din imaginea întreagă; o rană pitică-înaltă-lungă; ascunde lucrurile pe care le pot face, dar nu știu încă; va îmbătrâni și ea, se va mări cu totul?*”.

Fig. 2. Ilustrarea conceptului de „umbră” într-un atelier de lectură

CONCLUZII

Fenomenul cercetării filosofice și al „conștiinței hermeneutice” se structurează pe dinamica întrebării și răspunsului. A pune întrebări conceptuale deschise în continuarea celor închise și fixate pe date faptice din text se cultivă într-un sistem organizat, fundamentat pe metodă și strategii. Întrebările de diferit tip se pun într-o anumită etapă a cercetării și avansează proiectiv de la text spre concept în virtutea îndoielii – semn distinctiv al cercetării genuine. Reprezentările mentale, apărute în cadrul atelierului de cercetare filosofică, pot fi în dezacord; antiteza dintre îndoială și opinie se clatină pe potriva semnului interogării față în față cu punctul de vedere opozant. Opinia tocmai este cea care îngreunează interogarea, o stopează la un nivel fix. În consecință, actul interogării instituie un traseu cognitiv în ascensiune, dinspre cunoaștere, înțelegere/ explicare, aplicare la analiză, sinteză și evaluare. Astfel, se deschide un spațiu deschis către explorare cognitivă a lumii și a reflecției/ auto-reflecției care ne lustruiește drept ființe umane autonome, independente și curajoase în fața Adevărului.

Referințe:

1. FISHER, R. *Philosophy for Children*. London: Brunel University, 1996. 339 p.
2. JACKSON, T. P4C Hawaiian Style: We Are not in the Rush. În *Thinking: The Journal of Philosphy for Children*, 2011. Montclair: Institute For The Advancement Of Philosophy For Children, vol. 17 (1&2), p. 4-8.
3. GREGORY, M. R., A Framework for Facilitating Classroom Dialogue. În: *Teaching Philosphy*, 2007. Charlottsville: Philosophy Documentation Center, vol. 30(1), p. 59-84.
4. WHITE, A. D. *Philosophy for kids. 40 Fun Questions That Help You Wonder... About Everything*. London: Prufrock Press, Inc, 2009. 326 p. ISBN 978-1-59363-459-9.
5. WORLEY, P. Open thinking, closed questioning: Two kinds of open and closed question. În: *Journal of Philosophy in Schools*, 2015. New Jersey: Wiley-Blackwell, vol. 2(2), p. 17-29.
6. WORLEY, P. *The If Machine. Philosophical Enquiry in the Classroom*. London: Continuum International Publishing Group, 2011. 217 p. ISBN 978-1-4411-1240-8.
7. GARDNER, S.T. Questioning To Hesitation Rather than Hesitating to Question: A Pragmatic Hermeneutic Perspective on Edicational Inquiry. În: *Phisolophy Study*, 2011. Willmington: David Publishing Company, vol. 1(5), p. 353-359.
8. GADAMER, H. G. *Adevăr și Metodă*. București: Teora, 2001. 735 p. ISBN 973-601-684-6.
9. PEIRCE, Ch. The Fixation of Belief. În: *Popular Science Monthly*, 1877. New York: vol. 12, p. 1-15.

10. CAM, Ph. *20 Thinking Tools. Collaborative Inquiry for the Classroom*. Camberwell: ACER Press, 2006. 116 p. ISBN 0-86431-501-5.
11. BARRIE, J. M. *Aventurile lui Peter Pan*. Chișinău: ARC, 2019. 160 p. ISBN 978-9975-0-0178-6.

Lucrarea a fost realizată în cadrul grantului Abordarea epistemologică a dezvoltării personale și a educației pentru societate: de la strategiile transdisciplinare la finalitățile pragmatice ale societății actuale din Republica Moldova; cifru 20.80009.1606.08.

ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ АНТРОПОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА К ИЗУЧЕНИЮ ИДЕНТИЧНОСТИ

PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE ANTHROPOLOGICAL APPROACH TO THE IDENTITY STUDY

Ксения ГОНЧАРОВА, ORCID: 0000-0002-0144-0265
Молдавский государственный университет,
Кишинев, Молдова

CZU: 141.333

e-mail: goncharova.xenia@gmail.com

The article aims to provide a philosophical analysis of the anthropological approach to the identity study. Through the application of diachronic analysis and content analysis to the works of anthropologists who are theorists of identity, we have highlighted various historical, methodological, and philosophical aspects of the topic. These aspects include the history of the conceptualization of the term «identity» in anthropology, the correlation between the concepts of «identity» and «character», the analytical significance of the «identity» concept in anthropological works, and the methodological foundations of the anthropological understanding of identity. The result of the philosophical analysis is the identification of both the advantages and disadvantages of the anthropological approach to the identity study. On one hand, it emphasizes the significance of material and cultural aspects of human existence and highlights the distinction between the practical use of «identity» and its theoretical understanding within the academic community. On the other hand, it tends to reduce the individual to the collective.

Keywords: *anthropology, epistemology, identity, methodology.*

ВВЕДЕНИЕ

Проблема идентичности является одним из самых остросоциальных вопросов современности: разрушение иерархий и деконструкция нарративов поставили человека перед необходимостью самостоятельно задуматься о самоопределении − строить и сохранять свою идентичность или же избегать ее фиксации для возможности дальнейшего выбора [1, p.208]. По это причине начиная с 50-х гг. XX в. идентичность попала в фокус ученых социально-гуманитарных наук, но и сегодня нельзя утверждать о наличии у них консенсуса. Точкой расхождения становится даже само понятие: по мнению его критиков, концепт «идентичность» слишком хаотичен [2, p.195], слишком объемен [1, p.100], слишком метафоричен [3, pp.1-2], а значит, слишком таинственен [4, p.2]. Однако несмотря на такие утверждения популярность термина растет, что ставит перед исследователем методологический вопрос: каков инструментарий изучения идентичности у научного сообщества? Каждая из социально-гуманитарных наук может предложить собственный подход и важное место в их дискуссии занимает антропология. Теория идентичности считается частью cultural studies [5, p.xiii; 6, p.183], а концепт «идентичность» воспри-

нимается как антропологическая категория, описывающая человека как носителя культуры [7, p.26].

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Данное исследование представляет собой результат философского анализа научной литературы антропологов, изучающих феномен идентичности. Применение диахронического анализа и контент-анализа при ознакомлении с работами авторства M. Sökefeld, K. Woodward, L. Grossberg, P. Finke позволило выявить их методологические предпосылки, которые были прокомментированы с привлечением концептов и теорий антропологов P. Gilroy, D. Hebdige, D. Haraway, C.C. Gravlee, R.S. Cooper, J. Kaufman, F. Barth и др.

Осуществленный нами философский анализ структурно включает в себя следующие пункты: 1) история осмысления концепта «идентичность» в антропологии; 2) соотношение понятий «идентичность» и «характер»; 3) аналитическая значимость концепта «идентичность» в антропологических трудах; 4) методологические основания антропологического понимания идентичности.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ДИСКУССИИ

История осмысления концепта «идентичность» в антропологии. Несмотря на то, что заметное положение в антропологии теория идентичности приобрела лишь в 70-е гг. XX в. [8], традиция обращения к слову «идентичность» − до его популяризации в работах Э. Эриксона − прослеживается у антропологов с к. XVIII в. Обсуждение этнологами «национальной идентичности» североамериканских индейцев знаменует собой коннотативную трансформацию понятия «identity» − от значения «тождество двух или более вещей» до значения «обособленность и самобытность группы людей» [9, pp.16-19]. Это изменение органично вписывается в происходящие в тот период процессы демократизации и глобализации, однако, важным оказывается и спровоцировавшее его аналитическое обстоятельство − потребность научного сообщества в заполнении лексического пробела, охватывающего такие этнологические вопросы, как «Кто они (коллектив, группа)?», «Остался ли он таким же после исторического кризиса?», «Каким он был до него?» Так концепт «идентичность» постепенно вышел за рамки Америки в Британию и Европу, в результате чего к 40-ым гг. его использование в отношении коллективов стало привычным, а к 50-ым гг. он прочно утвердился среди культурных и социальных антропологов. Обладая по преимуществу этническим значением, в 50-х гг. концепт «идентичность» был дополнен культурными смыслами в силу обращения к нему учеными для возрождения дискуссии о соотношении культуры и личности американской антропологии 1920-1950-е гг. [10, p.169].

Соотношение понятий «идентичность» и «характер». До 1890-х гг. термин «идентичность» обладал коннотативным сходством с такими понятиями, как «дух», «совесть», «сознание» и «индивидуальность», вытеснив их к середине XX

в. [9, pp.22-25]. Наибольшее внимание в этом ряду привлекает термин «характер», который активнее всего употреблялся в отношении «нации», а потому может расцениваться как наиболее близкий по значению к концептуализированной в антропологии «коллективной идентичности». В этно- и социально-антропологической литературе XIX-XX вв. «характер» служил для выделения и различения групп людей. Его отход на второй план объясняется переосмыслением методологических установок антропологов, что привело к поиску конструктивистских аспектов взаимодействия культур и индивидов: если «характер» маркирует такие качества коллективного самопонимания, как решимость, объективность и неизменность, то «идентичность» подчеркивает пластичность, непостоянство, а главное − не только угрозу потери представления о коллективном Мы, но и возможность его трансформации [11, p.lxx].

Аналитическая значимость концепта «идентичность» в антропологии. Антропологические вопросы об идентичности часто компилятивны, так как затрагивают области и психологии, и социологии, с той лишь оговоркой, что они направлены именно на явления культуры: в какой степени дифференциация современных культур отражается на конструировании идентичностей? как возникают множественные идентификации в жизнях отдельных людей? как они соотносятся с идентичностями других людей в динамичном социокультурном пространстве? как люди связывают различные репрезентации идентичности с опытом себя? Наиболее же важным для уяснения сути антропологического подхода к идентичности является осознание того, что для антрополога все эти вопросы носят практический характер: он сфокусирован на эмпирических определениях идентичности и применении этого понятия на практике. Эта интенция и породила тематическое разнообразие антропологической теории идентичности. Внимание ученых направлено на два основных предмета исследования: во-первых, на отдельные типы идентичности − социокультурная идентичность, расовая и этническая идентичность, национальная и гражданская идентичность, гендерная и сексуальная идентичность; во-вторых, на процессы, влияющие на идентичность и формы ее репрезентации − насилие, миграция, биометрические данные, глобализация, политика идентичности, постколониализм, транснационализм, постмодернизм.

Методологические основания антропологического понимания идентичности. В интенции погрузится в практику идентификации − культурной, этнической, национальной, гендерной и т.д. − общим местом антропологов разных направлений является признание культурной сложности феномена идентичности, постижение которого невозможно усилиями лишь теоретического инструментария. Этот топос и повлиял на методологические основания антропологов-теоретиков идентичности.

1. Антропологическая предпосылка: культурный антиэссенциализм.

Понимание идентичности в антропологии центрировано вокруг связи коллективного и индивидуального существования в социокультурном пространстве:

идентичность индивида является производной от идентичности коллектива [12; 13]. Однако несмотря на то, что подобное выведение частного из общего кажется эссенциализмом, смысл антропологического подхода все же антиэссенциален в силу качественной специфики понимания антропологами коллективной идентичности. Она гибридна, противоречива, изменчива и фрагментирована, что отразилось в таких авторских антропологических понятиях, как «синкретизм» (P. Gilroy), «cut'n'mix» (D. Hebdige), «киборг» (D. Haraway).

2. Онтологическая предпосылка: культурный конструктивизм.

Антропология разделяет общее конструктивистское настроение социально-гуманитарных наук в отношении теории идентичности, понимая ее в русле разговора о структурах, которые нас формируют, и агентности как степени нашего контроля над происходящим [14, p.6]. Тем не менее, главное онтологическое значение в антропологии носит категория «различие» и связанное с ним понятие «границы» [15, p.167].

Различие − это основа идентичности в силу ее временности и зависимости от отношений, маркированных различиями и маркирующих их [16, p.89]. Ярким примером значимости этого понятия может расцениваться изучение антропологами подчиненных колонизированных групп, осмысление которых центрировано вокруг несходства: они представляют собой отрицание колонизатора (H. Bhabha), чистое различие на основании отсутствия места как права на собственные практики или стратегии (M. De Certeau), конструкт доминирующей власти (E. Said).

Точкой (пространством) взаимной дифференциации символических и социальных различий, их включения и исключения является граница. Понимание границы в антропологическом дискурсе может оперировать как прямым, так и метафизическим значением слова: «границей» обозначается территориальный предел национального суверенитета (D. Gellner), ею же именуется концептуальное различие между социальными группами, которое может не совпадать с конкретной линией на местности (F. Barth). Задача антрополога состоит в познании глубины пограничной онтологии, что реализовано, например, в понятиях «zomia» (W. Van Schendel), «itinerant territoriality» (A. Mbembe), «border-cities» (D. McDuie-Ra).

3. Гносеологические предпосылки: психологизм, плюрализм, контекстуализм, нарративизм.

Изучение идентичности в рамках антропологической теории в общем виде следует принципу психологизма, так как апеллирует к коллективному и индивидуальному сознанию как объяснительному фактору в процессах культурного взаимодействия, однако, дополнительными предпосылками антропологов становятся также плюрализм, контекстуализм и нарративизм.

Плюрализм вытекает из акцентуации различия на онтологическом и, соответственно, социально-культурном уровнях: если одинаковость уступает место различию, то и уникальность затмевается множественностью. Многообразно конструируемая в пересечениях дискурсов и практик идентичность всегда носит плю-

ралистический характер [17], а значит, требует теоретизации все большего количества различий.

Контекстуальность является следствием неразделимости идентичности и контекста ее существования [18, p.26]: люди приспосабливают собственную идентичность к постоянно меняющимся обстоятельствам. Круг этих обстоятельств широк, но его обрамляют обстоятельства классификации посредством социально сконструированных категорий со стороны власти и политики [8].

И, наконец, антропологическая теория идентичности подразумевает нарративность, которая является отражением взаимозависимости культурного и языкового пространств как единого источника формирования идентичности [16, p.90]. Будучи заключенной в рамки символического взаимодействия и коммуникации, идентичность реализуется не только в языке, но и в материальных объектах культуры [14, p.2].

4. Аксиологическая предпосылка: гуманизм.

Большинство работ по антропологии идентичности посвящены не только изучению, но и косвенному оспариванию процесса конструирования подчиненных, маргинальных или доминирующих идентичностей за счет подчеркивания культурной сложности идентичности. Примером тому служит, например, антропология расы. На сегодняшний день существует три группы исследователей: конструкторы (the Constructors), оборотни (the Shifters) и примирители (the Reconcilers) [19]. Теоретические позиции каждой из этих групп разные: конструкторы считают, что «раса» − это социокультурная категория (C.C. Gravlee), оборотни убеждены, что у «расы» политическая природа (D. Roberts), а примирители пытаются обосновать социально-биологическую обусловленность расовых подставленный (R.S. Cooper, J. Kaufman, R. Ward). При всех этих теоретических отличиях, однако, у каждой из обозначенных позиции есть и нечто общее − своими рассуждениями они ставят под сомнение прямоту выводов расовой теории и расовой дискриминации.

ВЫВОДЫ

Главный недостаток антропологического подхода с его интенцией контекстуализировать взаимодействие между человеком и культурой вытекает из акцентирования групповых взаимоотношений: человек и в самом деле всегда является частью группы, но степень его индивидуализма может разнится, что не позволяет в полной мере отождествить групповую и индивидуальную идентичность. Более того, оперируя логикой различия, индивидуальности и темпоральности антропологи-теоретики идентичности все еще остаются в пространстве модерна, хоть и стремятся оспорить глубинные формации современной власти.

Эти общие несовершенства, однако, не исключают и важных исследовательских находок антропологической теории идентичности. Во-первых, она акцентирует значимость материального аспекта культурных идентификационных

взаимодействий, которые, с одной стороны, могут предстать формой реализации идентичности, а с другой, мешают успешно ее презентовать. Во-вторых, именно в рамках антропологического подхода к изучению идентичности становится явным различие между дискурсом идентичности и реифицированной практикой идентичности: понимание идентичности в общественном сознании часто оказывается несовместимым с академическими теориями, так как практика тяготеет к эссенциалистской позиции, а теория − к (де)конструктивистским умозаключениям.

Библиография:

1. APPIAH, K.A. *The Ethics of Identity*. Princeton: Princeton University Press, 2005. 373 p. ISBN 9780691130284.
2. MALEŠEVIĆ, S. Identity: Conceptual, Operational and Historical Critique. In: S. MALEŠEVIC, M. HAUGAARD, eds. *Making Sense of Collectivity: Ethnicity, Nationalism and Globalization*. London: Pluto, 2002, pp. 195-215. ISBN 0-7453-1937-8.
3. BRUBAKER, R., COOPER, F. Beyond «Identity». In: *Theory and Society*. 2000, vol. 29, nr. 1, pp. 1-47. DOI 10.1023/A:1007068714468.
4. FEARON, J.D. What Is Identity? (As We Now Use the Word) [online]. Unpublished manuscript, Stanford University, 1999. Avaliable: https://web.stanford.edu/group/fearon-research/cgi-bin/wordpress/wp-content/uploads/2013/10/What-is-Identity-as-we-now-use-the-word-.pdf [Accessed: 12.09.2023].
5. GREGORIO-GODEO, E. DE, MATEOS-APARICIO MARTÍN-ALBO, A. Introduction. In: *Culture and Power: Identity and Identification*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2013, pp. xi-xxiv. ISBN 1-4438-4200-1.
6. EDGAR, A. Identity. In: A. EDGAR, P. SEDGWICK, eds. *Cultural Studies. The Key Notions*. London, New York: Routledge, 2002, pp.183-187. ISBN 0415232805.
7. GOLUBOVIĆ, Z. An Anthropological Conceptualization of Identity. In: *Synthesis Philosophica*. 2011, vol.51, nr.1, pp.25-43. ISSN 0352-7875.
8. FINKE, P., SÖKEFELD, M. Identity in Anthropology. In: H. CALLAN, eds. *International Encyclopedia of Anthropology* [online]. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, 2018, pp.3091-3103. ISBN 0470657227. Avaliable: https://www.academia.edu/41570288/Identity_in_Anthropology [Accessed: 12.09.2023].
9. EIDSON, J.R. *The Concept of Identity in the Ethnology and Social Anthropology of the Nineteenth and Early Twentieth Centuries − a Preliminary Report*. Halle / Saale, 2019. 61 p. ISSN 1615-4568.
10. MEJIL, T. VAN. Culture and Identity in Anthropology: Reflections on «Unity»

and «Uncertainty» in the Dialogical Self. In: *International Journal for Dialogical Science*. 2008, vol.3, nr.1, pp.165-190. ISSN 1556-1720.

11. RIESMAN, D. Preface to the 1961 edition. In: R. DENNEY, N. GLAZER, D. RIESMAN. *The lonely crowd: a study of the changing American character*. New Haven, CT: Yale University Press, 1969, pp. xxiii-lxii. ISBN 0300001932.
12. SÖKEFELD, M. Debating Self, Culture, and Identity in Anthropology. In: *Current Anthropology*. 1999, vol. 40, nr. 4, pp. 417-447. DOI 10.1086/200042.
13. FINKE, P. *Variations on Uzbek Identity: Strategic Choices, Cognitive Schemas and Political Constraints in Identification Processes*. New York: Berghahn Books, 2014. 271 p. ISBN 1782382380.
14. WOODWARD, K. *Questioning Identity: Gender, Class, Ethnicity*. 2nd ed. London, New York: Routledge, The Open University, 2004. 170 p. ISBN 0-415-32967-1.
15. LAMONT, M., MOLNAR, V. The Study of Boundaries in the Social Sciences. In: *Annual Review of Sociology*. 2002, vol. 281, nr. 1, pp. 167-195. DOI 10.1146/annurev.soc.28.110601.141107.
16. GROSSBERG, L. Identity and cultural studies: Is that all there is? In: P. DU GAY, S. HALL, eds. *Questions of cultural identity*. London, Thousand Oaks, New Deli: Sage, 1996, pp. 87-107. ISBN 0-8039-7882-0.
17. SÖKEFELD, M. Reconsidering identity. In: *Anthropos*. 2001, vol. 96, nr. 2, pp. 527-544. ISSN 0257-9774.
18. KONDO, D. *Crafting Selves: Power, Gender and Discourse of Identity in a Japanese Workplace*. Chicago: University of Chicago Press, 1990. 354 p. ISBN 978-0226356686.
19. BAMSHAD, M.J. et al. A Qualitative Analysis of How Anthropologists Interpret the Race Construct. In: *American Anthropologist.* 2017, vol. 119, nr. 3, pp. 422-434. DOI 10.1111/aman.12890.

TEOLINGVISTICA: ASPECTE DEFINITORII ALE UNEI RAMURI NEEXPLORATE ÎN LINGVISTICA ROMÂNEASCĂ

TEOLINGUISTICS: DEFINING ASPECTS OF AN UNEXPLORED BRANCH IN ROMANIAN LINGUISTICS

Ecaterina BRĂGUȚĂ, ORCID: 0000-0002-3999-8985
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu" al USM

CZU: 81:2:811.135.1'2

e-mail: cateacebanu@gmail.com

Theolinguistics is a linguistic branch that was formed at the end of the 20th century as a result of the overlapping of the fields of religion and language. This direction of research, well-defined in Russian, Polish and other countries' linguistics, is located in the anthropocentric paradigm of current linguistics. Although the religious text and language represent a constant concern for Romanian researchers, studies in this direction are not unified under the umbrella of theolinguistics, a term that is not found in Romanian specialized dictionaries and is completely neglected in linguistic studies up to the current date. Therefore, in this article we intend to bring this term, accepted and used in other languages (English, Russian, Polish, Ukrainian, etc.) to the Romanian linguistic field, and to review the achievements of researchers in the field of theolinguistics.

***Keywords**: anthropocentrism, religious language, religious text, theolinguistics.*

Indubitabil, lingvistica actuală este dominată de paradigma antropocentristă, ceea ce a dictat evoluția direcțiilor de cercetare. Și din acest considerent, lingvista rusă V. I. Postovalova menționează că în ultima perioadă cercetările asupra limbii sunt caracterizate de tendința de a dezvolta discipline complexe, integratoare, în care studiul limbii și limbajului să aibă loc în strânsă legătură cu aspecte fundamentale ale existenței umane – conștiință, cultură, viață spirituală, refractate în lingvistică. Ca urmare a acestor tendințe, s-au dezvoltat diverse direcții de cercetare, precum *sociolingvistica, etnolingvistica, psiholingvistica, lingvoculturologia* ș.a. [1, p. 55].

La intersecția secolelor al XX-lea – al XXI-lea a început să prindă contur o nouă direcție, care promite o dezvoltare prolifică – *teolingvistica*. În sens larg, teolingvistica este privită de specialiști drept disciplină care s-a format din suprapunerea teologiei cu lingvistica. Termenul dat nu este inclus în dicționarele de specialitate, ba mai mult în lucrările asupra limbajului și textului religios românesc (numeroase, de altfel) acesta lipsește cu desăvârșire. Pe de altă parte, în lingvistica rusă, poloneză și în studiile realizate în mai multe țări slave, termenul propus în 1981 este acceptat, utilizat, iar

teolingvistica este o ramură nouă care a atras un număr mare de adepți din comunitatea științifică.

În acest articol, ne propunem să punem în relief *teolingvistica*, în calitate de termen, dar și de ramură a lingvisticii cu tot spectrul de probleme pe care îl reprezintă aceasta: definire, obiect de studiu, scop, obiective, realizări până la etapa actuală, perspective.

Pentru arealul românesc, cercetarea limbajului religios și a textului religios rămâne a fi o prioritate. Or, formarea și evoluția limbii române, dar și a culturii românești laice se produce pe un substrat religios bogat și important. Potrivit evaluărilor academicianului Gh. Chivu, scrisul religios, adică textul religios, reprezintă o componentă definitorie a culturii românești [2]. Astfel, e firesc ca preocuparea lingviștilor pentru textul religios (după o lungă perioadă în care acesta a fost neglijat ca urmare a factorilor de natură politică, socială și ideologică) să ia avânt după anul 1990. În consecință, interesul sporit față de conexiunea dintre limbă – religie – cultură românească a generat apariția a numeroase lucrări, printre care enumerăm:

- dicționare (I. Stoian, *Dicționar religios. Termeni religioşi, credințe populare, nume proprii*, 1994 [3]; I. Mircea, *Dicționar al Noului Testament*, 1995 [4]; E. Branişte, *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, 2001 [5]; A. Tat, S. Marțian, *Dicționar teologic creștin*, 2008 [6], F. Dumas, *Dicționar bilingv de termeni religioşi român-francez*, 2010 [7]);
- monografii (N. Iacob, *Limbajul biblic românesc (1640-1800)*, 2000 [8]; M. Ivăniș-Frențiu, *Limba română și limbajul Rugăciunii*, 2001 [9]; E. Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, 2008 [10]; A.M. Bărbuleanu, *Limbajul religios românesc actual*, 2013 [11]; S. Guia, *Discursul religios. Structuri și tipuri*, 2015 [12]; D.L. Teleoacă, *Terminologia religioasă creștină în limba română*, 2005 [13]; D.L. Teleoacă, *Semiotica discursului religios. Probleme de poetică, stilistică, retorică*, 2016 [14]; D.L. Teleoacă, *Limbajul bisericesc actual între tradiție și modernitate*, 2017 [15]);
- teze de doctorat (M. Neculai-Stăinică. *Caracteristici lingvistice ale scrierilor religioase românești de rit apusean* [16], E. Brăguță, *Substantivele deverbale în textul religios: valori denotative și conotative* [17]).
- articole dedicate aspectelor situate la intersecția lingvisticii cu religia etc.

De o mare importanță a fost și organizarea în România a Conferinței Naționale „Text și discurs religios”, cu editarea revistei omonime pe parcursul anilor 2008-2019, însumând un număr generos de comunicări și articole publicate.

Lucrările lingviștilor din România și Republica Moldova iau în discuție probleme de morfologie, sintaxă, semantică, pragmatică în baza textului religios (biblic, catihetic, omiletic, de rugăciune, imnografic). Cu toate acestea, constatăm că nu există o viziune integratoare sub umbrela căreia s-ar efectua cercetările asupra limbajului religios. Prin urmare, în acest articol am dori să ne referim la un termen pe care nu l-am întâlnit în studiile românești – *teolingvistica*, care ar putea unifica preocupările pentru textul și limbajul religios. Acest termen desemnează o nouă ramură, apărută, la sfârșitul anilor ’80, ca urmare a intersectării și relaționării dintre limbă și religie.

Din punct de vedere etimologic, *teolingvistica* rezultă din sudarea grecescului *theos* „Dumnezeu" și latinescului *lingua* „limbă". Pentru prima dată termenul a fost introdus de lingvistul belgian Jean Pierre van Noppen, în anul 1981, acesta fiind, astfel, considerat părintele teolingvisticii. În viziunea lui Noppen, teolingvistica este o știință care vine să reflecte eforturile oamenilor de a-L înțelege pe Dumnezeu, prin studiul limbajului și al unităților sale [18].

Ulterior, în anul 1995, lingvistul britanic David Crystal fixează *teolingvistica* în dicționarul său enciclopedic drept termen lingvistic [19]. La o simplă căutare, termenul este explicat în mai multe limbi: engleză, rusă, poloneză, mai puțin în română. Cea mai scurtă definiție a termenului consemnează că teolingvistica este studiul limbajului religios [20]. Din descrierea cursului *Probleme actuale ale teolingvisticii slave* [21], predat la Facultatea de Filologie, de la Universitatea din Opole, Polonia, reținem că teolingvistica este:

a) o ramură a lingvisticii creată ca urmare a interacțiunii dintre limbă și religie, unde lingvistica este văzută ca știință a limbajului aservit intereselor religiei;

b) aceasta se ocupă de studiul limbajului religios în sensul restrâns și larg al acestui termen și de studiul fenomenelor religioase manifestate și consolidate în limbaj.

Într-un dicționar de dată mai recentă, David Crystal oferă următoare accepție: „teolingvistica (n.) – un termen care a fost folosit pentru studiul relației dintre limbaj și gândirea și practica religioasă, așa cum este ilustrat de ritual, texte sacre, predică, declarații doctrinare și afirmații particulare de credință" [22].

Evident, preocupările pentru cercetări în domeniul limbajului religios, a textului religios, a relației dintre limbă și religie, înregsitrează un istoric foarte bogat, însă ideea separării teolingvisticii ca ramură distinctă, independentă, cu definirea exactă a problematicii, scopurilor și obiectivelor, a obiectului și metodelor este relativ nouă, fapt care explică „eterogenitatea abordărilor pentru înțelegerea obiectivelor și sarcinilor teolingvisticii" [23].

Tendința de a crea o nouă ramură lingvistică – *teolingvistica* – este explicabilă de parcursul firesc al cercetărilor, or, observăm că din suprapunerea preocupărilor de ordin lingvistic cu alte discipline au rezultat o mulțime de ramuri (menționate în Dicționarul de lingvistică și fonetică, semnat de David Crystal): *lingvistică antropologică, biolingvistică, lingvistică clinică, lingvistică computațională, lingvistică critică, lingvistică de dezvoltare, ecolingvistică, lingvistică educațională, etnolingvistică, lingvistică criminalistică, lingvistică geografică, lingvistică instituțională, lingvistică matematică, neurolingvistică, lingvistică filozofică, lingvistică păcii, lingvistică cantitativă, sociolingvistică, lingvistică statistică* [24].

Studiul aspectelor din domeniul teolingvisticii înregistrează o serie de rezultate palpabile în lingvistica europeană. Astfel, în Germania în anul 2004 a apărut primul volum din seria „Theolinguistik", până în prezent fiind editate 5 volume, fiind desemnată și o grupă de cercetare internațională, care abordează direcția respectivă. Destul de prolifice sunt realizările în teolingvistică ale specialiștilor din Polonia. Este binevenit a

menționa că în anul 2004, în ședința Comisiei pentru limbaj religios, din cadrul Academiei de Științe a Poloniei, din 19 aprilie, a fost aprobat termenul *teolingvistică*, precum și direcțiile de cercetare în acest domeniu. Mai mult, potrivit cercetătoarei I. Bugaeva, în prezent se poate vorbi chiar de o școală teolingvistică poloneză.

Pentru lingvistica rusă, un rol însemnat la dezvoltarea acestei ramuri l-au avut cercetătorii A. K. Gadomski, V. I. Postovalova, I. V. Bugaeva, V. A. Stepanenko, K. Koncharevich, A. A. Buevici și alții. Principalele aspecte elucidate în teolingvistica actuală sunt: caracterizarea limbii textelor religioase, caracteristici ale traducerii textelor teologice, probleme de lexicografie, eortologie[1], discurs religios etc.

Fiind o disciplină în curs de formare, A. Gadomsky explică principalele caracteristici ale acesteia ca știință. Astfel, potrivit aprecierilor sale, teolingvistica este:

a) o ramură științifică *laică, supranațională, supra-religioasă* (supra-confesională). Afirmațiile date sunt susținute de o serie de publicații (vizând teolingvistica), realizate de cercetători din Marea Britanie, Belgia, Germania, Belarus, Rusia, Polonia, Serbia, Slovacia, Ucraina în ultimii 15-20 de ani.

b) generală și particulară. Teolingvistica generală, ținând cont de diversitatea religiilor și diversitatea materialului supus cercetării, abordează aspecte generale, precum: definirea, explicarea și universalizarea conceptelor de bază, formarea aparatului conceptual (limbaj religios, discurs religios, stil religios, gen religios etc.) și a metalimbajului, trasarea direcțiilor principale de cercetare și alte probleme. Teolingvistica particulară se focusează asupra manifestării religiilor specifice (creștinism, islam, budism) și reflectării acestora în limbi concrete. Astăzi, asistăm la o dezvoltare intensă tocmai a teolingvisticii particulare. Dacă la faza inițială, primele studii au abordat probleme de teolingvistică vizând protestantismul (Noppen), ulterior știința s-a extins în Europa de Est și Rusia, luând în discuție religiile dominante din regiune – creștinismul și catolicismul, iar în prezent o atenție sporită se acordă islamului și reflectării acestuia în culturile și limbile diferitor popoare. Vom specifica, de asemenea, că la selectarea obiectului de cercetare o influență sporită este exercitată de profilul cercetătorului (adică țara, religia și limba acestuia).

c) teoretică și aplicată. Caracterul teoretic al teolingvisticii este confirmat de apariția a numeroase teze de doctorat în țările slave în ultimii zece ani, dar și de multidudinea publicațiilor vizând aspecte teoretice. Direcția aplicativă a teolingvisticii poate fi exemplificată prin: apariția dicționarelor religioase (mono- și bilingve), dezvoltarea metodelor de predare a mai multor discipline teolingvistice în instituțiile de învățământ laice și spirituale.

d) sincronică și diacronică. Teolingvistica sincronică vizează studiul limbajului religios la etapa ectuală sau într-o perioadă distinctă. Predarea Legii lui Dumnezeu în

[1] **Eortologie** (din grecescul ἑορτή sărbătoare + greacă λόγος cuvânt, vorbire, rațiune; părere, învățătură) - (în teologie) știința sărbătorilor bisericești (disciplină științifică teologică, ramură a liturgicii). Subiectul eortologiei îl constituie sărbătorile creștine, istoria originii și dezvoltării lor, simbolismul, semnificația spirituală, trăsăturile cultului în sărbători, legătura sărbătorilor între ele, locul lor în calendarul bisericesc etc. [25]

școlile duminicale, stabilirea contactelor între reprezentanții diferitor religii, limbajul mass-mediei religioase, scrierea acatistelor și a vieții sfinților nou-canonizați și multe alte probleme reprezintă preocupări ale teolingvisticii sincronice. Teolingvistica diacronică este reprezentată de studii privind dinamica limbajului religios de-a lungul timpului, fiind cercetate „probleme legate de fonetică, particularități ale formării cuvintelor, vocabular religios, arhaizarea și dearhaizarea vocabularului religios, probleme de morfologie și sintaxă a limbajului religios etc.” [26].

Obiectul de studiu al teolingvisticii este manifestarea religiei care se reflectă și se consolidează în limbaj, precum și limbajul ca formă de religie în corelațiile „religie – conținut, limbă – formă”, ca mod de reflecție, conservare şi transmitere a conţinutului religios [27].

Scopul teolingvisticii este de a studia aceste manifestări, demers care presupune rezolvarea consecventă a problemelor legate de:

- selectarea materialului din surse adecvate: texte (înțelegând textul în sensul larg al acestui termen), discurs (oral și scris), Internet și alte surse;
- diferențierea, integrarea, sistematizarea materialului extras și analiza acestuia, folosind metode teolingvistice și ale științelor conexe [28, p. 51-52].

Obiective de cercetare:

a) înțelegerea modului de funcționare a limbajului în diferite „contexte religioase” sau „situații religioase” (J.-P. Noppen, D. Crystal, A. Wagner) și

b) studiul limbajului religios.

De menționat că, în opinia lui A. Gadomski, teolingvistica presupune a rezolva probleme nu doar pur științifice, ci și de ordin pragmatic și aplicativ (cf. didactice, educaționale, sociale, culturale, etnice etc.). Iar soluționarea acestora ar contribui la formarea „imaginii lumii” a unei persoane din era nouă – o persoană educată, tolerantă, care admite că în sistemul științific își au loc nu doar teoriile materialiste [29, p. 20].

Același autor subliniază că, astăzi, teolingvistica nu este doar o ramură a lingvisticii, dar și o disciplină academică, pentru care au fost elaborate programe de studii. Aceasta este predată în mai multe universități din Rusia (I.V. Bugaeva, A.K. Gadomskiy, V.I. Postovalova), Serbia (K. Koncharevich, R. Levushki na-Baich), Polonia (A.K. Gadomskiy, M. Makukhovska , V. Khlebda).

În prezent se lucrează la elaborarea unui dicționar de terminologie teolingvistică rus-polonez pentru a fixa lexicografic concepțiile de bază ale ramurii lingvistice în formare (Gadomski).

Principalele direcții de cercetare:

În prezent, studiile de teolingvistică sunt centrate pe elucidarea următoarelor probleme: descrierea limbajului comunicării religioase, genologia textelor religioase, terminologie teolingvistică, limbajul omiliilor și al predicilor, probleme de traducere a textelor religioase, limbajul Bibliei și bibleismele, evanghelismele, limbajul rugăciunii, vocabularul religios, stilul textelor religioase, religia în mass-media, onomastica sacră, limbajul documentelor bisericești etc. [30, p. 298].

Iar A.A.Buevich [31] consideră că printre sarcinile teolingvisticii ar fi a studia:
- imaginea religioasă a lumii;
- etimologia lexicului religios;
- dezvoltarea vocabularului religios;
- codul religios și spiritual al culturii.

Într-o sinteză privind abordările moderne ale teolingvisticii în Uzbekistan, Mavlonov O. A., menționează că înainte de introducerea termenului *teolingvistică* s-au folosit o serie de sintagme „limbaj religios”, limbaj sacru”, „stil religios”, pentru a desemna studiile lingvistice având drept obiect de cercetare relația dintre religie – confesiune – limbă [32]. În această ordine de idei, putem constata că în lingvistica românească cea mai mare parte a direcțiilor de cercetare din teolingvistică este acoperită de lucrări în care este tratat limbajul religios, stilul religios, limbajul bisericesc, limba cărților bisericești etc.

CONCLUZII

Pentru lingvistica românească, în care studiul corelației limbă – religie ocupă un loc semnificativ, considerăm binevenit a implanta termenul *teolingvistică*, care nu vine atât să introducă un domeniu nou de cercetare, dar mai degrabă să unifice într-o ramură distinctă toate realizările cercetătorilor români axate pe textul și limbajul religios. Potrivit aprecierilor specialiștilor, rădăcinile teolingvisticii merg cu secole în urmă, chiar dacă termenul propriu-zis a fost utilizat pentru prima dată circa 4 decenii în urmă. Cert este faptul că într-o paradigmă lingvistică antropocentrică, pentru o imagine lingvistică a lumii completă este absolut necesar a integra și imaginea religioasă a lumii, reflectată în limbă, prin urmare teolingvistica se prezintă ca o ramură lingvistică promițătoare.

Referințe bibliografice:

1. ПОСТОВАЛОВА, В. И. Теолингвистика в современном религиозном дискурсе. Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/n/teolingvistika-v-sovremennom-gumanitarnom-poznanii-istoki-osnovnye-idei-i-napravleniya/viewer [Accesat: 20.08.2023].
2. CHIVU, Gh. Scrisul religios, componentă definitorie a culturii vechi românești. În: Dacoromania. Serie nouă, XVII (1), Cluj-Napoca, 2012, p. 54-67. Disponibil: https://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A1723/pdf [Accesat: 21.08.2023].
3. STOIAN, I. Dicționar religios. Termeni religioși, credințe populare, nume proprii. București: Ed. Garamond, 1994. ISBN 9739217540..
4. MIRCEA, I. Dicționar al Noului Testament. București: Editura Institutului Biblic si de Misiune al Bisericii Ortodoxe Romane 1995, 578 p. ISBN: 973-9130-43-7.
5. BRANIȘTE, E. Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase. Caransebeș: Editura Diecezană, 2001, 560 p. ISBN 973-97569-7-2.

6. TAT, A., MARȚIAN, S. Dicționar teologic creștin. Cluj: Ed. Dacia, 2008. ISBN 978-973-35-2401-4.
7. DUMAS, F. *Dicționar bilingv de termeni religioși român-francez*, Vol. I, Editura Doxologia, 2010, 352 p., ISBN 978-606-8117-56-0.
8. IACOB, N. Limbajul biblic românesc (1640-1800). Suceava: Ed. Universității „Ștefan cel Mare", 2000, 240 p. ISBN 973-9408-61-3.
9. IVĂNIȘ-FRENȚIU, M. Limba română și limbajul Rugăciunii. București: Ed. Anastasia, 2001, 292 p. ISBN: 973-9374-78-6.
10. MUNTEANU, E. Lexicologie biblică românească. București: Ed. Humanitas, 2008, 657 p. ISBN 9735018683.
11. BĂRBULEANU, A.M. Limbajul religios românesc actual. Craiova: Editura Universitaria, 2013, 238 p. ISBN 978-606-14-0657-9.
12. GUIA, S. Discursul religios. Structuri și tipuri. Iași: Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2014, 471 p. ISBN: 978-606-714-069-9.
13. TELEOACĂ, D.L. Terminologia religioasă creștină în limba română. București: Editura Academiei Române, 2005, 373 p. ISBN 9732712716.
14. TELEOACĂ, D.L. Semiotica discursului religios. Probleme de poetică, stilistică, retorică. București: Editura Universității din București, 2016, 504 p. ISBN: 978-606-16- 0717-4.
15. TELEOACĂ, D.L. Limbajul bisericesc actual între tradiție și modernitate. București: Editura Universității din București, 2017, 409 p. ISBN 978-606-16-0926-0.
16. NECULAI-STĂINICĂ, M. Caracteristici lingvistice ale scrierilor religioase românești de rit apusean. Rezumatul tezei de doctorat. București, 2009, 17 p.
17. BRĂGUȚĂ, E. Substantivele deverbale în textul religios: valori denotative și conotative. Teză de doctor în filologie. Chișinău, 2023.
18. MAVLONOV. O. A. Historical Roots And Modern Approaches Of Theolinguistics In Uzbekistan. International Journal of Research, Volume 07 Issue 04 April 2020, e-ISSN: 2348-795X, p.429-437.
19. CRYSTAL, D. The Cambridge encyclopedia of the English language. Cambridge: Cambridge University Press, 1995. Pp. vii+489
20. Theolinguistics Disponibil: https://www.wordsense.eu/theolinguistics/ [Accesat: 02.09.2023].
21. Probleme actuale ale teolingvisticii slave. Disponibil: https://ususosweb.uni.opole.pl/kontroler.php?_action=katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot&prz_kod=KZ-H-01-07-000001 [Accesat: 02.09.2023].
22. CRYSTAL, D. Dicționar de lingvistică și fonetică. Ediția a VI-a, BLACKWELL PUBLISHING, 2008. ISBN: 978-1-405-15296-9. Disponibil: https://hslcorner.files.wordpress.com/2019/09/david-crystal-a-dictionary-of-linguistics-and-phonetics-1.pdf [Accesat: 06.09.2023].
23. KIKVIDZE, I. Сопоставительная теолингвистика: предмет и цели

исследования. Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/n/sopostavitelnaya-teolingvistika-predmet-i-tseli-issledovaniya/viewer [Accesat: 12.09.2023].
24. CRYSTAL, D. Dicționar de lingvistică și fonetică. Ediția a VI-a, BLACKWELL PUBLISHING, 2008.
25. Эортология. Disponibil: https://azbyka.ru/eortologiya [Accesat: 12.09.2023].
26. БУГАЕВА, И.В. Теолингвистика: теология + лингвистика? / И.В.Бугаева // Язык и метод: Русский язык в лингвистических исследованиях XXI века, т. 2: Лингвистический анализ на грани методологического 173 срыва, ред. Д.Шумска, К.Озга. Краков: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2015. С.293-300.
27. GADOMSKI, Al. Lexicographic description of theolinguistic terminology. Science Journal of VolSU. Linguistics. 2018. Vol. 17. No. 1, p. 17-28.
28. GADOMSKI, A., ŁAPICZ, Cz., Teolingwistyka: historia, stan współczesny, perspektywy // Хрестоматия теолингвистики || Chrestomatia teolingwistyki / ред. А. К. Гадомский, Ч. Лапич. Симферополь: Универсум. с. 33–60.
29. GADOMSKI, Al. Lexicographic description of theolinguistic terminology.
30. БУГАЕВА, И.В. Теолингвистика: теология + лингвистика?
31. БУЕВИЧ, А.А. К вопросу и статусе новой интегрированной дисциплины – теолингвистике.Disponibil: https://lib.vsu.by/xmlui/handle/123456789/3597 [Accesat: 12.09.2023].
32. MAVLONOV, O. A. Historical Roots And Modern Approaches Of Theolinguistics In Uzbekistan. International Journal of Research, Volume 07 Issue 04 April 2020, e-ISSN: 2348-795X, p.429-437.

Notă: *Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 Valorificarea ştiinţifică a patrimoniului lingvistic naţional în contextul integrării europene, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”*

MITO-FORIA: O COMPONENTĂ A IMAGINARULUI ÎN STUDIUL LUI JEAN-JACQUES WUNENBURGER

MYTHO-PHORIA: A COMPONENT OF THE IMAGINARY IN THE STUDY OF JEAN-JACQUES WUNENBURGER

Victoria FONARI, ORCID: 0000-0003-0058-167X
Universitatea de Stat din Moldova, Republica Moldova

CZU: 801.73:398.3:11

e-mail: victoria_fonari@yahoo.com

The study "The Imaginary", elaborated by Jean-Jacques Wunenburger, includes an overview of the interpretive ways of myth. The paper explains the importance of myth in the development of the imaginary, which denotes a human ability to coagulate the real with the unreal to reveal the cognitive-explanatory factor, accompanied by the horizons of understanding. The imaginary in the investigation of the erudite Professor Jean-Jacques Wunenburger is an objective one through argument, selection, structure and personal involvement. The notion of mytho-phoria arises not from a desire to introduce a new precept, but from the necessity that the researcher perceives in his investigations of myth. J.-J. Wunenburger systematizes the information according to the views of several authors. The author of the monograph "The Imaginary" insists on a notional deconstruction in favor of the myth revitalization process.

Keywords: *imaginary, myth, myth hermeneutics, mytho-phoria.*

INTRODUCERE

În spațiul intereselor cercetării noastre persistă componenta mitului. Mitul și proprietatea acestuia de a se transforma pe parcursul secolelor în receptare, prin intermediul căruia putem diagnostica problemele, preocupările intelectualilor, obsesiile timpului. Autorii școlii franceze au o predilecție aparte de a încadra investigarea mitului în cele mai interesante proiecte care oferă o perspectivă de ansamblu.

Studiul *Imaginarul* [1], realizat de exegetul în domeniu Jean-Jacques Wunenburger, include o privire de ansamblu în modalitățile interpretative ale mitului, explicând importanța acestuia în dezvoltarea imaginarului, care denotă o capacitate umană de a coagula realului cu irealul pentru a dezvălui factorul cognitiv-explicativ, însoțit de orizonturile înțelegerii. Deși noțiunile propuse spre examinare ar putea să fie o escapadă subiectivă, autorul își structurează principiile foarte riguros. Astfel imaginarul în investigația eruditului profesor Jean-Jacques Wunenburger este unul obiectiv prin argumente, selecție, structură și implicare personală în a nu cădea pradă unor umpluturi retorice. Autorul păstrează raționamentul științific, devenind un precursor al lui Vergiliu din opera lui Dante. Fiind condiționată de perspectiva temei personale de cercetare *Hermeneutica mitului* era important să percep ce rol i se atribuie mitului în cercetarea respectivă. Totuși prin intermediul **obiectivului** urmărit: elucidarea noțiunii mito-foriei

și valorificarea rolului hermeneuticii în studiul mitului, prezentăm succint conținutul acestei monografii.

Noțiunile incluse în harta conexelor științifice

Savantul Jean-Jacques Wunenburger valorifică imaginarul din optica structurii riguroase, ținând cont de parametrii propuși care sunt anunțați în cuprins. În acest labirint complicat și complex al temei propuse autorul identifică șase compartimente. În Capitolul I **Definiție și istoric** autorul oferă harta acestui labirint, precizând că este un traseu care este determinat de flexibilitatea noțională. Inițierea începe prin expunerea lexicului; prin elucidarea criteriilor de analiză și explicarea viziunilor restrânsă și extinsă.

Pentru cei dornici de statistică noțiunea mitului domină mai multe pagini. Autorul își pregătește cititorul într-o incursiune lexicală a noțiunilor de bază: mentalitate, mitologie, ideologie, ficțiune, tematică. Fiecare noțiune este însoțită de o notă explicativă, acestea fiind un punct de reper pentru a percepe vectorul său științific în oceanul definițiilor. Concomitent aceste concepte constituie și o investigare sincronă, fiind interdependente în mecanismele de comprehensiune a imaginarului. Relevăm o secvență care ne asigură actualitatea cercetării mitului din cele mai diverse racursiuri: „Mitologia constituie, fără îndoială, una din formele cele mai elaborate ale imaginarului” [1, p. 19].

Urmează inițierea în *Istoria teoriilor contemporane despre imaginar* prin trecerea în revistă a viziunilor lui G. Bachelard, G. Durand, P. Ricoeur, H. Corbin. Cuvântul *hermeneutica* apare în acest compartiment catalogată în compartimentul filosofiei: „Înțelegerea naturii imaginarului este, așadar, condiționată în mai mică măsură de o anumită terminologie sau tipologie și mai mult de către un travaliu de fond inseparabil de unele metode recente ale filozofie precum structuralismul, fenomenologia și hermeneutica” [1, p. 19]. De aici deducem că perceperea și investigarea imaginarului este determinată de doi factori: terminologie și transfigurarea sensului prin diferite metode oferite de științele enumerate: structuralism, fenomenologie, hermeneutică.

Metodele de examinare a imaginarului

Prin selecția dată observăm că li se acordă prioritate următoarelor aspecte: **structuralismului** pentru raportul dintre elementele ce formează o unitate, în viziunea investigației lexicul selectat văzut ca ceva unitar în prin *Imaginar*; **fenomenologiei** prin corelația dintre „intuiția originară” și gândirea [vezi: 2, p. 113]; **hermeneuticii** prin modalităților interpretative care valorifică înțelegerea și prin intermediul subiectivismului se relevă adevărul hermeneutic.

Următorul demers cu privire la hermeneutică apare în necesitatea ca imaginația și imaginea să fie abordate în lumina „noilor metode sau demersuri filosofice”, unde este stipulată și importanța acesteia: „Hermeneutica atribuie imaginilor o funcție expresivă de sens, în anumite privințe mai fecundă decât conceptul (M. Heidegger, H. G. Gadamer, P. Ricoeur etc)” [1, p. 31-32]. Este foarte interesant că sensul este într-un raport cu conceptul. În această ordine de idei conceptul pare static, doctrinar, dogmatic, iar sensul

este flexibil, are capacitatea vie de a se transforma, de a amplifica în raport cu dioptriile alese: artistic, social, politic, lingvistic, filosofic, istoric etc.

Aspectul expresivității oferă acea sublimă subiectivitate de corp viu care vine într-un dialog dintre receptor – obiect – autor, care ar putea fi elucidat și astfel: actualizarea în sec. XXI – mit și ipostazele de transfigurare (mutațiile temporale) – contextul prim / opera originară.

Ținând cont de metoda graduală, autorul persevereză spre Capitolul II *Metode, structuri, transformări*, care explică prin propria selecție a modalităților variate care erau propuse pentru a analiza imaginarul. În Capitolul III – *Funcțiile și valorile imaginarului* sunt investigate echilibrat „adaptarea inteligentă la real" [1, p. 76]. Capitolul IV – *Explorări de imaginarii* ține de viziunea pragmatică, fiind trasate investigații pe axele temporale, spațiale și a noilor tehnologii. Fascinează analiza comparativă *Imaginariile unor popoare: România și Statele Unite*, unde este specificat

- ✓ viziunea tradițiilor românești prin intermediul filosofiei lui Lucian Blaga în analiza multiaspectuală a cuvântului *plai*;
- ✓ reprezentarea mesianică care stă la baza colonizării Statelor Unite ale Americii.

Subiectul dedicat exilului european ar putea sta la baza unei cercetări de doctorat. Astfel autorul a trasat o multitudine de perspective teleologice.

Rolul *Mito-foriei* în cercetările actuale

Capitolul V – *Mito-foria: formele și transformările mitului* este unul esențial pentru perceperea de la imaginarul social la cel transcendental de la cunoașterea generală spre cea individuală, unde componentele rațional și emoțional, identitate și manipulare se împletesc într-un subiect de polemică dintre *logos* și *mythos*.

În *Cuvânt înainte* sesizăm că cercetătorul Ionel Bușe în valorificarea studiului *Imaginarul* sintetizează importanța investigării inclusiv a mitului atât din perspectiva metodologiei, cât și a mai semnificațiilor acestora raportate la performanța modalităților de abordare: „Studiul «Mito-foria: formele și transformările mitului» reprezintă o critică a abordărilor raționalist-pozitiviste și a mitologiei cercetărilor mitografice care obiectivizează miturile și le imobilizează în structuri semiotice și simbolice statice" [3, p. 9].

Noțiunea de *mito-foria* apare nu dintr-o dorință de a introduce un nou precept, dar din necesitatea pe care o sesizează cercetătorul în investigațiile sale cu privire la mit. Sistematizând informațiile după viziunile mai multor autori, J.-J. Wunenburger insistă la o deconstrucție noțională în favoarea procesului de vitalizare a mitului. Deși oferă foarte bine teoriile scopul său este de a evada din acestea pentru a ajunge la o altă perceperea a mitului, văzut ca un proces, ca un timp în care cel care interpretează mit oferă o proprie *narație* și respectiv devine o componentă a mitului continuu în transformare.

Argumente în favoarea acestei opuneri de a vedea mitul ca o structură statică se evidențiază în următoarele secvențe: „În cadrul multor abordări academice, persistă o serie de false evidențe, de clișee (…). Mitul mai este încă, adesea, asimilat unei construcții și unei conduite narative rigide, unui câmp închis de semnificații" [1, p. 137]. Autorul

pledează pentru interpretarea mitului care „rezistă timpului, rămânând viu, adică fecund, creator, imaginativ” [1, p. 139]. O tendință similară am consemnat-o în articolul *Fragmentarea și tendința de hibridizare a mitului în literatura artistică* [vezi: 4, p. 56-63], deși acest fenomen se poate observa și în publicitate, discursuri politice etc.

Mito-foria între rigiditate și dinamicitate

Exegetul Jean-Jacques Wunenburger analizează ambele perspective opuse ale mitului: pe de o parte: static, rigid, pe de altă parte: dinamic și flexibil. Abordarea ambelor viziuni explică această unitate pe care are forță să păstreze mitul. Dacă negăm rigiditatea riscăm să fim consecvenți în explicarea dinamică a mitului, negând forța ontologică, dacă negăm flexibilitatea acestuia rămânem atunci închidem mitul într-un stativ similar patului lui Procust, și atunci măsura lucrurilor este univocă. Mitul prin esență permite plurivocitatea, de aici și această concluzie: mitul „ar fi prin propia natură *mito-foric*, condamnat adică, precum imaginea în metaforă, la deplasare, la transportare” [1, p. 140].

Dacă să trecem noțiunea propusă de Wunenburger prin școala metodologică a celor trei perspective din Capitolul 1. Structuralismul relevă unitarul dintre mit și contextul timpului elucidat din cele mai variate racursiuri determinate de activitatea umană în perceperea istoriei, culturii, artei. Fenomenologia relevă conexiunea dintre mit și purtătorul acestuia, or *phoria* provine din grecescul φορός care înseamnă cel care duce, transportă. Respectiv mitul are forța unui mers pe verticală și orizontală prin cei care îl duc mai de parte. De aici și rolul naratorului în raport cu *mythos* care semnifică și *fabulă*, *narație*. Hermeneutica are mai multe constante interpretative. Personal voi folosi propria teorie din cea din Hermeneutica mitului care se bazează pe **identificare** – **înțelegere** – **recunoaștere** [vezi: 5, p. 275-285]. Fiind trei etape în care din oceanul mitic este identificat o secvență care traversează metamorfoza înțelegerii purtătorului, în cazul nostru, al autorului / scriitorului / cercetătorului care apropie mitul prin procesul de creație de timpul în care trăiește. Această actualizare deschide calea spre o nouă treaptă recunoașterea care propune o identificare într-un nou racursiu cu mitul, acesta fiind o parte componentă a umanității contribuie a includerii autorului în marele mit, făcând parte cu memoria, cu confruntările și gândurile acestuia. Din această perspectivă merită să i se acordă atenție componentelor de transformare a mitului și constantele acestuia pentru a valorifica atât problemele purtătorului mitului (în special al autorului/ scriitorului/ artistului), cât și mutațiile mitului care relevă aspectele vii trasează problematica umanității din acest secol.

Mitul racordat la hermeneutică apare tranșant în subcapitolul *Reactualizarea hermeneutică*. Este explicată ambivalența mitului, selectând viziunea lui Platon pentru a nuanța funcția hermeneuticii de „instauratoare de sens” care accentuează transformarea din „povestirile mitice” în „gândire simbolică” [1, p. 156]. Astfel imaginarul și mitul sunt analizate din optica transformării. Trecând de la un autor la altul, parcurgând prin intermediul timpului, experiențelor anumite mutații. În acest context studiilor hermeneu-

tice (care abordează cum supraviețuiește un mit într-un text artistic) le revin rolul de mediere dintre semnificația arhaică completată cu tot arsenalul științific din cele mai variate domenii: „Acest proces de re-imersiune culturală a unui mit în prealabil raționalizat este, de altfel, prelungit și amplificat atunci când cultura hermeneutică a unei epoci alimentează, la rândul său, literatura” [1, p. 158]. Autorul recomandă dezvăluirea noilor sensuri pe care hermeneutul are posibilitatea să le explice pentru că acestea pot servi drept argumente cu privire la forța vitală a mitului poziționat pe axa timpului.

Capitolul VI – *Contribuție la o logică paradoxală a simbolismului* pune un verdict al secolului nostru plin de simboluri pe care mulți ne le mai cunosc semnificația. Autorul pledează pentru o raționalizare a mai multor proiecții concomitente a abordare a acestuia. În studiul său se observă o investigare nu atât antitetică, cât una de reconsiliere, de abordare concomitentă: „Atributele astfel desprinse (subiectivitate / obiectivitate, pasivitate / activitate) trebuie luate în considerație împreună spre a reuni toate condițiile unei identificări a simbolicului” [1, p. 190]. Această tendință de sincronizare am sesizat-o și la cercetătorul Solomon Marcus care aborda în două planuri bipolare viziunile artistice coagulate cu cele științifice, explicând fenomene prin asamblarea perspectivelor de haos și cosmos. Ultimul capitol *Contribuție la o logică paradoxală a simbolicului* valorifică importanța cunoașterii simbolului fiind o cheie a imaginarului prin intermediul căruia sunt dezvăluite sensurile din reveria onirică, care în lumea actuală poate căpăta și perimetrul lumii virtuale.

CONCLUZII

1. Studiul monofrafic *Imaginarul* constituie un ajutor oricărui cercetător din domeniul științelor socio-umanistice. Jean-Jacques Wunenburger explică riguros și succint teoriile timpului. Interpretările sale sunt însoțite de argumente din autorii vizați. Complexitatea teoriilor abordate nu sperie cititorul, indiferent de domeniu: filologie, artă, filozofie, istorie, pedagogie sau jurnalism etc. Se vede că autorul studiului vizat este adeptul clarificării teoretice, dar nu a complicării acesteia. De aceea investigarea clarifică multe aspecte pe care mulți autori îi complică.

2. Imaginarul este trecut prin toate științele actuale, găsind axa de conexiune. Autorul îmbină reușit și argumentat subiectivul cu obiectivul. Se remarcă nu o confruntare de poziții, dar o coagulare de viziuni. Constituie un reper pentru noi studii ale imaginarului, ceea ce se relevă și în Bibliografie care divizată în două compartimente: *Abordări teoretice* și *Aplicații*. Fiecare capitol practic ar putea servi și la sigur că servesc drept puncte de reper în materialul teoretic și metodologic pentru tezele de master, de doctorat.

3. Modul în care Wunenburger își expune propriul concept denotă acea deschidere pe care o sesizează în imaginar, în mito-foria, în simbol. Toate subiectele propuse sunt investigate de la structuri teoretice spre o perspectivă metodologică și propria viziune de abordare. Cartea este un model de consecvență care permite libertatea interpretativă în numele cercetării transdisciplinare.

Referințe:

1. WUNENBURGER, Jean-Jacques. Imaginarul. Trad. de D. Ciontescu-Samfireag. Craiova: Aius, 2022. 199 p. ISBN 978-606-092-053-3
2. DIDIER, Julia. Larousse. Dicționar de filozofie. Trad. de Leonard Gavriliu. București: Univers Enciclopedic, 1998, p. 113. 372 P. ISBN 973-9243-00-2
3. BUȘE, Ionel. Cuvânt înainte. In: J.-J. Wunenburger. Imaginarul. Trad. de D. Ciontescu-Samfireag. Craiova: Aius, 2022. 199 p. ISBN 978-606-092-053-3
4. FONARI, Victoria. FRAGMENTATION AND THE TENDENCY TO HYBRIDIZE THE MYTH IN THE ARTISTIC LITERATURE. In: Acta Marisiensis. Philologia, nr. 4, 2022, p. 56-63. Disponibil: https://actaphilologia.umfst.ro/Philo-04/Philo%2004%2008.pdf [Accesat: 05.07.2023].
5. FONARI, Victoria. Hermeneutica mitului antic – de la înțelegere spre recunoaștere. In: Identità Europea e alterità nazionale. Milano: Rediviva Edizioni, 2017, pp. 275-285. ISBN 978-88-97908-30-2

RAPORTUL POETIC/POETICITATE – LIRISM. CÂTEVA DISOCIERI

THE RELATIONSHIP OF POETIC/POETICITY - LYRISM. A FEW DISSOCIATIONS

Carolina GABURA, ORCID: 0000-0002-2286-1683
Universitatea de Stat din Moldova

CZU: 82-1.09

e-mail: cgabura3@gmail.com

The article includes several dissociations of the poetic/poeticity - lyricism relationship, aiming, as a central objective, to elucidate the distinctiveness of these concepts, but also the relationships between them. In this order of ideas, Dufrenne's theory about the universal character of the poetic is updated. Also, the relationship between poeticity and literariness is dissociated, insisting on their equivalence, as it emerges from the studies of P. Verlaine, J. Burgos, H. Friedrich, R. Zafiu. Lyricism is interpreted as a condition of all literature (A. Marino), being also defined in relation to the lyrical genre (M. Călinescu) or poetry (I. Mavrodin). However, no matter what field it refers to, lyricism is the expression of the affective fluctuations of the creative self, of its feelings and experiences. A conclusion of this research resides in the fact that lyricism represents a narrower category than poetics and is therefore not reducible to it. Diverse in their structure and scope, poetics and lyricism are inseparable, manifesting, often, one through the other, lyricism - as a component part of the poetic, the poetic - as a way of intensifying the lyricism.

Keywords: *absolute lyricism, lyricism, literariness, poetic, poeticity.*

Utilizate, de multe ori, ca substitute sinonimice, noțiunile de *poetic, poeticitate* și *lirism*, chiar dacă se înrudesc, acoperă totuși sensuri diferite, având și diverse referințe. Pe parcursul timpului, au fost formulate o serie de concepții, percepții, viziuni și teorii menite să surprindă natura lor complexă și enigmatică.

Cea mai cunoscută și mai popularizată teorie a *poeticului* e enunțată de esteticianul francez M. Dufrenne, care îl definește, după cum apreciază F. Bodiștean, drept „o *categorie a categoriilor estetice*, transcendentă și universală, prezentă în poezie, în înfățișările poetului, dar și în natura însăși" [1, p. 42]. Într-adevăr, abordările, din perspectivă fenomenologică și estetică ale acestui concept, țin să reveleze caracterul lui universal, ireductibil la un anume domeniu, căci „totul, într-un sens, poate fi poetic" [2, p. 244]. Poeticul este expresia armoniei depline dintre om și natură/lume, armonie ce activează starea poetică, aceasta concretizându-se prin limbaj poetic, căci el „indică expresivitatea imaginilor în care se exprimă *poien-ul* Naturii" [2, p. 245]. M. Dufrenne subliniază „umanitatea apariției" poeticului drept categorie estetică, care rezidă în „generozitatea și bunăvoința sensibilului" [2, p. 264], iar omul poetic „nu este omul încordat

și crispat, este omul împăcat cu sine și destins, grațios, acel care regăsește în el forma libertății naturale: spontaneitatea, prin care comandă naturii sale ascultând-o, prin care se angajează cu lumea într-o relație mai mult armonioasă decât violentă” [2, p. 256]. Or, poeticul, în viziunea lui M. Dufrenne, se definește ca expresie a unei relații. Atunci când se stabilește o comunicare armonioasă dintre un om sensibil și o Natură care i se revelează, se poate vorbi despre „poezia lumii”.

Înrudită cu poeticul, din care își alimentează sevele, *poeticitatea* se raportează totuși, la o sferă mai restrictivă, cea a literarității. Și exegeții, și oamenii de creație insistă pe echivalența lor, referindu-se la acele particularităţi distincte ale textului artistic, cum ar fi: expresivitatea, armonia, sugestivitatea ș.a., ce îl determină pe acesta drept produs sui-generis al creativităţii verbale. De exemplu, pentru P. Valéry, poeticitatea este o adevărată magie a cuvântului [3, p. 582], iar, potrivit lui J. Burgos, într-un text e poetic tot ce fascinează prin frumuseţe, expresivitate şi noutate, poetic fiind, înainte de toate, imaginarul [4 p. 27]. Bineînțeles că, în accepția data, poeticitatea se dovedește a fi o categorie complexă și cuprinzătoare. Ansamblul de proprietăți și efecte, pe care le desemnează ea, se întemeiază pe toți cei trei parametri consemnați încă de antici, ca fiind indispensabili pentru devenirea artistică a operei: *inventio*, *dispositio*, *elocutio*.

Analizând diverse concepte de poeticitate şi principiile de definire a acesteia, R. Zafiu ajunge la concluzia că „între cele mai importante criterii pentru definirea poeticităţii, trei sunt nu numai esenţiale, dar chiar asociate, în ciuda interpretărilor radicale care au încercat să impună câte un criteriu în dauna celorlalte: *lirismul, organizarea formală şi caracterul ficţional-imaginar* [5, p. 11]. În lumina aserţiunii respective, pertinente, în esenţă, se impune o primă precizare: lirismul reprezintă o categorie mai restrânsă decât poeticul şi deci nu e reductibil la acesta. Este, precum afirmă Javier del Prado Biezma „un derivat al poeticității” [6]. Ce e însă lirismul? Interpretările acestei noţiuni sunt numeroase şi departe de a fi unitare.

E bine cunoscută, în această ordine de idei, teoria liricităţii literaturii înseși a lui A. Marino. În opinia teoreticianului, lirismul derivă din emoţia şi percepţia „eului autoscopic”, care vădește în actul creator „o atitudine unică, singură de altfel posibilă” [7, p. 725], numită de cercetător „autoreflectare şi distanţare” [7, p. 725]. Acest „eu autoscopic” constituie, conform lui A. Marino, „condiţia „lirică” a literaturii” [7, p. 726], de aceea „esenţial „lirice”, „poetice” devin toate modalităţile şi ipostazele acestei „autoscopii” [7, p. 726].

De regulă, *lirismul* este definit în legătură cu genul liric [8] ori cu poezia [9], [10], [1], iar, după cum accentuează M. Călinescu, „Despre lirism, în genere, și, în special, despre raporturile lui cu celelalte genuri, mărturiile sunt fragmentare și foarte rare” [8, p. 15]. De notat, categoria liricului nu are o denumire constantă până către jumătatea secolului al XVIII-lea, fiind utilizați termeni diferiți pentru a o substitui: în Grecia clasică, *melikos*, pentru ca abia în epoca elenistică să circule și termenul *lyrikos*, iar latinii își numeau creațiile lirice *carmina.* Din Evul Mediu și până în secolul al XVI-lea, italienii utilizează *canzoni*. În Renaștere, în principalele limbi europene, noțiunea de *liric* este ex-

primată prin termenul de *odă* [8, p. 16]. Sintetizând observațiile cercetătoarei I. Behrens, M. Călinescu menționează că „termenul de liric, desemnând cel de-al treilea mare gen al poeziei, alături de dramatic și epic, începe să circule abia către jumătatea secolului al XVIII-lea. Lirismul este încă, adeseori, confundat cu *oda*, dar faptul că, din ce în ce mai des, se utilizează pentru poezia entuziasmului (și prin extensiune a sentimentului) epitetul de lirică – joacă un rol important în stabilirea marii tricotomii moderne a genurilor literare" [8, p. 17]. Desigur, odată ce este delimitat ca gen aparte, liricul beneficiază de tratament egal cu celelalte genuri, epic și dramatic, față de care a fost totdeauna defavorizat, considerat drept „minor". Potrivit exegetei F. Bodiștean, „Se poate vorbi despre o autonomizare a lirismului numai începând cu manifestările spiritului preromantic în spațiul englez și în cel german prin suflul nou pe care-l aduc Macpherson, Young, Gray, Burns, Blake sau mișcarea sturmerilor" [1, p. 44]. Mai târziu, are loc depășirea granițelor genurilor și ale categoriilor literare tradiționale, înseși raporturile dintre poezie și proză răsturnându-se „în fulgerările paradoxale ale *fragmentelor*: proza în cel mai înalt și în cel mai propriu sens este poezia lirică!" [1, p. 34].

Oricum, indiferent la ce domeniu s-ar referi – literatură, în sens general, ori la poezie, în particular,– lirismul este expresia fluctuațiilor afective ale eului creator, a sentimentelor și a trăirilor lui. În această ordine de idei, Dicţionarul de termeni literari (Ed. Academiei, 1976) identifică liricul cu o categorie estetică, „prin care eul creator își exprimă în opera de artă în chip nemijlocit reacţia faţă de fenomenele lumii exterioare şi faţă de propriile metamorfoze interioare" [11, p. 239]. O atare reacție, bineînțeles, afectivă, pune în evidenţă emotivitatea şi sensibilitatea eului creator, căci atitudinea lirică „se reduce în esenţă exclusiv la interioritatea eului" [12, p. 112]. Al. Călinescu, căutând să fie cât mai exhaustiv, apreciază că lirismul „implică tensiune subiectivă şi o capacitate de percepere analogică a realului (proiecţia obiectelor în metafore)" [13, p. 162]. Șt. Cazimir construiește chiar o teorie a lirismului ca tensiune, pe care o verifică în spațiul poeziei: „Universul poeziei, pe care unii îl cred alcătuit din obiecte, este în realitate constituit din tensiuni, căci, scrutată cu atenție, orice stare lirică își relevă calitatea de a fi antinomică, de a conține în ea termenii unei opoziții. Punctul de observație al poetului este acela din care obiectul îi apare sub două înfățișări cu o marcată divergență între ele. Dacă orice lumină, după cum spunea Valéry, își presupune jumătatea de umbră, atunci actul liric este rezultat al contemplării lui simultane" [14, p. 10].

Pornind de la definițiile generale ale lirismului, formulate în dicționarele de limbă de uz curent, conform cărora acesta exprimă direct „stări afective personale", „sentimente intime", I. Mavrodin evidențiază predominanța termenilor „*a exprima* stări afective, sentimente *personale*", pe care îi utilizează ca opunând „vechea" poezie unei poezii „noi" [9 p. 109]. Un exemplu de poezie nouă ar fi, în viziunea autoarei, „lirismul absolut" al lui I. Barbu, interpretat astfel de poet: „depărtat cu mai multe poduri de raze de zodia celeilalte poezii: genul hibrid, roman analitic în versuri, unde sub pretext de *confidență*, *sinceritate*, *disociație*, *naivitate* poți ridica orice proză la măsura de aur a lirei.

Versul căruia ne închinăm se dovedește a fi o dificilă libertate: lumea purificată până a nu mai oglindi decât figura spiritului nostru.

Act clar de narcisism.

Desigur că tot absolutul: o pură direcție, un semn al minții.

Dar ceasul adevărat al poeziei trebuie să bată cât mai aproape de acest semn” [9, p. 110-111].

Analizând câteva eseuri reprezentative ale lui I. Barbu, I. Mavrodin evidențiază două serii tipologice: poezie („lirism absolut”) [9, p, 111], la care se referă și „lirismul intelectual”, teoretizat de Broch [9, p. 118] și „nonpoezie” („poezie leneșă”) [9, p, 111].

Potrivit cercetătoarei, termenul de lirism este „resimțit ca antinomic celui de „impersonalizare poetică”, fiind tot mai mult „înțeles ca exprimând starea poetică *subiectivă, personală* (în sensul : ținând de o biografie personală, de sentimente ce o reflectă), și nu starea poetică pur și simplu [9, p. 117-118]. Ca termen de opoziție pentru epic, liricul „desemnează poezia într-o perioadă când aceasta se definește, în primul rând, ca exprimare a unui sentiment personal, a unei subiectivități. Poezia, în noile sale ipostaze, fiind însă tot mai mult definită, și chiar de către poeții înșiși, ca produs al unei stări impersonale, termenii de „lirism”, „liric”, „lirică” devin tot mai greu acceptabili, dată fiind confuzia pe care o pot crea” [9, p. 119].

Este evident faptul că I. Mavrodin limitează lirismul la așa-zisa „poezie leneșă”, adică tradițională, lipsindu-l, datorită caracterului său subiectiv și personal, de virtualitatea exprimării, inclusiv a interiorității poetului modern. După cum subliniază R. Zafiu, „Asocierea lirismului cu subiectivitatea permite de fapt mai multe interpretări, pe o scară care merge de la accepțiile pur psihologice ale emotivității, afectivității, sensibilității etc. la o înțelegere abstractă, mai apropiată de cea lingvistică: ca subiectivitate pură...” [5, p. 11]. În această ordine de idei, subiectivitatea pură nu ar fi o formă a „impersonalizării poetice” [9, p. 89-92], disociate de Irina Mavrodin? Totodată, observăm că și I. Barbu, pentru definirea poeziei sale, și Broch cu referire la poezia lui Hoffmannsthal utilizează termenul de lirism, căruia îi adaugă calificativele „absolut”, „intelectual”, iar H. Friedrich în renumitul său studiu despre poezia modernă o numește tot lirică. Reiese de aici că lirismul, în funcție de temperamentul artistic al poetului, de programul lui estetic, atestă fațete diferite, fără a-și epuiza proprietatea funciară de a exprima sentimente și trăiri. Oricât de mult s-ar strădui eul creator să-și disimuleze reacțiile emoționale, să „impesonalizeze” discursul, să-l „obiectiveze”, totuși sentimentul, emoția, într-o expresie ori alta, irump în discurs.

În plus, ca expresie a emotivității și sensibilității, lirismul instituie o relație de interdependență cu poeticul, care, așa cum am văzut, este o formă a sensibilului. Poeticul se manifestă prin lirism (evident, asociat cu alte componente ale operei), dar tot atât de adevărat e, şi faptul că uneori lirismul, la rândul său, se manifestă prin poeticitate. De exemplu, în romanul *Craii de Curtea-Veche* de M. I. Caragiale, poeticitatea evocărilor şi a descrierilor subzistă şi intensifică, în repetate rânduri, lirismul expunerii, aceasta încărcându-se de afectivitate vibrantă, de reflexele unor trăiri interioare răscolitoare asumate incert de narator.

CONCLUZII

Examinând raportul poetic/poeticitate – lirism, putem concluziona că primul concept are o accepție foarte largă, extinzându-se și în zona esteticului și a literarității, pe când cel de-al doilea se referă, în special, la exprimarea emoțiilor și trăirilor exprimate în opera literară. Diverse prin structura și anvergura lor, poeticul/poeticitatea și lirismul sunt inseparabile, manifestându-se, de multe ori, unul prin altul, lirismul − ca parte componentă a poeticului/poeticității, poetcul/poeticitatea − ca modalitate de intensificare a lirismului.

Referințe:

1. BODIȘTEAN, F. Poetica genurilor literare. Ediția a II-a revăzută și adăugită. Iași: Institutul European, 2009. 229 p. ISBN 978-973-611-651-3.
2. DUFRENNE, M. Poeticul. București: Univers, 1971. 264 p.
3. VALERY, P. A. Poezii. Dialoguri. Poetică şi estetică. Traducere de Ştefan Augustin Doinaş, Alina Ledeanu şi Marius Ghica. București: Univers, 1989. 882 p. ISBN 973-34-0035-1.
4. BURGOS, J. Pentru o poetică a imaginarului. Traducere M. Gulea. București: Univers, 1988. 476 p.
5. ZAFIU, R. Narațiune și poezie. București: Editura BIC ALL, 2000, 336 p. ISBN 973-571-302-0.
6. JAVIER, B. Deux procédés de la poéticité moderne. Disponibil: https://www.persee.fr/doc/hispa_0007-4640_2005_num_107_1_5225 [Accesat: 02.07.2023].
7. MARINO, A. Dicționar de idei literare. Vol. I. București: Eminescu, 1973. 1087 p.
8. CĂLINESCU, M. Conceptul modern de poezie. De la romantism la avangardă. Pitești: Paralela 45, 2009. 255 p. ISBN 978-973-47-0586-3.
9. MAVRODIN, I. Poietică și poetică. Craiova: Scrisul Românesc, 1998. 244 p. ISBN 973-38-0236-0.
10. FRIEDRICH, H. Structura liricii moderne. De la mijlocul secolului al XIX-lea până la mijlocul secolului al XX-lea. Traducere Fuhrmann Dieter. București: Univers, 1998. ISBN 973-34-0523-X.
11. Dicționar de termeni literari. București: Ediția Academiei, 1976. 493p.
12. RUSU, L. Estetica poeziei lirice. București: Editura pentru literatură, 1969. 277 p.
13. CĂLINESCU, Al. Perspective critice. Iași: Junimea, 1978. 238 p.
14. CAZIMIR, Șt. Tensiunea lirică. București: Editura Eminescu, 1971. 184 p.

EDUCAȚIA INTERCULTURALĂ PRIN PRISMA CERCETĂRII FILOLOGICE: METODA STUDIULUI DE CAZ

INTERCULTURAL EDUCATION THROUGH THE PRISM OF PHILOLOGICAL RESEARCH: THE CASE STUDY METHOD

Dorina ROTARI, ORCID: 0009-0005-6230-3714
Universitatea de Stat din Moldova

CZU: 81’27:37.015.31:316.72:001.87 e-mail: dorinarotari2008@gmail.com

Intercultural education can be promoted through a wide range of didactic and scientific activities, including within the research practice of philology students, with application to the three fields: linguistic science, literary science, didactics of the Romanian language and literature. In this sense, case studies can be proposed with a problem circumscribed to interculturality and related, at the same time, to the scientific concerns of the students (sociolinguistics, semiotics, literature, communication, didactic, etc.). The case studies will focus on particular situations, authentic or modeled, being used as a source of in-depth knowledge of the intercultural dimension and our identity, under its various aspects (cultural, linguistic, literary, national, symbolic, etc.).
Keywords: *case study, intercultural education, linguistics, literary science, teaching*.

Educația interculturală, ca dimensiune a „noilor educații”, stimulează redefinirea continuă a culturii și a relațiilor interculturale și interpersonale, facilitează înțelegerea și încurajează curiozitatea cu privire la ceea ce se întâmplă atât la nivel local, cât și la nivel global. În prefață la volumul *Educaţie interculturală: experienţe, politici, strategii* (autori: Pierre Dasen, Christiane Perregaux, Micheline Rey), cercetătorul Constantin Cucoș susține că „educația interculturală vizează o abordare pedagogică a diferențelor culturale, strategie prin care se iau în considerație specificațiile spirituale sau de alt gen (diferența de sex, diferența socială sau economică etc.), evitându-se pe cât posibil riscurile ce decurg din schimburile inegale dintre culturi sau, și mai grav, tendințe de automatizare a culturilor” [1].

În acest context, includerea unei perspective interculturale explicite în programele de studii (la toate nivelurile) este de o mare importanță pentru calitatea și actualitatea ofertei educaționale. În mediul universitar, componenta interculturală contribuie la o mai bună pregătire a studenților, atât pentru a decela critic aspecte complexe și controversate din societate, cât și pentru a răspunde provocărilor și oportunităților din viața profesională.

La specialitățile cu profil filologic, promovarea educaţiei interculturale poate fi realizată printr-o gamă vastă de activități didactice și științifice, inclusiv în cadrul practicii de cercetare, cu aplicare la cele trei domenii: ştiinţa lingvistică, știința literară, didactica limbii și literaturii române. Se urmărește, astfel, pe de o parte, aprofundarea unor

concepte din domeniul teoriei cercetării ştiinţifice, iar, pe de altă parte, însuşirea unor aspecte ale interculturalului, în vederea aplicării lor în practica de cercetare, iar ulterior și în activitățile sociale. Pot fi propuse în acest sens studii de caz cu o problematică circumscrisă interculturalului și raportată la preocupările științifice ale studenților-stagiari (sociolingvistică, semiotică, literatură, comunicare, didactică etc.). Studiile de caz se vor axa pe situaţii particulare, autentice sau modelate, fiind utilizate ca sursă de cunoaştere aprofundată a dimensiunii interculturale și a identităţii noastre, sub diversele ei aspecte (culturală, lingvistică, literară, naţională, simbolică etc.).

Proiectul de cercetare va porni de la descrierea și analiza multiaspectuală a unei situații-problemă sau a unui fenomen actual aferent educației interculturale în contextul vieţii reale, utilizându-se diverse surse de informații. Fenomenul selectat pentru analiză poate să fie unul obișnuit pentru societatea noastră sau unul sensibil, acordându-se preferință cazurilor extensibile la alte cazuri noi. Entitatea analizată poate fi una *individuală* (un anumit scriitor/elev/profesor sau un anumit text/publicație/operă literară etc.), relevându-se factorii de influență, procesele, experiențele, sau o entitate *colectivă* (organizație, comunitate etc.), descriindu-se relațiile din cadrul acesteia, activitățile, strategiile și politicile, procesele de schimbare și inovare.

Se va ține cont de faptul că studiul de caz este relevant atunci când sunt atinse probleme ce se cer soluționate, de aceea identificarea factorilor care determină o anumită situație, a contextului în care evoluează și formularea unor soluții/recomandări sunt condiții sine qua non ale acestui tip de cercetare. Cf.: „Studiile de caz nu sunt dedicate verificării ipotezelor, ci, mai ales, descrierii aprofundate a unor situații complexe și, eventual, formulării unor ipoteze care pot face obiectul unor cercetări de confirmare” (M. Popa) [2, p. 16].

Pentru dobândirea datelor vor fi folosite diferite metode de acumulare a informației (observația, interviul, experimentul, chestionarul). În vederea ilustrării acestui aspect ce ține de etapa colectării materialului, studenții vor elabora anexe, tabele sintetice și de distribuție, reprezentări grafice, diagrame, histograme, liste bibliografice etc. Pentru analiza datelor, pot fi folosite diferite metode calitative: analiza comparativă, analiza textului, analiza discursului, analiza produselor activității didactice/publicistice/artistice ș.a.) sau cantitative (care asigură o prezentare numeric-cantitativă a materiei, ajungându-se la o anumită presupoziție). Spre deosebire de alte tipuri de cercetare, studiul de caz admite observația directă și interviurile cu actorii cercetării.

În funcție de modalitatea de abordare a problemei, se va alege una dintre următoarele forme ale studiului de caz, descrise de Stake:

- studiul de caz intrinsec, care se focalizează pe descrierea și înțelegerea unicității cazului studiat;
- studiul de caz instrumental, vizează aspecte de profunzime, care pot susține dezvoltări teoretice;
- studii colective de caz, în care analiza se extinde la mai multe cazuri, de regulă în scopuri instrumentale [apud 2, p. 17].

Pentru *știința lingvistică*, studiul de caz va fi circumscris unuia dintre domeniile:

- lingvoculturologie (studierea limbii ca fenomen social se va realiza prin subiecte ce țin de fondul paremiologic al limbilor, de fondul frazeologic, de stereotipuri, simboluri, metafore și imagini specifice unei limbi, de structura stilistică a limbilor, de eticheta de comunicare ș.a.);

- etnolingvistică (studierea conexiunii limbii cu cultura, a obiceiurilor populare se va realiza prin subiecte ce se referă la sistemul lexical al limbii);

- geografie lingvistică (studierea realităților culturale reflectate în limbă);

-sociolingvistică (studierea relației limbă - societate prin subiecte ce țin de limbajul diferitor grupuri sociale și de vârstă).

Elaborarea studiului de caz va avea drept reper următoarele aspecte:

a) Informarea şi documentarea bibliografică privind componenta identitară și interculturală, raportată la domeniul de interes.

b) Realizarea unui glosar de concepte din sfera interculturalului aferente domeniului de cercetare a studentului.

c) Cercetarea cantitativă și/sau calitativă, pornind de la conceptul de educație interculturală ca proces, cu cele șase stadii ale învăţării interculturale, după M. J. Bennet: negare, reacție de apărare, minimizarea diferențelor, acceptarea diferențelor, adaptare, integrare [3, p. 19].

Pentru domeniul *știință literară*, se recomandă studii de caz ce vizează problematica interculturală ilustrată în opere literare reprezentative. La realizarea studiului de caz se va ține cont de următoarele aspecte:

1. Informarea şi documentarea bibliografică privind componenta interculturală reflectată în literatură.
2. Dezvăluirea elementelor definitorii ale culturii în diverse opere literare, pornind de la modelul *Aisbergului cultural* [4, p. 17].
3. Investigarea textelor literare prin aplicarea unei hermeneutici interculturale, ce permite conceperea literaturii și a produselor culturale ca agenți ai unor spații de comunicare ce se caracterizează prin dinamism și dialog.
4. Cercetarea comparatistă ce favorizează reinterpretarea unor fenomene ale literaturii/culturii române prin prisma interferenței ideilor și a confluențelor cu alte literaturi/culturi.

Pentru domeniul *didactica limbii şi literaturii române*, elaborarea studiului de caz poate viza următoarele aspecte:

1. Realizarea de fişe pedagogice și materiale didactice pentru exploatarea dimensiunii interculturale la disciplina școlară Limba și literatura română.
2. Analiza profilului de formare pentru interculturalitate a cadrului didactic (din instituţiile absolvite sau în care studiază/activează), prin elucidarea celor trei dimensiuni: cognitivă, instrumental-metodologică şi expresivă (relaţional-comportamentală) [5, p. 117].
3. Analiza responsabilităţilor cadrului didactic într-o şcoală multiculturală, după modelul Sanders şi Wiseman [5, p. 111].

4. Analiza dimensiunii interculturale a manualelor de Limba și literatura română (clasele a V-a – a XII-a), conform grilei propuse:

a) subiecte/teme din manualul analizat ce vizează dimensiunea culturală/identitară;

b) aspectele de interculturalitate abordate în manual;

c) elemente (texte, imagini, exerciții, activități didactice etc.) prin care este valorificată educația interculturală;

d) activități/sarcini care contribuie la formarea competenței interculturale;

e) instrumente de evaluare a competenței interculturale.

Studiul de caz elaborat de studenți trebuie să reprezinte o cercetare aplicativă și să aibă un caracter prospectiv pentru activitatea de instruire și educare. De asemenea, se vor urmări finalități cu caracter ameliorativ, în sensul în care rezultatele obținute trebuie să aibă relevanță pentru cunoașterea și optimizarea comunicării interculturale din domeniul cercetat. Datele colectate pentru un singur caz și soluțiile eficiente pentru implementarea îmbunătățirilor pe care le va sugera stagiarul vor contribui la o mai bună înțelegere a unei totalități de cazuri sau persoane, deci vor fi folosite drept modele explicative pentru alte situații, mai generale. Vor fi acceptate drept studii de caz proiectele care se vor baza nu doar pe teorii și generalizări din literatura de specialitate (Bourhis Y. Richard, Leyens Jacques-Philippe, L. Ciolan, A. Șerbănescu ș.a.), ci și pe interpretări personale, oferindu-se o privire de ansamblu asupra fenomenului educației interculturale și completându-se cunoștințele teoretice despre acesta.

În elaborarea studiului de caz se vor respecta următoarele etape:

1. Identificarea/alegerea cazului se va face în conformitate cu preocupările științifice ale studentului, iar prezentarea lui se va face sub forma unor sarcini concrete de realizat.

2. Stabilirea scopului și a obiectivelor cercetării, a gradului de acoperire din perspectiva relevanței subiectului cercetat.

3. Formularea ipotezei de cercetare.

4. Colectarea datelor și analiza cazului se va realiza prin valorificarea, în mod individual, a surselor de informare disponibile despre caz: materiale științifice, interviuri, sondaje etc.

5. Descrierea condițiilor, resurselor, normelor, factorilor, actorilor cercetării.

6. Formularea concluziilor și recomandărilor (în baza trecerii în revistă a literaturii de specialitate, a experimentului/a observației directe/a altor metode, a reflecției personale).

7. Întocmirea raportului de caz prin organizarea tuturor datelor colectate.

8. Prezentarea raportului privind studiul de caz realizat și compararea rezultatelor obținute.

Evaluarea studiilor de caz se va realiza pornind de la următoarele criterii: relevanța cazului studiat, utilizarea corectă a conceptelor operaționale, calitatea argumentelor și corectitudinea datelor, respectarea reperelor propuse pentru fiecare dintre domeniile

(lingvistică, știință literară sau didactica limbii și literaturii române), originalitatea variantelor de rezolvare a cazului, viabilitatea rezultatelor finale.

Considerăm că un asemenea proiect propus în cadrul practicii de cercetare a studenților filologi oferă repere relevante pentru educația interculturală, cu proiecții explicite spre pregătirea profesională a viitorilor specialiști. Prin intermediul lui se valorifică dimensiunea cunoașterii (din diferite perspective) și se încurajează latura pragmatică (individuală și relațională), promovându-se principii ca toleranța, respectul reciproc, cooperarea ș.a.

Bibliografie:

1. DASEN P., PERREGAUX C., REY M. Educaţie interculturală: experienţe, politici, strategii. Iaşi: Polirom, 1999, 208 p. ISBN 973-683-223-6.
2. POPA M. Metodologia cercetării (note de curs): 11. Noțiuni de cercetare calitativă. Available: https://apio.ro/upload/mc11_cerc_calit_12.pdf [Accesed: 05.09.2023].
3. IVASIUC A., KORECK M., KŐVÁRI R. Educaţia interculturală: de la teorie la practică–implementarea educaţiei interculturale în şcoli multietnice din România. Raport de cercetare al Agenţiei de Dezvoltare comunitară „Împreună”, Bucureşti, 2010 120 p.
4. Educație Interculturală. Ghid metodologic și suport de curs pentru pedagogi. Chișinău: Centrul Educațional PRO DIDACTICA (tipografia „Bons Offices”), 2020, 140 p., ISBN 978-9975-3355-5-3.
5. NEDELCU A. Fundamentele educaţiei interculturale. Diversitate, minorităţi, echitate. Iaşi: Polirom, 2018, 208 p. ISBN 978-973-46-1173-7.

MODALITĂȚI DE CONSTRUCŢIE A FRAZEI ÎN PROZA DE MIGRAȚIE

WAYS OF SENTENCE CONSTRUCTION IN THE MIGRATION PROSE

Silvia MAZNIC, ORCID:
Facultatea Litere, Universitatea de Stat din Moldova,
Chișinău, Republica Moldova

CZU: 81'367.4:821.135.1-31(478) e-mail: silviamaznic@gmail.com

Fenomenul migrației se manifestă tot mai pregnant și în domeniul literaturii. Reprezentative pentru proza din afara contextului basarabean sunt romanele Tatianei Țîbuleac „Grădina de sticlă" și „Vara în care mama a avut ochii verzi". Prezintă interes modul în care se face conexiunea propozițiilor în fraza acestei prozatoare, aici prevalând juxtapunerea și jonctivele coordonatoare dar, sau.

Autoarea, având predilecție pentru stilul concis, contrapune în mod neașteptat propoziții ce exprimă tensiuni, paradoxuri, o schimbare bruscă, conferind, astfel, frazei o încărcătură emoțională profundă. Frazele scurte, dar pline de sens, sunt expresia unor trăiri dureroase, marcate de cinismul realității.

***Cuvinte-cheie**: proza migrației, conjuncție coordonatoare, jonctiv, juxtapunere*

The phenomenon of migration is also evident in the domain of literature. Examples of prose beyond the basarabean context are the novels of Tatiana Tibuleac "Gradina din sticla" and " Vara in care mama a avut ochii verzi". The way the connection of the sentences happen in the phrases of this prose writer presents great interest, where juxtaposition and coordinating conjunction "but", "or" often abound.

The writer prefering the brief style, associates in an unexpected way sentences that express tension, paradoxes, a sudden change, confering to the phrase a deep emotional charge. Short phrases, but full of sense express some painful experience characterized by cynicism of reality.

***Keywords:** migration prose*, *coordinating conjunction, juxtaposition*

INTRODUCERE

Actualitatea temei propuse pentru cercetare în prezentul articol este conexă și complementară cu evoluția limbii. Unul din aspectele ce țin de dinamica limbii se reflectă în modul în care ne construim enunțurile pentru comunicare. Structura frazei utilizate este influențată și modelată de tendința noastră spre concizie sau prolixitate, care, la rândul lor, sunt determinate de intențiile comunicative ale vorbitorului. Adepții stilului laconic își construiesc frazele din propoziții juxtapuse, iar pledoaria pentru subordonare a celorlalți presupune necesitatea lor de întrebuințare a mai multor jonctive pentru redarea celor mai fine și mai voalate raporturi gramaticale.

Sub aspect cronologic, coordonarea apare mai înainte [Ciobanu,1997: 282], de aceea ea este prezentă în textele de limbă veche, precum și în limbajul copiilor [Ibidem], fiind și o caracteristică a vorbirii orale. În prezent, în pofida veacului evoluat pe care îl parcurgem, în mai multe opere artistice observăm predilecția autorilor atât pentru juxtapunerea propozițiilor în frază, cât și pentru joncțiunea coordonatoare. Dacă utilizarea parataxei este explicabilă în faza incipientă a limbii, care sunt cauzele unei frecvențe tot mai mari în prezent a acesteia în limba scrisă? Astfel, ***obiectivele cercetării noastre*** constau în dezvăluirea motivelor pentru care în proza contemporană este utilizat tipul respectiv de conexiune, relația dintre intenția autorului și raportul sintactic selectat. De asemenea, ne interesează modelul de frază întâlnit cel mai frecvent în proza din care a fost selectat materialul faptic, în ce măsură acesta (modelul) determină și conturează stilul autorului.

Obiectul investigației este modalitatea de construcție a enunțurilor în baza romanelor Tatianei Țîbuleac *„Grădina de sticlă” și „Vara în care mama a avut ochii verzi”,* selectate din proza migrației din deceniul 2010-2020 și la care ne-am limitat în acest articol din lipsă de spațiu. Prezintă interes modul în care se face conexiunea propozițiilor în fraza acestei prozatoare, aici prevalând frazele scurte, compuse prin juxtapunere și jonctivele coordonatoare *dar, sau.*

Textele artistice, deși au fost studiate sub mai multe aspecte de exegeți literari, referirile la raportul sintactic sunt puține, prin aceasta explicându-se ***gradul*** mai puțin avansat ***de cercetare*** a problemei vizate. Una din cauzele lacunei respective constă în lipsa cercetării fenomenului de către lingviști, care s-ar preocupa doar de categoriile gramaticale din text.

Din punct de vedere teoretic, conexiunea sintactică este obiectul de studiu al mai multor lingviști, dar descrierea acestuia în baza unei opere artistice a fost, în special, predilecția celor care s-au ocupat de limba și stilul unor autori. Amintim aici *Limba și stilul poeziilor lui Vasile Alecsandri* de Tatiana Iliașenco, lucrare în care se fac cercetări ale raporturilor sintactice. [Iliașenco, 1961: 103]

METODOLOGIA CERCETĂRII

Actualmente, în studiile de sintaxă îşi face loc tot mai mult semantica, cuvântul în mişcare, *langue in exercice, langue en situation*. [a se vedea Ducrot, 1996; Frâncu, 1999] Unul din străluciții reprezentanți ai Cercului praghez, R. Iakobson opinează că fără semantică nu se poate studia nici gramatica și nici limba, în general. [apud Maznic, 2015: 172] Lingvistul Wiggo Bröndal, deși glosematician, nu a luat în seamă numai forma, ci și substanța. [apud Maznic, 2015:172] Sistemul, după el, este alcătuit din formă și substanță.

Semantica şi sintaxa alcătuiesc substanţa limbilor naturale, ele sunt prezente în orice act comunicativ inteligibil şi tind să aibă un caracter universal. [Ciobanu,1997: 90] Acestea au o conlucrare intimă in vederea valorificării structurilor de adâncime şi ale celor de suprafaţă. [Ciobanu, 2009: 89]

Aplicând metoda descriptivă, vom descrie din punct de vedere funcțional raporturile sintactice în frază. Sub aspectul principiului onomasiologic, la determinarea funcţiei gramaticale primează conţinutul asupra expresiei, interiorul asupra exteriorului, structura de adâncime asupra celei de suprafaţă. Pornind în sintaxă de la conținut spre formă, este relevantă analiza cazurilor când propozițiile coordonate prin sensul lor sunt subordonate sau invers când acestea din urmă, deși formal au trăsăturile unor propoziții dependente, la nivelul structurii de adâncime reprezintă, de fapt, niște coordonate. Astfel, conținutul propozițional sau *dictum* nu corespunde în situațiile respective cu cel modal-comunicativ sau *modus*. [Ciobanu, 1985: 5] Uneori, raporturile în discuție se deosebesc doar prin formă, sensul însă fiind aproape identic.

REZULTATE

Ab initio, țin să precizez că la identificarea unui raport sintactic, aderăm la opinia care susține că doar marca nu este suficientă în acest scop, întrucât ea poate cumula mai multe valori [Dimitriu, 1982: 120], decisiv fiind conținutul. Nu ne vom opri nici la discuțiile referitoare la numărul de raporturi sintactice [a se vedea Dimitriu, 1982: 111-120], considerând convingător punctul de vedere al lingvistului I.Iordan, conform căruia în limba română există trei raporturi sintactice: *de coordonare, de subordonare și de inerență*. [Idem: 111]

Identificând modalități de conexiune în romanul *Grădina de sticlă,* despre care critica literară a scris că autoarea descoperă „o realitate neglijată și nevăzută, domestică, proximă, atât de apropiată, așezată pe epiteliu, încât a trecut neobservată, și care își aștepta dreptul la exorcizare literară” [A.Tabac], menționez că fraza succintă este încărcată de imagini și trăiri emoționale profunde. Este remarcat, pe bună dreptate, drept un roman al lucidității fascinante, al maturizării forțate, al feminității reprimate violent, al descompunerii ineluctabile și al unei fecunde nostalgii [Idem].

Jonctivele sintactice întâlnite în textele Tatianei Țîbuleac cel mai des sunt cele de *coordonare*, printre care adversativele, care dețin întâietatea după frecvență, apoi copulativele și disjunctivele. *Și* este conjuncția ce cumulează cele mai multe valori în aceste texte, ea fiind, în funcție de context, cauzală, temporală, concesivă etc. la structura de adâncime.

O altă modalitate de conexiune preferată de autoare este *juxtapunerea*, care îi permite să intensifice exprimarea trăirilor lăuntrice, să enumere în ordine crescătoare tablourile redate, să surprindă prin contrapuneri neașteptate, astfel încât, se pare, prezența jonctivelor ar fi de prisos. Cea mai frecvent întâlnită structură a frazei este cea formată prin juxtapunere.

CONCLUZII

Lipsa conjuncției complică determinarea sensului pe care îl are raportul sintactic în frază, dar nu alterează în nici un fel înțelesul său. Dacă încercăm să încadrăm propozițiile juxtapuse în limitele unui raport sintactic, observăm că suplinirea nu este întotdeauna posibilă, dar, uneori, este redundantă.

Juxtapunerea este preferată și pentru efectele de stil pe care le poate oferi enunțului, dar și pentru predilecția autoarei pentru stilul concis. Predilecția unui autor pentru un raport sintactic sau altul contribuie într-o anumită măsură la modelarea stilului său. În cazul Tatianei Țîbuleac se conturează o strategie narativă elaborată pentru relatarea unor experiențe marcate de o cruzime neașteptată, de duritatea și cinismul realității, fapt care necesită sugestii și asocieri semantice pe măsură.

Bibliografie:

1. Ciobanu, Anatol. *Consideraţii privind locul semanticii în sintaxă*, Akademos, 2 (2009), p. 88-91.
2. Ciobanu, Anatol. *De la semantică la pragmatică*, Anale Ştiinţifice U.S.M., seria “Ştiinţe socio-umane”. Chişinău: USM (1997), p. 11-18.
3. Ciobanu, Anatol. *Gramatică şi semantică (reflecţii)*. Probleme de gramatică şi stilistică (culegere interuniversitară), Chişinău: Ştiinţa, 1985, pp. 3-15.
4. Dimitriu, Corneliu. Gramatica limbii române explicată. Sintaxa. Iaşi: Junimea, 1982. 381 p.
5. Ducrot, Oswald și Schaeffer Jean–Marie. *Noul dicţionar enciclopedic al ştiinţelor limbajului.* Bucureşti: Babel, 1996. 530 p.
6. Frâncu, Constantin. *Curente și tendințe în lingvistica secolului nostru*. Iași: Casa Editorială ”Demiurg”, 1999.
7. Tatiana Iliașenco *Limba și stilul poeziilor lui Vasile Alecsandri* Chișinău, 1961
8. Maznic, Silvia. *Coordonarea între dictum şi modus: principii de interpretare.* ULIM, LA FRANCOPOLYPHONIE 10/2015, vol.2, p. 171- 177.
9. Tabac, Alexandru. Vouă cine vă netezește sfârșitul? (Tatiana Țîbuleac, Grădina de sticlă) www. contrafort.md, 21.12.2018

Surse:

1. Tatiana Țîbuleac. *Grădina de sticlă*. Chișinău: Rotonda. Cartier, 2018, 276 p.
2. Tatiana Țîbuleac. *Vara în care mama a avut ochii verzi.* Chișinău: Cartier, 2017. [VMOV]

PROBLEMA EGALITĂȚII DE GEN ÎN CONTEXTUL NOILOR PROVOCĂRI GLOBALE – ELANUL INTELIGENȚEI ARTIFICIALE

THE ISSUE OF GENDER EQUALITY IN THE CONTEXT OF THE NEW GLOBAL CHALLENGES – THE ADVENTOF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Olga RUDIC, ORCID: 0000-0002-6906-1050
Universitatea de Stat din Moldova, Școala Doctorală Științe Sociale, Chișinău, Republica Moldova

CZU: 316.346.2:004.8
e-mail: olgarudic@gmail.com

Artificial intelligence shapes our lives perceptibly and with acceleration. In the aftermath of the COVID-19 pandemic, the employment of digitalization and artificial intelligence has surged in all areas of life, bringing both opportunities and challenges. This article considers the status of the gendered impact of AI at the intersection of technology and gender equality. The objective of this article is to address the proliferation of artificial intelligence as a novel global challenge likely to have a disadvantageous and prejudicial impact on gender equality it is left out of sight and if humankind will step in this unchartered territory oblivious of the risks for goals and aspirations that the world has been working towards for decades. The primary method applied was a semi-systematic literature review. The key results are that artificial intelligence could also generate risks in addition to opportunities for advancing the gender equality agenda.

Cuvinte-cheie: digitalizare, egalitate de gen, inteligența artificială, provocări globale actuale, tehnologii informaționale.

INTRODUCERE

Aproape fiecare eveniment care are loc în lume, în doar un loc sau în câteva concomitent, a devenit subiect de discuții internaționale. Iar atunci când are loc o criză majoră, aceasta are și consecințe majore, de obicei neprevăzute [1]. Una din urmările pandemiei care a dominat lumea a fost aceea că s-a accentuat prezența digitalului în diferitele sfere ale vieții omului [2]. Inteligența artificială devine omniprezentă, iar în viitor se așteaptă că aceasta va juca un rol și mai important în fiecare aspect al vieții cotidiene [3, p. 4]. Deși tehnologiile de inteligență artificială oferă multiple oportunități, nu putem să nu ne punem întrebarea dacă inteligența artificială ar putea genera și riscuri, inclusiv cele care aferente unei exploatări rău-intenționată a acestei tehnologii, și că poate cauza o exacerbare a unor atitudini părtinitoare, inegalitățile și diviziuni sociale.

Privim impactul inteligenței artificiale asupra egalității de gen prin prisma unei provocări globale într-o lume post-industrială caracterizată de creșterea contactelor informaționale între țări [4], o provocare globală fiind definită ca un eveniment, proces sau fenomen care, deși poate fi localizată într-un mod mai îngust, are consecințe negative

pentru întreaga lume, de soluționarea căreia depinde, în cele din urmă, viața omului pe pământ. Vorbind despre provocările globale, ne gândim la acestea într-un context care cuprinde tot globul, într-un context al globalizării, deoarece ele vizează, într-o măsură sau alta, atât fiecare individ, cât și populația globului pământesc în ansamblu.

Pentru a asigura aplicabilitatea și actualitatea prezentului articol, atenție cercetării este îndreptată spre una din cele mai recente și emergente provocări globale, de interes pentru omenire – proliferarea tot mai intensă a inteligenței artificiale – privită prin prisma riscurilor, dar și a beneficiilor pentru egalitatea de gen, cu intenția de a trece în revistă amenințările și mecanismele de intervenție, lecțiile învățate și de a identifica aspecte care au rămas în umbră și necesită atenție sporită din partea cercetătorilor, căci de-a lungul timpului, majoritatea asistenților digitali, inclusiv de tip chatbot, au avut nume, voci, reprezentări vizuale și chiar personalități care sunt stereotipuri feminine și reflectă ideologiile patriarhale [5].

MATERIAL ȘI METODĂ

Cercetarea este un proces adesea asociat cu metode și proceduri sistematice care implică descrierea și explicarea lumii reale [6]. Metodele de cunoaștere includ toate acțiunile asupra obiectului cunoașterii ce au ca scop rezolvarea și clarificarea problemelor științifice [7, p. 170]. Totodată, este de reținut că literatura academică este o conversație între cercetători, fiecare contribuind cu câte ceva la un anumit subiect de interes [6]. Unul din felurile în care era tehnologiilor informaționale influențează cercetarea științifică este acela că face posibilă generarea masivă și disponibilitatea rapidă de cunoștințe [8]. Astfel că anume acestea au fost valorificate pentru a obține acces la materialele analizate în scopul elaborării acestui articol. Inconvenienta constă în faptul că este dificil să fii la curent cu cele mai actuale informații și cercetări, precum și să evaluezi dovezile obținute într-un anumit domeniu de cercetare. Astfel că analiza literaturii ca metodă de cercetare este mai relevantă ca niciodată [8]. Cercetarea realizată pentru elaborarea acestui articol a urmat ceea ce Snyder [8] numește abordarea de analiză semi-sistematică, iar Wong [9] analiză meta-narativă, care a fost considerată o strategie bună pentru a cartografia constatările și subiectele esențiale, precum și pentru a identifica lacunele de cunoștințe în literatura de specialitate în domeniu [8]. Analiza sistematică nu este întotdeauna cea mai bună strategie. Alternativ, dorința de a aborda o gamă mai largă de subiecte care sunt conceptualizate în mod diferit și studiate în diferite discipline poate împiedica desfășurarea unui proces de analiză sistematică aprofundată [8].

Acest fel de analiză s-a conturat în contextul în care oamenii de știință și factorii de decizie politică, precizează Snyder [8] sunt din ce în ce mai interesați să sintetizeze literatura de specialitate cu privire la probleme complexe examinate din diferite perspective de către diferite grupuri de cercetători.

Din dorința de a tatona terenul, de a evita interpretări ambigue și a asigura uniformitatea înțelegerii termenilor relevanți, definiția egalității de gen va fi cea oferită de Entitatea ONU pentru egalitate de gen și abilitarea femeilor, care caracterizează egalitate

de gen drept egalitatea de drepturi, responsabilități și oportunități pentru femei și bărbați, fete și băieți, care implică faptul că interesele, nevoile și prioritățile – atât ale femeilor, cât și ale bărbaților – sunt luate în considerare, recunoscând diversitatea diferitelor grupuri de femei și bărbați [10].

Cât despre inteligența artificială, în definiția sa cea mai largă, aceasta este echivalată cu algoritmii și reprezintă imitarea de către computere a inteligenței inerente oamenilor, o tehnologie care permite mașinilor să imite diverse abilități umane complexe [11].

Astfel, cu scopul elaborării acestui articol, autoarea a realizat analiza literaturii de specialitate pe baza mai multor articole științifice elaborate de cercetători experimentați, rapoarte ale organizațiilor internaționale, precum și cărți care s-au găsit a fi relevante pentru tematica acestui articol.

REZULTATE ȘI DISCUȚII

Sunt numeroase argumente pentru a justifica interesul față de combaterea inegalității de gen. Bunăoară, inegalitatea de gen afectează dezvoltarea economică [12] [13] [14]. Acestea împiedică dezvoltarea în ansamblu prin subminarea eficacității politicilor de dezvoltare [15]. Egalitatea între femei și bărbați este considerată atât o chestiune legată de drepturile omului, cât și o condiție prealabilă și un indicator al dezvoltării durabile centrate pe om. Iar de la început, studiile de gen au fost orientate către problema modului în care egalitatea între femei și bărbați poate fi obținută în toate domeniile și către identificarea barierelor care constituie un obstacol în calea acestui obiectiv la nivel politic, juridic, simbolic și la alte niveluri [16]. Egalitatea de gen poate fi operaționalizată, în sens larg, prin accesul echitabil al bărbaților și al femeilor la resurse, cu utilizarea acestora în mod echitabil; participarea echitabilă în relații, în gospodărie, în comunitate și în arena politică, precum și în condiții de siguranță și absență a violenței [17].

Dincolo de diferențierea între gen și sex după parametrii biologici versus sociali, chestiunea egalității de gen, ca un subiect mai mult politic, este ceea ce contează, în cele din urmă, pentru îmbunătățirea situației femeilor și fetelor [17], căci, din nefericire, în multe comunități din întreaga lume există o stare de inegalitate de gen în care femeile și femininul sunt adesea devalorizate, iar bărbații și trăsăturile masculine sunt favorizate. Adesea, bărbații dețin mai multă putere pentru a controla procesul decizional în domeniile personal, comunitar și politic, iar nevoile și interesele femeilor sunt prea puțin recunoscute sau nu sunt abordate în mod adecvat. În astfel de societăți, convingerea învățată că bărbații ar trebui să mențină controlul în orice moment pune femeile în situații care le amenință sănătatea și bunăstarea [17]. Iar domeniul inteligenței artificiale, care devine tot mai prezent în viețile noastre are capacitatea de a perpetua asemenea convingeri desuete și periclita sau îngreuna avansarea către egalitatea de gen, avansare care și-așa este eterogenă în diferite părți ale lumii. Căci în ciuda progreselor constante și continue în direcția egalității de gen, nicio țară din lume nu a atins acest obiectiv [18]. Iar în vremuri de criză sau în fața unor șocuri majore, cum ar fi pandemia recentă, războiul din regiune cu repercusiunile sale economice, inegalitatea

de gen se agravează. Lipsa egalității de gen este o problemă globală cercetată în multe țări [19], discriminarea de gen afectând negativ jumătate din populație [20], adică preponderent femeile și fetele.

Despre importanța legăturii dintre lumea digitală și egalitatea de gen ne vorbește, bunăoară, dedicarea zilei internaționale a femeilor din anul 2023 acestei tematici, genericul fiind, în traducere, DigitALL: Inovare și tehnologie pentru egalitatea de gen [21], această temă fiind aliniată la tema prioritară pentru cea de-a 67-a sesiune a Comisiei ONU privind condiția femeii axată pe inovare și evoluții tehnologice și educația în era digitală pentru realizarea egalității de gen și abilitarea tuturor femeilor și fetelor [22]. Tehnologiile de transformare digitală, cum ar fi Cloud, internetul lucrurilor, blockchain, inteligența artificială și învățarea automată, constituie cea mai mare parte a ceea ce adoptă organizațiile în traseul lor de transformare.

Revenind la corelarea pandemiei care a dominat lumea și ramificațiile consecințelor exprimate printr-o accelerare digitală, este de remarcat că acest lucru se întâmpla, mai specific, într-un context în care intrau în vigoare ordinele de izolare la domiciliu, așanumitul lockdown, devenind tot mai clar faptul că experiența pandemiei urma a fi una diferită pentru femei [23]. Lockdownul stabilit în toate țările a dus la o creștere a utilizării sistemelor și rețelelor de informații, cu schimbări impunătoare în ceea ce privește tiparele de utilizare și comportamentul de utilizare [2]. Inteligența artificială apărută în urma procesului de învățare automată se dezvoltă și se implementează rapid de către guverne pentru a îmbunătăți operațiunile, serviciile publice și activitățile de conformitate și securitate [24].

Este util de a menționa că factorii de risc ai pandemiei nu au fost neutri din punctul de vedere al genului, femeile fiind mai predispuse la expunerea la riscuri, atâta timp cât există inegalități în ceea ce privește accesul la resurse și oportunități, iar analiza sistematică a literaturii în domeniu sugerează că vulnerabilitățile preexistente ale femeilor s-au aprofundat în urma pandemiei [25] [26] [27] [28] [29] [30] [31] [32] [33] [34]. Impactul direct al pandemiei asupra femeilor a avut ramificații suplimentare multiple, susțin și Foley și Cooper [33, p. 465]. În ceea ce privește pandemia Covid-19, cercetătorii [2] prognozează o schimbare radicală în ceea ce privește utilizarea mijloacelor digitale, cu impact asupra tuturor aspectelor legate de muncă și de viață .

În una din cele mai citate lucrări în domeniu pe platforma Google Scholar – The Impact of COVID-19 on Gender Equality , Alon et al. [26] au documentat că femeile sunt subreprezentate în ocupațiile cu cea mai mare capacitate de a face telemuncă și că ocuparea femeilor este mai vulnerabilă la șocul recesiunii pandemice [26] [35]. De aceeași părere sunt și profesorii în sociologie la Universitatea din Haifa – Kristal Tali și Yaish Meir, subliniind drept concluzie că pandemia nu a nivelat curba inegalității de gen [36]. Despre vulnerabilitatea femeilor pe piața muncii vorbește și Profeta [18], care conchide că femeile riscă să sufere mai mult consecințele economice ale pandemiei din cauza că ele suportă cea mai mare parte a sarcinilor casnice și de îngrijire a copiilor, care au crescut în mod substanțial în perioada de lockdown [37] [35] [38].

Cercetătoarea și conferențiara Kate Power [39] subliniază că impactul negativ asupra femeilor și familiilor ar putea dura ani de zile dacă nu se vor întreprinde intervenții în spirit de proprie inițiativă.

După marea depresiune, așa-numitul mare lockdown s-a soldat cu cel mai grav declin economic [40], așa cum a reiterat Organizația Mondială a Muncii în unison cu alți cercetători [41] [31] [26] [35] [42], cel mai palpabil rezultat diferențiat în funcție de gen, fiind înregistrat pe piața muncii [43]. Unul dintre motivele principale pentru rezultatele diferențiate pentru bărbați și femei pe piața formală a forței de muncă, în care ocuparea forței de muncă feminine suferă mai mult, este diferența în compoziția sectorială a ocupării femeilor și bărbaților [26]. Însă cercetătorii consideră că în ciuda perspectivelor sumbre, criza COVID-19 poate aduce unele schimbări care au potențialul de a reduce inegalitatea de gen pe piața muncii pe termen lung [26].

Nu este de mirare că munca plătită este deosebit de importantă în contextul egalității de gen, căci Brand [44] afirmă că pierderea unui loc de muncă are un impact asupra carierei prin încetinirea sau obstrucționarea oportunităților de avansare, iar acest lucru este valabil mai ales pentru femei. Inovațiile tehnologice și digitale, inclusiv automatizarea și inteligența artificială, aduc perturbări majore în industrii și în forța de muncă, conducând simultan la crearea, eliminarea și transformarea locurilor de muncă. Deși pierderile de locuri de muncă vor fi diferite în funcție de țară, femeile vor suporta cu precădere impactul acestor schimbări – reflect un raport elaborate sub egida UN Women [45].

Alon et al. [35, p. 50] susțin că condițiile economice diferite în ceea ce privește nivelul veniturilor, participarea femeilor la forța de muncă și capacitatea de a lucra la distanță sugerează că impactul recesiunii pandemice și compromisurile de politici rezultate pot fi substanțial diferite în economiile în curs de dezvoltare . Prin analiza lor cantitativă, cercetătorii [35, p. 49] evidențiază că aceste schimbări implică faptul că o recesiune pandemică adâncește diferențele salariale între femei și bărbați și că este nevoie de mulți ani pentru a compensa pe deplin pierderile inițiale de competențe ale femeilor. Așadar, COVID-19 a sporit incertitudinea pe piața muncii, iar această incertitudine are consecințe asupra cele mai slabe segmente ale forței de muncă, inclusiv asupra multor femei [46].

Totodată, flexibilitatea muncii – remarcă autorii [35] – sub forma posibilității de a lucra de acasă, reduce considerabil impactul pandemiei asupra diferențelor de gen, iar soluțiile digitale se pot dovedi utile într-o societate post-industrială.

În acest sens, politicile publice pot juca un rol important în sprijinirea recuperării femeilor, prin investirea în politici de promovare a ocupării forței de muncă feminine și încurajarea unui leadership echilibrat, din punct de vedere al genului, în elaborarea politicilor pentru a concepe strategii de succes și a reduce inegalitățile [18] cu valorificarea potențialului inteligenței artificiale în acest sens ca una din căile care ar contribui la dezideratul realizării egalității de gen.

COVID-19 a provocat un șoc în sistemele de gen existente care ar putea duce la recalibrarea rolurilor de gen [47]. Deoarece, din punct de vedere istoric, rolurile produc-

tive ale femeilor au fost ignorate sau subevaluate, factorii de decizie politică se așteaptă ca femeile să poată prelua roluri îndeplinite anterior de serviciile publice, cum ar fi îngrijirea bolnavilor, a persoanelor în vârstă, a copiilor atunci când se fac disponibilizări sau în contextul lockdownului [15]. Însă este important de a conștientiza că forța de muncă a femeilor nu este infinit de elastică și nu se poate întinde pentru a acoperi toate deficiențele lăsate de reducerea cheltuielilor publice și nici nu poate absorbi toate șocurile ajustării [48].

Unii cercetători [49] care analizează provocările globale ale prezentului consideră că locul principal aparține celor informaționale susținând că dezvoltarea rapidă a tehnologiilor informaționale și de comunicare, procesele de digitalizare a tuturor sferelor vieții au condus la transformarea relațiilor atât pe arena politică internă a statelor, cât și pe cea internațională și că pandemia COVID-19 a contribuit la adoptarea de noi abordări în sfera informației și comunicării.

Încă în 2018, în cadrul primului atelier internațional de lucru privind egalitatea de gen în ingineria software, s-a atras atenția asupra faptului că inteligența artificială influențează din ce în ce mai mult opiniile și comportamentul oamenilor în viața de zi cu zi [50], și că supra-reprezentarea bărbaților în proiectarea acestor tehnologii ar putea anula discret decenii de progrese în materie de egalitate de gen. Inteligența artificială învață în primul rând din datele care îi sunt prezentate și deși capacitatea unei mașini de a procesa volume mari de date poate rezolva parțial acest aspect, dacă datele respective sunt încărcate cu concepte stereotipice de gen, aplicarea tehnologiei va perpetua această stereotipurile [50].

Inteligența artificială este atractivă deoarece aceasta se consolidează prin capacitatea sa de a acumula cunoștințe și însuși capacități într-un interval de timp semnificativ mai scurt decât ar fi nevoie pentru procesele de învățare umane. Aceasta tehnologie se regăsește în tot mai multe domenii.

Progresele recente în domeniul inteligenței artificiale au adus în centrul atenției necesitatea unei reflecții etice minuțioase asupra acesteia, fiind important de a examina modul în care stereotipurile, prejudecățile, ideile preconcepute încărcate în inteligența artificială pot afecta sau agrava inegalitatea de gen. Dacă datele introduse în inteligența artificială nu sunt reprezentative pentru populație, inteligența artificială devine predispusă să favorizeze prejudecățile [45].

Algoritmii inteligenței artificiale au capacitatea de a propaga și consolida stereotipurile de gen nefavorabile, astfel existând riscul de a accentua prejudecățile și marginalizarea a femeilor la scară globală. Iar pe măsură ce inteligența artificială se răspândește tot mai larg și pătrunde tot mai adânc în societatea noastră, femeile riscă să rămână în urmă în toate domeniile vieții economice, politice și sociale. Aceasta ar putea chiar anula unele dintre progresele importante realizate în mediul nevirtual în ultimii ani de țări în ceea ce privește egalitatea de gen [3].

Reprezentativitatea insuficientă sau datele asimetrice nu reprezintă singura sursă de părtinire algoritmică, aceasta din urmă poate fi cauzată de implementarea unor sisteme

de colectare a datelor influențate de subiectivitatea umană, din lipsa unei reglementări adecvate în procesul de proiectare și din reproducerea prejudecăților umane care determină algoritmii să reflecte inegalitățile istorice [51].

Totodată, cercetările despre care vorbește Jolly [52] au arătat că, în 2020, 22% dintre lucrătorii din domeniul inteligenței artificiale la nivel mondial erau femei, în timp ce fetele s-au descurcat la fel de bine ca și băieții în domeniul științelor în majoritatea țărilor. Acest lucru limitează accesul femeilor la cariere unde există posibilitatea de avansare și dezvoltare rapidă și care sunt și bine plătite, precum și participarea lor directă la modelarea tehnologiilor și la direcționarea investițiilor, a cercetărilor, a politicilor publice și în mediul de afaceri al acestui sector, căci cercetările arată, fără echivoc, că există prejudecăți de gen în seturile de date utilizate de inteligență artificială [3].

Combaterea stereotipurilor și a prejudecăților de gen în inteligența artificială necesită acțiuni de politici coordonate, inclusiv reducerea decalajului digital existent la nivel mondial între femei și bărbați. Relația dintre egalitatea de gen și politicile publice este o provocare, mai ales că această relație este una dinamică și evoluează în concordanță cu schimbările economice și sociale [37]. Bahn et al. [29] subliniază că, deși multe dintre provocările cu care se confruntă femeile nu sunt unice în această perioadă, COVID-19 a exacerbat impactul acestora, ceea ce face ca acesta să fie un moment important pentru a milita pentru politici care să sprijine bunăstarea lor și a societății pe care o susține munca lor.

UNESCO este de părere însă că inteligența artificială are potențialul de a fi o parte a soluției pentru promovarea egalității de gen în societățile noastre [3]. În acest sens, Direcția Egalitate de gen din cadrul UNESCO a inițiat un dialog global privind egalitatea de gen și inteligența artificială cu lideri din domeniul inteligenței artificiale, al tehnologiei digitale și al egalității de gen din mediul academic, societatea civilă și sectorul privat.

UNESCO a elaborat Recomandări privind etica inteligenței artificiale care vizează eradicarea stereotipurilor de gen și garantarea faptului că prejudecățile discriminatorii nu sunt transpuse în sistemele de inteligență artificială. În punctul 10 al Recomandărilor se atrage atenția la domeniul de politici dedicat genului, specificând că sunt necesare acțiuni afirmative specifice și mecanisme bugetare pentru a finanța programe privind aspectele de gen, pentru a încuraja antreprenoriatul feminin, participarea și implicarea femeilor în domeniul inteligenței artificiale, pentru a se face investiții în programe specifice pentru fete și femei în domeniul științei, tehnologiei, ingineriei și matematicii (STEM) și al disciplinelor din domeniul informației, comunicațiilor și tehnologiilor și pentru a se asigura că politicile naționale în domeniul digital includ un plan de acțiune privind egalitatea de gen.

În aprilie 2021, Comisia Europeană a publicat o propunere legislativă menită să reglementeze toate modalitățile de utilizare a inteligenței artificiale în Uniunea Europeană, astfel că utilizarea inteligenței artificiale în UE urmează a fi reglementată de Legea privind inteligența artificială, prima lege cuprinzătoare din lume în acest domeniu [53].

Criza globală declanșată de Covid-19 și toate ramificările consecințelor sunt sistemice l capitolul dezvoltare umană, care agravează riscurile pentru progresul către egalitatea de gen, iar înțelegerea impactului acestora, diferențiat în funcție de gen, prin intermediul datelor dezagregate pe sexe, este fundamentală pentru a concepe intervenții și măsuri de politici care să diminueze condițiile vulnerabile și să consolideze poziția femeilor, punând egalitatea de gen la centrul de interes al respectivelor intervenții [54]. Așadar, femeile trebuie să se bucure de o reprezentativitate mai mare în luare deciziilor de recuperare și restabilire după impactul ramificat pandemiei, susține Evans [34], care menționează că atunci când femeile au mai puțină putere de decizie decât bărbații, fie în familie, fie în cadrul autorităților publice, atunci este mai puțin probabil ca nevoile femeilor în timpul unei situații de criză să fie satisfăcute.

CONCLUZII

Pe măsură ce inteligența artificială se răspândește tot mai vast și profund, în viitor așteptându-se că va juca un rol și mai însemnat în fiecare aspect al vieții cotidiene, este necesar de a conștientiza că aceasta poate atât să cauzeze riscuri, cât și să ofere oportunități pentru egalitatea de gen. Utilizarea intensificată a sistemelor și rețelelor de informații, cu evoluții considerabile în ceea ce privește modalitățile și comportamentele de utilizare a fost una din consecințele unei provocări globale premergătoare – și anume a pandemiei. Impactul pandemiei asupra femeilor a avut ramificații multiple, femeile fiind mai predispuse la expunerea la riscuri, din cauza existenței de inegalități în accesul la resurse și oportunități.

Astfel că o recesiune, cum ar fi cea pandemică cu toate repercusiunile sale transversale erodează poziția femeilor în diversele sfere ale vieții. De reținut faptul că în vremuri de criză sau în fața unor șocuri și schimbări dramatice în viața cu care suntem obișnuiți, inegalitate de gen se agravează. Întrucât inegalitatea de gen afectează dezvoltarea economică, acestea împiedică dezvoltarea în ansamblu prin compromiterea eficacității politicilor de dezvoltare, iar transformarea noilor provocărilor cât mai timpuriu în oportunități și valorificarea lor avantajoasă este de natură să susțină eforturile de realizare a EG, prin dezrădăcinarea stereotipurilor de gen din seturile de date utilizate pentru a așa-numita educare a inteligenței artificiale.

Organizații internaționale reputate s-au auto-sesizat și își intensifică eforturile de reglementare a acestei invenții a omului care vine să-l înlocuiască în variate contexte și moduri. În ceea ce privește domeniul tehnologiilor informaționale – mediul prin care se manifestă inteligența artificială – se relevă că femeile sunt subreprezentate în profesiile și meseriile cu cea mai mare capacitate de a face telemuncă care presupune utilizarea instrumentelor tehnologiilor informaționale, iar pierderea sau negăsirea unui loc de muncă are un impact asupra carierei prin diminuarea sau obstrucționarea oportunităților de avansare – un aspect valabil mai ales pentru femei. Dacă datele folosite la educarea inteligenței artificiale conțin concepte stereotipice de gen, nu sunt reprezentative pentru populație – aplicarea tehnologiilor informaționale va menține stereotipurile respective.

Astfel, inteligența artificială ar fi de natură să favorizeze prejudecățile existente în pofida eforturilor de combatere a acestora, poate chiar anulând unele dintre progresele importante realizate în ultimii ani în realizarea egalității de gen. Întrucât se așteaptă o schimbare radicală în ceea ce privește utilizarea mijloacelor digitale, cu impact asupra tuturor aspectelor legate de muncă și de viață, este de reținut că inteligența artificială are potențialul de a fi o parte a soluției pentru promovarea egalității de gen în societățile noastre și de valorificat această oportunitate, căci impactul nefavorabil asupra femeilor și familiilor ar putea dura ani de zile în cazul în care nu se vor întreprinde intervenții din inițiativă proprie.

Având în vedere datele menționate mai sus, s-ar considera mai mult decât bine-venită încurajarea participării mai multor femei în cariere în domeniul inteligenței artificiale. Combaterea stereotipurilor și a prejudecăților de gen în inteligența artificială necesită acțiuni de politici coordonate, inclusiv reducerea decalajului digital existent la nivel mondial între femei și bărbați, fiind necesare acțiuni afirmative specifice și mecanisme bugetare de finanțare cu destinație specială. Totodată, femeile trebuie să se bucure de o reprezentativitate mai mare în luare deciziilor de recuperare și restabilire după impactul ramificat pandemiei, abordarea pericolelor iminente ale inteligenței artificiale fiind unul din punctele de interes.

Referințe:

1. FUKUYAMA, F. The pandemic and political order. It takes a state [online]. *Foreign Affairs.* 2020. Disponibil: https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2020-06-09/pandemic-and-political-order
2. DE', R., PANDEY, N. și PAL, A. Impact of digital surge during Covid-19 pandemic: A viewpoint on research and practice. În: *International Journal of Information Management.* 2020, Vol. 55. DOI: 10.1016/j.ijinfomgt.2020.102171.
3. Direcția pentru egaltiate de gen, UNESCO. *Artificial Intelligence and Gender Equality. Key Findings of Unesco's Global Dialogue.* Paris: UNESCO, 2020. GEN/2020/AI/2 REV.
4. ЭРИАШВИЛИ, Н., ИВАНОВА, Ю. and РАДЧЕНКО, Т. Глобальные проблемы человечества и пути их решения. În: *Вестник Московского университета МВД России.* 2021, DOI: 10.24412/2073-0454-2021-1-36-42.
5. BROWN, L. Gendered Artificial Intelligence in Libraries: Opportunities to Deconstruct Sexism and Gender Binarism. În: *Journal of Library Administration.* 2021, Vol. 62, 1, pg. 19-30. DOI: 10.1080/01930826.2021.2006979.
6. HARRIS, D. *Literature review and research design: a guide to effective research practice.* London: Routledge, 2020. ISBN: 978-0-367-25037-9.
7. ȚAPOC, V. *Teoria și metodologia științei contemporane: concepte și orientări.* Chișinău: CEP USM, 2005. ISBN: 978-9975-70-597-4.
8. SNYDER, H. Literature review as a research methodology: An overview and

guidelines [online]. În: *Journal of Business Research.* 2019, Vol. 104, pg. 333-339. DOI: 10.1016/j.jbusres.2019.07.039. Disponibil: https://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S0148296319304564.

9. WONG, G., și alții. RAMESES publication standards: meta-narrative reviews [online]. În: *BMC Medicine.* 2013, 11. DOI: 10.1186/1741-7015-11-20.
10. Entitatea Națiunilor Unite pentru Egalitatea de Gen și Abilitarea Femeilor (UN Women) . Concepts and definitions. *www.un.org.* [Online] Disponibil: https://www.un.org/womenwatch/osagi/conceptsandefinitions.htm.
11. SHEIKH, H., PRINS, C. and SCHRIJVERS, E. În: *Mission AI.* Cham: Springer International Publishing, 2023. DOI: 10.1007/978-3-031-21448-6_2.
12. KLASEN, S. *Does gender inequality reduce growth and development? Evidence from cross-coutnry regressions.* Washington D.C.: The World Bank, 1999. Working paper series No 7..
13. HILL, A. and KING, E. Women's education and economic well-being. *Feminist Economics.* 1995, Vol. 1, 2, pp. 21-46. DOI: 10.1080/714042230.
14. DOLLAR, D. and GATTI, R. *Gender inequality, income, and growth: are good times good for women.* Washington D.C.: The World Bank, 1999. Disponibil: http://documents.worldbank.org/curated/en/251801468765040122/Gender-inequality-income-and-growth-are-good-times-good-for-women.
15. Banca Mondială. *Engendering development: through gender equality in rights, resources, and voice.* Washington D.C.: World Bank ; Oxford University Press, 2001. ISBN: 978-0-19-521596-0.
16. BADIE, B., BERG-SCHLOSSER, D. and MORLINO, L. (eds). *International encyclopedia of political science.* Thousand Oaks, Calif: SAGE Publications, 2011. ISBN 978-1-4129-5963-6.
17. ROLLERI, L. *Understanding Gender and Gender Equality.* New York: ACT for Youth Center of Excellence, 2013.
18. PROFETA, P. Gender Equality and the COVID-19 Pandemic: Labour Market. În: *Intereconomics.* 2021, Vol. 56, 5, pp. 270-273. DOI: 10.1007/s10272-021-0997-2.
19. ATKINSON, A. Female Role Models in a Male-Dominated Workplace: Do We Still Need Their Influence Today? În: A. SMITH. *Gender Equality in Changing Times.* Cham: Springer International Publishing., 2020. ISBN: 978-3-030-26570-0. DOI: 10.1007/978-3-030-26570-0_2.
20. COOPER, B. "Oh, it's actually quite nice up here": Reflections on Prejudice, Partiality and Division and Moral Challenges to Inclusivity Created by Gender, Class and Region. În: A. SMITH. *Gender Equality in Changing Times.* Cham: Springer International Publishing., 2020. DOI: 10.1007/978-3-030-26570-0_3.
21. UN WOMEN. International Women's Day 2023: "DigitALL: Innovation and technology for gender equality" [online]. *https://www.unwomen.org/.* [Interac-

tiv] UN WOMEN, 13 09 2022. Disponibil: https://www.unwomen.org/en/news-stories/announcement/2022/12/international-womens-day-2023-digitall-innovation-and-technology-for-gender-equality.

22. Comisia privind condiția femei a Organizației Națiunilor Unite. *Innovation and technological change, and education in the digital age for achieving gender equality and the empowerment of all women and girls. Report of the Seretary General.* Organizația Națiunilor Unite, 2023. E/CN.6/2023/3. Disponibil: https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=E%2FCN.6%2F2023%2F3&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False.
23. MCKEON, L. *Women of the pandemic: stories from the frontlines of COVID-19.* Toronto, Ontario: McClelland & Stewart, 2021. ISBN: 978-0-7710-5039-8.
24. HENMAN, P. Improving public services using artificial intelligence: possibilities, pitfalls, governance. În: *Asia Pacific Journal of Public Administration.* 2020, Vol. 42, 4. DOI: 10.1080/23276665.2020.1816188.
25. SIRIWARDHANE, P. și KHAN, T. The Gendered Nature of the Risk Factors of the COVID-19 Pandemic and Gender Equality: A Literature Review from a Vulnerability Perspective. În: *Sustainability.* 2021, Vol. 13, 23. DOI: 10.3390/su132313375.
26. ALON, T, și alții. *The Impact of COVID-19 on Gender Equality [online].* Cambridge: National Bureau of Economic Research, Inc., 2020. Working Paper 26947. DOI: 10.3386/w26947. Disponibil: http://www.nber.org/papers/w26947.
27. ARENAS-ARROYO, E., FERNANDEZ-KRANZ, D. and NOLLENBERGER, N. Intimate partner violence under forced cohabitation and economic stress: Evidence from the COVID-19 pandemic. *Journal of Public Economics.* 2021, Vol. 194, C. ISSN: 00472727. DOI: 10.1016/j.jpubeco.2020.104350.
28. AZCONA, G., și alții. *Spotlight on gender, COVID-19 and the SDGS. Will the pandemic derail hard-won progress on gender equality?* United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women (UN Women), 2020. Disponibil: https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2020/07/spotlight-on-gender-covid-19-and-the-sdgs.
29. BAHN, K., COHEN, J. și MEULEN RODGERS, Y. A feminist perspective on COVID-19 and the value of care work globally. În: *Gender, Work & Organization.* 2020, Vol. 27, 5, pg. 695-699. DOI: 10.1111/gwao.12459.
30. DE PAZ, C., et al. *Gender dimensions of the COVID-19 pandemic.* World Bank Group, 2020. Disponibil: http://hdl.handle.net/10986/33622.
31. ALON T., COSKUN D., DOEPKE M., KOLL D., TERTILT M. *From Mancession to Shecession: Women's Employment in Regular and Pandemic Recessions.* Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, 2021. DOI: 10.3386/w28632.
32. DUGAROVA, E. Unpaid care work in times of the COVID-19 crisis: Gen-

dered impacts, emerging evidence and promising policy responses . 2020, Disponibil: https://www.un.org/development/desa/family/wp-content/uploads/sites/23/2020/09/Duragova.Paper_.pdf.

33. FOLEY, M. și COOPER, R. Workplace gender equality in the post-pandemic era: Where to next? În: *Journal of Industrial Relations.* 2021, Vol. 63, 4, pg. 463-476. DOI:10.1177/00221856211035173.
34. EVANS, D. *How Will COVID-19 Affect Women and Girls in Low- and Middle-Income Countries?* Washington, D.C.: Centre for Global Development, 2020. Disponibil: https://www.cgdev.org/blog/how-will-covid-19-affect-women-and-girls-low-and-middle-income-countries.
35. ALON, T., et al. *This Time It's Different: The Role of Women's Employment in a Pandemic Recession.* Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, 2020. DOI: 10.3386/w27660.
36. KRISTAL, T. and YAISH, M. Does the coronavirus pandemic level the gender inequality curve? (It doesn't). În: *Research in Social Stratification and Mobility.* Vol. 68. DOI: 10.1016/j.rssm.2020.100520. Disponibil: https://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S0276562420300561.
37. PROFETA, P. Gender Equality and Public Policy during COVID-19. În: *CESifo Economic Studies.* Vol. 66, 4, pp. 365-375. DOI: 10.1093/cesifo/ifaa018.
38. CARLI, L.L. Women, Gender equality and COVID-19. În: *Gender in Management: An International Journal.* 2020, Vol. 35, 7/8, pg. 647-655. DOI: 10.1108/GM-07-2020-0236.
39. POWER, K. The COVID-19 pandemic has increased the care burden of women and families. În: *Sustainability: Science, Practice and Policy.* 2020, Vol. 16, 1, pp. 67-63. DOI: 10.1080/15487733.2020.1776561.
40. GOPINATH, G. *The Great Lockdown: Worst Economic Downturn Since the Great Depression [online].* Washington D.C.: Fondul monetar internațional. IMF Blog, 2020 [citat: 24.08.2023]. Disponibil: https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2020/04/14/blog-weo-the-great-lockdown-worst-economic-downturn-since-the-great-depression..
41. Organizația Internațională a Muncii (ILO). *The COVID-19 response: Getting gender equality right for a better future for women at work.* Geneva: ILO, 2020. Disponibil: https://www.ilo.org/global/docs/WCMS_744374/lang--en/index.htm.
42. BELAND, L.P., et al. Determinants of Family Stress and Domestic Violence: Lessons from the COVID-19 Outbreak. În: *Canadian Public Policy.* 2021, Vol. 47, 3, pp. 439-459. Disponibil: https://www.iza.org/publications/dp/13332/covid-19-family-stress-and-domestic-violence-remote-work-isolation-and-bargaining-power.
43. VISWANATH, S. and MULLINS, L.B. Gender responsive budgeting and the COVID-19 pandemic response: a feminist standpoint. În: *Administrative Theory & Praxis.* Vol. 43, 2, pp. 230-244. DOI: 10.1080/10841806.2020.1814080.

44. BRAND, J.E. The effects of job displacement on job quality: Findings from the Wisconsin Longitudinal Study. În: *Research in Social Stratification and Mobility.* 2006, Vol. 24, 3, pp. 275-298. DOI: 10.1016/j.rssm.2006.03.001.
45. LAMM, E., et al. *The gendered impacts of AI: policies and safeguards to regulate new technologies, mitigate risks and protect rights.* UN WOMEN, 2022. EGM/STI/EP.9 .
46. PROFETA, P., CALO, X. și OCCHIUZZI, R. *COVID-19 and its economic impact on women and women's poverty.* Bruxel: Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs Directorate-General for Internal Policies. European Parliament., 2021. Disponibil: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/693183/IPOL_STU(2021)693183_EN.pdf.
47. KING, T., et al. Reordering gender systems: can COVID-19 lead to improved gender equality and health? În: *The Lancet.* 2020, Vol. 396, 10244, pp. 80-81. DOI: 10.1016/S0140-6736(20)31418-5.
48. ELSON, D. Gender Awareness in Modeling Structural Adjustment. În: *World Development.* 1995, Vol. 23, 11, pp. 1851-1868. DOI: 10.1016/0305-750-X(95)00087-S.
49. НЕЧАЕВА-ЮРИЙЧУК, Н. Глобальные вызовы политической стабильности: XXI век. *Studii Naţionale de Securitate.* 2021, Vol. 1, 3, pp. 63-71. ISSN 2587-3822. CZU 327, DOI: 10.5281/zenodo.5244724.
50. LEAVY, S. *Gender bias in artificial intelligence: the need for diversity and gender theory in machine learning.* Gothenburg Sweden: ACM, 2018. pg. 14-16. DOI: 10.1145/3195570.3195580.
51. PARIKH, R.B., TEEPLE, S. and NAVATHE, A.S. Addressing Bias in Artificial Intelligence in Health Care. În: *JAMA.* 2019, Vol. 322, 24. DOI: 10.1001/jama.2019.18058.
52. JOLLY, S., et al. *A review of the evidence. Sexuality education for young people in digital spaces.* UNESCO, 2020. ED/PSD/HAE/2020/03.
53. Parlamentul European. www.europarl.europa.eu. *Legea UE privind IA: prima reglementare a inteligenței artificiale [online].* [Online] Parlamentul European, 06 09, 2023. [Cited: 09 14, 2023.] Disponibil: https://www.europarl.europa.eu/news/ro/headlines/society/20230601STO93804/legea-ue-privind-ia-prima-reglementare-a-inteligentei-artificiale.
54. RIVERA, C., et al. *Gender Inequality and the COVID-19 Crisis: A Human Development Perspective.* United Nations Development Program. New York: UNDP, 2020. Human Development Reports. Disponibil: https://hdr.undp.org/content/gender-inequality-and-covid-19-crisis-human-development-perspective.

THE SEMANTIC NATURE OF FIXED EXPRESSIONS IN DIPLOMATIC LANGUAGE

NATURA SEMANTICĂ A EXPRESIILOR STABILE ÎN LIMBAJUL DIPLOMATIC

Stella TĂRÎȚĂ, ORCID: 0000-0002-4742-9010
Școala doctorală științe umaniste și ale educației, USM

CZU: 81’276.6:327:81’373.72 e-mail: taritastella@gmail.com

This article delves into the intricate domain of diplomatic language, particularly focusing on the semantic characteristics of its fixed expressions. We examine the vital role these expressions play in ensuring clarity, consistency, and decorum in international relations, along with the challenges they pose in cross-cultural communication. This paper aims to explore the concept and the nature of fixed expressions, to define them in clear terms and to emphasize their main features and characteristics. By explicitly delimiting this concept, we aim to facilitate a deeper understanding of how words combine and interact to produce more complex lexical units, shedding light on their semantic nature and their pivotal role in shaping diplomatic discourse. The occurrence of different types of fixed expressions, rich in cultural and historical undertones, can both facilitate and complicate cross-cultural communication. Although the presence of an impressive number of research that addresses the phraseology of different languages, this linguistic phenomenon continually creates contradictory discussions, requiring some clarifications and research aspects regarding the definition and elucidation of the term fixed expression.

Keywords: *diplomatic language, fixed expressions, idioms, semantic fixity.*

Acest articol abordează particularitățile limbajului diplomatic, concentrându-se în special pe caracteristicile semantice ale expresiilor sale stabile. Vom examina rolul major pe care îl joacă aceste expresii în asigurarea clarității, consecvenței și decorului în relațiile internaționale, împreună cu provocările pe care le prezintă în comunicarea interculturală. Acest articol își propune să exploreze conceptul și natura expresiilor stabile, să le definească în termeni clari și să sublinieze principalele aspecte și caracteristici ale acestora. Prin delimitarea explicită a acestui concept, ne propunem să facilităm o înțelegere mai profundă a modului în care cuvintele se combină și interacționează pentru a produce unități lexicale mai complexe, determinând natura lor semantică și rolul lor esențial în conturarea discursului diplomatic. Determinarea diferitor tipuri de expresii stabile opulente în acțiuni culturale și istorice, poate atât facilita cât și complica comunicarea interculturală. Deși prezența unui număr impresionant de cercetări care abordează frazeologia diferitelor limbi, acest fenomen lingvistic creează continuu discuții contradictorii, necesitând unele clarificări și aspecte de cercetare privind definirea și elucidarea termenului de expresie stabilă.

Cuvinte-cheie: *limbajul diplomatic, expresii stabile, expresii idiomatice, fixitate semantică.*

INTRODUCTION

Linguistics, as a scientific field of language study, has explored various lexical units and semantic structures over time to better understand the complexity and versatility of the language. One of these units, essential for the structure and semantics of the sentences, is the fixed expression. Although it may seem a simple element at first glance, this kind of expression, as a semantic entity, plays a crucial role in building the meaning and coherence of discourse. The fixed expressions are of particular interest to linguists because they are a way in which language can codify complex meanings and ideas in a concise way. They also provide a window to the culture and history of the language, as many expressions are based on metaphors or cultural allusions.

In Anglo-Saxon linguistic research, the fixed expressions were studied from multiple perspectives, including in terms of semantics, stylistics and pragmalinguistics. Particular attention was paid to how these expressions contribute to the style and tone of speech and how they are used in communication.

Diplomatic language, characterized by its tact, precision, and nuance, employs various fixed expressions to convey messages among nations. These expressions, imbued with rich semantics, are often the keys to understanding diplomatic texts and the subtle intricacies underlying international discourse.

Fixed expressions in diplomatic language refer to specific phrases, collocations, or idiomatic expressions that are routinely employed in the realm of diplomacy to convey messages, attitudes, or positions in a standardized and often nuanced manner. These expressions are utilized to ensure clarity, avoid misunderstandings, and maintain the essential orderliness in the international relations.

THE NATURE OF THE DIPLOMATIC LANGUAGE

Diplomatic language is a specialized form of communication characterized by its distinct nuances, tact, and precision. It plays an essential role in the realm of international relations, facilitating dialogue between states, international organizations, and their representatives. Thus, it requires a special wording where the terms must be explicitly defined, and the semantic architecture can only be interpreted in one way, at the same time, the meaning of the concepts is gradually conveyed by combining multilayered units that ultimately tend to create a semantic management of ambiguity [1, p.3].

From the historical and linguistic perspective, the language of diplomacy, relies on two major components: the first refers to the linguistic component that orchestrates the maintenance of the official relations and formulates the international treaties; the second highlights the significance of the terms, special expressions and fixed expressions that constitute the diplomatic vocabulary. Historical events, precedents, and longstanding traditions influence the way diplomatic language evolves. Certain phrases or terms may carry historical weight and are used to signify respect for the past agreements or understandings.

It is considered that the language is not only a form of action or an act of communication, but the very quintessence of diplomacy. The language of diplomacy is a

specialized form of communication characterized by its refinement, discretion, and particularity, playing an essential role in the sphere of international relations, facilitating the communication among nations, international assemblies, and their councils. Understanding the nature of diplomatic language entails diving deep into its features, purposes, and the dynamics underlying its usage. Notably, the famous Durant's thought that expresses the very nature or better said essence of diplomacy – "To say nothing especially when speaking, is half the art of diplomacy" [2, p.78].

Furthermore, the function of the diplomatic language is to convince, determine, conceal, urge, and support national interests in political, economic, integration, defense matters, etc. In the mediation process it acts as a bridge between parties, aiding in the resolution of disagreements and facilitating consensus. Also, it expresses a nation's stance, interests, and intentions on the international stage using protocol and ceremony as diplomatic language upholds traditions and formalities, marking events like state visits, treaty signings, and international conferences. Additionally, the language of diplomacy aims to convey messages with clarity and exactness to minimize potential misunderstandings. This language typically adheres to established conventions and uses a more formal tone than everyday speech, moreover tact, subtleness and ambiguity are its defined features. Ambiguity is characteristic in certain circumstances, particularly in sensitive negotiations where diplomatic language might deliberately be vague to allow room for interpretation and flexibility. Diplomatic language often employs ambiguity to navigate sensitive political situations and maintain flexibility. Here are some examples of ambiguity in diplomatic language:

- *We will consider your proposal* - a non-committal statement that does not necessarily mean they will accept it.
- *We appreciate your perspective* – a double entendre or double meaning, could mean either genuine appreciation or a polite way of disagreeing.
- *We support a peaceful resolution to the conflict* - leaves open the question of what that resolution might entail, a kind of constructive ambiguity, deliberately creates room for interpretations.
- *We will address this issue in due course* - does not specify when that will be, a very vague timeframe reference.
- *We might be willing to consider X if Y happens* - using conditional statements to avoid making firm commitments and leaving options for negotiation.
- *Relevant parties* - avoiding naming specific individuals or entities (unspecified actors) can also create ambiguity.
- *It would be helpful if certain actions were taken* – the use of indirect requests rather than making direct demands, diplomats might phrase their requests as suggestions or expressions of concern.
- *Mistakes were made*- passive voice can obscure responsibility or avoid attributing actions to a particular actor.
- *May have misspoken* - using plausible deniability when backtrack is necessary.

Moreover, the use of diplomatic terminology and protocol can be intentionally vague to outsiders, that is why expressions like *amicable discussions, frank exchange of views*, or *mutual understanding* may sound positive but leave the actual outcome open-ended.

These examples illustrate how diplomatic language can be intentionally ambiguous to allow for negotiation, maintain relationships, and avoid unnecessary conflicts in the complex world of the international diplomacy.

FIXED EXPRESSIONS PERSPECTIVES

In linguistics, fixed expressions are pre-established combinations of words that have a particular significance, distinguishable from the individual meanings of their components. Examples in English include idiomatic expressions like:

Extend an olive branch – to make an offer of peace. "It is the third time Beijing *has extended an arm of friendship* towards Canberra since the new Australian Labour Prime Minister Anthony Albanese assumed power. The desperate move comes at an interesting juncture of geopolitical and economic tensions between the two nations". [https://moderndiplomacy.eu/2022/06/05/extending-the-olive-branch-china-australia-relations/]

Behind closed doors – without public knowledge. "The UN Security Council will convene this week to discuss simmering tensions in Jerusalem, diplomatic sources said on Monday. Tuesday's closed-door meeting comes at the request of China, France, Ireland, Norway, the United Arab Emirates and US". [https://www.aa.com.tr/en/middle-east/un-security-council-to-meet-behind-closed-doors-on-jerusalem-unrest/2566702]

To keep an eye on – under careful observation. "While keeping an eye on the naval base development at Ream, the U.S. is unlikely to push hard for closer ties with Cambodia and will instead focus on consolidating relationships that have more promise".

[https://asia.nikkei.com/Politics/Cambodia-s-new-leadership/Cambodian-PM-Hun-Manet-heads-to-China-in-early-diplomatic-push]

To keep out of the crossfire – to avoid two opposing or arguing sides. "Chheng-por Aun, a visiting fellow at the International Institute for Strategic Studies, said Hun Manet's priorities will be keeping Cambodia "out of the crossfire" and trying to improve relations with the U.S. and Europe". [https://asia.nikkei.com/Politics/Cambodia-s-new-leadership/Cambodian-PM-Hun-Manet-heads-to-China-in-early-diplomatic-push]

To call the shots – take the initiative, exercise authority. "Ian Chong, an associate professor of political science at the National University of Singapore, said any foreign policy changes under Hun Manet appear unlikely in the short term, as there is an expectation his father will still call the shots". [https://asia.nikkei.com/Politics/Cambodia-s-new-leadership/Cambodian-PM-Hun-Manet-heads-to-China-in-early-diplomatic-push]

They also include formulaic language which in diplomacy refers to fixed, conventional expressions that are used routinely to convey specific meanings or to follow certain protocols. These expressions offer a combination of precision and civility in international interactions. Here are some examples of formulaic language commonly found in

diplomatic contexts: *in the spirit of cooperation, it is with great pleasure that, to have the honor to, mutually agreed upon, to wish to reaffirm, cordially to invite to, gravely concerned, without prejudice to, subject to the provisions of, desiring to strengthen the bonds of friendship, etc…* Traditionally, in the East European linguistics these expressions and the above mentioned are defined as: *phraseological units* (V.V.Vinogradov), *phraseological entities* (D. Gouadec, I. Busuioc), *semantic phraseme* (I. Mel'cuk), moreover the term *linguistic unities* and *phrasemes* are met in the studies of A. Martinet and G, Matoré, whereas, American linguists (George Lakoff, Dwight Bolinger, Charles Fillmore) and English School (John R. Taylor, Rosamund Moon) do not normally use the term *phraseological units*, or *phrasemes*.

However, the concept is closest to what Anglo-Saxon linguists would call *idioms/ idiomatic expressions* or *fixed expressions*. It is important to mention that the phrasemes and phraseological unities are more frequently used in linguistics of the East European or Russian studies, otherwise in American and British linguistics, similar concepts are usually described using terms such as *idioms*, *collocations*, and *fixed expressions*.

Thus, *a stable/fixed expression* is a combination of words that is frequently used together and has a specific meaning that may be different from that of individual components that it is made up of. For example, the expression *by the way*, is a fixed expression used to introduce a new topic or an additional idea into a conversation.

An *idiomatic expression (idiom)* is a phrase which meaning cannot be understood only by analyzing the meanings of the individual words that make it up. For example, the expression *to turn a blind eye* - means *deliberately overlook something*, is used when intentionally ignoring an action or situation, and has nothing in common with blindness. Idioms are fixed expression that have a figurative meaning and are used to convey certain ideas and concepts in a more discreet manner or in a way that provides a reflection of historical events and traditions. Here are some examples to illustrate the concept:

To bury the hatchet – means - to make peace or literal practice of putting away weapons. In the diplomatic language, it is used to indicate the end of hostilities or of a conflict. "The funeral of the hashses was part of the diplomatic culture among the five Iroquois nations in northeastern North America. In negotiating with foreigners, they refer to burying the hashses in a deep hole, over which they planted a tree to symbolize the peace" [3, p.38].

To play hardball – act aggressively and ruthlessly, this expression refers to an adoption or a delivery or a need in negotiations or discussions. „France and Germany are ready to play hardball with Russia". "We need to be able to play hardball, but at the same time, we must never let the dialogue stop", Maas said, according to an English translation. "We need Russia to resolve the conflicts in Syria, Libya, Ukraine" [https://www.reuters.com/article/us-russia-politics-navalny-france-idUSKBN26T1QJ].

To play for time – use specious excuses or unnecessary manoeuvres to gain time. "Dialogue is not an excuse for playing for time. We must be very clear: dialogue with Russia does not mean doing it a favour," France's Foreign Minister Jean-Yves Le Drian

told a security conference in Bratislava [https://www.reuters.com/article/us-russia-politics-navalny-france-idUSKBN26T1QJ].

To walk a tightrope – to deal with a difficult situation. In diplomacy, it is used to describe a delicate or precarious situation in which decisions must be made very carefully. „In spite of Jordan's close ties to the United States and Europe, Amman has found itself walking a diplomatic tightrope in the wake of Russia's invasion of neighboring Ukraine in late February. The initial reaction by Foreign Minister Ayman Safadi, two days after the invasion, was to call for a political solution to the crisis in Ukraine, without any mention of Russia" [https://www.mei.edu/publications/jordan-walking-diplomatic-tightrope-russias-invasion-ukraine].

To smooth over – efforts to calm or resolve a tense situation or conflict „...to smooth over difficulties and adjust disputes arising between the Governments to which they are accredited and the Government which appoints..." [4, p.32].

Fixed expressions create a unique collection in their nature of predominantly native and borrowed idioms, sometimes challenging in the translation prosses. Therefore, the diplomatic language does not abound in this type of expressions, although, being descriptive and expressive linguistic units, that project the historical background, technology grounding and cultural authenticity. So, idiomatic expressions can be used in a variety of contexts, and their presence in diplomatic communications aims to express complex ideas in a more concise, colorful, and evocative way.

THE SEMANTIC NUANCES OF FIXED EXPRESSION

Analyzing the contexts regarding idiomatic expression, its presence in specialized language, namely in diplomatic language, is debatable. The general definition says that idiomatic expression is a linguistically fixed expression, the meaning of the whole construction differs from the meaning of its component parts as well, denoting realities specific to the language community, for example: *bite the bullet, walking on eggshells*; but there are also some universal ones, based on civilizational references: *Chinese whispers, Spartan lifestyle, Indian summer*; as well as metaphorical idioms, often used in all languages with reference to soft power (subtle power) and hard power (coercive power) – the famous expression *sticks and carrots* (punishments and rewards), which supports the expressiveness of language.

When mentioning fixed expressions, idioms, metaphorical idioms meaning similar concepts, we bring to light George Lakoff's approach and contributions to conceptual metaphor theory. His works explore how idiomatic expressions and fixed expressions reflect the conceptual patterns of speakers. G. Lakoff argues that language and thinking are intricately linked and that much of the way we understand the world is structured by metaphors [5, p.5]. It also includes idiomatic expressions, which he sees as expressions of conceptual metaphors. In his book "Metaphors We Live By" (co-author Mark Johnson), the American linguist explores how metaphors and idiomatic expressions are incorporated into everyday language. He argues that these are not just figures of style or

rhetorical ornaments but are in fact essential to the way we understand the world, and that our conceptual system has a metaphorical character [5, p.8]. The following examples - *on top of the world, catch up the idea, lost in one's thoughts, crossing the line, at a dead end* - involve understanding or thinking of the spatial metaphors, that in fact, reflect fundamental conceptual metaphors.

Fixed expressions or idiomatic expressions are types of phrases that can be fully understood only in the contexts they occur, considers Rosamund Moon, an expert in fixed expressions, who wrote extensively about their use and meaning in English. In her book "Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach" (1998), Moon defines fixed or semi-fixed expressions as groups of words that appear together more frequently than would be expected by chance. This includes idiomatic expressions, but also other types of expressions, such as collocations, proverbs, slogans, and other types of expressions that appear frequently together [6, p.36]. Moreover, the linguist emphasizes that fixed expressions can vary in their degree of "fixity". Some are completely fixed (idioms, diplomatic formulae) and cannot be modified in any way (e.g., *to whom it may concern, in short*), while others (slogans, some collocations) may be modified in certain contexts (e.g., *in the long run/term*).

Without a shadow of doubt, defining and elucidating the concept of fixed expressions gives rise to a wide variety of approaches and visions. Conventionally the association or combination of words, which has unitary meaning leads to the idea of fixed units or to other terms that express the same concept. Thus, analyzing the definition of the object of study of phraseology, which studies a stable unity consisting of two or more words having subordinative relations. We will try to specify the concept of fixed expression, which was defined as terminological expression, phraseological unit, phraseological term [7, p.57] or bimembral/ trimembral constructions, lexical unit, lexical phenomena, phraseme, conventional expression, formulae, fixed expression, set of expressions, set of phrases, combinations of words, phrasal lexemes (Corpas 1997; Cowie 1998; Pawley 2001), semantic phrase (Mel'čuk 1998); idiomatic expression (Gläser, 1988); figurative idiomatic expression, restrictive collocation [8, p. 4].

It is important to emphasize that the definition of the concept of fixed expression occupies a central place in linguistics, having significant implications for understanding the structure, semantics and functioning of the language. Additionally, a fixed expression is an intermediate unit between a word and a sentence, which study and analysis offers a decryption method of how words combine into various units, giving meaning and coherence to communication. An analysis of these phrases can reveal the semantic relations between words and how they contribute to the global meaning of a context. This is an essential phenomenon to understand language subtleties, meaning adjustement, also an explicit and consensual definition of fixed expression allows researchers to refer to the same analysis unit, thus making it possible to compare and replicate the studies.

- *Parallel diplomacy /Track two diplomacy* - is the interaction between non-state actors, such as non-profit organizations or private individuals, in attempts to resolve the

conflict or contribute to peace. But if we analyze the terms separately, we will identify: the term *diplomacy* - activity carried out by a state through its diplomatic representatives/set of methods and procedures used in the field of international relations and the term *parallel* – extending in the same direction, equidistant at all points, and never converging or diverging [9, p.800].

- *Decision-making transparency* - although in the field of physics the term *transparency* refers to the quality of being easy to get through undulating or corpuscular radiation [9, p.1203], in the diplomatic context, it has acquired a specific meaning and means openness to communicate policies, intentions and actions to other nations and to the public.

The semantic composition of fixed expressions refers to the meaning that a phrase or linguistic unity transmits. The fixed expressions are rigid constructions that have a non-compositional meaning, which acceptation that cannot be deduced directly from the individual words that make up the expression. The semantics of these expressions is often deeply incorporated into the culture and history of a language. Therefore, when analyzing the semantic composition of phrases, namely idiomatic expressions, we must look at the whole expression as a single element with a unitary meaning, not at the individual words that make it up. The semantic meaning of the sentences is largely conventional and must be learned because it cannot be deduced logically or literally.

Charles Fillmore, who is known for developing the theory "case frames" or "frame semantics", suggests that the meaning of words and semantic units is intricately linked to our knowledge and experiences of the world. Therefore, the meaning of a sentence may depend on the cultural context and circumstances. Taking over the ideas of C. Fillmore, cognitive linguist G. Lakoff developed the theory of conceptual metaphors, suggesting the way we understand the world and language is largely determined by the expressive units we use to structure our thinking, moreover, metaphors are ways in which we understand the abstract in concrete terms, based on our physical and social experience. In addition, metaphors influence the way we understand and use language, according to its vision, namely conceptual metaphors are the basis of idiomatic expressions or fixed expressions [10, p.28].

As a result, the study of fixed expressions and its semantics is a complex research that requires an interdisciplinary approach, including linguistics, psychology, philosophy and anthropology, the mentioned above linguists have significantly contributed to understanding the semantic composition of these types of expressions through their research and theories.

CONCLUSION

While rooted in tradition, diplomatic language is not static, but it evolves to address new challenges, incorporates technological advances, and reflects shifting international norms and dynamics. The language of diplomacy follows specific conventions and tends to avoid colloquialisms, as well, it adheres to established protocols, which vary from one

culture or institution to another but generally prioritize a level of decorum, standing as a beacon of subtlety, nuance, and tact.

The primary goal of diplomacy is to foster peaceful and constructive international relations and the language plays a pivotal role in this process. The way messages are conveyed can greatly influence the outcome of diplomatic engagements that is why, a poorly chosen word or phrase can escalate tensions, while a well-crafted message can open doors to cooperation and mutual understanding. Therefore, diplomatic language is a tool designed to navigate the complex and sensitive world of international relations, balancing the need for clarity with the equally important needs for convention, perspicacity, and flexibility.

Diplomatic language, with its rich tapestry of formality, subtlety, and precision, is a cornerstone of international relations. It reflects both the complexities of inter-state interactions and the ever-present need for cooperation, dialogue, and mutual understanding in a globalized world. Within this specialized mode of communication, fixed expressions – the unities which meanings cannot be inferred from the meanings of their constituent words – play a significant role.

The semantic nature of fixed expressions in diplomatic language is rich and multi-layered, reflecting the complexity of international relations. While these expressions provide clarity and maintain the architecture required in such interactions, they also pose challenges, particularly in cross-cultural settings. It is essential for diplomatic professionals to be aware of these semantic nuances and to continually adapt to the evolving landscape of international discourse.

Bibliography:

1. EMPSON William. *Seven Types of Ambiguity*, ed. II, Chatto&Windus, London, 1947, 258 p. ISBN-10 081120037x.
2. DURANT Will and Ariel. *The Story of Civilization, Part VII: The Age of Reason Begins*, 1980 by Simon & Schuster, 729 p. ISBN 9780671013202 (ISBN10: 0671013203)
3. SHANNON Timothy. *Iroquoia in The Oxford Handbook of American Indian History*, ed. Frederick E. Hoxie (Oxford: Oxford University Press, 2016), p.201.
4. BERRIDGE G.R., Maurice KEENS-SOPER MauriceT., Otte G. *Diplomatic Theory from Machiavelli to Kissinger*. Palgrave Macmillan London, 2001, 216 p. ISBN 0–333–71495–4
5. LAKOFF, G. JOHNSON, M. Metaphors we live by. The University of Chicago Press, Chicago, 1980, p.128. ISBN 0-226-46801-1
6. MOON R. Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-based Approach. Clarendon Press, 1998, 338 p. ISBN 978-0198236146
7. THOMAS Patricia. Choosing Headwords from language for Special Purposes,

Collocations for Entry into a Terminology Data Bank. John Benjamins, 1993, p. 46-68.
8. COWIE, A.P. (PDF) Frazeologie: teorie, analiză și aplicații. Disponibil de la: https://www.researchgate.net/publication/276000766_Phraseology_Theory_Analysis_and_Applications [accesat 06 septembrie 2023].
9. *BBC English Dictionary*. HarperCollins London, 1993, 1371p. ISBN 1 85497 300 2
10. LAKOFF George. *The Contemporary Theory of Metaphor*, Ortony, Andrew (ed.) Metaphor and Thought (2nd edition), Cambridge University Press, 1992, 46 p. https://terpconnect.umd.edu/~israel/lakoff-ConTheorMetaphor.pdf

IMAGINARUL TOAMNEI ÎN OPERA POETICĂ JAPONEZĂ A LUI MATSUO BASHO: ABORDARE TRADUCTOLOGICĂ

THE IMAGERY OF AUTUMN IN JAPANESE POETRY BY MATSUO BASHO: A TRANSLATION APPROACH

Mihaela IOVU, ORCID: 0000-0002-6796-0503
Universitatea de Stat din Moldova,
Chișinău, Republica Moldova

CZU: 821.521.09:81’255.4
e-mail: mihaela.iovu7@gmail.com

Imagery is a crucial part of poetry, and Japanese poetry is not an exception. In this study there is an attempt to analyse a series of haiku (Japanese poems), and their translations into Romanian, French, English and Russian languages. The goal of this paper is to discover translation strategies most used in translating Japanese haiku, some of the main difficulties of this process and solutions, through comparison and an analytical method. A corpus was created, consisting of 4 haiku and all the translated versions. They were compared from the point of view of structure and semantics, as well as the elements of the imagery of nature that emphasise autumn were described and concisely analysed. One of the final thoughts is that there are more solutions when it comes to poetry, either keeping the original emotions and imagery, or concentrating on the form and readers understanding. As long as the literary work shares the same message, the translator may come up with creative solutions.

***Cuvinte-cheie**: imaginar, haiku, operă poetică, traducere poetică.*

INTRODUCERE

Imaginarul constituie o componentă esențială a operei poetice, iar , mai specific, imaginarul naturii este larg răspândit în opera japoneză. În studiul ce urmează, în baza unui corpus succint format din poezii de Matsuo Basho cu tematica toamnei, dar și traducerea acestora în limbile română, engleză, franceză și rusă, se va efectua o analiză comparativă a acestora și a modului de percepere a imaginarului naturii în cazul culturii asiatice versus occidentale. Scopul și obiectivele acestei lucrări sunt unor formularea strategii de traducere, identificarea unor dificultăți în procesul propriu-zis de traducere și a modalităților de soluționare în baza exemplelor selectate, și nu în ultimul rând popularizarea operei poetice japoneze prin eficientizarea traducerii acesteia în mai multe limbi.

Aceasta poate fi definită, la general, precum: „utilizarea cuvintelor sau imaginilor în cărți, filme, picturi etc. pentru a descrie idei sau situații” sau „utilizarea imaginilor sau a cuvintelor pentru a crea imagini, în special, pentru a crea o impresie sau o stare de spirit”. Această idee poate fi găsită în dicționarul Cambridge.[1] „Imaginariile sunt cuvinte sau un grup de cuvinte, care denotă lucruri sau calități ale lucrurilor, cuvinte cu puterea

de a provoca reacţii senzoriale imaginate.” Această afirmație îi aparține lui Jerome Beaty și William H. Matched, fiind publicate în analiza „Poetry From Statement to Mea-ning Famous Poets & Poems”. [2, p. 134]

În ghidul de termeni literari creat de către Karl Beckson și Arthur Ganzt putem identifica ideea că termenul de imaginar se referă la utilizarea limbajului pentru a reprezenta descriptiv lucruri, acțiuni sau chiar idei abstracte.[3, p.79] În timp ce S. M.Schreiber, în lucrarea „An introduction to literary criticism”[4,p.123], subliniază că poetul ne transmite experiența sa imaginativă prin intermediul imaginarului. Iar efectul total este creat prin coexistența perfectă a sunetului și simțului. În imaginar, autorul operei poetice transmite ceva, face cititorului să i se întâmple ceva, să trăiască o experiență fără a se mișca din loc. Adițional poate fi menționat faptul că pot fi enumerate o varietate de tipuri de imaginar, spre exemplu: vizual, olfactiv, tactil, gustativ, auditiv etc..[5, p. 57]

ELEMENTELE TOAMNEI ÎN OPERA POETICĂ JAPONEZĂ

La etapa ce urmează considerăm necesar să precizăm semnificația unor termeni precum „poetică”, dar și tipuri de poezie japoneză precum „*haiku”, „hokku”, „tanka*”.

„Poetica” este un termen utilizat în domeniul lingvisticii pentru a face referință la aplicarea teoriei și metodei lingvistice la analiza poeziei. Cu toate acestea, unii lingviști, cum ar fi Roman Jakobson, au dat termenului o interpretare mai vastă, incluzând în „funcția poetică” a limbajului orice utilizare lingvistică estetică sau creativă a mediului vorbit sau scris. [6, p.178] Imaginarul poetic este esența actului poetic. Ne permite să vedem și să trăim altfel, să ne fascinăm și să rămânem uimiți. Din această minune și această fascinație textul poetic își afirmă poeticitatea. [7,p.133]

Opera poetică poate fi caracterizată printr-o varietate de forme, mărimi și imagini transmise, poeziile de origine japoneză nu sunt o excepție. Există desigur creații ale poeților japonezi de diferite lungimi și număr de versuri, însă deosebit de populare pe parcursul istoriei au devenit cele concise și puternice din punct de vedere al impactului emoțional, mesajului autorului și implicarea cititorului pentru a descifra sensul inițial inclus de poet. Forma acestei miniaturi lirice obliga autorii că se conformeze unor limite stricte și în același timp amplifica valoarea, greutatea, impactul fiecărui cuvânt. În acest fel era posibil ca poetul să spună mult dar să direcționeze cititorul să citească printre rânduri și mai mult, trezindu-i imaginația și creativitatea. Poetica japoneză lua în considerare gândurile și ideile cititorului, și împreună cu mesajul autorului creau o melodie armonioasă.

Tanka este una din cele mai vechi forme de poezie japoneză. Poetul Matsuo Basho nu a creat poezii de acest tip, însă a admirat mulți creatori ai ei și acestea au servit drept inspirație pentru propriile opere. Odată cu trecerea timpului *tanka* a fost divizată în două strofe, uneori compuse de autori diferiți, realizându-se un dialog între aceștia. Prima strofa din *tanka* a fost numită *hokku*, și mai târziu redenumită în *haiku*. În prezent haiku este un termen larg răspândit, în special în cercurile persoanelor ce sunt pasionați de cultura japoneză. În majoritatea cazurilor haiku, este o operă lirică despre natură, ce numaidecât indică direct sau indirect anotimpul.[8, p.13]

Matsuo Basho este unul din cele mai cunoscute personalități nu doar din istoria literaturii japoneze ci și din literatura mondială. Prin prisma operei sale, Basho apare, în special, ca un filozof al naturii, ca un mistic Zen în căutarea iluminării budiste și ca cel ce perfectează și definește sensibilitatea japoneză, articulată prin concizia haikuului. Creația sa îl reflectă precum un poet al faunei și al florei, al iubirii, al prieteniei și al durerii, al mângâierii și al tandreței, al scenelor de oraș, precum și al țării, al interiorului și al exteriorului, al dorinței de a călători, dar și de a rămâne pe loc, al singurătății precum și al dorinței de a fi singur. Basho s-a născut ca Matsuo Kinsaku în 1644, în la sau lângă Ueno, în provincia Iga. Nume ce îl putem regăsi în mai multe poezii.

Basho avea tendința să utilizeze uneori niște caractere în plus sau un ritm neuniform, poetul comenta: „Chiar dacă aveți trei sau patru silabe în plus – sau până la cinci sau șapte – nu trebuie să vă faceți griji atâta timp cât versetul sună corect. Dacă chiar și o silabă îți stagnează în gură, examinează-o cu atenție”. Această afirmație descrie perfect atitudinea ce o avea Matsuo Basho pentru haiku. Pe parcursul vieții a creat peste o mie de haiku.[9, p.203]

Luând în considerare abordarea traductologică a acestui studiu, este necesar să menționă, succint câteva dintre trăsăturile specifice ale limbii sursă, limba japoneză, pentru că unele dintre aceste aspecte constituie impedimente în contextul traducerii.

Din punct de vedere sintactic, gramatical importate sunt detalii precum: substantivul nu prezintă categoriile de gen și număr, adjectivul nu are grad de comparație, iar verbul este lipsit de categoria gramaticală a persoanei, deci indiferent de subiect, verbul își va păstra forma. O altă caracteristică interesantă este faptul că pronumele, ce are un rol indispensabil în occident, în textul japonez poate lipsi, și propoziția ar putea fi înțeleasă perfect chiar și în lipsa lui. Acest lucru este posibil numai datorită contextului.

O componentă importantă a limbii, deseori întâlnită în operele poetice, sunt onomatopeele care redau o „impresie vizuală” și se dezvoltă din cele care redau o „impresie acustică“. Este curios faptul că spre deosebire de limbile română sau franceză, în japoneză onomatopeele pot transmite literalmente mai multe tipuri de senzații. Propunem spre analiză următoarele exemple: *nurunuru* presupune ceva lipicios, *tsurutsuru* ceva neted. Însă există și expresii precum *wakuwaku* ce înseamnă a fi vesel. Utilizând expresii asemănătoare pot fi înlocuite verbe și adjective, iar produsul final va avea chiar o expresivitate sporită de originalitatea vocabularului selectat. Aceste elemente sunt extrem de dificil de tradus, și trebuie analizate cu atenție în limba originală înainte de a le traduce pentru că uneori japonezii sunt capabili să audă lucruri uimitoare, spre exemplu sunetul ce il fac fulgii de nea ce se ciocnesc între ei în timp ce cad pe pământ. Iar trăsătura ce provoacă cele mai multe dificultăți este utilizarea a 3 alfabete, *hiragana*, *katakana* și *kanji*. Fiecare dintre ele are un scop și întrebuințare specifică, și modalitatea de scriere cu aceste simboluri, fiecare constituind o silabă, a simplificat munca poeților japonezi însă provocat dificultăți de traducere. [10, p.69]

Un alt element extrem de interesant al limbii japoneze și specific poeziei haiku este *kigo*. Acest termen este format din două caractere, 季語, ce înseamnă anotimp și

vocabular, cuvânt sau limbă. De aici reiese că *kigo* reprezintă totalitatea lexemelor utilizate în haiku pentru a delimita anotimpul. *Kigo* este strâns legat de mentalitate, deci, schimbarea este asociată cu mentalitatea. Prin urmare, o schimbare a percepției lumii înconjurătoare din întreaga lume duce la o schimbare a asociațiilor, astfel va exista și o schimbare în cuvintele asociate cu un anumit anotimp. Mulți poeți s-au aventurat prin lumea haikuului și au găsit noi tărâmuri și noi orizonturi. Din aceste orizonturi apar uneori *kigo* noi. Putem asista la această activitate în exemplul istoric al lui Basho, care a urmat mari aventuri pentru a spori valoarea culturală a haikuului și a introdus un nou vocabular în lumea haikuului. De exemplu, el ne-a oferit primul haiku cu gustul poetic al florilor neglijate, cum ar fi *sumiregusa* („mică violetă de munte") și *kareobana* („iarba de pampa japoneză"). [11, p.2]

ANALIZA COMPARATIVĂ A TRADUCERILOR OPEREI LUI MATSUO BASHO

La această etapă vom realiza o analiză comparativă a traducerilor operelor lui Matsuo Basho în limbile română, engleză, franceză și rusă.

Au fost selectate patru poezii, haiku, în care predomină imaginarul naturii, mai specific din perioada toamnei. Un alt criteriu a fost identificarea traducerilor, utilizând mai multe surse. În continuare se va concentra atenția asupra identificarea cuvintelor *kigo*, ce transmit atmosfera de toamna, asociațiile ce pot exista în occident diferite de cele japoneze, precum și o analiză a formei poeziei, dacă a fost păstrată forma fixă a poeziei haiku de trei versuri câte cinci, șapte și cinci silabe.

În original haiku nu sunt divizate în trei versuri separate, aceste pauze între rânduri au loc din contul cuvintelor și muzicalității. Vom face observații pe marginea următorului haiku*: 秋深き 隣は何をする人ぞ aki fukaki/ tonari wa nani o/ suru hito zo.* Ținem să subliniem lipsa de semne de punctuație și din cauza caracterelor întrebuințate la scriere, nu există majuscule.

în plină toamnă-
oare cum o duce
vecinul meu

Aceasta este o traducere realizată de Neculai Amălinei. Putem sublinia lipsa majusculelor, ceea ce oferă senzația de lipsă a unui început propriu-zis a poeziei, dar și a unui final din motiv de lipsă a unui punct. Ținem să menționăm că aceste detalii sunt specifice stilului acestui traducător. În poezie se utilizează direct expresia „în plină toamnă" pentru a reda anotimpul.

În japoneză cuvântul 深き(fukaki), ar putea fi tradus ca adânc, deci toamna deja a început de multă vreme, iar noi ne-am „adâncit" în ea.

L'automne profond –
quant a mon voisin, que fait
donc cet homme au juste?

Versiunea franceză utilizează expresia „L'automne profond"(toamnă profundă), ce ar putea fi considerată mai asemănătoare cu originalul. De asemenea sunt introduse sem-

ne de punctuație, spre exemplu, semnul exclamării ce amplifică întrebarea eului liric.

Autumn deepening
The man next door I wonder
what is it he does?

Acest haiku tradus în engleză a obținut câteva semne de punctuație suplimentare, asemănător cu franceza. Iar primul vers „ Autumn deepening” (toamna adâncinduse) este una potrivită și redă aceeași imagine ca în original.

Я в одиночестве думаю
Осени поздней пора
«А как живет мой сосед?»

În limba rusă au avut loc schimbări drastice, spre exemplu primul vers devine al doi-lea, „Осени поздней пора”(perioada toamnei târzii), nu este o traducere greșită însă este apropiată de cultura limbii țintă pentru o mai bună înțelegere a cititorilor. A fost adăugat și detaliul despre singurătate pentru a accentua dramatismul din haiku.

Următoarea operă poetică este *秋風の吹けども青し栗の伊賀 aki kaze no/ fuke domo aoshi/ kuri no iga.*

vîntul de toamnă
bate - dar cît de verzi,
cojile castanelor

Observăm o tentativă reușită de utilizare a semnelor de punctuație pentru a delimita ideile. Iar toamna este redată prin expresia directă „vântul de toamnă”, dar și castanele precum element al naturii. „În străvechea Chină, castanul corespundea Vestului și toamnei. Tradiția a făcut din castan un simbol al prevederii, fructul său servind drept hrana pentru iarnă.”[12; p.256]. Deci faptul că cojile castanelor sunt verzi semnifică faptul că e început de toamnă, sau sentimentul de trecere inevitabilă a timpului și senzația cititorului că nu este pregătit.

Le vent de l’automne
souffle et pourtant elles restent
bien vertes les bogues!

În traducerea franceză este pus accentul pe coajă prin utilizarea „les bogues!”, amplificată de semnul exclamării la final.

The autumn wind blows
To the burrs on the chestnut
the bluegreen still hews

Acestă varriantă engleză oferă o alegere originală de termeni precum:„the burrs” sau „hews”, ceea ce este diferit de original. Însă culoarea „bluegreen” redă foarte bine lexemult din japoneză. Pentru o perioadă îndelungată a fost folosit 青い(aoi) atât pentru culoarea albastră cât și pentru cea verde.

Зеленеет один,
Осеннему ветру наперекор,
Спелый каштан..

Traducerea în limba rusă a realizat din nou modificări în ordinea versurilor inițiale, însă specificul limbii permite astfel de structuri, ba chiar accentuând în acest mod imaginea castanului. S-a recurs la majuscule pentru delimitarea fiecărui vers și crearea unei pauze în timpul lecturii cititorilor.

秋風や藪も畑も不和の関 aki kaze ya/ yabu mo hatake mo/ Fuwa no seki
vîntul toamnei –
doar hățișuri și cîmpii
la bariera Fuwa

În acest exemplu imaginea toamnei este creată cu ajutorul „hățișurilor” și „câmpiilor”. Iar bariera Fuwa este un loc relativ popular în acea perioadă datorită unei lupte în anii 1600. De asemenea acesta apare în opera unor poeți admirați de către Basho.

Vents d'automne
dans les halliers et les champs
la barrière de Fuwa

Varianta franceză este foarte asemănătoare de cea română, păstrând relativ aceeași structură și ordine de idei.

Now the autumn wind
through the thickets and the fields
The Gate at Fuwa

În engleză se accentuează prezentul prin „now” (acum). Celelalte idei și imagini sunt păstrate neschimbate.

Мертвы на осеннем ветру
Поля и рощи. Исчезла
И ты, застава Фува!

În această versiune au avut loc schimbări, spre exemplu: „Мертвы”(morți), adaugă foarte mult dramatism și posibil disperare. Iar modul în care are loc dialogul între eulu liric și aceast loc, bariera, „ты ”(tu) subliniază din nou cât de personal a simțit totul traducătorul. Din punct de vedere semantic au fost realizate schimbări majore.

枯朶に烏のとまりけり秋の暮 Kareeda ni/ karasu no tomarikeri/ aki no kure
Pe ramul uscat
O cioară poposi
Înserare de toamnă

Imaginea toamnei este creată de o serie de componente, ramul uscat, deci fără frunze, cioara, ce nu este o pasăre migratoare, deci se face aluzia că toate celelalte păsări au plecat, lăsând cioara în spate. Și desigur „Înserare de toamnă” ce redă direct anotimpul. Cuvântul 暮 kure, poate însemna nu doar înserare dar și: apus, amurg, final de sezon sau anotimp. Din acest considerent mai multe versiuni sunt posibile.

Sur une branche morte
Un corbeau s'est pose
Soir s'automne.

În franceză s-a optat din nou pentru „Soir”(seară), iar ramul nu e doar uscat ci

„morte”(mort), ceea ce adaugă dramatism. Celelalte elemente au rămas neschimbate. Au fost adăugate din nou semne de punctuație și majuscule pentru a delimita versurile și ideile.

On a leafless bough
the perching and pausing of a crow
The end of autumn

În acest caz observăm că ramul este descris precum „leafless”(fără frunze), iar în versul al trei-lea s-a optat pentru „the end”, ceea ce este mai puternic în comparație cu alte traduceri.

На голой ветке
Ворон сидит одиноко.
Осенний вечер.

În traducerea în limba rusă a fost adaugat un sentiment „сидит одиноко”(stă singur), ceea ce nu doar sporește sentimentele de dezamăgire, dramatism dar și transmite direct ideea autorului. După cum a comentat traducătorul sentimentul cititorului ce se adâncește în propriul conștient, „pare că privești apele râului care este foarte adânc”.

Matsuo Basho a descris un peisaj adevărat în apropiere de casa acestuia și prin intermediul acestui tablou creat a reflectat starea sa spirituală. Nu este vorba despre singurătatea ciorii ci despre a sa, a poetului.[8, p.15]

Pentru o mai bună înțelegere a poeziilor acestea, împreună cu traducerile sunt organizate în *Tabelul1*.

CONCLUZII

În urma analizei succinte comparative a traducerii a patru haiku de Matsuo Basho în limbile română, franceză, engleză li rusă s-a putut observa faptul că traducătorul român foarte frecvent a renunțat să modifice foarte mult forma poeziei, renunțând uneori la majuscule și semne de punctuație. Iar traducerile în limba rusă, în comparație cu celelalte variante, opta să amplifice sentimentele și imaginile emoționale prin modificarea unor lexeme și schimbarea ordinii indeilor și imaginilor originale.

Reușim să observăm mai multe strategii de traducere, păstrarea ideilor și structurii originale sau selectarea unor echivalenți pentru cititorii în limba țintă. O diversitate de strategii demonstrează că multe opțiuni sunt acceptate, și depinde de felul cum va reacționa publicul larg la produsul final.

O gândire liberă, creativă ar putea soluționa multe dintre dificultăți, iar corpusul prezentat este dovadă a faptului că multe soluții sunt acceptate. În cazul în care traducătorii vor continua munca dificilă de a aduce opera poetică japoneză publicului larg, cultura japoneză va continua să se răspândească împreună cu valorile și unele idei originale.

Referințe:

1. Cambridge Advanced Learner’s Dictionary & Thesaurus © Cambridge University Press [citat 23.08.2023]. Disponibil https://dictionary.cambridge.org/

dictionary/english/imagery
2. BEATY, J, MATCHETT, W. H. *Poetry From Statement to Meaning*, Oxford University Press, 1965. 353p. ISBN 0195008251
3. BECKSON, K, E, GANZ, A, F. *A Reader's Guide to Literary Terms*. Noonday Press, 1961. 230p. ISBN 9780500150092.
4. SCHREIBER S. M. *An introduction to literary criticism.* Pergamon Press, 1965. 184p. ISBN 978-0080112237.
5. WELLEK, R, WARREN, A. *Theory of literature.* Harvest Books, 1984. 375p. ISBN 978-0156890847.
6. DAVID, C. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Blackwell Publishing. 2003. 529p. ISBN: 978-1-405-15296-9
7. HASSAN, M. *L'Esthétique de L'image poétique*. Kufa Journal of Arts, vol. 1, no. 35, Mar. 2018, 125-134p.
8. БАСЁ, М. *Лик вечерней луны. Хайку, перевод с японского Веры Марковой и Татьяны Соколовой-Делюсиной.* Азбука, 2022. 304с. ISBN 978-5-389-21394-4
9. BASHŌ M. *The Complete Haiku of Matsuo Bashō Translated, Annotated, and with an Introduction by Andrew Fitzsimons.* UNIVERSITY OF CALIFORNIA PRESS, 2022. 421p. ISBN 9780520385580/
10. INA I. P. *Japanese Nature Themed Imagery in 俳句 Haiku by Matsuo Basho*. Stylistic Studies, International Joint Conference on Arts and Humanities 2021. 217-220p.
11. КУЛАЧИКОВА, А. А. *Диахронический Аспект Лексико-Стилистических Особенностей Сезонных Слов «Киго» В Японских Хайкуособенностей Сезонных Слов «Киго» В Японских Хайку*. СОЦИОСФЕРА № 2, 2015. НАУКА. УДК 811.521УДК 811.521. 2015. Disponibil: https://oaji.net/articles/2015/1834-1437049948.pdf . [Accesat 11.09.2023]
12. CHEVALIER, J, GHEERBRANT, A. *Dicţionar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, culori, numere*. Polirom, 2009. 1071p. ISBN 978-973-46-1286-4
13. BASHO M. *Hokku Toamna. Aki. traducere din limba japoneză de Neculai Amălinei.* Editura Carte Inspirată, 2021. 100p. ISBN 978-606-95147-0-2.
14. POHILĂ, V. *Haiku. Selecţie din poeţi japonezi şi români*. MERIDIANE ALE SPIRITUALITĂŢII: JAPONIA, REVISTA *LIMBA ROMÂNĂ* Nr. 2-3, anul XIII, 2003. Disponibil: https://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=2618 [Accesat 10.09.2023]
15. RENONDEAU G., Anthologie de la poésie japonaise Classique, Poèmes traduits et réunis par G. Renondeau, Unesco, 1971. 256p. SBN 978-2070280179.
16. MARQUES K. *La barrière naturelle de Fuwa, Tous les haïkus sur la nature*. 08 mai 2022 Disponibil: https://www.temple-du-haiku.fr/exemples-de-haiku/nature/ [Accesat 12.09.2023]

Tabelul

Japoneză	Romaji	Română	Franceză	Engleză	Rusă
秋深き 隣は何を する人ぞ	aki fukaki tonari wa nani o suru hito zo	în plină toamnă- oare cum o duce vecinul meu [13]	L'automne profond – quant a mon voisin, que fait donc cet homme au juste? [15]	Autumn de- epening The man next door I wonder what is it he does? [9]	Осени поздней пора. Я в оди- ночестве думаю: «А как живет мой сосед?» [8]
秋風の 吹けども青し 栗の伊賀	aki kaze no fuke domo aoshi kuri no iga	vîntul de toamnă bate -dar cît de verzi, cojile casta- nelor [13]	Le vent de l'automne souffle et pourtant elles restent bien vertes les bogues! [15]	The autumn wind blows To the burrs on the chest- nut the bluegre- en still hews [9]	Зеленеет один, Осеннему ветру на- перекор, Спелый каштан. [8]
秋風や 藪も畑も 不和の関	aki kaze ya yabu mo ha- take mo Fuwa no seki	vîntul toamnei – doar hățișuri și cîmpii la bariera Fuwa [13]	Vents d'automne dans les halliers et les champs la barrière de Fuwa [16]	Now the au- tumn wind through the thickets and the fields The Gate at Fuwa [9]	Мертвы на осеннем ветру Поля и рощи. Ис- чезла И ты, за- става Фува! [8]
枯朶に烏のとま りけり秋の暮	Kareeda ni karasu no tomarikeri aki no kure	Pe ramul uscat O cioară poposi Înserare de toamnă. [14]	Sur une branche morte Un corbeau s'est pose Soir s'automne. [15]	On a leafless bough the perching and pausing of a crow The end of autumn [9]	На голой ветке Ворон сидит оди- ноко. Осенний вечер. [8]

MILESTONES IN THE HISTORY OF WRITING

„REPERE ÎN ISTORIA SCRISULUI”

Ioan-Gheorghe ROTARU, ORCID: 0009-0004-8252-295X
'Timotheus' Brethren Theological Institute of Bucharest, Romania;
PhD Supervisor: "Aurel Vlaicu" University of Arad, Romania;
Associate member - Academy of Romanian Scientists

CZU: 003(091)

e-mail: dr_ionicarotaru@yahoo.com

Una dintre cele mai mari descoperiri ale omenirii a fost scrisul. Prin intermediul scrisului oamenii au reușit ca să își fixeze informațiile, faptele și gândurile, pentru generațiile viitoare. În felul acesta informațiile istorice, faptele întâmplate, dorințele lor se puteau păstra pentru cei care urmau să vină, respectiv pentru generațiile viitoare. Găsim în cartea de căpătâi a creștinismului, respectiv Biblia, că și Dumnezeu s-a folosit de scriere pentru a transmite poruncile Sale divine, precum diverse alte informații necesare oamenilor. Acest fapt a fost cerut și unor profeți, pentru a scrie într-o carte anumite informații primite și destinate oamenilor, cu scopul de a fi cunoscute și ascultate de către ei. Datorită acestei invenții extraordinare, scrisul, de la primele forme de scriere, respectiv pictogramele și până la constituirea unui alfabet, a reprezentat cu adevărat un mare pas înainte al omenirii.

Cuvinte-cheie: *scrisul, pictograme, scrierea cuneiformă, scrierea hieroglifică, scrierea hieratică, scrierea demotică.*

One of mankind's greatest discoveries was writing. Through writing, people were able to fix their information, facts and thoughts for future generations. In this way, historical information, events and wishes could be preserved for future generations. We find in Christianity's most important book, the Bible, that God also used writing to convey His divine commands and other information needed by people. Some prophets were also asked to write down in a book certain information received and intended for the people, in order to be known and heard by them. Thanks to this extraordinary invention, writing, from the first forms of writing, namely pictograms, to the creation of an alphabet, was truly a great step forward for mankind.

Keywords: *writing, pictographs, cuneiform writing, hieroglyphic writing, hieratic writing, demotic writing.*

INTRODUCTION

One of the great discoveries of mankind is writing, because before sound recording technology, writing recorded thoughts, deeds and events, and in this way passed them on to future generations. Even God used writing to pass on eternal truths and commandments to future generations. The earliest evidence of writing are tablets from around Uruk in 3200 BC (Algaze, 2013, 68-94; Woods, 2010, p. 28-98; Damerow, 2012, p.1-20).

These are small, roughly rectangular pieces of clay with pictographs, i.e. simplified images of animals, plants and tools, engraved on them, along with abstract signs that have been interpreted as numerals (André-Leickman, Ziegler, 1982, p.51). Pictograms were the first systematic attempt to fix speech, but they could not convey the articulation of the sentence. Because this code was known only to those who knew the meaning of the drawings, the Uruk tablets could not be completely deciphered.

Writing is one of our daily concerns. Even if handwriting is less used today, and the classic letter, with envelope and stamp, has almost disappeared. Yet we type at least a message or a shopping list on our phone every day, unless we keep a diary on our computer or write an article. No wonder I never heard the song on the radio:

I've thought about it a thousand times,
that I wouldn't write you any more letters.

The younger generation wouldn't understand what it's all about, but writing is one of mankind's most important inventions. It is this invention that has allowed the thoughts of the ancient people to reach us, as the Latins say: *verba volant, scripta manent*, that is, the word flies, but the writing remains.

Writing is the only thing that stands the test of time and carries with it a story that does not want to be forgotten, and for us Christians, writing is all the more important because it has facilitated the preservation of divine revelation through the writing of the 66 books of the Bible, 39 in the Old Testament and 27 in the New Testament.

The word of the Lord was very clear when He told Moses or other prophets to write down the information they received in a book. Moses was told: „And the LORD said unto Moses, Write this for a memorial in a book, and rehearse it in the ears of Joshua: for I will utterly put out the remembrance of Amalek from under heaven." (Exodus 17, 14.); „Now therefore write ye this song for you, and teach it the children of Israel: put it in their mouths, that this song may be a witness for me against the children of Israel."(Deuteronomy 31, 19); „Moses therefore wrote this song the same day, and taught it the children of Israel." (Deuteronomy 31, 22); „And it came to pass, when Moses had made an end of writing the words of this law in a book, until they were finished, That Moses commanded the Levites, which bare the ark of the covenant of the LORD, saying, Take this book of the law, and put it in the side of the ark of the covenant of the LORD your God, that it may be there for a witness against thee." (Deuteronomy 31, 24-26).

The king or psalmist David, to keep the remembrance, was told: „This shall be written for the generation to come: and the people which shall be created shall praise the LORD." (Psalms 102, 18).

The prophet Jeremiah was told: „Take thee a roll of a book, and write therein all the words that I have spoken unto thee against Israel, and against Judah, and against all the nations, from the day I spake unto thee, from the days of Josiah, even unto this day." (Jeremiah 36,2), and to Habakkuk he commands: "And the LORD answered me, and said, Write the vision, and make *it* plain upon tables, that he may run that readeth it." (Habakkuk 2, 2.

The invention of writing is the event that marks the dividing line between prehistory and human history. The first forms of writing are thought to be drawings from prehistoric times, but they are obviously not writing as such, but rather representations that are on the borderline between art and writing. The cave drawings of prehistoric people are the first attempt to preserve their life history for future generations. The people of those times were hunters, because at that time their main occupation and livelihood was hunting, so they expressed themselves through depictions of various animals, but in this sense the animal depictions in the Lascaux cave (French Grotte de Lascaux in France (Curtis, 2006) are considered an example of protoscription, but the first actual writing is attributed to the Sumerians. The Shish (Kish) tablet (Ross, 1930, p. 291-300; Yoffee, 1998, p. 312-343; Watelin, S. H. Langdon, 1925, p. 34) (in the Bible it is called Kush), dates from 3500 BC. It is the earliest artifact, which contains a proper script. In the middle of the fourth millennium BC the Sumerians began to use pictographs to write their language. With pictographs they could write down objects, but not abstract concepts. At first the writing consisted of various images on clay tablets, but later it was stylised and in time developed into symbols in the shape of nails (cuneiform), hence the name cuneiform writing (André-Leickman, Ziegler, 1982, p.100-101).

The collections of tablets discovered at the end of the 19th century are the oldest library in the world, which also contains the oldest medical treatise. Sumerian writing included 500 signs, which designated syllables and logograms, or word signs, representing an object or action, a formula or a phrase. Over time they were replaced by abstract cuneiform symbols (Giovannini, 1989, p. 36-37). Writing was vertical, from right to left. Later, on larger tablets, they chose horizontal writing, from right to left. Writing was carried out by professionals called scribes. The scribal profession was hard enough, because it took several years of learning to perfect this cumbersome writing, which included so many signs, but it was precisely this that gave them a privileged social position. In order to maintain this position, to make it harder and harder for them to write and thus to become scribes, they made Sumerian writing very complicated, which made it even more difficult to access culture.

In the Egyptian culture obsessed with the cult of the dead, writing was also influenced by this obsession and as a result was used to write the magical texts of the dead in the idea that it would protect them in the world of the dead, in the world of Osiris. This is how pyramid texts, sarcophagus texts or the book of the dead were written. This cultural peculiarity led to the rapid development of writing, which became a true scribal art. At the same time, writing strengthened the Egyptian monarchy by recording the deeds of the pharaohs, always in praise of them.

Egypt knows, as the first form of writing, hieroglyphs (André-Leickman, Ziegler, 1982, p.150), a sign that combines the ideogram, i.e. sign-word, with the phonetic sign, i.e. sign-sound (Loprieno, 1995, p. 11; (Allen, 2000; Collier & Manley,1998; Faulkner, 1962; Gardiner,1973).

But although there were enough signs, an alphabet was not made. As in ancient Hebrew writing, the Egyptians wrote only consonants, and vowels were under-understood. Egyptian hieroglyphs were written and read from left to right, right to left and top to bottom depending on which direction they were pointing. This writing adorned funerary objects and monumental buildings of rulers, but it was very slow writing because it took a long time to execute. That is why for everyday writing a simplified type of signs was imposed, which the Greeks called hieratic writing, i.e. holy writing, which towards the end of its existence was used only for religious texts. Hieroglyphic and hieratic writing coexisted for a long time. In the last centuries of Egyptian civilization, hieratic writing was replaced by a writing that could be executed much faster, a writing that the Greeks called demotic writing (Kaiser, 1985, p. 236-246; (Depuydt, 1999, p. 686-687; Quirke, 1988; Ray, 2007; Solé, 1999; Parkinson, 2005), which at first was used only for private documents, but over time became established in the official system and became the writing commonly used in the Ptolemaic and Roman periods.

The development of writing in the Egyptians is also related to the medium on which texts were written. In the marshes along the Nile, papyrus grew, a plant from the stem of which the Egyptians made so-called papyrus paper (Wethered, 1937). It outlasted clay tablets, and the Egyptians were thus able to develop their writing and perpetuate their intricate hieroglyphic characters throughout their civilisation. As for the scribes (Reynolds, Wilson, 1991), they played an important role in the immortalisation of the royal court and therefore received preferential treatment. One such form of protection for them was that they were not obliged to do military service.

It is interesting to note that archaic writings have also been found on the territory of our country, discovered in Transylvania, in the locality of Tărtăria, in Alba county, a locality situated between Alba Iulia and Orăștie, a discovery made in 1961 by the team of the researcher Nicolae Vlassa from Cluj. Three clay tablets were discovered, which gave historians food for thought, and some even concluded that these writings could be older than the Sumerian writings, generally considered by historiography to be the oldest writings in the world. The three tablets have been studied and analysed by the German scholar Harald Haarmann and dated to around 5,300 BC (Haarmann, 2002, p.20).

The phonetic alphabet appeared relatively late, without knowing exactly where and by whom it was invented. Some scholars believe that the earliest letterforms were derived from hieroglyphic writing. In the Mediterranean area, the evolution of writing reached its peak when a 20-30 letter system was developed to write a language. By the middle of the 2nd millennium BC, two forms of alphabet were present, the cuneiform alphabet of Ugarit (now Ras Shamra) in present-day Syria and the linear Phoenician alphabet. The Phoenician alphabet, which dates from around 1000 BC, was long thought to be the basis for many of today's alphabets, such as Latin, Greek and Hebrew, but this hypothesis was abandoned after the discovery of the Ugaritic alphabet in 1920. Clay tablets dating from around 1300 BC were discovered. Some were inscribed with a known cuneiform script and others with an unknown script. Most scholars believe that the Greek alphabet was

formed after the adoption of the Phoenician alphabet (Stampolidis and V. Karageorghis, 2003, p. 263-276; Johnston, 2003, p. 263-276; Kristophson, 1974, p. 4-128; Macrakis, 1996, p. 265). The earliest Greek inscriptions date from 770-750 BC and correspond to Phoenician characters (Swiggers, 1996, p.261-270).

The novelty of the Greek alphabet, however, lies in the existence of different signs for both consonants and vowels (Verbrugghe, 1999, p. 499-511; Voutiras, 2007, p.266-276) With the expansion of Alexander Macedon's empire (Tudor, 1968; Stearns, 2001), Greek culture spread throughout the Mediterranean basin.

The Library of Alexandria (Olesen-Bagneux, 2014, p. 3–13; Stille, 2002, pp. 246–273; Macleod, 2010; Bagnall, 2002; Tocatlian, 1991, p.255–269), founded in 300 BC, brought together the manuscripts of the great Greek thinkers, but they disappeared in three fires, the one in 48 BC during the Roman Civil War (Batstone, 2006; Morstein-Marx, 2007, p.159–178), when Pompey and Caesar fought in the area. The fire that partially destroyed the library in 391 AD, following the decree of Emperor Theodosius to outlaw pagan religions, and the fire of 650 AD during the Arab conquest. With the destruction of the library, many papyri, which could tell the story of the alphabet as well as Greek wisdom, were lost forever.

In the territory covered by the Roman Empire, signs of the Mycenaean alphabet's penetration have been found, but the appearance of alphabetic writing appeared towards the end of the 8th and 7th centuries BC. From the Chalcedonian alphabet that originated on the island of Euboea in Greece, the Etruscan alphabet emerged. The Romans took over the Chalcedonian alphabet, but it is not known whether they did so through the Etruscans (Lana, 1969, p.18).

The earliest inscriptions in Chinese script are dated to 1500 BC and feature ideograms not found elsewhere in antiquity. The evolution of Chinese script is complicated and is marked by various changes in the form of characters. The spoken language split into many dialects, and writing was the only one that helped communication between linguistically divided areas (Conti, Lamera, 1981, p.66).

Taking into account the area where our ancestors lived, we mention that there are many local and foreign voices that consider that the oldest writing in Europe and maybe even in the world is the one on the tablets of Tartharia, discovered in 1961.There are three clay tablets, two of which have different, incised marks, being pierced. The third tile has a pictographic script in that it has a stylised goat, a plant symbol and another that is unclear. The two disc-shaped tablets contain four groups of signs, separated by lines, and are considered to be closer to true writing. Many of the signs are found in the letters of archaic Greek inscriptions, but also in Phoenician, Etruscan, Old Italic and Iberian scripts. It should be noted that the subject of the Tartarean tablets has a much higher frequency of citation in scientific and archaeological articles than most archaeological artefacts.

The German researcher Harald Haarmann, dated them to 5000 BC, long before the Sumerian writing. But because these tablets were burnt in a kiln and their carbon content

is too low, it is difficult to pinpoint an exact date, which has led to differing opinions. Some believe that the Tarthara discoid tablets are forgeries, while others believe that writing was invented in south-eastern Europe and not in Mesopotamia. But there are also those who believe that the objects were brought from the Near East, through economic or other connections. Other tablets similar to the Romanian ones have been found in Bulgaria, but they have been dated to the third millennium BC. Deciphering the tablets from Tartharia is impossible at this point, because even if the phonetics of the signs were known, the word combinations are innumerable and a much larger number of tablets would be needed to decode the language.

When we talk about the development of writing, we see that it differs according to the place where it was produced and in this way it helped the progress of society. Thus, the face of the world changed and through complex and long-lasting developments, alphabets and writing signs were perfected into the forms we know today. The writing is divided according to language families and speaks of the historical journey of each people.

References:

1. * * * King James Bible Online.
2. * * * *Istoriia a Alexandrului celui Mare din Machedonia și a lui Darie din Persida Împăraților*), Ediție îngrijită, cu o prefață, glosar și note de Dan Simionescu; Ediția a II-a revăzută; București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, Biblioteca pentru toți,1958.
3. ALGAZE, G. “The end of prehistory and the Uruk period”. In: Crawford H, editor. *The Sumerian World*. London, Routledge, 2013, p.68-94.
4. ALLEN, James P. *Middle Egyptian: an Introduction to the Language and Culture of Hieroglyphs.* Cambridge, Cambridge University Press, 2000.
5. ANDRÉ-LEICKMAN, Béatrice; Christiane Ziegler (éds.), *Naissance de l’écriture, cunéiformes et hiéroglyphes*, Éditions de la Réunion des musées nationaux, Paris, 1982 ; reeditare 1991, 1994, 1995.
6. BAGNALL, Roger S. “Alexandria: Library of Dreams”. In: *Proceedings of the American Philosophical Society* 146, nr. 4 2002.
7. BATSTONE, William Wendell; Damon, Cynthia. *Caesar’s Civil War*. Oxford, Oxford University Press, 2006.
8. COLLIER, Mark & Bill Manley. *How to read Egyptian hieroglyphs: a step-by-step guide to teach yourself.* British Museum Press, 1998.
9. CONTI, Laura; Cesare Lamera. *Tecnologia dalle origini al 2000*. Milan, Editura A. Mondadori, 1981.
10. CURTIS, Gregory. *The Cave Painters: Probing the Mysteries of the World’s First Artists*. New York, Alfred A. Knopf, 2006.
11. DAMEROW, P. “Sumerian beer: The origins of brewing technology in ancient Mesopotamia.” In: *Cuneiform Digital Library Journal* 2012(2), 2012, p.1-20.

12. DEPUYDT, Leo, „Rosetta Stone." In: Kathryn A. Bard (Hrsg.), *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt*, London, Routledge,1999.
13. FAULKNER, Raymond O. *Concise Dictionary of Middle Egyptian.* The Griffith Institute, 1962.
14. GARDINER, Alan H. *Egyptian Grammar. Being an introduction to the study of Hierogliphs.* Oxford, Griffith Institute, Ashmolean Museum, 1973.
15. GARDINER, Sir Alan H. *Egyptian Grammar.* The Griffith Institute, 1973.
16. GIOVANNINI, Giovanni; Enrico Carită (coord.). *De la silex la siliciu istoria mijloacelor de comunicare în masă*. Bucharest, Editura Tehnică, 1989.
17. HAARMANN, Harald. *Geschichte der Schrift.* Bucharest, C.H. Beck, 2002.
18. JOHNSTON, A. W. "The alphabet". In: Stampolidis, N.; Karageorghis, V (eds.), *Sea Routes from Sidon to Huelva: Interconnections in the Mediterranean 16th – 6th c. B.C*., Athens, Museum of Cycladic Art., 2003, p. 263–276.
19. KAISER, Otto, u. a.: *Texte aus der Umwelt des Alten Testaments* (TUAT).Vol. 1, Alte Folge, Gütersloh Editura Gütersloher, 1985.
20. KRISTOPHSON, Jürgen. "Das Lexicon Tetraglosson des Daniil Moschopolitis." In: *Zeitschrift für Balkanologie,* 10 (1974), p. 4–128.
21. LANA, I. *Letteratura Latina*. Fiorența, 1969.
22. LANGDON, Stephen. *Excavations at Kish: The Herbert Weld (for the Univ. of Oxford) and Field Museum of Natural History (Chicago) Expedition to Mesopotamia, 1923-1924.* Volumul 1, Libr. Oriental. Geuthner, 1924.
23. LANGDON, Stephen; L. C. Watelin. *Excavations at Kish IV (1925–1930).* Geuthner, 1934.
24. LÁSZLÓ, Attila. "Cui Bono? Thoughts About a "Reconsideration" of the Tărtăria Tablets." In: *Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne*, Nouvelle série, LX, 2016, Académie Roumaine, Institut d'Archéologie "Vasile Pârvan", Bucharest, Editura Academiei Române, 2017, p.281-292
25. LOPRIENO, Antonio. *Ancient Egyptian: A Linguistic Introduction*. Cambridge, Cambridge UP, 1995.
26. MACLEOD, Roy. *The Library of Alexandria.* Centre of Learning in the Ancient World, I.B. Tauris, Londra, New York, 2010.
27. MACRAKIS, Stavros M. "Character codes for Greek: Problems and modern solutions." In: Macrakis, Michael (ed.). *Greek letters: from tablets to pixels.* Newcastle, Oak Knoll Press,1996.
28. MORSTEIN-MARX, Robert. "Caesar's Alleged Fear of Prosecution and His "Ratio Absentis" in the Approach to the Civil War". In: *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*. 56 (2), 2007, p.159–178.
29. OLESEN-BAGNEUX, O. B. "The Memory Library: How the library in Hellenistic Alexandria worked. In: *Knowledge Organization, 41*(1), 2014, p. 3–13.
30. PARKINSON, Richard B. *The Rosetta Stone.* London, British Museum Press, 2005.

31. QUIRKE, Stephen. The *Rosetta Stone. Facsimile drawing.* London, British Museum Press, 1988.
32. RAY, John. *The Rosetta Stone and the rebirth of ancient Egypt.* London, Profile Books, 2007.
33. REYNOLDS, Leighton Durham, WILSON, Nigel Guy. *Scribes and Scholars. A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature.* Oxford, Clarendon Press, 1991.
34. ROSS, S. D. „The excavations at Kish. With special reference to the conclusions reached in 1928-29.” In: *Journal of The Royal Central Asian Society*. vol. 17 (1930), nr. 3, p. 291 – 300.
35. SOLÉ, Robert. *La pierre de Rosette.* Paris, Édition du Seuil, 1999.
36. STAMPOLIDIS, N. and V. Karageorghis (eds.). *Sea Routes from Sidon to Huelva: Interconnections in the Mediterranean.* 2003, p.263-276.
37. STEARNS, Peter N. (ed.). *The Encyclopedia of World History*. Sixth Edition, Boston, Houghton Mifflin Company, 2001.
38. STILLE, Alexander: *The Future of the Past* (chapter: “The Return of the Vanished Library”). New York, Farrar, Straus and Giroux, 2002, p. 246–273.
39. SWIGGERS, Pierre. “Transmission of the Phoenician Script to the West.” In: *The World's Writing Systems,* Peter T Daniels and William Bright (eds.), Oxford, Oxford University Press, 1996.
40. TOCATLIAN, Jacques. “Bibliotheca Alexandrina – Reviving a legacy of the past for a brighter common future.” In: *International Library Review*, Amsterdam, the Netherlands, Elsevier, 23 (3), (September 1991), p. 255–269.
41. TUDOR, Dumitru. *Alexandru Macedon*. București, Editura Științifică, 1968.
42. VERBRUGGHE, Gerald P. “Transliteration or Transcription of Greek”. In: *The Classical World*, 92, 6 (1999), p. 499–511.
43. VOUTIRAS, E. “The Introduction of the Alphabet.” In: Christidis, Anastasios-Phoivos (ed.), *A History of Ancient Greek: From the Beginnings to Late Antiquity*, Cambridge, England, Cambridge University Press, 2007, p. 266–276.
44. WETHERED, H. N. *The Mind of the Ancient World: A Consideration of Pliny's Natural History*. London, Longmans Gree, 1937.
45. WOODS, C. “The Earliest Mesopotamian Writing.” In: Woods C, Emberling G, and Teeter E, editors. *Visible Language: Inventions of Writing in the Ancient Middle East and Beyond.* Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 2010, p. 28-98.
46. YOFFEE, Norman, “The Economics of Ritual at Late Old Babylonian Kish.” In: *Journal of the Economic and Social History of the Orient,* vol. 41, no. 3, 1998, p. 312–343.

Webograprhy:

1. https://historia.ro/sectiune/general/inceputurile-scrierii-578505.html

NEGOCIERILE RUSO-UCRAINENE-ROMÂNE PRIVIND LIMANUL NISTRULUI (1921)

THE RUSSIAN-UKRAINIAN-ROMANIAN NEGOTIATIONS REGARDING THE DNIESTER MOUTH (1921)

Gheorghe COJOCARU, ORCID: 0000-0002-1702-2391

CZU: 94:327(470:477:478)"1921" e-mail:

The Russian-Ukrainian- Romanian negotiations of Julay 1921 on the state of the Dniester mouth highlighted the divergent positions of the parties regarding the delimitation of their territorial waters. If the Romanian delegation aimed to reach a settlement in accordance with international maritime and fluvial law, the Russian-Ukrainian delegation was concerned, above all, not to admit the recognition of Romania's soveregn rights over Bessarabia, with the Dniester water as the boundary line. With the interruption of the negotiations, the mouth of the Dniester issue was espected to be included on the complex agenda of a subsequent Soviet-Romanian conference, currently being prepared in Warsaw.

Keywors: *Russia, Ukraine, Romania, the mouth of the Dniester river, negotiations, instructions, Bessarabia, median line, navigation, military security.*

O propunere ruso-ucraineană privind statutul limanului

Într-o Notă din 9 aprilie 1921 adresată Guvernului României, Gh. V. Cicerin și Cr. Rakowsky, în calitatea lor de comisari pentru afacerile străine ai Rusiei și Ucrainei sovietice, afirmau că situația de pe limanul Nistrului era „absolut anormală și inamisibilă": dacă monitoarele și vasele militare române navigau liber pe liman, vasele de sub pavilionul Rusiei sau Ucrainei erau bombardate de forțele fluviale române. Ei declarau că un asemenea comportament al autorităților române era în contradicție nu numai cu dreptul internațional, dar și „într-o flagrantă contradicție" cu dorința lor declarată de a trăi în pace cu Rusia și Ucraina. Cicerin și Rakowsky cereau retragerea imediată a tuturor vaselor militare române din limanul Nistrului, avertizând că intrarea acestora în apele sovietice va fi considerat drept „un act dușmănos", luându-se toate măsurile necesare de apărare. Totodată, având în vedere necesitatea reglementării neamânate a navigației pe limanul Nistrului, guvernele rus și ucrainean propuneau constituirea unei comisii mixte tripartite pentru elaborarea statutului limanului și a normelor de navigație în apele sale[1].

[1] *Nota din 9 aprilie 1921 a guvernelor RSFSR și RSSU către Guvernul României,* în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934,* București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 93; Cr. Rakowsky era, totodată, și președinte al Consiliului Comisarilor Poporului al RSS Ucrainene.

În răspunsul său din 12 aprilie, ministrul afacerilor străine al României, Take Ionescu, a calificat informațiile cu care se opera în Nota lui Cicerin și Rakowsky ca „inexacte și evident rău intenționate”. Take Ionescu preciza că în partea română a limanului erau doar șalupe înarmate ale poliției de frontieră și nici un monitor care nu avea cum pătrunde în liman din cauza băncilor de nisip de la gurile Nistrului. De pe șalupele românești nu s-a tras asupra ambarcațiunilor ruse, ci, dimpotrivă, era viu încă cazul când de pe malul rusesc s-a tras cu tunul timp de două ore asupra uneia dintre aceste șalupe. Conform dreptului internațional, arăta Take Ionescu, „apele române sunt separate de apele ruse de-a întreg lungul Nistrului de *thalweg*, iar din punctul unde Nistrul intră în liman și până la ieșirea sa în mare, întrucât nu există curenți, separarea între apele ruse și apele române se face pe linia mediană trasă la o distanță egală de cele două maluri”. Șalupele poliției române aveau ordinul de a se menține strict în apele române și nimic nu împiedica ca Guvernul rus să amplaseze șalupe înarmate în partea sa a limanului[2]. Take Ionescu accepta propunerea de a numi o comisie mixtă pentru a stabili regimul limanului, cu condiția ca, urmând cadrul dreptului internațional, printr-o serie de balize pe liman să fie fixată linia mediană care separa apele fiecărui riveran. Balizele puteau fi instalate de cele două părți sau de comisia mixtă. În ceea ce privește navigația pe Nistru, Take Ionescu arăta că această chestiune trebuia să fie inclusă în programul general ce urma să fie stabilit la Reval de M.M. Litvinov, reprezentantul Sovietelor, și Gheorghe Filality, reprezentantul României. Take Ionescu constata că era pentru a treia oară când era nevoit să dea explicații categorice în legătură cu „așa-zisele acte de ostilitate” din partea României, care păreau să fie semnalate cu unicul scop de a tensiona relațiile dintre cele două țări, repetând că între acțiunile și declarațiile Guvernului român nu era nici o contradicție[3].

La 19 aprilie, guvernele rus și ucrainean au reluat protestul lor „față de acțiunile dușmănoase și arbitrare întreprinse împotriva țărilor lor de către vasele înarmate românești în limanul nistrean”. Cicerin și Rakowsky declarau că guvernele lor nu puteau fi în nici un caz de acord cu principiul divizării limanului Nistrului în două părți egale, cu menținerea prezenței vaselor militare ale celor trei state. Se susținea repetat că vasele rusești și ucrainene deveneau ținta focului din partea română îndată ce își făceau apariția în limanul Nistrului, avertizându-se asupra luării măsurilor de apărare ce se impuneau „împotriva acțiunilor dușmănoase ale vaselor și bateriilor românești”. În scopul detensionării situației din liman, se propunea convocarea imediată a comisiei mixte, „dar nu pentru împărțirea apelor în două părți egale, ci, dimpotrivă, pentru introducerea pe întreg limanul a unui regim unic, capabil să elimine toate motivele de conflict pe liman între România, pe de o parte, și Rusia și Ucraina, pe de altă parte”. Cicerin și Rakowsky

[2] *Telegrama din 12 aprilie 1921 a lui Take Ionescu, ministrul afacerilor străine al României, către Gh. V. Cicerin, comisarul pentru afacerile străine al RSFSR,* în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934,* București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 94.

[3] *Telegrama din 12 aprilie 1921 a lui Take Ionescu, ministrul afacerilor străine al României, către Gh. V. Cicerin, comisarul pentru afacerile străine al RSFSR,* în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934,* București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 95.

sperau că Guvernul român „nu va persista în atitudinea sa negativă față de propunerea lor”[4].

Prin răspunsul din 28 aprilie, semnat de N. Titulescu, ministru ad interim de externe, Cicerin era informat că Ministerul de Război a trimis o echipă de specialiști pentru a se documenta la fața locului în limanul Nistrului și că de îndată ce va avea un raport prezentat, Guvernul român va da un răspuns definitiv la propunerea de a forma o comisie mixtă, împotriva căreia, în principiu, nu avea obiecții[5].

Take Ionescu îi comunica lui Cicerin la 7 mai că România a acceptat propunerea de a examina regimul limanului Nistrului în cadrul unei comisii mixte, rugând să i comunice numele și calitatea delegaților sovietici. La rândul ei, partea română urma să desemneze proprii delegați și să stabilească de comun acord cu partea rusă data și locul întrunirii[6].

După primirea telegramei, la 13 mai Cicerin telegrafia că a luat de îndată legătura cu Guvernul ucrainean în privința formării comisiei, urmând să dea răspunsul său în cel mai scurt timp[7].

La 19 mai Cicerin și Rakowsky au propus Odessa ca loc de reședință a comisiei mixte care trebuia să elaboreze regimul limanului[8].

La 25 mai Take Ionescu propunea ca delegații în comisia mixtă să se convoace „în vecinătatea imediată a frontierei știute”: cei români – la Cetatea Albă, ai Sovietelor – la Ovidiopol, ca de acolo să poată să se întâlnească pe un vas pe limanul Nistrului. Dacă pentru examinarea limanului sau pentru perfectarea proceselor-verbale ar fi fost necesar un alt loc, asupra acestor necesități se putea lua o decizie ulterior. Partea română rămânea în așteptarea numirii delegaților sovietici, pentru a desemna delegații săi[9].

---

[4] *Nota din 19 aprilie 1921 a lui Gh. V. Cicerin, comisarul pentru afacerile străine al RSFSR, și Cr, Rakowsky, președintele Consiliului Comisarilor Poporului și comisarul pentru afacerile străine al RSSU, către Take Ionescu, ministrul afacerilor străine al României,* în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934,* București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 95-96.

[5] *Telegrama din 28 aprilie 1921 a lui N. Titulescu, ministrul ad interim al afacerilor străine al României, către Gh. V. Cicerin, comisarul pentru afacerile străine al RSFSR,* în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934,* București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 96-97.

[6] *Telegrama din 10 mai 1921 a lui Take Ionescu, ministrul afacerilor străine al României, către Gh. V. Cicerin, comisarul pentru afacerile străine al RSFSR,* în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934,* București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 97.

[7] *Nota din 13 mai 1921 a lui Gh. V. Cicerin, comisarul pentru afacerile străine al RSFSR, către Take Ionescu, ministrul afacerilor străine al României,* în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934,* București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 98.

[8] *Telegrama din 19 mai 1921 a lui Gh. V. Cicerin, comisarul pentru afacerile străine al RSFSR, și Cr. Rakowsky, președintele Consiliului Comisarilor Poporului și comisarul pentru afacerile străine al RSSU, către Take Ionescu, ministrul afacerilor străine al României,* AMAE, F. 71 / 1920-1944. Dosare speciale, d. 44 / 1921-1923, f. 31.

[9] *Telegrama din 25 mai 1921 a lui Take Ionescu, ministrul afacerilor străine al României, către Gh. V. Cicerin, comisarul pentru afacerile străine al RSFSR,* în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934,* București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 98-99.

Cicerin și Rakowsky comunicau la 1 iunie că erau de acord ca un torpilor sau un alt vas de război rusesc, având la bord „delegația rusă și ucraineană”, să se întâlnească în apele limanului Nistrului cu delegația română, care va sosi la bordul unui vas românesc. Președinte al „delegației ruse și ucrainene” fusese numit V. I. Iakovlev, membru al Colegiului Comisariatului Poporului pentru Afacerile Străine al Ucrainei și reprezentant al Comisariatului în orașul Odessa, iar ca membri – Medel, reprezentant al Statului Major principal al armatei, și Stepanov, reprezentant al Statului Major principal maritim[10].

Take Ionescu răspundea la 3 iunie, când primise radiograma din 1 iunie, că deoarece pleca a doua zi la Belgrad, va transmite componența delegației române la 5 sau 6 iunie[11].

Instrucțiunile delegației ruso-ucrainene

Cicerin purta discuții cu Rakowsky și Sovietul Militar Revoluționar al Republicii, condus de L. Troțki, în vederea aprobării instrucțiunilor pentru delegații sovietici în comisia mixtă. În ceea ce privește limanul Nistrului, Cicerin îi cerea președintelui delegației, Iakovlev, să obțină: 1) libertatea de navigație comercială maritimă și de pescuit; 2) neutralizarea apelor limanului; 3) închiderea accesului la mare și, în consecință, 4) interzicerea accesului vaselor militare. Proiectul românesc care prevedea împărțirea limanului în două jumătăți trebuia respins. Împărțirea limanului în două era inamisibilă pentru că, după cum se sublinia, va da șenalul, care trecea pe lângă malul Basarabiei, României. Trebuia să se insiste asupra stabilirii unui regim unic pentru întreg limanul. Partea română la acea dată încă nu anunțase componența delegației sale. „Trebuie avut în vedere, atenționa Cicerin, că noi nu am recunoscut anexarea Basarabiei de către România și atunci când vorbim despre Basarabia noi o considerăm regiune ocupată, de altfel am protestat oficial împotriva deciziei Antantei de a atribui Basarabia României, luată fără participarea și fără știința noastră. Când va veni vorba despre malul basarabean, îl instruia Cicerin pe prim-delegatul său, vor trebui evitate asemenea expresii care ar putea fi interpretate drept o recunoaștere a Basarabiei ca parte a României”. Fusese acceptată propunerea părții române ca cele două delegații să se întâlnească la mijlocul limanului, ședințele putând avea loc pe vasul românesc sau pe cel sovietic[12].

---

[10] *Telegrama din 1 iunie 1921 a lui Gh. V. Cicerin, comisarul pentru afacerile străine al RSFSR, și Cr. Rakowsky, președintele Consiliului Comisarilor Poporului și comisarul pentru afacerile străine al RSSU, către Take Ionescu, ministrul afacerilor străine al României,* AMAE, F. 71 / 1920-1944. Dosare speciale, d. 44 / 1921-1923, f. 34; Mai este folosită și expresia „delegația ruso-ucraineană” (a se vedea *Nota din 1 iunie 1921 a guvernelor RSFSR și RSSU către Guvernul României,* în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934,* București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 100).

[11] *Telegrama din 3 iunie 1921 a lui Take Ionescu, ministrul afacerilor străine al României, către Gh. V. Cicerin, comisarul pentru afacerile străine al RSFSR,* AMAE, F. 71 / 1920-1944. Dosare speciale, d. 44 / 1921-1923, f. 39.

[12] *Telegrama din 14 iunie 1921 a lui Gh. V. Cicerin, comisarul pentru afacerile străine al RSFSR, către V. I. Iakovlev, președintele delegației ruso-ucrainene,* în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934,* București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 102.

Din Harkov, Rakowsky îi expedia la 14 iunie lui Cicerin proiectul său de instrucțiuni pentru Iakovlev, care conținea mai multe puncte. „Atât tratativele cu delegația română, cât și tezele înțelegerii, sublinia Rakowsky de la bun început, nu trebuie să lase loc pentru interpretări politice, în special în sensul recunoașterii formale juridice a Nistrului și limanului ca graniță a noastră. Este vorba de situația de fapt și de reglementarea ce rezultă din necesități tehnice, motivând cu aceea că toate problemele cu caracter politic vor fi rezolvate la conferința ruso-ucraineano-română la Varșovia". Prin tratative delegația sovietică trebuia să soluționeze două chestiuni: 1) privind securitatea militară, în sensul lichidării incidentelor și funcționării poliției maritime și 2) privind libertatea navigației și pescuitul. În domeniul securității, Rakowsky insista asupra stabilirea unor interdicții de navigație pentru navele de război ale altor state nu numai pe liman, dar și în zona litorală de 12 mile a Mării Negre de-a lungul malurilor sovietic și român în apropierea nemijlocită a gârlei limanului. Rusia, Ucraina și România puteau avea în liman numai vase ușoare de patrulare, dotate cu tunuri nu mai mari de calibrul de 48 mm și fără dispozitive de lansare a minelor. La fiecare mal trebuiau fixate zone inaccesibile chiar și bărcilor de patrulare, cu excepția cazurilor de accidente și anomalii meteo. Părțile trebuiau să se facă schimb de date hidrografice. Să amplaseze faruri și indicatoare pe maluri și pe apă. În interes de securitate, artileria de uscat trebuia retrasă la o distanță suficientă de mal, iar în liman trebuiau interzise barajele de mine. În domeniul navigației, Rakowsky cerea să se pledeze pentru libertatea de navigație pentru toate vasele, cu excepția celor de război pe întreaga apă a limanului, nelimitându-se la zona demilitarizată. Era de dorit să se asigure, înainte de toate, libertatea de navigație pentru vasele de pescuit. Pe ambele maluri trebuiau fixate locuri pentru ancorare în caz de accidente, timp nefavorabil sau pentru echipare. În caz că delegația română protesta împotriva unui număr nelimitat de vase de pescuit, Rakowsky propunea să se stabilească numărul de vase din fiecare parte, păstrându-se egalitatea tonajului și uniformitatea categoriilor. Vasele de patrulare și autoritățile de mal trebuiau să aibă dreptul de a vizita locurile de ancorare, în care scop tuturor vaselor trebuiau să li se pună la dispoziție un anumit tip stabili de permise. Intrarea din mare în liman și ieșirea în mare din liman trebuiau să fie libere pentru toate vasele tuturor țărilor, cu respectarea tuturor regulilor obișnuite de navigație comercială și sub controlul comun al ambelor părți prin instituirea posturilor în gârlă. Trebuia stabilită ieșirea liberă din liman în Nistru și intrarea înapoi atât pentru pescari, cât și pentru lucrările de plutire (*rafting)*. Rakowsky considera necesar să se instituie „un oarecare organ de conciliere" pentru reglementarea chestiunilor tehnice și conflictelor mărunte. Propunerile sale trebuiau discutate neapărat și cu experții maritimi și militari înainte de a se lua o decizie[13].

Însuși Cicerin îl informa pe Iakovlev în aceeași zi de 14 iunie că chestiunea limanului Nistrului apăruse aparte, ca derivare din problemele generale ce trebuiau discutate

[13] *Telegrama din 14 iunie 1921 a lui Cr. Rakowsky, președintele Comisarilor Poporului și comisar al poporului pentru afacerile străine al RSSU, către Gh. V. Cicerin, comisarul pentru afacerile străine al RSFSR,* АВПРФ, ф. 028, оп. 1, п. 105, д. 59509, л. 17-17 в.; O copie a proiectului de instrucțiuni a fost expediată și lui Iakovlev (ibidem, f. 17).

cu România, negocierile cu care se aflau într-un stadiu de pregătire. „Corespondența anevoioasă” care se inițiase cu Bucureștiul la începutul anului 1920, potrivit lui Cicerin, atinsese „un punct mai bine definit”: s-a decis că reprezentanții celor două țări să discute programul viitoarei conferințe ruso-române. Mai întâi se avea în vedere ca întâlnirea să aibă loc la Reval, iar Rusia să fie reprezentată de Litvinov. Însă, în legătură cu numirea lui Litvinov în funcția de comisar adjunct al poporului pentru afacerile străine, în locul său a fost numit L.M. Karahan, trimisul plenipotențiar al Rusiei la Varșovia. România trebuia să fie reprezentată de Filality. Negocierile preliminare urmau să înceapă îndată ce Karahan ajungea la Varșovia. Fără vreo legătură cu chestiunea negocierilor preliminare, problema limanului a fost pusă deoarece, după cum menționa Cicerin, „vasele de război române navigau liber pe liman, în timp ce vasele noastre nu se puteau arăta acolo și românii trăgeau până și în pescarii noștri”. Se dovedise că gurile Nistrului erau controlate de partea română care nu permitea bărcilor pescarilor ruși să apară acolo. Astfel se legase o corespondență, care la început nu era lipsită de amenințări în adresa autorităților române. „Dacă conjunctura generală ar fi fost favorabilă pentru începutul acțiunilor militare cu România, afirma Cicerin, chestiunea a fost pusă astfel încât problema limanului putea să servească ușor drept pretext pentru așa ceva. Noi, însă, știam foarte bine că situația, ținând cont de pacea ce se pregătea cu Polonia, era nefavorabilă pentru acțiuni militare din partea României, izolate în caz de necesitate. Calculele noastre s-au confirmat și România a dat înapoi, acceptând stabilirea unui regim special asupra limanului Nistrului prin crearea unei Comisii speciale mixte, pe care noi am propus-o de la bun început ca soluție pașnică”. În legătură cu Comisia, când partea română a acceptat această propunere, ea a declarat că rolul ei va consta în stabilirea pe liman a frontierei dintre apele române și sovietice și fixarea ei prin indicatori plutitori. „Noi, relata Cicerin, am continuat să insistăm asupra faptului că Comisia nu trebuia numai să fixeze prin indicatori granița, dar trebuia să elaboreze un regim uniform pentru întreg limanul”. Guvernul român a consimțit, în cele din urmă, ca membrii Comisiei să elaboreze regulile care vor guverna limanul. Lui Iakovlev i se atrăgea atenția că *farwater*-ul trecea pe lângă malul basarabean, iar principiul divizării limanului în două părți va duce la aceea că *farwater*-ul va ajunge în mâinile României. „Noi anume din acest motiv, explica Cicerin, insistăm asupra principiului neutralității limanului, închizându-l pentru vasele de război și acordând drepturi egale pentru toate vasele comerciale și de pescuit”. În cazul în care s-ar fi pus problema extinderii acestui regim asupra Nistrului întreg, Cicerin arăta că problema Nistrului era de competența viitoarei conferințe ruso-române și putea fi abordată la preliminariile de la Varșovia. Dacă problema navigației pe Nistru putea apare în discuțiile asupra limanului, el recomanda consultări suplimentare la momentul respectiv. Instrucțiunile sale vizau exclusiv situația limanului. Cicerin îi cerea lui Iakovlev să nu scape din vedere că „malul românesc nu este românesc, ci basarabean. România a cucerit Basarabia și Antanta i-a dat-o pe cea din urmă. Noi nu recunoaștem această anexare și această problemă este una dintre acelea care vor fi rezolvate sau la tratativele ce urmează sau la niște negocieri oarecare de mai departe între noi și România - , nu știm încă când

anume, în dependență de mersul diplomației reciproce". Rolul lui Iakovlev era să lase această chestiune „deschisă". „**Comisia specială a limanului, sublinia Cicerin, nu este locul pentru soluționarea chestiunii Basarabiei**. Trebuie doar să urmăriți cu strictețe ca din partea Dvs. să nu fie nici un cuvânt care să fie răstălmăcit ca recunoașterea Basarabiei de către noi ca fiind a României. De aceea, când va veni vorba despre teritoriul basarabean și apele basarabene, va trebui să vorbiți despre teritoriul aflat în administrarea *de facto* a României, și în nici un caz despre un teritoriu care aparține României. Dvs. trebuie în cel mai sever mod să evitați orice aluzie la aceea că Basarabia aparține României. În toate dezbaterile, în toate actele și documentele, va trebui ca și despre ape, și despre teritoriu să vorbiți prin aceste expresii prudente care să nu conțină în sine recunoașterea apartenenței lor la România". Totodată, Iakovlev trebuia să aibă în vedere că „malul sovietic" al limanului era „nu rusesc, ci ucrainean", iar Rusia era interesată de această chestiune, deoarece era aliata Ucrainei cu care avea o armată comună și funcții economice în multe privințe comune. Raporturile cu România erau de un interes vital și pentru una, și pentru alta, Iakovlev având mandatul de a reprezenta ambele republici sovietice la negocieri. În încheierea instrucțiunilor sale, Cicerin insista asupra necesității de a stabili realmente regimul de neutralitate a limanului, împărțirea apelor astfel ca fiecare parte să poată exercita funcțiile polițienești în zona sa. Trebuia impus principiul neutralității acelor ape și libertatea navigației comerciale și de pescuit, atât pe o parte, cât și pe alta. „Dacă nu vom face aceasta, gurile Nistrului, avertiza Cicerin, vor cădea în mâinile României". El îl sfătuia pe Iakovlev ca atunci când va avea anumite nedumeriri să apeleze la „tov. Rakowsky care a elaborat această chestiune foarte minuțios". Cicerin însuși era într-un contact permanent cu Rakowsky, iar Iakovlev trebuia să-i țină la curent îndeaproape cu mersul convorbirilor[14].

„Basarabia, după noi, nu este România"

La 25 iunie Cicerin i-a expediat lui Iakovlev, la Odessa, proiectul Convenției cu România asupra limanul Nistrului, coordonat cu Rakowsky și cu Sovietul Militar Revoluționar al Republicii. Sosirea lui la Moscova era de prisos, deoarece conferința la care era delegat avea „un cerc strict restrâns de competențe". Cicerin îl instruia din nou: „În nici un caz nu trebuie să atingeți orice chestiuni nu ar fi, în afară de limanul Nistrului și, în parte, navigația pe Nistru, ca o astfel de zonă asupra căreia pot fi extinse hotărârile luate de Dvs. Politica noastră față de România rezidă anume în aceea ca să nu dăm în prealabil nici un fel de asigurări și promisiuni României, în general, nimic concret și pozitiv de ce România ar putea să se agațe. Toate chestiunile dintre noi și România trebuie să rămână deschise. România nu trebuie să știe nimic despre aceea cum noi ne-am referi concret la problema basarabeană, la problema obiectelor de valoare române rămase în Rusia și la alte probleme dintre noi. Nu trebuie să fie nici cea mai mică aluzie la ce

[14] *Telegrama din 14 iunie 1921 a lui Gh. V. Cicerin, comisarul pentru afacerile străine al RSFSR, către V.I. Iakovlev, președintele delegației ruso-ucrainene,* АВПРФ, ф. 028, оп. 1, п. 105, д. 59509, л. 18-21.

propuneri am face, ce poziție am ocupa, ce cerințe vom înainta în toate aceste chestiuni. Numai limanul și, în particular, navigația pe Nistru – iată cu ce trebuie să vă ocupați la conferința Dvs.”, îi prescria repetat Cicerin cercul responsabilităților lui Iakovlev care trebuia la fața locului să studieze toate aspectele concrete ale chestiunii vizate. În proiectul de Convenție trimis de la Moscova unele probleme, precum cea a pescuitului, rămâneau deschise. Lui Iakovlev i se propuneau două variante în această privință, pentru a o alege pe cea mai potrivită în funcție de rezultatele studiului său în teren. „Dacă este pește mai mult la malurile Basarabiei, îl dădea indicații Cicerin, trebuie să cereți dreptul la pescuit pentru cetățenii ambelor părți pe întreg limanul, pe picior de egalitate. Dimpotrivă, dacă este pește mai mult în partea noastră, mai convenabil va fi să apărați cea de-a doua variantă”. La cererea Sovietului Militar Revoluționar al Republicii, s-a decis să se excludă accesul vaselor comerciale ale altor state pe liman și pe Nistru, din insuficiența de pază și pentru a evita apariția unor amenințări potențiale la adresa securității. „Încă odată subliniez, revenea Cicerin, că noi nu recunoaștem de loc și nu avem de gând să recunoaștem Basarabia ca parte a României și de aceea trebuie să evitați orice expresii și termeni, care ar putea fi interpretate ca recunoașterea de către noi a Basarabiei ca fiind a României. Nu trebuie să numiți Nistru graniță, fiindcă Basarabia, după noi, nu este România, nu trebuie să vorbiți despre malul basarabean ca despre [malul] românesc. Trebuie să vorbiți despre el ca despre un teritoriu care se află sub ocupație românească sau sub administrarea de facto a României, dar nici de cum ca despre un teritoriu aparținând României. Noi nu recunoaștem că Basarabia aparține României. Mai departe, insista Cicerin, să nu uitați că partea noastră a Comisiei reprezintă două state – Ucraina și Rusia, iar statul direct interesat este Ucraina și Rusia participă la negocieri ca aliata ei apropiată”[15].

Instrucțiunile delegației române

La 16 iunie Take Ionescu transmitea la Moscova componența delegației române: Jean Papiniu, ministru plenipotențiar și prim-delegat, contr-amiralul Vasile Scodrea și colonelul Statului Major, Vasile Economu. S-a propus data de 27 iunie pentru întâlnirea delegațiilor[16].

Din motive tehnice, după cum era informat Take Ionescu la 19 iunie, delegația Rusiei și Ucrainei nu se putea prezenta la întâlnirea cu delegația română în ziua de 27 iunie, urmând ca data sosirii sale să fie anunțată ulterior[17].

[15] *Scrisoarea din 25 iunie 1921 a lui Gh. V. Cicerin, comisarul pentru afacerile străine al RSFSR, către V. I. Iakovlev, președintele delegației ruso-ucrainene,* АВПРФ, ф. 028, оп. 1, п. 5 (105), д. 59507, л. 6-7.

[16] *Telegrama din 16 iunie 1921 a lui Take Ionescu, ministrul afacerilor străine al României, către Gh. V. Cicerin, comisarul pentru afacerile străine al RSFSR,* AMAE, F. 71 / 1920-1944. Dosare speciale, d. 44 / 1921-1923, f. 42; Ministerul de Război l-a propus în componența delegației și pe consilierul Înaltei Curți de Casație și consilier juridic la Minister, Balș (ibidem, f. 41).

[17] *Nota din 19 iunie 1921 a lui Gh. V. Cicerin, comisarul pentru afacerile străine al RSFSR, și Cr. Rakowsky, președintele Consiliului Comisarilor Poporului și comisarul pentru afacerile străine al RSSU, către Take Ionescu, ministrul afacerilor străine al României,* AMAE, F. 71 / 1920-1944. Dosare speciale, d. 44 / 1921-1923, f. 43.

La 26 iunie cele două guverne sovietice au propus data de 9 iulie, când delegația lor urma să ajungă în locul ce trebuia fixat ulterior printr-un schimb de mesaje, pentru întâlnirea cu delegația română[18].

La 27 iunie lui Papiniu, în calitate de președinte al delegației române, i s-au înmânat puterile depline (*pleins pouvoirs*) pentru a negocia „cu reprezentanții Guvernului rus delimitarea frontierei româno-ruse de la gurile Nistrului la liman", sub rezerva aprobării ulterioare de către Guvern (*ad referendum*)[19].

La 5 iulie Take Ionescu a dat instrucțiunile necesare delegației române, ce urma să se instaleze la Cetatea Albă. Principiul de care urma să se conducă delegația era că fiecare din cele două părți, română și sovietică, era stăpână peste apele sale, astfel încât „nu înțelegem să împărțim apele noastre cu altcineva". Delegația trebuia să ceară: „1) Delimitarea apelor respective pentru a nu se produce încălcări dintr-o parte sau alta; 2) Balizarea apelor pe linia mediană cu începere de la gura orientală a Nistrului spre mare peste insula Carolina de la intrarea golfului; 3) Dacă Rușii (Ucrainenii) cer intrarea în liman prin gura Bugaz, putem primi cu condiția ca vasele să nu acosteze la țărmul nostru, să nu navigheze în apele noastre și să intre […] de noi de la Bugaz până în apele ucrainene; 4) Adâncimea canalelor existente, acostarea în porturile noastre, relațiunile de comerț și de persoane intră în chestiunea generală a navigației pe Nistru care va fi discutată de Dl Filality la Varșovia și mai târziu, deci nu vor fi discutate la Cetatea Albă; 5) Toate aceste tratative au un caracter provizoriu, până la stabilirea raporturilor noastre. Ele au caracterul de a înlesni vaselor noastre intrarea pe liman din mare; 6) La nevoie se pot face lucrările de negocieri în orașul Akkerman (Cetatea Albă); 7) Frontiera este închisă și nu avem pentru moment intenția să o deschidem nici pe Nistru, nici pe liman, nici ziua, nici noaptea"[20].

Mersul negocierilor

Prima întâlnire a celor două delegații a avut loc la 10 iulie 1921, fiind prezidată de Iakovlev. Delegațiile au prezentat deplinele puteri, care au fost verificate de fiecare parte și apreciate ca fiind conform rigorilor. Papiniu a propus ca chestiunile ce vor fi discute cu privire la regimul limanului să se refere, cel puțin, la securitatea militară, navigație și pescuit. Iakovlev a propus ca procesele-verbale ale ședințelor să fie redactate de ambele părți, verificate a doua zi înainte de ședință de secretarii delegațiilor și semnate de delegați, fapt acceptat de Papiniu. Iakovlev a dat citire tezelor unui regulament ce urma să fie aprobat de cele două delegații, înmânând o copie lui Papiniu care a promis să prezinte răspunsul său la ședința următoare. S-a stabilit de comun acord să se convoace o ședință pe zi[21].

[18] *Nota din 26 iunie 1921 a lui Gh. V. Cicerin, comisarul pentru afacerile străine al RSFSR, și Cr. Rakowsky, președintele Consiliului Comisarilor Poporului și comisarul pentru afacerile străine al RSSU, către Take Ionescu, ministrul afacerilor străine al României,* AMAE, F. 71 / 1920-1944. Dosare speciale, d. 44 / 1921-1923, f. 44.

[19] AMAE, F. 71 / 1920-1944. Dosare speciale, d. 44 / 1921-1923, f. 45-45 v., 51.

[20] AMAE, F. 71 / 1920-1944. Dosare speciale, d. 44 / 1921-1923, f. 69-72.

[21] *Protocolul nr. 1 al ședinței Comisiei mixte româno-ruso-ucrainene din 10 iulie 1921*, în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934,* București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 104-105.

Proiectul de regulament propus de partea sovietică prevedea: 1) interzicerea vaselor de război în limanul Nistrului și în zona de lângă Marea Neagră pe o distanță de 12 km de la bancul cu nisip de la Țarigrad, cu excepția vaselor ușoare ale poliției fluviale și maritime, fiind interzisă minarea acestor ape; 2) delimitarea sferelor de pază ale apelor și țărmurilor printr-o linie de demarcație de-a lungul șenalului (*thalweg*-ului) limanului, începând din punctul lărgirii Nistrului și traversând canalul (gârla) Țarigradului, precum și zona de coastă a mării; 3) beneficierea pe picior de egalitate de dreptul de liberă navigație pe toată întinderea limanului, de dreptul vaselor de a intra și de a trece limanul spre mare și Nistru, precum și de dreptul de escală în toate porturile și debarcaderele; aceste drepturi trebuiau aplicate plutelor și trenurilor de lemne; 4) renunțarea la taxele de navigație, astfel încât nici un impozit sau taxă nu va fi pretins de la vasele părților dacă acestea nu se încasau de la vasele aflate sub pavilion național; 5) libertatea pescuitului în toată întinderea limanului pentru părțile contractante și pentru populația riverană, un regulament detaliat urmând să fie elaborat mai târziu; 6) dreptul Rusiei și Ucrainei de a ridica vasele naufragiate care se aflau în apele ale cărui regim era în curs de elaborare; 7) constituirea unei comisii, dintr-un număr egal de reprezentanți ai Rusiei, Ucrainei și României, care va trasa „linia de demarcație”, va soluționa toate chestiunile privind realizarea înțelegerii în curs și va reglementa toate conflictele care puteau să apară[22].

A doua zi, la 11 iulie, Papiniu a prezentat răspunsul delegației române la proiectul de regulament sovietic. Iakovlev găsea că divergențele între punctele de vedere ale celor două delegații asupra navigației și pescuitului erau atât de mari, încât delegația ruso-ucraineană nu putea discuta aceste probleme fără a primi noi instrucțiuni din partea celor două guverne. Pentru a nu face risipă de timp, el a propus să se discute chestiunea securității militare, asupra căreia, în opinia sa, nu erau divergențe și ulterior, după ce delegațiile vor primi noile instrucțiuni, să procedeze la dezbaterea celorlalte subiecte. De acord să discute problema securității militare mai întâi, deși considera că toate cele trei chestiuni erau legate unele de altele, Papiniu a arătat că securitatea militară era în raport de linia mediană ce trebuia trasată pe liman. Poliția de frontieră nu putea să-și exercite atribuțiile, dacă nu erau indicate apele în care vasele poliției aveau libertatea de mișcare. El a rugat delegația sovietică să-și facă cunoscută poziția față de linia mediană. Delegația română refuza categoric să admită navigația și pescuitul în comun pe toată întinderea limanului, cerute de delegația ruso-ucraineană. Iakovlev a declarat că divergențele în problema liniei mediane erau absolute: dacă reprezentanții români considerau limanul drept un golf, reprezentanții sovietici – drept gurile râului[23].

[22] AMAE, F. 71 / 1920-1944. Dosare speciale, d. 44 / 1921-1923, f. 87-87 v.

[23] *Protocolul nr. 2 al ședinței Comisiei mixte româno-ruso-ucrainene din 11 iulie 1921*, în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934,* București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 105-107.

În ședința din ziua următoare de 12 iulie părțile au prezentat în detaliu punctele lor de vedere asupra securității militare[24].

Întruniți la 13 iulie pe vasul românesc „Tiraspol" la mijlocul limanului, Iakovlev s-a opus formulei delegație române care viza fixarea frontierei existente, subliniind că stabilirea granițelor naționale nu ținea de competența delegațiilor. Chestiunile politice urmau să fi tratate la conferința de la Varșovia. Linia mediană în accepția delegației ruso-ucrainene era o linie de supraveghere a limanului Nistrului, având în vedere navigația și pescuitul, și nu o linie de frontieră. Președintele delegației sovietice cerea să se discute chestiunea securității militare, fără vreo referință la linia mediană și la frontierele respective. Papiniu a acceptat modul de a vedea al delegației ruso-ucrainene și, în scopul ajungerii la o înțelegere, a propus să se fixeze printr-o linie mediană de geamandură limita de supraveghere a apelor pentru navigație și pescuit pe liman, plecând din punctul central al gurilor Nistrului spre bancul de nisip numit „Carolina", păstrându-se situația militară la momentul dat[25].

Formula propusă de Papiniu a fost acceptată de Iakovlev la 14 iulie, când a remarcat că în ceea ce privește caracterul și scopul său, linia mediană de delimitare a limanului „coincide cu punctul de vedere al delegației ruso-ucrainene asupra acestei linii, servind doar pentru a delimita sferele de supraveghere a apelor limanului Nistrului în scopul navigației și pescuitului". Delegația română, însă, fiind de acord cu delegația sovietică în ceea ce privește natura acestei linii, a menționat că linia mediană servea în același timp pentru a delimita sferele respective de navigație și pescuit. Iakovlev a intervenit imediat pentru a observa că linia mediană delimita doar sferele de supraveghere[26].

În ședințele din 15-16 iulie părțile au discutat art. 1 despre interzicerea vaselor de război pe liman, precum și „în apele teritoriale vecine". Iakovlev a cerut ca în locul expresiei „apele teritoriale" să se introducă expresia „sferele de supraveghere ucrainene și române a limanului". Papiniu a acceptat această solicitare. O chestiune larg dezbătută a fost cea cu privire la tonajul vaselor serviciului vamal și ale poliției, precum și la armamentul cu care acestea puteau fi dotate[27].

---

[24] *Protocolul nr. 3 al ședinței Comisiei mixte româno-ruso-ucrainene din 12 iulie 1921*, în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934,* București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 107-109.

[25] *Protocolul nr. 4 al ședinței Comisiei mixte româno-ruso-ucrainene din 13 iulie 1921, în Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934,* București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 109-111.

[26] *Protocolul nr. 5 al ședinței Comisiei mixte româno-ruso-ucrainene din 14 iulie 1921,* în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934,* București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 111-113.

[27] *Protocolul nr. 6 al ședinței Comisiei mixte româno-ruso-ucrainene din 15 iulie 1921,* în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934, B*ucurești, Editura Enciclopedică, 1999, p. 114; *Protocolul nr. 7 al ședinței Comisiei mixte româno-ruso-ucrainene din 16 iulie 1921*, în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934,* București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 115-116.

În atenția delegațiilor la 17 iulie s-a aflat chestiunea interzicerii minării limanului și apelor maritime învecinate împreună cu canalele (gârla) de intrare și ieșire în mare. O discuție în contradictoriu s-a iscat în jurul canalului (gârlei) Bugaz (Țarigrad), aflat în posesiunea statului român, centrul căruia era propus de delegația ruso-ucraineană ca punct de delimitare a zonei interzise pentru mine. Propunerea Sovietelor dezavantaja România, deoarece o bună parte a apelor sale maritime rămâneau expuse riscului de a fi minate. Papiniu a propus să se interzică minele „în lungul coastelor maritime din apele teritoriale vecine respective, la distanța de 6 mile maritime de fiecare parte pornind din punctele de posesiune actuale și la distanța de 3 mile în adâncul mării deschise”[28].

Iakovlev a relevat la 18 iulie că discuția asupra propunerii delegației române ducea inevitabil la chestiunea frontierelor și suveranității, deoarece distanța de 6 mile de la fiecare coastă maritimă trebuia trasată, „plecând din punctele de posesiune actuală”. El a propus ca la delimitarea zonei teritoriale maritime să se ia „două puncte ale coastelor mării fixând lărgimea efectivă a limanului față de mare; să se prelungească de aici această zonă în două direcții în lungul coastelor ucrainene și basarabene pentru a împiedica intrarea vaselor de război și a tirurilor de artilerie asupra coastelor limanului și în cele din urmă s-o extindă în profunzimea mării conform unui acord comun”[29].

Papiniu a prezentat răspunsul delegației române la 19 iulie, propunând fixarea zonei maritime între anumite meridiane și paralele și trasarea liniei de supraveghere, astfel încât „de pe coasta maritimă a bancului de nisip zis Insula Carolina se va căuta un punct care corespunde altuia situat pe coasta interioară a aceluiași banc de nisip pe liman, acest din urmă punct fiind extremitatea liniei mediane de supraveghere pe liman”. Plecând din primul punct, se propunea trasarea unei perpendiculare în direcția coastei. La Nord de această linie supravegherea urma să fie exercitată de Ucraina, iar la Sud – de România. Situația militară la momentul dat și posesiunea de către statul român a bancului de nisip rămâneau neschimbate. Iakovlev a acceptat delimitarea zonei maritime și a luat act de formula trasării liniei de supraveghere, propunând ca discuția asupra liniei de delimitare să aibă loc după ce se va ajunge la o înțelegere în cea ce privește navigația și pescuitul. Papiniu, dimpotrivă, a susținut necesitatea de a aborda chestiunea liniei de demarcație imediat după stabilirea zonei maritime. La delimitarea zonei maritime cele două părți au căzut de acord să se ia ca punct de plecare mijlocul lărgimii limanului de lângă mare, însă dacă partea română propunea fixarea profunzimii zonei la 3 mile maritime, după cum prevedea dreptul internațional, partea sovietică insista asupra unei distanțe de 6 mile, pentru a asigura o mai mare securitate intrării în liman[30].

[28] *Protocolul nr. 8 al şedinţei Comisiei mixte româno-ruso-ucrainene din 17 iulie 1921,* în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934,* București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 117-118, 119.

[29] *Protocolul nr. 9 al şedinţei Comisiei mixte româno-ruso-ucrainene din 18 iulie 1921,* în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934,* București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 121.

[30] *Protocolul nr. 10 al şedinţei Comisiei mixte româno-ruso-ucrainene din 19 iulie 1921,* în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934,* București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 122-124.

Discuția asupra profunzimii zonei maritime s-a încheiat a doua zi, când, după mai multe încercări de a extinde zona, cel puțin, până la 4 mile, Iakovlev a acceptat distanța propusă de Papiniu de 3 mile, sub rezerva că aceasta va fi o zonă provizorie până când nu se va lua o decizie definitivă la negocierile dintre Rusia, Ucraina și România[31].

Întreruperea convorbirilor

Convorbirile de pe vasul românesc „Tiraspol" s-au întrerupt la 22 iulie când Iakovlev a anunțat că guvernele Rusiei și Ucrainei i-au cerut să se prezinte în fața lor în propria persoană pentru a face un raport asupra activității desfășurate. Înainte de a se despărți, Papiniu a declarat că delegația română dorea să înceapă imediat discuția asupra liniei de supraveghere pe liman, după cum s-a arătat încă la debutul negocierilor, dar care a fost evitată de delegația ruso-ucraineană. Chestiunile navigației și pescuitului puteau fi, de asemenea, soluționate fără dificultate. Iakovlev a menționat că delegația sovietică a acceptat discuția asupra liniei de supraveghere, dar rămânea la convingerea că această problemă era în funcție de chestiunile navigației și pescuitului. Punctele de vedere ale celor două delegații asupra navigației, pescuitului și direcției liniei de supraveghere erau divergente. Iakovlev pleca la Moscova și Harkov pentru noi instrucțiuni, astfel încât să se poată ajunge mai repede la o înțelegere. El credea că va putea comunica cu Papiniu prin radio la București, în vederea reluării negocierilor. Prim-delegatul român declara la închiderea ședinței că era forțat să plece la București și că reluarea tratativelor va trebui decisă prin intermediul Guvernul său, fapt cu care Iakovlev a fost de acord[32].

La 24 iulie Cicerin îi scria lui Iakovlev că importanța economică a Nistrului nu era atât de mare pentru Rusia pentru ca din acest motiv să se facă niște sacrificii deosebite și că în nici un caz să nu accepte vreo combinație în urma cărora *farwater*-ul și gârla Țarigradului să treacă în proprietatea de facto a României. Cicerin amintea că sarcina lui Iakovlev era: 1) să lupte împotriva a tot ce putea duce la recunoașterea Basarabiei ca parte a României și 2) să se opună instalării controlul de facto al românilor asupra *farwater*-ului și gârlei Țarigradului, indiferent de problema Basarabiei. El informa că „încă nu ne-am înțeles definitiv cu marinarii în privința înlăturării depline a liniei de demarcație și constituirea poliției mixte ruso-române pe tot limanul. Ne vom pronunța când ne vom pune de acord cu marinarii, deocamdată pot spune doar în nume propriu că, în primul rând, juridic pentru noi ar fi cu mult mai rău introducerea poliției mixte. O asemenea implementare comună a autorității comune nu este posibilă fără existența unui organ oarecare superior, nu este posibilă fără recunoașterea Basarabiei ca teritoriu românesc și fără recunoașterea puterii supreme a României asupra Basarabiei. Pur juridic va rezulta

[31] *Protocolul nr. 11 al ședinței Comisiei mixte româno-ruso-ucrainene din 20 iulie 1921,* în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934,* București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 125-126.

[32] *Protocolul nr. 12 al ședinței Comisiei mixte româno-ruso-ucrainene din 22 iulie 1921,* în *Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I, 1917-1934,* București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 126-127.

ceva cu totul imposibil”, reflecta Cicerin. Dacă se va forma o comisie mixtă, el anticipa că între cele două părți vor avea loc fricțiuni permanente. În afară de aceasta, Cicerin scria că flota română în acea zonă era puternică, „iar noi, în esență, n-avem nimic”, încât constituirea unei structuri comune fluviale însemna întronarea dominației depline a României. El se pronunța pentru trasarea liniei de demarcație, obligatoriu de-a lungul *farwater*-ului și prin gârla Țarigradului. „Pentru noi, în momentul dat, menționa Cicerin, având în vedere situația agravată la granița apuseană și planurile dușmanilor noștri în legătură cu foametea, nu ne este convenabil s-o tăiem brusc cu România, dea aceea trebuie să urmați o politică de expectativă. Dacă nu veți reuși să vă puneți de acord cu ei în ceea ce privește direcția liniei de demarcație, cu atât mai puțin nu trebuie s-o rupeți cu ei, dar trebuie să inventați motive pentru amânare. Trebuie, după posibilități, să tergiversați cu rezolvarea acestei probleme, în cazul în care va trebui să va puneți de acord cu românii. Noi sperăm că tov. Karahan va merge peste o săptămână la Varșovia și atunci problema va putea fi transferată acolo fără a rupe tratativele actuale, iar până la sosirea acolo a tov. Karahan trebuie să vă preocupați ca o asemenea întrerupere să nu se producă și de aceea trebuie ca problemele dureroase să fie amânate sau să treceți peste ele pe calea unor combinații, precum transmiterea chestiunii spre soluționare autorităților centrale pentru ca conferința să-și continue ședințele fie și în probleme secundare”[33].

După cum îi scria Cicerin lui Rakowsky la 1 august, la Varșovia se putea discuta despre ordinea de zi a viitoarei conferințe cu România și despre limitele de activitate a comisiei limanului. „Noi, spunea Cicerin, trebuie să tergiversăm cu comisia, date fiind amenințările Antantei că va trimite armata română împotriva turcilor. Yusuf-Kemal ne-a rugat să aranjăm un demers (probabil, un atac – n.a.), ca să nu le permitem românilor să înceapă acțiunile împotriva noastră. Iată de ce, rechemându-l pe Iakovlev, am comunicat la Agora că am luat o pauză la negocieri. Românilor le putem spune că lucrul comisiei se va relua atunci când în Varșovia se vor stabili limitele activității comisiei”[34].

La 4 august 1921 Cicerin îi comunica lui Karahan că tratativele privind limanul Nistrului au fost întrerupte pentru vreo 10 zile. El considera că, având în vedere relațiile Rusiei cu Turcia, precum și „reticența extremă” a delegației române, „era mai oportun să nu se reia conferința limanului”. Delegația română, arăta Cicerin, „se gândește numai să fixeze linia mediană și să întărească pe partea cealaltă, adică asupra Basarabiei și apelor basarabene, puterea suverană a României”. Ținând cont de mersul negocierilor de până atunci, el credea că „românii nu vor accepta demarcarea pe linia apei îndepărtate (*farwater*), ce trece pe lângă malul basarabean, dar vor continua să ceară să fie trasată pe mijlocul limanului, adică să rămână pe partea română și *farwater*-ul, și ieșirea în mare

[33] *Scrisoarea din 24 iulie 1921 a lui Gh. V. Cicerin, comisarul pentru afacerile străine al RSFSR, către V. I. Iakovlev, președintele delegației ruso-ucrainene,* АВПРФ, ф. 028, оп. 1, п. 5 (105), д. 59507, л. 9-10.

[34] *Scrisoarea din 25 iunie 1921 a lui Gh. V. Cicerin, comisarul pentru afacerile străine al RSFSR, către Cr. Rakowsky, președintele Consiliului Comisarilor Poporului și comisarul pentru afacerile străine al RSSU,* АВПРФ, ф. 028, оп. 1, п. 5 (105), д. 59507, л. 11.

prin gârla Ţarigradului". Autoritățile române nu agreau nici pescuitul liber pe întreaga suprafață a limanului. O înțelegere în privința limanului, nota Cicerin, era prețioasă, dacă se obținea posibilitatea de a pescui la malul de vest al râului și de a de a transporta lemnul pe apă. „Pescarii, constata Cicerin, trăiesc pe malul estic, dar tot peștele se află lângă malul vestic. Fără acest pește, Odessa suferă tare în ceea ce privește alimentarea. În același timp, avem nevoie de transportarea lemnului pe Nistru, iar fără acest lemn Odessa trece printr-o criză de combustibil". Cicerin considera că chiar dacă se făceau cedări în ceea ce privește direcția liniei de demarcare, era puțin probabil ca România să permită pescuitul la malul său și reluarea transportului de lemne pe Nistru. „Românii tot timpul au încercat într-un fel sau altul să obțină recunoașterea drepturilor supreme ale României asupra Basarabiei. Iată de ce, explica Cicerin, este mai oportun să facem trimitere la sosirea Dvs. la Varșovia și să nu reluăm conferința limanului. Noi vom spune că odată ce ați plecat la Varșovia, trebuie ca acolo, printre alte preocupări, să stabilim și limitele și sarcinile conferinței cu privire la limanul Nistrului, iar până atunci ea nu trebuie reluată. Dvs. deja la Varșovia, încheia Cicerin, va trebui să purtați tratative nu numai despre liman, dar și, fără îndoială, despre lucruri mult mai importante și acolo se va vedea cum, în legătură cu complexitatea generală a problemelor, să abordați chestiunea limanului"[35].

După ce-l chemase la Moscova pe Iakovlev, din cauza „comunicațiilor telegrafice proaste care împiedicau dirijarea tratativelor și se adunau neînțelegeri", Cicerin îl informa din nou pe Karahan, la 23 august, că îi devenise clar că între poziția delegației române și a celei ruse era „o asemenea prăpastie" încât era puțin probabil să se ajungă la o înțelegere, fără negocierile de la Varșovia. Tocmai din acest motiv invitarea lui Papiniu la o nouă rundă de tratative a fost amânată până când cu ajutorul lui Karahan se va clarifica situația la Varșovia[36].

Cicerin va recunoaște ulterior că incapacitatea lui Iakovlev de a se orienta la masa negocierilor a dus la stoparea lor. După cum îi scria lui Litvinov, „Iakovlev s-a încurcat nu o singură dată, iar, în general, la corespondența cu el s-a văzut incapacitatea sa de a percepe exact logic ceea ce i se scria și rescria permanent instrucțiunile. Ajungeam până la disperare în timpul negocierilor Limanului și acest fapt a fost chiar una din cauzele întreruperii rapide a negocierilor"[37].

Negocierile ruso-ucrainene-române asupra statului limanului au reliefat pozițiile divergente ale părților în ceea ce privește delimitarea apelor lor teritoriale. Dacă delegația română urmărea să se ajungă la o reglementare în conformitate cu dreptul maritim și flu-

[35] *Telegrama din 4 august 1921 a lui Gh. V. Cicerin, comisarul poporului pentru afacerile străine al RSFSR, către L.M. Karahan, prim-delegatul rus la conferința preliminară ruso-română de la Varșovia,* АВПРФ, ф. 028, оп. 1, п. 107, д. 59528, л. 2.

[36] *Telegrama din 23 august 1921 a lui Gh. V. Cicerin, comisarul poporului pentru afacerile străine al RSFSR, către L.M. Karahan, prim-delegatul rus la conferința preliminară ruso-română de la Varșovia,* АВПРФ, ф. 028, оп. 1, п. 107, д. 59522, л. 39-40.

[37] *Extras din scrisoarea din 14 ianuarie 1923 a lui Gh. V. Cicerin, comisarul pentru afacerile străine al RSFSR, către M.M. Litvinov, comisarul adjunct al poporului pentru afacerile străine al RSFSR,* РГАСПИ, ф. 159, оп. 2, д. 19, л. 249.

vial internațional, delegația ruso-ucraineană era preocupată, înainte de toate, să nu admită recunoașterea drepturilor suverane ale României asupra Basarabiei, cu apa Nistrului ca linie de hotar. Odată cu întreruperea negocierilor, problema limanului se preconiza să fie inclusă pe agenda complexă a unei ulterioare conferințe preliminare sovieto-române, în curs de pregătire la Varșovia.

PENTRU O MAI BUNĂ ÎNȚELEGERE A UNEI PERIOADE ÎNCĂ PUȚIN CUNOSCUTE DIN ISTORIA CONTEMPORANĂ A SPAȚIULUI PRUTO-NISTREAN

FOR A BETTER UNDERSTANDING OF A STILL LITTLE-KNOWN PERIOD IN THE CONTEMPORARY HISTORY OF THE PRUTO-NISTRIAN AREA

Nicolae ENCIU, ORCID: 0000-0002-8213-5157
Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova

CZU: 94(478)"1918/1940" e-mail:

Prezentul studiu constituie o încercare de generalizare a evoluției societății și economiei basarabene în anii 1918-1940, constatându-se că după realizarea idealului unirii Basarabiei cu România din 1918, problemele economice și sociale s-au plasat în prim-planul preocupărilor tuturor guvernelor României interbelice. În contextul eforturilor depuse, economia Basarabiei a parcurs o dificilă cale de refacere și de adaptare la noul cadru al economiei românești, trecând și printr-o severă criză din 1929-1933, pentru ca din anii '30 să ateste progrese notabile în toate domeniile de activitate. Datorită mai ales amplei reforme agrare din 1918-1924, a fost modernizată în spiritul vremii nu numai producția agricolă, ci și industria basarabeană, au fost esențial îmbunătățite căile de comunicații din Basarabia, apar noi mijloace de transport etc., cu repercusiuni directe și benefice asupra standardului de viață al populației.

***Cuvinte-cheie**: Basarabia interbelică, reforma agrară, evoluție economică, industrie, standard de viață.*

The present study is an attempt to generalize the evolution of Bessarabian society and economy in 1918-1940, noting that after the achievement of the ideal of the union of Bessarabia with Romania in 1918, economic and social problems were placed in the foreground of the concerns of all governments of interwar Romania. In the context of these efforts, the economy of Bessarabia underwent a difficult process of recovery and adaptation to the new framework of the Romanian economy, including a severe crisis in 1929-1933, before showing notable progress in all areas of activity in the 1930s. Thanks in particular to the wide-ranging agrarian reform of 1918-1924, not only agricultural production but also Basarabian industry was modernized in the spirit of the times, the communication routes in Basarabia were substantially improved, new means of transport appeared, etc., with direct and beneficial repercussions on the standard of living of the population.

***Keywords:** interwar Bessarabia, agrarian reform, economic development, industry, standard of living.*

Motto:

„Prin alipirea la Patria mamă a unor țări cu o dezvoltare economică mai înaintată – Transilvania și în parte Bucovina – sau cu un teren extrem de fertil posedând materii prime în abundență pentru dezvoltarea unor

anumite industrii – Basarabia, - economia națională a României întregite întrunește toate condițiunile necesare ca grație unei politici economice și financiare bine chibzuite să poată ajunge la cea mai frumoasă dezvoltare economică”.

Dr. Corneliu Antonescu, Rolul băncilor în dezvoltarea economiei naționale basarabene (1922)

Declanșat ca urmare a gestului necugetat al unui grup de tineri studenți naționaliști sârbi de a-l asasina la Sarajevo, la 28 iunie 1914, pe principele moștenitor al Austro-Ungariei, arhiducele Franz Ferdinand, și pe soția sa, ducesa de Hohenberg, incidentul în cauză a aruncat în scurt timp nu numai Europa, ci și întreaga lume într-o conflagrație militară de proporții nemaiîntâlnite, cu tactici și strategii militare noi și sofisticate, cu arme până atunci nefolosite pentru apărarea unor interese politice, militare, economice și coloniale.

Primul Război Mondial (1914-1918) a adus o ruptură hotărâtă cu vechea ordine mondială, ducând la prăbușirea absolutismului monarhic în Europa. La finele conflagrației, imperiile multinaționale din Europa – austro-ungar, țarist, german și otoman – s-au prăbușit, făcând locul unei hărți profund modificate a Europei, aceea a statelor naționale care au sperat că se va ține seama, de acum înainte, și de interesele lor [1].

În același timp, războiul mondial și pacea care i-a urmat au determinat și consecințe greu de prevăzut în plan economic și financiar, procesele respective punând în fața popoarelor probleme de o cu totul altă natură de până atunci, mai cu seamă că Europa pierduse din monopolul economic ce l-a avut asupra lumii întregi, iar multe din noile state s-au transformat din clienți în concurenți [2]. În special, bulversările financiare din anii războiului vor conduce la o inversare a pozițiilor antebelice. Europa, până atunci bancherul lumii, se vede după război obligată să se împrumute din exterior. În schimb Statele Unite ale Americii, rambursându-și datoriile față de Europa, a ajuns să dețină jumătate din stocurile mondiale de aur, devenind principalul său creditor, împrumutându-i 10 miliarde de dolari. Mai mult ca atât, o vor înlocui în rolul de bancher mondial, împrumutând noile țări independente care doreau să se dezvolte și care, în trecut, apelau la europeni [3].

Pentru România, Primul Război Mondial a adus trei mari schimbări fundamentale (R.W. Seton Watson): unitatea națională, reforma agrară și sufragiul universal, - toate înscriindu-se pe traseul modernității și al modernizării. „Dintre acestea, prima a ridicat România de la o putere mică la una de rangul al doilea în Europa, urmând imediat după Polonia și Italia; a doua, satisfăcând foamea de pământ a țăranilor, a înlăturat orice pericol al unei revoluții de jos și a imunizat România contra bolșevismului, cu toată apropierea ei de Rusia; a treia a înzestrat națiunea cu mijloacele unei autoexprimări democratice” [4], legiferându-se dreptul de vot universal, direct, secret și obligatoriu.

La fel ca și celorlalte state din Centrul și Sud-Estul Europei, primii ani postbelici au adus României o serie de probleme deosebit de grave. Marile distrugeri provocate

de războiul mondial și de consecințele ocupației străine au făcut ca în 1919, întreaga producție a României să nu depășească circa 20-25 % din nivelul antebelic. De altfel, pagubele provocate României de ocupația străină în anii Primului Război Mondial, estimate și confirmate de Conferința de Pace de la Paris din 1919-1920, se ridicau la fabuloasa sumă de peste 72 mlrd. lei aur, la care se adăuga pierderea tezaurului național, ca și cei peste 800.000 de morți, răniți și dispăruți [5].

În același timp, unirea Basarabiei, Bucovinei, Transilvaniei și Banatului cu România, în 1918, a generat și probleme noi, între care integrarea provinciilor unite în cadrul statului național unitar, elaborarea unui ansamblu legislativ – în primul rând, a unei noi Constituții, - care să asigure dezvoltarea statului, refacerea și modernizarea economiei naționale, dezvoltarea învățământului și a culturii în pas cu procesele generale înregistrate pe plan european, stabilirea unor raporturi echitabile între populația majoritară și minoritățile etnice etc. [6].

Cert este că, începând din 1918 și pe parcursul următoarelor două decenii interbelice, România Întregită a intrat într-o nouă etapă istorică de dezvoltare, anii 1918-1940 însemnând un drum ascendent al societății românești, statul național unitar român înregistrând progrese esențiale incontestabile în efortul de modernizare politică, economico-socială și culturală, cu efecte benefice în toate provinciile sale istorice. Reformele din primul deceniu interbelic, în special, au schimbat în mod radical vechile structuri sociale, economice și politice, dând naștere unei noi Românii, foarte diferite de cea de până la 1918. Așa cum pe bună dreptate afirmă istoricul Ioan Scurtu, anii 1918-1940 au reprezentat, în esență, o perioadă fastă în istoria poporului român, un reper pentru generațiile următoare, expresia acelei evoluții pozitive fiind inclusiv dezvoltarea învățământului, științei și culturii [7].

O opinie identică împărtășea și prof. Ion Agrigoroaiei, afirmând că, în special în domeniul spiritului creator, sincronismul culturii românești cu cea europeană a fost o realitate incontestabilă: „oameni de știință și cultură s-au impus ca personalități de prim rang în plan european și chiar universal, creațiile lor primind o largă recunoaștere internațională”, astfel încât, dincolo de avatarurile unei societăți cu numeroase structuri învechite, la nivelul elitelor România Întregită s-a înscris în rândul statelor dezvoltate ale continentului european [8]. Însă chiar și în plan propriu-zis economic, o comparație nu numai cu țările dezvoltate, ci și cu celelalte țări din Europa și din lume, plasează ferm România interbelică în rândul țărilor cu dezvoltare economică medie [9].

În sfârșit, nu însă și în ultimul rând, trebuie să se accepte justețea opiniei, potrivit căreia prezentarea perioadei dintre cele două războaie mondiale drept „vârsta de aur” a istoriei românilor nu poate fi decât una inevitabil relativă și însoțită neapărat de o serie de limitări. Chiar dacă în comparație cu toate epocile anterioare, dar și cu anii regimului comunist, perioada interbelică apare – și nu doar sentimental, ci și obiectiv – drept cea mai înfloritoare, mai echilibrată și mai democratică, valorizarea perioadei dintre cele două războaie mondiale va rămâne întotdeauna relativă, iar istoricii au obligația profesională de a trata cele două decenii de atunci cu realism și precauție. Așa cum pe bună dreptate

afirmă acad. Ioan Aurel-Pop, „nu au dreptate nici aceia care ridică în slăvi necritic epoca și mai ales cei care așteaptă o (imposibilă) revenire la ea, dar nici cei care aplică perioadei respective critici excesiv de severe” [10].

Așa cum s-a observat deja, și cu justificat temei, expresia de „perioadă interbelică”, intrată în limbajul specialiștilor, ca și în cel uzual, nu trebuie privită în sens strict cronologic, ci prin locul ei în evoluția societății românești, prin trăsăturile și tendințele care o caracterizează [11].

Totodată, dacă începutul perioadei interbelice este marcat de actele de unire din cursul anului 1918, încheierea perioadei este mai greu de fixat printr-o dată exactă, pentru toate domeniile de activitate. Astfel, pentru viața economică, momentul de vârf îl reprezintă anul 1938, pentru viața politică, luna februarie a anului 1938 reprezintă un moment decisiv, iar pentru politica externă, notele ultimative sovietice din 26-28 iunie 1940. Cât privește cultura, viața spirituală în ansamblu, nu ne putem limita la anii 1938 sau 1940, ci trebuie să includem atât anii 1940-1944, cât și anumite realizări din anii imediat următori, rezultate ale acumulărilor și frământărilor anterioare [12].

Bunăoară, una din cele mai reușite sinteze de „Istorie a Basarabiei” în 3 volume, elaborată de marele istoric medievist și modernist, excelent publicist și talentat profesor universitar, Alexandru V. Boldur, a fost editată între 1937 și 1943 [13], la fel cum una din cele mai reușite și profunde teze de doctorat privind problema Basarabiei în lumina principiilor și actelor juridice internaționale, a fost susținută către finele celui de Al Doilea Război Mondial [14].

În altă ordine de idei, chiar dacă formula „perioada dintre cele două războaie mondiale” sau cea de „perioada interbelică” au devenit aproape un clișeu, desemnându-se, în mod obișnuit, o perioadă unitară și nediferențiată, în realitate, sintagmele respective nu acoperă, în nici un caz, o perioadă istorică omogenă, unitară și compactă, existând o indiscutabilă posibilitate și necesitate de secționare a acesteia în subetape, cu particularități distinctive. Așa cum afirma și istoricul Zigu Ornea, perioada dintre cele două războaie mondiale („perioada interbelică”) a fost, într-adevăr, bogată în roade ieșite din comun în aproape toate compartimentele: „În urma împlinirii dezideratului multisecular al întregirii țării în hotarele ei istorice și a înfăptuirii celor două mari reforme socio-politice de extraordinară importanță (universalizarea dreptului la vot și reforma agrară), structurile românești cunosc o eflorescență spectaculoasă, cu mari modificări și înnoiri. Întrebarea e dacă acest spațiu temporal e un bloc unitar și compact, cu o istorie imperceptibilă. Întrebarea e retorică. Examinându-i atent fizionomia, constatăm realitatea istoricității ei. Ba chiar, secționând-o, avem surpriza să descoperim că, în diagrama devenirii, între cele două decenii primul deține ponderea cea mai mare, îndeplinind funcțiuni hotărâtoare. A fost un deceniu cu adevărat de răscruce, când vechile stări de fapt au cedat, rapid, locul celor noi. Și în toate planurile” [15]. Din orice perspectivă am contempla tabloul perioadei interbelice, conchide numitul autor, avem de constatat că greutatea apasă pe acest de al treilea deceniu, - care a durat, de fapt, 12 ani, pentru că începe în 1918 și sfârșește în 1930. „În mai toate compartimentele, «jocurile au fost făcute» în anii ’20. În deceniul

următor s-au precizat intenționalități evidențiate mai înainte, s-au modificat accentele. Dar harta a rămas, în datele ei caracteristice, aceea fixată după răsturnările din deceniul al treilea" [16].

Pornind de la cele expuse, procesele derulate atât în cadrul vieții social-politice, cât și în cel al vieții social-economice și culturale necesită a fi examinate prin prisma particularităților specifice celor trei etape de bază, derulate în perioada dintre cele două războaie mondiale. Cheia înțelegerii întregii perioade interbelice este oferită de disputa dintre tradiționalism / tradiționaliști sau forțele care doreau menținerea vechilor stări de fapt într-un deceniu sau altul, și modernitate / moderniști, - respectiv, forțele ce aspirau spre înnoirea structurilor existente.

În planul vieții social-politice mai ales, dar și în cel al vieții social-economice și culturale, prima etapă din cadrul perioadei interbelice (martie-noiembrie 1918 – iunie 1930) atestă nu numai împlinirea marilor înfăptuiri și reforme amintite, dar și, în doar câțiva ani, o modificare radicală a scenei politice. Dispare, practic, definitiv, Partidul Conservator, până atunci cel de-al doilea mare partid din Vechiul Regat, care alterna la guvernare cu Partidul Liberal [17], și apar noi formațiuni politice: averescanii, țărăniștii, naționalii transilvăneni (care în 1926 vor fuziona cu partidul lui Ion Mihalache). Nu numai partidele politice erau noi, dar și fruntașii vieții politice erau alții. În viața politică a României se afirmă inclusiv o seamă de personalități din Basarabia – C. Stere, Pan Halippa, Ion Inculeț ș.a. Și doar Partidul Național-Liberal a rămas puternic și atotstăpânitor inclusiv după 1918, cu dinastia brătienilor și anturajul ei, până când în noiembrie 1928, vor fi nevoiți să cedeze puterea național-țărăniștilor [18].

În planul vieții social-economice, în particular, refacerea se încheie în linii generale în anul 1923, după care urmează o evoluție ascendentă. Către 1929, - anul declanșării crizei economice mondiale, - producția industrială a României era de 2,3 ori mai mare decât în 1913. Reformele din anii imediat postbelici au schimbat în chip radical vechile structuri sociale și politice, dând naștere, din punct de vedere instituțional, unei Noi Românii, total diferite de Vechiul Regat antebelic. Reforma agrară din 1918-1921, în special, - cea mai profundă reformă înfăptuită în Centrul și Sud-Estul Europei după Primul Război Mondial [19], - a contribuit în mod esențial la consolidarea statului național unitar român, realizându-se unul dintre punctele fundamentale cuprinse în rezoluțiile de Unire din 1918. Astfel, din cele 9.242.930 ha, cât reprezenta suprafața moșiilor de peste 100 ha în 1919, au fost expropriate 6.313.480 ha, adică peste 66 %. În consecința lichidării proprietății latifundiare și a transformării României într-o țară de mici proprietari, s-a produs o evidentă ameliorare a întregii vieți economice, sociale și politice, s-a realizat un nou echilibru în distribuția proprietății agrare pe întreg teritoriul României, iar producția agricolă în 1929 a fost cu 140 % mai mare decât în 1922.

În cadrul aceleiași etape (1918-1930), a fost refăcută rețeaua feroviară iar căile ferate au trecut în patrimoniul statului român. Au fost retrase din circulație rublele, coroanele și leii emiși în anii ocupației germane, realizându-se unificarea monetară (august 1920). În 1921 a fost întocmit primul buget al României Întregite, care în anii

următori, după echilibrarea balanței comerciale, a înregistrat excedente considerabile.

Înainte însă ca traumele Primului Război Mondial să fi fost pe deplin cicatrizate, dezvoltarea economică a României a fost puternic afectată de criza economică mondială din anii 1929-1933, cu repercusiuni grave asupra tuturor ramurilor economiei naționale. Fiind o țară puternic ancorată în economia europeană și în cea mondială, România interbelică nu putea, în mod evident, evita efectele depresiunii economice începute în SUA în octombrie 1929 („joia neagră”), care acționa pretutindeni cu „forța devastatoare a unei tornade”, provocând scăderea volumului producției, șomaj în creștere, foamete și mișcări sociale contestatare [20].

Sub presiunea controlului exercitat asupra finanțelor românești de către marea finanță internațională, Banca Națională a României a redus, mai întâi, apoi a suprimat definitiv portofoliul agricol, măsură aplicată în anii 1928 și 1929. Peste un an s-au înregistrat și rezultatele dezastruoase, economia României trecând, în anii 1930-1931, prin cumplitele momente de groază ale crahurilor marilor bănci, după ce lipsa de credit pentru agricultură ruinase și agricultura, și micile bănci țărănești, îndepărtate de la scontul Băncii Naționale [21].

Prăbușirea prețurilor la produsele agricole – deci a veniturilor ce constituiau una din principalele puteri de cumpărare, respectiv debușeuri ale bunurilor industriale – este reflectată de diminuarea valorii producției agro-alimentare și forestiere, care se cifrează în 1932 la numai 94,2 miliarde lei față de 175,6 miliarde lei în 1929, corespunzând astfel unei reduceri de 46 % - superioară deci celei înregistrate în industrie. În consecință, venitul național al României scade de la 195,9 miliarde lei în 1929 la 103,5 miliarde lei în 1932 [22], ceea ce corespundea unei reduceri de 48 %.

În aceste condiții, - agravate de instabilitatea guvernamentală, împrumuturi externe oneroase, coroborate cu controlul experților străini ale căror imixtiuni în treburile interne ale statului au stârnit valul de proteste ale celor care apărau demnitatea națională, „curbele de sacrificiu” etc., - nu este de mirare că deficitele bugetare, respectiv diferențele negative dintre încasările și plățile bugetare ale Statului au ajuns la 17 miliarde lei în 1931 și la 2,4 miliarde lei în exercițiul anului 1933-1934 [23].

La 8 iunie 1930, odată cu revenirea în România și proclamarea sa în calitate de rege Carol al II-lea, este inaugurată o nouă etapă în evoluția României interbelice, în cadrul căreia, menținându-se în continuare prevederile Constituției din 29 martie 1923 și elementele de bază ale modelului democrației liberale, veleitățile prim-ministeriale ale ultimului reprezentant al dinastiei Brătianu vor fi anihilate în mod definitiv, regele mizând tot mai mult pe un rol autoritar în cadrul statului și în detrimentul partidelor politice. În cadrul aceleiași perioade (8 iunie 1930 – 10 februarie 1938), ideologia dreptei reprezentată de Liga Apărării Național-Creștine a prof. A.C. Cuza, și-a precizat în mod definitiv poziția, renunțând la ambiguitățile din anii precedenți [24], astfel încât apele se despart definitiv, separând orientările ideologice pe poziții ireconciliabile.

În plan economic, pentru redresarea situației s-a recurs la masive împrumuturi externe, contractate în condiții dezavantajoase, cu concesionări de bunuri naționale marilor monopoluri internaționale, reușindu-se, cu toate acestea, depășirea consecințelor crizei economice și asigurarea unei noi evoluții ascendente, a unor schimbări calitative semnificative în unele domenii de activitate [25]. Către sfârșitul anilor '30, România ajunge să dețină primul loc în Europa și locul șase din lume la producția de petrol (nivelul maxim de extracție fiind de 8,7 mln. tone în 1936); locul al doilea în Europa la extracția de aur (5.355 kg în 1937), după Suedia; același loc (după URSS) la extracția de gaze (256.491.042 m^3 în 1937). România dispunea de o industrie petrolieră la nivel mondial, în ceea ce privește extracția, prelucrarea, transportul; în rafinăriile din țară se prelucra 95 % din țițeiul extras. România interbelică producea negru de fum, cauciuc sintetic, precum și opt tipuri de locomotive, vagoane de toate categoriile (călători, mărfuri, cisterne), autobuze, motoare electrice, aparate de radio, cazane cu aburi de variate tipuri, elice și piese speciale pentru construcții navale, instalații petroliere la nivelul tehnicii mondiale [26].

În fine, începând cu 10 februarie 1938, odată cu lovitura de stat a regelui Carol al II-lea, care a pretins rolul de „salvator" al națiunii, ajunsă în pragul destrămării ca urmare a luptelor dintre partidele politice, este inaugurată cea de a treia și ultima etapă a perioadei interbelice (10 februarie 1938 – 6 septembrie 1940), încheiată la 6 septembrie 1940 prin abdicarea lui Carol al II-lea în favoarea fiului său Mihai, în vârstă de aproape 19 ani, și instituirea regimului autoritar al mareșalului Ion Antonescu [27].

Personalitate destul de pitorească în peisajul politic interbelic românesc, charismatică și în același timp, extrem de controversată, protagonist al unui șir întreg de scandaluri dureroase, Carol al II-lea a avut, indiscutabil, o altă reprezentare despre putere decât cea obișnuită, renunțând de patru ori la tronul României pentru ca, ajuns la putere, să exercite toate prerogativele regale într-un stil autoritar și în disprețul democrației, aproape prin lovituri de stat. A moștenit o țară ajunsă în hotarele ei firești, edificată de antecesori pe care, la finele domniei, a lăsat-o ciuntită, fără să poarte nici o luptă, fiind, de altfel, singurul suveran român care nu a dus nici un război [28].

Instituită în condițiile în care la orizont se prefigurau tot mai clar perspectivele unei noi conflagrații militare de proporții, dictatura regelui Carol al II-lea a adus cu sine și imperativul ca „toți factorii care constituie economia națională, trebuiesc stimulați și dirijați către unicul țel al economiei de război". „Aceasta este porunca ceasului de față", - subliniau D. Popescu și V. Mihuț. – Mâine când va fi altfel, vom reveni la ceea ce a fost sau ne vom adapta la ceea ce va fi atunci. Astăzi, însă, economia de război nu face altceva decât să cheme toate forțele economice ale țării la realitățile clipei pe care o trăim și să înalțe potențialul economic al nației la un grad cât mai înalt" [29]. Pentru realizarea noilor comandamente ale economiei de război, erau binevenite și noi procedee, preluate din domeniul militar, considerându-se că „spionajul poate ridica o țară în fruntea altor țări, mult mai muncitoare" [30].

Dictatura regală, așa cum pe bună dreptate afirmă istoricul Ovidiu Pecican într-un recent volum privind istoria și istoriografia României interbelice, a marcat în plan

politic renunțarea la democrație, la sistemul pluripartidist, la deplinătatea libertăților și drepturilor cetățenești, inaugurând sistemul puterii discreționare a unuia singur, înlocuind sistemul de partide cu o singură formațiune-marionetă și inaugurând recursul la crima politică din inițiativa celei mai înalte oficialități, regele însuși [31]. Paradoxul acelei situații, conform aceluiași istoric, constă în faptul că, în loc ca autoritarismul să fi adus măcar beneficiul unui control statal mai riguros asupra derapajelor de la legalitate, corupția s-a extins și s-a cvasi-oficializat, grație rapacității lui Carol al II-lea și sistemului de distribuire a grațiilor regale pe care l-a creat [32].

Din punct de vedere economic, etapa cuprinsă între instaurarea dictaturii regelui Carol al II-lea și notele ultimative sovietice din iunie 1940, a fost marcată de adoptarea unei controversate reforme administrative, care nu a reușit să-și probeze nici necesitatea și nici eficiența, dat fiind timpul extrem de scurt în care s-a implementat (14 august 1938 – iunie 1940). Conform prevederilor acelei legi, în locul împărțirii teritoriului României pe cele 9 provincii istorice (Oltenia, Muntenia, Dobrogea, Moldova, Basarabia, Bucovina, Transilvania, Banat și Crișana-Maramureș) a fost instituită împărțirea acestuia în 10 noi ținuturi: Olt, Bucegi, Marea, Dunărea de Jos, Nistru, Prut, Suceava, Mureș, Someș, Timiș [33].

Așa cum menționa unul din adepții și promotorii respectivei reforme, Ovidiu Al. Vlădescu, considerentele de natură economică în favoarea instituirii ținuturilor în calitate de noi unități administrative, erau următoarele: o capacitate mult mai mare, pentru fiecare din noile ținuturi, de control bugetar sau de reconstrucție a țării; o mai bună difuzare a activității economice, concentrată până atunci preponderent în capitala României; s-au avut în vedere inclusiv curentele economice reale, anumite împrejurări speciale determinând fluxuri precise de schimb de la un ținut la altul; o grupare mai organică între județe din punctul de vedere al activității și omogenizării intereselor economice [34]. În opinia aceluiași autor, noua împărțire administrativă corespundea întru totul „scopurilor descentralizării administrative” și nu rămânea decât ca „mijloacele și condițiile care au ajutat la dezvoltarea Bucureștiului să poată trece de acum înainte de partea orașelor reședințe de ținuturi” [35].

La modul general, evoluția social-economică a României Întregite, inclusiv a Basarabiei, a fost facilitată și favorizată de faptul că din 1918 și până în februarie 1938, în statul național unitar român a funcționat un regim democratic de factură liberală europeană [36], chiar dacă în special după 1933 criticile la adresa acestuia s-au întețit, organizațiile extremiste câștigând tot mai mult teren, în condițiile unei toleranțe tot mai evidente din partea guvernelor. Încercarea unor oameni politici ai vremii, inclusiv a regelui Carol al II-lea, de a folosi Garda de Fier ca masă de manevră s-a dovedit dăunătoare, slăbind capacitatea de rezistență a democrației românești.

Este de remarcat, totodată, că în timp ce în 1919 în covârșitoarea majoritate a statelor europene (28) funcționau regimuri democratice de diferite nuanțe, evoluțiile produse pe parcursul a două decenii interbelice au făcut ca în 1940 numai în patru state democrația să supraviețuiască, în timp ce în 12 existau regimuri dictatoriale, iar 14 erau

ocupate de țările totalitare (Germania, Uniunea Sovietică, Italia, Ungaria). Fiind o parte integrantă a spațiului european de cultură și civilizație, România interbelică a cunoscut un regim politic similar celui înregistrat în majoritatea statelor continentului [37], evoluția acestuia fiind influențată decisiv de deteriorarea vieții politice europene din anii '30, de declanșarea celui de Al Doilea Război Mondial și, nu în ultimul rând, de succesele obținute de cele două mari puteri totalitare – Germania lui Hitler și Uniunea Sovietică a lui Stalin.

Referințe:

1. Doru Dumitrescu, Mihai Manea, Mirela Popescu, Mica enciclopedie a Marelui Război (1914-1918), Editura Corint Educațional, București, 2014, p. 5-6.
2. I. Saizu, Al. Tacu, Europa economică interbelică, Institutul European, Iași, 1997, p. 5-6.
3. Pierre Milza, Serge Berstein, Istoria secolului XX. Vol. 1: Sfârșitul „lumii europene" (1900-1945). Traducere: Marius Ioan, Editura BIC ALL, București, 1998, p. 106.
4. Cf. Ioan Lupaș, Istoria Unirii românilor. Ed. a II-a. Cuvânt înainte: Ioan Scurtu, Editura Scripta, București, 1993, p. 281.
5. Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, România după Marea Unire. Vol. II. Partea I. 1918-1933, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. V-VI.
6. Istoria românilor. Vol. VIII: România Întregită (1918-1940). Coord.: Ioan Scurtu, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. IX.
7. Ibidem, p. X.
8. Ion Agrigoroaiei (coord.), Ovidiu Buruiană, Gheorghe Iacob, Cătălin Turliuc, România interbelică în paradigmă europeană. Studii, Editura Universității „Al. I. Cuza", Iași, 2005, p. 10.
9. Ibidem, p. 9.
10. Ioan-Aurel Pop, Istoria, adevărul și miturile (Note de lectură), Editura Enciclopedică, București, 2014, p. 305.
11. Ion Agrigoroaiei, Considerații privind locul perioadei interbelice în istoria României, în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol", Iași, Tomul XIX, 1982, p. 81.
12. Istoria românilor. Epoca contemporană, Ministerul Științei și Învățământului al Republicii Moldova, Chișinău-Galați, 1992, p. 107.
13. Alexandru V. Boldur, Istoria Basarabiei. Contribuții la studiul istoriei românilor. Vol. I: Epocile vechi (până la sec. XVII), Tipografia „Dreptatea", Chișinău, 1937; Idem, Contribuții la studiul istoriei românilor. Istoria Basarabiei sub dominațiunea rusească (1812-1918). Politica. Ideologia. Administrația, Tipografia „Tiparul Moldovenesc", Chișinău, 1940; Idem, Basarabia românească, Tipografia „Carpați", Petre Bărbulescu, București, 1943.

14. Problema Basarabiei în lumina principiilor și actelor juridice internaționale (Contribuțiuni la cunoașterea raporturilor politico-diplomatice româno-ruse). Teză de doctor în drept. Universitatea „Regele Ferdinand I” din Cluj-Sibiu, Facultatea de Drept, Secția politico-economică, susținută de D. Th. Pârvu, Tipografia Școalei Superioare de Război, București, 1944, 473p. + XXIII.
15. Zigu Ornea, Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea, Editura Eminescu, București, 1980, p. 19.
16. Ibidem, p. 22-23.
17. Const. Gr. C. Zotta, N. Tulceanu, Partidele politice din România. Istoricul și programele lor, Tipografia „Revistei Geniului”, Librăria „Cultura Poporului”, București, 1934, p. 29-36.
18. Ibidem, p. 83-84.
19. C. Murgescu și D. Hurezeanu, Reformele agrare din Europa după primul război mondial, în „Revista de istorie” (București), tom 33, nr. 11, 1980, p. 2048-2050.
20. Milton & Rose D. Friedman, Liber să alegi. Un punct de vedere personal. Traducere: Petre Mazilu, Editura BIC ALL, București, 1998, p. 57.
21. D.I. Cucu, Revizuiri și demascări. Problemele statului naționalist și recensământul general al României din 1941, în Recensământul general al României din 1941, Imprimeria Centrală, București, 1941, p. 95-97.
22. Nicolae P. Arcadian, Industria română, Imprimeria Națională București, 1934, p. 186, 217.
23. Roman Moldovan, Formarea și mișcarea capitalurilor în România în perioada 1925-1938, Editura Bucovina, București, f.a., p. 40.
24. Const. Gr. C. Zotta, N. Tulceanu, Partidele politice din România. Istoricul și programele lor, Tipografia „Revistei Geniului”, Librăria „Cultura Poporului”, București, 1934, p. 17-18.
25. Maria Mureșan, Istoria economiei. Epoca modernă și contemporană, Editura Economică, București, 1995, p. 335-336.
26. Ioan Scurtu, Istoria României în anii 1918-1940. Evoluția regimului politic de la democrație la dictatură, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1996, p. 11.
27. Istoria României în date. Coord.: Dinu C. Giurescu. Ed. a III-a revăzută și adăugită, Editura Enciclopedică, București, 2010, p. 418.
28. Regii României. O istorie adevărată, Editura Tess Expres, București, 1998, p. 107-108.
29. D. Popescu și V. Mihuț, Economia de război și războiul economic, Institutul de arte grafice „Lupta” N. Stroilă, București, 1939, p. 3.
30. Ion I. Anastasiu, Războiul secret (spionajul), F.e., București, 1933, p. 8.
31. România interbelică: istorie și istoriografie. Coord.: Ovidiu Pecican, Editura Limes, Cluj-Napoca, 2010, p. 7.

32. Ibidem.
33. Anuarul statistic al României, 1939 și 1940, Imprimeria Națională, București, 1940, p. 3, 14-15.
34. Ovidiu Al. Vlădescu, Organizarea aparatului de stat, în Aspecte ale economiei românești. Material documentar pentru cunoașterea unor probleme în cadrul planului economic, Tipografia Curții Regale F. Göbl Fii, S.A., București, 1939, p. 21-22.
35. Ibidem, p. 22.
36. Istoria României în date. Coord.: Dinu C. Giurescu. Ed. a III-a revăzută și adăugită, Editura Enciclopedică, București, 2010, p. 355.
37. Ioan Scurtu, Istoria României în anii 1918-1940. Evoluția regimului politic de la democrație la dictatură, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1996, p. 190-191.

„SE CUVINE O FACULTATE DE TEOLOGIE LA CHIȘINĂU?” – ÎNTREBA PROFESORULUI UNIVERSITAR CONSTANTIN TOMESCU ÎN 1942

„IS A FACULTY OF THEOLOGY IN CHIȘINĂU APPROPRIATE?” – WAS ASKING UNIVERSITY PROFESSOR CONSTANTIN TOMESCU IN 1942

Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC, ORCID: 0000-0001-5628-4645
Institutul de Istorie al USM,
Chișinău, Republica Moldova

CZU: 94:378.4:211(478-25) e-mail: silvia.corlateanu2006@yahoo.com

With the entry of Soviet troops into Bessarabia, on June 28, 1940, the Romanian administration was forced to take refuge on the right side of the Prut. The Faculty of Theology from Chișinău was evacuated to Iași. After the restoration of the Romanian administration in Bessarabia, in the summer of 1941, the Faculty of Theology no longer returned to Chișinău, but was transferred to Cernăuți. This created difficulties in the teaching and learning process, the transfer to Cernăuți of the teaching staff and also of the students, the loss of the archive of the first University in Chișinău – Faculty of Theology – Branch of the University „A. I. Cuza” from Iași. Among those who insisted that the Faculty of Theology return to Chișinău was the university professor Constantin Tomescu, the one who founded the Faculty in 1926 and who served as vice-dean for a long time. After a series of steps regarding the return of the Faculty to Bessarabia, in January 1942, he publishes a communication entitled „Is a Faculty of Theology in Chișinău appropriate?”, a work that disappeared after 1944 from the libraries in Chișinău. The copy found in the Library of the Holy Synod in Bucharest allows us to reconstruct an important page in the history of the Faculty of Theology in Chișinău.

Keywords: *Interwar Bessarabia, Faculty of Theology in Chișinău, Constantin Tomescu, university education in Bessarabia.*

Anul 1918 a reprezentat nu doar anul unirii Basarabiei cu Țara-mamă, dar, a devenit și anul în care mulți tineri, absolvenți ai Facultăților din România, încep carierele profesionale, pe meleaguri basarabene. Printre aceștea s-a numărat Constantin Tomescu, absovent al Facultății de Teologie din București, trimis în Basarabia sa-l asiste pe Nicodim Munteanu (viitorul Patriarh Nicodim), numit în fruntea Biserii Românești din Basarabia[1]. Având nevoie de oameni pentru a întocmi cancelaria eparhială, vlădica Nicodim, de comun acord cu ministrul Cultelor și al Instrucțiunii, Simion Mehedinți, îl numește pe Constantin N. Tomescu în funcția de secretar general al Mitropoliei Basarabiei. Ceea

[1] În inie 1918, Nicodim Munteanu este numit locțiitor de arhiepiscop al Chișinăului și Hotinului.

ce părea o slujbă temporară s-a dovedit a fi o activitate întinsă pe mai bine de două decenii[2].

Alături de activitatea pe teren administrativ bisericesc, Constantin Tomescu desfășoară o intensă activitate pe tărâm cultural. La Chișinău, el găsește revista „Luminătorul", scoasă de mai mulți ani în limba română dar redactată cu litere chirilice de către iconomul mitrofor Constantin Popovici. Se alătură colaboratorilor revistei, publică o serie de studii despre istoria românilor, devenind, în timp, redactor al acestei reviste. Împreună cu profesorul universitar Toma G. Bulat, inițiază, la Chișinău, apariția revistei trimestriale de istorie și geografie a Moldovei dintre Prut și Nistru, „Arhivele Basarabiei", care a apărut în perioada anilor 1929-1938. Scopul „Arhivelor Basarabiei" era „studierea pământului și a omului acestui ținut de graniță" [1], având o „orientare patriotică, de dezvoltare a conștiinței naționale și de contribuire la scrierea istoriei adevărate a țării" [3, p. 76]. Revista s-a bucurat de atenție sporită din partea autorităților și istoricilor. A fost susținută de Nicolae Iorga care se interesa mereu de documentele noi tipărite în paginile revistei. Constantin N. Tomescu a fost, totodată, și unul din redactorii „Revistei istorico-bisericești din Chișinău" prin intermediul căreia se readuceau în atenție istoria bisericii din Basarabia [10, p. 10-30]. Substanțiala operă istoriografică a lui Constantin Tomescu însumează un număr total de peste 50 de lucrări[3].

Una din marile satisfacții din viața lui Constantin Tomescu a fost contribuția personală la înființarea și activitatea Facultății de Teologie din Chișinău. Memoriile lui Constantin N. Tomescu, editate într-un volum de 1100 pagini [13], se constituie într-o sursă esențială de cunoaștere a activității acestei instituții, cu un rol major în viața spirituală a Basarabiei interbelice [9, p.17].

Proiectul Facultății de la Chișinău, a fost aprobat în 1926, cu sprijinul mareșalului Alexandru Averescu, al poetului Octavian Goga și al profesorului și filosofului Ioan Petrovici, pe atunci ministrul Instrucțiunii și Cultelor [6, p. 14171]. În cadrul acestei Facultăți Constantin Tomescu, care, în 1927 își ia doctoratul în teologie devine profesor de „Istoria Bisericii Ortodoxe Române" și prodecan. În condițiile în care majoritatea profesorilor din cadrul tinerei Facultăți erau cu domiciliul stabil în alte orașe și făceau naveta la Chișinău, Tomescu, ca om al locului, este cel care „ține în mână" Facultatea, din punct de vedere administrativ. Din colectivul de profesori au făcut parte multe nume

[2] Despre activitatea lui Constantin Tomescu, secretar al Mitropoliei Basarabiei în perioada interbelică, a se vedea sursele bibliografice [4].

[3] În unul din capitolele memoriilor sale întitulat „Strădania mea publicistică" relatează cele mai relevante lucrări istoriogarfice ale lui C. Tomescu, printre care merită a fi numite: *Istoria Sfintei Mănăstiri Hârjauca,* Chișinău, 1924; *Episcopia Hotinului. Date istorice și statistice,* Chișinău, 1925; *Documente și scrisori din familia Andronachi Donici,* Chișinău 1928; *Catagrafia Basarabiei din 1817,* Chișinău 1928; *Înființarea Episcopiei Chișinăului și Hotinului (1813)*, în „Arhivele Basarabiei", an I, 1929, nr. 1; *Exarhul Gavriil și Mitropolitul Ignatie al Ungrovlahiei, 1810,* în „Arhivele Basara¬biei", an. II, 1930, nr. 2; *Știri catagrafice din Biserica Moldovei din 1809; Documente basarabene,* 2 volume, Chișinău 1928-1938 (în colaborare cu Visarion Puiu, Ștefan Be¬rechet, Ștefan Ciobanu și Leon T. Boga) ș.a.

mari, precum Grigore Pișculescu (Gala Galaction), Nichifor Crainic, frații Cicerone și Valeriu Iordăchescu, Ioan Savin, Ștefan Ciobanu, Constantin Fedeleș, Constantin Tomescu, Ilie Tocan, Nicolae Timuș, Alexandru Boldur, Toma G.Bulat, Vasiel Radu, Petre Constantinescu, Serghie Bejan, arhimandritul Iuliu Scriban [11, p. 172].

Viața studențească în cadrul Facultății de Teologie a devenit, după înființarea facultății, una activă, studenții fiind angrenați în numeroase activități cultural-misionare, excursii cu caracter duhovnicesc etc. Procesul de instruire a studenților teologi cuprindea, alături de însușirea materiei de program, finalizată în examene anuale, elaborarea și susținerea, la încheierea ciclului didactic, a tezelor de licență. Chiar dacă au fost puține, totuși, la Facultatea de Teologie din Chișinău au fost cazuri de susținere a tezelor de doctorat în corespundere cu Regulamentul Facultății de Teologie.

Corpul didactic al Facultății a fost un îndrumător sensibil al preoțimii din județele Basarabiei care se preocupa inclusiv cu problemele de ameliorare a stării materiale a preoțimii, ca o condiție a îmbunătățirii activități acestora. Această grijă s-a manifestat mai ales în anii crizei economice, care a lovit în toate categoriile sociale.

Printre multe alte obiective, Facultate era antrenată într-un vast proiect de refacere a ecumenicității ortodoxiei, ruptă de disputele naționaliste ale secolului al XIX-lea și de loviturile aplicate de bolșevism. Pe parcursul anilor, de la înființare până în anul 1940, Facultatea a devenit un puternic centru cultural care a contribuit la pregătirea elitei culturale basarabene, la integrarea provinciei în viața spirituală românească. Nu mai puțin important a fost factorul politic. Prin înființarea Facultății s-a urmărit consolidarea autorității instituțiilor statului român în provincie, cultivarea sentimentului de încredere în rândurile populației [12, p. 17].

În ultimii ani de funcționare la Chișinău, în activitatea Facultății au intervenit unele modificări, determinate de *Legea pentru învățământul teologic superior*, promulgată prin decret regal la 18 mai 1938. Articolul 1 (unu) al Legii, prin care se prevedea funcționarea a trei facultăți de teologie în cadrul universităților din București, Iași și Cernăuți [7], punea în gardă colectivul administrativ și profesoral al Facultății de Teologie de la Chișinău. Starea de încordare îi făcea să presupună că Facultatea va fi transferată la Iași. În ședințele Adunări Eparhiale, membrii Consiliului Eparhial din Chișinău, în cadrul discuțiilor asupra activității comisiei culturale, și-au exprimat dezacordul cu prevederile legii respective. Preotul econom stavrogor Pavel Guciujna, profesorul universitar și secretar al Mitropoliei Basarabiei - Constantin Tomescu, membrul comisiei culturale Alexandru Albu, alți participanți la ședință, au pledat pentru păstrarea Facultății, unul din argumente fiind pericolul care venea de peste Nistru. În urma discuțiilor, deputații Adunării Eparhiale, reuniți în ședința din mai 1938, au adoptat o moțiune cu referire la noua lege a învățământului teologic superior, în care se argumenta necesitatea funcționării în continuare a Facultății de Teologie la Chișinău. În moțiune se menționa importanța pe care a avut-o Facultatea în cei 12 ani de existență la Chișinău, aceasta fiind „o cetate puternică a credinței și românismului la granița despărțitoare, nu între două țări, ci între două lumi” [5, p. 96]. Se mai aprecia

rolul înalt al Facultății de Teologie din Chișinău în pregătirea preoților bine instruiți și devotați cauzei creștine și naționale [5, p. 96].

Raptul Basarabiei din vara anului 1940 au determinat în mod inevitabil evacuarea Facultății de Teologie din Chișinău la Iași, odată cu alte instituții ale statului. În perioada anilor 1940-1941 Facultatea a activat la Iași, ca după anul 1941 să fie transferată la Cernăuți.

Printre altele, Constantin Tomescu revine în 1941 în Basarabia, împreună cu Visarion Puiu, marele său prieten numit la cârma Misiunii Bisericii Ortodoxe Române în Transnistria, unde sprijină, după puteri, eforturile de renaştere a credinţei creştine între Nistru şi Bug. Astfel, deşi la o vârstă destul de înaintată, Constantin Tomescu îşi împarte existenţa în anii războiului între Cernăuţi (unde fusese transferată Facultatea de Teologie), Chişinău şi Odessa (în calitate de inspector general administrativ bisericesc).

Mâhnirea și tristețea care l-au cuprins din pricina faptului că Facultatea de Teologie nu a revenit acasă, la Chișinău, acolo „unde era necesară mai mult ca niciodată” l-a făcut să publice o lucrare în care exprima doleanța, anunțată încă în 1938, precum că Facultatea de Teologie trebuie să activeze la Chișinău. Aducând mai multe argumente de ordin cultural și național, Constantin Tomescu vorbește și despre pericolul care vine de peste Nistru și care solicită neîntârziat revenirea în Chișinăul de graniță a „bastionului cultural” – Facultatea de Teologie.

Lucrarea a fost publicată în ianuarie 1942 într-un tiraj suficient de mare și se prezenta ca o chemare la rațiune pentru revenirea Facultății de Teologie de la Cernăuți la Chișinău. După reanexarea Basarabiei de către URSS și „curățirea” efectuată de cenzura sovietică în bibliotecile din RSS Moldovenească, lucrarea lui Constantin Tomescu nu se mai găsește în nicio bibliotecă din Republica Moldova. Mai mult, refugiat la Sibiu, Constantin Tomescu nu va mai reveni în Basarabia lui dragă niciodată.

Arestat în anul 1948, în condiţiile declanşării amplelor represiuni împotriva elitelor vechii Românii, pentru acuzaţia de omisiune de denunţ (câteva persoane arestate îi pomeniseră numele, iar el era „vinovat” că nu le denunţase Securităţii) [2], profesorul Tomescu a fost arestat, judecat şi achitat în februarie 1950. La scurt timp însă, în mai 1950, era din nou arestat şi închis administrativ la închisoarea Sighet, în calitate de demnitar într-unul din guvernele „burghezo-moşiereşti” [8, p. 210]. Eliberat în vara anului 1955, Constantin Tomescu s-a stabilit cu domiciliul nominal la fiul său, Nicolae, în Bucureşti. Prin mijloace specifice, agenţii poliţiei politice au stabilit că profesorul Tomescu a păstrat legături cu clerici basarabeni precum Pavel Guciujna, Vladimir Bârjoveanu, Boris Bobcenco, Dumitru Balaur, Vasile Ţepordei şi alţii. Sentimentele lui Constantin Tomescu pentru Basarabia au fost exprimate într-o poezie, intitulată „Dor de Basarabia”, pe care a recitat-o cu prilejul unei pomeniri a regretatei sale soţii Olga Poliacov pe care o numea „fiică a Basarabiei”. Din cauza acestei poezii, Securitatea l-a considerat pe Constantin Tomescu drept o persoană ce „caută să menţină psihoza în rândurile basarabenilor despre un nou război, iar Basarabia va fi eliberată”. De aceea, în iunie 1958, profesorul Tomescu era luat în lucru în dosar individual, pentru a i se documenta mai temeinic activitatea sa

„ostilă”, îndreptată împotriva Uniunii Sovietice. Cum în 1958 deja începuse în România al doilea val de represiune generalizată, profesorul Tomescu a fost arestat la 25 august 1958, de Securitatea Suceava, inițial pentru manifestările sale naționaliste. În concluziile de învinuire din cadrul procesului i s-a reținut printre acuzații și poezia amintită mai sus, însă principalul capăt de acuzare a fost legat de un aspect de natură politică. Procesul asupra lui Constantin Tomescu i-a încriminat 20 de ani de temniță grea pentru „crimă și uneltire contra ordinii sociale” În 1960 este încarcerat la Jilava de unde a fost eliberat la 11 aprilie 1964, în baza decretului de grațiere 176/1964 al Consiliului de Stat al Republicii Populare Române. A trecut la cele veșnice în 1983.

Cu ajutorul colegilor de la Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului al Academiei Române și cu susținerea preotului dr. Dorin Iancu, lucrarea înserată mai jos a fost identificată în Biblioteca Sfântului Sinod din București. Așa cum am fost privați de dreptul de a avea acces la o parte din publicațiile apărute în perioada interbelică și în perioada celui de-Al Doilea Război Mondial, considerăm o datorie a noastră morală să reproducem textul integral al lucrării lui Constantin Tomescu „Se cuvine o Facultate de Teologie la Chișinău?”. Am păstrat textul intact al lucrării, publicându-l exact în forma în care a fost tipărit în anul 1942, fără a interveni în structură, ortografie, sintagme, exprimări. Considerăm că această „rugă” argumentată, a profesorului universitar la Facultatea de Teologei din Chișinău, în anii 1926-1940, Constantin Tomescu – pentru revenirea Facultății acasă, demonstrează, o dată în plus, importanța acestei instituții ca un adevărat centru de cultură națională și ca o instituție de învățământ superior teologic, fără de care credința ortodoxă română din Basarabia ar fi suferit mult.

Personalități de seamă a vieții științifice, culturale și bisericești, printre care s-a numărat și Constantin Tomescu, au instruit și educat generațiile de studenți în spiritul credinței în neam și biserică, contribuind prin aceasta la pregătirea unei elite intelectuale și impulsionând, astfel, întreaga viață spirituală din Basarabia. Astăzi, când „pericolul de la Răsărit” întinează din nou libertatea popoarelor mici, acest studiu al lui Constantin Tomescu, până la un anumit punct, revine din nou în actualitate. Prezentăm mai jos textul integral al lucrării lui Constantin Tomescu.

Surse bibliografice:

1. Arhivele Basarabiei, nr. 1, 1929. Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, Chișinău, 1929.
2. Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, fond „Penal”, dosar nr. 852, vol. II, f. 229.
3. CORLĂTEANU-GRANCIUC, S. Revista „Arhivele Basarabiei” (1929-1938) și autorii ei. În: *Pergament. Anuarul Arhivelor Republicii Moldova*. Volum II, Chișinău, 1999, p. 76. ISBN 9975-72-038-2.
4. CORLĂTEANU-GRANCIUC, S., ENACHE, G., Constantin N. Tomescu, profesor universitar și secretar al Mitropoliei Basarabiei în perioada interbelică,

schiță de portret*,* în: *Revista de Istorie a Moldovei*, nr, 1-2, 2019, p. 176-183. ISSN 1857-2022.
5. Darea de seamă a Consiliului Eparhial Chișinău pe anii 1937-1938*,* Chișinău, 1938, p. 96.
6. Decizia nr. 97118/1926, în „Monitorul oficial", nr. 207, 17 septembrie 1926, p. 14171.
7. Decret-Lege pentru învățământul teologic superior și seminarial al Bisericii Ordodoxe Române, „Monitorul Oficial", nr. 113, 19 mai 1938.
8. ENACHE, G. *Constantin Tomescu, un basarabean prin „adopție culturală*", în: „In honorem Ion Șișcanu. Studii de istorie a românilor". Cahul, 27 martie 2011, p. 210. ISBN 978-9975-914-53-6.
9. ENCIU, N. Habent Sua Fatta Libelli. Jurnalul de amintiri al lui Constantin Tomescu*,* în: *Revista Literară*, mai, 2020, p. 17.
10. MIHAIL, Z. Traduceri nicodimiene de istorie biblică în perspectivă fililogică*.* În: *Patriarhul Nicodim Munteanu – traducător. Studii*. Editura Arhiepiscopiei Dunărea de Jos. Galați, 2019, p. 10-30. ISBN 978-606-8890-37-1.
11. PALADE, G. Facultatea de Teologie din Chișinău. Profesorii și studenții (1926-1940), în: *Integrarea Basarabiei în viața spirituală românească (1918-1940). Studii*. Ediție îngrijită de Igor Șarov, Igor Ojog, Chișinău, Editura Cartdidact, 2010, p. 172. ISBN 978-9975-9847-7-5.
12. POPOVICI, C. Un deziderat al clerului din Basarabia, în: *Luminătorul*, 1925, nr. 9, pp.17-21;
13. TOMESCU, C. *Jurnal din viața mea*. Ediție îngrijită de Silvia Corlăteanu-Granciuc și George Enache, Chișinău, Cartdidact, 2018. ISBN 978-9975-139-83-0.

Text integral

„Constantin N.Tomescu
Profesor Universitar
Se cuvine o Facultate de Teologie la Chișinău?
1942

Năvălirea asupritorilor barbari peste Basarabia, în iunie 1940, avea să reducă la tăcere, în primul rând și aici, cum era de așteptat, toate așezămintele de cultură și educație creștină și de sfințire în numele Mântuitorului Iisus Hristos. Apocaliptica lor dușmănie s-a îndreptat, vreme de 23 de ani, în deosebi împotriva vieții creștine de pe întinsul rusesc: a rupt legătura omului cu Dumnezeu, dărâmându-i ori întinând sfintele case de închinare și prigonind pe cei credincioși, a sufocat sfinții slujitori și a oprit izvoarele de creștinească învățătură; prin porunci draconice, prin cumplite persecuții și însângerate pedepse, fiara bolșevică a îndobitocit pe om, răpindu-i toată cultura lui, adunată cu strădanie de veacuri, tocmai socotindu-i-se, cum și este, ca rod al înnoirii creștine în lume. În locul acestor bunuri distruse nu s-a pus nimic; căci nihilismul rusesc, altădată atitudine antițaristă, a reînviat de la 1917, sub o altă înfățișare, antinațională, care tindea

să distrugă întregul fundament al statului, să nimicească însăși viața poporului, răpind libertatea individuală, necinstind familia, desființând proprietatea și întunecând orizonturile sufletești.

Deși bolșevismul clădise obstacole uriașe la Nistru, ca ochiul să nu vadă nimic peste maluri și urechea să nu prindă nici șoapta, totuși lumea creștină s-a informat ce venin fierbe satana acolo în cazanul ei, mestecând cu lingură jidovească. Și de aceea, când s-a aflat, și aceasta întâmplător, că bolșevicii vin să-și verse veninul și peste pământul strămoșesc și creștin al Basarabiei, preoți în frunte cu Vlădica și profesorii de Teologie cu tinerii lor studenți ș-au părăsit totul pe loc, refugiindu-se la umbra Bisericii din Țara mamă. Numai așa se putea salva, atât viața acestor ucenici ai Domnului, cât și tezaurul local de cugetare, de sfințire și de faptă creștină.

Cine a socotit că poate sau trebuie să rămână pe loc, în Basarabia și Bucovina de Nord, anume să dea piept cu satana și să o înfrângă, a greșit, și, din însăși experiență proprie, a început să regrete chiar după câteva săptămâni de viață cu bolșevicii. N-am auzit niciun cleric, și niciun alt intelectual, sau chiar sătean mai răsărit nu poate fi, care să nu se tânguiască de amarnice suferințe, pricinuite de păgâni, și că toți cei rămași ajunseseră la limita sfâșietoare a durerilor lor; de nu venea Armata noastră, ei nu mai supraviețuiau, ori ar fi fost asasinați și asvârliți cu grămada prin beciuri astupate – și câte vor mai fi existând nedescoperite – ori îi expulzau spre ghețuri, de unde întoarcere nu mai este. Și iarăși, o altă dovadă a chinurilor și a însângeratei lor vieți mai este îmbulzeala ce dădeau la Prut, ca să-l treacă, atâți preoți și altă lume, după ce au trăit câtva timp lângă bolșevici. Pe unii i-am sfătuit eu și cu insistență până la ultima clipă, să nu rămână, mai ales că ei nu erau slujitori de parohie și nici n-aveau vreo ascultare directă în popor. Cei care n-au vrut, sieși și-au adunat suferinți crâncene, căci alergau apoi îngălbeniți la gară după convoaiele de repatriați, jelindu-se la toți, că nu mai pot răbda, și să le ajute și lor să vină-n Țară. Nu am în vedere aici pe clericii din sate și călugări, cari, din pricina vârstei ca și recunoașterii la vreme a năvălirii barbarilor, au fost surprinși pe loc, unii chiar în vremea săvârșirii sf. Liturghii de ziua sf. Apostoli Petru și Pavel.

Peste Nistru, înainte de 1917, era o uriașă armată duhovnicească, cu Patriarhul în frunte, vlădici mari și luminați, cu nesfârșite coloane de slujitori duhovnicești, atâtea Academii și Facultăți de Teologie, în ele trudind mii de tineri voinici și studioși. Ce luptă au putut să dea aceștia cu satana bolșevizantă și la ce rezultate au ajuns? Mai toți, în deosebi cari au încercat vreo agitație sau măcar au căzut în bănuială, au fost asasinați și deportați, lucrul lor prefăcut în cenușă.

E drept, că unii clerici, dar nu mulți de pe Nistru, au rămas cu norodul, să-și continue viața în căminul lor, lângă păstoriții lor, să le mai servească câte-o sfântă slujbă în zile grele, însă nici ei n-au putut fi multă vreme dârji; unii și-au răscumpărat dragostea de norod cu prețul ființii lor pământești. Acestea-s jertfe prețioase, se cuvine să le cinstim. O luptă împotriva antihristului s-a dat acolo, însă tăcută; nu cu teologhisire, ori cu cadelnița în mână, ci în taină. Lupta a fost a poporului. El a răbdat prigoana în tăcere, dar în suflet ș-a păzit din tezaurul credinții sale creștine. Acolo a fost și izbânda. Deci, după

cât a lucrat mai înainte, sub țarism, Biserica rusă prin știința și clerul ei, la atâta roadă avea și dreptul să se aștepte, roadă ce se rumenește acum, la ivirea soarelui libertății de conștiință. Când au apărut în satele transnistriene preoți confesori români, mulți locuitori îngenunchiau, cerându-le binecuvântarea; dar se arătau și alții, reținuți, care priveau la asemenea scene cu indiferență, poate și cu vrăjmășie, atâta doar că ei acum nu mai aveau putere să reacționeze. Totuși Rusia, în deceniile de bolșevism, de comunizare și acțiune anticreștină, nu poate înfățișa o asemănare și nici comparație îndestulătoare cu istețimea și jertfa creștină din veacurile primare. Nici să n-o căutăm, întrucât situațiile sunt pe alte planuri, iar rosturile Bisericii fiind diferite atunci și acum. Dar nici nu-i momentul a se arunca Bisericii rusești vreo vină. Ea a semănat, pe cât a putut, în vremea normală, și acum s-au cules roadele; că ele-s multe, bune, ori neîndestulătoare și acre, aceasta-i problemă mai largă, ce atinge variate laturi, și se cuvine a fi studiată serios. O asemenea privire în adânc s-ar cuveni să se facă și despre roadele cele duhovnicești din Basarabia noastră, în vremea stăpânirii păgânești și după aceea.

Dar aici eu urmăresc alt scop și de aceea revin la indicația titlului acestor rânduri.

Așa dar, apăsarea antihristă ne-a constrâns, să părăsim lucrul teologhisirii noastre de la Chișinău. Toți profesorii ne-am refugiat din prima clipă, și mulți studenți au fost cu noi, iar alții, destul de numeroși, au venit din urmă. Pe loc a rămas intacte: clădirea mare a Facultății de Teologie cu internatul ei, așa de comode, luminoase și cald primitoare, capela, locuințele profesorilor și întreaga bibliotecă; din nenorocire, s-a lăsat acolo și toată arhiva Facultății, deși, în ziua evacuării, se încărcaseră câteva lăzi cu dosarele și registrele mai de seamă ale Facultății și ale internatului, și la dispoziție erau două care și trăsura gospodăriei, pentru transportarea lor la gară; le-am văzut, și am fost asigurat că ele vor fi salvate. Cum s-a făcut însă, de au rămas pradă păgânilor? Cine a vrut aceasta? Va fi desigur cineva vinovat și de o atare pierdere.

Era 28 Iunie. În luna următoare încă nu se luase nici-o dispoziție pentru funcționarea Facultății noastre în Țară. Circulau doar variate versiuni, ca și pentru Facultatea refugiată din Cernăuți, că s-ar desființa una sau chiar amândouă, ori că ambele fuzionează cu cea din București, sau că una se mută la Cluj, alta la Iași. În această stare de nehotărâre, Prea Fericitul Patriarh Nicodim a făcut un pas sigur. Era la mănăstirea Neamț. Acolo a binevoit să convoace Sf. Sinod permanent, care să se pronunțe anume pentru aranjarea situației acestor Facultăți refugiate. Faptă de toată lauda cea bună și de demnitate pentru Biserică. La ședință au fost invitați decanii și unii profesori teologi. A fost o întrunire de înaltă însemnătate și de real folos. Cred că e și cea dintâi în vremea din urmă. Firesc este ca și altele, și cât de dese, să urmeze acesteia. Sf. Sinod, ascultând vorbirile profesorilor și fiind convins că izgonirea noastră e numai o ispită pe o vreme, și că Hristos Mântuitorul se va milostivi să ne ducă iarăși în străbuna noastră moștenire, a socotit de bine ca Facultatea din Chișinău să-și continue provizor activitatea cu toți profesorii și studenții ei la Iași, depinzând astfel și în viitor tot de Universitatea Mihăileană, iar cea de la Cernăuți, să rămână pe restul pământului liber, al Bucovinei, adică la Suceava ori Câmpulung, intrând sub jurisdicția altei Universități, de la Cluj de pildă, ce n-are și o

Facultate de Teologie. Autoritatea superioară universitară așa a și procedat, pe cea din Chișinău fixând-o la Iași, iar cea din Cernăuți - la Suceava, și depinzând însă de Universitatea din București, deși acolo mai este o Facultate.

La Iași, ni s-au pus câteva săli la dispoziție pentru cursuri și cancelarie, în parterul aripei noi a universității. Purtăm recunoștință Rectoratului și celorlalți, care ne-au primit cu bogată căldură frățească, au șters lacrimi și ne-au înviorat, frângând și unele ascunse împiedicări, ce stăteau și acum ca și altădată, tot aici la Iași, împotriva celei dintâi Facultăți de Teologie din Țară. Mulțumim și Innaltului Chiriarh al Moldovei, un ctitor al Facultății, care ne-a apropiat de sine, și ne-a venit în ajutorul studiilor noastre cu donația propriei și bogatei sale biblioteci, și cu alte cărți teologice.

La Iași am funcționat un an. Toți cei 8 profesori, refugiați din Chișinău, erau de față. Au frecventat 328 studenți, în anul întâi întrând 71, iar la cursuri și lucrări de doctorat au fost înscriși 33 licențiați. Studenți și de la celelalte facultăți au audiat unele materii teologice, după cum și ucenicii noștri ascultau și alte cursuri. O fericită îmbinare, necesară și cu totul folositoare pentru lărgirea orizontului intelectual și aprofundarea de cunoștinți. Profesorii au activat și în afară de catedre, cu multe predici și conferințe în Iași, ca și în alte orașe și sate, iar studenții au organizat producții literare-bisericești. Un admirabil cămin și cu cantină pe strada Sărăriei a adunat majoritatea studenților. Dar, în lucrările noastre, am simțit cu toții lipsa bibliotecii teologice de la Chișinău. Noi o înzestrasem foarte bine, la fiecare catedră erau valoroase lucrări de specialitate, chiar și în mai multe exemplare, și în diferite limbi; aveam marile dicționare teologice, colecții principale, și câte publicații rare, multe numai acolo existând. Unii ne pierdusem și bibliotecile personale, de specialitate, ce le-am părăsit la plecare din Chișinău. Totuși s-a lucrat îndestulător, folosind bibliotecile de la Universitate, Mitropolie și Seminarul „Veniamin”, cât și cărțile dăruite. Mulțumim cui se cade și pentru o asemenea înțelegere și înlesnirile, de cari ne-am bucurat. În cursul anului universitar, au fost declarați 162 Licențiați (a căror listă se publică în partea oficială) și 1 Doctor în Teologie, dintre vechii noștri studenți.

Abia ne-am încheiat anul universitar, și clopotul cel mare, al Neamului, a sunat pentru dezrobirea moștenirii noastre străbune. Armata Țării a pornit să sfarme proaspetele granițe haine, criminale de la Răsărit, să alunge hidra comunista de pe plaiurile Basarabiei și ale Bucovinei, ca să le alăture iarăși la viața românească. Imensă bucurie pentru tot sufletul Neamului, dar în deosebi pentru noi, cei refugiați, ca și pentru cei rămași pe acele plaiuri, care așteptam clipa aceasta de desrobire, clipă mare, căci ea adună laolaltă toată setea de răzbunare națională împotriva vecinului hrăpăreț și atât de rău și nedrept cu noi, care, în curgere de secole ne-a pricinuit numai dureri amare și ropot de lacrimi, dar nici o mângâiere. Răzbunare asupra unui stat moloch, care îngenunchiase sub țari și sugea viața atâtor neamuri străine, iar acum, în chip de bolșevici comunizanți, topea milioane de ființe, nega cultura, sfărma religii și tindea să cotropiască toată lumea. Răzbunarea împotriva acelei fiare sălbatice, care niciodată nu a ieșit la luptă dreaptă cu alte neamuri, ca să aibă câștig după cinstita lege a luptei, iar când s-a prins în horă de război, totdeauna, dar absolut totdeauna, a pierdut, a fost cumplit bătută, și a fugit rușinos, ori

a provocat revoluții. Totuși, prin satanice lucrări și apăsări, Moscova mereu s-a întins și a dominat. Iată, acum, în această mare clipă a vremii, s-a ridicat și România, alături de aliați patrioți și creștini, pentru întâia oară în a sa Istorie. Să se măsoare la luptă, în fața lumii, cu armatele rusești bolșevizate, nenumărate, milioane de oameni, înarmați grozav, cum nici nu bănuia cineva.

Noi am luptat cu sete, mânați de sfânta iubire pentru Cruce, de Lege creștinească și pentru glia din strămoși. Cu ajutorul lui Hristos Milostivul, brațul ne-a fost tare, cugetul neclintit și, cu jertfă scumpă, am biruit în vreme puțină. Vrăjmașul de veacuri a fost izgonit de pe plaiurile noastre peste dealuri și ape, l-am scos și de pe țărm de Mare, și-l vom sfărma în lupta noastră, tot mai întețită. Slavă vitejilor Români, comandanți și trupă, slavă întregii suflări românești, care a conlucrat la această sfântă izbândă și o va desăvârși curând.

Și astfel, în liniștea și siguranța de sub stindardul victorios național, și Facultatea noastră începea să se adune în Octombrie, pentru un an nou universitar. Toți erau voioși, profesori și studenți, unii abia reîntorcându-se de pe frontul de onoare. Cu pietate și emoție ne-am îndreptat gândul însă și către bravii studenți teologi, care, jertfindu-se total pentru sf. Cruce și Neam în încleștarea grozavă cu păgânul bolșevic, nu s-au mai întors între noi. Se cuvine să nu-i uităm nici pe ei. Și numele celor știuți până acum sunt acestea: 1. Dimitriu D. Emil, an I. com. Valea Satului, jud. Vaslui, abs. Sem. Veniamin, Iași; 2. Dimitriu D. Dimitrie, an. I, comuna Voinești, jud. Iași, abs. Sem. Veniamin, Iași; 3. Blaga Gheorghe, an. IV, com. Dochia, jud. Neamț, abs. liceului Petru-Rareș, P.-Neamț; 4. Grigorescu I. Gheorghe, an. IV, Câmpul-Lung-Muscel, abs. Sem. Central, București; 5. Popescu V. Dumitru, an. IV, com. Scărișoara, județul Romanați, abs. Sem. Sf. Nicolae, R.-Vâlcea.

Dar vești din diferite vânturi ne-au întristat, că adecă s-a pus la cale o măsură neprielnică pentru existența Facultății de Teologie fostă la Chișinău. Din ce pricini și pentru care scop superior, nici până azi încă nu știm. Fapt este că prin Decretul Lege Nr. 2.487, promulgat în Monitorul Oficial Nr. 247/17 Octombrie 1941, fostul Ministru al Culturii Naționale, General Radu Rosetti, a obținut desființarea Facultății pe ziua de 1 Noiembrie, profesorii fiind împrăștiați prin Decizia sa Nr. 252.481/941 parte la București, restul la Cernăuți ca să dubleze și să tripleze catedrele respective; studenții cei mai numeroși au trecut la Cernăuți. Și de atunci, nu mai există laolaltă cea de a treia Facultate de Teologie, înființată la Chișinău în toamna anului 1926.

Cum privește oare Biserica această măsură, în deosebi ce va fi cugetat clerul dintre Prut și Nistru, care a reclamat-o cu atâta stăruință până să o aibă, și înșiși întemeietorii ei ce vor fi cugetând, că între atâtea Facultăți și școli superioare ce există în Patrie și unele încă se mai înființează, n-a avut loc și o a treia Facultate de Teologie, tocmai la Chișinău și mai ales în vremea aceasta, după un an de silnică apăsare a păgânismului peste sufletele Basarabenilor, și când lucrul bisericesc creștin este atât de necesar peste Nistru, între frații Moldoveni, pe care vrăjmășia bolșevică tindea să-i animalizeze. Se va ști, credem, curând gândul și chiar cuvântul fiecăruia, și e necesar aceasta, pentru că Facultatea e un

bun românesc prin excelență, și tot așa și creștin, și de aceea toți avem de spus ceva când el e atins, după cum s-au pronunțat mulți din reprezentanții Neamului, la întemeiere.

Găsesc necesar, deocamdată, să pun pe paginile acestei reviste, între rândurile mele, măcar fragmentar, din cuvintele rostite în ambele Corpuri Legiuitoare în Primăvara anului 1927, deci aproape după un an de viață academică a Facultății la Chișinău cu prilejul votării legii de înființarea ei, lege care îi fixase existența în clipe de înalt entuziasm și pentru vreme îndelungată, pentru vecie.

Anume: a) *în Adunarea Deputaților* s-au mărturisit următoarele:

1. Înființarea Facultății „fixează un moment în viața noastră culturală și sufletească... o instituție de cultură superioară la Chișinău este menită să pecetluiască pe vecie autoritatea culturală și politică a Statului nostru în ținutul dintre Prut și Nistru... În instituția creată la Chișinău, văd zorii pentru înălțarea poporului moldovenesc din Basarabia” (*V. Haneș*).

2. „Cum să nu recunosc și cum să nu votez crearea a unei întregi Facultăți în Basarabia, care merită mai mult decât o facultate, care merită, aș putea zice, o întreagă organizație de dezvoltare a culturii naționale, o întreagă universitate”? (Găvănescu).

3. „Mare eveniment cultural, care înseamnă înfăptuirea Facultății de Teologie de la Chișinău... În orașul Cernăuți, unde este Facultatea de Teologie și în orașul București, era imposibil să se adăpostească toți studenții, dornici de a urma învățătura superioara teologică. Și trebuie să știți, că în sufletele studenților din Basarabia este, ca și în al fraților din Vechiul Regat, aceeași sete de cultură, aceeași dorință de învățătură, cu atât mai mult de învățătură românească, pe care ei n-au avut-o în trecutul acestei provincii... Studenții basarabeni, în cea mai mare parte fii de plugari săraci, găsesc la Facultatea din Chișinău, sub auspiciile arhiepiscopului din Basarabia și ale eforiei bisericești din această provincie, fondurile necesare, spre a putea să-și desăvârșească cultura superioară teologică... Aspectul Basarabiei culturale se schimbă în totul azi... Începe, prin urmare, o viață normală în Basarabia sub bune auspicii, întrucât fiind o Facultate de Teologie în capitala acestei provincii, un așezământ de cultură, unde vor fi așa de mulți profesori universitari, unde oamenii devotați muncii luptă pentru cultura românească, care vor desăvârși această cultură și vor croi brazde adânci în ogorul înțelenit al Basarabiei. Sub auspiciile acestei noi îndrumări culturale avem credință ca viața Basarabiei se va schimba mai repede, dispărând din această parte a Țării toți germenii revoluționari, care până astăzi au încercat să se strecoare în satele de pe malul Nistrului. Prin acești propovăduitori ai culturii vom izbuti să îndreptăm de la Nistru toată negura ce s-a abătut de la un timp asupra provinciei noastre... Întemeierea Facultății de Teologie la Chișinău este nu numai o necesitate legală, dar este o necesitate de Stat, întrucât numai astfel se poate face legătura sufletească între această provincie și patria mamă” *(T. Iacobescu).*

4. ... „Când corpul profesoral al Universității din Iași în unanimitate și-a exprimat hotărârea sa ca Facultatea de Teologie să aibă sediul la Chișinău, noi, Basarabenii, am avut toată recunoștința... pentru că au rupt poate, din trupul lor, și au spus: sunteți egali și aveți dreptul... Avem o mică pretenție... ca Facultatea de azi, care este înființată pe

lângă Universitatea din Iași, să devie în timpul cel mai apropiat temelia înființării unei Universități în provincia aceasta" *(Pr. P. Guciujna).*

5. „Legea ce avem înaintea noastră este rezultatul celei mai firești purtări de griji pentru lipsurile diferitelor regiuni ale pământului românesc, din care pământ românesc, Basarabia face parte, la bine și la rău, tot atât de natural, tot atât de organic, tot atât de necontestabil ca și Oltenia ori Dobrogea, Moldova ori Banatul, Bucovina, Crișana, Maramureșul, Ardealul. Vom vota deci cu entuziasm legea acestea, ca un început de realizare a preocupărilor constructive, de ordin cultural. Vom vota cu entuziasm Facultatea de Teologie din Chișinău, având viziunea Universității viitoare complete a Basarabiei" *(C. Nedelcu).*

6. „Prin acest proiect de lege ce creează în inima însăși a Basarabiei, la Chișinău, Facultatea noastră de teologie. Această facultate va fi acolo un cuptor în care se vor topi toate năzuirile și acțiunile protivnice Românismului ale unora, precum și ezitările egoiste și oportuniste ale altora. Prin ea, sunt sigur, că sufletele tuturor basarabenilor se vor contopi în marele suflet al Neamului românesc și al Țării acesteia" *(Raportor I. Bărbulescu).*

7. ...„Facultatea de Teologie din Chișinău... nu a fost o simplă creatură culturală, ci a fost un adevărat act național... . Numai cine a fost de față la Chișinău, în memorabila zi a inaugurării facultății, în toamna trecută, numai acela a putut să-și dea seama de importanța extraordinară, de freamătul de bucurie, care a străbătut Basarabia cu prilejul acestui eveniment. Și, aș putea zice, că nu era bucurie, era mai mult decât bucurie, era în unele momente un adevărat delir, din partea acelei mulțimi, cu adevărat: câtă frunză, câtă iarba, care se strânsese din toate ungherele Basarabiei, ca să participe la sărbătoarea de la Chișinău. Și, vă asigur, că aclamațiile, care se ridicau de pretutindeni, în momentul acela, nu se adresau unui ministru, nu se adresau nici chiar unui guvern; toate acele aclamații erau omagii, care se duceau Țării mame, pentru că, cu această ocazie și prin această creațiune, pusese Basarabia pe picior de egalitate cu celelalte provincii românești. Merg mai departe și afirm că (Facultatea) a consolidat Unirea cu Patria mamă, și, din punctul acesta de vedere, creațiunea noastră este un fapt de politică internă echivalent cu ratificările, pe care le-a câștigat politica noastră externă... a contribuit enorm la liniștirea spiritelor din această provincie... De altminteri, și afară de aceste considerațiuni, această creațiune era un fapt normal de politică culturală. Câtă vreme fruntaria răsăriteană a Țării era la Prut, evident, că Iașii erau punctul cultural cel mai înaintat al nostru. În momentul când granița a fost împinsă până la Nistru, evident, că trebuie să împingem mai departe și posturile noastre culturale, căci este un fapt de politică bună, ca făclia culturii să meargă, cel mult cu un pas înapoi de ostașii, care înaintează și de granița, care se strămută... A fost unul dintre cele mai splendide spectacole ale vieții mele, ședința marelui colegiu al Universității din Iași, când areopagul de intelectuali ai Capitalei Moldovei, cu toată presiunea și cu toate instigațiunile, a votat cu unanimitate despuerea Iașului în favoarea Basarabiei, pentru un mare interes național... Dea Domnul, să trăiască în vecii vecilor, cât timp va exista o Țară românească" *(Ministru I. Petrovici)*

b) *Iar în Senat* s-au auzit asemenea cuvinte:

8. „Dați-mi voie să exprim satisfacția mea personală precum și bucuria întregului cler și a credincioșilor Bisericii ortodoxe din Basarabia, pentru legea, prin care d-voastră sunteți chemați să legalizați, să puneți baze legale ale existenței Facultății de Teologie din Chișinău... Încredințez și de la această tribună Colegiul profesorilor Universității din Iași, că am apreciat și nu vom uita niciodată acest generos gest al profesorilor Universității din Iași. Ne-am bucurat și ne bucurăm de iubirea adevărat românească exprimată de profesorii ieșeni, care, recunoscând dreptul nostru la viața înaltă culturală pentru promovarea acestei vieți, au făcut ca acel părinte, care văzându-și copilul iubit pierind de anemie, varsă o parte din sângele său în vinele lui și-l scapă de moarte, îi dă viață... Prin înființarea Facultății de Teologie în Chișinău s-a făcut un mare lucru și bun, folositor pentru populația din Basarabia, s-a săpat un izvor de apă vie a culturii religioase și naționale în mijlocul populației, setoasă de această cultură, preoții basarabeni pot ușor cerceta acest izvor si a se adăpa, a-și stinge setea și a se întări în sentimentele naționale de iubire de Neam, de literatură și cultură românească, asemenea și tinerii absolvenți ai seminarului și ai numeroaselor noastre licee. Existența Facultății de Teologie în Chișinău ridică prestigiul Țării în fața celor străini de neamul nostru, îi face să vadă iubirea în faptă, pe care o are Țara mamă către fiii săi, care au fost înstrăinați în curs de atâta vreme. Facultatea de Teologie din Chișinău este o citadelă de culoare creștinească, ridicată la hotarul Nistrului, de care se vor lovi toate ideile vătămătoare, anarhice, comuniste, antireligioase, și vor fi oprite, ca să nu pătrundă în restul Țării. Ea va fi un centru de cultură românească pentru frații noștri transnistrieni, care vor veni să se cultive în principiile Evangheliei lui Hristos și ale sentimentelor naționale, fiind lipsiți de așa ceva acolo, în republica sovietică moldovenească. Ștefan cel Mare, pentru apărarea moșiei a zidit cetăți, ca înăuntrul lor să se apere. Aceste cetăți acum nu mai folosesc la nimic. Cetățile unui neam sunt universitățile. Zidul de apărare sunt piepturile Românilor, pline de iubire de neam. Aceste piepturi să le creștem la hotarele țării prin universitățile provinciale.. Să dăm Basarabiei cât mai multă cultură... De aceea doresc ca Facultatea de Teologie să fie sâmburele, nucleul unei universități basarabene”. *(Arhiep. Gurie).*

9. „Facultății de la Chișinău îi urez să fie ca și floarea soarelui, adică să se întoarcă, să se orienteze totdeauna cu fața spre soare, spre soarele culturii românești, ce răsare și apune, aici în capitala Țării, la București” *(A. Lapedatu).*

10. „Universitățile crează un suflet, și un Stat are totdeauna nevoia aceasta și interesul acesta ca să dea unei țări, unei națiuni, unui conglomerat de populațiuni, un suflet unitar... Acolo la universitate se pune tiparul desăvârșit pe personalitatea tânărului, acolo se crează individualitatea lui și cu acea individualitate el pleacă în viață și o înfățișează toată viața... La Basarabia, de bună seamă, să fie îndreptată mai ales atențiunea conducătorilor Statului nostru... Să creăm de cu vreme, puterea de rezistență aici... printr-o politică națională chibzuită, știind că cetatea cea mai nebiruită, cea mai puternică pe care o putem zidi în Basarabia este cultura națională românească” *(P. Halippa).*

11. „De bună seamă, că Facultatea de Teologie care funcționează de un an de zile, nimeni și nimic nu o va împiedica să continue în viitor, așteptând cu toți de la aceste așezământ cultural, numai binele și întărirea sentimentului național și religios acolo la Chișinău" *(I. Clinciu).*

12. „În Basarabia, de fapt, sub raportul culturii naționale... nimic mai firesc, decât să aprinzi repede un opaiț, pe care să-l dezvolți până să devină un intensiv bec electric, care să lumineze chiar și peste Nistru. Deci e bine ca să deschizi acolo Facultatea de Teologie" *(Patriarh Miron).*

13. „În Basarabia este nevoie ca Statul să trimită o armată de propagandă, o armată de apostoli ai cuvântului și scrisului, care să fie devotată unei idei sublime ideea credinței Biserica noastră și în Neamul nostru, păstrând tradiția adevărată, înălțătoare a poporului nostru, care a unit încă din vremurile vechi dragostea de Neam și Țară, cu încrederea în Biserică și apărarea credinței strămoșești. Ideea de Neam și de credință sunt atât de legate una de alta, încât și în versuri noi zicem: Lupta pentru neam și pentru lege. Această luptă o duc, înainte de toate, Facultățile noastre de Teologie și clerul nostru condus de inimoșii apărărtori ai destinelor și ai națiunii... Cel mai urgent lucru este ca acolo în Basarabia să trimitem echipe de luptă care să combată suferința cea mai periculoasă, și această suferință este morala" (*Dr. A. Obreja* raportor).

Deci, atâtea afrmații sublime de înaltă ținută patriotică și creștinească, cum nu s-au pronunțat la înființarea niciunei alte Facultăți sau chiar Universități din Țară. Că adecă, Facultatea din Chișinău, pecetluește „pe vecie autoritatea culturală și politică a Statului nostru în ținutul dintre Prut și Nistru...", „că Basarabia merită ... o întreagă Universitate..." că se începe cu ea „o viață normală în Basarabia sub bune auspicii", care să facă a dispărea „germenii revoluționari ce până azi au încercat să se strecoare în satele de pe malul Nistrului". Facultatea „este o necesitate de stat", care să „facă legătura sufletească între această provincie și Patria mamă"; că Facultatea a dovedit egalitatea Basarabenilor cu ceilalți fii ai Patriei, și ei doresc să devină o Universitate, înființarea ei arată „un început de realizare a preocupărilor constructive, de ordin cultural:", ea „va fi acolo un cuptor în care se vor topi toate năzuirile și acțiunile potrivnice Românismului ...", Facultatea „nu a fost o simplă creatură culturală ci a fost un adevărat act național... ea a consolidat Unirea cu Patria mamă ... un fapt de politică internă, echivalent cu ratificările" politicii externe, „fapt normal de politică culturală"... „trebuie să împingem mai departe și posturile noastre culturale... făclia culturii să meargă cel mult cu un pas înapoi de ostașii care înaintează, și de granița care se strămută... un mare interes național... să trăiască în vecii vecilor, cât timp va exista o Țară românească"; prin înființarea ei „s-a făcut un mare și bun lucru, folositor pentru populația din Basarabia, s-a săpat un izvor de apă vie a culturii religioase și naționale: ea ridică prestigiul Țării în fața celor străini de neamul nostru, îl face să vadă iubirea în faptă, pe care o are Țara mamă către fii săi, care au fost înstrăinați în curs de atâta vreme... o citatelă de culoare creștinească, ridicată la hotarul Nistrului de care se vor lovi toate ideile vătămătoare, anarhice, comuniste, antireligioase și vor fi oprite ca să nu pătrundă în restul Țării... centrul de cultură pentru

frații noștri transnistreni cari vor veni să se cultuve în principiile Evangheliei lui Hristos și ale sentimentelor naționale... Cetățile unui Neam sunt Universitățile”; „la Basarabia, de bună seamă, să fie îndreptată mai ales atențiunea Țării, atențiunea conducătorilor statului nostru...”, „nimeni și nimic nu o va împiedica să continue pe viitor ... ”, „să devină un intensiv bec electic care să lumineze chiar și peste Nistru... Și ca o încununare a unor asemeni afirmări, izbucnite din sufletele atâtor personalități cu netăgăduită autoritate și cu răspundere în țara noastră s-a așezat convingerea însuși a Regelui Ferdfinand I, exprimată atât de puternic prin fraza: „înființarea Facultății de Teologie în capitala scumpei Noastre Basarabii a fost un act patriotic, în care Moldova a dat, cum se și cuvenea, tributul cel mai mare”.

Anul 1927 așa a văzut rolul acestei Facultăți, nu în altă parte ci anume la Chișinău. A răspuns ea oare atâtor nădejdi? Toată lumea e convinsă că da. Nu încape îndoială nici în privința strădaniei și bogatelor preocupări ale profesorilor, nici la aprecierea roadelor sufletești în studenții teologi, care astăzi activează ca preoți și profesori luminați în mai toate laturile Românei. Facultatea de Teologie a fost focar de căldură și de lumină creștinească și o cetate neînvinsă de patriotism activ, ca puține așezăminte asemănătoare. Cu alt prilej voi face o expunere a preocupărilor și rezultatelor facultății în cei 14 ani de existență la Chișinău.

Acum, închei rândurile mele întrebându-mă: se cuvine o Facultate de Teologie la Chișinău? Iau seama că toate personalitățile, amintite aici, multe încă în viață, și care nu se pot desminți, sunt pentru existența ei la Chișinău; apoi, evenimentele au crescut necesitatea ei acolo, după anul nenorocit de stăpânire bolșevică asupra Basarabiei, dar mai ales, odată cu pătrunderea românească până la Bug, Transnistria are grabnică nevoie de ea, Facultatea Românească de Teologie, fiind cea mai folositoare pentru vindecarea rălelor pricinuite de veninul comunizant-bolșevic turnat în sufletele fraților moldoveni; în fine, știu că clădirile principale ale Facultății sunt intacte, deci se pot orcând deschide pentru cursuri și internat, rămânând doar să se refacă Capela, în cursul vremii; și dacă sunt convins că și Biserica noastră, îndeosebi cea dintre Prit și Nistru, clerul ei dar și mirenii, atâți oameni de carte și verificați patrioți au cerut și așteaptă Facultatea de Teolorgie la Chișinău, pot formula și răspunsul meu că „se cuvine neapărat ca Facultatea de Teologie să fie restabilită la locul ei, în Chișinău”.

Așa să ne ajute Hristos Mântuitorul.

Profesor universitar Const. N. Tomescu
10-I-1942. Cernăuți”

EDIȚIILE BIBLIOFILE ALE LUI DIMITRIE CANTEMIR DIN PATRIMONIUL BIBLIOTECII ACADEMIEI ROMÂNE – FILIALA IAȘI

THE BIBLIOGRAPHIC EDITIONS OF DIMITRIE CANTEMIR PRESERVED IN THE HERITAGE OF THE LIBRARY OF THE ROMANIAN ACADEMY – IAȘI BRANCH

Elena CHIABURU, ORCID: 0000-0002-9816-7428
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași,
România

CZU: 027.2(498.3):002.2:091.1

e-mail: elena.chiaburu@gmail.com

Biblioteca Academiei Române – Filiala Iași deține câteva exemplare din operele lui Dimitrie Cantemir tipărite până la mijlocul secolului al XIX-lea. Acestea sunt importante pentru că au o valoare istorico-documentară similară cu cea a unor artefacte arheologice, deoarece documentează asupra zorilor culturii române moderne, dar și pentru că întrunesc o serie de criterii ce le conferă valoare bibliofilă. În urma expertizei efectuate asupra lor pentru a fi clasate în patrimoniul cultural național mobil din România s-a constatat că sunt exemplare rare, cu particularități de tiraj, au legături artistice, însemnări manuscrise, provin din bibliotecile unor mari personalități (Ioan Paladi, Theodor Pallady, Maria Moruzi-Cuza și Gheorghe Brătianu), au fost epurate în perioada comunistă și închise la Fondul Secret din biblioteci. În cazul Scrisorii Moldovei (m-rea Neamț, 1825), la tipograful este diferit de ucenicul omonim al starețului Paisie Velicicovschi, mort în anul 1813, iar ilustratorul Mihail Strelbițchi nu mai trăia când s-a tipărit cartea. În concluzie, opera lui Dimitrie Cantemir mai necesită cercetări, este importantă investigarea sistematică a colecțiilor de carte veche din biblioteci și clasarea exemplarelor valoroase în patrimoniul cultural național.

The Library of the Romanian Academy - Iași Branch holds several copies of Dimitrie Cantemir's works printed until the middle of the 19th century. These are important because they have a historical-documentary value similar to that of some archaeological artifacts, because they document the dawn of modern Romanian culture, but also because they meet a series of criteria that give them bibliographic value. Following the expertise carried out on them in order to be classified in the mobile national cultural heritage in Romania, it was found that they are rare copies, with circulation peculiarities, they have artistic connections, manuscript notes, they come from the libraries of great personalities (Ioan Paladi, Theodor Pallady, Maria Moruzi-Cuza and Gheorghe Brătianu), were purged during the communist period and locked up in the Secret Fund of libraries. In the case of Scrisorii Moldovai (m-rea Neamț, 1825), the typographer is different from the eponymous apprentice of abbot Paisie Velicicovschi, who died in 1813, and the illustrator Mihail Strelbițchi was no longer alive when the book was printed. In conclusion, Dimitrie Cantemir's work still requires research, it is important to systemati-

cally investigate old book collections in libraries and classify valuable copies in the national cultural heritage.

Cuvinte-Cheie: *Dimitrie Cantemir; Biblioteca Academiei Române – Filiala Iași; Istoria cărții; Bibliofilie.*

Biblioteca Academiei Române – Filiala Iași adăpostește în colecțiile sale câteva exemplare din operele principelui savant Dimitrie Cantemir tipărite până la mijlocul secolului al XIX-lea. Acestea sunt: *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea sau giudeţul sufletului cu trupul* (Iaşi, 1698), cota RV III – 40; *Historie de l'Empire Othoman ou se voyent les causes de son aggrandissement et de sa decadence* (Paris, 1743), vol. I-IV, cota RV I – 93; *Geschichte des Osmanischen Reichs nach Anwachse und Abnehmen* (Hamburg, 1745), cota RV III – 89; *Scrisoarea Moldovei* (Mănăstirea Neamț, 1825), cota RV II - 72; *Hronicul romano-moldo-vlahilor* (Iași, 1835 – 1836), vol. I - II, cota RR I-37; *Descrierea Moldovei* (Iaşi, 1851), cota RR I-629.

Asemenea cărți sunt importante pe de o parte pentru că au o valoare istorico-documentară similară cu cea a unor artefacte arheologice: ele documentează asupra zorilor culturii române, iar pe de alta pentru că întrunesc o serie de criterii ce le conferă valoare bibliofilă.

În cele ce urmează, vom întreprinde o analiză a volumelor menționate, punctul de vedere aplicat fiind cel al *bibliofiliei* – subramura științei auxiliare a istoriei reprezentată de *bibliologie*. Scopul investigației constă atât în punerea în valoare, o dată în plus, a operei lui Dimitrie Cantemir, cât și în afirmarea importanței protejării colecțiilor de carte veche din biblioteci.

Temeiul documentar îl constituie volumele enumerate mai sus, coroborate cu monografii și studii privitoare la viața și opera lui Dimitrie Cantemir, la istoria cărții și a tiparului românesc și european, la istoria românilor în general, a cenzurii și a bibliotecilor în România, scrieri despre artă, dicționare și cataloage care vor fi indicate la locul potrivit.

Scrierile lui Dimitrie Cantemir sunt valoroase prin vechimea lor, desigur, însă vechimea nu este condiția obligatorie pentru ca o carte să fie considerată *bibliofilă*. De aceea, pentru plasarea chestiunii în contextul adecvat, vom face mai întâi o scurtă introducere teoretică privitoare la *cartea rară* (lat. *rarae*) *și bibliofilă*. În cazul cărților tipărite, statutul *bibliofil* este conferit pe de o parte de particularitățile edițiilor, iar pe de alta, de particularitățile exemplarelor considerate individual. În ceea ce privește *Edițiile*, sunt considerate a fi prețioase așa-numitele *apariții primordiale*: edițiile *princeps*; prime, dar și cele dintâi publicații privitoare la primele invenții, idei științifice, călătorii, evenimente remarcabile etc. Sunt bibliofile edițiile originale; definitive, „non varietur”; omagiale și festive; integrale de opere complete; cu comentarii erudite; realizate de case celebre de editură și de tipografii (cu inovații semnificative în arta tipografică); ediții clandestine, a căror tipărire a fost oprită (rămase în șpalt); interzise de cenzură, epurate și expurgate; mascate; premiate; *curiosa* (lucrări cu subiect curios sau particular, cu un conținut și

ilustrații licențioase din categoria «Infern», statute de societăți secrete, curiozități literare etc.); curiozități tipografice (format *liliput* sau gigant, moduri puțin obișnuite de tipărire sau punere în pagină, cu cerneluri și corpuri de litere rar întrebuințate); cărțile străine care fac referire la români sau cărțile unor autori români tipărite în străinătate (ce formează așa numita categorie *Daco-Romanica*).

În ceea ce privește *Exemplarele*, intră în categoria *rarae* cele care au supraviețuit unor calamități naturale sau distrugerii impuse de cenzură (religioasă sau politică); s-au păstrat din ediții retrase; exemplare ne-expurgate / necenzurate din ediții expurgate / cenzurate (din motive religioase, morale și politice); cu tiraje limitate (numerotate pe fiecare exemplar); ilustrate de artiști consacrați sau ilustrate într-o tehnică originală; cu diverse stadii și variante ale ilustrației în diferite tehnici; cu desene și gravuri originale; cu ilustrații colorate manual sau semnate de artiști; tipărite la comandă (personală sau instituțională); imprimate pe pergament, pe hârtie de fabricație specială sau pe alte suporturi (mătase, plastic etc.); pe hârtie cu filigrane valoroase; având legături artistice (în tăblițe de lemn, acoperite cu piele ornamentată, așa numitele ferecături - legătura în argint, aur și pietre scumpe: cărțile cu supralibros sau păstrate în casete elegante; exemplare cu legături semnificative pentru o epocă, un atelier sau meșter); cu însemnări manuscrise și *ex libris*-uri; cu valoare documentară locală (istorică, geografică); raritatea și chiar unicitatea exemplarelor [37, p. 7–14; 33 p. 42–44; 10, p. 25].

Pentru a dovedi că exemplarele din opera lui Dimitrie Cantemir păstrate la Biblioteca Academiei Române din Iași întrunesc criteriile de bibliofilie enumerate, analiza va urmări prezentarea sintetică a conținutului, plasarea ediției în contextul epocii, aspectul fizic și grafic, legătura și starea de conservare. Vor fi prezentați succint cei care au contribuit la realizarea tehnică a tipăriturii: editorul, tipograful, ilustratorii, dar și posesorii ulteriori, pentru că anumite exemplare au *ex libris*-uri și însemnări ce le conferă și o însemnată valoare memorială.

Fiul lui Constantin Cantemir domnul Țării Moldovei, fratele lui Antioh Cantemir la rândul său domn al Moldovei și el însuși domn pentru o scurtă vreme, Dimitrie Cantemir (26 octombrie 1673, Silișteni, azi Dimitrie Cantemir, j. Vaslui - 21 august 1723, moșia Dmitrievskoe, azi Dmitrovsk-Orlovsk, Rusia), a fost în egală măsură istoric, filosof, prozator. A studiat greaca, latina, slavona și materiile obișnuite în familiile aristocratice europene: literatura, teologia, retorica, logica și mânuirea armelor. Între anii 1688 și 1691, Dimitrie l-a înlocuit pe fratele său Antioh la Constantinopol ca garant de fidelitate al domnului față de sultan, prilej cu care și-a continuat educația, studiind mai multe limbi străine (turcă, arabă, persană, tătară, franceză, italiană), filosofia, geografia, istoria și muzica. A frecventat Academia Patriarhiei Ortodoxe din Fanar, unde predau marii învățați ai vremii Ioan Cariofil, Meletios de Arta, Hrisant Notara etc., devenind astfel un bun cunoscător al scrierilor turcești, arabe și persane și un admirator al artei orientale. Între anii 1695 - 1700, a fost trimisul Țării Moldovei la Constantinopol, astfel încât, trăind între 1688 și 1710 (cu mici întreruperi) în palatul său de pe malul Bosforului, Dimitrie Cantemir a întreținut relații de prietenie cu personalități din înalta societate, intelectuali, am-

basadori și oameni politici din Orient și din Europa. În noiembrie 1710 a devenit domnul Țării Moldovei și s-a angajat în campania ruso-turcă, în baza unui tratat semnat cu Petru cel Mare la Luck, în Polonia (13 aprilie 1711), care ar fi asigurat Moldovei protecția Rusiei. Înfrângerea armatelor ruso-moldovene în iulie 1711 la Stănilești pe Prut l-a silit să se refugieze în Rusia. Dimitrie Cantemir a rămas celebru în cultura turcă în special pentru sistemul special de notație a muzicii orientale, redactate între anii 1703 - 1704 sub titlul *Cartea științei muzicii pe tipicul literelor*), mai cunoscut în Turcia sub titlul *Kantemiroglu Edvâri*. Rezumând știința muzicală a vremii, Cantemir oferea un sistem simplificat de notare a sunetelor cu ajutorul caracterelor alfabetului arab. Ultima lucrare alcătuită la Constantinopol a fost *Istoria ieroglifică*, scrisă în 1705 într-o frumoasă limbă română ca operă autobiografică cifrată. Scrisă ca pamflet politic, cartea prezintă într-o notă satirică, sub forma alegorică a patrupedelor și păsărilor, boierimea și viața politică a Moldovei și Țării Românești cu toate calitățile, defectele și intrigile lor. În Rusia, Dimitrie Cantemir și-a continuat preocupările intelectuale, scriind mai multe lucrări, dintre care amintim: *Incrementorum et decrementorum aulae Othomanicae sive Aliothmanice Hstoria* (*Istoria creșterii și descreșterii Curții otomane*), *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae* (*Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*), *Vita Constantini Cantemiryii*..., *Sistemul sau întocmirea religiei muhamedane*, *Hronicul romano-moldovlahilor* etc. [a se vedea la 21, p. 71 – 125 și 24, p. 174 – 196, o listă amănunțită a lucrărilor lui Dimitrie Cantemir]. Prin tot ce a scris, Dimitrie Cantemir a dobândit faima unui erudit, pionier în numeroase domenii ale culturii spirituale și reprezentant de frunte al umanismului european de expresie românească. La 11 iulie 1714, a fost ales membru al *Societas Scientiarum Brandenburgensis* (Academia de Științe din Berlin), în semn de apreciere a operei sale de istoric și orientalist și a erudiției remarcabile. A fost apreciat de mari oameni de litere europeni: l-au citat și l-au elogiat Voltaire în *Histoire de Charles XII*, lordul Byron în *Don Juan*, Victor Hugo în *Actes et paroles. Depuis l'exil* (1870 – 1885) [8, p. VI - VII]. Inteligența și erudiția i-au atras admirația și prețuirea contemporanilor, unele scrieri i-au fost recenzate favorabil în *Acta Eruditorum* (Leipzig, 1714-1738) și numele său este gravat pe fațada Bbliotecii Sainte Genevieve din Paris, alături de cele ale altor oameni iluștri [19, p. 890-891; 22, 23 și 24, *passim*].

Demonstrându-și cunoștințele vaste de literatură greacă, latină, română, persană și turcă, franceză și italiană, precum și stăpânirea noțiunilor celor mai avansate de filosofie, etică și istorie, Dimitrie Cantemir a scris *Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul,* care a fost și singura carte editată în timpul vieții sale în spațiul românesc. Operă binecunoscută, mult studiată atât de filologi cât și de istorici sau filosofi, și o lucrare importantă pentru istoria culturii române de la finele sec. XVII, *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea* a fost scrisă la Adrianopol în anul 1697 și a fost tipărită în anul 1698 la Iași [2, vol. I, p. 355-365]. Volumul cuprinde dialogul dintre Înțelept și Lume (cartea I), ale căror argumente, comentate mai întâi de Înțelept (cartea a II-a), își găsesc împăcarea în cartea a III-a. Numeroasele referințe la *Biblie* și la cronicile locale, vorbele de duh moldovenești, mitologia greacă, sentințele lui Seneca și

învățăturile Sf. Augustin, versurile din *Grădina trandafirilor* a poetului persan Sa'adi au dat primei opere a lui Cantemir caracterul de noutate absolută în cultura română. Este o ediție juxtapusă: text paralel pe două coloane, român-grec și o lucrare de complexitate tipografică, fiind imprimată cu slove de două feluri (chirilice și grecești), de mai multe mărimi și cu cerneală de două culori: neagră și roșie. Imprimarea s-a făcut în tiparnița de la Mănăstirea Trei Ierarhi din Iași, administratorul atelierului fiind hatmanul Lupul Bogdan, cumnatul autorului. Câteva ilustrații: stema Țării Moldovei (pe care exemplarul descris aici nu o are) și o vignetă *Cap de bour* de la f. 143 se consideră că sunt realizate după desenele lui Dimitrie Cantemir. Meșterii tipografii au fost doi cărturari buni cunoscători ai limbii grecești: Athanasie ieromonahul (Moldoveanul), care lucrase mai înainte în București la imprimarea *Evangheliei* greco-române (în anul 1693) și Dionisie monahul, care a lucrat și în tipografia Sf. Mormânt de la mănăstirea Cetățuia de lângă Iași, unde a tipărit cărți în limba greacă destinate creștinilor din Imperiul Otoman (*Tomul dragostei*, în 1698) [11, p. 437, 444; 36, p. 208-211].

Exemplarul păstrat la Biblioteca Academiei Române – Filiala Iași este incomplet: lipsesc pagina de titlu şi o parte din filele nenumerotate de la început şi de la sfârşit (se păstrează o filă nenumerotată + 138 f. + 2 file nenumerotate) [3, p. 14-15], dar corpul cărţii este în stare bună, cu urme de folosință. Este imprimat pe hârtie manufracturată, cu linii de apă și filigran. Legătura este originală, din piele de culoare maronie pe carton, cu decorațiuni florale realizate prin presaj la rece: pe coperta I se află un medalion fitomorf înscris în chenare mici geometrice, cu câte o vignetă mică în cele patru colțuri; coperta II nu are ornamente. Forzațul este din hârtie simplă, cu urme de atac de insecte xilofage, azi inactiv și urme de fostă umezeală. Legătura este deteriorată, cu porțiuni de piele lipsă și cu urme de atac de insecte xilofage, astfel încât volumul necesită restaurare.

Pe ambele forzațuri și pe fila de gardă I, încercări de condei și însemnări scurte în limba greacă. Pe forzațul I, cu grafie chirilică și cerneală ruginie aproape ștearsă, o socoteală: „26 am dat la dulgheri; 22 am dat la dulgheri; 24 păr(ale) 8 tălpi, 22 păr(ale); 22 păr(ale) 20 grinzi; 3 la pietre = 97". Mai jos, de altă mână, cu cerneală neagră: „La leat 1843, fevruarie 8 zile, am cumpărat această sfântă carte ce să numeşte *Divanul lumii* de la giupân Nedelcu șalvaragiu, eu, Gheorghe, doritorul sfintelor cărţi" – se observă schimbarea categoriei posesorilor, care spre mijlocul sec. al XIX-lea nu mai sunt doar fețe bisericești, ci și mireni. Pe fila 1 nenum. verso: „Această sfântă carte menunat(ă) iaste a părintelui Anastasie sin Nacul ot Coteşti. 7220 <1712>". Filele 2-3: „*Divanul lumii şi cu înţeleptul* este a preutului Pascal, să să ştie. Vă leat 7214 noiemv9rie) 13 dni <1705>". Fila 33 verso: „Această carte este a lui Drăgan din Răşie şi muierea lui Dumitra, cu fiii lor Ion, Ana, Petru, Ioana". Fila 87 verso: "Popa Tud(o)rache, Ilina prez(vitera). Eu popa Petrea, Ioana prea(zvitera) ot Poiana". Fila 103 verso - 104: „Această sfântă carte ce cuprinde în sine dovada lumii cu înţăleptul iaste a părintelui Alexandru ot Focşani de la beserica Jălăboiloi, cea din piatră. Şi am scris ca să să ştie. 1775. Alexandru". Fila 136: „Această carte să numeşte *Divanul lumii cu înţăleptul* au fost a sfinţiei sale părintelui Anastasie iar apoi a rămas a părintelui Nacu Cotești. 7224 <1716>". Pe filele 16 verso,

30, 32, 33, 70, 75 sunt scurte însemnări de lectură în limba română cu grafie chirilică și în limba greacă.

Pe lângă însemnări, volumul mai are un amănunt important: pe interiorul copertei I se află scrisă cu creion roșu și negru o inițială: „S”, care îi spune cercetătorului avizat că această carte poartă cu sine o dramă, pe care deocamdată n-o cunoaștem: provine de la *Fondul Secret* al unei biblioteci.

Dat fiind faptul că inițiala „S” mai apare pe încă două cărți ale lui Dimitrie Cantemir păstrate la Biblioteca Filialei Academiei Române din Iași, dăm în continuare o explicație scurtă necesară pentru corecta înțelegere a chestiunii.

Imediat după 23 august 1944, România a fost obligată să-și epureze colecțiile de publicații din biblioteci (și nu numai), temeiul juridic fiind art. 16 din *Convenția de Armistițiu* încheiată cu Guvernele URSS, Marii Britanii și Statelor Unite ale Americii la 12 septembrie 1944, inclus apoi în Tratatul de Pace de la Paris din anul 1947, cu prelungirile ulterioare. Operațiunea de epurare a publicațiilor a fost conexată cu cea de epurare a persoanelor și pe măsură ce regimul comunist se instala în România, a căpătat un caracter tot mai agresiv și fără precedent în istorie. După ce au fost distribuite câteva liste cu titluri de cărți și autori interziși, la 4 mai 1945 regele Mihai a emis un *Decret–Lege (*nr. 364*,* publicat în „Monitorul Oficial”, Partea I, nr. 102 din 4 mai 1945) *pentru retragerea* <din circulația publică a> *unor anumite publicațiuni periodice și neperiodice, reproduceri grafice și plastice, filme, discuri, medalii și insigne metalice.* Cu referire la publicații, s-a înființat pe lângă Ministerul Propagandei o comisie formată din delegații Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului, Ministerului Afacerilor Interne, Ministerului Artelor, Societății Scriitorilor Români și Academiei Române, care a întocmit liste cu toate publicațiile apărute de la 1 ianuarie 1917 până la 23 august 1944 având un anumit conținut. Comisia a publicat între anii 1946 și 1948 câteva broșuri conținând peste opt mii de titluri de cărți, ziare, reviste, albume etc. epurate. Sintetic, au fost interzise:

operele scrise de membrii familiei regale sau lucrări despre ei; statutele partidelor politice interbelice; orice lucrări ale unor autori (indezirabil pentru regimul comunist, fugit din ţară, criminal de război); doar anumite lucrări considerate tendențioase ale autorilor de mai sus, restul operei lor rămânând în circuitul liber; toate manualele școlare, calendarele, almanahurile populare etc. până în 1948; orice hărţi care înglobează teritorii ce au aparținut statului român până la cel de-al doilea război mondial și care după acesta nu-i mai aparţin. Hărţile din cuprinsul lucrărilor ştiinţifice trebuiau puse în acord cu noile graniţe ale ţării, prin diferite procedee (haşurare, decupare etc.), dar numai dacă nu pot fi eliminate total. La fel trebuia să se procedeze cu stema regală sau cu orice alte însemne ale fostei dinastii; scrierile militare, regulamente, tratate etc. din 1916, legile şi instrucţiunile ce le însoţesc până în 1945; lucrările de istorie şi geografie care conţin problema Basarabiei [31, p. 5-15].

Toate bibliotecile, indiferent de categorie, care dețineau publicațiile respective au trebuit să le retragă din circulație și să le depoziteze în încăperi speciale. După etapa co-

mună de scoatere obligatorie din circulația publică, soarta colecțiilor epurate a fost diferită, în funcție de tipul bibliotecii deținătoare. Bibliotecile publice (județene, orășenești, comunale, din școli și licee) trebuiau să le predea la Prefectura județului respectiv în termen de 30 de zile de la apariția listei (în București și suburbii, publicațiile interzise trebuiau predate în 15 zile, direct de către deținător, Depozitului Oficiului de Hârtie în prezența unui delegat al Prefecturii Poliției Capitalei). Ca rezultat, bibliotecile publice și școlare din România nu au mai avut în perioada comunistă (vreme de trei sferturi de secol!) acces la literatura interbelică, cu toate consecințele morale, spirituale și profesionale presupuse de acest *hiatus* forțat impus de ocupantul sovietic și perpetuat până spre anii 2000.

Publicațiile aflate în bibliotecile instituțiilor de învățământ superior trebuiau inventariate și păstrate în continuare, însă consultarea lor nu s-a putut face decât cu autorizația șefului instituției și numai în localul bibliotecii. Persoanele care nesocoteau dispozițiile intrau sub incidența delictului de sabotare a *Convenției de Armistițiu* și se pedepseau cu închisoare sau cu amenzi bănești mari, bibliotecarii fiind vizați în mod special.

Decretul nr. 364 din 4 mai 1945 a stat la baza constituirii așa-numitului *Fond Special* din bibliotecile publice și de învățământ superior care au avut permisiunea să păstreze publicațiile epurate. Trebuie precizat că nu toate bibliotecile publice au avut voie să-și constituie depozite cu cărți interzise: permisiunea a fost acordată așa-numitelor biblioteci regionale, raionale și câtorva județene cu vechime. *Fondul Special* a scos practic din circulație un număr încă necunoscut de publicații interzise. Funcționarea lui s-a aflat în întreaga perioadă comunistă sub incidența *secretului de stat*, de *serviciu* sau a datelor și informațiilor care *deși nu constituie secrete de stat, nu sunt destinate publicității*. În plus, *Instrucțiuni* de lucru cu circulație internă în biblioteci recomandau că „operația de retragere din circulație ... trebuie efectuată cu tact și discreție" [30, p., 67-68].

Fondul Special a însemnat în realitate „Fond Secret‟ sau „Interzis" și a evoluat din punctul de vedere al conținutului până în anii '90, dar și-a continuat într-un anume fel existența măcar un deceniu, din cauză că ultima *Lege a Secretului de Stat* de sorginte comunistă (din 1971), a rămas în vigoare până în anul 2002.

Se poate afirma fără riscul de a greși că *Decretul-Lege nr. 364/1945* a instituit *Cortina de Fier* asupra culturii române, motiv pentru care data de 4 mai 1945 trebuie considerată un „moment capital în procesul de instaurare a dictaturii comuniste" [15] în România, alături de 23 august 1944 - lovitura de Stat, 6 martie 1945 - instalarea Guvernului dr. Petru Groza, 19 noiembrie 1946 - alegerile parlamentare fraudate și 30 decembrie 1947 - abdicarea Regelui.

Publicațiile incluse în *Fondul Special* (*recte* Secret) erau însemnate cu litera „S", închise în depozite separate, cu catalog separat, iar accesul a fost interzis inclusiv majorității angajaților din bibliotecile respective [14, p. 45, 170].

Operațiunea de interzicere a publicațiilor a fost conexată după 1945 cu cea de epurare a persoanelor: numeroși politicieni, ziariști, profesori, medici, țărani înstăriți, preoți, ofițeri au fost înlăturați de la catedră, din administrație, armată, instituții etc. De aceea,

la Biblioteca Academiei Române din București au fost centralizate în anii 1948-1952 și cărțile provenite din tot felul de confiscări suferite de cei cărora odată cu arestarea le era luată și averea, deci și cărțile din bibliotecă. Acea categorie de publicații a fost constituită tot într-un fond prohibit, denumit Fond „*Preluări”*, ștampilate, numerotate și însemnate cu litera „P” = *Preluări*, scrisă creionul. O parte din aceste publicații au fost redistribuite în timp altor biblioteci, dar cea mai mare parte a fondului *Preluări* a stat la baza înființării Bibliotecii Centrale de Stat a României, în anul 1953 [13, p. 218 - 220].

Revenind, despre acest exemplar din *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea* (Iași, 1698) știm doar că provine de la Biblioteca Academiei Române din București, de unde a fost transferat la Filiala din Iași la mijlocul anilor ‘70 ai sec. XX, dar iată că semnul de pe copertă arată că este un volum epurat, care a aparținut unei personalități devenite indezirabile pentru regimul comunist. Probabil că cercetări mai amănunțite în arhivele Bibliotecii Academiei ar putea lămuri al cui a fost, fapt ce i-ar spori valoarea memorială, dar chiar și așa, amănuntul este important pentru studierea istoriei culturii în România după 1950: Dimitrie Cantemir pus la *Index*! Importanța amănuntului sporește dacă este raportată la faptul că exemplarele păstrate până astăzi în bibliotecile din spațiul românesc sunt puține: la Biblioteca Academiei Române București sunt șase exemplare, niciunul complet; la Biblioteca Națională a României din București sunt patru exemplare; la Cluj-Napoca este un exempar la Biblioteca Centrală Universitară și două la Filiala Bibliotecii Academiei Române; câte un exemplar se mai păstrează la M-rea Sf. Ioan cel Nou de la Suceava și la Biblioteca Județeană „G. T. Kirileanu” Neamț.

Sintetizând, criteriile de bibliofilie prin care acest volum este valoros sunt: ediție primă, antumă și oficială; însemnări manuscrise importante pentru istoria sec. XVIII – prima jumătate a sec. al XIX-lea; exemplar epurat; legătură originală; raritate.

În urma expertizei efectuate de noi în anul 2021, exemplarul a fost propus pentru clasare în patrimoniul cultural național mobil și, în conformitate cu legislația în vigoare (*Legea privind protejarea patrimoniului cultural național mobil, nr. 182 din 2000*, cu modificările ulterioare, și *Hotărârea de Guvern* nr. 886 din 2002 privind aprobarea Normelor de clasare a bunurilor culturale mobile) Ministerul Culturii, prin Comisia Muzeelor și Colecțiilor, a avizat expertiza noastră și l-a inclus în patrimoniul național, categoria *Fond*. Ulterior, s-a emis și un *Ordin de Ministru* în acest sens, astfel încât volumul a dobândit calitatea de carte de patrimoniu și în sens juridic.

Opera care i-a adus faima în lumea europeană lui Dimitrie Cantemir a fost *Incrementorum et decrementorum aulae Othomanicae sive Aliothmanice Historia* (*Istoria creșterii și descreșterii Curții otomane*). Comentariile de natură politică, morală, filosofică completează informația istorică, rezultatul fiind foarte apreciat de publicul european cultivat al epocii. În notele care aproape dublează textul sunt transcrise documente din arhivele otomane, sunt date ale 115 biografii de sultani, șahi, hani și curteni, precum și informații despre limba, medicina, muzica, epigrafia, numismatica, folclorul și obiceiurile turcilor, tătarilor și cerchezilor. Cantemir argumenta riguros, ca un istoric al civilizațiilor, descriind pe lângă faptele politice, realitățile sociale, instituțiile, mora-

vurile și artele. În plus, lucrarea conține informații valoroase și pentru istoria românilor. El aplică evoluției Imperiului o concepție specială de filosofie politică, și anume că statele, asemenea tuturor lucrurilor, cunosc o fază de evoluție și una de decădere, astfel încât declinul Semilunii a fost hotărât de legi naturale. În partea I a cărții, autorul creiona ascensiunea militară și politică a otomanilor între anii 1300 și 1687 și biografia a 19 sultani, iar în partea a II-a cuprinde anii 1687 - 1712. Lucrarea fusese începută în 1706-1710 la Constantinopol, a fost încheiată în 1716 în Rusia și a rămas în manuscris. Antioh Cantemir, fiul autorului, numit ambasador al Rusiei la Londra în anul 1732, a luat cu sine manuscrisul, l-a dat să fie tradus în limba engleză și l-a tipărit în anii 1734 - 1735. Opera a cunoscut apoi o largă circulație prin traducerile în franceză (1743) și germană (1745) și este important de subliniat până la opera lui Joseph von Hammer-Purgstall, *Geschichte des Osmanischem Reiches* (1827 – 1835), scrierea lui Cantemir a fost principala lucrare de referință asupra acestui subiect în istoriografia europeană. După ediția în limba engleză (pe care Biblioteca Academiei din Iași nu o deține), Antioh Cantemir, mutat ca ambasador al Rusiei la Paris, a tradus capodopera tatălui său și în limba franceză și a tipărit-o în anul 1743 sub titlul *Historie de l'Empire Othoman ou se voyent les causes de son aggrandissement et de sa decadence* [2, vol. II, p. 66-70; 26, p. 38].

Spre deosebire de ediția engleză, ediția franceză a operei lui Dimitrie Cantemir a fost una cenzurată, eliminându-se o serie de pasaje care ar putut contraveni Papii sau Regelui Franței. În plus, are o istorie interesantă. Antioh Cantemir a obținut de la regele Franței aprobarea de a tipări un număr mare de exemplare: aprox. 5000. Trebuie spus că în Franța, spre deosebire de Țările de Jos, de pildă, unde imprimeria era liberă de orice constrângeri, activitatea editorială era riguros reglementată. Tipograful francez, care de cele mai multe ori era și editor și librar, putea funcționa numai în baza unui privilegiu regal valabil o anumită perioadă de timp, o carte trebuia imprimată într-un format dinainte fixat, într-un tiraj prestabilit, pe hârtie și cu cerneală de o anumită calitate, numai după ce conținutul era aprobat de cenzură, firește, și putea fi vândută într-un anumit areal geografic, un anumit număr de ani, după care, dacă se dorea reeditarea era necesară o nouă aprobare. Mențiunea privilegiului editorial se imprima întotdeauna pe fila de titlu, iar textul propriu-zis al documentului se dădea la sfârșitul cărții, pentru a se putea verifica conformitatea produsului rezultat (ediția lui Dimitrie Cantemir deține aceste elemente de legalitate și autenticitate). Dat fiind tirajul mare al cărții și timpul scurt în care s-a cerut imprimarea, editorul principal, Louis Etienne Ganeau, neavând capacitatea tehnică necesară, s-a asociat cu câțiva tipografi parizieni. Concret, a cesionat privilegiul imprimării altor opt librari-tipografi, deci în total ar fi trebuit să fie nouă ateliere abilitate să tipărească lucrarea. Textul a fost compus o singură dată, diferite fiind doar paginile de titlu, câteva pagini și poate indicele alfabetic, și s-a tipărit în două formate tipografice (formatul tipografic este dat de numărul de îndoituri pe care îl suferă coala de hârtie tipărită): unul mai mare - *in quatro* (*4º)* - rezultând 2 volume, și unul mai mic - *in duodecimo (12º*) - rezultând 4 volume. Astăzi se cunosc opt tiraje, în următoarele formate tipografice:

1) „Chez Louis Etienne Ganeau, rue Saint Jacques, vis-a-vis a Saint Louis” (*in 4º*, 2 vol. și *in 12º*, 4 vol.);

2) „Chez Le Clerc pere et fils. Quai des Augustins a la Toison d' Or” (*in 4º*, 2 vol. și *in 12º,* 4 vol.); 3) „Chez Savoye, Libraire, rue St. Jaques, proche la Fontaine S. Severin a l'Esperance” (*in 4º*, 2 vol.); 4) „Chez Huart, Libraire et Imprimeur de Monseigneur le Dauphin, proche la Fontaine S. Severin, a la Justine” (*in 4º,* 2 vol. și *in 12º*, 4 vol.);

5) „Chez Barois, Quai des Augustins, a la Ville de Nevers” (*in 4º*, 2 vol. și *in 12º*, 4 vol.);

6) „Chez Jacques-Nicolas de Clerc, au dixieme Pilier de la Grande Salle di Palais, du cote de la Chapelle, a la Prudence” (*in 12º*, 4 vol.);

7) „Chez Nyon Pere, Place Conti a Sainte Monique” (*in 12º*, 4 vol.);

8) „Chez Nyons fils, Quai des Augustins” (*in 4º*, 2 vol). Nu sunt cunoscute tirajul și nici formatul scoase de librarul Despilly, în cazul în care acesta s-a folosit de privilegiul de a edita lucrarea lui Dimitrie Cantemir. Tirajele nu se deosebesc între ele decât prin pagina de titlu, ce conține adresa librarului-tipograf, restul textului fiind identic: tipar negru (negru și roșu doar pe filele de gardă, respectiv de titlu); textul prefețelor și al începuturilor de capitole este aranjat pe o singură coloană, restul textului fiind pe două coloane [6, vol. I-IV; 36, p. 246 - 248]. Imprimat cu caractere tipografice de două tipuri (roman și italic) și patru dimensiuni. Filele au colontitlu și signatură.

Biblioteca Academiei - Filiala Iași deține ediția în formatul mic: *in doudecimo*, 4 volume, aflate în stare de conservare foarte bună. Toate volumele sunt complete, cu filele întregi, albe și curate, cu puține urme de folosință. Legătura este una de epocă, de la sfârșitul secolului al XIX-lea, în stare foarte bună.

Privirea atentă dovedește că ele au proveniențe diferite, din două puncte de vedere. Mai întâi: primele trei volume au avut un posesor, iar al patrulea a avut alt posesor. Vol. I – III sunt legate identic: în piele de culoare cafenie pe carton, cu ornamente liniare și florale aurite; cotorul este neted și are aplicată în partea de sus o etichetă de piele roșiatică pe care s-a imprimat titlul și nr. vol., cu cifre latine. La interior, volumele au forzaț decorativ (diferit) foarte frumos. Volumul IV are însă o legătură diferită: tot cu piele cafenie pe carton, dar cotorul are cinci nervuri profilate și decorațiunile, de asemenea aurite, sunt diferite, semn că provine din alt atelier de legătorie. Acestui volum îi lipsește forzațul original, care a fost înlocuit la un moment dat cu o hârtie groasă, de culoare cafeniu deschisă, similară celei de ambalaj, pe care s-a notat cu creionul litera „S” – Fond *Special* sau *Secret*.

Volumele sunt însă diferite și din punctul de vedere al editorului: vol. I - III sunt imprimate de „Chez Le Clerc pere et fils. Quai des Augustins a la Toison d' Or”, iar vol. IV provine de la „Chez Nyons fils, Quai des Augustins”. Cu toate acestea, volumele I și IV au fost lucrate în același atelier tipografic: „Imprimerie Ballard fils”, precizare care pentru vol. II și III nu se face.

Cercetarea atentă mai arată și că vol. I - III, deși au același editor, nu sunt identice: marca editorială de pe fila de titlu este diferită. Marca editorială este prezentă întot-

deauna pe o tipăritură oficială și este destinată să identifice produsele unei imprimerii. Veritabil act de identitate al cărții, în țările din Apusul Europei putea fi simplă, constând din simbolul universal al breslei tipografilor – o acvilă sau (de cele mai multe ori) personalizată, în sensul că tipograful și-o fixa o dată cu primirea privilegiului de a profesa [10, p. 24]. Or, filele de titlu ale volumelor I – III arată că deși editorul este același, marca diferă, ceea ce înseamnă că Le Clerc pere et fils au mai avut, probabil, un asociat, pe care deocamdată nu-l cunoaștem.

Ediția s-a imprimat pe hârtie de lux, așa cum era și firesc pentru un comanditar de statura unui ambasador (Antioh Cantemir): albă, fină, cu frumoase filigrane, ce ar merita un studiu amănunțit. De asemenea, volumele au și frumoase forzațuri decorative, fapt ce le sporește aspectul estetic.

Volumele I - III ale *Historie de l'Empire Othoman* (Paris, 1743) au și o însemnată valoare memorială: *ex libris*-ul stampilă de pe fila de titlu dovedește că provin din „Biblioteca lui Ioan Pallady". Ioan (sau Iancu) Pallady a fost tatăl binecunoscutului pictor Theodor Palady. Născut la 11 aprilie 1871 la Iași (decedat la 16 august 1956, în București) Theodor Pallady este un pictor reprezentantiv al avangardei artistice românești și europene și putem presupune că volumele tatălui său au ajuns ulterior în posesia lui. Iancu Paladi a fost și el un om de seamă, cult și educat, a cărui stirpe avea vechi rădăcini în istoria Moldovei. Dimitrie Cantemir îi pomenește în *Descriptio Moldavia* pe boierii „Pălădești", menționând, ca și la Cantacuzinii din care se trăgea mama lui Theodor Pallady, originea lor grecească [5, p. 125 - 126]. Iancu Palade s-a numărat printre cei dintâi fii de boieri din Moldova trimiși la studii peste hotare în Franța, mai exact la Nancy (în 1826). Întors în țară, și-a constituit o celebră bibliotecă, bogată nu doar în cărți românești ci și în autori francezi, greci, polonezi, ruși, care putea fi comparată cu biblioteca lui Iordache Rosetti-Roznovanu de la Stânca și cu cea a familiei Canta [17, p. 19 – 20; 28, p. 1061; 29, p. 458 - 459; 40, p. 3].

Volumul IV din *Historie de l'Empire Othoman* (Paris, 1743) păstrat la Biblioteca Academiei Române – Filiala Iași provine din tirajul scos de „Chez Nyons fils, Quai des Augustins" și poartă mențiunea că s-a aflat la un moment dat și el la *Fondul Secret*, așa cum s-a notat mai sus. Rezultă, deci, că a aparținut unei personalități considerate indezirabile pentru regimul comunist, a cărei bibliotecă a fost confiscată după cel de-al doilea război mondial. O cercetare mai atentă ar putea conduce și la descifrarea *ex libris*-ului stampilă cu cerneală care este aplicat pe fila de titlu, chiar pe marca editorială, spre a putea afla cui i-a aparținut, valoarea memorială stabilită sporindu-i valoarea.

În urma cercetărilor întreprinse în cataloagele tipărite și *on line* ale bibliotecilor din România pentru a stabili frecvența acestei ediții, s-a dovedit că ea este una foarte rară: Biblioteca Națională a României din București deține tirajul *in 12⁰* (vol. I – IV), după cum urmează: din tirajul lui Huart: 2 exemplare din vol. I, și câte unul din vol. III, III, IV; din tirajul lui Barois există numai câte un exemplar din vol. I, II și IV; din tirajul lui Jacques-Nicolas Le Clerc are doar un vol. II; din tirajul lui Ganeau are câte un exemplar din vol. II și III; din tirajul lui Le Clerc et Fils are doar un vol. III, iar din tirajul lui Nyon

pere există un set complet din vol. I – IV. Biblioteca Academiei Române din București nu deține decât exemplare din tirajele editorilor Savoye și Louis-Etienne Ganeau (*in 4º*), Biblioteca Centrală Universitară din București are vol. I-IV (*in 12º*), editate de Nyon fils; la Biblioteca Județeană Mehedinți se păstrează vol. I și II (*in 12º*) editate de Etienne Ganeau și III-IV (*in 12º*), editate de Nyon Fils. Un exemplar din vol. I – II editate de Le Clerc et fils mai este și Muzeul Brukenthal din Sibiu. Din tirajul scos de Barois fils (*in 4º*) am mai depistat trei exemplare la Biblioteca Centrală Universitară din Iași, la Biblioteca Județeană Neamț și la Filiala Bibliotecii Academiei Române din Cluj-Napoca. În fine, la Biblioteca Jud. Galați se păstrează câte un vol. I, II și III fără a se menționa din care tiraj [10, p. 84 - 87]. Ne aflăm, deci, în fața unor cărți de maximă raritate în România.

Criteriile de bibliofilie prin care aceste volume devin valoroase sunt: ediție primă (în limba franceză); ediție oficială și aprobată de cenzură; particularități de tiraj; exemplar epurat; importantă valoare memorială; legătură originală; carte din categoria *Daco-Romanica*; raritate maximă. În anul 2008, ediția a fost clasată în patrimoniul cultural național mobil, categoria *Fond*.

Următoarea ediție a *Istoriei Imperiului Otoman* pe care Biblioteca Academiei Române din Iași o deține este cea în limba germană: *Geschichte des Osmanischen Reichs*, imprimată la Hamburg în anul 1745 [2, vol. II, p. 84; 26, p. 38; 3, p. 35]. Editor a fost Johann Christian Herold, care a trăit între anii (1703?-1761) și a activat la Hamburg între 1737 și 1761. În comparație cu ediția franceză, valoarea bibliofilă a celei germane este sporită de ilustrațiile care însoțesc textul, în special portretele de sultani și imagini din viața cotidiană a imperiului. Tehnica de realizare este heliogravura (gravura în metal), desenele fiind realizate de C. A. Wagner din Hamburg, iar săparea lor în metal au făcut-o doi gravori: Martin Tyroff și Georg Daniel Heuman. Tyroff s-a născut în anul 1704 la Augsburg și a fost unul dintre cei mai iluștri gravori germani ai vremii. Era specializat în realizarea de portrete, vederi, arbori genealogici, alegorii, subiecte religioase, antichități și, din punctul de vedere aici, ilustrație de carte. Heuman a fost de asemenea un artist reputat al vremii sale: născut în 1691 la Nuremberg - mort la 27 iunie 1759, a fost gravorul Curții Regale a Angliei și gravor la Academia din Gottingen, specializat în imagini de arhitectură și portrete de personalități [1, Tom 1, p. 19 și Tom 13, p. 876]. Volumul conține 18 gravuri în plină pagină ale unor portrete de sultani, precum și numeroase inițiale istoriate de diferite dimensiuni, foarte frumoase și inițiale ornate; tipar negru și roșu. Legătura este una de epocă, cu coperți din piele cafeniu deschis pe carton, decorate identic, cu chenare ornamentale imprimate la rece. Cotorul are cinci nervuri profilate și vignete florale aurite. Titlul a fost imprimat pe cotor cu litere latine aurite, astăzi aproape șterse. Coperta I este parțial deteriorată și desprinsă din legătură. Forzaț din hârtie marmorată în nuanțe de bordo și roz (motivul *non-pareille*). Legătura necesită restaurare, dar corpul cărții este bine conservat, filele având doar ușoare urme de îmbrunire.

Interesant este faptul că și acest volum poartă semnul că a fost epurat (inițiala „S” de mari dimensiuni, scrisă cu creionul pe interiorul copertei I). Cercetări mai amănunțite în arhivele Bibliotecii Academiei din București ar putea lămuri cui a aparținut, fapt ce

i-ar spori valoarea memorială. Criteriile de bibliofilie pe care le îndeplinește sunt: vechimea; ediție originală și oficială; gravuri semnate; raritate; legătură de epocă, motiv pentru care, în urma expertizei efectuate de noi în anul 2021, exemplarul a fost clasat în patrimoniul cultural național mobil, categoria *Fond*.

Următoarea operă importantă a lui Dimitrie Cantemir pe care Biblioteca Academiei Române o deține este *Scrisoarea Moldovei*, imprimată în anul 1825 la mănăstirea Neamț. Este cunoscut faptul că în anul 1714 Dimitrie Cantemir a fost ales membru al Academiei de Științe din Berlin, în semn de apreciere a operei sale de istoric și orientalist și a erudiției remarcabile. La cererea acestei instituții, principele român a alcătuit *Descriptio Moldaviae* (1716) și *Historia moldo-vlachica* (1717), lucrări prin care își recomanda țara atenției generale a Europei [8, p. VIII]. *Descriptio Moldaviae* este compusă din trei părți și prezintă datele importante ale geografiei Moldovei, originea latină a poporului și a limbii, mitologia, evoluția istorică, economia, structura socială, religia, sistemul juridic, instituțiile și raporturile cu Imperiul Otoman. Rămasă în manuscris, a fost tradusă și tipărită mai întâi în limba germană. *Scrisoarea Moldovei* tipărită în anul 1825 la Mănăstirea Neamț este prima ediție tipărită în limba română, o ediție oficială imprimată cu aprobarea celor două autorități care coordonau activitatea tipografică în Țara Moldovei: Domnia prin domnul Ioan Sandu Sturza și Biserica Ortodoxă - prin Mitropolitul Veniamin Costachi. Traducerea a fost făcută de Ioan Nemișescu, un funcționar la visterie în Iași și reproduce textul german tipărit în 1771, ediție din care un exemplar a fost adus la București și dăruit mitropolitului Grigore al IV-lea Dascălul al Țării Românești. Acesta i l-a dat mitropolitului Moldovei Veniamin Costachi spre a-l traduce și edita. Față de ediția germană, cea românească din anul 1825 are în plus numeroase note de subsol importante despre Moldova. Înaintea textului propriu-zis al lui Dimitrie Cantemir, care începe la p. 31, se află: o lămurire a tipografului Gherontie ieromonahul; Cuprinsul; Viața lui Dimitrie Cantemir (tradusă din *Geschichte des Osmanischen Reichs* (*Istoria Imperiului Otoman*, ediția în limba germană a lucrării lui Dimitrie Cantemir tipărită la Hamburg în 1745, luată la rândul său din ediția tipărită la Londra în anul 1734); *Înștiințarea lui Bișing dascălul scripturilor* - adică Busching, cel care a revizuit traducerea din limba engleză în germană și a publicat-o în anii 1769 - 1770 în *Magazin fur die neue Histrie und Geografie*, III și IV, și în ediție separată în 1771; un *Cuvânt înainte al lui G. F. Miler*, datat „Petru burg, anul 1764“ și un alt *Cuvânt înainte* ce face referire la același Miler (adică G. F. Muller - consilier al învățământului la Sanct-Petersburg pe vremea când Antioh fiul lui Dimitrie Cantemir își urma studiile, unul dintre deținătorii manuscriselor rămase de la Dimitrie Cantemir) [2, vol. III, p. 454-458; 3, p. 93; 12, p. 84 – 87; 36, p. 428-429].

Opera fiind binecunoscută din punctul de vedere al conținutului, ne limităm la considerații ce țin de realizarea ei tehnică. Cel sub auspiciile s-a editat cartea, mitropolitul Țării Moldovei Veniamin Costachi, a fost un ierarh erudit, traducător, îndrumător al şcolilor din țară. A fost călugărit la Huşi sub numele Veniamin de un alt mare mitropolit: Iacob Stamati (1783-1784); mare eclesiarh al catedralei mitropolitane din Iași (1788); arhimandrit şi egumen la mănăstirea Sf. Spiridon din Iaşi (1789); episcop la Huşi din

1792 și până în 1796 când a trecut în scaunul episcopal de la Roman, apoi Mitropolit al Moldovei (ales 18 mart. 1803). Din cauza împrejurărior politice (ocupația rusească a Țărilor Române) s-a retras din scaun între 20 februarie 1808 şi octombrie 1812 şi iarăși între septembrie 1821 şi ianuarie / februarie 1823. Retras definitiv la 18 ianuarie 1842, s-a stabilit pentru restul vieţii la mănăstirea Slatina. A fost unul din marii cărturari ai timpului, îndrumând întreaga activitate editorială şi şcolară din Ţara Moldovei prin tipografia mitropolitană din Iaşi şi în cea înfiinţată de dânsul la mănăstirea Neamţ în anul 1807. În timpul păstoriei sale s-au tipărit aproximativ 130 de cărţi, multe din ele fiind traduse de el însuşi din literatura greacă patristică şi post patristică; alte câteva au fost editate postum ori au rămas în manuscris. S-a implicat foarte mult în organizarea învăţământuIui românesc de toate gradele în Moldova, unde a înfiinţat chiar câteva școli devenite de mare prestigiu: Seminarul de la Socola (în anul 1803, numit mai târziu *Seminarul Veniamin*); două școli pentru călugăriţe şi fete în mănăstirea Agapia (tot în anul 1803); școala de cantori bisericeşti din Iaşi (1805); școala „începătoare” de la mănăstirea Sf.Trei lerarhi din Iași (1824). La Iași a contribuit și la înființarea Școlii normale cu 2 ani și Gimnaziului (Gimnazia „vasiliană”) cu 4 ani de studii (1828, ambele în mănăstirea Sf. Trei lerarhi), a Academiei numită *Mihăileană* (în 1834), cu o facultate de filosofie, o facultate de științe juridice şi cursuri „extraordinare” de inginerie, agronomie, arte frumoase și filologie, dotată cu laboratoare, muzeu de ştiinţe naturale, bibliotecă, în care predau profesori recrutaţi dintre foştii bursieri ai mitropolitului ori dintre transilvănenii și bănăţenii sosiți la Iași. Din anul 1832 s-a preocupat de deschiderea şcolilor ţinutale în marile oraşe Moldovei, a primei şcoli publice pentru fetele orăşenilor din Iaşi (în 1834), a primei școli de arte și meșteșuguri (1841) și a unei serii de şcoli săteşti. De asemenea, a trimis numeroşi tineri la studii peste hotare, cei mai străluciți dovedindu-se a fi Gheorghe Asachi (la Viena și Roma), Gheorghe Săulescu (în insula Chios și la Cernăuţi) și Filaret Scriban (la Kiev) [42, p. 492-509; 44, p. 49-60].

Imprimarea *Scrisorii Moldovei* a fost coordonată de ieromonahul Gherontie, personaj în legătură cu care în literatura de specialitate există o confuzie perpetuată de mai bine de un secol. În istoria culturii românești vechi este cunoscut un monah Gherontie, considerat un cărturar complex și erudit: traducător, dascăl, copist și tipograf, despre care se spune că a fost ucenicul starețului Paisie Velicicovschi și a activat dinainte de 1790 până după 1835, la mănăstirea Neamț, București, Iași, Buzău, singur sau împreună cu viitorul mitropolit al Țării Românești, Grigorie al IV-lea, căruia Gherontie i-a fost mentor. Analiza atentă a literaturii de specialitate dovedește că datele biografice și opera ce i se atribuie monahului Gherontie diferă de la autor la autor și că de fapt nu este vorba de o singură persoană ci de măcar două cu nume identic dar cu ocupații diferite și că i se atribuie uneia tot ceea ce se știe, rezultatul fiind o biografie eronată.

Cel care a dat startul confuziei a fost Constantin Erbiceanu care, în *Istoria Mitropoliei Moldovei* apărută în anul 1888 a publicat cîteva documente cărora le-a dat o interpretare eronată cauzată desigur de stadiul insuficient al cunoașterii istorice de la acea dată. Tot Erbiceanu este și cel care îi atribuie greșit lui Gherontie colaborarea la traducerea

Scrisorii Moldovei apărută la mănăstirea Neamț în 1825 [20, p. LXVI -LXVIII, XCIV, 174 – 176, 228].

Subiectul ar necesita un studiu de sine stătător, însă din raţiuni editoriale dăm aici doar amănuntele esenţiale pentru înţelegerea chestiunii. Ieromonahul Gherontie, tipograful *Scrisorii Moldovei* în 1825 este diferit de ucenicul omonim al stareţului Paisie. Acesta din urmă s-a aflat în Ţara Românească înainte de anul 1800, unde a tradus cărţi din limba greacă ce au fost tipărite la Bucureşti, a tradus şi prefaţat cărţi imprimate în tipografia Mitropoliei din Iaşi după anul 1800, dar a murit în toamna anului 1813, pe când se întorcea dintr-o călătorie la Muntele Athos. Ieromonahul Gherontie care a coordonat imprimarea *Scrisorii Moldovei* este supranumit în sursele epocii: *cel Mic* şi a fost copist de manuscrise (doar le „prescria", adică le multiplica) şi tipograf (zeţar). Ucenicul stareţului Paisie era numit Gherontie *dascălul,* pentru ştiinţa sa de carte superioară, a fost un traducător erudit din limba greacă şi prefaţator de cărţi tipărite sau rămase în manuscris, însă nu a lucrat cu tiparniţa. Cei doi monahi Gherontie au fost contemporani până în anul 1813, dar au lucrat împreună doar la o singură carte (*Descoperire a pravoslavnicei credinţe,* imprimată la Mitropolia dn Iaşi în anul 1806). Confirmarea faptului că au existat doi monahi cu numele de Gherontie ne-o oferă un catalog de cărţi manuscrise de la mănăstirea Neamţ, realizat cu aproximaţie între anii 1800 şi 1825, publicat de Dimitrie Fecioru în anul 1941 [25, p. 417], în care figurează un Gherontie *dascălul* şi un Gherontie *cel mic.*

Dovada faptului că Gherontie *cel mic* este tipograful a cărui activitate a fost translată asupra lui Gherontie *dascălul* ne-o oferă atât documentele arhivă cât şi manuscrisele epocii. De pildă, într-o scrisoare din 22 noiembrie 1822, Gherontie ieromonah tipograful i se plânge mitropolitului Veniamin Costachi că stareţul mănăstirii Neamţ nu voia să-i trimită cărţile cerute, între acestea numărându-se şi „cele de mine prescrise de obşte *Avva Varsanufie* şi *Sfîntul Simeon Noul Bogoslov*" [20, doc. CXCII din 22 noiembrie 1821 şi p. 174 - 176.]. De asemenea, *Ms. nr. 2678* de la Biblioteca Academiei Române din Bucureşti, *Slujba Pocrovului,* are o însemnare din 1 octombrie 1813: „această cărticică ce are întru sine *Slujba Pocrovului* s-au scris de cuviosiia sa ieromonahul Gherontie, tipograf din sfânta M(ănăstire) Neamţul şi înşişi au afierosit-o sfintei Mănăstiri Slatena, ca să fie pentru trebuinţa bisericii, în vremea rânduită, nedizlipindu-o nimine de la acest sfânt lăcaş" [39, p. 352 - 353]. În octombrie 1813, Gherontie *dascălul* era fie pe drumul Muntelui Athos fie deja ucis de tâlhari în Bulgaria, deci nu putea să se afle la Mănăstirea Slatina pentru a dona cartea, autorul însemnării de danie fiind de fapt Gherontie *cel mic* - care o şi copiase.

Prefaţa *Scrisorii Moldovei* (m-rea Neamţ, 1825) scrisă de ieromonahul Gherontie oferă argumente în plus aserţiunii că au existat doi monahi cărturari cu nume identic. După ce prezintă istoricul cărţii lui Dimitrie Cantemir tipărite în Europa, Gherontie prefaţatorul scrie: „această carte <...>, la anul 1806 au iconomisit Preaosfinţia sa de s-au tălmăcit din cea nemţască, căci izvodul cel moldovenesc nu s-au aflat şi atuncea o ar fi şi tipărit, dacă ştiutele întâmplări ale vremilor nu l-ar fi zăticnit. Deci, după atâtea

schimbări, o și uitasă Preaosfinția sa. Iară ea era păzindu-să de un înnalt și cinstit ipochimen carele când au socotit vreme cuviincioasă, au împublicarisit-o. Și așa, Preacinstitul ipochimen (carele iaste Preaosfințitul <...> Mitropolitul Ungrovlahiei, kyrio kyr Grigorie), au îndemnat spre tipărirea ei. Preaosfințitul nostru Arhipăstoriu cu dragoste au blagoslovit și prea cuviosul nostru stareț au binevoit și noi cu bucurie am primit și doriți sântem pururea a ne nevoi la niște ascultări și porunci ca acestea, spre tipărirea, zic, folositoarelor cărți. Al pravoslaviei voastre tuturor prea plecat <...> Gherontie ieromonahul” [9, p. 2 – 3 nenumerotate de la început]. Nu poate fi vorba de o traducere efectuată de Gherontie *dascălul*, în virtutea căreia, în semn de omagiu, să-i fie atribuită și imprimarea, deoarece se știe astăzi că traducerea a făcut-o Ioan Nemișescu. Încă din anul 1927, Constantin Tomescu sesizase corect faptul că Constantin Erbiceanu îi atribuie greșit lui Gherontie colaborarea la traducerea operei *Descrierea Moldovei* de Dimitrie Cantemir, apărută la mănăstirea Neamț în 1825, căci această traducere s-a făcut din limba germană, pe care Gherontie *dascălul* nu o cunoștea. Cu acest prilej, Constantin Tomescu nota explicit și faptul că „așa ne lămurește un alt Gherontie, desigur tipograful”. [42, p. 99, text și notă].

Mergând mai departe cu analiza, *Scrisoarea Moldovei* din 1825 este o carte cu aspect grafic elegant, împodobită cu numeroase ilustrații și ornamente tipografice: fila de titlu este încadrată într-un chenar floral de mare frumusețe, specific, de altfel, tipografiei nemțene, care l-a mai folosit și în alte cărți, paginile au începuturi de capitol fitomorfe (cu mascheron, vas cu flori etc.) și inițiale ornate și istoriate de mai multe tipuri și dimensiuni.

O precizare se impune și cu privire la ilustratorii cărții: numeroase decorațiuni sunt realizate după stampe gravate de Mihail Strelbițchi (vezi stema Moldovei semnată „Protoierei Mihail”). Acesta n-a lucrat însă efectiv la imprimarea cărții, fiind mort încă din 1808. Spre sfârșitul vieții (el apare în istoria tiparului din Țara Moldovei încă din 1756), în anul 1800, și-a donat instalația tipografică mănăstirii Neamț, dar atelierul s-a înființat mai târziu, prima carte ieșind de sub tipar în 1807 [11, p. 305-307]. Mai mult chiar, obiectele provenite din donația lui Strelbițchi (un teasc de lemn, numeroase stampe din lemn, litere și matrițe etc.) au fost folosite la mănăstirea Neamț până târziu, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, din cauză că instalația tipografică modernă a acesteia (achiziționată în 1860 de la Viena) a fost confiscată în urma *Legii secularizării averilor mănăstirești* din 1863 și trimisă Comisiei Centrale de la Focșani ca să tipărească *Monitorul Oficial*, recent înființat. În consecință, mănăstirea a fost nevoită să refolosească vechile unelte ale lui Mihail Strelbițchi, ultima carte ilustrată cu gravurile acestuia fiind *Ceaslovul* din 1870.

La începutul *Scrisorii Moldovei* (m-rea Neamț, 1825), pe filele nenum. 2 și 3 verso sunt imprimate două steme cu deviza latinească „Non solum armis” (*Nu doar cu armele*... putem învinge!), a căror semnificație unii cercetători nu au putut-o desluși [31, (VIII)]. Este vorba de stema familiei conților ruși Rumeanțev (care a mai fost folosită și în alte cărți tipărite în Țara Moldovei în primele decenii ale secolului al XIX - *Sinopsă*

mare a slujbei tipărită la Iași de Emanuel Vernardos în tipografia grecească în anul 1813 și ilustrată de Policarp Strelbițchi, fiul lui Mihail Strelbițchi, de exemplu). Prezența ei pe cărțile la a căror apariție au contribuit Mihail și Policarp Strelbițchi se poate explica prin faptul că generalul Piotr Alexeevici Rumiantev, comandantul armatei ruse prezente în Țările Române în timpul războiului austro-ruso-turc din anii 1787 – 1792, a fost protectorul lui Mihail Strelbițchi. Tipograful moldovean a fost traducătorul acestuia în Moldova, i-a mijlocit relația cu mitropolitul Leon Gheuca și i-a tipărit câteva foi volante. În cazul *Scrisorii Moldovei* (m-rea Neamț, 1825), credem însă că cele două steme au doar rolul de vignete decorative, fără nici o altă semnificație politică sau de altă natură.

În fine, la p. 23 a cărții, de o parte și de alta a unei vignete finale este imprimat numele „Ni co la", despre care s-a presupus că ar fi al traducătorului Iancu *Nicola* [31, (X)]. Noi opinăm însă că numele poate fi al unui gravor contemporan care a lucrat la imprimarea operei cantemiriene, știut fiind faptul că în tipografia mănăstirii Neamț este cunoscut un gravor Nicolae, specializat tocmai în decorațiuni minore: frontispicii cu medalion și vignete [35, p. 18].

Criteriile de bibliofilie pe care le îndeplinește sunt: vechimea; prima ediție în limba română; ediție originală și oficială; gravuri semnate de un artist de talie europeană (Mihail Strebițchi); legătură de epocă; tipograf cu o biografie elucidată de noi, motiv pentru care, în urma expertizei efectuate în anul 2021, exemplarul a fost clasat în patrimoniul cultural național mobil, categoria *Fond*.

Scrisoarea Moldovei a fost reeditată la Iași în 1851, în Tipografia Franțezo-Română, de către Constantin Negruzzi, sub titlul pe care i-l dăduse însuși Dimitrie Cantemir și sub care a rămas definitiv în cultura română: *Descrierea Moldovei*. Biblioteca Academiei Române din Iași deține un exemplar și din această ediție. Volumul are o valoare memorială excepțională: pe fila de titlu se află un *ex libris* monogramă de tip heraldic compus din inițialele „M. C. C." și dedesupt cuvântul „Ruginoasa". M. C. C. a fost principesa Maria Moruzi-Cuza, nora domnitorului Alexandru Ioan Cuza. Se știe că Alexandru Ioan Cuza Cuza a avut doi fii din afara căsătoriei, cu Maria Obrenovici, numiți Alexandru și Dimitrie. Fiica principelui Alecu Moruzi s-a căsătorit în anul 1889 cu Alexandru, dar după numai șase luni de la căsătorie a rămas văduvă și averea soțului, inclusiv palatul de la Ruginoasa, i-a rămas ei. În anul 1897, pe când viitorul om politic liberal, prim ministru al României în mai multe rânduri, Ion I. C. (Ionel) Brătianu, lucra ca inginer la construcția căii ferate Bacău-Piatra Neamț, a fost invitat să locuiască în fostul palat al lui Al. I. Cuza din Ruginoasa, proprietatea Mariei Moruzi-Cuza. În urma idilei pe care cei doi au avut-o, la 28 ianuarie 1898, s-a născut un fiu, Gheorghe Brătianu, viitor ilustru istoric la Universitatea din Iași și apoi la cea din București. Gheorghe Brătianu și-a petrecut copilăria la Ruginoasa și la Iași, unde în anul 1916 a absolvit Liceul Național. La intrarea României în Primul Război Mondial în august 1916, s-a înrolat voluntar în armată și a fost rănit pe front. Lăsat la vatră, între anii 1917 și 1920 a absolvit Facultatea de Drept din Iași. În 1921 s-a înscris la Universitatea Sorbona din Paris, unde în anul 1929 și-a obținut doctoratul. Din anul 1924 a devenit profesor de Istorie Universală la

Universitatea din Iași, iar în 1940, după asasinarea lui Nicolae Iorga de către legionari, a preluat catedra acestuia la Universitatea din București. În 1942 a fost ales membru al Academiei Române. Mare specialist în istoria evului mediu, a fost autorul a numeroase lucrări rămase de referință până astăzi. Amintim aici doar *O enigmă și un miracol: poporul român* (București, 1940) și *La Bessarabie: droits nationaux et historiques* (București, 1943). După instaurarea regimului comunist în România, în 1946 a fost înlăturat de la catedră iar în 1950 a fost arestat și trimis în sinistra închisoare de la Sighet, unde la 27 aprilie 1953 a murit [41, p. 38 - 42]. Putem presupune cu toată îndreptățirea că din biblioteca mamei sale, volumul a ajuns și în biblioteca lui Gheorghe Brătianu. Dată fiind valoarea memorială de excepție, ar merita să fie supus expertizei în vederea clasării în patrimoniul cultural național mobil din România.

Ultima carte a lui Dimitrie Cantemir prezentată aici este *Hronicul romano-moldo-vlahilor*, tomul I – II, editat la Iași între anii 1835 – 1836 de profesorul Gheorghe Săulescu. Spre sfârșitul vieții, principele istoriograf a ajuns la concluzia că trebuie să își traducă lucrările și în limba română, spre a le cunoaște și compatrioții săi. *Hronicul romano-moldo-vlahilor* este o traducere amplificată și revizuită a *Historiei moldo-vlachica* pe care o scrisese în limba latină, în anul 1717 la cererea Academiei din Berlin [8, p. VIII]. Importanța operei rezidă în cuprinderea și înălțimea ideilor pe care le-a propagat. Lucrare de întinsă erudiție, *Hronicul* i-a uimit pe savanții vremii prin varietatea și bogăția izvoarelor, metoda de lucru, atitudinea critică a autorului în selectarea informațiilor și a argumentelor, spiritul combativ și obiectivitatea lui. Scrierea începe cu originile poporului român și ajunge până la epoca pe care însuși Cantemir o trăia. Autorul a folosit izvoare antice, grecești și romane, orientale, în slavonă, rusă, polonă; citează cronograful sârbesc, o cronică bulgărească și corpul de cronici românești [8, p. X - XI]. Succint, amintim că eruditul istoriograf considera Dacia leagănul etnogenezei românilor, iar unitatea politică a neamului romano-moldo-vlahilor în spațiul carpato-dunărean este confirmată până și de numele și de limba acestuia. În privința originii, Dimitrie Cantemir susține că românii se trag numai din romani, furnizând una din ideile de bază ale Școlii Ardelene, ai cărei exponenți vor aduce în plus argumente istorice, filologice și demografice privind originea latină a limbii și poporului român, continuitatea și unitatea etnică. Puritatea latină a românilor, continuitatea românilor în Dacia, mândria națională pentru descendența lor, precum și rezistența acestui popor își găseau în *Hronicul romano-moldo-vlahilor* o solidă argumentare științifică pentru acea vreme, astfel încât a constituit un veritabil sprijin savant pentru opera de înaltă politică națională a transilvănenilor [8, p. XVI]. La fel cu restul scrierilor lui Dimitrie Cantemir, și *Hronicul* a rămas în manuscris, în Rusia. Pe la 1730, episcopul de Făgăraș, Ioan Clain, dăruia bisericii Sf. Treime din Blaj o copie manuscrisă după original pe care o cumpărase la Viena de la un negustor ce fusese la Sankt-Petersburg. Ulterior, între septembrie 1756 și martie 1757, Constantin Dimitrievici, un dascăl al școlii românești din Blaj, a făcut o nouă copie după cea adusă de la Viena. Aceste două cópii au fost cunoscute de Petru Maior și ceilalți corifei ai Școlii Ardelene [8, p. XXIV].

Meritul apariției operei cantemiriene în prima ediție tipărită în limba română îi aparține lui Gheorghe Săulescu (4 martie 1798, Roșiești, j. Vaslui - 6 septembrie 1864, Corni-Albești, j. Vaslui), descendentul unei vechi familii de preoți din ținutul Fălciului, istoric, filolog, poet și publicist, profesor la Academia Domnească din Iași, căruia cultura română îi datorează foarte mult, deși pe nedrept astăzi este aproape uitat. După învățătura în satul natal, la Huși și la Școala Domnească din Iași, în anul 1819 Gheorghe Săulescu a fost trimis de Mitropolitul Veniamin Costachi la studii la Academia din insula Chios, iar între 1821 și 1826, la Cernăuți. A făcut studii de limba greacă, germană, latină, franceză și italiană și de filosofie, dobândind o temeinică cultură umanistă, filologică, istorică și filosofică. În anul 1828, cînd s-au deschis Școala Normală și Gimnaziul Vasilian la mănăstirea Trei Ierarhi din Iași, Săulescu a fost numit profesor de limba română, istorie universală și logică, fiind totodată și conducătorul celor două școli și al internatului de elevi stipendiști. Din 1835, a devenit profesor la Academia Mihăileană și directorul Tipografiei Mitropoliei Moldovei. Ca profesor a alcătuit o serie de manuale de retorică și poetică, de psihologie și metodică – unele rămase netipărite, iar altele astăzi considerate pierdute. Opera lui se întinde în mai multe domenii: filologie, istorie, arheologie, literatură. Din 1829, când Gheorghe Asachi a început publicarea „Albinei Românești", Gheorghe Săulescu împreună cu Vasile Fabian-Bob au devenit redactori, ținându-i chiar locul lui Asachi la conducerea revistei în anii 1829-1830, cât timp lucra în comisia de redactare a Regulamentului Organic și a fost plecat la Moscova spre a negocia finisarea și aplicarea acestuia în Țările Române. Gheorghe Săulescu a desfășurat o bogată activitate publicistică în periodicele vremii: „Albina Românească", „Icoana lumei", „Spicuitorul moldo-român", „Almahah pentru învățătură și petrecere", „Foaie pentru minte, inimă și literatură", „Gazeta Transilvaniei", unde a tipărit fabule, istorie, psihologie, etică, informații statistice, traduceri etc. [19, p. 13 – 109].

Activitatea lui în domeniul publicisticii istorice începe tocmai cu copierea și editarea *Hronicul vechimii Romano-Moldo-Vlahilor*. Din *Scrisoarea Moldovei* tipărită la mănăstirea Neamț în 1825 și din *Istoria sau viața și faptele domnului Moldovei, prințipul Constantin Cantemir*, a lui Antioh Cantemir, publicată de profesorul Ber din Sankt-Petersburg în limbile latină și rusă în anul 1783, Gheorghe Săulescu a aflat despre existența manuscrisului *Hronicului* în limba română și despre faptul că se păstra în „Arhivele Colegiei interesurilor străine din Moscova". Informându-l pe mitropolitul Veniamin Costachi, capul Bisericii Ortodoxe din Moldova a intervenit în februarie 1833 la generalul Pavel Kiseleff (Țările Române se aflau atunci sub ocupație rusească) pentru a se obține o copie. Acesta a dat dispoziție consulului rus în Moldova, care a adus la Iași nu o copie, ci chiar originalul (de 578 foi). Profesorul Gheorghe Săulescu a fost însărcinat de mitropolitul Veniamin Costachi cu copierea „întocmai după stilul autoriului, atât în privința sintacsului, ce este destul de figurat, cât și a cuvintelor, ce poartă în sine nu puține anticvități ale românismului" [7, vol. I, p. XVII]. Deși mitropolitul Veniamin Costachi ceruse să se tipărească „fără cât de puțină schimbare" [7, vol. I, p. XV], ediția Săulescu are multe schimbări și intervenții ale editorului nu numai în privința formei,

ci și în conținut. O ediție completă a cărții lui Dimitrie Cantemir a alcătuit în anul 1901 Grigore Tocilescu sub auspiciile Academiei Române. Acesta a fost trimis la Moscova să colaționeze ediția din 1835 – 1836 a *Hronicului* cu manuscrisul autograf și de a-l compara cu versiunea latină a aceleiași opere [8, p. XXVI - XXVII].

Publicarea acestei opere este considerată un moment ce a contribuit la fundarea literaturii române și a învățării istoriei. Prin această lucrare, Cantemir demonstra originea nobilă, latină, a românilor, concepție consolidată de istoricii Școlii Ardelene tocmai datorită înrâuririi lui Dimitrie Cantemir, și al cărui adept era și Gheorghe Săulescu. Ideea purității latine a poporului român a fost susținută de și în *Prefața* volumului II al *Hronicului*, în care, atingând problema limbii, condamnă împrumuturile de cuvinte din limbi străine, precum și folosirea grafiei chirilice în tipăriturile românești din timpul domnului Vasile Lupu, care erau pline de slavonisme [7, vol. II, p. VIII - X).

Pornind de aici, Săulescu se plasează, alături de Asachi, printre inițiatorii studiilor de istorie națională în înțelesul modern al cuvântului. Din *Înștiințarea* către public pe care a scris-o cu ocazia tipăririi cărții respiră patriotismul fierbinte de care era însuflețit profesorul ieșean.

Cartea s-a imprimat în tipografia Mitropoliei din Iași sub coordonarea lui Ioann Hart, tipograf și legător de cărți. Este o lucrare de complexitate tipografică: tipărit cu caractere de patru dimensiuni și trei tipuri: chirilice, latine și grecești, cu indicații marginale de lectură și note de subsol. Lista prenumeranților de la sfârșitul volumului II cuprinde 163 de exemplare abonate în Moldova, trei în Bucovina, 23 în Țara Românească și două comandate din Brașov. Cele două volume ale Bibliotecii Academiei din Iași sunt legate în piele cafenie pe carton, cu pegamoid de culoare neagră și decorațiuni aurite la cotor, dar o parte a tirajului a rămas nepusă în vânzare și chiar nelegată. Se cunosc câteva exemplare rămase în forma originală a colilor tipografice din anii 1835 și 1836, care au fost doar pliate dar nu au mai fost cusute, tăiate și legate în volum [16, p. 232]; unul l-am depistat și noi în vara 2023, la Biblioteca Județeană Neamț.

Criteriile de bibliofilie pe care această operă cantemiriană le îndeplinește sunt: prima ediție în limba română; ediție originală și oficială; lucrare fundamentală pentru istoriografia română; prenumeranți; particularități de tiraj (exemplare rămase nelegate – aspect important pentru studierea istoriei tiparului), motiv pentru care ar merita să fie expertizat și propus spre clasare în patrimoniul cultural național mobil.

Concluziile credem că se impun de la sine: opera lui Dimitrie Cantemir mai îngăduie încă cercetări spre a-i fi luminate toate laturile; importanța investigării sistematice și catalogarea științifică a colecțiilor de carte veche din biblioteci, prin care se descoperă publicații valoroase, ce pot contribui la completarea multor aspecte ale istoriei noastre, dar și importanța expertizării și clasării lor în patrimoniul cultural național, procedură prin care sunt nu doar puse în valoare, ci și protejate o dată în plus pentru viitorime.

Bibliografie:

1. BENEZIT, E., *Dictionnaire critique et documentaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs*, Paris, Editions Grund, 1999, ISBN 2-7000-3010-9, Tome 7 (Herweg - Koster), 958 p.; Tome 13 (Solimena - Valentin), 958 p.
2. BIANU, I., HODOȘ, N., *Bibliografia românească veche*, vol. I, București, Atelierele Socec, 1903, 512 p.; vol. II, 1910, 571 p.; vol. III, 1936, 780 p.
3. BRAUNSTEIN, I., *Catalogul cărților vechi românești: 1643 - 1830*, Iași, Academia Română - Filiala RSR, Biblioteca, 1981, 159 p.
4. BRUNET J.-Ch., *Manuel du libraire et de l'amateur de livres*, Tom. 6, Paris, Firmin-Diderot, 1865, 975 p.
5. CANTEMIR D., *Descrierea Moldovei*, Postfață și bibliografie de Magdalena Popescu, București, Editura Minerva, 1986, 208 p.
6. CANTEMIR D., *Historie de l'Empire Othoman ou se voyent les causes de son aggrandissement et de sa decadence,* Tome I – IV, Paris, Le Clerc, pere et fils; Nyons fils, MDCCXLIII [1743].
7. CANTEMIR D., *Hronicul romano-moldo-vlahilor*, vol. I, Iași, 1835, 365 p.; vol. II, 1836, 402 p.
8. CANTEMIR D., *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Ediție de Stela Toma, București, Editura Albatros, 2003, ISBN 973-24-0655-0, 207 p.
9. CANTEMIR D., *Scrisoarea Moldovei* (m-rea Neamț, 1825), 344 p.
10. CHIABURU E., *Carte străină veche și rară din colecțiile Bibliotecii Județene „G. T. Kirileanu" Neamț: catalog*, Piatra Neamț, s. e., 2019, ISBN 978-973-0-30975-1, 159 p.
11. CHIABURU E., *Carte și tipar în Țara Moldovei*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2011, ISBN 978-973-703-570-7, 716 p.
12. CHIABURU E., *Cartea românească veche în Biblioteca Județeană „G.T. Kirileanu" Neamț: Catalog adnotat*, Piatra Neamț, s. e., 2021, ISBN 978-973-0-35566-6, 558 p.
13. CHIABURU E., *Epurarea și expurgarea cărților în România comunistă: cazul lui Ion Ionescu de la Brad*, în *Tyragetia* (Chișinău), Serie Nouă, Nr. 2 (28), 2019, ISSN 1857-0240, p. 218 – 220.
14. COSTEA I., KIRALY I., RADOSLAV D., *Fond secret. Fond „S" special. Contribuții la istoria fondurilor secrete de bibliotecă din România*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995, ISBN 973-35-0536-6, 362 p.
15. CRISTOIU I., *1945-1950: Paranoia arestării cărților*, disponibil la https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/1945-1950-paranoia-arestarii-cartilor , accesat la 02.06.2023.
16. DUDAȘ F., *Cărți rare: Contribuții la bibliologia românească*, Oradea, Editura Transsilvanica, 2017, 415 p.
17. GEORGESCU I. L., *Pe urmele lui Theodor Pallady*, Iași, Editura TipoMoldova, 2002, ISBN 973-85186-8-7, 248 p.

18. *ENCICLOPEDIA literaturii române vechi*, București, Editura Muzeul Literaturii Române, 2018, ISBN 978-973-167-443-8, 1040 p.
19. ENESCU N. C., *Gheorghe Săulescu, Dimitrie Pop, Anton Velini*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970, 200 p.
20. ERBICEANU C., *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei și a Catedralei*, Iași, 1880, 548 p.
21. EȘANU, A.; EȘANU, V., *Neamul Cantemireștilor. Bibliografie*, Chișinău, Editura Pontos, 2010, ISBN 978-9975-51-144-5, 464 p.
22. EȘANU, A.; EȘANU, V., *Moștenirea culturală a Cantemireștilor*, Chișinău, Editura Pontos, 2010, ISBN 978-9975-51204-6, 212 p.
23. EȘANU, A.; EȘANU, V., *Dinastia Cantemireștilor*, Chișinău, Editura Știința, 2008, ISBN 978-9975-67-572-7, 603 p.
24. EȘANU, A.; EȘANU, V., *Cantemiriana: Noi contribuții*, Editura Lexon-Prim, 2020, ISBN 978-9975-3483-6-2, 267 p.
25. FECIORU D., *Un catalog vechi de manuscrise și cărți al Bibliotecii Mănăstirii Neamțului*, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul LIX (1941), nr. 7 - 8, Iulie - August, p. 410 – 455.
26. GRAESSE Th., *Tresor de livres rares et precieux*, vol. II, Milano, Gorlich Editore, 1950, 648 p.
27. IORGA N., *Monastirea Neamțului*, Tipografia Monastirii Neamţu, 1925, 103 p.
28. *ISTORIA României* (acad. A. Oțetea - red. resp.), vol. III, București, Editura Academiei R.S.R., 1964, 1258 p.
29. LECCA O.- G., Familiile boierești române: istorie și genealogie, ediție de Alexandru Condeescu, București, Editura Libra / Muzeul Literaturii Române, 2000, ISBN 973-999-14-4-0, 690 p.
30. MARINO A., *Cenzura în România: schiță istorică și introductivă*, Craiova, Editura Aius, 2000, ISBN 973-9490-22-0, 96 p.
31. MINISTERUL Artelor și Informațiilor, *Publicaţiile interzise până la 1 mai 1948,* București, Societatea Naţională de Editură şi Arte Grafice *Dacia Traiană*, 1948, 522 p.
32. MUNTEANU E., *Pentru o nouă ediție a Descrierii Moldovei a lui Dimitrie Cantemir* (VIII), în *Ziarul de Iași* din 02.09.2023 și (X), din 16.09.2023, disponibil la https://www.ziaruldeiasi.ro/stiri/pentru-o-noua-editie-a-descrierii-moldovei-a-lui-dimitrie-cantemir-x--362845.html accesat pe 20.09.2023.
33. OLTEANU, V., *Din istoria și arta cărții: Lexicon*, București, Editura Enciclopedică, 1992, ISBN 973-45-1008-8, 400 p.
34. OPRESCU G., *Grafica românească în secolul al XIX-lea*, vol. I, București, Fundația pentru Literatură și artă, 1942, 309 p.
35. RACOVEANU Gh., *Gravura în lemn la mănăstirea Neamțul*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1940, 43 p. + 60 pl.

36. RÂPĂ-BUICLIU D., *Bibliografia românească veche: Additamenta I (1536 – 1830),* Galați, Editura Alma, 2000, 496 p.
37. SIMONESCU, D., *Bibliofilia în concepția contemporaneității*, în *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Valorificare – cercetare*, București, 1983, vol. II, p. 7 - 14.
38. ȘTREMPEL G. (coord.), *Bibliografia Românească Modernă (1831 - 1918)*, București, Editura Academiei Române, 1984, vol. I (A-C), 912 p.
39. ȘTREMPEL G., *Catalogul manuscriselor românești*, vol. II, București, Editura Academiei Române, 1983, 502 p.
40. ȘORBAN R., *Theodor Pallady*, București, Editura Meridiane, 1975, 70 p.
41. TODEA I., *Ion (Ionel) I. C. Brătianu - întregitor și făuritor al României moderne (1864 - 1927)*, București, Editura Universitară, 2014, ISBN 978-606-28-0043-7, 383 p.
42. TOMESCU C., *Mitropolitul Grigore IV*, Chișinău, Tipografia Eparhială „Cartea Românească", 1927, 310 p.
43. VASILACHI, V., *Mitropolitul Veniamin Costache la o sută de ani de la moartea sa*, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul LXIV, 1946, nr. 10-12, p. 492 – 509.
44. VORNICESCU N., *Literatura patristică și preocupările Mitropolitului Veniamin Costachi*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, anul XXXVII, 1961, nr. 1 – 2, p. 49-60.

CEREMONIALUL DE PRIMIRE AL SOLIILOR STRĂINE ÎN ȚARA MOLDOVEI, SECOLELE XVI-XVII

THE DIPLOMATIC CEREMONIAL IN MOLDOVA, 16th-17th centures

Eugen CERNENCHI, ORCID: 0009-0002-9833-0368
Institutul de Istorie USM

CZU: 94:341.75(478)”15/16”
e-mail: ecernenchi10@gmail.com

The diplomatic ceremony played an important role in the political and diplomatic life at the court of Moldovan rulers in the 16th-17th centuries. The documents use the term of “obicei” (“custom”) to describe it, which proves that at the court of Moldovan rulers there was a system of unwritten rules, based on experience and precedents and which represented the diplomatic protocol. These rules remained in the collective memory and were handed down from generation to generation through servants of the court chancellery, court nobility, heralds and even the lords themselves. The diplomatic ceremony had several stages: welcoming the guests at the border and then at the entrance to the capital, the audience, the banquet, the negotiation sessions, the final audience and the departure. The diplomatic ceremony in Moldova was a “custom” adjusted to the changes taking place in international political life and in society. In the 17th century, these changes were even more noticeable. Like in other European countries, in Moldova this “custom” was gradually formalized and transformed into a diplomatic ceremony and protocol characteristic of the modern era.

Key-words: *custom, diplomatic ceremony, Moldova, Poland, 16th-17th centuries.*

În societatea medievală, profund ataşată simbolurilor, ceremonialul diplomatic nu a fost doar o convenţionalitate menită să faciliteze activitatea diplomatică. În spatele elementelor de etichetă şi protocol se impuneau chestiunile ce ţineau de ideologia şi politica statului, de prestigiul domniei şi al ţării.

Totalitatea regulilor, ce stabileau formele exterioare ale relaţiilor diplomatice, constituiau ceremonialul diplomatic al unui stat. Întregul anturaj şi atmosfera în care activa o solie, îndată ce ea trecea hotarul unei ţări, era destinat să exprime anumite tendinţe, atitudini şi idei politice. Cantitatea şi calitatea alimentelor date soliei străine, gazda rezervată ei, luxul veşmintelor curtenilor în timpul audienţei, bogăţia ospăţului dat în cinstea solului, valoarea cadourilor primite de la suveran ş. a. – toate erau într-o măsură mai mare sau mai mică, condiţionate de rolul şi locul statului în cadrul relaţiilor internaţionale, de situaţia politică concretă existentă la acel moment, de caracterul raporturilor dintre state, de obiectivele politicii externe a statului etc

Un aspect important al vieții politice și activității diplomatice din Țara Moldovei este legat de *ceremonialul diplomatic* de la curtea domnească. Către sfârșitul secolului al XVI-lea în statele europene se constituie un șir de reguli, general acceptate, de primire

și tratare a misiunilor diplomatice străine, bazate pe principiul inviolabilității solului. Pe parcursul secolului al XVII-lea s-a format treptat eticheta și protocolul diplomatic, onorurile acordate unui diplomat, în funcție de rangul diplomatic pe care îl are, statutul țării și prestigiul suveranului pe care îl reprezintă. În Țara Moldovei, ca şi în alte ţări din Europa, de asemenea are loc o formalizare treptată a regulilor de primire a solilor și trimișilor străini şi transformarea lor într-un ceremonial şi protocol diplomatic caracteristic epocii moderne. Normele referitoare la activitatea solilor şi la modul de primire al soliilor străine se formau şi modificau sub influenţa diferitor factori, în special sub influenţa puterii domneşti şi a factorilor externi – ceremonialul practicat la alte curţi europene cu care Moldova întreţinea cele mai strânse legături – Rzeczpospolita, Transilvania, Statul Moscovit, Casa imperială Habsburgică, Imperiul Otoman, Hanatul Crimeei ş.a. Odată cu instaurarea suzeranităţii otomane au fost preluate elemente din ceremonialul oriental.

În Ţara Moldovei la sfârșitul secolului XVI – începutul secolului XVIII nu a fost creată o instituţie specială, care să fie responsabilă de organizarea ceremonialului diplomatic. Unii dregători printre obligaţiile principale sau conexe aveau şi unele legate de activitatea diplomatică. Marele postelnic şi subalternii săi organizau ceremoniile la curte; uşarul şi uşăreii se ocupau de trimişii Porţii, de găzduirea lor; marii sulgeri, pitari, cluceri trebuiau să împarte tainuri de pâine, carne şi alte alimente pentru soliile străine [1, p. 263-298; 2, p. 61-90] venite în Moldova. Dimitrie Cantemir menționează că de organizarea ceremonialului pentru primirea soliilor străine era răspunzător nemijlocit logofătul al III-lea care „dacă au sosit Soli de la alţi Principi, se îngrijeşte să fie respectate obișnuitele ceremonii de Curte de la primirea lor şi de la ceea ce se numeşte „audienţa" lor." [3, p. 243]. Astfel că, viziunea asupra faptului cum trebuie să fie ceremonialul la curtea domnească din Ţara Moldovei, s-au format anume în cercul acestor persoane, care într-un mod sau altul, erau antrenaţi în activitatea diplomatică.

În izvoarele din această perioadă ceremonialul diplomatic este consemnat prin termenul de – *obicei*. Astfel, în 1598 Ieremia Movilă îi răspunde solului polon Ioan Herburt, care pretindea onoruri deosebite, ce ieşeau în afara uzanţelor curţii domneşti, că „*obiceiurile păzite* şi chipul de a se proceda în asemenea împrejurări al strămoşilor noştri domnii Moldovei" [4, p. 55] sunt altele. În 1700 solul polon Rafael Leszczynski, care trecea prin Moldova spre Istanbul, pretindea o primire la fel de solemnă ca cea a conaționalului său Ioan Gninski. Voievodul Antioh Cantemir i-a răspuns că „*obiceiurile* poruncesc altfel" [5, p. 166], însă contrar acestor obiceiuri el va ceda la anumite cerinţe protocolare ale solului. Leszczynski relatează că în cadrul discuţiilor intense pentru ceremonialul şi gesturile protocolare pe care le pretindea el, partea moldoveană contrapunea mărturisirile şi jurămintele boierilor şi martorilor care au văzut solemnităţile de primire ale soliei lui Gninski [5, p. 175, 179]. E greu de stabilit dacă dregătorii aduceau, în susţinerea poziţiei lor şi careva argumente documentare (însemnări din cancelaria domnească despre modul de primire a solilor poloni sau alte acte). Însă, faptul că Leszczynski accepta o astfel de formă de negociere a protocolului şi chiar era dispus să dea crezare

obiecţiilor şi viziunilor părţii române asupra punctelor de ceremonial, denotă că aceasta era o practică curentă a legăturilor diplomatice moldo-polone. Totodată utilizarea acestui termen pentru a desemna solemnităţile legate de primirea unei solii străine demonstrează faptul, că la curtea domnilor Moldovei s-a format un sistem de reguli nescrise, bazate pe experienţă şi precedente, care alcătuiau protocolul diplomatic. Aceste norme s-au păstrat în memoria colectivă şi au fost transmise de la o generaţie la alta prin intermediul slujitorilor cancelariei domneşti, slujitorilor şi dregătorilor de la curte, persoanelor care au fost în solii şi chiar a domnilor însuşi.

Un rol important în cadrul ceremonialului diplomatic îl aveau darurile. Ele erau un element important în actul de comunicare în cadrul relaţiilor internaţionale din epocă. Valoarea rituală şi funcţională a darului era multiplă: rivalizarea în generozitate, elementul onoarei şi prestigiului, identitatea existentă între donator şi lucrul dăruit, reciprocitatea şi echivalenţa (dar – contra-dar) ş.a. De cele mai dese ori domnii Moldovei ofereau în dar suveranilor străini – cai, foarte apreciaţi în epocă. Izvoarele menţionează şi alte cadouri. Astfel, în 1597 solia lui Ieremia Movilă la seimul din Varşovia a oferit „darurile din partea voievodului: o pereche de cai murgi turceşti, un inel (pe acesta l-au dat îndată Majestăţii Sale regelui în senat), o pereche de ogari şi câteva butoaie de vin de Malvazia şi Vizina” [6, p. 119]. Domnii Moldovei primeau şi ei diverse daruri de la suveranii străini. În 1649 solul rus Arsenie Suhanov a înmânat lui Vasile Lupu o icoană ferecată. De obicei însă ţarii ruşi trimiteau în calitate de daruri blănuri [7, p. 404; 8, p. 57, 80, 134]. În anul 1677, Antonie Ruset, domnul Moldovei, a primit din partea unui sol polonez un vas mare de lichior, iar doamna o casetă mare de argint [9, p. 289]. Astfel, vedem că darul, în cadrul ceremonialului diplomatic din Ţara Moldovei avea un rol însemnat şi era utilizat mai ales ca mijloc de facilitare a negocierilor.

Ceremonialul de primire, rezervat soliilor ce veneau în Ţara Moldovei se desfăşura în câteva etape: întâmpinarea la hotarele ţării apoi la intrarea în capitală, audienţa de primire, ospăţul, şedinţele de negociere, audienţa finală, plecarea. În secolul al XVII-lea, odată cu stabilirea reşedinţei principale a ţării la Iaşi, misiunile diplomatice străine erau primite la curtea domnească de aici. În cazul unor epidemii, operaţiuni militare ori devastări a Iaşului, soliile puteau fi primite în altă localitate sau în câmp [10, p. 277]. Trecerea unei solii de la hotare până la Iaşi a fost cel mai minuţios reglementată în practica diplomatică moldo-polonă. Aceasta s-a datorat în primul rând intensităţii şi vechimii relaţiilor politice dintre cele două ţări, dar şi faptului că în epocă, curtea polonă era una din cele mai protocolare din Europa. Totodată trebuie de menţionat că, în linii mari, aceste reguli erau valabile şi pentru soliile altor ţări europene, venite în Moldova.

De cele mai dese ori, domnul era înştiinţat despre apropierea unei solii de hotarele ţări, printr-un curier, care trebuia să stabilească ruta, punctele de popas, modul de găzduire a solului şi suitei sale, asigurarea hranei. Aceasta era valabil şi în cazul când solia era doar în trecere prin Ţara Moldovei. Despre venirea unei solii erau înştiinţate şi autorităţile moldovene de la hotar. Dacă misiunea diplomatică venea din Polonia – erau

înştiinţaţi pârcălabii de Hotin; din Ungaria şi Transilvania – pârcălabii din Trotuş; din Rusia şi Ucraina – cei din Soroca.

Pe toată durata călătoriei soliei, de la hotare şi până la Iaşi, ea se bucura de câteva întâmpinări oficiale. Cele mai multe controverse în desfăşurarea unor solii le provoca stabilirea în amănunt a ceremonialului într-un moment sau altul al întrevederilor oficiale. Comisii alcătuite din reprezentanţi ai ambelor părţi discutau până la ce distanţă de capitală şi cine trebuie să iasă în întâmpinarea unui sol, pe care parte – dreapta sau stânga – să călătorească însoţitorii, cine să salute întâi ş.a.m.d. Începând cu secolul al XVII-lea, în practica relaţiilor moldo-polone, pentru solii de rang înalt, se făceau trei întâmpinări oficiale. Prima întâmpinare avea loc în apropiere de graniţă sau în preajma celui mai însemnat oraş de lângă hotar. Astfel trimişii poloni erau primiţi la o depărtare de două mile de Hotin, lângă vad, sau dacă veneau de la Sniatyn – la o jumătate de milă de Cernăuţi. Soliile ce veneau din Transilvania, după ce traversau trecătoarea Oituz, erau întâmpinate lângă oraşul Trotuş. În secolul al XVII-lea soliile ruse și ucrainene, de obicei, intrau în Moldova prin Soroca.

În dependenţă de rangul şi însemnătatea misiunii, în calea ei la graniţă ieşeau anumiţi dregători, aleşi astfel ca rangul lor să fie pe măsura solului. Ioan Kemeny, solul lui Gheorghe Rakoczy I, trimis în 1648 la Vasile Lupu să o ceară pe domniţa Ruxandra drept soţie pentru fiul principelui Transilvaniei, relatează că „voievodul mi-a făcut o primire frumoasă, trimiţând în întâmpinarea mea chiar la ieşirea din trecătoarea de la Trotuş, drept comisar pe boierul său de frunte, împreună cu mai mulţi alţi boieri care să mă însoţiască până la Iaşi” [7, p. 139]. Trimişii poloni erau întâmpinaţi de pârcălabii de Hotin sau starostii de Cernăuți. Astfel solul polon Nicolae Bieganowski în 1643 „Trecând Nistrul am găsit la vad pe pârcălabul Hotinului, care aştepta pe sol cu câteva zeci de călăreţi. Urându-i bun venit l-a condus până la Hotin, şi chiar până la gazda ce-i era pregătită. Pârcălabul a arătat multă politeţe în cuvinte şi în ceremonii” [7, p. 191]. Trimişii poloni urmăreau să se respecte această regulă. Astfel, în 1667 solul Ieronim Radziejowski, după ce a trecut Nistrul, „ţinându-se de vechiul obicei” n-a vrut să continuie drumul şi a aşteptat pe mal „până ce pârcălabii de Hotin îl vor primi şi-i vor ura bun sosit în numele domnului Moldovei” [9, p. 161]. La acestă etapă avea loc salutarea solemnă a soliei şi prezentarea călăuzelor şi persoanelor care trebuiau să însoţească misiunea până la domn. Din relatările privitoare la soliile polone, vedem, că în Moldova misiunile străine erau călăuzite de către călăraşi [7, p. 191]. Pe toată durata înaintării spre Iaşi, călăraşii întreţineau legătura dintre solia străină şi curtea domnească, transmiţând informaţia utilă referitoare la misiunea diplomatică pe care o călăuzeau. Aceşti slujitori precum şi cei trimişi de domn se îngrijeau şi de crearea tuturor condiţiilor de hrană şi locuit pentru membrii soliei. La fiecare popas al drumului parcurs se pregăteau alimente şi furaje.

A doua întâmpinare oficială a soliei străine se făcea la o anumită distanţă de Iaşi. Cu cât depărtrea era mai mare (solii mari poloni pretindeau o milă), cu atât mai onorat se considera solul străin. De regulă, ceremoniile de întâmpinare erau conduse de marele hatman, însoțit de un alai mai mult sau mai piţin numeros. După ce în anul 1622, solia

poloneză condusă de ducele Cristofor de Zbaraz, a fost întâmpinată înainte de a intra în Iași de însuși domnul Ștefan Tomșa al II-lea [11, p. 499-500], toți marii soli ai Rzeczpospolitei, speculând acest precedent, vor pretinde de fiecare dată domnilor Țării Moldovei acordarea acestor onoruri. Voievozii, în dependență de conjunctura politică, vor contesta aceste cereri. Pentru intrarea în oraș a soliei și alaiului care a întâmpinat-o, iarăși se purtau discuții privitoare la care parte e mai de onoare pentru marele sol, dreapta sau stânga, ca să-și facă apariția în Iași și să fie condus la locuința destinată.

După un timp, de regulă a doua zi, avea loc vizita protocolară a solului la curtea domnească, unde era întâmpinat, potrivit rangului său, în capul pridvorului palatului ori în marea sală a Sfatului domnesc. Primirea unei solii în audiență constituia un moment de o deosebită solemnitate, lucru reflectat în fastuozitatea ceremonialului şi eleganța vestimentară [7, p.192-193]. După prezentarea scrisorilor de acreditare şi a eventualelor mesaje, urma audiența particulară şi ospățul solemn. Pe parcursul ceremoniei de primire solului i se ofereau cadouri.

Asupra modului cum decurgeau *audiențele particulare* ne oferă detalii relația de călătorie privind solia întreprinsă de Ioan Gninski (1677) la domnul Moldovei Antonie Ruset. După primirea oficială „a cerut solul o audiență şi a fost condus într-o altă odaie boltită... Solul i-a dat domnului scrisoarea regelui [Ioan Sobieski] şi a căpătat informații politice” [9, p. 353]. La asemenea întâlniri se discutau atât probleme politice, cât şi de interes şi cultură generală. „În timp ce ne aşezam la masă – consemna Rafael Leszczynski – am tratat în termeni generali despre libera exercitare a religiei noastre... După aceea [domnul, Antioh Cantemir] m-a rugat să ne tragem la o consfătuire între noi, la care au fost de față şi secretarul soliei şi fratele domnului, un bărbat învățat în limba latină şi cu şcoală aleasă” [5, p. 168]. În unele cazuri, în ziua următoare, domnul întorcea vizita protocolară, vizitându-l pe sol la locuința unde a fost găzduit.

La plecare, cu acelaş ceremonial, solul era petrecut de domn ori de către cei ce îl întâmpinaseră la o distanță egală cu acea de la venire, după care solia îşi continua drumul până la hotar, împreună cu dregătorii însărcinați cu acest lucru. Acest scenariu de primire a unei solii în Țara Moldovei diferea de la caz la caz. Nu întotdeauna întrevederea decurgea în deplină armonie. Atunci când solia era considerată ostilă domnii puteau refuza acordarea audienței protocolare, primirea scrisorilor oficiale, acordarea unor tainuri bogate etc.

Astfel, ceremonialul era un „obicei” care era ajustat la schimbările ce aveau loc în viața politică internațională şi în societate. În secolul al XVII-lea aceste schimbări au fost şi mai sesizabile. În Moldova, ca şi în alte țări din Europa are loc o formalizare treptată a acestui „obicei” şi transformarea lui într-un ceremonial şi protocol diplomatic caracteristic epocii moderne.

Referințe:

1. STOICESCU, N. *Sfatul domnesc şi marii dregători din Țara Românească şi Moldova (secolele XIV-XVII),* Bucureşti, 1969.

2. STOICESCU, N. Despre subalternii marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova (secolul al XV -lea – mijlocul secolului al XVIII-lea). În: *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. 6, 1973, p. 61-90.
3. CANTEMIR Dimitrie, Principele Moldovei, *Descrierea stării de odinioară şi de astăzi a Moldovei*, Studiu introductiv, notă asupra ediţiei şi note de Valentina şi Andrei Eşanu. Traducere din limba latină şi indici de Dan Sluşanschi, INSTITUTUL CULTURAL ROMÂN, Bucureşti, 2007.
4. *Documentele privitoare la istoria lui Mihai Viteazul.* Publicate de P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1936.
5. *Călători străini despre Ţările Române*, vol. VIII, volum îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexăndrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1983.
6. CORFUS, I. *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolele al XVI-lea şi al XVII-lea*, "Editura Academiei Române", Bucureşti, 2001.
7. *Călători străini despre Ţările Române*, vol. V, volum îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexăndrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1973.
8. *Исторические связи народов СССР и Румынии в XV - начале XVIII в.* Документы и материалы в трех томах. Том II (1633-1673). Редакционная коллегия: член-корреспондент АН СССР Я. С. Гросул, академик А. К. Оцетя. Москва: Издательство Наука. 1968.
9. *Călători străini despre Ţările Române*, vol. VII, volum îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexăndrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1980.
10. *Călători străini despre Ţările Române*, vol. III, volum îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexăndrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1971.
11. *Călători străini despre Ţările Române*, vol. IV, volum îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexăndrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1972.

Studiu a fost realizat în cadrul Programului de stat 20.80009.0807.36 Evoluţia istorică a Moldovei din antichitate până în epoca modernă în contextul civilizaţiei europene. Basarabia în cadrul imperiului Rus. Sinteză academică, studii, documente şi materiale didactice.

INSTRUCŢIUNILE MARII SOLII POLONEZE A LUI PIOTR OŻGA DIN OCTOMBRIE 1618 ŞI IMPACTUL LOR ASUPRA ŢARII MOLDOVEI

THE INSTRUCTIONS OF THE GREAT POLISH AMBASSADOR PIOTR OŻGA FROM OCTOBER 1618 AND THEIR IMPACT ON THE COUNTRY OF MOLDOVA

Valentin CONSTANTINOV, ORCID: 0000-0001-9578-1134
Institutul de Istorie USM

CZU: 94:327(438:478)”1618” e-mail: walentkonstant@yahoo.fr

In the second decade of the 17th century, Polish-Ottoman relations deteriorated considerably. The main reason for this situation was the military incursions of the Cossacks in the Ottoman Empire and the Tatars in Poland. The Polish officials also accused the Moldovan rulers of the created situation. In October 1618, the great Polish ambassador Piotr Ozga received instructions from which it appeared that the ruler of Moldavia Radu Mihnea had to be changed. These instructions confirm the Involvement of the Poles in the dethronement of the Moldavian rulers during this period.

Keywords: *Moldavia, Ottoman Empire, Poland, XVII Century, Radu Mihnea.*

Această solie trebuia să se producă la începutul anului 1618. În toamna lui 1617, la Bucza/Jaruga era semnat un acord polono-otoman, care trebuia să reglementeze situaţia încordată care s-a stabilit în relaţiile dintre Rzeczpospolita şi Imperiul Otoman [1, p.111-112]. Multiple evenimente cu diferite consecinţe aveau să producă nişte ajustări de program, şi care în ultimă instanţă vor aduce noutăţi importante şi schimbări neaşteptate de situaţie. Şi aşa cum evenimentele de care este aici vorba aveau o anvergură impresionantă pentru care se va ajunge la o nouă configuraţie politică regională. Întârzierea soliei pentru moment avea să o plaseze într-o cu totul altă dimensiune, situaţia devenind mult mai complexă decât o simplă confirmare a păcii semnată cu un an înainte.

Cel desemnat să fie pe post de mare sol era Piotr Ożga, cel care a participat îndeaproape la semnarea acordului de la Busza/Jaruga cu un an înainte [2, p.129]. El era din Ossa, din regiunea Rawa. Era fiul lui Baltazar, judecător regional în Liov şi al Elisabetei din neamul Siemuszowski. În evenimentele legate de votul de neîncredere pe care o parte din nobilime l-a înaintat regelui (rokosz-ul/răscoala lui Zebrzydowski) a ocupat poziţia taberei proregale, iar datorită acestui fapt s-a bucurat de favorurile regelui. Aşa datorită fidelităţii lui, Sigismund al III-lea i-a dat o pensie anuală de 2 000 de grivne care avea să fie plătită din veniturile vămii din Rutenia. Cu timpul va deveni purtătorul de cuvânt al taberei proregale. În calitate de comisar regal a participat la semnarea acordu-

lui între oficialităţile poloneze şi Radu Mihnea, la Braha, din anul 1616[3, p.388-390]. Făcând parte din tabăra marelui cancelar şi hatman al Coroanei Stanisław Żółkiewski a împărtăşit cele mai multe din trăirile acestuia, mai ales când în 1618, Żółkiewski a primit pecetea de mare cancelar şi buzduganul de mare hatman. Instrucţiunile soliei lui Ożga au fost redactate la 19 octombrie 1618, iar plecarea la drum a întârziat din cauza stării precare de sănătate. La un anumit moment a dorit chiar să renunţe la drum, dar până la urmă a plecat în misiune la începutul lui 1619[4, p.687-688].

Cauzele pentru întârzierea acestei solii au fost multiple, iar schimbările politice atât din Rzeczpospolita, cât şi din Imperiul Otoman au fost cauzele principale, atât pentru întârzierea soliei, cât şi pentru nuanţarea accentelor legate de ea. Să nu uităm nici de faptul că în 1918 a început şi Războiul de 30 de ani care va avea un impact puternic asupra întregii Europe. Este adevărat că în ceea ce priveşte cele două mari puteri cu impact direct asupra Moldovei, Imperiul Otoman şi Rzeczpospolita, nu au participat direct la acest război, dar indirect vor fi şi ele implicate în conflict. Vasalul Imperiului Otoman, principele transilvănean Gabriel Bethlen le-a luat apărarea răsculaţilor boemi şi i-a atacat pe habsburgi punând Viena în pericol, iar regele polonez, Sigismund al III-lea Waza, le-a permis habsburgilor să recuteze contingente militare pe teritoriul Poloniei, în special pe cei din regimentul lui Lisowski, numiţi lisowcici, care atacându-i pe transilvăneni din spate l-a determinat pe principe să renunţe la intenţia cuceririi Vienei.

Între 13 februarie şi 13 martie 1618 în Varşovia şi-au desfăşurat lucrările sejmului general. În faţa regelui stăteau câteva probleme mari. Trebuiau găsite fonduri pentru susţinerea campaniei lui Vladislav spre Moscova. Recucerirea cetăţilor din Livonia şi apărarea Ruteniei de atacurile tătăreşti[5, p.269]. Trebuiau soluţionate şi câteva aspecte legate de locurile rămase vacante în ierarhia politică. În anul 1618, a murit marele cancelar, Felix Kryski, iar regele trebuia să propună pe cineva care să-i ia locul. De la bun început chestiunile legate de ocuparea posturilor vacante au ocupat cea mai mare parte a dezbaterilor. Regele a dat funcţia de mare cancelar lui Stanisław Żółkiewski [6, nr.8134], care nici măcar nu tindea spre o astfel de funcţie şi toată viaţa şi-a dedicat-o meseriei militare [5, p.270]. De altfel, tot atunci Stanisław Żółkiewski a fost numit şi în funcţia de mare hatman [6, nr.8133]. Aşa cum chestiunile delicate pe care le avea Rzeczpospolita cu Imperiul Otoman trebuiau soluţionate, s-a încercat găsirea unor soluţii cu privire la cele două probleme stringente cu care se confruntau oficialităţile poloneze în acea vreme: prima – cea a incursiunilor cazacilor în teritoriile otomane şi cea de a doua – a acţiunilor unor magnaţi polonezi pe teritoriul Moldovei. Acţiunile din cele două ţări române care ar periclita pacea cu împăratul turc aveau să fie penalizate cu duritate: cel care ar comite aşa ceva avea să fie chemat la tribunal, infamat şi să i se confişte averile, pe cazaci avea să-i liniştească prin trimiterea la ei a cancelarului şi hatmanului cu armata iar cu el şi pe comisari care vor stabili „menţinerea lor în ordinea cuvenită” [7, p.1578].

Iar dacă cele arătate mai sus nu au fost suficiente pentru a crea o situaţie internaţională extrem de complicată, atunci la cele arătate aici se vor adăuga şi evenimentele din viaţa politică internă. La sejmul ordinar, din 1618, şi-a desfăşurat lucrările în luni-

le februarie-martie 1618. De la bun început, deputaţii i-au înaintat regelui o petiţie în care declarau că nu vor începe lucrările seimului până când nu vor fi repartizate funcţiile rămase vacante de mai multă vreme: („Po odprawieniu wot senatorskich w Izbie Poselskiej żadne consultatie in publicis negotiis nie były za wstrętem większej części posłów którzy trzymając się i prawa i artykułów sobie dannych nie chcieli do inszego przystępować ażby urzędy vacująte wprzód rozdane były”// După ţinerea discursurilor senatorilor în Camera Deputaţilor nu au fost acceptate nici o consultaţie publică de către cea mai mare parte a deputaţilor, care pornind de la lege şi articole, nu doreau să înceapă ceva decât până vor fi repartizate funcţiile rămase vacante) [8, p.341].

În principiu, era o nouă etapă în confruntarea între regele polonez Sigismund al III-lea Waza [9] şi nobilimea poloneză care aveau scopuri diametral opuse. Dacă regele îşi dorea întărirea prerogativelor sale şi punerea bazelor unei monarhii absolute în Polonia, nobilimea îşi dorea, firește, contrariul. Confruntarea între nobilimea poloneză şi rege era deja una tradiţională. În prima parte a domniei sale, Sigismund al III-lea a disputat întâietatea politică cu tabăra nobiliară grupată în jurul lui Jan Zamoyski [10], atât cât a trăit acesta din urmă. Punctul culminant al acestei confruntări a fost atins între anii 1606-1607, când în Polonia a izbucnit un război civil între tabăra regelui şi cea a nobilimii care era potrivnică întăririi puterii regale [11], iar unul dintre punctele care au radicalizat spiritele a fost anume cel legat de numirea în funcţii rămase vacante. Confruntarea atunci, deşi s-a terminat cu victoria regelui, n-a tranşat subiectul. Pe de altă parte evenimentele din acel an au adâncit şi mai mult ruptura între cele două tabere.

Aşadar, în 1618, situaţia oarecum s-a încordat din nou, iar nobilimea poloneză era hotărâtă să-şi apere interesele şi să-l forţeze pe rege să numească pe cineva din ei în funcţiile rămase vacante. Foarte critic la cele petrecute, Pawel Piasecki scria că la sejm s-a vorbit mai mult despre chestiunile private decât despre cele publice. Şi doar uneori se mai auzea câte o voce ca de exemplu despre tratatul de la Busza, încheiat de Żółkiewski. În spatele tribunei acest tratat a fost luat în derâdere, dar pe faţă nimeni nu încerca să spună nimic, deoarece ar fi provocat furia regelui. Însuşi Żółkiewski se referea la puterea turcilor care ameninţă Rzeczpospolita şi din mai multe cauze sfătuia să se menţină pacea şi să nu se ţină cont de cheltuielile care s-ar folosi pentru aşa ceva. La sejm a învins părerea lui Żółkiewski şi propunerile lui cu privire la pedepsirea celor care ar încălca prevederile păcii cu turcii [5, p.271]. Cât priveşte dările stabilte: un tribut era destinat campaniei lui Vladislav împotriva Moscovei, altul trebuia să fie destinat apărării graniţelor de incursiunile tătăreşti, precum şi a Livoniei dinspre Suedia [5, 271-272]. De menţionat că, aşa cum am spus mai sus, noul sejm nu stabilea modalitatea de plată a cadourilor înalţilor demnitari tătăreşti, condiţie care a fost pusă de către sultanul precedent şi de către autorităţile otomane în anul 1617 [7, p.157]. Altfel spus, autorităţile otomane aveau o scuză pentru eventualele incursiuni tătăreşti în teritoriile poloneze. Regele ştiind de aceste aşteptări ale nobilimii a făcut aşa cum a ştiut el mai bine şi a numit în cele două funcţii pe unul dintre personajele care de multă vreme nu se mai bucura de prestigiul şi sprijinul majorităţii – Stanisław Żółkiewski. Lucrurile

se agravau şi mai mult dacă ţinem seama de vârsta acestuia, ceea ce oponenţii lui şi ai regelui au şi remarcat imediat: „Która (resolutia) potym asz die 6 martii ... nastąpiła na Pana Stanisława Żółkiewskiego wojewodę Kiiowskiego Hetmana Koronnego któremu pieczęć wielka dana. Z podziwieniem to ludzkim było że ten urząd człowiekowi już w leciech bardzo podeszłemu sprawowanemu i o tym jako *ferebatur* bo ja *assere* nie śmiem nic myślącemu dany. Więc go z Hetmaństwem Koronnym kilka dni przed sejmem danym złączono. Czego przed tym za Pana Zamoyskiego sam że Król Jego Mć nie rad widział i zwał to in wm *patibile.* De rationibus Króla JeMci któremu przywiedziony to uczynił różne były discursi jedni kladli *spectatam rerum prudentiam vsu et probatam erga Principem fidem.*. (Care (rezoluţie) mai apoi în ziua de 6 martie ... s-a dat şi Panului Stanisław Żółkiewski voievod al Chievului, hatmanului al Coroanei pecetea cea mare s-a dat. Cu uimire umană a fost asta că acea funcţie i s-a dat omului de o vârstă înaintată şi despre aceea cum nu pot să afirm nimic, unui om care nu gândeşte nimic. Prin urmare, acea funcţie a fostu unită cu acea a Hatmanatului Coroanei, care i-a fost dată câteva zile înainte de seim. Care înainte de aceea a fost după Panul Zamoyski de care regele nu era bucuros, dar a trebuit să o accepte)” [8, p.341].

Desigur că aceste săgeţi îndreptate împotriva lui îi erau cunoscute lui Stanisław Żółkiewski. În plus, pe parcursul anului 1618, evenimentele cu care s-au confruntat polonezii vor amplifica aceste sentimente. Între timp, o primă răsturnare de situaţie cu consecinţe nemaiîntâlnite s-a produs în Imperiul Otoman. Ca şi în alte state contemporane cu el, în Imperiul Otoman de-a lungul vremii s-au luat nişte măsuri pentru prevenirea unor războaie civile. Chiar şi aşa ele au izbucnit, atât în prima parte a existenţei statului otoman cât şi în fazele de maturitate a acestui stat. O primă problemă majoră de acest gen, încă tânărul stat otoman a întâlnit-o odată cu înfrângerea în bătălia de la Ankara din 1402, când Timurlenk l-a învins pe sultanul Bayazid şi l-a făcut prizonier. Atunci a izbucnit lupta pentru succesiune care nu se va încheia decât în 1413, când sultan a devenit Mehmed I (1413-1421). Ca să se prevină în viitor asemenea situaţii, Mehmed Cuceritorul (1444-1446; 1451-1481) a redactat un Kānunnâme [12]. În acesta el a inclus următoarea prevedere, care repeta o practică mai veche aşa cum afirma Halil Inalcik: „Pentru prosperitatea statului, unul din fiii mei căruia Allah îi acordă calitatea de sultan poate legal să pună capăt zilelor fraţilor lui” [13, p.113]. Halil Inalcik arăta că nici această măsură nu a scutit statul otoman de războaie civile [13, p.113]. De fapt, s-ar putea ca tocmai această prevedere să fi fost determinantă în posibilitatea izbucnirii unui război civil, determinând înverşunarea cu care fraţii erau gata să se extermine între ei. Deşi era vorba nu numai despre fraţi. Deseori părinţii şi fiii intrau în competiţie pe viaţă şi pe moarte cu final tragic pentru unul din ei. Aşa a fost şi în cazul confruntării dintre Bayazid al II-lea şi Selim I. D. Cantemir afirma că intenţia lui Bayazid, ajuns la o vârstă înaintată să-i dea domnia lui Ahmed, un alt fiu al său, ar fi dus la revoltă a cărui rezultat a şi fost înscăunarea lui Selim I, care se va răzbuna şi pe ceilalţi fraţi ai săi, astfel că nimeni dintre ei nu va supravieţui acestei confruntări [14, p.177-184]. O să adăugăm aici şi faptul că la rândul său Selim a dorit să-l elimine pe fiul său, Suleiman Magnificul, iar cel din urmă,

din patru fii pe care i-a avut a poruncit să fie omorâţi doi dintre ei, Mustafa şi Bayazid, sub acuzare de complot şi încercare de subminare a autorităţii tatălui lor. Tronul în acest caz i-a revenit celui de-al patrulea fiu Selim al II-lea (1566-1574) supranumit *Beţivul*, ceea ce arată şi atitudinea pe care contemporanii au avut-o faţă de el. Urmaşii săi, Murad al III-lea (1574-1595) şi Mehmed al III-lea (1595-1603) au omorât 5 şi respectiv 19 fraţi ai săi [13, p.113]. Aflaţi sub presiune şi fiind în pericol permanent de a fi omorâţi unii din fiii sultanilor îşi vor ieşi din minţi, cum va păţi de exemplu Mustafa I. După o domnie de 14 ani, în 1617, la o vârstă tânără a murit Ahmed I (1603-1617). El nu l-a omorât pe fratele său, Mustafa I, care chiar dacă avea probleme mintale i-a urmat lui în scaun. În scurt timp însă, după câteva luni el a fost detronat, iar în locul lui pe scaunul imperial a urcat sultanul Osman al II-lea, care la acea vreme avea doar 14 ani [15, p.98-102]. Practicile fratricidului au dus la prima încercare majoră pentru dinastia otomană – exista pericolul ca ea să dispară [16]. Despre faptul că Mustafa nu era în stare să guverneze efectiv scria şi Dimitrie Cantemir [14, p.251-252]. Comportamentul sultanului a trezit nemulţumirea celor aflaţi în fruntea imperiului şi ei au hotărât să-l schimbe pe acesta cu Osman al II-lea, care a început domnia sa la 26 februarie 1618. Prin urmare, schimbarea sultanului turc se făcea în răstimpul când la Varşovia se desfăşura seimul ordinar. Odată cu urcarea lui Osman al II-lea, el a poruncit să se trimită o scrisoare regelui polonez. Noul sultan l-a anunţat despre urcarea în scaun precum şi despre intenţia de a menţine bunele tradiţii existente până nu demult în relaţiile polono-otomane [17, nr.547].

Era vorba atunci nu numai de probelemele sistemului politic otoman. Europa la sfârşitul secolului al XVI-lea începutul secolului al XVII-lea trecea printr-o perioadă de schimbări profunde în ceea ce priveşte stabilirea noilor centre de decizie, în jurul cărora se vor concentra şi centrele economice. Schimbările structurale vor afecta întregul continent, iar rezultatele acestea îşi vor lăsa o amprentă şi asupra Imperiului Otoman, care pierde treptat rolul central în comerţul de tranziţie. De-a lungul secolelor XVI-XVII drumurile comerciale îşi schimbă direcţiile, iar centrele de altă dată, cum ar fi de exemplu bazinul Mării Mediteranene, dintr-odată s-au situat la periferia noilor realităţi economice şi comerciale [18, p.23]. Chiar şi aşa, în pofida problemelor existente, Imperiul Otoman stătea încă bine pe picioare. Până la urmă însă otomanii au găsit soluţia potrivită să depăşească această situaţie delicată, în pofida numeroaselor probleme existente care în secolul al XVII-lea vor deveni din ce în ce mai pronunţate [19, p.413-417].

Pe de altă parte odată cu situaţia creată în Imperiul Otoman, când în lipsa unor sultani maturi, imperiul era stăpânit de nişte persoane foarte tinere şi lipsite de experienţă, s-a creat posibilitatea ca puterea să treacă pe o linie descendentă la cei din preajma sultanilor: era vorba în primul rând de valide sultan (mama sultanului), de marii viziri cu care cele din urmă îşi căsătoreau fiicele, alţi funcţionari importanţi şi bineînţeles armata. O importanţă deosebită au primit-o încă la sfârşitul secolului precedent ienicerii, iar răscoala lor din 1587 [19, p.417] avea să fie o declaraţie importantă cu privire la pretenţiile lor de a participa la conducerea statului. Pe de altă parte, în condiţiile create s-a produs o anumită „descentralizare”, care le-a permis paşalelor de la margine mai ales să promo-

veze propria politică. Anume acest ultim rol avea să-l joace şi Schender paşa de Silistra care în deceniul al doilea al secolului al XVII-lea a devenit practic exponentul puterii otomane, un fel de „namesnic" în această regiune.

Ceea ce s-a întâmplat în 1618 cumva este direct legat de situaţia creată, adică atunci când forţele locale au nişte poziţii distincte faţă de poziţia centrului. Aşa putem explica şi evenimentele din acel an – pe de o parte marea solie preconizată a lui Piotr Ożga, iar pe de altă parte acţiunile lui Schender paşa, care din câte se pare era pornit puternic spre accentuarea acţiunilor antipolone, între care şi noi acţiuni împotriva polonezilor. Această politică era oarecum în concordanţă cu dorinţa tătarilor din Crimeea de a continua incursiunile pustiitoare în interiorul Rzeczpospolitei, dar şi ale lui Cantemir murza, care provenea din tătarii noigai şi care de câţiva ani s-a instalat în stepa Bugeacului semănând teroare în teritoriile poloneze. La rândul lor, domnii Moldovei şi Ţării Româneşti trebuiau să facă ceea ce le ordona acest paşă de Silistra, chiar dacă ei erau conştienţi de faptul că orice acţiuni ar fi întreprins împotriva Poloniei acestea toate aveau să se întoarcă împotriva lor.

Evenimentele din 1618 au influenţat puternic opinia publică, iar realităţile de pe teren vor amplifica acele tendinţe care s-au profilat în relaţiile internaţionale şi în special relaţiile polono-otomane. Chiar şi cea mai neaşteptată faptă putea duce la consecinţe cu totul neaşteptate, iar legăturile erau de-a dreptul surprinzătoare. La sfârşitul anului 1617, atunci când pe neaşteptate sultanul turc a murit, iar în locul lui a urcat un alt sultan, la 22 noiembrie, s-a produs o altă faptă cu totul neaşteptată. Din temuta Edi Kuli a evadat Samuel Korecki, al treilea ginere al Movileştilor, căsătorit cu Ecaterina Movilă. Tinerii aşa şi nu au reuşit să se bucure de starea lor conjugală, pentru că ambii au căzut prizonieri, după bătălia de la Drăgşani [20, p.8-18]. Ecaterina a ajuns prizonieră în mâinile unui tătar, iar Samuel Korecki a ajuns prizonier în temuta închisoare otomană. Samuel Korecki completa lista celor care aveau de pătimit din cauza preferinţei lor pentru Moldova: Ştefan Potocki, a ajuns prizonier în 1612 după bătălia de la Cornul lui Sas când a încercat să-l reaşeze pe cumnatul său în scaun [21, p.51-79]. a ajuns să fie prizonier într-o închisoare otomană şi a fost eliberat doar în 1616. Al doilea ginere, Michał Wiśniowecki, păţit şi el, a decedat în timpul campaniei din 1615-1616, în condiţii neclare. Un preot ortodox a fost acuzat că l-ar fi otrăvit în timpul serviciului divin [20, p.15-16]. Urma deci al treilea ginere şi ultimul la acel moment, atâta timp cât Maximillian Przerębski va deveni ginere al Movileştilor de abia în 1620.

Evadarea lui Samuel Korecki din temuta închisoare desigur că a impresionat, numai că trebuie să ţinem seama de faptul că în învălmăşeala legată de schimbarea sultanului a devenit posibilă efectuarea unei operaţiuni care numai în filme o mai poţi întâlni. Aşadar, la 29 noiembrie 1617, veneţienii primeau de la Constantinopol ştirea că renumitul prizonier polonez a scăpat. Bailul veneţian care raporta şefilor Serenissimei dădea şi data exactă a evenimentului – 28 noiembrie seara [22, p.124]. Cu ajutorul unei sfori, ascunsă într-o plăcintă nobilul polonez a primit o scară de frânghie, iar mai apoi pe aceasta a şi evadat. În toată această afacere era implicat secretarul ambasadei franceze, care a fost

repede depistat. Planul însă a fost pus în aplicare prin intermediul unui preot grec [22, p.123-124]. Evadarea lui Korecki a făcut mare zarvă la Constantinopol. El a fost pus în lista persoanelor care nu puteau fi răscumpărate [22, p.117-118], iar de aici deducem că demnitarii turci puneau mult preţ pe el. Odată depistată implicarea secretarului ambasadei franceze, în lipsa acestuia, deoarece îşi asigurase evadarea din timp, a trebuit să răspundă însuşi ambasadorul. El a fost chemat să dea explicaţii, a fost apostrofat şi arestat. [23, IV, p.369-372]. A fost eliberat de abia la 26 decembrie 1618, nu înainte de a plăti şi o amendă usturătoare, dar şi diferite cadouri date funcţionarilor turci. Se dă şi cifra întregii afaceri. În total francezii au plătit 15000 de ţechini [22, p.126].

Cât nu ar fi de straniu, dar istoria cu eliberarea lui Korecki avea să fie unul dintre elementele cheie ale luptei politice din Rzeczpospolita. De acest exemplu şi nu numai, se vor folosi adversarii lui Stanisław Żółkiewski, între care un rol aparte îl aveau principii Zbaraski [24] care şi aşa erau nemulţumiţi de opţiunile regelui în problema numirii în funcţiile cheie din regat.

Dacă e să caracterizăm poziţiile politice faţă de situaţia creată credem că şi aici trebuie să vedem o dualitate de poziţii. Pe de o parte factorii locali, paşalele de la frontieră de exemplu dornice să continuie politică de încordare a relaţiilor polono-otomane, iar pe de altă parte poziţia centrului, care tradiţional era pentru stabilirea unor relaţii de bună vecinătate. Cel puţin evenimentele din anul 1618, înclină spre această concluzie. Şi dacă nu cumva, schimbarea „omului turcilor” a lui Alexandru Iliaş din scaunul Ţării Româneşti cu favoritul lui Stanisław Żółkiewski, Gabriel Movilă, se încadra anume în acest scenariu. Ştim de altfel că Alexandru Iliaş a fost scos din scaun de o răscoală antigrcească condusă de Lupu Mehedinţeanu, or întrebarea se pune, dacă nu cumva această răscoală a şi fost încurajată de din afară. Oricum ar fi, odată cu pregătirea marii solii a lui Piotr Ożga, s-au făcut demersurile necesare pentru numirea śn scaunul Ţării Româneşti a lui Gabriel Movilă [23, s.I/1, p.177]. Eforturile lui Stanisław Żółkiewski şi implicit a diplomaţiei poloneze s-au reallizat la mijlocul anului 1618, când fiul lui Simeon Movilă a obţinut tronul Ţării Româneşti [25, p.228-229].

Izbucnirea Războiului de 30 de ani, nu a fost şi nu putea fi un motiv de calmare a spiritelor. Dimpotrivă încă de la bun început regele polonez şi-a stabilit priorităţile. El avea să-i sprijine pe habsburgi şi să scoată câteva scrisori în care îi condamna pe răsculaţi. De altfel, această poziţie va juca un rol important în agravarea situaţiei politice internaţionale în preajma anului 1620. Deocamdată însă regele era ferm pe poziţie iar victoria forţelor catolice, avea să fie pentru el o garanţie a siguranţei şi liniştii din interiorul Rzeczpospolitei cu un contingent important atât de protestanţi, cât şi de ortodocşi, care aşa şi nu au acceptat unirea cu Roma. O unire a forţelor celor două confesiuni ar fi pus probleme majore actul guvernării [26, p.457].

În paralel cu pregătirea soliei, incursiunile atât ale cazacilor cât şi ale tătarilor au continuat, ceea ce punea sub semn de întrebare eficienţa demersurilor diplomatice. Situaţia neschimbată în ceea ce priveşte incursiunile tătarilor şi ale cazacilor a dus la reluarea planurilor din anul precedent. În cazul otomanilor ei doreau să construiască o

cetate care să stăvilească incursiunile cazacilor pe mare. Una dintre acestea i ui gus-a produs în luna mai 1618, când cazacii au ars Karacarmanul şi Mangalia. În general, în anul 1618, cazacii au ieşit în Marea Neagră de trei ori [27, p.338-348].

După cum se poate constata, evenimentele din anul precedent 1617 au reprezentat un precedent periculos. O parte dintre demnitarii otomani, între care şi Schender paşa, dornic să-şi realizeze planurile din anul precedent, la curent cu angajamentele polone-ze de pe frontul moscovit, au considerat că a venit momentul pentru a ataca Polonia, atâta timp cât principalele forţe militare erau angajate în est [28, p.204]. În luna iulie la Constantinopol a fost trimis Nicolai Korycki. El a ajuns în capitala Imperiului Otoman la 12 august în ziua următoare a fost primit de marele vizir, iar pe 19 august a fost primit în audienţă de sultan. Turcii nu l-au primit cu răceală, iar în urma tratativelor, otomanii au pretins din nou necesitatea liniştirii cazacilor, iar tătarilor trebuiau să li se trimită ca-douri. Oficialităţile otomane aduceau asigur.

Aşadar având informaţii cu privire la situaţia grea a Rzeczpospolitej angajate într-un nou val al războiului de succesiune din Moscova, oficialităţile otomane l-au mandatat pe Schender paşa pentru efectuarea unei noi campanii împotriva Poloniei. Demnitarul otoman va schimba de această dată tactica, folosindu-i fără îndoială pe tătari ca vârf de lance al campaniei sale. Hatmanul mare proaspăt numit a dorit, după toate probabilită-ţile, să confirme creditul acordat de către rege. Un succes al lui Stanisław Żółkiewski în confruntarea anunţată i-ar fi încununat strălucita carieră militară, începută de decenii şi totodată ar fi liniştit spiritele oponenţilor săi politici care contestau recenta lui avan-sare în cele mai înalte demnităţi poloneze. De partea cealaltă, aşa cum era şi previzibil, numirea în cele două funcţii importante în stat a unei persoane în vârstă de 71 de ani, a nemulţumit pe foarte multă lume. Nobilimea poloneză a văzut în acest gest al regelui noi tendinţe de acaparare a puterii în stat, ceea ce contravinea în mare măsură sistemului politic agreat de ea, adică de cel al republicii nobiliare.

Despre pregătirile lui Schender paşa de a veni ca şi în anul precedent deja la 29 aprilie 1618 îi scria Stanisław Żółkiewski regelui Sigismund al III-lea. La această cam-panie avea să participe şi domnii Moldovei şi Ţării Româneşti. Scrisoarea este semnifi-cativă şi din perspectiva atitudinii pe care atunci hatmanul polonez o avea faţă de dom-nul Moldovei [29, XVI-XVII, p.240-241]. Într-o scrisoare din 8 mai acelaşi Stanisław Żółkiewski scria regelui că Schender paşa intenţionează din nou să declare război, iar în Moldova s-au adunat mulţi tătari [29, XVI-XVII, p.241-242].

Mandadat de executarea campaniei, Schender paşa a beneficiat de sprijinul dom-nilor din Moldova şi Ţara Românească. Astfel, la 1 iunie 1618, Osman al II-lea porun-cea principelui Transilvaniei să vegheze liniştea din Ţara Românească în timpul când domnul Ţării Româneşti se va afla în campania otomană condusă de Schender paşa [30, p.181-182]. Îngrijorat regele polon scria lui Sigismund Forgach să-i împiedice pe unguri să năvălească în Polonia în timpul războiului cu turcii [23, IV/1, p.579]. Este adevărat că anume în această perioadă se produce şi răscoala din Ţara Românească sub conducerea lui Lupu Mehedinţeanu care-l va alunga pe Alexandru Iliaş din scaun. Necesitatea de a

fi prezent în persoană la campania lui Schender paşa împotriva Poloniei a fost semnalul pentru boierimea munteană de a declanşa revolta împotriva domnului în exerciţiu sub lozinca lupţii împotriva grecilor [23, IV/2, p.373]. În aceeaşi perioadă se produce şi înlocuirea lui Alexandru Iliaş cu Gavriil Movilă [23, S.I/1, p.181]. Conform informaţiilor furnizate de Radu Mihnea, domnul Moldovei, Schender paşa avea să meargă şi să ridice nişte cetăţi [29, XVI-XVII, p.242-243], evident ca să contracareze, în viziunea otomanilor, incursiunile cazacilor zaporojeni. Din corespondenţa care se desfăşura în acea perioadă avea să apară din nou bănuiala că domnul Moldovei nu ar fi loial Rzeczpospolitei. În scrisoarea lui Ieronim Otwinowski solul polon la Constantinopol se spunea că acolo a apărut ştirea că solul persan a ajuns la regele polon cu intenţia ca să nu se dea crezare otomanilor. „Nu ştiu de unde s-a răspândit această ştire, cred însă că de la domnul Moldovei” [29, XVI-XVII, p.118].

Între timp posibilitatea unei campanii de proporţii la care se aştepta că vor adera şi tătarii i-au determinat pe locuitorii din zonele de frontiera ale Poloniei să caute refugiu. La 4 august 1618, castelanul Sandomirului, Jan Zbigniew, scria regelui despre aceste neliniști ale populaţiei din acele regiuni [23, s.II/2, p.447-449]. Acelaşi castelan scria vicecancelarului despre aceleaşi probleme [23, s.II/2, p.449-451].

La 1 septembrie 1618, din tabără de lângă Chişinău, Radu Mihnea scria marelui hatman prin care îi cerea să trimită un sol la Schender paşa şi să-i ofere permisiunea să intervină ca mediator între polonezi pe de o parte, turci şi tătari pe de altă parte. În scrisoare domnul Ţării Moldovei îl anunţa că se pregăteşte să plece spre Tighina unde deja se află Schender paşa şi unde ar trebui să se întâlnească în ziua de 4 septembrie. Din punctul de vedere al domnului Moldovei, Schender paşa „s-a apropiat aici nu pentru a rupe tratatul, nici pentru a călca pactele recoproce, ci pentru a încheia sfânta pace şi a termina în mod perfect tratatele începute anul trecut” [29, p.93-94]. La începutul lunii septembrie Stanisław Żółkiewski se afla lângă Orynin care era aşa cum scria şi el la două mile de Cameniţa unde se bănuia că se va îndrepta Schender paşa şi la trei mile de drumul Pocuţiei încotro se aştepta că se vor îndrepta trupele tătăreşti din Moldova. Spunea de asemenea că nu i-a răspuns domnului Moldovei la scrisoarea lui nici nu a trimis un sol pentru a negocia cu Schender paşa. Oferă informaţii şi cu privire la locuitorii din acea zonă a Moldovei: care „au fugit în munţi, temându-se de o năvălire a noastră; ţara a rămas ca un pustiu” [29, p.94-95]. După câte se pare, până atunci nu a existat nici o corespondenţă între Schender paşa şi Stanisław Żółkiewski. Însă cum această corespondenţă a început demnitarul otoman şi-a expus motivele campaniei din acel an: după ce la Podbile a aşteptat 40 de zile, solul polonez nu a venit. Apoi la Constantinopol a venit cinci luni a aşteptat nu a venit. De abia mai târziu a venit un sol polonez care atât din partea sultanului cât şi din partea marilor demnitari otomani a fost primit foarte bine. Dar şi după aceasta polonezii nu au trimis un mare sol, dar nici ceea ce s-a stabilit în privinţa hanului tătăresc ca în primăvară, „conform vechilor obiceiuri” să le trimită cadouri polonezii nu au îndeplinit. Cazacii la rândul lor au jefuit o solie turcească în drumul spre Moscova. După care tătarii doresc să se răzbune

pentru pierderile suferite, „cine pentru asta se face vinovat?" întreba retoric Schender paşa [27, p.393-394].

Deznodământul conflictului din anul 1618 avea să se dea la Orynin. Şi deşi în mare parte bătălia a rămas nedecisă, consecinţele ei vor determina schimbări majore în relaţiile politice polono-otomane pe de o parte, dar şi în situaţia din Ţara Moldovei pe de altă parte. Evenimentele derulate la Orynin în toamna anului 1618 vor juca un rol important şi în disputele politice din Polonia acelor timpuri.

De menţionat că în vara anului 1618, tătarii au efectuat o incursiune devenită tradiţională în teritoriile Poloniei. Cu toate acestea ştirile despre apropierea lui Schender paşa şi o posibilă campanie tătărească de proporţii în teritoriile poloneze au determinat factorii de decizie să facă un apel la mobilizare a forţelor şlahtei poloneze care cu contingentele lor aveau să fortifice detaşamentele armatei regulate întreţinute în baza impozitului fix al kwartei. Apelul regelui s-a bucurat de succes şi numeroşi nobili polonezi fie au trimis contingentele lor fie au venit în persoană să apere graniţele poloneze de un atac al forţelor unite otomano-tătăreşti. De asemenea, în rândul nobilimii era o dorinţă să lupte cu duşmanul şi fireşte să-l învingă atâta timp cât soluţionarea paşnică din anul precedent soldată cu acordul de la Jaruga/Busza n-a adus nimic pentru liniştirea graniţelor sud-estice ale întinsului stat polono-lituanean. Estimativ forţele tătăreşti numărau peste 10 000 de oameni, dar s-a presupus că forţele lor nu depăşeau cifra de 15 000 [28, p.210]. În total forţele poloneze erau estimate la o cifră situată în jur de 14 000 de oşteni [31, p.791]. Din păcate însă, hatmanul mare al coroanei, Stanisław Żółkiewski nu a fost în stare să-şi impună voinţa sa asupra numeroaselor contingente private care au răspuns chemării regelui la mobilizare. Fiecare mare magnat polonez şi-a aşezat tabăra după bunul său plac fără să ţină seama de necesitatea strategică a momentului. În locul unui singure tabere au fost formate câteva. Fireşte că asupra celorlalte tabere marele hatman nu avea nici o autoritate şi acestea nu executau ordinele hatmanului [28, p.209].

Detaşamentele tătăreşti au trecut Nistru prin două locuri la Kolodrobka şi Duba. Şi în acest caz însă lipsa coordonării mişcărilor din partea polonezilor, dar şi lipsa de informaţii concrete cu privire la direcţia de atac a tătarilor au produs şi mai mare încurcătură în rândurile polonezilor [5, p.274]. Acţiunile energice ale tătarilor le-au creat acestora avantaje pe anumite sectoare. Analizând situaţia care a apărut în faţa lor ei au lovit în locul cel mai vulnerabil – asupra taberei conduse de Tomasz Zamoyski, fiul lui Jan Zamoyski. Situaţia devenise critică deoarece atât detaşamentul condus de Cantemir, dar mai apoi şi cele ale lui Devlet Ghirei au lovit asupra aceleiaşi tabere. Atunci când devenise clar că tabăra lui Zamoyski poate fi cucerită de către tătari de abia atunci Żółkiewski a trimis ajutoare spunând totodată: „las-să să înveţe acest tinerel să asculte dintâi pe hatmanul bătrân, iar apoi să conducă". Conform altor menţiuni el ar fi spus: „este fiu de hatman, las-să înveţe să se apere singur". Ajutoarele trimise în situaţia critică au salvat tabăra lui Zamoyski, iar după apusul soarelui tătarii s-au retras la tabăra lor.

În acelaşi spirit a acţionat şi Samuel Korecki. Întors din prizonieratul turc el a trebuit la scurt timp să pornească din nou luptă. Este adevărat perioada de prizonierat otoman

l-a determinat să acţioneze în altă direcţie. În aceeaşi perioadă din prizonieratul tătăresc a fost eliberată şi soţia lui, Ecaterina. Când s-a întors acasă a născut o fată, pe care însă nu era a lui Korecki, ci a tătarului la care a stat. Korecki a recunoscut fata ca a lui şi a început să pretindă la moştenirea Movileştilor de la Ustia [61, p.40-59]. La Orynin, Korecki aşa şi nu a ajuns, dar a pretins să stea să păzească moşia la care pretindea – Ustia [33, p.93]. Posibil, ca acea campanie tătărească să-i fi servit lui Korecki ca şi pretext pentru a pune stăpânire pe Ustia socrilor săi, la care însă pretindeau şi ceilalţi gineri sau urmaşi ai lor din puternicile neamuri Potocki sau Wiśniowecki. Credem că aici a şi stat motivul „războiului civil” al moştenitorilor din Polonia ai Movileştilor, care nu se va termina decât la mijlocul anilor 30 ai secolului al XVII-lea [34, p.96-105].

Noapte, iarăşi în neştire completă a polonezilor, tătarii au părăsit tabăra le-au ocolit pe cele ale polonezilor şi s-au deplasat cu o viteză impresionantă în interiorul Poloniei. Aşa nestingherit au jefuit multe regiuni şi au luat mulţi prizonieri. Cu o viteză extraordinară au fost jefuite regiunile de lângă Jampol, Ożohowiec, Latyczow, Międzyboż, Ostropol, Zaslawia, Kremienienc, Zbaraż şi Beresteczko. La Zaslawia au cotit spre est şi au început întoarcerea pustiind Cudnow-ul, Pawołoczy şi Biserica Albă. Practic fără să fi fost ameninţaţi s-au întors spre locurile lor de staţionare [28, p.212]. Şi în acea situaţie armata poloneză a acţionat fără prea mare inspiraţie. Lipsa unei conduceri unice nu i-a permis lui Żółkiewski să organizeze o acţiune de urmărire a tătarilor care acţionau cu o repeziciune demne de toată invidia.

În cele ce-au urmat, opinia publică poloneză a pus pe seama marelui hatman toată responsabilitatea pentru eşecul lamentabil de la Orynin. Numeroasele scrisori descriau cu lux de amănunte evenimentele petrecute la Orynin şi în zilele imediat următoare [23, s.II/2, p.451-458]. Ceea ce este cert însă eşecul campaniei de apărare a graniţelor Poloniei a lovit grav în autoritatea lui Stanisław Żółkiewski [27, p.294-301], iar el însuşi avea de gând să treacă la acţiuni energice menite să-i readucă autoritatea de altă data [28, p.213]. Starea amorfă a armatei nu i-a permis acest lucru. Polonezii au fost nevoiţi să trimită la Poartă un nou sol care nu putea să ceară nimic mai mult în acele condiţii decât schimbarea a câta oară a domnului Moldovei. Deşi acesta din urmă îşi propunea serviciile sale în ceea ce priveşte medierea tratativelor de pace polono-otomane [29, XVI-XVII, p.244-248], se pare că acest lucru nu prea l-a convins pe marele hatman.

Toate cele reflectate mai sus, arată şi situaţia ambiguă în care s-a pomenit diplomaţia poloneză. Moartea unui sultan şi apoi schimbarea sultanului cu un alt reprezentant al dinastiei otomane nu putea să nu ducă la scăderea puterii centrale. Astfel, pe de o parte, la Constantinopol se dorea pace cu Rzeczpospolita, iar pe de altă parte la faţa locului erau nişte persoane care promovau propria lor politică, deseori contrară cu ceea ce promova centrul. Situaţia este una perfectă pentru deceniul al doilea al sec. al XVII-lea, unde începând cu 1612, politica regională era dominată de Schender paşa de Silistra, care era şi un fel de supraveghetor al domnilor români. De adăugat şi faptul că paşii de la „margine”, în cazul dat Schender paşa colabora de minune cu hanii şi demnitarii tătari din Crimeea, dar şi cu Cantemir murza, din tătarii nogai, pe care turcii au ştiut să-l folo-

sească atât în politica lor de menţinere a influenţei asupra Hanatului Crimeei. În această ecuaţie complicată, cea mai şubredă era situaţia domnilor români, de unde şi unul dintre motivele instabilităţii extraordinarea domniei în ambele ţări române.

Cu toate acestea, în luna octombrie a lui 1618, marele sol al Poloniie, Piotr Ożga primea instrucţiunile soliei sale de la Constantinopol. Ele sunt destul de interesante şi aduc lumină nouă asupra evenimentelor din ţările române în general. Încă Miron Costin cronicarul arăta că schimbarea tronului din 1619 s-a produs datorită cererii exprese a lui Radu Mihnea ca să fie schimbat din scaun deoarece i s-au îmbolnăvit ochii, dar mai ales că bănuia el că o să fie o mare bătălie la care el nu voia să participe [35, p.66]. Alexandru D. Xenopol considera că motivul mazilirii lui Radu Mihnea a fost dorinţa turcilor de a-i lua averea [36, p.384]. N. Iorga fiind oarecum de acord cu ceea ce a afirmat Miron Costin adăuga şi un alt motiv – rivalitatea între Radu Mihnea şi Gabriel Bethlen, rivalitate pe care, domnul Moldovei o pierduse [37, p.405-406]. Constantin C. Giurescu a avut aceeaşi părere cu privire la mazilirea lui Radu Mihnea [38, p.36]. La rândul său, I. Caproşu arăta că Radu Mihnea era neliniştit de viitorul conflict care era să izbucnească de curând, dar el nu putea fi un motiv întemeiat de renunţare la scaunul domnesc. Ceea ce l-au forţat pe Radu Mihnea să „ceară" mazilia au fost răscoalele populaţiei din Moldova care se ţineau lanţ [39, p.102]. Veniamin Ciobanu considera că prin numirea lui Graţiani, Poarta a cedat austriecilor, care prezentau urcarea noului domn în scaun ca pe un mare succes al lor [40, p.195]. În ceea ce ne priveşte în monografia dedicată domniilor lui Radu Mihnea în Ţara Românească şi Moldova ajungeam la concluzia că Radu Mihnea a fost mazilit ca oricare alt domn după ce nu s-a ridicat la nivelul aşteptărilor, într-o epocă în care la Constantinopol totul era de vânzare şi cumpărare [41, p.329]. Odată cu publicarea monografiei dedicate Moldovei în cadrul relaţiilor internaţionale am adus noi argumente în acest sens, întrezărind urma poloneză în mazilirea lui Radu Mihnea [42, p.160-167].

Pawel Piasecki în cronica lui afirma că solul polonez de la Poartă Grzegorz Kochanski a cerut la Poartă înlocuirea lui Radu Mihnea [5, p.274-275]. Faptul că marele hatman şi cancelar al coroanei Stanisław Żółkiewski nu era încântat de domnul Moldovei rezultă şi din alte documente, pe lângă cele menţionate mai sus. Atunci când în locul lui Radu Mihnea în scaun a urcat Gaşpar Graţiani demnitarul polonez spunea: „Zaczym wolemy z nim wytrwać niżli z onymi lotry: Domszami, Greczynami// Cu el dorim să avem de a face decât cu acei lotri de Tomşa şi Greci" [43, p.831; 27, p.356].

Înaintea plecării spre Constantinopol, cum era obişnuit solul polonez a primit nişte instrucţiuni. Amânarea plecării şi evenimentele petrecute atât pe plan intern cât şi extern fără îndoială că au determinat şi conţinutul acestor instrucţiuni. În continuare prezentăm doar partea din ele cu trimitere expresă la Ţara Moldovei, ca atunci când o să fie cazul să publicăm textul acestei instrucţiuni foarte interesante integral. Aşadar, după cum se vede, mesajul marelui sol era ca noul sultan de 14 ani să revadă politica Imperiului Otoman faţă de Rzeczpospolita şi faţă de teritoriile din preajma ambelor state. Se dorea astfel, revenirea la statutul politico-juridic al Moldovei stabilit încă în 1595, odată cu instalarea lui Ieremia Movilă în scaun cu ajutorul trupelor poloneze, conduse de ma-

rele hatman şi cancelar de atunci, Jan Zamoyski. Firește că turcii nu au acceptat acest deziderat, însă este important că polonezii permanent le aduceau aminte otomanilor de o tradiţie nu chiar îndepărtată. Din pasajul prezentat se poate limpede vedea că polonezii erau nemulţumiţi de Radu Mihnea şi îl doreau schimbat cu un pretendent de-al lor, numai aşa putând fi readusă pacea de altă dată. Această solie venea însă în contradicţie cu realităţile pe teren. Deşi capitalele ambelor mari puteri erau dispuse să încheie pace, factorii locali îşi doreau partea lor de putere. Aşa după solia lui Piotr Ożga, pe tronul Moldovei a urcat Gaşpar Graţiani şi se părea că lucrurile vor reveni la normalitate. Nu a fost însă aşa. Graţiani a fost mazilit. Żółkiewski şi-a dorit repetarea isprăvii din 1595, dar campania lui s-a terminat cu eşec la Ţuţora în 1620, ceea ce i-a determinat pe otomani să organizeze campania din 1621. De abia odată cu pacea de la Hotin Rzeczpospolita şi Imperiul Otoman încetul cu încetul, nu fără accidente, vor relua eforturile pentru stabilirea unei păci de durată.

ANEXĂ:

1618 octombrie 19. Instrucţiunea lui Piotr Ożga staroste de Trębowla, marele sol în Turcia, dată în Varşovia în ziua de 19 octombrie 1618.

Instructia urodzonemu Piotrowi Ożdze staroscie Trebowelskiemu Posłowi wiekiemu do Turek dana w Warszawie dnia XIX miesiąca Października roku pańskiego 1618.

.....

fila 167 .... A iż do zatrzymania statecznej przyjaźni i dobrego sąsiedztwa siła zawsze z obudwu stron na tym należało aby Hospodarowie Woloscy takowi byli którzyby miłość i przyjaźń wzajemną między nami zatrzymawali i za tym Cesarze Tureccy radzi na to zawsze przypadali że takowych tej ziemi nasadzali którzy zalecenie i podanie od Królów Polskich **fila 168** miewali. Przeto teraz poseł nasz domagać się tego z pilnością będzie aby w tym miał dostateczne upewnienie, że na potym w tych że terminach to będzie zostawało że taki tej tam provinciej przełożeni będą bywali, którzy od nas i potomków naszych zaleceni i podawani będą. Ukazawszy dostatecznie jako wiele na tym przyjaźni i zgodzie sąmsiedzki należeć może przyda i to że za conventią albo słabością albo też zmową z Wojewodą Wołoskim, Tatarowie jako znatnie z tamtej provinciej do państw naszych wypadają, tam koczowiska swe mają, tam plony i łupy swe zaprowadziwszy niemi się dzielą. Zaczym poki według starych zwyczajów Hospodar Wołoski od KJM podawany nie będzie, taki któryby pokoju z obu stron umiał przestrzegać poty pokój i przyjaźń starodawna zatrzymana w cale być nie może.

.....

fila 167 Iar pentru păstrarea păcii trainice şi a bunei vecinătăţi foarte mult întotdeauna a contat de ambele părţi ca domnii Moldovei aceia să fie care dragoste şi prietenie reciprocă între noi să o ţină şi întru aceea sultanii turci sunt bucuroşi permanent ca să pună în acea ţară pe aceia care sunt propuşi şi recomandaţi de regii Poloniei. **fila 168** Pentru care solul nostru are să stăruie cu tărie şi ca întru aceea să aibă deplina siguranţă,

că şi în viitor în aceiaşi termeni are să rămână ca în acea provincie unul aşa să fie care din partea noastră şi a urmaşilor noştri să fie propuşi şi recomandaţi. Arătând cât de mult acea prietenie şi înţelegere între vecini contează şi din convenţie, sau din slăbiciune sau din înţelegere cu voievodul moldovean, tătarii după cum se ştie din acea provincie atacă ţările noastre, acolo îşi au păşunile, acolo prada şi jaful său îl duc şi cu ei se împart. De aceea dacă conform vechilor obiceiuri, domnul Moldovei nu va fi propus de regele Majestatea sa, unul care pacea de ambele părţi are s-o păzească până atunci pacea şi prietenia din vechime în întregimer nu va putea fi păstrată.

Biblioteka Kórnik, Nr.326, fila 163-168.

Surse bibliografice:

1. Valentin Constantinov, Traktat polsko-osmański z Buszy Jarugi (1617) i jego wpływ na międzynarodową sytuację Mołdawii, în Saeculum Christianum, XIX (2022), nr.1, p.111-122. ISSN 1232-1575
2. Dariusz Kołodziejczyk, Ottoman-polish diplomatic relations (15th- 18th Century). An Annotated Edition of'Ahdnames and Other Documents, Brill, Leiden, Boston, Koln, 2000. ISBN: 978-90-04-11280-3
3. P. P. Panaitescu *Tratatul polono-moldovenesc*, în „Revista Istorică", XIII, 1927, nr. 10-12, p. 388-390.
4. Halina Kowalska, *Piotr Ożga*, în Polski Słownik Biograficzny, vol. 24, Warszawa, 1979, p.687-688. ISBN 83-04-00148-9
5. *Kronika Pawła* Piaseckiego, Krakow, 1870.
6. Archiwum Główne Akt Dawnych, Zbiór Dokumentów Pergaminowych.
7. Volumina Legum, III, Sankt Petersburg, 1859.
8. Biblioteka Kórnicka, Manuscrisul 326.
9. Henryk Wisner, *Zygmunt III Waza*, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1991. ISBN: 8304048019
10. Leszek Podhorodecki, *Hetman Jan Zamoyski (1542-1605)*, Warszawa, wyd. MON, 1971.
11. Agnieszka Pawłowska-Kubik, *Rokosz sandomierski 1606-1609. Rzeczpospolita na politycznym rozdrożu*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2019. SBN (oprawa twarda): ISBN:978-83-231-4221-8
12. Halil Inalcik, Kānunnâme, în Islam Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/kanunname [accesat: 20.09.2023]
13. Halil Inalcik, *Imperiul Otoman. Epoca clasică*, ediţie şi studiu introductiv de Mihai Maxim, traducere, notă, completarea dosarului şi indice de Dan Prodan, Bucureşti, Editura enciclopedică, 1996. ISBN: 973-45-0168-2.
14. D. Cantemir, *Istoria creşterilor şi a descreşterilor Curţii Othmanice sau Aliothmanice*, traducere din limba latină de Dan Sluşanschi, studiu introductiv

de Virgil Cândea, repere cronologice de Stela Toma, Chișinău, Știința, 2019. ISBN: 978-9975-85-197-8.

15. Leslie P. Pierce, *The imperial Harem. Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, New York, Oxford, Oxford University Press, 1993. ISBN: 978-0195086775.
16. Günhan Börekçi, *İnkırâzın Eşiğinde Bir Hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı Siyasî Krizi*, (O dinastie în pragul distrugerii: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa și criza politică otomană din secolul al XVII-lea), Chicago, 2009. https://www.academia.edu/4449293/%C4%B0nk%C4%B1r%C3%A2z%C4%B1n_E%C5%9Fi%C4%9Finde_Bir_Hanedan_III_Mehmed_I_Ahmed_I_Mustafa_ve_17_Y%C3%BCzy%C4%B1l_Osmanl%C4%B1_Siyas%C3%AE_Krizi_A_Dynasty_at_the_Threshold_of_Extinction_Mehmed_III_Ahmed_I_Mustafa_I_and_the_17th_Century_Ottoman_Political_Crisis_G%C3%BCnhan_B%C3%96REK%C3%87%C4%B0 [accesat 16.09.2023].
17. Archiwum Główne Akt Dawnych (în continuare AGAD), Dział Tureckie, Teczka 299.
18. Immanuel Wallerstein, *Sistemul mondial modern*, Mercantilism şi consolidarea economiei mondiale europene (1600-1750), vol.3, traducere de Dorel Abraham, Ilie Bădescu, Marcel Ghibernea, Bucureşti, Meridiane, 1993. ISBN: 973-3153-1973-149-3
19. Suraiya Faroqi, *Crisis and Change 1590-1699*, în An Economic and Social History of the Ottoman Empire, edited by Halil Inalcik with Donald Quataert, Cambrige, 1994. ISBN:9780521574556
20. Valentin Constantinov, Bătălia de la Drăgşani din vara anului 1616 şi conjunctura diplomatică în jurul acesteia, Revista de Istorie a Moldovei, 2013, nr.2, p.8-18. ISSN 1857-2022.

Valentin Constantinov, *Bătălia de la Cornul lui Sas din anul 1612. Cauze, desfăşurare şi consecinţe*, “Carpica”, Complexul muzeal “Iulian Antonescu” – Bacău, XLIII (2014), p. 51-79. ISSN: 1013-4182.

21. Joppecourt, Charles, Istoria scurtă şi adevărată a celor mai memorabile lucruri întâmplate în tulburările din urmă ale Moldovei, în A. Papiu Ilarian, Tesauru de monumente istorice pentru România, tom II, Bucureşti, 1863.
22. *Documente privitoare la istoria românilor*, culese de Eudoxiu Hurmuzaki, vol. IV, partea I-a (1600-1649), vol. IV, partea a II-a (1600-1650); Supliment I, vol. I; suplimentul II, volumul II (1601-1640). Bucureşti, 1884-1910.
23. W. Dobrowolska, Książęta Zbarascy w walce z hetmanem Żółkiewskim , Kraków 1930.
24. *DIR,* B. Ţara Românească, secolul XVII, vol.III (1616-1620), Bucureşti, 1958.

25. Władysław Czapliński, Polska wobec początków wojny trzydziestoletniej 1618-1620, „Sobótka”, 1960, nr.4.
26. Pisma Stanisława Żółkiewskiego kanclerza koronnego i hetmana, wydał August Bielowski, Lwów, 1861.
27. Dariusz Skorupa, Stosunki polsko-tatarskie 1595-1623, Warszawa, 2004. ISBN 8389729059
28. Corfus, Ilie, *Documente privitoare la Istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, Bucureşti, Editura Academiei, 1983; sec. XVI -XVII, ediţie îngrijită de Vasile Matei, Bucureşti, Editura Academiei, 2001.
29. Tahsin Gemil, Relaţiile Ţărilor Române cu Poarta Otomană în documente turceşti (1601-1712), Bucureşti, DGAS, 1984.
30. Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Radziwillów II, ks.12.
31. Valentin Constantinov, Lupta pentru moștenirea averii Movileștilor din Polonia și testamentul Ecaterinei Movilă Korecki din 1618, în „Revista de Istorie a Moldovei”, 2021, nr.3-4, p.40-59. ISSN 1857-2022
32. Janusz Dorobisz *Z Wołynia nad Bosfor. Mołdawskie przypadki księcia Samuela Koreckiego, în* „Studia i Materiały”, t. 8 Między obowiązkami, przywilejami a prawem Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku społeczeństwo w obronie państwa polsko-litewskiego, Warszawa, 2018. ISBN 978-83-7022-250-5.
33. Władysław Łoziński, Prawem i lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku, Warszawa, 2008. ISBN:978-83-822-2683-6.
34. Miron Costin, *Opere complete*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti 1958.
35. . D. Xenopol, Istoria românilor din Dacia Traiană, vol. III: De la moartea lui Petru Rareş până la Matei Basarab şi Vasile Lupu. Epoca lui Mihai Viteazul, ediţia IV, ed. N. Stoicescu, M. Simionescu, Bucureşti 1988.
36. N.Iorga, *Istoria românilor*, ed. II, volum îngrijit de C. Rezachevici, Bucureşti, 1998. ISBN: 978-973- 642-282-9.
37. C. C. Giurescu, Istoria românilor, vol. III, partea 1, De la moartea lui Mihai Viteazul până la sfârşitul epocii fanariote (1601-1821), Bucureşti 1944.
38. I. Caproşu, Despre politica internă a lui Radu Mihnea şi răscoalele ţărăneşti din prima lui domnie în Moldova (1616-1619), în “Studii şi cercetări ştiinţifice” (SCŞI), XIII, 1962, nr. 1
39. Ciobanu V., Politică şi diplomaţie în secolul al XVII-lea, Bucureşti, 1994.
40. Valentin Constantinov, Ţara Românească şi Ţara Moldovei în timpul domniilor lui Radu Mihnea, Iaşi, Ed. Universităţii „Al. I. Cuza”, 2007. ISBN: 973-7032-10-1
41. Valentin Constantinov, Ţara Moldovei în cadrul relaţiilor internaţionale 1611-1634, Iaşi, 2014. ISBN: 9789731522821
42. Biblioteka Czartoryski din Cracovia, Manuscrisul nr. 350.

DOMNII FANARIOȚI GRIGORE AL III-LEA ALEXANDRU GHICA ȘI CONSTANTIN DUMITRU MORUZI ÎN CONTEXTUL ANEXĂRII BUCOVINEI (1775)

PHANARIOTES GRIGORE III ALEXANDRU GHICA AND CONSTANTIN DUMITRU MORUZI IN THE CONTEXT OF THE ANNEXATION OF BUCOVINA (1775)

Vlad MISCHEVCA, ORCID: 0000-0003-3461-2534
Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova

CZU: 94(478)”1775”

e-mail: miskewka@yahoo.fr

In 1775, the Habsburg Empire annexed the territory of northern Moldavia – Bucovina, with the former seat of Suceava and the cities of Cernăuți, Câmpulung, Baia, Siret. According to Article II of the Convention (in four articles) of territorial cession and demarcation, concluded in Constantinople between Austria and Turkey (April 26 / May 7, 1775), the cession of Bucovina was stipulated, establishing the new territorial limits. In the context of that mutilating partition from 1775, popular memory also remembered the tragic death of Prince Grigore Alexandru Ghica III, who was assassinated by the Turks on October 2, 1777. In the 18th century, Moldova suffered a lot due to the conflict of interests between Russia, Austria, and the Ottoman Empire. The first partition of Poland in 1772 between Austria-Russia-Prussia was far from reconciling the conflicting interests of these European powers and showed the possibility of new territorial conquests at the expense of weaker neighbors even in peacetime. The political activity, followed by the reign of Grigore III Al. Ghica (for 3 years) and of Constantin D. Moruzi (5 years), were marked by the mutual enmity of the two Phanariot princes.

Keywords: *Bucovina, Habsburg Empire, Principality of Moldavia, Grigore Alexandru Ghica III, Constantin Dumitru Moruzi.*

INTRODUCERE

Revoluția diplomatică din 1756, în urma Tratatelor de la Versailles, a fost o inversare de alianțe în rezultatul căror s-au modificat pe o durată lungă alianțele diplomatice din Europa, create în timpul Războiului de succesiune austriac [1, p.149-167]. Alianța dintre Franța și Prusia împotriva Marii Britanii și Austriei a devenit alianța Franței și Austriei împotriva Marii Britanii și Prusiei – fiind opera lui Wenzel Anton von Kaunitz (1711-1794, ambasador în Franța între 1750 și 1753), devenit ulterior cancelarul împărătesei Maria Terezia a Austriei (1717-1780).

Astfel, „Revoluția diplomatică” a lui Kaunitz a transformat evident Marea Britanie într-o putere mondială majoră și a confirmat declinul puterii militare franceze, dar nu a adus niciun beneficiu Habsburgilor. În mod ironic, Maria Terezia și-a primit principalele achiziții teritoriale acționând în concert cu Frederic al II-lea. În 1770, cu acordul lui, a cucerit regiunea de graniță poloneză Spis, iar doi ani mai târziu, împreună cu Rusia

și Prusia, a luat parte la prima împărțire a Poloniei sau, mai precis, prima împărțire a Uniunii Polono-Lituaniene (au urmat încă două divizări, în 1793 si 1795, care aveau sa șteargă acest stat de pe harta Europei). Maria Terezia înțelegea că politica ei era „imorală", iar Kaunitz a considerat-o chiar „rușinoasă", dar, așa cum spunea însuși Frederic al II-lea despre împărăteasă, „ea lua cu lacrimi și cu cât plângea mai amar, cu atât înșfăca mai mult". De fapt, Maria Terezia a beneficiat mai mult de această împărțire a Poloniei decât Frederic al II-lea și împărăteasa rusă Ecaterina cea Mare, adăugând la posesiunile sale o suprafață de 83 000 km² cu o populație de 2,6 milioane de oameni. Până la sfârșitul domniei sale, populația țărilor ei din Europa Centrală a ajuns la aproape 20 de milioane. Maria Terezia a purtat războaie timp de aproximativ jumătate din întreaga sa domnie. Reforma financiară și alocarea eficientă a resurselor au fost vitale pentru succesul militar. [2, p.249] Iar o extindere în direcția Principatelor Române s-a înscris în politica expansionistă a Casei de Habsburg din această perioadă.

Totodată, după Tratatul de la Kuciuk-Kainargi (1774) *factorul extern*, cel „rusesc", devine, incontestabil, un *vector permanent* în toate problemele care vizau raporturile dintre Poarta Otomană și Principatele Române. [3, p.33] Aprecierea dată de diplomatul austriac Thugut, la 1775, cum că „*La Turquie est déjà une province russe"* vine să confirme această situație. [4, p.117-118] Deja Curtea de la Viena se simțea lezată nemijlocit de superioritatea Rusiei în Moldova și Țara Românească, în general, în zona sud-estului european, deoarece trebuie de avut în vedere că această prezență periclita realizarea obiectivelor politicii sale Orientale, în care *zona Bucovinei* deținea o importantă poziție strategică. [5, p.37] Urmărind atent declinul Porții și ascensiunea Rusiei, Austria, Franța și Marea Britanie încep să vadă în Principate ultimele bastioane ale otomanilor spre nord și est, ceea ce a contribuit la internaționalizarea situației lor. Principatele devin *obiecte* ale numeroaselor proiecte de împărțire a Imperiului Otoman.

Anul 1774, în urma războiului ruso-turc, încheiat cu pacea de la Kuciuk-Kainargi, aduce schimbări calitative în relațiile Principatelor Române cu Poarta. Tratatul chiar dacă nu a urmărit scopul să dezmembreze Imperiul Otoman din exterior, sub aspect teritorial, a fost un punct de plecare al unei noi și serioase politici de dezmembrare din interior. Sultanul și-a asumat să accepte, din nou, șederea unui ambasador rus permanent la Poartă și să acorde suveranului rus statutul și titlul de *Padișah*.[6, p.335-336] Câștigurile teritoriale ale rușilor au fost limitate la câteva teritorii din jurul Mării Negre, dar mult mai importantă a fost influența informală obținută de Sankt Petersburg. Conform negocierilor, care au știrbit esențial aservirea românilor de către Semilună, Rusia câștigă dreptul „de-a vorbi în favoarea lor". [7, p.16-28] Însă țarismul a profitat de acest angajament doar atunci când circumstanțele internaționale îi erau favorabile. Și a protestat mai mult formal, de ochii lumii, atunci când austriecii au anexat partea de nord-vest a Moldovei, numită ulterior *Bucovina,* care le-a rotunjit de minune granița de est. Zidul care ținea Rusia departe de Europa Centrală cedase, deoarece Polonia, fiind bariera naturală a Germaniei și a coroanelor nordice, în fața puterii copleșitoare și a ambiției Rusiei a dispărut. [8, p.111-112]

REZULTATELE POLITICII EXPANSIONISTE

La 1771, când monarhia Habsburgică ocupase partea de nord a Moldovei, Cabinetul vienez trimise în Principatele Române o comisie compusă din ofițeri ai Statului major însărcinată să studieze și să evalueze avantajele lor. Misiunea a conchis: „Aceste țări sunt de o mare utilitate strategică pentru apărarea imperiului dinspre răsărit… Moldavia are o importanță specială, căci ar pune în comunicație directă Galiția și Lodomeria cu Transilvania…, iar trupele formate în Principate ar putea servi, în timp de război, pentru a proteja manoperele oștirilor noastre. În privința negoțului, Moldo-Romania ar avea o importanță imensă”. Se evaluase că „cele două provincii pot hrăni pe îmbelșugare o oștire cât de mare; prin urmare, până să putem a ne face stăpâni pe aceste țări avute, comisiunea e de opiniune a strămuta hotarele, în timp de pace, fie prin învoire sau *prin orice alt mijloc*.” „Cât despre dispozițiile locuitorilor in privința Austriei (...), boierii sa tem să nu piardă dreptul absolut ce exercită asupra țăranilor..., însă temerea de ruși îi face a prefera stăpânirea Austriei.” Iar în ceea ce privește populația, „fiindcă locuitorii acestor provincii sunt supuși Porții, s-ar putea prețui fiece familie, una peste alta, la 50 florini, preț cu care și nobilii din Transilvania vând servii lor; prin urmare, toată populația română se poate evalua la 21 milioane și 500 mii florini”. [9, p.16-17]

Ulterior, în Convențiile încheiate la Constantinopol între Curtea de la Viena și Poarta Otomană, cu privire la cedarea Bucovinei și delimitarea între Transilvania și teritoriul otoman (7 mai 1775, 12 mai 1776), se stipulase „recunoașterea granițelor Moldovei și Țării Românești așa cum sunt arătate pe harta întocmită de austrieci” (*art. III*, 1775). [10, p.334-338; 11, p.159, 227; 12, p.55]

Astfel, la 1775, Imperiul Habsburgic s-a pricopsit cu teritoriul din nordul-vestul Moldovei – *Bucovina*, cu fosta cetate de scaun Suceava și orașele Cernăuți, Câmpulung, Baia, Siret. Conform articolului II al *Convenției* (în patru articole) de cesiune teritorială și demarcație, încheiate la Constantinopol între Austria și Turcia (26 aprilie /7 mai 1775), se stipula cedarea Bucovinei, stabilindu-se noile limite teritoriale. Reieșind din *Convenția explicativă*, semnată la Constantinopol la 1 (12) mai 1776, Austria renunța la cererea sa asupra teritoriului cuprins între Hotin și Rohatin. În schimb, habsburgii obțineau „partea din teritoriile Moldovei” situată între râurile Rachitna și Prut, cu cele 9 localități cuprinse în perimetrul său, delimitând granița între râul Suceava și Siret. [13, p.128-129] *Convenția de la Palamutka* (21 iunie /2 iulie) 1776) a delimitat noile frontiere încheiate între Turcia și Austria (64 de sate și 10 cătune, cu o populație de 13 485 suflete fuseseră retrocedate Moldovei), [14, p.159] stabilindu-se în mod detaliat granița dintre Moldova și Transilvania, fixând traseul acesteia.

Rusia susținuse Imperiul Habsburgic în raptul Bucovinei. Înțelegerea secretă dintre Ecaterina a II-a și Iosif al II-lea din luna mai 1781 stipula angajamentul Rusiei de a acorda Austriei ajutor militar sau financiar, făgăduind în același timp garantarea înțelegerilor din lunile mai 1775 și 1776 cu privire la cedarea Bucovinei. [13, p.130-131]

Acest rapt teritorial prezentându-se ca un act tipic de injustiție al Marilor Puteri la adresa popoarelor, în urma căruia Principatul Moldovei pierduse 278 de localități din

ținuturile Suceava, Cernăuți și raiaua Hotin, cu o suprafață de 10 441 km^2 și o populație de 70 000 de oameni. Moldova „pierde vatra așezării ei, stupul de unde au pornit roiurile care au împoporat Țara de Jos, mormintele domnilor, vechea sa capitală, Mitropolia sa veche. Moldovenii au avut nenorocirea de a vedea înstrăinat pământul lor cel mai scump, și nu prin război – prin vânzare". [15, p.113]

În primii ani de stăpânire austriacă noul teritoriu anexat nu avea încă o denumire stabilită – fiind numit fie „der ehemalige Theil der Moldau" sau „moldawischer Distrikt", „Bukowiner Distrikt". În anul 1777, generalul guvernator Spleny a propus să i se dea numele de „generalatul Cernauțan", însă împărăteasa Maria Terezia hotărâse „că în privința numirii districtului să nu se facă nicio schimbare" și astfel a învins *toponimul* legat de pădurile de fagi, adică cel de *Bucovina*. [14, p.157]

Răpită, această parte a țării, considerată de înșiși austrieci „Cheia Moldovei" [16, p.148], a fost trecută până în 1786 sub administrație austriacă, iar din 1790 – inclusă în componența provinciei Galiția, ca o simplă circumscripție administrativă sub numele de „Comitatul Bucovina". [17, p.80]

Această răpire, de rând cu alte acțiuni agresive ale habsburgilor, a creat premise pentru o ulterioară colaborare militaro-diplomatică dintre cele două imperii – Rus și Austriac, colaborare devenită posibilă în rezultatul recunoașterii de către Viena a transformării Rusiei în decursul secolului al XVIII-lea într-o „mare putere militară" și decăderii definitive a Imperiului Otoman, care încetase de a mai fi un „vecin periculos" al imperiului. Elementul de bază al conceptului politicii externe a Casei de Habsburg a devenit, după cum s-a menționat în istoriografia contemporană, preîntâmpinarea dezintegrării Imperiului Otoman „fără participarea Austriei la acest proces". [18, p.149]

Odată cu adâncirea crizei Imperiului Otoman, după Tratatul de la Kuciuk-Kainargi, Poarta a trebuit să numească domni din rândul candidaților *celor mai obedienți și înfeudați intereselor sale*. [19, p.10] Iată de ce au fost promovați acei candidați, care nu doar că „achitau polițele" Porții, dar mai și posedau inteligență și o vastă cultură, înzestrați cu un real simț politic pentru a face față cerințelor unui înalt funcționar al statului în serviciul măritului padișah.

După 1774 începe, cu adevărat „o nouă eră, – precum scria N. Iorga, – și în ceea ce privește familiile dominatoare în mediul fanariot, care dădeau domni". [20, p.CLXIII] Familiile Ypsilanti și Moruzi, fiind înrudite din cele mai vechi timpuri (ambele sunt de obârșie din regiunea Pontului asiatic de lângă vechiul Trebizond; actualmente în Turcia) [21, p.230; 22, p.353; 23, p.25-29; 24, p.55-56], se ridicaseră cu mult în secolul al XVII-II-lea, căpătând credit de încredere pe lângă Poartă, iar odată cu aceasta dobândindu-și și funcțiile de *dragomani* ai Sublimei Porți, iar unii dintre ei și scaunele domnești în Țările Române. Aspirând mult la titlul de domn al Țării Românești sau al Moldovei și utilizând toate mijloacele posibile (inclusiv intriga, coruperea, nelipsind până și omorul), reprezentanții familiilor fanariote ale noului val „princiar" s-au manifestat în mod diferit pe tronurile dobândite, deoarece chiar unele și aceleași persoane au lăsat posterității amintiri neunivoce și diferite de la o domnie la alta. Astfel, spre deosebire de domnia lui

Alexandru Ypsilanti din Țara Românească (1775-1782), în general, elogios apreciată de contemporani și istorici ca fiind o scurtă perioadă de prosperitate și reforme pentru acest Principat, [25, p.97-116] – cârmuirea lui Grigore III Ghica (1774-1777) și a lui Constantin Moruzi (1777-1782) în Moldova nu avuse amploarea și importanța reformelor omologului lor bucureștean (din prima domnie), chiar dacă și se încadrează, în linii mari, în cursul general al politicii *novatoare* promovate de unii fanarioți din secolul al XVIII-lea, care au dovedit un lăudabil devotament pentru țara de adopție. [26, p.714; 27, p.9-10] Iar domniile deloc scurte (față de durata medie din ultimul pătrar al veacului al XVIII-lea – de 2,66 ani) ale lui Grigore III Ghica (3 ani) și a lui Constantin Moruzi (5 ani) s-au petrecut sub impactul creșterii influenței politice a Imperiilor Rus și Habsburgic asupra Principatelor Române. Totodată, viața și activitatea politică celor doi principi fanarioți fiind marcată de dușmănia lor reciprocă. De remarcat că, Ecaterina Moruzi era sora lui C. D. Moruzi și soţia lui Al. Ypsilanti; despre care L. Panzini menţiona la 26.06.1775 că era „o femeie cu multă graţie, foarte afabilă şi foarte iubită”, care nu vorbea decât limba greacă. [28, p.211]

Unii istorici contemporani, [29, p.50; 30, p.18] reamintind aprecierea făcută de N. Iorga (la 1921), continuă să-l considere pe Constantin Dimitrie Moruzi „printre cei mai buni domnitori ai țării, după epoca eroică a acelor grele războaie și strălucite biruințe”. [31, p.49] Suntem de părere că mai degrabă avuse dreptate C.C. Giurescu, care caracterizase domnia lui C.D. Moruzi ca fiind una „fără fapte deosebite”, [32, p.223] deși, în cele ce urmează, vom vedea că acest domn s-a manifestat, totuși, destul de autoritar și violent în scaunul Moldovei.

Mai mult ca atât, promovarea elementului „țarigrădean” în conducerea Principatelor Române și tendința nesăbuită spre o îmbogățire cât mai rapidă, într-o conjunctură internațională complicată și precară (mai ales după ce Rusia dobândise, la 1774, dreptul de „a vorbi în favoarea” Principatelor Române) [33, p.178-179], când domnii fanarioți încercau să-și facă și propriul joc pe marea tablă de șah al geopoliticii din sud-estul continentului – a provocat nu o singură dată opoziția boierimii autohtone și dușmănia poporului.

Mihail Kogălniceanu, a argumentat că, referitor la oneroasa tranzacționare a Țării de Sus a Moldovei între cele trei imperii - Habsburgic, Otoman și Rus: „Austria, pururea a râvnit încorporarea Moldovei și a Valahiei. Când nu-i venea la mână a apuca tot, ea se mulțumea a lua și părți, și chiar și părticele… Părțile care, mai cu deosebire atâtau poftele Austriei erau acele localități care ar fi pus-o în stăpânirea Carpaților pe de amândouă fețele lor. Acestea erau în Valahia, Banatul Craiovei, în Moldova, ținuturile care se întindeau de la Ceremuș până la Milcov”. [34, p.6-7]

Documentele cercetate de Kogălniceanu în Arhiva secretă a Curții de la Viena, sunt revelatoare (precum documentul din 3 iulie 1775), deoarece developează „Socoteala spezelor extraordinare secrete care s-au făcut de reprezentantul imperial austriac la Poartă, Thugut, cu ocazia semnării Convenţiunii privitoare la cesiunea Bucovinei la 7 mai 1775”, din care reiese clar mituirea factorilor de decizie otomani. Astfel, le reve-

neau: *Dragomanului Porții* ***Costachi Moruzzi****: După promisiunea dată = 10 000 piaștri. Fiindcă această sumă, spre mai mare păstrare a secretului, s-a numărat în 2 500 galbeni funduclii; s-au plătit de fiecare galben funducliu un agio de 5 parale = 312,20. Total = 10 312,20.*

La ***Cancelaria Porții****:*

Lui Beilikei Effendi, 200 galbeni turcești ordinari, bucata a 3 piaștri 3 parale – 620.

Lui Amedji Effendi de asemenea – 620.

Secretarului Raschid Mehmed Effendi care a prescris Convențiunea , 100 de galbeni – 320.

Copii ale diferitelor hărți – 50.

Lui Tahir Aga, comisarul Porții la demarcațiune, 1 000 galbeni ordinari…… …3 100.

Total = 15 012,20. Care echivalau în monedă cesaro-regească 16 889 florini 31/2 kr. [35, p.15-42]

Socoteala de mai sus nu cuprindea recompensa dată feldmareșalului rus Rumeanțev pentru sprijinul acordat Austriei în perfectarea acestei tranzacții și anume: *5 000 de galbeni și o tabacheră de aur încrustată cu briliante.*

Din corespondența secretă habsburgică reieșea hotărât că Alexandru Ypsilanti, Domnul Valahiei, „era spionul Austriei; el dezvăluia, fără rușine, lui Thugut toate cugetările, toate faptele lui Grigore Ghica. Pe de altă parte, Constantin Moruzi, dragomanul Porții și rivalul lui Ghica la domnia Moldovei, și care nu putea ierta acestuia că fusese mai fericit decât el, jurându-i pentru aceasta o ură de moarte; Constantin Moruzi era brațul drept al lui Thugut. El nu numai că destăinuia Internunțiului austriac lucrările miniștrilor otomani, dar el era încă pe lângă aceștia sprijinitorul politicii și al cerințelor Curții din Viena. De aceia, la încheierea convenției din 7 mai 1775, el și fusese răsplătit cu zece mii de lei, promiși de mai înainte. Și, spre marea nenorocire a bietului domn, el era trădat de însuși agentul Țării la Constantinopol, de socrul său, Iacovachi Rizo”. [34, p.17-18]

Situația lui Grigore Al. Ghica s-a înrăutățit și mai mult odată cu sosirea la Iași, în aceleași zile, a *capugi-başiului* Karahisarî Ahmed, despre misiunea căruia domnul nici nu bănuia. [36, p.290] Stephan Ignaz Raicewich în „Observaţiile...” sale afirmă că, Al. Ypsilanti l-ar fi prevenit pe Gr. Ghica de intenţiile capugiului, dar că acesta nu mai apucase să citească acea scrisoare (afirmație interesantă, dar neconfirmată de nicio altă mărturie). [28, p. 543] În schimb boierii opoziți erau, probabil, la curent cu scopul venirii *capugi-başiului*, odată ce o delegație a lor se întâlnise cu trimisul sultanului, înainte de intrarea lui în Iași. De asemenea, boierii care se opuneau domnului s-au adunat la mitropolie mai devreme decât momentul în care s-a pus capăt vieții lui Grigore Al. Ghica, ceea ce dovedește existența unei strânse colaborări între inițiativele boierilor ostili domnului și acțiunea Porții îndreptată împotriva acestuia. [37, p.124-130]

Astfel, un rol important în tragedia săvârșită la *beilic* (conac) l-a avut și Constantin Moruzi, considerat de mulți cercetători și chiar de contemporani de ai săi „autorul

moral al acestui sinistru deznodământ” [28, p.543] care, în calitate de *Mare dragoman* al Porții (1774-1777) [38, p.142], a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a ocupa tronul Moldovei, deținut, de altfel, de ruda apropiată familiei sale (fratele soacrei, adică unchiul soției, care se trăgea din Ghiculești; C.D. Moruzi era însurat cu Smaragda – fiica lui Dumitru Sulgeroglu şi a Ecaterinei Ghica – care era soră cu domnul martir Grigore III Ghica).

Cunoscutul genealogist C. Gane susţine „fără înconjur că moartea lui Grigore Ghica Vodă se datoreşte în bună parte, intrigilor lui Constantin Moruzi” [39, p.152]; iar în numărul din 5 ianuarie 1778 ziarul „Gazette des Deux Ponts” reproduce o informaţie din Varşovia, conform căreia „noul gospodar este principala cauză a morţii predecesorului său.” [40, p.71; 26, 715]

Nu peste multă vreme, el însuși avea să constate că agitațiile boierimii băștinașe, de care știuse să se folosească pentru a căpăta mult râvnita *cucă* domnească, nu erau expresia unor răfuieli personale cu Grigore Al. Ghica, ci a unei stări de spirit care tindea la înlăturarea *regimului fanariot*, al cărui exponent era, desigur, și el. [37, p.131]

Nota diplomatică informativă, anexată la raportul lui Al. Stahiev, remisă din Constantinopol la 2/13 octombrie 1777, indica sumele ce ar fi trebuit plătite de către Grigore Ghica pentru ca să fi fost lăsat în viață: i se cereau 320 de pungi pe care le-a promis când a obținut, în 1769, domnia Moldovei, de rând cu alte 500 pungi pe care le-a primit pentru un an în timpul ultimului război. În afară de aceasta pentru a-și putea salva viața urma se dea sultanului și miniștrilor încă 1 000 de pungi, fapt pentru care, după cum se zvonea, *nu va fi lipsit de viață*. [41, p.135]

Cu privire la mazilirea lui Grigore Ghica diplomații rușii relatau că aceasta s-a petrecut din cauza și cu contribuția dragomanului Porții Costachi Moruzi, care pentru a primit tronul de la Iași a acționat împotriva lui, primind asigurarea miniștrilor otomani, pe care a reușit să-i încline de partea sa. Lui Ghica i se imputa zgârcenia excesivă la strângerea dărilor și colectării banilor de la locuitorii Moldovei, fiind, totodată, învinuit de faptul că manifestase atașament și fidelitate față de Rusia. [41, p.136]

Mihai Eminescu scria în *Curierul de Iași* (30 septembrie 1877): „La anul 1774 au intrat oștirile austriecești, cu disprețul oricărui drept al ginților, în pace fiind cu Poarta și cu Moldova, în partea cea mai vechie și mai frumoasă a țării noastre; la 1777 această răpire fără de seamăn s-a încheiat prin vărsarea sângelui lui Grigorie Ghica Vvd. Fărădelege nepomenită, uneltire mișelească, afacere dintre o muiere desfrânată și pașii din Bizanț, vânzarea Bucovinei va fi o vecinică pată pentru împărăția vecină, de-a pururea o durere pentru noi.” [15, p.402]

Astfel, în contextul acelui partaj mutilator de la 1775, memoria populară a reținut mai mult moartea tragică a principelui Grigore al III-lea Alexandru Ghica, care a fost asasinat de turci în noaptea de la 1 spre 2(13) octombrie 1777. [43, p.289; 44, p.267] Voievod, al cărui trup ciuntit (fără cap) a fost înmormântat în biserica Sf. Nicolae Domnesc, iar ulterior reînhumat în biserică Sf. Spiridon din Iași, sub piatra funerară cu următoarea inscripție:

„Odraslă a Ghiculeştilor
Lui Grigore-al Dacilor Domn vestit,
Cu evlavie'nvelit, din strămoşi ca aceştia,
Ascunde-acest mormânt frumos trupu-i.
El a fost smuls de-o năprasnică moarte,
Iar acum în lăcaşul ceresc locuieşte." [45, p.62]

Capugiul a sigilat și a confiscat toată averea domnului executat, iar capul tăiat și preparat cu sare a fost trimis la Poartă, unde a fost înfățișat sultanului și apoi expus trei zile, înfipt într-o suliță, deasupra porții Seraiului. [44, p.272-273]

Legendele populare au consemnat tragicul sfârșit al principelui rusofil Grigore al III-lea Ghica, care a făcut subiectul a numeroase cântece, cum sunt cele consemnate de Mihail Kogălniceanu.[46, p.475-477] Ultimele ceasuri din viața sa constituie subiectul *primei piese de teatru scrisă în limba română* (intitulată „*Uciderea lui Grigore Vodă în Moldova, exprimată sub formă de tragedie*" și datând din anii 1777-1780). Această originală operă a fost descoperită la Oradea de către istoricul Nicolae Densușianu („Occisio Gregorii in Moldavia Vodae tragice expressa (sau Occisio Gregorii in Moldavia tragedice expressa"). [47] *Occisio Gregorii Vodae* reprezintă cea dintâi creație care respectă într-o bună măsură liniile de structură ale unei piese teatrale, chiar dacă subiectul tragic (dramatic, în fapt) se încheagă anevoios, fiind fragmentat prin intercalarea de scene cu un umor discutabil. [48, p.16-29]

Prin porunca sultanului au fost sigilate și confiscate toate bunurile familiei Ghica, iar moșiile le-au fost vândute. Averea confiscată a domnului executat alcătuia în bani lichizi o sumă foarte mare – în total, în echivalent de argint, 91 551 de guruși (atunci când tributul țării la Poartă, pe un an, era de 150 000 de guruși); [44, p.271-272] Al. Stahiev îi relata din Constantinopol Ecaterinei a II despre 120 de pungi găsite în casa lui Ghica, arestată fiind și întreaga lui cancelarie. [41, p.138]

Rușii au profitat și de această crimă odioasă pentru a face presiuni asupra Porții, deși nu au intervenit atunci, când – „un cuvânt rostit din partea Rusiei ar fi fost... destul pentru asigurarea integrității Moldovei, și Rusia, care avea interes de a rosti acest cuvânt și care, cel puțin indirect, se obligase a-l rosti, Rusia nu l-a rostit". [42, p.233] Fostul *prizonier de război,* trimis la St. Petersburg, una dintre figurile cele mai contradictorii ale unei epoci pline de contradicții și paradoxuri, zădarnic apelase în 1777 către ajutorul Rusiei și Prusiei (scrisoarea din Iași, de la 22 august (3 septembrie) 1777, către Frederic al II-lea) [49, p.132-133] – „nimeni din puternicii zilei nu-și asumă riscuri inutile pentru un principe ce nu mai aduce niciun folos". [44, p.264, 345]

Văduva domnului Moldovei și Țării Românești Grigore III Ghica, Ecaterina Ghica a luat calea bejeniei în Rusia. Posibil că din motive de securitate mai mulți fanarioți fugari au ales să se așeze anume în Herson – oraș nou la gurile Niprului, apărat de o cetate. Aici erau mai mulți conaționali greci și, totodată, locuiau pe atunci rudele lor. Astfel, văduva Ecaterina Ghica (Ecaterina Iacovache Rizo-Rangabe, căsătorită la Constantinopol

în 1754) cu copiii, l-a întâlnit mai târziu pe domnul fugar Manole Giani-Rosetti (pribeag din 1789).[50] Copiii ei erau nepoții Raliței Rosetti, soției lui Manole Giani-Rosetti. Reprezentanților familiei Ghica, refugiați în Imperiul Rus, li s-a restabilit titlul princiar. Prințesa Ghica a primit și o pensie anuală de 2 000 de ruble. Frumoasa Zoe Ghica – fiica domnului Scarlat Ghica (mort la București la 2.12.1766) și a Ruxandrei Moruzi s-a căsătorit în Rusia cu marchizul Pano Maruzzi (Maroutsis) și a fost doamnă de onoare la curtea Ecaterinei II. Maruzzi Pavel Kristoforovici (1730-1799) era marchiz, consilier de stat activ, însărcinat cu afaceri în Republica Veneția și alte orașe comerciale din Italia din 03.10.1768, preceptorul Marelui Duce Constantin Pavlovici, consilier secret de stat (1797), cavaler al Ordinului Sf. Ana (28.06.1768). [51, p.348] Portretul lui Zoie Ghika a fost realizat de pictorul Al. Roslin (1777), aflat astăzi la Muzeul Național de Artă din Stockholm, fiind unul dintre ultimele pe care Roslin le-a pictat înainte de a se întoarce la Paris. [52]

Revoluționarul venezuelan Francisco de Miranda (1750-1816), a vizitat în 1786-1787 Rusia și în descrierile sale despre un șir de locuri din Ucraina a remarcat că, fiind la Cremenciug, a auzit, la 4-5 februarie 1787, despre „Domnul Valahiei Mavrocordat (Alexandru Mavrocordat (1745-1819), destituit de sultan la sfârșitul anului 1786, se refugiase în Rusia), care fugise din Turcia în căutarea unui adăpost și a sosit într-adevăr cu o oră înainte de plecarea prințului Potemkin, care, după ce a stat de vorbă cu el și l-a interogat, a plecat”. [53, p.80-82] Potrivit călătorului venezuelean, el a cunoscut personal familia Ghica în timpul aflării sale la Herson (la 21noiembrie 1786), unde două fiice, doi fii și trei nepoate locuiau cu mama lor la acea vreme. [53, p.33] De remarcat, că în perioada Războiului ruso-turc din 1768–1774 la Petersburg s-au aflat rudele apropiate a trei domnitori din familia Ghica. [54, p.25]

Constatăm că, Constantin Moruzi a ajuns în scaunul Moldovei, după sfârșitul tragic al lui Ghica III vodă datorită unei conjuncturi favorabile atât interne, cât și externe.[55, p.399-400] Pe lângă factorul implicărilor politice și a intrigilor rivalilor fanarioți, un factor decisiv în mazilirea domnului Grigore Al. Ghica (la 1/12 octombrie 1777) l-a reprezentat accentuarea conflictului său cu o parte însemnată a boierimii băștinașe a Moldovei, care era nemulțumită de supremația elementelor grecești, vinovate de săvârșirea a numeroase abuzuri cu concursul tacit al domnului. Acest conflict a căpătat un caracter acut în a doua jumătate a lunii septembrie 1777, când o parte din marii boieri pământeni s-au refugiat pe lângă pașa de la Hotin și domnul nu a reușit să-i readucă pe fugari în țară.

Putem admite că numirea lui Constantin Moruzi ca domn al Moldovei (domnia costându-i 800 000 de piaștri în calitate de bacșiș și cadouri otomanilor) [40, p.71] făcea parte din pregătirile de război ale Porții Otomane împotriva Rusiei. În vara anului 1778, tensiunea în relațiile ruso-otomane ajunsese la un nivel atât de ridicat, încât izbucnirea unui nou conflict armat era considerată în Moldova ca și cum bătută în cuie. Iar înrăutățirea relațiilor ruso-otomane ca urmare a omorârii „creaturii” rușilor din fruntea Moldovei – a lui Grigore III Ghica și înlocuirea lui cu un domn fidel Porții Otomane – cu Marele dragoman C.D. Moruzi au tensionat și mai mult raporturile dintre aceste două

imperii, deși Rusia avea destule motive să nu dorească *la acel moment* un nou război cu Turcia, fiind preocupată cu „aranjarea" treburilor în Crimeea. Ambasadorul englez de la Constantinopol Sir Robert Ainslie menţionase în acest context, că ceremonialul obişnuit de investire a noului domn – C. Moruzi – nu a fost urmat, ca de obicei, de notificarea numirii *capuchehăilor* acestuia („to the Foreign Ministers"), acreditați pe lângă Poartă, probabil, din teama că ambasadorul rus putea să nu accepte schimbarea produsă în domnia Moldovei [56, p.283-284; 57, p.87-88]

De remarcat, că la Constantinopol numirea neașteptată, la 30 septembrie /11 noiembrie 1777, a noului domn în scaunul Moldovei a stârnit diverse zvonuri de natură politică, deoarece, precum relata despre aceasta și *bailul* Bartolomeo Groderigo, investirea s-a petrecut „contra tuturor metodelor". [58, p.109] Călătorul suedez J.J. Blornstahl, martorul ocular al ceremoniei învestiturii solemne de la 11 noiembrie 1777 (st. nou), a fost prezent la palatul marelui vizir (*Darendeli Mehmed Paşa,* 1777-1778) unde l-a văzut pe C. Moruzi cu tot alaiul său: „Principele călărea pe un cal bine strunit, după moda turcească. Purta o blană împodobită cu canafuri mari aurite și pe dedesubt o haină de mătase albă; pe cap purta o căciulă de jder. În suita sa se aflau cei trei fii ai săi (*Alexandru, Dimitrie și Gheorghe* – N.N.), călări." În acea zi el primise *cuca*, „ce se dă de obicei domnilor Moldovei și Țării Românești", iar cât privește cele două tuiuri și steagul (însemnele domniei) – au fost primite de către fiii lui peste o săptămână. [59, p.1351] Fiind grăbit de sultan să ajungă cât mai repede la Iași, lui Moruzi i „s-au făcut ceremoniile obișnuite". [60, p.608]

La 17 noiembrie 1777 (st. nou) noul domn al Moldovei părăsise cu mare pompă Constantinopolul. „Alaiul său a fost măreț și fastuos, cu muzică de țimbale și trâmbițe, frumoasă după gustul de aici, – menționează același călător suedez, – dar nu și pentru urechile europene... Acest principe fusese la Serai, unde primise învestitura. Cu acest prilej i s-a pus pe cap o scufă foarte ciudată împodobită cu aur și purtând deasupra un mănunchi lat de pene albe de struț." [59, p.1353]

Așadar, C. Moruzi, „păşind" peste trupul predecesorului său, intră la 24 noiembrie (5 decembrie) 1777 în capitala Moldovei, însoțit numai de cumnații Iordachi și Costachi Sulgearoglu, „de-au mers ei drept la Curte și a șăzut Vodă în odaia beizadelei Dumitru" (de reținut că acesta era chiar fiul decapitatului Ghica).[39, p.153]

O lună mai târziu sosi și doamna cu copiii (către luna iulie 1778 soții Moruzi aveau patru feciori[61, p.213]: Alexandru, viitorul domn, moare la 1816; Dimitrie, născut la 1768 și ucis de otomani la 1812; Gheorghe, născut la 1771 și mort la 1/12 decembrie 1796 pe Cipru; și Panaiot (*primul*, care murise de mic – la 1780, deoarece după această dată au mai avut un fiu, pe care l-au botezat cu același nume). Ceremonia oficială a urcării în scaunul domnesc avuse loc după sărbătorirea Crăciunului, când domnul „făcu serbările după obicei", „cu muzici, cu băuturi, cu toate decorațiile de piept", fiind înconjurat de nevastă-sa (Smaragda Sulgearoglu-Ghica, „o femeie deosebit de bună", care moare de cancer la Constantinopol, la 2 iunie 1805) [39, p.161, 165], și copiii lor (această pereche princiară avuse, până la urmă, în total 11 copii). [23, Planșa genealogică]

Chiar din primele luni de domnie, deja în ianuarie 1778, C. Moruzi, reieșind din situația precară a Principatului, se adresează Porții pentru a expune puterii suzerane starea deplorabilă a țării și a locuitorilor, cerând, totodată, să fie numit un „intendent de popasuri” pentru asigurarea „tainurilor” (*rației, porției* – N.N.) oștilor otomane de la hotare, întrucât Moldova era deja împovărată cu o serie de alte sarcini: „Țara se află în... stare de tulburare și de nenorocire, iar raialele, fiind speriate și înspăimântate, sunt gata să-și părăsească vetrele lor”. [62, p.15]

Totodată, domnul Moldovei începu să aranjeze granița dinspre Bucovina, după dispozițiile tratatului de cesiune turco-austriac, poruncind apoi să se facă catagrafia locuitorilor și împărțirea administrativă a ținuturilor rămase sub oblăduirea Principatului. [63, p.149]

Constantin Moruzi a fost mazilit la 28 mai/7 iunie 1782 (sau poate cu o zi mai târziu, după cum admite C.C. Giurescu), devenind „victima primului consul rus așezat la Iași”, adică din cauza demersurilor insistente ale „brutalului georgian” S. Laşkarev. [64, p.160-161; 32, p.224]

C.C. Giurescu scrie că la 22 iunie 1787 Moruzi fusese exilat pe insula Tenedos; fapt despre care un contemporan, Francopoulo, în „Jurnalul” său menționează că la 23 iunie, dimineața, principele detronat al Moldovei, Constantin Moruzi (urzind multe contra domnului muntean Mavrogheni), a fost exilat, până la urmă, pe insula Tenedos „pentru ca actualul principe (al Țării Românești) să poată respira ușor”. [65, p.285] Din acest exil de scurtă durată (deși C. Gane susține eronat că ar fi stat în surghiun timp de 6 ani) [39, p.160-161] Constantin Moruzi revine, după cum precizează Florin Marinescu, la 30 aprilie 1788. [23, p.41] Constantin Gane scrie că „înapoierea lui Moruzi în casa lui de la Arnăut-Chioi a fost într-o joi, 22 martie, a anului 1788.” [39, p.161] Important rămâne că nu s-a bucurat mult timp de libertatea obținută, dându-și obștescul sfârșit peste mai puțin de două luni – murind de apoplexie la 1/12 mai 1788. [32, p.224; 24, p.120]

CONCLUZII

În încheiere constatăm, că în secolul al XVIII-lea, Principatul Moldovei a avut mult de suferit din cauza conflictelor de interese geopolitice, în cadrul Problemei Orientale, dintre Rusia, Austria habsburgică și Poarta Otomană. Prima împărțire a Poloniei în 1772 între Austria-Rusia-Prusia a fost departe de a reconcilia interesele conflictuale ale acestor puteri europene și a arătat posibilitatea unor noi cuceriri teritoriale în detrimentul vecinilor mai slabi chiar și pe timp de pace. Printre acestea s-a nimerit și acea parte din nord-vestul Principatului Moldovei – „Țara de Sus”, care a fost capturată în vâltoarea evenimentelor politico-militare din cadrul și după Războiul ruso-turc din 1768-1774. Pe harta administrativă a Imperiului Habsburgic devine prezentă o nouă „provincie” – *Bucovina*.

Pentru trădarea intereselor otomane de către Grigore al III-lea Alexandru Ghica Poarta exclude această familie din serviciile sale pentru tot restul perioadei fanariote.

Denumirile politice „Bucovina” și „Basarabia”, atribuite așa-ziselor entități *politico-teritoriale* ale Moldovei, nu au existat niciodată ca atare să semnifice anumite regiuni

independente (cu atât mai puțin din punct de vedere etnic sau național), semnificând doar simple delimitări geografice, ale sudului și nordului țării, în cadrul granițelor recunoscute ale statului. Aceste situații noi au apărut în urma anexării unor părți ale Principatului, aflat sub suzeranitatea Otomană, de către Imperiul Habsburgic în 1775 și, respectiv, de către Imperiul Rus, în 1812; toponimele amintite sau extinderea lor arbitrară aparținând exclusiv imperiilor hrăpărețe, care doreau să separe teritoriile menționate de Moldova, cel puțin politico-diplomatic și administrativ, botezându-le cu denumiri noi în calitate de pământuri încorporate abuziv, în urma unor acțiuni diplomatico-militare rapace.

Referințe:

1. Lucien BÉLY, La révolution diplomatique de 1756 : Une négociation au sein de l'État royal, dans Expériences de la guerre, pratiques de la paix : Hommages à Jean-Pierre Bois, Presses universitaires de Rennes, coll. «Histoire», 2019 (https://books.openedition.org/pur/132780 accesat: 30.09.2023).
2. Мартин РЕЙДИ, Габсбурги: Власть над миром, Москва: Альпина нонфикшн, 2023.
3. Ion JARCUȚCHI, Vlad MISCHEVCA, Pacea de la Bucureşti. (Din istoria diplomatică a încheierii tratatului de pace ruso-turc de la 16(28) mai 1812. Ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Chişinău, 2015.
4. J.-C. FILITTI, Rôle diplomatique des Phanariotes de 1700 à 1821. / Préface par Sidney-Vigneaux, Paris, 1901.
5. M.-Șt. CEAUȘU, Bucovina Habsburgică. De la anexare la Congresul de la Viena. Iosefinism postiosefinism (1774-1815), Iaşi, 1998.
6. Patrick Balfour KINROSS, baron, Istoria Imperiului Otoman. Mărirea și decăderea Imperiului Turc / Traducere de Diana Morărașu, București: Orizonturi, 2019.
7. Vladimir TCACI, Tratatul de pace de la Kuciuk Kainargi şi importanța lui pentru Principatele Române, În: „Revista de istorie a Moldovei", 1996, nr. 2, p. 16-28.
8. Brendan SIMMS, Europa: lupta pentru supremație, de la 1453 până în prezent, / traducere de Lucia Popovici, Iași: Polirom, 2015.
9. C. D. ARICESCU, Acte justificative la istoria revoluţiunii române de la 1821, Craiova, 1874.
10. G. NORADOUNGHIAN, Recueil d'Actes internationaux de l'Empire Ottoman. Tome I, 1300-1789, Paris, 1897.
11. Hurmuzaki, Documente, Vol. VII. Bucureşti, 1876.
12. Condica tratatelor şi a altor legăminte ale României, 1354-1937. Întocmită sub auspiciile Ministerului Afacerilor Străine de F. C. Nano. Vol. I, Bucureşti, 1938.
13. IONAŞCU, P. BĂRBULESCU, E. Gh. GHEORGH, Tratatele internaţionale

ale României. 1354-1920. Texte rezumate, adnotări, bibliografie. Bucureşti, 1975.
14. M. POPESCU-SPINEI, Harta Bucovinei din anul 1774, În: „Revista istorică română”. 1941-1942. Vol. XI-XII.
15. Mihai EMINESCU, Opere. Vol. V. Publicistică / Coord. ediției: acad. Mihai Cimpoi, Chișinău: Editura Gunivas, 2008.
16. A.D. XENOPOL, Războaiele dintre ruşi şi turci, Vol I, Iaşi, 1880.
17. Istoria militară a poporului român, Vol. IV, Bucureşti, 1987.
18. Краткая история Венгрии. С древнейших времён до наших дней, Москва, 1991.
19. Paul CERNOVODEANU, Din veacul fanariot. Trei domnii dintr-o „serie neagră”, În: „Magazin istoric”. Serie nouă. 1992. Anul XXVI, nr. 5. (302).
20. Nicolae IORGA, Documente privitoare la familia Callimachi. Vol. I. Bucureşti, 1902.
21. Nicolae IORGA, Byzance après Byzance. Bucarest, 1971.
22. M.-D. STURDZA, Dictionnaire historique et généalogique des Grandes familles de Grèce, d’Albanie et de Constantinople. Paris, 1983.
23. Fl. MARINESCU, Etude généalogique sur la famille Mourouzi. Athènes, 1987.
24. Fl. MARINESCU, G. PENELEA-FILITTI, A. TABAKI, Documents Gréco-Roumains. Le Fonds Mourouzi d’Athènes. Athènes-Bucarest, 1991.
25. Vlad MISCHEVCA, Între pace și război: Domnii fanarioți în contextul raporturilor internaționale (1774-1812), Chișinău: Cartdidact, 2021.
26. Istoria României. Vol. III. Bucureşti, 1964.
27. Tudor DINU, Moda în Țara Românească: Între Fanar, Viena și Paris (1800-1850), București: Humanitas, 2023.
28. Călători străini despre Țările Române. Vol. X, Partea 1, București, 2000.
29. Florin MARINESCU, Moruzi, o familie fanariotă. Evoluţie istorică, În: „Arhiva genealogică”. II (VII), Iaşi, 1995, nr. 3-4.
30. Ion VARTA, Contribuţii la o biografie controversată a prinţului Constantin Moruzi (1816-1886), În: „Revista de istorie a Moldovei”. Chişinău, 1997, nr. 1-2.
31. Nicolae IORGA, Românii şi grecii de-a lungul veacurilor cu prilejul îndoitelor nunţi princiare din MDCCCXXI. Bucureşti, 1921.
32. C.C. GIURESCU, Istoria românilor. Vol. III. Bucureşti, 2000.
33. Vlad MISCHEVCA, Impactul geopolitic al războaielor ruso-turce asupra Principatelor Române, În: „Studii şi materiale de istorie modernă”. Vol. XVIII. Bucureşti, 1999.
34. Mihail KOGĂLNICEANU, Răpirea Bucovinei, Ediția a II-a (După cea din 1875), București, 1910; Cf.: Răpirea Bucovinei după documente autentice, Ediția a III-a , Introducere de Petre V. Haneș, București, 1942.
35. Viorica MOISUC, Bucovina - Spicuiri istorice (2), 7 Mai 2023, https://www.

art-emis.ro/istorie/bucovina-spicuiri-istorice-2 (Text publicat inițial sub titlul „Bucovina. Historical Highlight” în revista „Minerva. Journal of History and Philosophy”, volume 4, Issue 1, February 2023, România de Mâine Foundation Publishing House, p. 15-42).
36. T. GEMIL, Mărturii din arhivele turceşti referitoare la sfârşitul tragic al domnului Moldovei Grigore Al. Ghica (1777), În: „Revista arhivelor”, 1984, nr. 3.
37. Veniamin CIOBANU, Jurnal ieşean la sfârşit de veac (1775-1800), Iaşi, 1980.
38. Επαμ. Ι. ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ, Βιογραφίαι των Ελλήνων Μεγάλων Διερμηνέων του Οθωμανικού Κράτους, Αθήνα 1865.
39. Constantin GANE, Trecute vieţi de doamne şi domniţe. Vol. II. Chişinău, 1991.
40. L. BAIDAFF, Une année du règne de Constantin Mourouzi, În: „Revue Historique du Sud-Est Européen.” Bucarest, 1929, VI.
41. Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki (Serie nouă), volumul I, Rapoarte consulare ruse (1770-1796) din „Arhiva politică externă a Rusiei”, Moscova, / Sub îngrijirea acad. Andrei Oțetea, București, 1962.
42. Mihai EMINESCU, Între Scylla şi Charybda. Opera politică. Ed. a 2-a, Chişinău, 2008.
43. Catalogul documentelor turceşti. Bucureşti, 1965, Vol. II.
44. Mihai-Cristian AMĂRIUȚEI, Grigore al III-lea Alexandru Ghica. Cronica unui principe din secolul al XVIII-lea. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017.
45. Nicolae IORGA, Istoria românilor în chipuri şi icoane. Introducere de A. Pippidi. Bucureşti, 2012.
46. Al. PIRU, Literatura romînă veche, București, 1961.
47. Occisio Gregorii in Moldavia Vodae tragice expressa, / Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Lucian Drîmba, Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1983.
48. T. VASINIUC, Despre paternitatea piesei Occisio Gregorii in Moldavia Vodae Tragedice Expressa, În: „Cercetări teatrale”, nr. 1, 2020.
49. Nicolae IORGA, Acte și fragmente cu privire la istoria românilor, Vol. II, București, 1896.
50. Vlad MISCHEVCA, Hersonul de lângă noi – un domn fanariot pe meleaguri străine: Manole Giani Ruset (Rosetti; Γιάννης Ρουσσέτος), În: „Limba Română”, nr. 1-2 (279-280), ianuarie - februarie 2023.
51. Высшие чины Российской империи : в 3 т. : (22.10.1721 - 2.03.1917) : биографический словарь / Сост. Е. Л. Потемкин, Москва : [б. и.], 2017. Т. 2.
52. Magnus OLAUSSON, Alexander Roslin, Stockholm: Nationalmuseum, 2007; https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=52134629
53. Ф. МИРАНДА де., Путешествие по Российской империи / Пер. с исп. М.С. Альперович, В.А. Капанадзе, Е.Ф.Толстой. М., 2001.

54. M. S. RĂDULESCU, Din istoria familiei Ghica. Contribuții de istorie culturală, București: Corint Books, 2017.
55. I. I. NISTOR, Grigore Vodă Ghica decapitatul, În: „Codrul Cosminului”. IV-V (1927-1928).
56. Paul CERNOVODEANU, The taking Away of Bucovina (1775) and the Assassination of Grigore III Ghica of Moldavia as Highlighted in English Diplomatic Reports of the Time, În: „Revue Roumaine d Histoire”. Tome XXXIII, nr. 3-4, 1994.
57. Veniamin CIOBANU, Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană (secolul al XVIII-lea). Iași, 1999.
58. Hurmuzaki, Documente, Vol. IX-2.
59. Călători străini despre Țările Române. Vol. X, Partea II. Bucureşti, 2001.
60. Nicolae IORGA, Știri despre veacul al XVIII-lea în țările noastre după corespondențe diplomatice străine, În: „Analele Academiei Române”. Seria II. Tom XXXII, 1909-1910. Memoriile Secţ. Istorice. București, 1910.
61. Грамота молдавского господаря Константина Мурузи от 1778 г., În: „Труды Бессарабской Архивной Комиссии” / Халиппа И., Кишинев, 1902, Т. 2.
62. Documente turceşti privind istoria României, / M. A. Mehmet, Vol. II (1774-1791), București, 1983.
63. N.A. BOGDAN, Oraşul Iaşi. / Ed. a II-a. Iaşi, 1913.
64. Nicolae IORGA, Istoria românilor. Vol. VIII. Revoluționarii. Bucureşti, 1938.
65. Th. BLANCARD, Le Mavroyeni. Histoire d’Orient. T.1. Paris, 1909.

LISTELE NOBILILOR CU DREPT DE VOT – SURSĂ IMPORTANTĂ ÎN STUDIEREA ISTORIEI NOBILIMII DIN BASARABIA (STUDIU DE CAZ: ALEGERILE NOBILIARE DIN 1847)

THE LISTS OF NOBLES WITH THE RIGHT TO VOTE - AN IMPORTANT SOURCE IN STUDYING THE HISTORY OF THE NOBILITY IN BESSARABIA (CASE STUDY: THE NOBLE ELECTIONS OF 1847)

Cristina GHERASIM, ORCID: 0000-0002-8615-6086
Universitatea de Stat din Moldova

CZU: 94:316.343.32-02(478) e-mail: cristina.gherasim@usm.md

The Assembly of Deputies of the Bessarabian Nobility represents a supreme deliberative body of the Bessarabian nobility established on the basis of the Regulation of the administrative organization of the Bessarabia region of April 29, 1818, but gradually introduced during the years 1818-1823. According to the Regulation, through the Assembly of Deputies, the nobility of Bessarabia had the right to elect and dismiss the officials of the regional institutions and to appoint the guardians of the landed properties.

Respectively, once every 3 years, nobility elections were held in the Bessarabia region, and by order of the governor general, the actual preparation for their organization began. Each county marshal was to present the lists of the nobles who had the right, according to the existing criteria in the legislation, to participate in the elections and to be elected in various positions. The given lists contained information about the name, surname, patronymic, function and age of the noble with the right to participate in the meetings, as well as the number of gypsies and peasants who lived on his estates, the name of the estates, the annual income obtained from them, the ownership of vineyards, orchards, mills of water or wind, factories, etc., as well as the number of the Genealogical Book of the noble families of Bessarabia where the respective claimant was included.

Cuvinte-cheie: *Adunarea Deputaților Nobilimii, alegeri nobiliare, Basarabia, țarism.*

Adunarea Deputaților Nobilimii reprezintă un organ reprezentativ al nobilimii din Rusia, care a fost introdus și în Basarabia după anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru la Imperiul Rus în 1812.

În Rusia, adunările nobiliare (dvoreneşti) au fost instituite în judeţe în 1766. În urma lor au fost instituite şi comunităţile nobiliare şi organele lor – adunările nobiliare guberniale. În 1775, *Regulamentul privind administrarea guberniilor*, iar ulterior şi *Hrisovul despre drepturile, libertăţile şi privilegiile dvorenimii* din 1785, au confirmat organizarea structurală corporativă a nobililor (dvorenilor). Adunările nobiliare se împărţeau în adunări guberniale şi adunări judeţene. De regulă, adunările nobiliare se

întruneau o dată în 3 ani. Adunările nobiliare extraordinare puteau să se întrunească şi mai des, dar cu permisiunea guvernatorului. Una dintre funcţiile de bază ale adunărilor nobiliare era alegerea organelor corporative nobiliare. Adunările guberniale nobiliare aveau dreptul să facă interpelări guvernatorului, ministrului de Interne, iar în cazuri extraordinare – şi împăratului. Dar, adunările nobiliare nu aveau dreptul să pună în discuţie întrebări cu referire la administraţia de stat [1, p. 596].

Adunările nobiliare încep să fie organizate în timpul Ecaterinei a II-a, în săli speciale, unde se puteau aduna până la cinci mii de persoane. În Moscova prima asemenea instituție a apărut în 1783, având structura unui club privat din care putea face nobilimea ereditară, atât bărbați, cât și femei. Adunarea nobiliară era condusă de douăsprezece persoane alese (în fiecare an se alegea o treime conducerii), membrii de rând fiind obligați să plătească o cotizație anuală. Menirea principală a acestora instituții era coagularea reprezentaților nobililor din regiune. În cadrul acestor adunări se desfășurau ședințele Clubului gubernial al nobilimii, ale zemstvei guberniale și ale altor evenimente, dar și ședințele ordinare și extraordinare [2, p. 64-65].

După anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru la Imperiul Rus, administrația țaristă, în condițiile în care societatea rusă era în pragul marilor transformări sociale, legate de modernizarea şi raţionalizarea relaţiilor sociale, urmărea să creeze în Basarabia o puternică şi fidelă bază socială pe care trebuiau să o reprezinte boierii moldoveni. Un pas important în acest sens a fost prevăzut în *Regulamentul organizării administrative a Basarabiei* adoptat în 1818. Potrivit acestuia, „dvorenilor (boierilor – *n.a.*) li se acordă în egală măsură drepturile şi privilegiile ce le sunt acordate nobilimii ruse, cu păstrarea concomitentă a privilegiilor vechi moldoveneşti. Drepturile personale ale nobilimii din regiunea Basarabia, proprietatea mobiliară şi cea imobiliară, cât şi ţiganii se confirmă a fi proprietatea lor pe veci, în baza hrisoavelor şi documentelor, precum şi a legilor ce confirmă această proprietate” [3, p. 16-15], respectiv și dreptul de a avea un organ reprezentativ propriu.

Astfel, Adunarea Deputaților nobilimii din Basarabia reprezintă un organ deliberativ suprem al nobilimii basarabene instituit în baza *Regulamentului organizării administrative a regiunii Basarabia* din 29 aprilie 1818, dar introdus treptat, pe parcursul anilor 1818-1823 [Despre procesul instituirii institu'iei nobiliare *a se vedea detaliat*: 6, p. 73]. Potrivit Regulamentului, prin intermediul Adunării Deputaţilor Nobilimii nobilimea din Basarabia avea dreptul de a alege şi a destitui din funcţii funcţionarii instituţiilor regionale şi de a numi tutorele proprietăţilor funciare moşiereşti. Adunarea Deputaţilor putea alege, din rândurile nobilimii, mareşalul regional al nobilimii, dar care urma să fie confirmat în funcţie de guvernatorul militar. În competenţa mareşalului regional al nobilimii era satisfacerea cerinţelor comunităţii nobiliare din Basarabia şi apărarea intereselor văduvilor şi orfanilor din această categorie socială. Pentru perfectarea documentelor, care dovedeau proveniența nobiliară a fiecărui boier, în Consiliul Suprem al Basarabiei era alcătuit un registru nobiliar *(дворянская книга),* în care erau incluse familiile nobiliare. Mareşalul regional al nobilimii era membru al Consiliul Suprem al Basarabiei şi era considerat a doua persoană după guvernatorul civil [4, p. 66].

Regulamentul stabilea şi modalitatea de alegere a deputaţilor în Adunarea Deputaţilor Nobilimii: ***1.*** La alegeri erau admişi nobilii care dispuneau de proprietăţi funciare ereditare, populate sau nepopulate, cu o suprafaţă nu mai mică de 300 desetine de pământ; ***2.*** Toţi fiii de nobili, care deţineau asemenea proprietăţi funciare şi care au atins vârsta de 22 ani, aveau dreptul de a alege şi de a fi aleşi; ***3.*** Funcţionarii care aveau un serviciu de stat şi dispuneau de ranguri (potrivit „Condicii rangurilor" existente în Rusia), dar nu dispuneau în Basarabia de moşii, puteau fi aleşi în funcţii, dar nu dispuneau de dreptul de vot personal; ***4.*** Nobilii care nu dispuneau de proprietăţi funciare până la 300 de desetine sau care în general nu dispuneau de proprietăţi funciare, la fel boiernaşii şi mazilii, cu sau fără moşii, puteau fi aleşi în diferite funcţii ale administraţiei ţinutale; ***5.*** În posturi administrative, atât regionale, cât şi ţinutale, funcţionarii erau aleşi de întreaga comunitate nobiliară din Basarabia – câte 2 candidaţi pentru fiecare dregătorie; ***6.*** Lista candidaţilor aleşi cu majoritatea de voturi era prezentată de mareşalul regional al nobilimii guvernatorului Basarabiei, care era obligat s-o confirme; ***7.*** Adunările nobiliare se desfăşurau în oraşul regional Chişinău, peste fiecare trei ani, la 1 mai [4, p. 66-67].

Adunarea regională/gubernială a deputaţilor nobilimii din Basarabia alegea consilierii regionali/guberniali şi judeţeni ai nobilimii şi persoanele cu funcţie de răspundere – reprezentanţi ai nobilimii în instituţiile regionale/guberniale şi judeţene ale nobilimii. Adunarea examina cele mai stringente probleme privind administrarea Basarabiei, perfecta registrele genealogice ale nobilimii, confirma drepturile de nobil, excludea din starea socială de nobil.

Ulterior, în anul 1828 s-a confirmat prevederile privind activitatea acestei instituției. Potrivit Regulamentului din 29 februarie 1828, Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia făcea parte din Cârmuirea Regională a Basarabiei. Aceasta era alcătuită din mareşalul regional al nobilimii şi deputaţi din fiecare ţinut (judeţ), aleşi de nobili peste fiecare trei ani [5, f. 6].

Respectiv, odată la 3 ani (1824, 1827, 1831, 1834, 1837, 1840-1841, 1844, 1847, 1850-1851, 1854, 1857, 1860-1861 etc.) în regiunea/gubernia Basarabia se desfășurau alegeri nobiliare, prin ordinul Guvernatorului General al Basarabia, începea pregătirea propriu-zisă pentru organizarea acestora. Fiecare mareșal județean urma să prezinte listele nobililor care deținеau dreptul, conform criteriilor sus-numite, de a participa la alegeri și de a fi aleși în diferite funcții. Listele date conțineau informație despre numele, prenumele, patronimicul, funcția și vârsta nobilului cu dreptul de a participa la ședințe, precum și numărul țiganilor și țăranilor care locuiau pe moșiile acestuia, denumirea moșiilor, venitul anual obținut de pe ele, deținerea podgoriilor, livezilor, morilor de apă sau de vânt, fabricilor etc., precum și numărul Cărții Genealogice a Neamurilor Nobile din Basarabia unde era inclus, respectivul pretendent.

Astfel, în procesul de pregătire pentru organizarea alegerilor nobiliare mareșalii județeni elaborau listele nobililor celor care aveau dreptul să participe atât ca candidați, cât și dețineau dreptul de vot în cadrul alegerilor pentru fiecare județ în parte.

Spre exemplu în anul 1847 mareșalul județean al județului Soroca a prezentat 3 liste a nobililor care aveau dreptul să participe la viitoarele alegeri: *Lista nobililor din județul Soroca cu drept de vot de a participa la alegeri* care conținea 63 de persoane, *Lista nobililor din județul Soroca cu dreptul de a participa la alegeri prin reprezentanți*, includea 35 persoane și *Lista nobililor din județul Iași-Soroca cu drept de a participa la adunările nobiliare și la alegeri prin tutelă* alcătuită din 5 persoane.

Analiza primii liste ne permite să constatăm că cei 63 de nobili incluși pe ea dețineau aproximativ 182227 de desetine de pământ, pe care locuiau în baza de contract[1] 7407 de gospodari și aveau în proprietate 521 suflete de țigani. Moșiile deținute le aduceau un venit anual de 200400 ruble. Cei mai mari proprietari erau Ion Chește care deținea proprietățile Pepeni, Prepelița, Copanca, Calinești și Gordinești, cu peste 20000 desetine și un venit anual 12000 rub., funcționarul de clasa a VII-a Egor Râșcanu avea în proprietate peste 7000 desetine pe moșiile Copăceanca, Slobodzia și Ivanușca și un venit anual de 6000 rub., frații Egor și Nicolae Catargi dețineau 5000 desetine în orașul Bălți și un venit de 6000 rub., Emanuil Negruța pe proprietățile Târnova și Briceva deținea 4000 desenite și un venit anual de 4000 rub., Ion Stroescu avea un venit de 21000 ruble. de pe cele 6000 desetine concentrate pe moșiile Vascauți, Tribujeni și Cerlina Mică. Proprietăți consideraile mai dețineau: Ștefan Leonard – 4000 desetine, frații Mihail și Ion Asnaș – 12000 desetine, Vasile Iamandi – 4000 desetine, Egor Calmuțchi – 7000 desetine, Egor Ciugurean – 4000 desetine, Constatin Cazimir – 3000 desetine, Egor Balș – 8000 desetine etc. Țigani cei mai mulți în prorietatea aveau nobilii Egor și Nicolai Catargi – 102 suflete, Constantin Bodescu – 65 de suflete, Tudor Bantaș – 50 suflete, Manoil Buznea – 42 suflete, Egor Râșcanu – 30 de suflete, Vasile Gafencu – 30 de suflete [7, f. 8-19].

Analiza listei care conținea date despre persoanele participante la alegeri prin reprezentanții săi, includea 35 de femei de proviniență nobilă. Acestea deși în baza proprietățile lor deținea dreptul de vot, nu participau direct la alegeri ci prin intermediul reprezentanților. Moșiile lor alcătuiau aproximativ 81500 desetine pământ, pe care locuiau 2688 de țărani și aduceau un venit anual de peste 78509 rub. Conform datelor prezentate, acestea aveau în proprietate 286 suflete de țigani, printre care Ecaterina Leonard – 50 suflete, Maria Buznea – 42 suflete, Maria Leonard – 40 de suflete, Ecaterine Solomon – 30 de suflete etc. [7, f. 20-27].

Dreptul de vot în alegerile nobiliare conform tutelei asupra copiilor sau rudelor minore o dețineau 5 persoane: Mihail Măcărescu, Ștefan Leonard, Egor Calmuțchi, Manuil Buznea și Afanasii Meleli, care dețineau în proprietate peste 13200 desetine cu un venit anual de 6400 rub. Pe moșiile lor locuieau 84 de suflete țigani și 379 de țărani în baza de contract [7, f. 30-31].

[1] Conform Regulamentului despre țărani din 1834, proprietarii funciari din Basarabia erau obligați să încheie cu țăranii care trăiau pe aceste pământuri contracte scrise, în care se vor indica prestațiile pe care țăranii erau obligați să le îndeplinească pentru folosirea pământului, a se vedea detaliat: [4, f. p, 473-478].

Aceleași liste au fost prezentate și de către mareșașul regional al nobilimii din județul Orhei și Chișinău. Pe *Lista nobililor de viță din județul Chișinău și Orhei* au fost incluse 61 de persoane. Nobilii incluși pe listă dețineau dreptul la vot în cadrul alegerilor în baza proprietăților deținute în mărime de peste 98890 desetine cu un venit anual de 80264 rub., pe care locuiau aproximativ 4524 de țarani. Cei mai mari proprietari erau: Constantin Razo – 8000 desetine, Vasile Cristi – 5590 desetine, Constantin Russu – 4000 desetine, Vasile Anghel – 3000 desetine etc. Totodată, nobilii din județul Orhei aveau în proprietate 1229 suflete de țigani, inclusiv Ion Ralli – 200 de suflete, Constantin Razo – 150 suflete, Maria Chetriș – 80 de suflete, Constantin Millo – 45, Constantin Botezatul – 44 de suflete, Ion Cheșco – 30 suflete etc. Concomitent cu informațiile prezentate, analiza acestei liste ne permite să identificăm și alte date despre proprietățile nobililor din județul Orhei, de exemplu Constantin Scardeli deținea 8 poagane de podgorii, 2 desetine de livezi și 3 mori de apă [7, f. 39-58, 130-131, 175-176, 182-183].

La fel, a fost prezentată și o listă de 8 persoane care deși au fost incluse în *Lista nobililor de viță din județele Chișinău și Orhei cu drept de vot în cadrul alegerilor nobiliare*, trebuiau să prezinte acte doveditoare conform Regulamentului de organizare a alegerilor nobiliare, cum ar fi Constantin Bodescu, Ecaterina Ruso, Emanuil Chirică, Elena Alecsadri, Eufrosenia Glavce [7, f. 61-64].

Studierea listei prezentată pentru județul Hotin, ne permite să constatăm că în lista de baza a nobililor cu drepturi depline sunt incluse 48 de persoane, precum și pe lista nobililor care nu au drepturi depline 25 de persoane. Analiza primii liste ne permite să constatăm că cei 48 de nobili incluși pe ea aveau în proprietate aproximativ 139753 de desetine de pământ arabil și 7160 de desetine de pământ nearabil, pe care locuiesc în baza de contract 114176 de familii de țarani, la fel nobilii au în proprietate 1132 suflete de țigani. Moșiile deținute le aduceau un venit anual de 98715 ruble. Cei mai mari proprietari sunt Matei Crupenschi care deținea 24535 de desetine, Alexandru Sturdza – 9600, Constantin Stamati – 9480, Ion Lazo – 4900, Mihail Cantacuzino – 4500, Grigorii Glovațchi – 4200, Egor Dimitriu – 3898, Constantin Talpă – 3500 etc. Țigani cei mai mulți în prorietatea deținеau nobilii Mihail Cantacuzino – 675 de suflete, Sofia Catargi – 107, Lev Lisovchi – 32 etc. [7, f. 65-118].

În concluzie, putem afirma că listele nobililor întocmite o dată la 3 ani pentru desfășurarea alegerilor nobiliare reprezintă surse importate de studiere a vieții social-economice din Basarabia, prezentând informații detaliate despre moșiile deținute în proprietate, venitul anual, precum și date despre alte ocupații economice ale nobililor. Totodată, aceste liste privite în ansamblu pentru mai mulți ani și supuse unui proces de comparație, vor permite descrierea unui tablou complex, al evoluției situației economice a nobilimii din Basarabia sub regim de dominație țarist.

Referințe:

1. Большая советская энциклопедия. Москва: Сов. энцикл., 1972, т. 7..
2. OLTEANU A., Rusia imperială. O istorie culturală a secolului al XIX-lea. București: ALL, 2011.
3. Устав образования Бессарабской области 1818 г. Кишинев, 1818.
4. TOMULEȚ V., Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (instituții, regulamente, termeni). Chișinău: Lexon Prim, 2014.
5. Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală a Arhivei Naționale (ANA DGAN), F. 2, inv. 1, d. 1197
6. POŞTARENCU D., Introducerea instituţiei nobiliare în Basarabia. În: Nobilimea basarabeană în epoca reformelor din Imperiul Rus (volum dedicat memoriei lui Alexandru Matei Cotruță). Chişinău, 2013.
7. ANA DGAN, F. 88, inv. 1, d. 1225, f. 8-19.

„TENTATIVE” RUSEȘTI DE REANEXARE A SUDULUI BASARABIEI (1858-1878)

RUSSIAN ATTEMPTS TO RE-ANNEX SOUTHERN BESSARABIA (1858-1878)

Eugen-Tudor SCLIFOS, ORCID: 0009-0007-8424-3868
Institutul de Istorie (USM),
Chișinău, Republica Moldova

CZU: 94:327(470:478)”1858/1878” e-mail: tudor.scl@gmail.com

The article follows the attempts of the Russian Empire to re-annex southern Bessarabia in the period of 1858-1878. According to the Treaty of Paris of 1856, the Russian Empire lost southern Bessarabia, which was returned to the Principality of Moldavia. Two years after the loss of southern Bessarabia, Russian diplomacy begins negotiations with France for the return of this territory. Only during the Eastern crisis of 1875-1878, the Russian Empire, after a secret agreement with Austria-Hungary, re-annexed the southern of Bessarabia. During the Russo-Turkish War of 1877-1878, the Romanian army gave military support to the Russian Empire, which defeated the Ottoman Empire. However, Romania has not been accepted at the peace negotiations with Ottoman Empire. According to the Treaty of San Stefano, Romania lost the southern of Bessarabia, and received Dobrogea as compensation. The Great Powers abandoned Romania, considering the issue of Bessarabia „insignificant”.

Cuvinte-cheie: *Basarabia, Diplomație, Imperiul Rus, Marile Puteri, Negociere.*

După înfrângerea Imperiului Rus în războiul Crimeii, în conformitate cu prevederile Tratatului de la Paris din 18/30 martie 1856, acesta pierdea sudul Basarabiei, care era retrocedat Principatului Moldovei, iar Marea Neagră devenea neutră. Însă la doi ani de la semnarea Tratatului de la Paris, diplomația rusă negocia un tratat secret cu Franța, care a fost semnat în martie 1859 [1, p. 106]. În timpul tratativelor franco-ruse de la sfârșitul anului 1858 – începutul anului 1859, Franța urmărind obținerea ca Imperiul Rus să devină neutră în conflictul franco-austro-sard, dar la schimb diplomații ruși cereau revizuirea Tratatului de la Paris [2, p. 126]. Aceasta însemna că Imperiul Rus dorea să reanexeze cât mai grabnic sudul Basarabiei. La rândul ei, Franța nu dorea să pună în discuție într-o perioda așa scurtă revizuirea Tratatului de la Paris. În schimb, promitea că pe viitor, diplomația franceză va susține demersurile Rusiei în acest sens. Acesta a fost un prim moment când Rusia a „reclamat” sudul Basarabiei.

În anii 60 ai secolului al XIX-lea intră în „scenă” ambasadorul Imperiului Rus la Constantinopol, P. Ignatiev. Acesta a făcut un din „recuperarea” sudului Basarabiei, obiectivul său principal [3, p. 256]. În 1870, în timpul unei discuții purtate cu Ministrul de Externe turc (Ali Pașa), Ignatiev a evidențiat faptul că era necesar de aboli ultimele

clauze ale Tratatului de la Paris din 1856. Diplomatul turc nu înaintase nici o obiecție în eventualitatea reanexării sudului Basarabiei, cu condiția ca Imperiul Otoman să păstreze Delta Dunării, iar gurile Dunării să se afle sub control internațional [4, p. 37].

În anul 1875 reizbucnește criza orientală, prin răscoala din Bosnia și Herzegovina îndreptată împotriva Imperiului Otoman. Diplomația rusă avea să se folosească de „redeschiderea” problemei orientale, pentru a-și pune în aplicare planul de a reanexa sudul Basarabiei. Într-o asemenea situație, relațiile dintre cabinetul de la Viena și Petersburg s-au strâns, aceasta apropiere datorându-se și împăratului austro-ungar Franz Joseph, dar raporturi pe care nu le agreea ministrul de externe, Gyula Andrassy. Acesta din urmă era gata să demisioneze din funcție [5, p. 8]. În această situație tensionată ce se crease, s-a implicat Otto von Bismack, care susținea ideea ca Rusia să reanexeze sudul Basarabiei, iar Austro-Ungaria să ocupe Bosnia și Herzegovina [6, p. 128].

Cum criza orientală se agrava tot mai mult, discuțiile dintre Marile Puteri s-au intensificat, căutându-se o soluție de compromis la această situație. În luna martie a anului 1876, Piotr Șuvalov (ambasador la Rusiei la Londra), în drumul său spre capitala Marii Britanii, a trecut și pe la Berlin, discutând „problema orientală” cu Bismarck. În viziunea cancelarului german, pentru a preveni escaladarea tensiunilor din zona Balcanilor, unica soluție era ocuparea acestor zone de către armata austro-ungară. Evident, Rusia urma să primească o „compensație” dacă va susține acest demers. Acesta era încă un moment în care Bismark i-a sugerat diplomatului rus, că Germania susținea reanexarea sudului Basarabiei de către Rusia [7, p. 291]. Cu toate aceste asigurări venite din partea cancelarului german, Piotr Șuvalov l-a atenționat pe cancelarul rus Mihail Gorceakov să nu se încreadă în „cuvântul” acestuia, deoarece acesta ar susține mai mult interesele Austro-Ungariei, decât cele rusești.

Un alt moment important când Rusia era „ademenită” cu ideea „recăpătării” sudului Basarabiei a fost în timpul conferinței de la Berlin din mai 1876, una la care au participat cancelarii din Germania, Austro-Ungaria și Rusia. După ce în prealabil a avut o discuție cu Bismarck, ministrul de externe Andrassy i-a relatat conținutul acesteia împăratului Franz Joseph. Conținutul suna astfel: „Bismarck s-a arătat interesat la St. Petersburg dacă Rusia ar fi satisfăcută cu reluarea Basarabiei. Acesta desigur nu era un teritoriu de mare importanță dar în interesul unei împăcări, Germania ar putea consimți la înapoierea gurilor Dunării în stăpânirea Rușilor”[8, p. 16]. În mod evident, Rusia aștepta mai mult decât niște „vorbe goale”, dorea asigurări că va reanexa sudul Basarabiei.

Momentul oportun „speculat” de diplomația rusă pentru a reanexa sudul Basarabiei, a fost întâlnirea de la Reichstadt din vara anului 1876. Împăratul rus Alexandru al II-lea, însoțit de cancelarul Mihail Gorceakov se întruneau în regiunea Boemiei cu Franz Joseph și Andrassy. În timpul unei întrevederi private, Andrassy l-a întrebat pe M. Gorceakov fără „menajamente” dacă dorește „reluarea” Basarabiei, iar cancelarul rus fără ezitare a spus un „Da” ferm, argumentând că acest teritoriu i-a fost luat [9, p. 321]. Nimic mai fals decât atât, acest teritoriu a fost anexat în mod abuziv la 1812 de la Principatul Moldovei, iar în 1856, Marile Puteri au încercat să „repare” greșala din acel an fatidic, dar până la

urmă acea retrocedare s-a făcut în interes „european”, dorindu-se scoaterea Rusiei de la orice acces la Dunăre. La Reichstadt nu a fost semnat nici un acord scris, s-a ajuns la un „consens”, la o înțelegere verbală prin care în eventualitatea înfrângerii Imperiului Otoman în război, Rusia va reanexa sudul Basarabiei, ceea ce însemna „desființarea” tuturor clauzelor Tratatului de la Paris din 1856, iar Austro-Ungaria reanexa Bosnia și Herzegovina. Această înțelegere s-a dorit a fi una secretă, diplomația românească aflând mai târziu despre aceste „aranjamente” din „culise”.

În cursul anului 1876, mai are loc o întrevedere importantă, de data această la Livadia, dintre reprezentanții guvernului principelui Carol (Ion C. Brătianu) și cei ruși în frunte cu împăratul Alexandru al II-lea, cancelarul M. Gorceakov, pentru a discuta în primul rând condițiile trecereii armatei ruse pe teritoriul României și necesitatea ajungerii la un acord în această problemă. Prim-ministrul român I. C. Brătianu l-a întrebat direct pe cancelarul rus, față de atitudinea Rusiei referitoare la sudul Basarabiei. În cursul celor două întrevederi, prim-ministrul român nu a primit răspunsuri clare, ci doar întrebări retorice: „Nu-mi place să răspund, îmi place să mi se ghicească gândurile”, sau arătându-și indignarea că i s-a adresat o asemenea întrebare: „Cum e posibil? Basarabia nu e garantată prin tratate? Credeți că noi nu respectăm tratatele?” [10, p. 39]. În cadrul acestei întruniri nu s-au aflat detaliile din „culisele” înțelegerii de la Reichstadt, iar România continua negocierile cu Rusia pentru încheierea unei convenții militare, lucru înfăptuit în aprilie 1877. Conform principalelor prevederi, Rusia garanta integritatea teritorială a României, ceea ce însemna că nu putea „atenta” la sudul Basarabiei, și condițiile trecerii armatei ruse pe teritoriul României în războiul cu Imperiul Rus. Un fapt interesant că manifestul împăratului Alexandru al II-lea, prin care declara război Imperiului Otoman al 1 aprilie 1877, a fost citit din capitala Basarabiei, orașul Chișinău.

Un alt moment când problema Basarabiei a fost adusă în discuție a fost în timpul întrevederii de la Ploiești, când principele Carol a oferit sprijinul armat al României împotriva Imperiului Otoman, iar M. Gorceakov a fost ferm că Rusia se va descurca singură și că România va obține recunoașterea independența [11, p. 223]. Cancelaru rus era nemulțumit de faptul că România a declarat război Imperiului Otoman, adoptând un ton dur în adresa ministrului de externe român, M. Kogălniceanu. În discuția privată dintre cei doi, a fost readusă în discuție problema sudului Basarabiei. De data aceasta, diplomatul rus a declarat „nonșalant” împăratul Alexandru al II-lea „nu voia să moară fără se depună pe mormântul părintelui său Tratatul la de Paris rupt” [12, p. 42]. În aceste circumstanțe, a aflat și Mihail Kogălniceau despre aranjamentele făcute la Reichstadt, dar și în baza unor surse de la Viena, că sudul Basarabiei va fi pierdut.

Ulterior, în timpul desfășurărilor operațiunilor militare de la Plevna, problema sudului Basarabiei nu a fost discutată. După ce situația armatei ruse s-a îngreunat și a suferit eșecuri în asediul Plevnei, marele-duce Nicolae a cerut sprijinul armatei principelui Carol, lucru care a contribuit decisiv la înfrângerea armatei otomane de sub comanda lui Osman-Pașa.

Comportamentul Rusiei a fost dat în vileag în momentul în care a obținut victoria împotriva Imperiului Otoman. României nu i s-a permis să participe la negocierile purtate cu delegația otomană. Mai mult decât atât, România primea „semnale” că sudul Basarabiei era pierdut, iar România urma să primească cu titlul de „compensanție” Dobrogea, la care se mai adăuga și recunoștarea independenței României.

În luna ianuarie a anului 1878, agentul diplomatic al României la Petersburg primea înștiințarea din partea împăratului Alexandru al II-lea și a cancelarului M. Gorceakov de faptul că Rusia va reanexa sudul Basarabiei, iar România va primi Dobrogea [13, p. 130]. În pofida eforturilor diplomatice întreprinse pe lângă Marile Puteri, memoriile adresate cancelariilor europene, România se vedea în „postura” de a fi abandonată și a pierde un teritoriu național important, Marea Britanie, poate unica putere în care România își puseseră toate „speranțele”, a negociat o înțelegere secretă cu Rusia în luna mai a anului 1878, în care diplomația Albionului regreta că trebuia să cedeze sudul Basarabiei către Rusia. Chestiunea sudului Basarabiei a fost soluționată printr-un abil „joc de culise” a Imperiului Rus în perioda redeschiderii chestiunii orientale, profitând de „bunăvoința” și „indiferența” cancelarului german Bismarck, care nu vedea o problemă ca Rusia să devină stăpâna gurilor Dunării.

Bibliografie:

1. Taylor, A. J. P. *The struggle for mastery in Europe 1848-1918*. Oxford: 1954. 638 p.
2. Tapier, V. Le traité secret de 1859 entre la France et la Russie. În: *Études d'Histoire Moderne et Contemporaine*. 1953. tom. V, p. 116-146.
3. Sturdza, M. D. La Russie et la désunion des principautés roumaines. În: *Cahiers du monde russe et soviétique*. 1971. vol. 12, nr. 3, juillet-septembre, p. 247-285.
4. Brătianu, Gh. I. *Basarabia. Drepturi naționale și istorice*, ediție îngrijită și note de Florin Rotaru, traducere de Ecaterina Holban. București: Editura Semne, 1995, 143 p.
5. Diaconescu, E. *Acordul de la Reichstadt (1876) și Tratatul dela Budapesta (1877)*. București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1943. 73 p.
6. Hauser, H. *Histoire diplomatique de l'Europe (1871-1914)*, vol. I, Paris: 1929. 476 p.
7. Harris, D. *A diplomatic history of the Balkan crisis of 1875-1878: the first year*. London: 1936. 474 p.
8. Diaconescu, E. *Acordul de la Reichstadt (1876) și Tratatul dela Budapesta (1877)*. București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1943. 73 p.
9. Wertheimer, Ed. Von. *Graf Iulius Andrassy: Sein Leben und Seine Zeit*. vol. III. Stuttgart: 1913.
10. Brătianu, Gh. I. *Basarabia. Drepturi naționale și istorice*, ediție îngrijită și note

de Florin Rotaru, traducere de Ecaterina Holban. București: Editura Semne, 1995, 143 p.
11. Iorga, N. *Politica externă a Regelui Carol I. Lecții ținute la Universitatea din București*. București: Institutul de Arte Grafice Carol Gobl. 1916. 311 p.
12. Damean, S. L. *România și Congresul de la Berlin (1878)*. București: Editura Mica Valahie, 2005. 384 p. ISBN 978-973-7858-97-9.
13. Rosetti, R. *Corespondența generalului Iancu Ghica* (2 aprilie 1877- 8 aprilie 1878). București, 1930. 210 p.

MODERNIZAREA ACTULUI PICTURAL ÎN ȚARA MOLDOVEI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

THE MODERNIZATION OF PAINTING IN MOLDOVA IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY

Sergiu TABUNCIC, ORCID: 0009-0009-3728-5760
Institutul de Istorie USM

CZU: 94:75(478)”18”

e-mail: tabuncicsergiu2020@gmail.com

Moldova went through an extensive process of modernization and integration into European civilization in the first half of the 19th century. From a cultural point of view and, in particular, from the point of view of painting this meant using Western artistic styles and aligning and synchronizing with Western Europe. In the 19th century, Romanian painting took the decisive step of breaking away from what had been house and icon painting. So, it is only natural that the first modern artists had been first house or icon painters. The so-called easel painting in oil appeared in Moldova in the late 18th century. Widespread in Western Europe since the 15th-16th centuries and with a goal different from that of traditional religious painting, the easel painting gave rise to a more secular art and to a more attentive observation of reality. Portrait painting was the most popular genre of secular art.

Keywords: *easel painting, modernization of painting, Moldova, portrait genre.*

Încă din ultimii ani ai secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor, simțindu-se tot mai acut nevoia de circulație a picturii, în Țările Române își face apariția așa-numita pictură de șevalet, în ulei. Tipică Europei occidentale încă din secolele XV-XVI, având o funcție diferită de cea a picturii tradiționale religioase, pictura de șevalet a adus cu sine o serie de acumulări pe linia laicizării actului pictural și observării mai atente a realității. În cadrul ei, genul portretistic a fost cel mai autoritar și mai delicat, numeroși exponenți ai păturilor privilegiate dorind să se vadă imortalizați pe o pânză, dacă nu într-o frescă murală sau pe un blat de lemn. Astfel, portretul devine, treptat, cel dintâi obiect de podoabă al încăperilor protipendadei societății moldovenești [asupra începuturilor picturii de șevalet în spațiul românesc vezi 1, passim].

Pictura românească modernă va lua ființă în prima jumătate a secolului al XIX-lea, când se face pasul hotărâtor în desprinderea de ceea ce anterior era meseria zugravilor și iconarilor. Este firesc faptul că din tagma acestora s-au tras primii pictori propriu-ziși, practicarea noii arte fiindu-le avantajată de educația artistică și experiența profesională deja acumulată. Numele popular al pictorilor adevărați a fost acela de „zugravii de subțire”, care se diferențiau de feluriții meșteri vopsitori din trecut, înglobați în categoria „zugravilor de gros”. „Zugravul de subțire” a fost cel care a realizat trecerea de la nivelul de ocupație ocazională la cel de ocupație plenară, care îi va asigura existența, în timp ce

„zugravul de gros” rămânea în continuare fără o ocupație permanentă, întreținându-se din câștiguri ocazionale. Treptat, s-a desfășurat un proces de definire a statutului profesional, societal și economic al artistului plastic – „zugravul de subțire”, meseria obligându-l la retragerea din mediul rural ori monahal pentru a se afilia la masa pestriță a târgoveților.

O catagrafie a supușilor străini din anul 1824 scoate la iveală câțiva pictori zugravi din Iași, precum polonezul Lucaci Strona instalat aici încă de prin 1808, alți doi polonezi Carl și Gaspar Lugowski stabiliți pe la 1810, Hriste Turculeț venit din Suceava cam tot atunci și francezul Stainhaf Berthodor, proaspăt sosit în urbe [2, nr. 223, p. 374; nr. 140, p. 75; nr. 141, p. 76; nr. 50, p. 30; nr. 36, p. 493]. Deși activitatea artistică a acestora, până în prezent, nu este cunoscută, îndeletnicirea lor nu putea fi alta decât pictura murală și cea de șevalet.

Sigur, pictori străini așezați la Iași prin anii 1808-1810, adică în timpul ocupației militare rusești (1806-1812), râvneau a fi observați de o nouă potențială clientelă, reprezentată de ofițerimea rusă. Eterogenă etnic, vorbitoare și de limbă franceză și germană, ea era în mod evident deschisă influențelor occidentale. Ofertele tinerilor pictori, dornici să-și realizeze ambițiile carierei lor, își găseau mai mulți consumatori într-un mediu cosmopolit mai vibrant pentru cultură. Prin urmare, se crea o ambianță artistică mai concurențială, în care respectivii pictori trebuiau să se integreze. Rămânerea acestor artiști în Iași, mulți ani după retragerea administrației rusești, sugerează câștigarea unei clientele locale deja formate, amatoare, dacă nu de artă, cel puţin de portrete.

În evoluția picturii moldovenești din deceniile de început ale secolului al XIX-lea se disting câteva nume de rezonanță, între care Eustatie Altini și Ioan Balomir ocupă un loc aparte.

Eustatie Altini, un tânăr ieșean de origine greacă, școlit la Academia de Arte Frumoase din Viena, este cel dintâi pictor neoclasic din Moldova ce s-a desprins de tradiția zugravilor medievali și cei ai epocii fanariote. Răspândește modernismul în pictura religioasă ortodoxă, încremenită într-un rigid, dar preţios stil neobizantin, racordând-o la experiențele artistice occidentale. A însușit utilizarea perspectivei liniare și a clarobscurului – tehnici apusene care făceau picturile să pară cu adevărat tridimensionale. A introdus pictura în ulei și a condus o clasă de pictură la Academia Domnească din Iași. A lucrat iconostasele bisericilor „Banu” și „Sf. Spiridon” din Iași în anii 1802-1814, icoanele împărătești ale bisericilor „Sf. Gheorghe” și „Patruzeci de Sfinți” din același oraș, catapeteasma catedralei episcopale de la Roman, finalizată în 1805. Se pare că a pictat icoanele pentru Biserica „Sf. Nicolae” din Bălți, pe la 1803, icoane care s-au pierdut sau rătăcit după cel de-al doilea război mondial. Drept pictură murală, este cunoscută doar o singură icoană în frescă a artistului, așezată în semicalota altarului bisericii „Banu” [3, p. 695–706]. Aceste opere reliefează pătrunderea elementelor laice în pictura religioasă, artistul dând o formulă neoclasică iconografiei ortodoxe.

Altini a practicat și genul portretistic, realizând, între altele, tabloul „Intrarea lui Veniamin Costachi în monahism”, în care viitorul mitropolit poartă o redingotă după moda

franceză și nu hainele călugărești. Experiența mimetică transpusă în pictură provoacă un impact vizual imediat și memorabil, ghidând privitorul în perceperea unei realități complexe. Acest fapt nu putea fi neglijat de mediul clerical care recepta imaginea în termeni de eficiență, lucru ce conta și mai mult în vremea când ideile iluminismului afectau autoritatea Bisericii [4, p. 255]. Chipul mitropolitului Veniamin Costachi, mare protector al culturii, a fost zugrăvit în portrete și de alți artiști plastici precum Anton Kauffmann, Josef August Schoefft, Giovanni Schiavoni, Ludovic Stawski sau Gh. Lemeni, arhiereul fiind unul dintre cele mai portretizate personaje ale epocii

După Altini, ardeleanul Ioan Balomir, stabilit la Iași în 1816, este artistul promotor al stilului neoclasic în pictura moldavă. Își va cultiva tehnicile europene de construire în volum a imaginii de ansamblu. Operele sale înscriu o tranziție stilistică de la grafismul hieratic specific picturii religioase, către pictura occidentală de factură academistă. Balomir a pictat la Iași paraclisul palatului Rosetti-Roznovanu și cel al bisericii neoclasice de la Ruginoasa, pe care tot el a zugrăvit-o în frescă. Dintre chipurile masculine pe care le-a înfățișat de-a lungul carierei, cele mai cunoscute lucrări sunt portretele pravlistului Andronache Donici (c. 1820), vornicului Iordache Drăghici (c. 1825) și baș-boierului Teodor Balș („Frederich”) (c. 1835), pictate după natură. În schimb, copii după tablouri mai vechi sunt două portrete feminine reprezentând-o pe Anna Adreana Vuczin (1719-1781) și, respectiv, Ecaterina d’Ymbault (1759-1785), fiica celei dintâi. Afară de portretele executate în ulei pe pânză, Balomir ar fi lăsat și un portret al marelui vistiernic Săndulache Sturdza, pictat pe o scândură de lemn de tei [5, p. 177-231 cu reproduceri ale lucrărilor artistului].

Generațiile acestor artiști *din primele decenii ale veacului sunt cunoscute sub numele de* „*primitivii*” *picturii românești moderne, în exegezele criticilor de artă.* Bineînțeles, calificativul de „primitivi” trebuie interpretat prin prisma realității că operele lor nu erau întru totul conforme cu exigențele picturii moderne și că ele mai aminteau de pictura convențională medievală (de pildă, portretul votiv în pictura medievală nu caută să înfățișeze cât mai veridic chipul unui ctitor sau donator, ci să exprime pioșenia, religiozitatea, poziția sociala a respectivelor personaje).

Astfel, unele portrete vădesc alegeri mai puțin reușite în respectarea proporțiilor, trasarea luminilor și a umbrelor, redarea unor detalii fizice ale personajelor. Surprinzător este faptul că printre autorii portretelor mai prost realizate apar și pictori străini școliți în centre cu tradiție din Italia, Franța sau Germania. Este de reținut că nu toți pictorii și-au semnat operele, supraviețuind astfel o practică de tradiție medievală, compozițiile nesemnate fiind destul de numeroase. Între altele, acesta este cazul tabloului „Sfânta Ecaterina și eteriștii”, care evocă naiv o scenă istorică printr-o abordare religioasă, sau a altei lucrări – „Judecata cea vărsătoare de sânge”, care, sub pretextul unei povestiri apocrife despre Iisus Hristos, prezintă ședința unui divan domnesc la care participă și un demnitar învеșmântat după moda occidentală. Aceste două opere se numără printre primele creații apărute la începutul perioadei analizate [6, p. 281].

Un rol însemnat în cultivarea gustului public pentru pictură l-a jucat învățământul tehnic-ingineresc și îndeosebi învățământul artistic, instituționalizat, domenii ale căror

baze au fost puse de marele întemeietor de şcoală şi cultură românească, Gh. Asachi. Pe lângă școala de ingineri hotarnici, înființată în 1813, se organizează cursuri de desen liniar și, nu este exclus, de desen după natură. La invitația lui Asachi, vin să țină cursuri în şcoli din țară profesori străini, care vor contribui la modernizarea picturii noastre. Pentru pensionul de la Miroslava a fost adus profesorul vienez Hönig, care avea să susţină cursul de „începuturile zugrăvelii" (1830-1834). Din 1839, polonezul Ludovic Stawski va preda desenul la Școala de fete din Iași. El s-a remarcat îndeosebi prin lucrarea „O vedere a Iaşilor la 1842", vedută rămasă unică pentru acea epocă. La Şcoala de Arte şi Meserii reînfiinţată în capitala Moldovei (1841), la „catedra de desen linear şi ornamenturi" a fost angajat ca profesor pictorul grec Theodor Chirangheleu, un priceput „zugrav de icoane şi portreturi". El a decorat palatul „Belvedere" de la Socola (lângă Iaşi) construit în stil neoclasic, de vistiernicul Mihail Sturdza, viitorul domn. La Gimnaziul Vasilian de la Trei Ierarhi se studia în 1832 „desenul de peisagiu și de flori", profesor examinator fiind J. B. Adler de Adelberg. La acest gimnaziu, în 1834, Gh. Asachi a introdus un „curs extraordinar de învățătura desenului figurilor și a zugrăviturii istorice", numind ca profesor pe Johann Müller, venit de la Viena. Müller a fost şi cel dintâi titular al catedrei de pictură de la Academia Mihăileană. „Clasul de zugrăvitură" al acesteia a fost frecventat în anii 1835-1843 de circa 110 studenţi, recrutați din familiile zugravilor și din mediul aristocratic [7, p. 723-732].

Un pictor italian care și-a câștigat un renume în Moldova este Giovanni Schiavoni, profesor al catedrei de profil a Academiei Mihăilene (1837-1838, 1841-1843). Dotat cu un *gust artistic rafinat* și un simţ înnăscut al armoniei, Schiavoni și-a făurit opera într-o autentică manieră modernă. A redat fidel caracterul celui portretizat, vestimentația și accesoriile fiind și ele atent particularizate, răzbătând spre noi rafinata modă a epocii. Printre operele sale se numără portretul lui Gh. Asachi, portretul profesorului Charles Maisonabe de la Academia Mihăileană, tablourile familiei vornicului Burada (soții Tudorachi și Maria) ș.a. Tot el a realizat, parțial, pictura catapetesmei noii catedrale a orașului. Schiavoni s-a implicat și în popularizarea evenimentelor de cultură, în calitate de organizator al primelor expoziţii de artă din capitala Moldovei [8, p. 269-292].

Italianul Niccolo Livaditi este un alt mânuitor al penelului ce și-a dobândit notorietatea în Moldova. Prezent în Iași timp de aproape trei decenii (1832-1858), și-a axat activitatea pe genul portretistic, devenind cel mai căutat pictor în cercul elitei locale. Opera sa cuprinde un mare număr de portrete care vor înfrumusețea atât apartamentele ieșene, cât și conacele de țară. Formulele portretistice practicate sunt portretul individual și portretul de grup. În categoria portretelor individuale se înscriu tablourile pictate în chip de bust, ca „Bătrânul J. Lochmann", „Achilles Livaditi, fiul pictorului", „Portretul Elenei Alecsandri" ș.a. În realizarea portretului bust, preocuparea artistului a fost redarea asemănării fizice a personajelor și mai puțin psihologia acestora, așa cum dicta portretistica europeană a vremii. Portretul, păstrându-și funcțiile sociologice, genealogice, politice, a servit și ca o extensie, în plan material, a personalității subiectului. Însăși pictura trebuia să oglindească statutul beneficiarului: vestimentația

și accesoriile, ordinele și decorațiile, sigiliile și epistolele sunt elemente ce oferă privitorului informații despre acesta.

În cadrul portretului de grup Livaditi a realizat portrete de familie, în care înfățișează părinți alături de copii sau duble portrete ale soţilor. Lucrările de acest gen sunt reprezentate de tablourile „Familia vornicului Vasile Alecsandri”, „Familia stolnicului Constantin Bobeică”, „Portret de familie. Anica şi Iancu Manu pe terasă” ș.a. De o expresivitate aparte prin compoziția figurativă inedită este tabloul „Copiii pictorului Livaditi”, în care artistul și-a portretizat cele patru odrasle. Unele tablouri ale lui Livaditi, executate în deceniul 1840-1850, denotă sensibilități față de curentul romantic, aflat în plină desfășurare în Europa. Ele se fac simțite îndeosebi prin asocierea portretului unui peisaj pitoresc [9, passim].

Un portret oficial al domnului Moldovei Mihail Sturdza datorăm pictorului german Josef August Schoefft, cunoscut artist itinerant al secolului al XIX-lea, aflat la Iași între anii 1836-1837. Personajul portretizat e înfățișat în întregime, alături de toate însemnele demnității sale. Tabloul este un portret „de aparat”, destinat unui mare salon sau unui spaţiu public. Printre operele lui Schoefft se regăsește și portretul logofătului Alexandru Ghica [10, p. 203-216], dar și alte chipuri de boieri, lucrate în cea mai autentică factură Biedermeier.

Dintre pictorii autohtoni, doi absolvenți ai „clasei de zugrăvitură” a Academiei Mihăilene, trimiși ulterior la studii în străinătate, își vor afirma talentul în această perioadă. Primul este Gh. Lemeni (1813-1848), autorul lucrărilor ”Autoportret”, „Pictorul Gh. Năstăsan” ș.a., iar cel de al doilea Gh. Năstăsan (1812-1864), care a realizat portrete romantice, ca „Omul în armură” și „Portret de bărbat”.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea Moldova parcurgea un amplu proces de modernizare, în sensul integrării în spaţiul civilizaţiei europene. Privit din punct de vedere cultural și al actului pictural în speță, acest proces a presupus un efort de preluare a stilurilor artistice occidentale pentru o aliniere și sincronizare cu Europa apuseană.

Referințe:

1. CORNEA, A. *„Primitivii” picturii româneşti modern*. București, Editura Meridiane, 1980.
2. Catagraia sudiţilor din Moldova 1824-1825. În: *Documente statistice privitoare la oraşul Iaşi, vol. II (1824-1828)*, editate de Ioan Caproşu şi Mihai-Răzvan Ungureanu. Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 1997, nr. 223, p. 374; nr. 140, p. 75; nr. 141, p. 76; nr. 50, p. 30; nr. 36, p. 493.
3. BORDASIU, C. Datarea picturii iconostasului de la biserica „Banu” din Iași. În: *Monumentul XI. Lucrările Simpozionului Naţional Monumentul – Tradiţie și viitor. Ediţia a XI-a*. Iași, 2009, partea II. Iași, 2010, p. 695–706.
4. VLASIU, I. Recenzie la Marina Sabados, *Grigorescu la Agapia*. Iași, Editura Doxologia, 2012. În: *Studii şi Cercetări de Istoria Artei. Artă Plastică*, serie nouă, tomul 3 (47). Bucureşti, 2013, p. 255.

5. IFTIMI, S. Ioan Balomir – un pictor ardelean în Moldova (1816-1835). În: *Cercetări istorice* (serie nouă), XXXVIII, 2019. Complexul Muzeal Național „Moldova" Iași. Muzeul de Istorie a Moldovei. Iași, Editura Palatul Culturii, 2019, p. 177-231 (cu reproduceri ale lucrărilor artistului).
6. ȚURCANU, I. *Istoria românilor (cu o privire mai largă asupra culturii)*. Academia Română. Institutul de Arheologie Iași. Muzeul Brăilei. Brăila, Editura Istros, 2007, p. 281.
7. SOLCANU, Ion I., MACARIE, V. „Clasul de zugrăvitură" de la Academia Mihăileană. Premise și realizări. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" Iaşi*, tomul XXIII, 1986/2, p. 723-732.
8. MACARIE, Gh. Giovanni Schiavoni – un pictor italian la Academia Mihăileană din Iași. În: *Cercetări Istorice* (serie nouă), XXVII-XXIX, 2008-2010. Complexul Muzeal Național „Moldova" Iași. Muzeul de Istorie a Moldovei. Iași, Editura Palatul Culturii, 2011, p. 269-292.
9. Viața și opera pictorului Niccolo Livaditi constituie obiectul unei monografii colective (incluzând și un album cu lucrările artistului), semnate de IFTIMI, S., CIMPOEȘU, C., MUNTEANU, Marcelina B. *Niccolo Livaditti şi epoca sa (1832-1858). Artă și istorie*. Complexul Muzeal Național „Moldova" Iași. Iași, Editura Palatul Culturii, 2012, 255 p.
10. IFTIMI, S. Portretele logofătului Alexandru Ghica aflate în colecţii din Bucureşti şi Iaşi. Schoefft, Livaditi, Stawski. În: *Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei* (serie nouă). XIII-XV, 2007-2009. Complexul Muzeal Național „Moldova" Iași. Iași, 2011, p. 203-216.

Studiul a fost realizat în cadrul Programului de stat 20.80009.0807.36 Evoluția istorică a Moldovei din antichitate până în epoca modernă în contextul civilizației europene. Basarabia în cadrul Imperiului Rus. Sinteză academică, studii, documente și materiale didactice.

EDIȚIILE BIBLIOFILE ALE LUI DIMITRIE CANTEMIR DIN PATRIMONIUL BIBLIOTECII ACADEMIEI ROMÂNE – FILIALA IAȘI

Elena CHIABURU, ORCID: 0000-0002-9816-7428
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași,
România

CZU:

e-mail: elena.chiaburu@gmail.com

Biblioteca Academiei Române – Filiala Iași deține câteva exemplare din operele lui Dimitrie Cantemir tipărite până la mijlocul secolului al XIX-lea. Acestea sunt importante pentru că au o valoare istorico-documentară similară cu cea a unor artefacte arheologice, deoarece documentează asupra zorilor culturii române moderne, dar și pentru că întrunesc o serie de criterii ce le conferă valoare bibliofilă. În urma expertizei efectuate asupra lor pentru a fi clasate în patrimoniul cultural național mobil din România s-a constatat că sunt exemplare rare, cu particularități de tiraj, au legături artistice, însemnări manuscrise, provin din bibliotecile unor mari personalități (Ioan Paladi, Theodor Pallady, Maria Moruzi-Cuza și Gheorghe Brătianu), au fost epurate în perioada comunistă și închise la Fondul Secret din biblioteci. În cazul Scrisorii Moldovei (m-rea Neamț, 1825), la tipograful este diferit de ucenicul omonim al starețului Paisie Velicicovschi, mort în anul 1813, iar ilustratorul Mihail Strelbițchi nu mai trăia când s-a tipărit cartea. În concluzie, opera lui Dimitrie Cantemir mai necesită cercetări, este importantă investigarea sistematică a colecțiilor de carte veche din biblioteci și clasarea exemplarelor valoroase în patrimoniul cultural național.

The Library of the Romanian Academy - Iași Branch holds several copies of Dimitrie Cantemir's works printed until the middle of the 19th century. These are important because they have a historical-documentary value similar to that of some archaeological artifacts, because they document the dawn of modern Romanian culture, but also because they meet a series of criteria that give them bibliographic value. Following the expertise carried out on them in order to be classified in the mobile national cultural heritage in Romania, it was found that they are rare copies, with circulation peculiarities, they have artistic connections, manuscript notes, they come from the libraries of great personalities (Ioan Paladi, Theodor Pallady, Maria Moruzi-Cuza and Gheorghe Brătianu), were purged during the communist period and locked up in the Secret Fund of libraries. In the case of Scrisorii Moldovai (m-rea Neamț, 1825), the typographer is different from the eponymous apprentice of abbot Paisie Velicicovschi, who died in 1813, and the illustrator Mihail Strelbițchi was no longer alive when the book was printed. In conclusion, Dimitrie Cantemir's work still requires research, it is important to systematically investigate old book collections in libraries and classify valuable copies in the national cultural heritage.

Cuvinte-Cheie: *Dimitrie Cantemir; Biblioteca Academiei Române – Filiala Iași; Istoria cărții; Bibliofilie.*

Biblioteca Academiei Române – Filiala Iași adăpostește în colecțiile sale câteva exemplare din operele principelui savant Dimitrie Cantemir tipărite până la mijlocul

secolului al XIX-lea. Acestea sunt: *Divanul sau gâlceava înţeleptului cu lumea sau giudeţul sufletului cu trupul* (Iaşi, 1698), cota RV III – 40; *Historie de l'Empire Othoman ou se voyent les causes de son aggrandissement et de sa decadence* (Paris, 1743), vol. I-IV, cota RV I – 93; *Geschichte des Osmanischen Reichs nach Anwachse und Abnehmen* (Hamburg, 1745), cota RV III – 89; *Scrisoarea Moldovei* (Mănăstirea Neamţ, 1825), cota RV II - 72; *Hronicul romano-moldo-vlahilor* (Iaşi, 1835 – 1836), vol. I - II, cota RR I-37; *Descrierea Moldovei* (Iaşi, 1851), cota RR I-629.

Asemenea cărți sunt importante pe de o parte pentru că au o valoare istorico-documentară similară cu cea a unor artefacte arheologice: ele documentează asupra zorilor culturii române, iar pe de alta pentru că întrunesc o serie de criterii ce le conferă valoare bibliofilă.

În cele ce urmează, vom întreprinde o analiză a volumelor menționate, punctul de vedere aplicat fiind cel al *bibliofiliei* – subramura științei auxiliare a istoriei reprezentată de *bibliologie*. Scopul investigației constă atât în punerea în valoare, o dată în plus, a operei lui Dimitrie Cantemir, cât și în afirmarea importanței protejării colecțiilor de carte veche din biblioteci.

Temeiul documentar îl constituie volumele enumerate mai sus, coroborate cu monografii și studii privitoare la viața și opera lui Dimitrie Cantemir, la istoria cărții și a tiparului românesc și european, la istoria românilor în general, a cenzurii și a bibliotecilor în România, scrieri despre artă, dicționare și cataloage care vor fi indicate la locul potrivit.

Scrierile lui Dimitrie Cantemir sunt valoroase prin vechimea lor, desigur, însă vechimea nu este condiția obligatorie pentru ca o carte să fie considerată *bibliofilă*. De aceea, pentru plasarea chestiunii în contextul adecvat, vom face mai întâi o scurtă introducere teoretică privitoare la *cartea rară* (lat. *rarae*) *și bibliofilă*. În cazul cărților tipărite, statutul *bibliofil* este conferit pe de o parte de particularitățile edițiilor, iar pe de alta, de particularitățile exemplarelor considerate individual. În ceea ce privește *Edițiile*, sunt considerate a fi prețioase așa-numitele *apariții primordiale*: edițiile *princeps*; prime, dar și cele dintâi publicații privitoare la primele invenții, idei științifice, călătorii, evenimente remarcabile etc. Sunt bibliofile edițiile originale; definitive, „non varietur"; omagiale și festive; integrale de opere complete; cu comentarii erudite; realizate de case celebre de editură și de tipografii (cu inovații semnificative în arta tipografică); ediții clandestine, a căror tipărire a fost oprită (rămase în șpalt); interzise de cenzură, epurate și expurgate; mascate; premiate; *curiosa* (lucrări cu subiect curios sau particular, cu un conținut și ilustrații licențioase din categoria «Infern», statute de societăți secrete, curiozități literare etc.); curiozități tipografice (format *liliput* sau gigant, moduri puțin obișnuite de tipărire sau punere în pagină, cu cerneluri și corpuri de litere rar întrebuințate); cărțile străine care fac referire la români sau cărțile unor autori români tipărite în străinătate (ce formează așa numita categorie *Daco-Romanica*).

În ceea ce privește *Exemplarele*, intră în categoria *rarae* cele care au supraviețuit unor calamități naturale sau distrugerii impuse de cenzură (religioasă sau politică); s-au

păstrat din ediții retrase; exemplare ne-expurgate / necenzurate din ediții expurgate / cenzurate (din motive religioase, morale și politice); cu tiraje limitate (numerotate pe fiecare exemplar); ilustrate de artiști consacrați sau ilustrate într-o tehnică originală; cu diverse stadii și variante ale ilustrației în diferite tehnici; cu desene și gravuri originale; cu ilustrații colorate manual sau semnate de artiști; tipărite la comandă (personală sau instituțională); imprimate pe pergament, pe hârtie de fabricație specială sau pe alte suporturi (mătase, plastic etc.); pe hârtie cu filigrane valoroase; având legături artistice (în tăblițe de lemn, acoperite cu piele ornamentată, așa numitele ferecături - legătura în argint, aur și pietre scumpe: cărțile cu supralibros sau păstrate în casete elegante; exemplare cu legături semnificative pentru o epocă, un atelier sau meșter); cu însemnări manuscrise și *ex libris*-uri; cu valoare documentară locală (istorică, geografică); raritatea și chiar unicitatea exemplarelor [37, p. 7–14; 33 p. 42–44; 10, p. 25].

Pentru a dovedi că exemplarele din opera lui Dimitrie Cantemir păstrate la Biblioteca Academiei Române din Iași întrunesc criteriile de bibliofilie enumerate, analiza va urmări prezentarea sintetică a conținutului, plasarea ediției în contextul epocii, aspectul fizic și grafic, legătura și starea de conservare. Vor fi prezentați succint cei care au contribuit la realizarea tehnică a tipăriturii: editorul, tipograful, ilustratorii, dar și posesorii ulteriori, pentru că anumite exemplare au *ex libris*-uri și însemnări ce le conferă și o însemnată valoare memorială.

Fiul lui Constantin Cantemir domnul Țării Moldovei, fratele lui Antioh Cantemir la rândul său domn al Moldovei și el însuși domn pentru o scurtă vreme, Dimitrie Cantemir (26 octombrie 1673, Silișteni, azi Dimitrie Cantemir, j. Vaslui - 21 august 1723, moșia Dmitrievskoe, azi Dmitrovsk-Orlovsk, Rusia), a fost în egală măsură istoric, filosof, prozator. A studiat greaca, latina, slavona și materiile obișnuite în familiile aristocratice europene: literatura, teologia, retorica, logica și mânuirea armelor. Între anii 1688 și 1691, Dimitrie l-a înlocuit pe fratele său Antioh la Constantinopol ca garant de fidelitate al domnului față de sultan, prilej cu care și-a continuat educația, studiind mai multe limbi străine (turcă, arabă, persană, tătară, franceză, italiană), filosofia, geografia, istoria și muzica. A frecventat Academia Patriarhiei Ortodoxe din Fanar, unde predau marii învățați ai vremii Ioan Cariofil, Meletios de Arta, Hrisant Notara etc., devenind astfel un bun cunoscător al scrierilor turcești, arabe și persane și un admirator al artei orientale. Între anii 1695 - 1700, a fost trimisul Țării Moldovei la Constantinopol, astfel încât, trăind între 1688 și 1710 (cu mici întreruperi) în palatul său de pe malul Bosforului, Dimitrie Cantemir a întreținut relații de prietenie cu personalități din înalta societate, intelectuali, ambasadori și oameni politici din Orient și din Europa. În noiembrie 1710 a devenit domnul Țării Moldovei și s-a angajat în campania ruso-turcă, în baza unui tratat semnat cu Petru cel Mare la Luck, în Polonia (13 aprilie 1711), care ar fi asigurat Moldovei protecția Rusiei. Înfrângerea armatelor ruso-moldovene în iulie 1711 la Stănilești pe Prut l-a silit să se refugieze în Rusia. Dimitrie Cantemir a rămas celebru în cultura turcă în special pentru sistemul special de notație a muzicii orientale, redactate între anii 1703 - 1704 sub titlul *Cartea științei muzicii pe tipicul literelor*), mai cunoscut în Turcia sub titlul

Kantemiroglu Edvâri. Rezumând știința muzicală a vremii, Cantemir oferea un sistem simplificat de notare a sunetelor cu ajutorul caracterelor alfabetului arab. Ultima lucrare alcătuită la Constantinopol a fost *Istoria ieroglifică*, scrisă în 1705 într-o frumoasă limbă română ca operă autobiografică cifrată. Scrisă ca pamflet politic, cartea prezintă într-o notă satirică, sub forma alegorică a patrupedelor și păsărilor, boierimea și viața politică a Moldovei și Țării Românești cu toate calitățile, defectele și intrigile lor. În Rusia, Dimitrie Cantemir și-a continuat preocupările intelectuale, scriind mai multe lucrări, dintre care amintim: *Incrementorum et decrementorum aulae Othomanicae sive Aliothmanice Hstoria* (*Istoria creșterii și descreșterii Curții otomane*), *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae* (*Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*), *Vita Constantini Cantemiryii*..., *Sistemul sau întocmirea religiei muhamedane*, *Hronicul romano-moldovlahilor* etc. [a se vedea la 21, p. 71 – 125 și 24, p. 174 – 196, o listă amănunțită a lucrărilor lui Dimitrie Cantemir]. Prin tot ce a scris, Dimitrie Cantemir a dobândit faima unui erudit, pionier în numeroase domenii ale culturii spirituale și reprezentant de frunte al umanismului european de expresie românească. La 11 iulie 1714, a fost ales membru al *Societas Scientiarum Brandenburgensis* (Academia de Științe din Berlin), în semn de apreciere a operei sale de istoric și orientalist și a erudiției remarcabile. A fost apreciat de mari oameni de litere europeni: l-au citat și l-au elogiat Voltaire în *Histoire de Charles XII*, lordul Byron în *Don Juan*, Victor Hugo în *Actes et paroles. Depuis l'exil* (1870 – 1885) [8, p. VI - VII]. Inteligența și erudiția i-au atras admirația și prețuirea contemporanilor, unele scrieri i-au fost recenzate favorabil în *Acta Eruditorum* (Leipzig, 1714-1738) și numele său este gravat pe fațada Bbliotecii Sainte Genevieve din Paris, alături de cele ale altor oameni iluștri [19, p. 890-891; 22, 23 și 24, *passim*].

Demonstrându-și cunoștințele vaste de literatură greacă, latină, română, persană și turcă, franceză și italiană, precum și stăpânirea noțiunilor celor mai avansate de filosofie, etică și istorie, Dimitrie Cantemir a scris *Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul,* care a fost și singura carte editată în timpul vieții sale în spațiul românesc. Operă binecunoscută, mult studiată atât de filologi cât și de istorici sau filosofi, și o lucrare importantă pentru istoria culturii române de la finele sec. XVII, *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea* a fost scrisă la Adrianopol în anul 1697 și a fost tipărită în anul 1698 la Iași [2, vol. I, p. 355-365]. Volumul cuprinde dialogul dintre Înțelept și Lume (cartea I), ale căror argumente, comentate mai întâi de Înțelept (cartea a II-a), își găsesc împăcarea în cartea a III-a. Numeroasele referințe la *Biblie* și la cronicile locale, vorbele de duh moldovenești, mitologia greacă, sentințele lui Seneca și învățăturile Sf. Augustin, versurile din *Grădina trandafirilor* a poetului persan Sa'adi au dat primei opere a lui Cantemir caracterul de noutate absolută în cultura română. Este o ediție juxtapusă: text paralel pe două coloane, român-grec și o lucrare de complexitate tipografică, fiind imprimată cu slove de două feluri (chirilice și grecești), de mai multe mărimi și cu cerneală de două culori: neagră și roșie. Imprimarea s-a făcut în tiparnița de la Mănăstirea Trei Ierarhi din Iași, administratorul atelierului fiind hatmanul Lupul Bogdan, cumnatul autorului. Câteva ilustrații: stema Țării Moldovei (pe care exemplarul

descris aici nu o are) și o vignetă *Cap de bour* de la f. 143 se consideră că sunt realizate după desenele lui Dimitrie Cantemir. Meșterii tipografii au fost doi cărturari buni cunoscători ai limbii grecești: Athanasie ieromonahul (Moldoveanul), care lucrase mai înainte în București la imprimarea *Evangheliei* greco-române (în anul 1693) și Dionisie monahul, care a lucrat și în tipografia Sf. Mormânt de la mănăstirea Cetățuia de lângă Iași, unde a tipărit cărți în limba greacă destinate creștinilor din Imperiul Otoman (*Tomul dragostei*, în 1698) [11, p. 437, 444; 36, p. 208-211].

Exemplarul păstrat la Biblioteca Academiei Române – Filiala Iași este incomplet: lipsesc pagina de titlu şi o parte din filele nenumerotate de la început şi de la sfârşit (se păstrează o filă nenumerotată + 138 f. + 2 file nenumerotate) [3, p. 14-15], dar corpul cărţii este în stare bună, cu urme de folosință. Este imprimat pe hârtie manufacturată, cu linii de apă și filigran. Legătura este originală, din piele de culoare maronie pe carton, cu decorațiuni florale realizate prin presaj la rece: pe coperta I se află un medalion fitomorf înscris în chenare mici geometrice, cu câte o vignetă mică în cele patru colțuri; coperta II nu are ornamente. Forzațul este din hârtie simplă, cu urme de atac de insecte xilofage, azi inactiv și urme de fostă umezeală. Legătura este deteriorată, cu porțiuni de piele lipsă și cu urme de atac de insecte xilofage, astfel încât volumul necesită restaurare.

Pe ambele forzațuri și pe fila de gardă I, încercări de condei și însemnări scurte în limba greacă. Pe forzațul I, cu grafie chirilică și cerneală ruginie aproape ștearsă, o socoteală: „26 am dat la dulgheri; 22 am dat la dulgheri; 24 păr(ale) 8 tălpi, 22 păr(ale); 22 păr(ale) 20 grinzi; 3 la pietre = 97”. Mai jos, de altă mână, cu cerneală neagră: „La leat 1843, fevruarie 8 zile, am cumpărat această sfântă carte ce să numește *Divanul lumii* de la giupân Nedelcu șalvaragiu, eu, Gheorghe, doritorul sfintelor cărţi” – se observă schimbarea categoriei posesorilor, care spre mijlocul sec. al XIX-lea nu mai sunt doar fețe bisericești, ci și mireni. Pe fila 1 nenum. verso: „Această sfântă carte menunat(ă) iaste a părintelui Anastasie sin Nacul ot Coteşti. 7220 <1712>”. Filele 2-3: „*Divanul lumii şi cu înţeleptul* este a preutului Pascal, să să ştie. Vă leat 7214 noiemv9rie) 13 dni <1705>”. Fila 33 verso: „Această carte este a lui Drăgan din Răşie şi muierea lui Dumitra, cu fiii lor Ion, Ana, Petru, Ioana”. Fila 87 verso: “Popa Tud(o)rache, Ilina prez(vitera). Eu popa Petrea, Ioana prea(zvitera) ot Poiana”. Fila 103 verso - 104: „Această sfântă carte ce cuprinde în sine dovada lumii cu înţăleptul iaste a părintelui Alexandru ot Focşani de la beserica Jălăboiloi, cea din piatră. Şi am scris ca să să ştie. 1775. Alexandru”. Fila 136: „Această carte să numeşte *Divanul lumii cu înţăleptul* au fost a sfinţiei sale părintelui Anastasie iar apoi a rămas a părintelui Nacu Coteşti. 7224 <1716>”. Pe filele 16 verso, 30, 32, 33, 70, 75 sunt scurte însemnări de lectură în limba română cu grafie chirilică și în limba greacă.

Pe lângă însemnări, volumul mai are un amănunt important: pe interiorul copertei I se află scrisă cu creion roșu și negru o inițială: „S”, care îi spune cercetătorului avizat că această carte poartă cu sine o dramă, pe care deocamdată n-o cunoaștem: provine de la *Fondul Secret* al unei biblioteci.

Dat fiind faptul că inițiala „S” mai apare pe încă două cărți ale lui Dimitrie Cantemir păstrate la Biblioteca Filialei Academiei Române din Iași, dăm în continuare o explicație scurtă necesară pentru corecta înțelegere a chestiunii.

Imediat după 23 august 1944, România a fost obligată să-și epureze colecțiile de publicații din biblioteci (și nu numai), temeiul juridic fiind art. 16 din *Convenția de Armistițiu* încheiată cu Guvernele URSS, Marii Britanii și Statelor Unite ale Americii la 12 septembrie 1944, inclus apoi în Tratatul de Pace de la Paris din anul 1947, cu prelungirile ulterioare. Operațiunea de epurare a publicațiilor a fost conexată cu cea de epurare a persoanelor și pe măsură ce regimul comunist se instala în România, a căpătat un caracter tot mai agresiv și fără precedent în istorie. După ce au fost distribuite câteva liste cu titluri de cărți și autori interziși, la 4 mai 1945 regele Mihai a emis un *Decret–Lege (*nr. 364*,* publicat în „Monitorul Oficial”, Partea I, nr. 102 din 4 mai 1945) *pentru retragerea* <din circulația publică a> *unor anumite publicațiuni periodice și neperiodice, reproduceri grafice și plastice, filme, discuri, medalii și insigne metalice.* Cu referire la publicații, s-a înființat pe lângă Ministerul Propagandei o comisie formată din delegații Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului, Ministerului Afacerilor Interne, Ministerului Artelor, Societății Scriitorilor Români și Academiei Române, care a întocmit liste cu toate publicațiile apărute de la 1 ianuarie 1917 până la 23 august 1944 având un anumit conținut. Comisia a publicat între anii 1946 și 1948 câteva broșuri conținând peste opt mii de titluri de cărți, ziare, reviste, albume etc. epurate. Sintetic, au fost interzise:

operele scrise de membrii familiei regale sau lucrări despre ei; statutele partidelor politice interbelice; orice lucrări ale unor autori (indezirabil pentru regimul comunist, fugit din ţară, criminal de război); doar anumite lucrări considerate tendențioase ale autorilor de mai sus, restul operei lor rămânând în circuitul liber; toate manualele şcolare, calendarele, almanahurile populare etc. până în 1948; orice hărţi care înglobează teritorii ce au aparținut statului român până la cel de-al doilea război mondial și care după acesta nu-i mai aparţin. Hărţile din cuprinsul lucrărilor ştiinţifice trebuiau puse în acord cu noile graniţe ale ţării, prin diferite procedee (haşurare, decupare etc.), dar numai dacă nu pot fi eliminate total. La fel trebuia să se procedeze cu stema regală sau cu orice alte însemne ale fostei dinastii; scrierile militare, regulamente, tratate etc. din 1916, legile şi instrucţiunile ce le însoţesc până în 1945; lucrările de istorie şi geografie care conţin problema Basarabiei [31, p. 5-15].

Toate bibliotecile, indiferent de categorie, care dețineau publicațiile respective au trebuit să le retragă din circulație și să le depoziteze în încăperi speciale. După etapa comună de scoatere obligatorie din circulația publică, soarta colecțiilor epurate a fost diferită, în funcție de tipul bibliotecii deținătoare. Bibliotecile publice (județene, orășenești, comunale, din școli și licee) trebuiau să le predea la Prefectura județului respectiv în termen de 30 de zile de la apariția listei (în București și suburbii, publicațiile interzise trebuiau predate în 15 zile, direct de către deținător, Depozitului Oficiului de Hârtie în prezența unui delegat al Prefecturii Poliției Capitalei). Ca rezultat, bibliotecile publice

și școlare din România nu au mai avut în perioada comunistă (vreme de trei sferturi de secol!) acces la literatura interbelică, cu toate consecințele morale, spirituale și profesionale presupuse de acest *hiatus* forțat impus de ocupantul sovietic și perpetuat până spre anii 2000.

Publicațiile aflate în bibliotecile instituțiilor de învățământ superior trebuiau inventariate și păstrate în continuare, însă consultarea lor nu s-a putut face decât cu autorizația șefului instituției și numai în localul bibliotecii. Persoanele care nesocoteau dispozițiile intrau sub incidența delictului de sabotare a *Convenției de Armistițiu* și se pedepseau cu închisoare sau cu amenzi bănești mari, bibliotecarii fiind vizați în mod special.

Decretul nr. 364 din 4 mai 1945 a stat la baza constituirii așa-numitului *Fond Special* din bibliotecile publice și de învățământ superior care au avut permisiunea să păstreze publicațiile epurate. Trebuie precizat că nu toate bibliotecile publice au avut voie să-și constituie depozite cu cărți interzise: permisiunea a fost acordată așa-numitelor biblioteci regionale, raionale și câtorva județene cu vechime. *Fondul Special* a scos practic din circulație un număr încă necunoscut de publicații interzise. Funcționarea lui s-a aflat în întreaga perioadă comunistă sub incidența *secretului de stat*, de *serviciu* sau a datelor și informațiilor care *deși nu constituie secrete de stat, nu sunt destinate publicității*. În plus, *Instrucțiuni* de lucru cu circulație internă în biblioteci recomandau că „operația de retragere din circulație ... trebuie efectuată cu tact și discreție” [30, p., 67-68].

Fondul Special a însemnat în realitate „Fond Secret“ sau „Interzis” și a evoluat din punctul de vedere al conținutului până în anii ’90, dar și-a continuat într-un anume fel existența măcar un deceniu, din cauză că ultima *Lege a Secretului de Stat* de sorginte comunistă (din 1971), a rămas în vigoare până în anul 2002.

Se poate afirma fără riscul de a greși că *Decretul-Lege nr. 364/1945* a instituit *Cortina de Fier* asupra culturii române, motiv pentru care data de 4 mai 1945 trebuie considerată un „moment capital în procesul de instaurare a dictaturii comuniste” [15] în România, alături de 23 august 1944 - lovitura de Stat, 6 martie 1945 - instalarea Guvernului dr. Petru Groza, 19 noiembrie 1946 - alegerile parlamentare fraudate și 30 decembrie 1947 - abdicarea Regelui.

Publicațiile incluse în *Fondul Special* (*recte* Secret) erau însemnate cu litera „S”, închise în depozite separate, cu catalog separat, iar accesul a fost interzis inclusiv majorității angajaților din bibliotecile respective [14, p. 45, 170].

Operațiunea de interzicere a publicațiilor a fost conexată după 1945 cu cea de epurare a persoanelor: numeroși politicieni, ziariști, profesori, medici, țărani înstăriți, preoți, ofițeri au fost înlăturați de la catedră, din administrație, armată, instituții etc. De aceea, la Biblioteca Academiei Române din București au fost centralizate în anii 1948-1952 și cărțile provenite din tot felul de confiscări suferite de cei cărora odată cu arestarea le era luată și averea, deci și cărțile din bibliotecă. Acea categorie de publicații a fost constituită tot într-un fond prohibit, denumit Fond „*Preluări”*, ștampilate, numerotate și însemnate cu litera „P” = *Preluări*, scrisă creionul. O parte din aceste publicații au fost redistribuite în timp altor biblioteci, dar cea mai mare parte

a fondului *Preluări* a stat la baza înființării Bibliotecii Centrale de Stat a României, în anul 1953 [13, p. 218 - 220].

Revenind, despre acest exemplar din *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea* (Iași, 1698) știm doar că provine de la Biblioteca Academiei Române din București, de unde a fost transferat la Filiala din Iași la mijlocul anilor ‘70 ai sec. XX, dar iată că semnul de pe copertă arată că este un volum epurat, care a aparținut unei personalități devenite indezirabile pentru regimul comunist. Probabil că cercetări mai amănunțite în arhivele Bibliotecii Academiei ar putea lămuri al cui a fost, fapt ce i-ar spori valoarea memorială, dar chiar și așa, amănuntul este important pentru studierea istoriei culturii în România după 1950: Dimitrie Cantemir pus la *Index*! Importanța amănuntului sporește dacă este raportată la faptul că exemplarele păstrate până astăzi în bibliotecile din spațiul românesc sunt puține: la Biblioteca Academiei Române București sunt șase exemplare, niciunul complet; la Biblioteca Națională a României din București sunt patru exemplare; la Cluj-Napoca este un exempar la Biblioteca Centrală Universitară și două la Filiala Bibliotecii Academiei Române; câte un exemplar se mai păstrează la M-rea Sf. Ioan cel Nou de la Suceava și la Biblioteca Județeană „G. T. Kirileanu” Neamț.

Sintetizând, criteriile de bibliofilie prin care acest volum este valoros sunt: ediție primă, antumă și oficială; însemnări manuscrise importante pentru istoria sec. XVIII – prima jumătate a sec. al XIX-lea; exemplar epurat; legătură originală; raritate.

În urma expertizei efectuate de noi în anul 2021, exemplarul a fost propus pentru clasare în patrimoniul cultural național mobil și, în conformitate cu legislația în vigoare (*Legea privind protejarea patrimoniului cultural național mobil, nr. 182 din 2000*, cu modificările ulterioare, și *Hotărârea de Guvern* nr. 886 din 2002 privind aprobarea Normelor de clasare a bunurilor culturale mobile) Ministerul Culturii, prin Comisia Muzeelor și Colecțiilor, a avizat expertiza noastră și l-a inclus în patrimoniul național, categoria *Fond*. Ulterior, s-a emis și un *Ordin de Ministru* în acest sens, astfel încât volumul a dobândit calitatea de carte de patrimoniu și în sens juridic.

Opera care i-a adus faima în lumea europeană lui Dimitrie Cantemir a fost *Incrementorum et decrementorum aulae Othomanicae sive Aliothmanice Historia* (*Istoria creșterii și descreșterii Curții otomane*). Comentariile de natură politică, morală, filosofică completează informația istorică, rezultatul fiind foarte apreciat de publicul european cultivat al epocii. În notele care aproape dublează textul sunt transcrise documente din arhivele otomane, sunt date ale 115 biografii de sultani, șahi, hani și curteni, precum și informații despre limba, medicina, muzica, epigrafia, numismatica, folclorul și obiceiurile turcilor, tătarilor și cerchezilor. Cantemir argumenta riguros, ca un istoric al civilizațiilor, descriind pe lângă faptele politice, realitățile sociale, instituțiile, moravurile și artele. În plus, lucrarea conține informații valoroase și pentru istoria românilor. El aplică evoluției Imperiului o concepție specială de filosofie politică, și anume că statele, asemenea tuturor lucrurilor, cunosc o fază de evoluție și una de decădere, astfel încât declinul Semilunii a fost hotărât de legi naturale. În partea I a cărții, autorul creiona ascensiunea militară și politică a otomanilor între anii 1300 și 1687 și biografia a 19

sultani, iar în partea a II-a cuprinde anii 1687 - 1712. Lucrarea fusese începută în 1706-1710 la Constantinopol, a fost încheiată în 1716 în Rusia și a rămas în manuscris. Antioh Cantemir, fiul autorului, numit ambasador al Rusiei la Londra în anul 1732, a luat cu sine manuscrisul, l-a dat să fie tradus în limba engleză și l-a tipărit în anii 1734 - 1735. Opera a cunoscut apoi o largă circulație prin traducerile în franceză (1743) și germană (1745) și este important de subliniat până la opera lui Joseph von Hammer-Purgstall, *Geschichte des Osmanischem Reiches* (1827 – 1835), scrierea lui Cantemir a fost principala lucrare de referință asupra acestui subiect în istoriografia europeană. După ediția în limba engleză (pe care Biblioteca Academiei din Iași nu o deține), Antioh Cantemir, mutat ca ambasador al Rusiei la Paris, a tradus capodopera tatălui său și în limba franceză și a tipărit-o în anul 1743 sub titlul *Historie de l'Empire Othoman ou se voyent les causes de son aggrandissement et de sa decadence* [2, vol. II, p. 66-70; 26, p. 38].

Spre deosebire de ediția engleză, ediția franceză a operei lui Dimitrie Cantemir a fost una cenzurată, eliminându-se o serie de pasaje care ar putut contraveni Papii sau Regelui Franței. În plus, are o istorie interesantă. Antioh Cantemir a obținut de la regele Franței aprobarea de a tipări un număr mare de exemplare: aprox. 5000. Trebuie spus că în Franța, spre deosebire de Țările de Jos, de pildă, unde imprimeria era liberă de orice constrângeri, activitatea editorială era riguros reglementată. Tipograful francez, care de cele mai multe ori era și editor și librar, putea funcționa numai în baza unui privilegiu regal valabil o anumită perioadă de timp, o carte trebuia imprimată într-un format dinainte fixat, într-un tiraj prestabilit, pe hârtie și cu cerneală de o anumită calitate, numai după ce conținutul era aprobat de cenzură, firește, și putea fi vândută într-un anumit areal geografic, un anumit număr de ani, după care, dacă se dorea reeditarea era necesară o nouă aprobare. Mențiunea privilegiului editorial se imprima întotdeauna pe fila de titlu, iar textul propriu-zis al documentului se dădea la sfârșitul cărții, pentru a se putea verifica conformitatea produsului rezultat (ediția lui Dimitrie Cantemir deține aceste elemente de legalitate și autenticitate). Dat fiind tirajul mare al cărții și timpul scurt în care s-a cerut imprimarea, editorul principal, Louis Etienne Ganeau, neavând capacitatea tehnică necesară, s-a asociat cu câțiva tipografi parizieni. Concret, a cesionat privilegiul imprimării altor opt librari-tipografi, deci în total ar fi trebuit să fie nouă ateliere abilitate să tipărească lucrarea. Textul a fost compus o singură dată, diferite fiind doar paginile de titlu, câteva pagini și poate indicele alfabetic, și s-a tipărit în două formate tipografice (formatul tipografic este dat de numărul de îndoituri pe care îl suferă coala de hârtie tipărită): unul mai mare - *in quatro* (*4º)* - rezultând 2 volume, și unul mai mic - *in duodecimo (12º*) - rezultând 4 volume. Astăzi se cunosc opt tiraje, în următoarele formate tipografice:

1) „Chez Louis Etienne Ganeau, rue Saint Jacques, vis-a-vis a Saint Louis” (*in 4º*, 2 vol. și *in 12º*, 4 vol.);

2) „Chez Le Clerc pere et fils. Quai des Augustins a la Toison d' Or” (*in 4º*, 2 vol. și *in 12º,* 4 vol.); 3) „Chez Savoye, Libraire, rue St. Jaques, proche la Fontaine S. Severin a l'Esperance” (*in 4º*, 2 vol.); 4) „Chez Huart, Libraire et Imprimeur de Monseigneur le Dauphin, proche la Fontaine S. Severin, a la Justine” (*in 4º,* 2 vol. și *in 12º*, 4 vol.);

5) „Chez Barois, Quai des Augustins, a la Ville de Nevers” (*in 4º*, 2 vol. și *in 12º*, 4 vol.);

6) „Chez Jacques-Nicolas de Clerc, au dixieme Pilier de la Grande Salle di Palais, du cote de la Chapelle, a la Prudence” (*in 12º*, 4 vol.);

7) „Chez Nyon Pere, Place Conti a Sainte Monique” (*in 12º*, 4 vol.);

8) „Chez Nyons fils, Quai des Augustins” (*in 4º*, 2 vol). Nu sunt cunoscute tirajul și nici formatul scoase de librarul Despilly, în cazul în care acesta s-a folosit de privilegiul de a edita lucrarea lui Dimitrie Cantemir. Tirajele nu se deosebesc între ele decât prin pagina de titlu, ce conține adresa librarului-tipograf, restul textului fiind identic: tipar negru (negru și roșu doar pe filele de gardă, respectiv de titlu); textul prefețelor și al începuturilor de capitole este aranjat pe o singură coloană, restul textului fiind pe două coloane [6, vol. I-IV; 36, p. 246 - 248]. Imprimat cu caractere tipografice de două tipuri (roman și italic) și patru dimensiuni. Filele au colontitlu și signatură.

Biblioteca Academiei - Filiala Iași deține ediția în formatul mic: *in doudecimo*, 4 volume, aflate în stare de conservare foarte bună. Toate volumele sunt complete, cu filele întregi, albe și curate, cu puține urme de folosință. Legătura este una de epocă, de la sfârșitul secolului al XIX-lea, în stare foarte bună.

Privirea atentă dovedește că ele au proveniențe diferite, din două puncte de vedere. Mai întâi: primele trei volume au avut un posesor, iar al patrulea a avut alt posesor. Vol. I – III sunt legate identic: în piele de culoare cafenie pe carton, cu ornamente liniare și florale aurite; cotorul este neted și are aplicată în partea de sus o etichetă de piele roșiatică pe care s-a imprimat titlul și nr. vol., cu cifre latine. La interior, volumele au forzaț decorativ (diferit) foarte frumos. Volumul IV are însă o legătură diferită: tot cu piele cafenie pe carton, dar cotorul are cinci nervuri profilate și decorațiunile, de asemenea aurite, sunt diferite, semn că provine din alt atelier de legătorie. Acestui volum îi lipsește forzațul original, care a fost înlocuit la un moment dat cu o hârtie groasă, de culoare cafeniu deschisă, similară celei de ambalaj, pe care s-a notat cu creionul litera „S” – Fond *Special* sau *Secret*.

Volumele sunt însă diferite și din punctul de vedere al editorului: vol. I - III sunt imprimate de „Chez Le Clerc pere et fils. Quai des Augustins a la Toison d’ Or”, iar vol. IV provine de la „Chez Nyons fils, Quai des Augustins”. Cu toate acestea, volumele I și IV au fost lucrate în același atelier tipografic: „Imprimerie Ballard fils”, precizare care pentru vol. II și III nu se face.

Cercetarea atentă mai arată și că vol. I - III, deși au același editor, nu sunt identice: marca editorială de pe fila de titlu este diferită. Marca editorială este prezentă întotdeauna pe o tipăritură oficială și este destinată să identifice produsele unei imprimerii. Veritabil act de identitate al cărții, în țările din Apusul Europei putea fi simplă, constând din simbolul universal al breslei tipografilor – o acvilă sau (de cele mai multe ori) personalizată, în sensul că tipograful și-o fixa o dată cu primirea privilegiului de a profesa [10, p. 24]. Or, filele de titlu ale volumelor I – III arată că deși editorul este același, marca

diferă, ceea ce înseamnă că Le Clerc pere et fils au mai avut, probabil, un asociat, pe care deocamdată nu-l cunoaștem.

Ediția s-a imprimat pe hârtie de lux, așa cum era și firesc pentru un comanditar de statura unui ambasador (Antioh Cantemir): albă, fină, cu frumoase filigrane, ce ar merita un studiu amănunțit. De asemenea, volumele au și frumoase forzațuri decorative, fapt ce le sporește aspectul estetic.

Volumele I - III ale *Historie de l'Empire Othoman* (Paris, 1743) au și o însemnată valoare memorială: *ex libris*-ul stampilă de pe fila de titlu dovedește că provin din „Biblioteca lui Ioan Pallady”. Ioan (sau Iancu) Pallady a fost tatăl binecunoscutului pictor Theodor Palady. Născut la 11 aprilie 1871 la Iași (decedat la 16 august 1956, în București) Theodor Pallady este un pictor reprezentantiv al avangardei artistice românești și europene și putem presupune că volumele tatălui său au ajuns ulterior în posesia lui. Iancu Paladi a fost și el un om de seamă, cult și educat, a cărui stirpe avea vechi rădăcini în istoria Moldovei. Dimitrie Cantemir îi pomenește în *Descriptio Moldavia* pe boierii „Pălădești”, menționând, ca și la Cantacuzinii din care se trăgea mama lui Theodor Pallady, originea lor grecească [5, p. 125 - 126]. Iancu Palade s-a numărat printre cei dintâi fii de boieri din Moldova trimiși la studii peste hotare în Franța, mai exact la Nancy (în 1826). Întors în țară, și-a constituit o celebră bibliotecă, bogată nu doar în cărți românești ci și în autori francezi, greci, polonezi, ruși, care putea fi comparată cu biblioteca lui Iordache Rosetti-Roznovanu de la Stânca și cu cea a familiei Canta [17, p. 19 – 20; 28, p. 1061; 29, p. 458 - 459; 40, p. 3].

Volumul IV din *Historie de l'Empire Othoman* (Paris, 1743) păstrat la Biblioteca Academiei Române – Filiala Iași provine din tirajul scos de „Chez Nyons fils, Quai des Augustins” și poartă mențiunea că s-a aflat la un moment dat și el la *Fondul Secret*, așa cum s-a notat mai sus. Rezultă, deci, că a aparținut unei personalități considerate indezirabile pentru regimul comunist, a cărei bibliotecă a fost confiscată după cel de-al doilea război mondial. O cercetare mai atentă ar putea conduce și la descifrarea *ex libris*-ului stampilă cu cerneală care este aplicat pe fila de titlu, chiar pe marca editorială, spre a putea afla cui i-a aparținut, valoarea memorială stabilită sporindu-i valoarea.

În urma cercetărilor întreprinse în cataloagele tipărite și *on line* ale bibliotecilor din România pentru a stabili frecvența acestei ediții, s-a dovedit că ea este una foarte rară: Biblioteca Națională a României din București deține tirajul *in 12º* (vol. I – IV), după cum urmează: din tirajul lui Huart: 2 exemplare din vol. I, și câte unul din vol. III, III, IV; din tirajul lui Barois există numai câte un exemplar din vol. I, II și IV; din tirajul lui Jacques-Nicolas Le Clerc are doar un vol. II; din tirajul lui Ganeau are câte un exemplar din vol. II și III; din tirajul lui Le Clerc et Fils are doar un vol. III, iar din tirajul lui Nyon pere există un set complet din vol. I – IV. Biblioteca Academiei Române din București nu deține decât exemplare din tirajele editorilor Savoye și Louis-Etienne Ganeau (*in 4º*), Biblioteca Centrală Universitară din București are vol. I-IV (*in 12º*), editate de Nyon fils; la Biblioteca Județeană Mehedinți se păstrează vol. I și II (*in 12º*) editate de Etienne Ganeau și III-IV (*in 12º*), editate de Nyon Fils. Un exemplar din vol. I – II editate de Le

Clerc et fils mai este și Muzeul Brukenthal din Sibiu. Din tirajul scos de Barois fils (*in 4º*) am mai depistat trei exemplare la Biblioteca Centrală Universitară din Iași, la Biblioteca Județeană Neamț și la Filiala Bibliotecii Academiei Române din Cluj-Napoca. În fine, la Biblioteca Jud. Galați se păstrează câte un vol. I, II și III fără a se menționa din care tiraj [10, p. 84 - 87]. Ne aflăm, deci, în fața unor cărți de maximă raritate în România.

Criteriile de bibliofilie prin care aceste volume devin valoroase sunt: ediție primă (în limba franceză); ediție oficială și aprobată de cenzură; particularități de tiraj; exemplar epurat; importantă valoare memorială; legătură originală; carte din categoria *Daco-Romanica*; raritate maximă. În anul 2008, ediția a fost clasată în patrimoniul cultural național mobil, categoria *Fond*.

Următoarea ediție a *Istoriei Imperiului Otoman* pe care Biblioteca Academiei Române din Iași o deține este cea în limba germană: *Geschichte des Osmanischen Reichs*, imprimată la Hamburg în anul 1745 [2, vol. II, p. 84; 26, p. 38; 3, p. 35]. Editor a fost Johann Christian Herold, care a trăit între anii (1703?-1761) și a activat la Hamburg între 1737 și 1761. În comparație cu ediția franceză, valoarea bibliofilă a celei germane este sporită de ilustrațiile care însoțesc textul, în special portretele de sultani și imagini din viața cotidiană a imperiului. Tehnica de realizare este heliogravura (gravura în metal), desenele fiind realizate de C. A. Wagner din Hamburg, iar săparea lor în metal au făcut-o doi gravori: Martin Tyroff și Georg Daniel Heuman. Tyroff s-a născut în anul 1704 la Augsburg și a fost unul dintre cei mai iluștri gravori germani ai vremii. Era specializat în realizarea de portrete, vederi, arbori genealogici, alegorii, subiecte religioase, antichități și, din punctul de vedere aici, ilustrație de carte. Heuman a fost de asemenea un artist reputat al vremii sale: născut în 1691 la Nuremberg - mort la 27 iunie 1759, a fost gravorul Curții Regale a Angliei și gravor la Academia din Gottingen, specializat în imagini de arhitectură și portrete de personalități [1, Tom 1, p. 19 și Tom 13, p. 876]. Volumul conține 18 gravuri în plină pagină ale unor portrete de sultani, precum și numeroase inițiale istoriate de diferite dimensiuni, foarte frumoase și inițiale ornate; tipar negru și roșu. Legătura este una de epocă, cu coperți din piele cafeniu deschis pe carton, decorate identic, cu chenare ornamentale imprimate la rece. Cotorul are cinci nervuri profilate și vignete florale aurite. Titlul a fost imprimat pe cotor cu litere latine aurite, astăzi aproape șterse. Coperta I este parțial deteriorată și desprinsă din legătură. Forzaț din hârtie marmorată în nuanțe de bordo și roz (motivul *non-pareille*). Legătura necesită restaurare, dar corpul cărții este bine conservat, filele având doar ușoare urme de îmbrunire.

Interesant este faptul că și acest volum poartă semnul că a fost epurat (inițiala „S" de mari dimensiuni, scrisă cu creionul pe interiorul copertei I). Cercetări mai amănunțite în arhivele Bibliotecii Academiei din București ar putea lămuri cui a aparținut, fapt ce i-ar spori valoarea memorială. Criteriile de bibliofilie pe care le îndeplinește sunt: vechimea; ediție originală și oficială; gravuri semnate; raritate; legătură de epocă, motiv pentru care, în urma expertizei efectuate de noi în anul 2021, exemplarul a fost clasat în patrimoniul cultural național mobil, categoria *Fond*.

Următoarea operă importantă a lui Dimitrie Cantemir pe care Biblioteca Academiei Române o deține este *Scrisoarea Moldovei*, imprimată în anul 1825 la mănăstirea Neamț. Este cunoscut faptul că în anul 1714 Dimitrie Cantemir a fost ales membru al Academiei de Științe din Berlin, în semn de apreciere a operei sale de istoric și orientalist și a erudiției remarcabile. La cererea acestei instituții, principele român a alcătuit *Descriptio Moldaviae* (1716) și *Historia moldo-vlachica* (1717), lucrări prin care își recomanda țara atenției generale a Europei [8, p. VIII]. *Descriptio Moldaviae* este compusă din trei părți și prezintă datele importante ale geografiei Moldovei, originea latină a poporului și a limbii, mitologia, evoluția istorică, economia, structura socială, religia, sistemul juridic, instituțiile și raporturile cu Imperiul Otoman. Rămasă în manuscris, a fost tradusă și tipărită mai întâi în limba germană. *Scrisoarea Moldovei* tipărită în anul 1825 la Mănăstirea Neamț este prima ediție tipărită în limba română, o ediție oficială imprimată cu aprobarea celor două autorități care coordonau activitatea tipografică în Țara Moldovei: Domnia prin domnul Ioan Sandu Sturza și Biserica Ortodoxă - prin Mitropolitul Veniamin Costachi. Traducerea a fost făcută de Ioan Nemișescu, un funcționar la visterie în Iași și reproduce textul german tipărit în 1771, ediție din care un exemplar a fost adus la București și dăruit mitropolitului Grigore al IV-lea Dascălul al Țării Românești. Acesta i l-a dat mitropolitului Moldovei Veniamin Costachi spre a-l traduce și edita. Față de ediția germană, cea românească din anul 1825 are în plus numeroase note de subsol importante despre Moldova. Înaintea textului propriu-zis al lui Dimitrie Cantemir, care începe la p. 31, se află: o lămurire a tipografului Gherontie ieromonahul; Cuprinsul; Viața lui Dimitrie Cantemir (tradusă din *Geschichte des Osmanischen Reichs* (*Istoria Imperiului Otoman*, ediția în limba germană a lucrării lui Dimitrie Cantemir tipărită la Hamburg în 1745, luată la rândul său din ediția tipărită la Londra în anul 1734); *Înștiințarea lui Bișing dascălul scripturilor* - adică Busching, cel care a revizuit traducerea din limba engleză în germană și a publicat-o în anii 1769 - 1770 în *Magazin fur die neue Histrie und Geografie*, III și IV, și în ediție separată în 1771; un *Cuvânt înainte al lui G. F. Miler*, datat „Petru burg, anul 1764“ și un alt *Cuvânt înainte* ce face referire la același Miler (adică G. F. Muller - consilier al învățământului la Sanct-Petersburg pe vremea când Antioh fiul lui Dimitrie Cantemir își urma studiile, unul dintre deținătorii manuscriselor rămase de la Dimitrie Cantemir) [2, vol. III, p. 454-458; 3, p. 93; 12, p. 84 – 87; 36, p. 428-429].

Opera fiind binecunoscută din punctul de vedere al conținutului, ne limităm la considerații ce țin de realizarea ei tehnică. Cel sub auspiciile s-a editat cartea, mitropolitul Țării Moldovei Veniamin Costachi, a fost un ierarh erudit, traducător, îndrumător al şcolilor din țară. A fost călugărit la Huși sub numele Veniamin de un alt mare mitropolit: Iacob Stamati (1783-1784); mare eclesiarh al catedralei mitropolitane din Iași (1788); arhimandrit şi egumen la mănăstirea Sf. Spiridon din Iaşi (1789); episcop la Huşi din 1792 şi până în 1796 când a trecut în scaunul episcopal de la Roman, apoi Mitropolit al Moldovei (ales 18 mart. 1803). Din cauza împrejurărior politice (ocupația rusească a Țărilor Române) s-a retras din scaun între 20 februarie 1808 şi octombrie 1812 şi iarăși între septembrie 1821 şi ianuarie / februarie 1823. Retras definitiv la 18 ianuarie

1842, s-a stabilit pentru restul vieţii la mănăstirea Slatina. A fost unul din marii cărturari ai timpului, îndrumând întreaga activitate editorială şi şcolară din Ţara Moldovei prin tipografia mitropolitană din Iaşi şi în cea înfiinţată de dânsul la mănăstirea Neamţ în anul 1807. În timpul păstoriei sale s-au tipărit aproximativ 130 de cărţi, multe din ele fiind traduse de el însuşi din literatura greacă patristică şi post patristică; alte câteva au fost editate postum ori au rămas în manuscris. S-a implicat foarte mult în organizarea învăţământuIui românesc de toate gradele în Moldova, unde a înfiinţat chiar câteva școli devenite de mare prestigiu: Seminarul de la Socola (în anul 1803, numit mai târziu *Seminarul Veniamin*); două școli pentru călugăriţe şi fete în mănăstirea Agapia (tot în anul 1803); școala de cantori bisericeşti din Iaşi (1805); școala „începătoare" de la mănăstirea Sf.Trei lerarhi din Iași (1824). La Iaşi a contribuit și la înființarea Școlii normale cu 2 ani și Gimnaziului (Gimnazia „vasiliană") cu 4 ani de studii (1828, ambele în mănăstirea Sf. Trei lerarhi), a Academiei numită *Mihăileană* (în 1834), cu o facultate de filosofie, o facultate de științe juridice şi cursuri „extraordinare" de inginerie, agronomie, arte frumoase și filologie, dotată cu laboratoare, muzeu de ştiinţe naturale, bibliotecă, în care predau profesori recrutaţi dintre foştii bursieri ai mitropolitului ori dintre transilvănenii și bănăţenii sosiți la Iași. Din anul 1832 s-a preocupat de deschiderea şcolilor ţinutale în marile oraşe Moldovei, a primei şcoli publice pentru fetele orăşenilor din Iaşi (în 1834), a primei școli de arte și meșteșuguri (1841) și a unei serii de şcoli săteşti. De asemenea, a trimis numeroşi tineri la studii peste hotare, cei mai străluciți dovedindu-se a fi Gheorghe Asachi (la Viena și Roma), Gheorghe Săulescu (în insula Chios și la Cernăuţi) și Filaret Scriban (la Kiev) [42, p. 492-509; 44, p. 49-60].

Imprimarea *Scrisorii Moldovei* a fost coordonată de ieromonahul Gherontie, personaj în legătură cu care în literatura de specialitate există o confuzie perpetuată de mai bine de un secol. În istoria culturii românești vechi este cunoscut un monah Gherontie, considerat un cărturar complex și erudit: traducător, dascăl, copist și tipograf, despre care se spune că a fost ucenicul starețului Paisie Velicicovschi și a activat dinainte de 1790 până după 1835, la mănăstirea Neamț, București, Iași, Buzău, singur sau împreună cu viitorul mitropolit al Țării Românești, Grigorie al IV-lea, căruia Gherontie i-a fost mentor. Analiza atentă a literaturii de specialitate dovedește că datele biografice și opera ce i se atribuie monahului Gherontie diferă de la autor la autor și că de fapt nu este vorba de o singură persoană ci de măcar două cu nume identic dar cu ocupații diferite și că i se atribuie uneia tot ceea ce se știe, rezultatul fiind o biografie eronată.

Cel care a dat startul confuziei a fost Constantin Erbiceanu care, în *Istoria Mitropoliei Moldovei* apărută în anul 1888 a publicat cîteva documente cărora le-a dat o interpretare eronată cauzată desigur de stadiul insuficient al cunoașterii istorice de la acea dată. Tot Erbiceanu este și cel care îi atribuie greșit lui Gherontie colaborarea la traducerea *Scrisorii Moldovei* apărută la mănăstirea Neamț în 1825 [20, p. LXVI -LXVIII, XCIV, 174 – 176, 228].

Subiectul ar necesita un studiu de sine stătător, însă din raţiuni editoriale dăm aici doar amănuntele esențiale pentru înțelegerea chestiunii. Ieromonahul Gherontie, tipo-

graful *Scrisorii Moldovei* în 1825 este diferit de ucenicul omonim al starețului Paisie. Acesta din urmă s-a aflat în Țara Românească înainte de anul 1800, unde a tradus cărți din limba greacă ce au fost tipărite la București, a tradus și prefațat cărți imprimate în tipografia Mitropoliei din Iași după anul 1800, dar a murit în toamna anului 1813, pe când se întorcea dintr-o călătorie la Muntele Athos. Ieromonahul Gherontie care a coordonat imprimarea *Scrisorii Moldovei* este supranumit în sursele epocii: *cel Mic* și a fost copist de manuscrise (doar le „prescria”, adică le multiplica) și tipograf (zețar). Ucenicul starețului Paisie era numit Gherontie *dascălul,* pentru știința sa de carte superioară, a fost un traducător erudit din limba greacă și prefațator de cărți tipărite sau rămase în manuscris, însă nu a lucrat cu tiparnița. Cei doi monahi Gherontie au fost contemporani până în anul 1813, dar au lucrat împreună doar la o singură carte (*Descoperire a pravoslavnicei credinţe,* imprimată la Mitropolia dn Iaşi în anul 1806). Confirmarea faptului că au existat doi monahi cu numele de Gherontie ne-o oferă un catalog de cărți manuscrise de la mănăstirea Neamț, realizat cu aproximație între anii 1800 și 1825, publicat de Dimitrie Fecioru în anul 1941 [25, p. 417], în care figurează un Gherontie *dascălul* și un Gherontie *cel mic.*

Dovada faptului că Gherontie *cel mic* este tipograful a cărui activitate a fost translată asupra lui Gherontie *dascălul* ne-o oferă atât documentele arhivă cât și manuscrisele epocii. De pildă, într-o scrisoare din 22 noiembrie 1822, Gherontie ieromonah tipograful i se plânge mitropolitului Veniamin Costachi că starețul mănăstirii Neamț nu voia să-i trimită cărțile cerute, între acestea numărându-se și „cele de mine prescrise de obște *Avva Varsanufie* și *Sfîntul Simeon Noul Bogoslov*” [20, doc. CXCII din 22 noiembrie 1821 și p. 174 - 176.]. De asemenea, *Ms. nr. 2678* de la Biblioteca Academiei Române din București, *Slujba Pocrovului,* are o însemnare din 1 octombrie 1813: „această cărticică ce are întru sine *Slujba Pocrovului* s-au scris de cuviosiia sa ieromonahul Gherontie, tipograf din sfânta M(ănăstire) Neamțul și înșiși au afierosit-o sfintei Mănăstiri Slatena, ca să fie pentru trebuința bisericii, în vremea rânduită, nedizlipindu-o nimine de la acest sfânt lăcaș” [39, p. 352 - 353]. În octombrie 1813, Gherontie *dascălul* era fie pe drumul Muntelui Athos fie deja ucis de tâlhari în Bulgaria, deci nu putea să se afle la Mănăstirea Slatina pentru a dona cartea, autorul însemnării de danie fiind de fapt Gherontie *cel mic* - care o și copiase.

Prefața *Scrisorii Moldovei* (m-rea Neamț, 1825) scrisă de ieromonahul Gherontie oferă argumente în plus aserțiunii că au existat doi monahi cărturari cu nume identic. După ce prezintă istoricul cărții lui Dimitrie Cantemir tipărite în Europa, Gherontie prefațatorul scrie: „această carte <...>, la anul 1806 au iconomisit Preaosfinția sa de s-au tălmăcit din cea nemțască, căci izvodul cel moldovenesc nu s-au aflat și atuncea o ar fi și tipărit, dacă știutele întâmplări ale vremilor nu l-ar fi zăticnit. Deci, după atâtea schimbări, o și uitasă Preaosfinția sa. Iară ea era păzindu-să de un înnalt și cinstit ipochimen carele când au socotit vreme cuviincioasă, au împublicarisit-o. Și așa, Preacinstitul ipochimen (carele iaste Preaosfințitul <...> Mitropolitul Ungrovlahiei, kyrio kyr Grigorie), au îndemnat spre tipărirea ei. Preaosfințitul nostru Arhipăstoriu cu dragoste au

blagoslovit și prea cuviosul nostru stareț au binevoit și noi cu bucurie am primit și doriți sântem pururea a ne nevoi la niște ascultări și porunci ca acestea, spre tipărirea, zic, folositoarelor cărți. Al pravoslaviei voastre tuturor prea plecat <...> Gherontie ieromonahul" [9, p. 2 – 3 nenumerotate de la început]. Nu poate fi vorba de o traducere efectuată de Gherontie *dascălul*, în virtutea căreia, în semn de omagiu, să-i fie atribuită și imprimarea, deoarece se știe astăzi că traducerea a făcut-o Ioan Nemișescu. Încă din anul 1927, Constantin Tomescu sesizase corect faptul că Constantin Erbiceanu îi atribuie greșit lui Gherontie colaborarea la traducerea operei *Descrierea Moldovei* de Dimitrie Cantemir, apărută la mănăstirea Neamț în 1825, căci această traducere s-a făcut din limba germană, pe care Gherontie *dascălul* nu o cunoștea. Cu acest prilej, Constantin Tomescu nota explicit și faptul că „așa ne lămurește un alt Gherontie, desigur tipograful". [42, p. 99, text și notă].

Mergând mai departe cu analiza, *Scrisoarea Moldovei* din 1825 este o carte cu aspect grafic elegant, împodobită cu numeroase ilustrații și ornamente tipografice: fila de titlu este încadrată într-un chenar floral de mare frumusețe, specific, de altfel, tipografiei nemțene, care l-a mai folosit și în alte cărți, paginile au începuturi de capitol fitomorfe (cu mascheron, vas cu flori etc.) și inițiale ornate și istoriate de mai multe tipuri și dimensiuni.

O precizare se impune și cu privire la ilustratorii cărții: numeroase decorațiuni sunt realizate după stampe gravate de Mihail Strelbițchi (vezi stema Moldovei semnată „Protoierei Mihail"). Acesta n-a lucrat însă efectiv la imprimarea cărții, fiind mort încă din 1808. Spre sfârșitul vieții (el apare în istoria tiparului din Țara Moldovei încă din 1756), în anul 1800, și-a donat instalația tipografică mănăstirii Neamț, dar atelierul s-a înființat mai târziu, prima carte ieșind de sub tipar în 1807 [11, p. 305-307]. Mai mult chiar, obiectele provenite din donația lui Strelbițchi (un teasc de lemn, numeroase stampe din lemn, litere și matrițe etc.) au fost folosite la mănăstirea Neamț până târziu, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, din cauză că instalația tipografică modernă a acesteia (achiziționată în 1860 de la Viena) a fost confiscată în urma *Legii secularizării averilor mănăstirești* din 1863 și trimisă Comisiei Centrale de la Focșani ca să tipărească *Monitorul Oficial*, recent înființat. În consecință, mănăstirea a fost nevoită să refolosească vechile unelte ale lui Mihail Strelbițchi, ultima carte ilustrată cu gravurile acestuia fiind *Ceaslovul* din 1870.

La începutul *Scrisorii Moldovei* (m-rea Neamț, 1825), pe filele nenum. 2 și 3 verso sunt imprimate două steme cu deviza latinească „Non solum armis" (*Nu doar cu armele...* putem învinge!), a căror semnificație unii cercetători nu au putut-o deslușI [31, (VIII)]. Este vorba de stema familiei conților ruși Rumeanțev (care a mai fost folosită și în alte cărți tipărite în Țara Moldovei în primele decenii ale secolului al XIX - *Sinopsă mare a slujbei* tipărită la Iași de Emanuel Vernardos în tipografia grecească în anul 1813 și ilustrată de Policarp Strelbițchi, fiul lui Mihail Strelbițchi, de exemplu). Prezența ei pe cărțile la a căror apariție au contribuit Mihail și Policarp Strelbițchi se poate explica prin faptul că generalul Piotr Alexeevici Rumianțev, comandantul armatei ruse prezen-

te în Țările Române în timpul războiului austro-ruso-turc din anii 1787 – 1792, a fost protectorul lui Mihail Strelbițchi. Tipograful moldovean a fost traducătorul acestuia în Moldova, i-a mijlocit relația cu mitropolitul Leon Gheuca și i-a tipărit câteva foi volante. În cazul *Scrisorii Moldovei* (m-rea Neamț, 1825), credem însă că cele două steme au doar rolul de vignete decorative, fără nici o altă semnificație politică sau de altă natură.

În fine, la p. 23 a cărții, de o parte și de alta a unei vignete finale este imprimat numele „Ni co la”, despre care s-a presupus că ar fi al traducătorului Iancu *Nicola* [31, (X)]. Noi opinăm însă că numele poate fi al unui gravor contemporan care a lucrat la imprimarea operei cantemiriene, știut fiind faptul că în tipografia mănăstirii Neamț este cunoscut un gravor Nicolae, specializat tocmai în decorațiuni minore: frontispicii cu medalion și vignete [35, p. 18].

Criteriile de bibliofilie pe care le îndeplinește sunt: vechimea; prima ediție în limba română; ediție originală și oficială; gravuri semnate de un artist de talie europeană (Mihail Strebițchi); legătură de epocă; tipograf cu o biografie elucidată de noi, motiv pentru care, în urma expertizei efectuate în anul 2021, exemplarul a fost clasat în patrimoniul cultural național mobil, categoria *Fond*.

Scrisoarea Moldovei a fost reeditată la Iași în 1851, în Tipografia Franțezo-Română, de către Constantin Negruzzi, sub titlul pe care i-l dăduse însuși Dimitrie Cantemir și sub care a rămas definitiv în cultura română: *Descrierea Moldovei*. Biblioteca Academiei Române din Iași deține un exemplar și din această ediție. Volumul are o valoare memorială excepțională: pe fila de titlu se află un *ex libris* monogramă de tip heraldic compus din inițialele „M. C. C.” și dedesupt cuvântul „Ruginoasa”. M. C. C. a fost principesa Maria Moruzi-Cuza, nora domnitorului Alexandru Ioan Cuza. Se știe că Alexandru Ioan Cuza Cuza a avut doi fii din afara căsătoriei, cu Maria Obrenovici, numiți Alexandru și Dimitrie. Fiica principelui Alecu Moruzi s-a căsătorit în anul 1889 cu Alexandru, dar după numai șase luni de la căsătorie a rămas văduvă și averea soțului, inclusiv palatul de la Ruginoasa, i-a rămas ei. În anul 1897, pe când viitorul om politic liberal, prim ministru al României în mai multe rânduri, Ion I. C. (Ionel) Brătianu, lucra ca inginer la construcția căii ferate Bacău-Piatra Neamț, a fost invitat să locuiască în fostul palat al lui Al. I. Cuza din Ruginoasa, proprietatea Mariei Moruzi-Cuza. În urma idilei pe care cei doi au avut-o, la 28 ianuarie 1898, s-a născut un fiu, Gheorghe Brătianu, viitor ilustru istoric la Universitatea din Iași și apoi la cea din București. Gheorghe Brătianu și-a petrecut copilăria la Ruginoasa și la Iași, unde în anul 1916 a absolvit Liceul Național. La intrarea României în Primul Război Mondial în august 1916, s-a înrolat voluntar în armată și a fost rănit pe front. Lăsat la vatră, între anii 1917 și 1920 a absolvit Facultatea de Drept din Iași. În 1921 s-a înscris la Universitatea Sorbona din Paris, unde în anul 1929 și-a obținut doctoratul. Din anul 1924 a devenit profesor de Istorie Universală la Universitatea din Iași, iar în 1940, după asasinarea lui Nicolae Iorga de către legionari, a preluat catedra acestuia la Universitatea din București. În 1942 a fost ales membru al Academiei Române. Mare specialist în istoria evului mediu, a fost autorul a numeroase lucrări rămase de referință până astăzi. Amintim aici doar *O enigmă și un miracol: popo-*

rul român (București, 1940) și *La Bessarabie: droits nationaux et historiques* (București, 1943). După instaurarea regimului comunist în România, în 1946 a fost înlăturat de la catedră iar în 1950 a fost arestat și trimis în sinistra închisoare de la Sighet, unde la 27 aprilie 1953 a murit [41, p. 38 - 42]. Putem presupune cu toată îndreptățirea că din biblioteca mamei sale, volumul a ajuns și în biblioteca lui Gheorghe Brătianu. Dată fiind valoarea memorială de excepție, ar merita să fie supus expertizei în vederea clasării în patrimoniul cultural național mobil din România.

Ultima carte a lui Dimitrie Cantemir prezentată aici este *Hronicul romano-moldo-vlahilor*, tomul I – II, editat la Iași între anii 1835 – 1836 de profesorul Gheorghe Săulescu. Spre sfârșitul vieții, principele istoriograf a ajuns la concluzia că trebuie să își traducă lucrările și în limba română, spre a le cunoaște și compatrioții săi. *Hronicul romano-moldo-vlahilor* este o traducere amplificată și revizuită a *Historiei moldo-vlachica* pe care o scrisese în limba latină, în anul 1717 la cererea Academiei din Berlin [8, p. VIII]. Importanța operei rezidă în cuprinderea și înălțimea ideilor pe care le-a propagat. Lucrare de întinsă erudiție, *Hronicul* i-a uimit pe savanții vremii prin varietatea și bogăția izvoarelor, metoda de lucru, atitudinea critică a autorului în selectarea informațiilor și a argumentelor, spiritul combativ și obiectivitatea lui. Scrierea începe cu originile poporului român și ajunge până la epoca pe care însuși Cantemir o trăia. Autorul a folosit izvoare antice, grecești și romane, orientale, în slavonă, rusă, polonă; citează cronograful sârbesc, o cronică bulgărească și corpul de cronici românești [8, p. X - XI]. Succint, amintim că eruditul istoriograf considera Dacia leagănul etnogenezei românilor, iar unitatea politică a neamului romano-moldo-vlahilor în spațiul carpato-dunărean este confirmată până și de numele și de limba acestuia. În privința originii, Dimitrie Cantemir susține că românii se trag numai din romani, furnizând una din ideile de bază ale Școlii Ardelene, ai cărei exponenți vor aduce în plus argumente istorice, filologice și demografice privind originea latină a limbii și poporului român, continuitatea și unitatea etnică. Puritatea latină a românilor, continuitatea românilor în Dacia, mândria națională pentru descendența lor, precum și rezistența acestui popor își găseau în *Hronicul romano-moldo-vlahilor* o solidă argumentare științifică pentru acea vreme, astfel încât a constituit un veritabil sprijin savant pentru opera de înaltă politică națională a transilvănenilor [8, p. XVI]. La fel cu restul scrierilor lui Dimitrie Cantemir, și *Hronicul* a rămas în manuscris, în Rusia. Pe la 1730, episcopul de Făgăraș, Ioan Clain, dăruia bisericii Sf. Treime din Blaj o copie manuscrisă după original pe care o cumpărase la Viena de la un negustor ce fusese la Sankt-Petersburg. Ulterior, între septembrie 1756 și martie 1757, Constantin Dimitrievici, un dascăl al școlii românești din Blaj, a făcut o nouă copie după cea adusă de la Viena. Aceste două cópii au fost cunoscute de Petru Maior și ceilalți corifei ai Școlii Ardelene [8, p. XXIV].

Meritul apariției operei cantemiriene în prima ediție tipărită în limba română îi aparține lui Gheorghe Săulescu (4 martie 1798, Roșiești, j. Vaslui - 6 septembrie 1864, Corni-Albești, j. Vaslui), descendentul unei vechi familii de preoți din ținutul Fălciului, istoric, filolog, poet și publicist, profesor la Academia Domnească din Iași, căruia

cultura română îi datorează foarte mult, deși pe nedrept astăzi este aproape uitat. După învățătura în satul natal, la Huși și la Școala Domnească din Iași, în anul 1819 Gheorghe Săulescu a fost trimis de Mitropolitul Veniamin Costachi la studii la Academia din insula Chios, iar între 1821 și 1826, la Cernăuți. A făcut studii de limba greacă, germană, latină, franceză și italiană și de filosofie, dobândind o temeinică cultură umanistă, filologică, istorică și filosofică. În anul 1828, cînd s-au deschis Școala Normală și Gimnaziul Vasilian la mănăstirea Trei Ierarhi din Iași, Săulescu a fost numit profesor de limba română, istorie universală și logică, fiind totodată și conducătorul celor două școli și al internatului de elevi stipendiști. Din 1835, a devenit profesor la Academia Mihăileană și directorul Tipografiei Mitropoliei Moldovei. Ca profesor a alcătuit o serie de manuale de retorică și poetică, de psihologie și metodică – unele rămase netipărite, iar altele astăzi considerate pierdute. Opera lui se întinde în mai multe domenii: filologie, istorie, arheologie, literatură. Din 1829, când Gheorghe Asachi a început publicarea „Albinei Românești”, Gheorghe Săulescu împreună cu Vasile Fabian-Bob au devenit redactori, ținându-i chiar locul lui Asachi la conducerea revistei în anii 1829-1830, cât timp lucra în comisia de redactare a Regulamentului Organic și a fost plecat la Moscova spre a negocia finisarea și aplicarea acestuia în Țările Române. Gheorghe Săulescu a desfășurat o bogată activitate publicistică în periodicele vremii: „Albina Românească”, „Icoana lumei”, „Spicuitorul moldo-român”, „Almahah pentru învățătură și petrecere”, „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, „Gazeta Transilvaniei”, unde a tipărit fabule, istorie, psihologie, etică, informații statistice, traduceri etc. [19, p. 13 – 109].

Activitatea lui în domeniul publicisticii istorice începe tocmai cu copierea și editarea *Hronicul vechimii Romano-Moldo-Vlahilor*. Din *Scrisoarea Moldovei* tipărită la mănăstirea Neamț în 1825 și din *Istoria sau viața și faptele domnului Moldovei, prințipul Constantin Cantemir*, a lui Antioh Cantemir, publicată de profesorul Ber din Sankt-Petersburg în limbile latină și rusă în anul 1783, Gheorghe Săulescu a aflat despre existența manuscrisului *Hronicului* în limba română și despre faptul că se păstra în „Arhivele Colegiei interesurilor străine din Moscova”. Informându-l pe mitropolitul Veniamin Costachi, capul Bisericii Ortodoxe din Moldova a intervenit în februarie 1833 la generalul Pavel Kiseleff (Țările Române se aflau atunci sub ocupație rusească) pentru a se obține o copie. Acesta a dat dispoziție consulului rus în Moldova, care a adus la Iași nu o copie, ci chiar originalul (de 578 foi). Profesorul Gheorghe Săulescu a fost însărcinat de mitropolitul Veniamin Costachi cu copierea „întocmai după stilul autoriului, atât în privința sintacsului, ce este destul de figurat, cât și a cuvintelor, ce poartă în sine nu puține anticvități ale românismului” [7, vol. I, p. XVII]. Deși mitropolitul Veniamin Costachi ceruse să se tipărească „fără cât de puțină schimbare” [7, vol. I, p. XV], ediția Săulescu are multe schimbări și intervenții ale editorului nu numai în privința formei, ci și în conținut. O ediție completă a cărții lui Dimitrie Cantemir a alcătuit în anul 1901 Grigore Tocilescu sub auspiciile Academiei Române. Acesta a fost trimis la Moscova să colaționeze ediția din 1835 – 1836 a *Hronicului* cu manuscrisul autograf și de a-l compara cu versiunea latină a aceleiași opere [8, p. XXVI - XXVII].

Publicarea acestei opere este considerată un moment ce a contribuit la fundarea literaturii române și a învățării istoriei. Prin această lucrare, Cantemir demonstra originea nobilă, latină, a românilor, concepție consolidată de istoricii Școlii Ardelene tocmai datorită înrâuririi lui Dimitrie Cantemir, și al cărui adept era și Gheorghe Săulescu. Ideea purității latine a poporului român a fost susținută de și în *Prefața* volumului II al *Hronicului*, în care, atingând problema limbii, condamnă împrumuturile de cuvinte din limbi străine, precum și folosirea grafiei chirilice în tipăriturile românești din timpul domnului Vasile Lupu, care erau pline de slavonisme [7, vol. II, p. VIII - X).

Pornind de aici, Săulescu se plasează, alături de Asachi, printre inițiatorii studiilor de istorie națională în înțelesul modern al cuvântului. Din *Înștiințarea* către public pe care a scris-o cu ocazia tipăririi cărții respiră patriotismul fierbinte de care era însuflețit profesorul ieșean.

Cartea s-a imprimat în tipografia Mitropoliei din Iași sub coordonarea lui Ioann Hart, tipograf și legător de cărți. Este o lucrare de complexitate tipografică: tipărit cu caractere de patru dimensiuni și trei tipuri: chirilice, latine și grecești, cu indicații marginale de lectură și note de subsol. Lista prenumeranților de la sfârșitul volumului II cuprinde 163 de exemplare abonate în Moldova, trei în Bucovina, 23 în Țara Românească și două comandate din Brașov. Cele două volume ale Bibliotecii Academiei din Iași sunt legate în piele cafenie pe carton, cu pegamoid de culoare neagră și decorațiuni aurite la cotor, dar o parte a tirajului a rămas nepusă în vânzare și chiar nelegată. Se cunosc câteva exemplare rămase în forma originală a colilor tipografice din anii 1835 și 1836, care au fost doar pliate dar nu au mai fost cusute, tăiate și legate în volum [16, p. 232]; unul l-am depistat și noi în vara 2023, la Biblioteca Județeană Neamț.

Criteriile de bibliofilie pe care această operă cantemiriană le îndeplinește sunt: prima ediție în limba română; ediție originală și oficială; lucrare fundamentală pentru istoriografia română; prenumeranți; particularități de tiraj (exemplare rămase nelegate – aspect important pentru studierea istoriei tiparului), motiv pentru care ar merita să fie expertizat și propus spre clasare în patrimoniul cultural național mobil.

Concluziile credem că se impun de la sine: opera lui Dimitrie Cantemir mai îngăduie încă cercetări spre a-i fi luminate toate laturile; importanța investigării sistematice și catalogarea științifică a colecțiilor de carte veche din biblioteci, prin care se descoperă publicații valoroase, ce pot contribui la completarea multor aspecte ale istoriei noastre, dar și importanța expertizării și clasării lor în patrimoniul cultural național, procedură prin care sunt nu doar puse în valoare, ci și protejate o dată în plus pentru viitorime.

Bibliografie:

1. BENEZIT, E., *Dictionnaire critique et documentaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs*, Paris, Editions Grund, 1999, ISBN 2-7000-3010-9, Tome 7 (Herweg - Koster), 958 p.; Tome 13 (Solimena - Valentin), 958 p.

2. BIANU, I., HODOȘ, N., *Bibliografia românească veche*, vol. I, București, Atelierele Socec, 1903, 512 p.; vol. II, 1910, 571 p.; vol. III, 1936, 780 p.
3. BRAUNSTEIN, I., *Catalogul cărților vechi românești: 1643 - 1830*, Iași, Academia Română - Filiala RSR, Biblioteca, 1981, 159 p.
4. BRUNET J.-Ch., *Manuel du libraire et de l'amateur de livres*, Tom. 6, Paris, Firmin-Diderot, 1865, 975 p.
5. CANTEMIR D., *Descrierea Moldovei*, Postfață și bibliografie de Magdalena Popescu, București, Editura Minerva, 1986, 208 p.
6. CANTEMIR D., *Historie de l'Empire Othoman ou se voyent les causes de son aggrandissement et de sa decadence,* Tome I – IV, Paris, Le Clerc, pere et fils; Nyons fils, MDCCXLIII [1743].
7. CANTEMIR D., *Hronicul romano-moldo-vlahilor*, vol. I, Iași, 1835, 365 p.; vol. II, 1836, 402 p.
8. CANTEMIR D., *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Ediție de Stela Toma, București, Editura Albatros, 2003, ISBN 973-24-0655-0, 207 p.
9. CANTEMIR D., *Scrisoarea Moldovei* (m-rea Neamț, 1825), 344 p.
10. CHIABURU E., *Carte străină veche și rară din colecțiile Bibliotecii Județene „G. T. Kirileanu" Neamț: catalog*, Piatra Neamț, s. e., 2019, ISBN 978-973-0-30975-1, 159 p.
11. CHIABURU E., *Carte și tipar în Țara Moldovei*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2011, ISBN 978-973-703-570-7, 716 p.
12. CHIABURU E., *Cartea românească veche în Biblioteca Județeană „G.T. Kirileanu" Neamț: Catalog adnotat*, Piatra Neamț, s. e., 2021, ISBN 978-973-0-35566-6, 558 p.
13. CHIABURU E., *Epurarea și expurgarea cărților în România comunistă: cazul lui Ion Ionescu de la Brad*, în *Tyragetia* (Chișinău), Serie Nouă, Nr. 2 (28), 2019, ISSN 1857-0240, p. 218 – 220.
14. COSTEA I., KIRALY I., RADOSLAV D., *Fond secret. Fond „S" special. Contribuții la istoria fondurilor secrete de bibliotecă din România*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995, ISBN 973-35-0536-6, 362 p.
15. CRISTOIU I., *1945-1950: Paranoia arestării cărților*, disponibil la https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/1945-1950-paranoia-arestarii-cartilor , accesat la 02.06.2023.
16. DUDAȘ F., *Cărți rare: Contribuții la bibliologia românească*, Oradea, Editura Transsilvanica, 2017, 415 p.
17. GEORGESCU I. L., *Pe urmele lui Theodor Pallady*, Iași, Editura TipoMoldova, 2002, ISBN 973-85186-8-7, 248 p.
18. *ENCICLOPEDIA literaturii române vechi*, București, Editura Muzeul Literaturii Române, 2018, ISBN 978-973-167-443-8, 1040 p.
19. ENESCU N. C., *Gheorghe Săulescu, Dimitrie Pop, Anton Velini*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970, 200 p.

20. ERBICEANU C., *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei și a Catedralei*, Iași, 1880, 548 p.
21. EȘANU, A.; EȘANU, V., *Neamul Cantemireștilor. Bibliografie*, Chișinău, Editura Pontos, 2010, ISBN 978-9975-51-144-5, 464 p.
22. EȘANU, A.; EȘANU, V., *Moștenirea culturală a Cantemireștilor*, Chișinău, Editura Pontos, 2010, ISBN 978-9975-51204-6, 212 p.
23. EȘANU, A.; EȘANU, V., *Dinastia Cantemireștilor*, Chișinău, Editura Știința, 2008, ISBN 978-9975-67-572-7, 603 p.
24. EȘANU, A.; EȘANU, V., *Cantemiriana: Noi contribuții*, Editura Lexon-Prim, 2020, ISBN 978-9975-3483-6-2, 267 p.
25. FECIORU D., *Un catalog vechi de manuscrise și cărți al Bibliotecii Mănăstirii Neamțului*, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul LIX (1941), nr. 7 - 8, Iulie - August, p. 410 – 455.
26. GRAESSE Th., *Tresor de livres rares et precieux*, vol. II, Milano, Gorlich Editore, 1950, 648 p.
27. IORGA N., *Monastirea Neamțului*, Tipografia Monastirii Neamţu, 1925, 103 p.
28. *ISTORIA României* (acad. A. Oțetea - red. resp.), vol. III, București, Editura Academiei R.S.R., 1964, 1258 p.
29. LECCA O.- G., Familiile boierești române: istorie și genealogie, ediție de Alexandru Condeescu, București, Editura Libra / Muzeul Literaturii Române, 2000, ISBN 973-999-14-4-0, 690 p.
30. MARINO A., *Cenzura în România: schiță istorică și introductivă*, Craiova, Editura Aius, 2000, ISBN 973-9490-22-0, 96 p.
31. MINISTERUL Artelor și Informațiilor, *Publicaţiile interzise până la 1 mai 1948,* București, Societatea Naţională de Editură şi Arte Grafice *Dacia Traiană*, 1948, 522 p.
32. MUNTEANU E., *Pentru o nouă ediție a Descrierii Moldovei a lui Dimitrie Cantemir* (VIII), în *Ziarul de Iași* din 02.09.2023 și (X), din 16.09.2023, disponibil la https://www.ziaruldeiasi.ro/stiri/pentru-o-noua-editie-a-descrierii-moldovei-a-lui-dimitrie-cantemir-x--362845.html accesat pe 20.09.2023.
33. OLTEANU, V., *Din istoria și arta cărții: Lexicon*, București, Editura Enciclopedică, 1992, ISBN 973-45-1008-8, 400 p.
34. OPRESCU G., *Grafica românească în secolul al XIX-lea*, vol. I, București, Fundația pentru Literatură și artă, 1942, 309 p.
35. RACOVEANU Gh., *Gravura în lemn la mănăstirea Neamțul*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1940, 43 p. + 60 pl.
36. RÂPĂ-BUICLIU D., *Bibliografia românească veche: Additamenta I (1536 – 1830),* Galați, Editura Alma, 2000, 496 p.
37. SIMONESCU, D., *Bibliofilia în concepția contemporaneității*, în *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Valorificare – cercetare*, București, 1983, vol. II, p. 7 - 14.

38. ȘTREMPEL G. (coord.), *Bibliografia Românească Modernă (1831 - 1918)*, București, Editura Academiei Române, 1984, vol. I (A-C), 912 p.
39. ȘTREMPEL G., *Catalogul manuscriselor românești*, vol. II, București, Editura Academiei Române, 1983, 502 p.
40. ȘORBAN R., *Theodor Pallady*, București, Editura Meridiane, 1975, 70 p.
41. TODEA I., *Ion (Ionel) I. C. Brătianu - întregitor și făuritor al României moderne (1864 - 1927)*, București, Editura Universitară, 2014, ISBN 978-606-28-0043-7, 383 p.
42. TOMESCU C., *Mitropolitul Grigore IV*, Chișinău, Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, 1927, 310 p.
43. VASILACHI, V., *Mitropolitul Veniamin Costache la o sută de ani de la moartea sa*, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul LXIV, 1946, nr. 10-12, p. 492 – 509.
44. VORNICESCU N., *Literatura patristică și preocupările Mitropolitului Veniamin Costachi*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, anul XXXVII, 1961, nr. 1 – 2, p. 49-60.

„O ALTFEL DE SINTEZĂ A ŢĂRII ŞI A NEAMULUI ROMÂNESC". PRINCIPII PEDAGOGICE MODERNE PUSE LA BAZA FORMĂRII INTELECTUALE A REGELUI MIHAI I

"A DIFFERENT SYNTHESIS OF THE COUNTRY AND THE ROMANIAN NATION". MODERN PEDAGOGICAL PRINCIPLES BASED ON THE INTELLECTUAL TRAINING OF KING MIHAI I

Crina HAREA, ORCID: 0009-0008-3481-7955
Universitatea de Stat din Republica Moldova,
Chişinău, Republica Moldova

CZU: 929.731(498)

e mail: hareacrina3@gmail.com

Prezenta comunicare porneşte de la considerentul că, pentru înţelegerea obiectivă a complexei şi complicatei biografii a ultimului suveran al României, Mihai I, este de o extremă importanţă studierea faptului „cum a învăţat a-şi cunoaşte ţara Măria Sa Mihai" (dr. Ion Conea). Altfel spus, este necesară reintegrarea în circuitul ştiinţific a unor lucrări, devenite între timp, raritãţi bibliografice, în care sunt expuse în detaliu şi cu un talent deosebit, principiile pedagogiei româneşti şi europene moderne, foarte avansate în anii interbelici, care au stat la baza formării intelectuale a regelui Mihai I. Un alt obiectiv, la fel de important al prezentei comunicări, constă în evocarea personalităţii profesorilor entuziaşti ai vremii, care şi-au pus toate cunoştinţele, abilităţile şi talentul pedagogic „în serviciul unui nobil şi înalt ideal: creşterea unui viitor Domn de ţară între cei care o înfăţişează în toate ramurile naţiei şi cu ochii asupra tuturor ţinuturilor care formează patria" (N. Iorga). Aşa cum se constată din analiza efectuată, fiind interzise în anii comunismului sovietic dar care şi-au găsit o evoluţie recentă în forma unui filon istoriografic relativ autonom, lucrările consacrate formării intelectuale a regelui Mihai I în anii de liceu constituie o importantă sursă de documentare şi de cunoaştere a modului în care pe parcursul anilor '30, Marele Voevod de Alba Iulia, - viitorul suveran al României, - a primit „cea mai temeinică şi mai completă pregătire" în domeniul istoriei şi geografiei României Întregite.

***Cuvinte-cheie**: Mihai I, rege, România interbelică, liceu, principii pedagogice, istorie, geografie.*

The present communication starts from the premise that, for an objective understanding of the complex and intricate biography of Romania's last sovereign, King Michael I, it is of utmost importance to study "how His Majesty Michael learned about his country" (Dr. Ion Conea). In other words, it is necessary to reintegrate into the scientific discourse certain works that have become bibliographic rarities in the meantime. These works elaborate in detail and with exceptional talent the modern Romanian and European pedagogical principles, which were very advanced during the interwar years and served as the foundation for King Michael I's intellectual development. Another equally important objective of this communication is to

evoke the personalities of enthusiastic teachers of the time who put all their knowledge, skills, and pedagogical talent “in the service of a noble and high ideal: raising a future Lord of the country among those who present it in all branches of the nation and with their eyes on all the regions that form the homeland” (N. Iorga). As observed from the conducted analysis, while these works were prohibited during the years of Soviet communism, they have recently found a relatively autonomous historiographic avenue, constituting an important source for documentation and understanding of how, during the 1930s, the Grand Voivode of Alba Iulia – the future sovereign of Romania – received “the most thorough and complete preparation” in the field of history and geography of Unified Romania.

***Keywords:** Michael I, king, interwar Romania, high school, pedagogical principles, history, geography.*

După revoluția din decembrie 1989, în special, atât în România cât și peste hotarele ei au fost publicate diferite lucrări consacrate vieții, activității și destinului ultimului suveran al României[1]. Au fost tratate inclusiv aspecte privind școlarizarea și, în general, educația copiilor Familiei Regale, considerându-se că acest aspect a fost întotdeauna o problemă, niciodată rezolvată satisfăcător[2].

Se evidențiază mai ales faptul că primii doi regi, Carol I și Ferdinand I, au urmat școli serioase în Germania și, de aceea, au ajuns a avea o cultură generală solidă. În plus, fiecare din proprie inițiativă și-a perfecționat permanent cunoștințele, impunându-se ca intelectuali adevărați. În schimb copiii regilor Ferdinand și Maria, nu au mai fost supuși încorsetărilor unui sistem public de școlarizare. Ca urmare a acestui fapt, deși s-au ales profesori buni care să-i pregătească în particular, lipsa de severitate a acestora, – timorați și de prezența Familiei Regale, - dar și slaba înclinare către învățătură a micilor prinți, a făcut ca nici unul din ei să nu ajungă la o educație temeinică. Aserțiunea în cauză este ilustrată prin exemplul bacalaureatului lui Carol (viitorul rege Carol al II-lea), susținut la Castelul Peleș, în 1912, cu prezența apăsătoare a tuturor membrilor Familiei Regale, în frunte cu autoritarul Carol I[3].

Din nefericire, afirmațiile de acest fel, juste, în fond, pun într-o lumină nefavorabilă educația regelui Mihai I, inclusiv școlarizarea sa. Așa cum se știe, Mihai, fiul lui Carol al II-lea, a fost supus unui experiment școlar original și inedit, rămas nestudiat suficient până în prezent: clasele primare le-a urmat în particular, ca și tatăl său, iar apoi i s-a creat o clasă specială – Clasa Palatină[4] care se dorea o variantă

[1] Vezi, bunăoară: Mircea, Ciobanu, „*Convorbiri cu Mihai I al României*”, Editura Humanitas, București, 1991; Ioan Scurtu, Monarhia în România (1866-1947), Editura Danubius, București, 1991; Ecaterina Rădoi, Viața regelui Mihai I, Editura Mașina de Scris, București, 1998; Coroana contra secera și ciocanul. Povestea Regelui Mihai al României, Editura Humanitas, București, 2001; Ivor Porter, Regele și Țara, Editura Allfa, București, 2007; Ioan Scurtu, Istoria românilor în timpul celor patru regi. Vol. IV: Mihai I, Editura Enciclopedică, București, 2010 ș.a.

[2] Petre, Țurlea, „*Regele Mihai și mareșalul Antonescu*”, Editura Semne, București, 2011, p. 53.

[3] Petre, Țurlea, „*Bacalaureat la castel*”, în „Historia”, anul VII, nr. 59, noiembrie 2006.

[4] Clasă Palatină - o clasă specială de elevi formată începând cu anul 1932 la cererea regelui

mult îmbunătățită a sistemului public de învățământ, păstrând totodată elemente ale învățământului particular.

Pornind de la cele expuse, prezentul articol își propune să urmărească unele aspecte ale educației și școlarizării regelui Mihai, în particular principiile pedagogice moderne din anii '20-'30 puse la baza formării sale intelectuale, urmărind să-i cultive „o altfel de sinteză a țării și a neamului românesc", care să-l ajute în mod practic la exercitarea prerogativelor de rege al României. Am reieșit din considerentul că pentru înțelegerea obiectivă a complexei și complicatei biografii a ultimului suveran al României, Mihai I, este de o extremă importanță studierea faptului „cum a învățat a-și cunoaște țara Măria Sa Mihai" (dr. Ion Conea). Altfel spus, este necesară reintegrarea în circuitul științific a unor lucrări, devenite între timp, raritățibibliografice, în care sunt expuse în detaliu și cu un talent deosebit, principiile pedagogiei românești și europene moderne, foarte avansate în anii interbelici, care au stat la baza formării intelectuale a regelui Mihai I. Un alt obiectiv, la fel de important al prezentei comunicări, constă în evocarea personalității profesorilor entuziaști ai vremii, care și-au pus toate cunoștințele, abilitățile și talentul pedagogic „în serviciul unui nobil și înalt ideal: creșterea unui viitor Domn de țară între cei care o înfățișează în toate ramurile nației și cu ochii asupra tuturor ținuturilor care formează patria" (N. Iorga).

Unul din acești autori care au lăsat o importantă mărturie despre anii de liceu ai viitorului rege al României este Ion Conea (15 ianuarie 1902, Coteana, jud. Olt – 22 iunie 1974, București). Este cunoscut mai ales în calitatea sa de geograf și geopolitician român, de reputat specialist în geografia istorică și toponimia geografică. Este și primul autor care, prin studiul său „O știință nouă: Geopolitica" (1937)[5], definirea preocupării ce poartă numele de „geopolitică" a devenit o problemă inclusiv a gândirii științifice românești[6].

Mai puțin însă este cunoscut faptul, esențial pentru înțelegerea biografiei ultimului suveran al României, Mihai I, că dr. Ion Conea este autorul unei lucrări cu caracter de unicat în istoriografia contemporană a românilor, în care a expus în detaliu și cu un talent deosebit, „cum a învățat a-și cunoaște țara Măria Sa Mihai". Mai mult ca atât, dr. Ion Conea s-a numărat printre profesorii entuziaști care și-a pus toate cunoștințele, abilitățile și talentul pedagogic „în serviciul unui nobil și înalt ideal: creșterea unui viitor Domn de țară între cei care o înfățișează în toate ramurile nației și cu ochii asupra tuturor ținuturilor care formează patria" (N. Iorga)[7].

Carol al II-lea al României, pentru educația fiului său, voievodul Mihai. Elevii clasei au fost atent aleși, astfel încât viitorul rege să fie pus în contact cu colegi din clase sociale cât mai diverse (copii de funcționari, țărani, industriași, intelectuali etc.) (Florentina Țone, Școală pentru un singur copil, în „Historia", anul X, nr. 97, ianuarie 2010).

[5] Inițial, studiul său a apărut în revista „*Sociologie românească*" (nr. 9-10, 1937), fiind retipărit în 1939 în broșura colectivă „*Geopolitica*" (Ion Conea, Anton Golopenția, M. Popa-Vereș, Geopolitica, Editura „Ramuri", Craiova, 1939, 135p.).

[6] *Ibidem,* p. 101.

[7] Ion, Conea, „*Cum învață a-și cunoaște țara Măria Sa Mihai"*. Cu o prefață de Dl Nicolae Iorga (Cu 4 hărți și 102 fotografii).- București: Editura „Cartea Românească", 1935, p. 9.

Fiind interzisă în anii comunismului sovietic, lucrarea lui Ion Conea, devenită accesibilă cercetării abia în ultimii ani, constituie o importantă sursă de cunoaștere a modului în care în prima jumătate a anilor ‘30, Marele Voevod de Alba Iulia, - viitorul suveran al României, - a primit în anii de liceu „cea mai temeinică și mai completă pregătire” în domeniul istoriei și geografiei României Întregite.

Precedată de o elogioasă Prefață a marelui istoric Nicolae Iorga în care este evidențiat „un lucru în adevăr mare, vrednic de a fi cunoscut și departe peste hotarele țării unde a fost conceput și adus la îndeplinire”, anume „noua și folositoarea idee pedagogică de școală însuflețită asupra realităților înseși”, pusă în serviciul unui nobil și înalt ideal: creșterea unui viitor Domn de țară între cei care o înfățișează în toate ramurile nației și cu ochii asupra tuturor ținuturilor care formează patria”[8], lucrarea lui Ion Conea pornește de la adevărul că „peisagiile sufletului nostru se construiesc după chipul și asemănarea peisagiilor pe care ochii noștri le iau din lumea exterioară”, descriind în detaliu „chipul fericit” în care s-a construit, „pe încetul, în sufletul Regelui de mâine, imaginea pământului și poporului românesc”[9].

Narațiunea cărții lui I. Conea începe cu descrierea zilei de 24 octombrie 1932, când în sala centrală a Castelului Peleș se adunaseră profesorii și elevii școlii Marelui Voevod de Alba Iulia, pentru solemnitatea deschiderii unei clase, unice în felul ei în acea perioadă, concepută de regele Carol al II-lea „din grija și dorul de a da vlăstarului său cea mai temeinică și completă pregătire”.

În prezența regelui Carol al II-lea, într-o atmosferă solemnă și impresionantă, părintele Nae Popescu, profesorul de religie al clasei, a efectuat o slujbă religioasă, trecându-se mai apoi în clasă, unde tot preotul Nae Popescu a făcut și lecția de deschidere a cursurilor. După lecție, regele Carol al II-lea a discutat cu fiecare profesor în parte și cu toți laolaltă, asupra celor ce urma a se realiza. Conform relatării lui I. Conea, regescul școlar Mihai se simțea fericit în mijlocul celor unsprezece – și cu el doisprezece – „vlăstari de pe toate plaiurile românești”[10].

În privința modalității de alcătuire a clasei regale, - unsprezece elevi, aleși de pe întreg cuprinsul României interbelice, doi dintre ei fiind și copii de minoritari, - I. Conea oferă detalii interesante și relevante, menționând că însuși chipul acesta constituia o „altfel de sinteză a țării și a neamului românesc”, în colegii săi „regescul vlăstar fiind chemat să descifreze însăși imaginea Țării”, în fruntea căreia urma să stea la un anumit moment. Astfel, Dușa Gheorghe, bunăoară, de câte ori i se striga numele, trezea în mintea suveranului imaginea Țării Oltului; Grămadă Gheorghe trezea pe aceea a Bucovinei; Chiaburu Radion pe a Basarabiei, Jurchescu Ion pe a Banatului etc. Patru elevi erau un memento permanent pentru gândul voievodului, că cei mai mulți locuitori ai României Întregite erau țărani, în timp ce alți doi colegi ai săi, minoritari, îi țineau treaz gândul la o altă realitate: că populația României, de rând cu populația titulară, cuprindea și grupuri de alte origini etnice.

[8] *Ibidem.*
[9] *Ibid.,* p. 199.
[10] *Ibid.,* p. 13.

Ion Conea descrie inclusiv prima zi de școală a voievodului Mihai: „Copilul regesc privește scrutător pe fiecare din profesori, vrând parcă să pătrundă ce vor de la el. Noțiunea de școală este încă prea abstractă pentru copilul cu totul neșcolit. Copiii ceilalți, veniți din toate colțurile țării, grijulii și sfioși, privesc cu ochii mari la tot ce-i înconjoară. Pentru ei, totul este cu adevărat măreț și uluitor”[11].

Așadar, în biografia regelui Mihai I, 24 octombrie 1932 a fost prima zi de școală a sa într-o nouă și originală clasă – nouă și originală nu numai în România interbelică, ci și în întreg sistemul de învățământ din acea perioadă. În noua școală, moștenitorul tronului României nu era mai mult decât un elev ca toți ceilalți 11 colegi ai săi. „Copiii s-au adaptat prin intuiție la ceea ce a dorit Suveranul (Carol al II-lea.- n.n.), pe care-l văd și cu care vorbesc atât de des. Regescul școlar, de o modestie și distincție de suflet care-și trag rădăcinile din finețea obârșiei sale, se simte fericit în mijlocul acestui stol de unsprezece – și cu el doisprezece – vlăstare de pe toate plaiurile românești”[12].

Cu referire la modalitatea organizării și desfășurării orelor de istorie și geografie în școala regală, ziarele din iunie 1934, bunăoară, relatau despre faptul că „Marele Voevod a fost cu Școala: la Turtucaia și Oltenița, pe Dunăre; apoi, pe rând, la Cernavoda și Constanța; la Târgoviște și Mănăstirea Dealului; la Curtea-de-Argeș și Arefu; la Mănăstirea Cozia și în Țara Loviștei etc.”[13]. Nu era vorba de simple și obișnuite excursii, mai mult de agrement decât de instrucție. În fapt, era vorba de cursul de generalizare, respectiv, de lecții de sinteză pe teren, de sinteză din toate obiectele studiate în cursul anului, aprobat inclusiv de Ministerul Instrucțiunii, care îl răspândise în toate școlile din cuprinsul României Întregite.

Așadar, creatorii acelei clase regale porneau de la considerentul că o simplă înregistrare teoretică a cunoștințelor prevăzute de program și predate la fiecare obiect în parte, nu putea atinge scopul final urmărit, și că munca profesorilor, ca și efortul elevilor, nu puteau da finalmente randamentul necesar, dacă elevului nu i se oferea ocazia și posibilitatea de a utiliza, de a aplica cunoștințele dobândite și de a le lega între ele, a le însuși temeinic și a elabora și el, la rândul său, o sinteză după puterea vârstei și a minții sale.

La modul concret, lecția pe teren din luna iunie a fiecărui an școlar se efectua în felul precum urmează (exemplul Mănăstirii Cozia).

Profesorul de geografie reamintea elevilor cunoștințele despre munții românești. Oferea și anumite amănunte locale, insistând mai ales asupra defileului Turnu Roșu – Călimănești. Arăta locurile unde, de obicei, vechii ctitori de mănăstiri zideau aceste sfinte locașuri, insistând în special asupra așezării Mănăstirii Cozia. Urma apoi profesorul de istorie, care relata partea istorică, propriu-zisă, a subiectului: cine și când a zidit mănăstirea, făcând legătură cu diversele localități dinspre munte ale primilor voevozi (elevii fuseseră, anterior, la Arefu – vechi centru de „țară”, apoi în Țara Loviștei, la Curtea-de-Argeș, Târgoviște). Urma profesorul de religie, cu o lecție despre Mănăstirea

[11] *Ibid.*.
[12] *Ibidem.*
[13] *Ibid.,* p. 15. .

Cozia. În sfârșit, cu profesorul de limba română, elevii citeau și interpretau „Umbra lui Mircea la Cozia”, iar cu cel de desen redau un ornament din biserică[14].

În așa mod, toate acele lecții se încheiau cu o lecție de generalizare, în cadrul căreia elevii realizau o lucrare scrisă, în care asamblau „laolaltă, legate organic, elementele esențiale din fiecare lecție făcută mai înainte”[15].

Luna iunie a anului 1935 a adus o nouă modificare importantă a cursului de sinteză, dispunându-se ca generalizarea să nu se mai facă în localități și în regiuni deosebite ale țării, ci într-o singură regiune, pentru ca, astfel, „mai rodnică să fie munca și mai adânci și trainice rezultatele”. Respectiv, Voievodul Mihai urma ca în fiecare an, împreună cu colegii săi, să cunoască temeinic câte o singură „țară” din cele mici, pentru ca în final, la absolvirea liceului, să fi avut în minte imaginea integrală a Țării celei mari.

Noua modalitate de predare – învățare a geografiei și istoriei românilor pornea de la considerentul, că „Țara cea mare era compusă din țări mici”. În „Descrierea Moldovei”, bunăoară, Dimitrie Cantemir afirma că „odinioară, Moldova se împărțea în trei părți: țara de jos, țara de sus și Basarabia, în care se numărau peste douăzeci și trei de ținuturi mai mici”[16]. În aceeași ordine de idei, în cronica lui Simion Dascălul se menționa următoarele, cu privire la Ardeal: „Țara Ardealului nu este numai o țară însăși, ci Ardealul se cheamă mijlocul țării... iar la marginile ei sunt alte țări mai mici carele toate de însa se țin și subt ascultarea ei sunt, întâi cumu-i Maramereșul despre țara muntenească și țara Bârsei și țara Hațegului, țara Oașului, și sunt și alte hotare multe carele toate țin de Ardeal”[17]. Nu în ultimul rând, pentru Nicolae Iorga toate aceste țări nu erau altceva decât micile romanii locale ale pământului românesc. Din aceste țări – după ce ele au luat mai întâi cunoștință unele de altele – și după ce, mai târziu, au început a se contopi laolaltă, s-au născut principatele românești[18], ajungându-se, în final, la constituirea României Mari din 1918.

Originală și inovatoare în anii în care a fost elaborată și aplicată în practica pedagogică românească interbelică, școala regală în care s-a format principele Mihai, descrisă de dr. Ion Conea cu un deosebit talent la mijlocul anilor ‘30, constituie o prețioasă sursă de studiere a procedeelor pedagogice utilizate de profesorii viitorului rege al României, astfel încât suveranul, „la absolvirea liceului, să fi avut vie în minte imaginea integrală a Țării celei mari”.

O lucrare la fel de utilă cunoașterii modalității în care a fost educat și școlarizat regele Mihai în anii ‘20-’30, precum și a principiilor pedagogice puse la baza formării

[14] *Ibidem,* p. 15-16.

[15] *Ibid.,* p. 16.

[16] Dimitrie,Cantemir, „*Descrierea Moldovei”*, Ediția Societății Academice Române: Operele principelui Demetriu Cantemiru, București, 1875, p. 10.

[17] Simion, Dascălul, *„Letopisețul Țării Moldovei”,* Ediția Constantin Giurescu, București, 1916, p. 110.

[18] Vezi: Ioan-Aurel, Pop, *„Națiunea română medievală. Solidarități etnice românești în secolele XIII-XVI”,* Editura Enciclopedică, București, 1998, p. 8.

sale intelectuale este și cea editată în 1937 de maiorul Teofil G. Sidorovici[19]. Din lectura acesteia aflăm că după terminarea claselor primare, pentru principele moștenitor Carol al II-lea a decis înființarea unei clase specială, numită „palatină", cu copii reprezentând toate provinciile României și din părinți aparținând diverselor îndeletniciri[20]. Așa cum menționează autorul lucrării, Carol al II-lea a vrut ca Mihai să aibă o experiență socială și națională: „Avantagiile nașterii sale să nu-i confere nici un favor particular și nici vreun privilegiu". Teofil G. Sidorovici considera că „această înaltă hotărâre a lui Carol al II-lea, de a înființa Clasa Palatină înseamnă și prețuirea culturii noastre și încrederea în forțele educative și didactice ale Țării"[21].

În anul apariției lucrării lui Teofil G. Sidorovici, colegii lui Mihai erau: Mircea Ioanițiu, Cernavodeanu Ion, Popescu Ștefan, Iurchescu Ion, Heltman Walter, Mavrus Dan, Chianuru Radion, Grămadă Gheorghe, Dinulescu Ion, Covaci Ivan Pal, Dușa Gheorghe. Printre profesori se numărau personalități marcante în epocă: preotul Nae Popescu, Ion Zamfirescu, Vasile Băncilă, Al. Tzigara-Samurcaș, George Oprescu, Florica Muzicescu, Al. Rosetti, Simion Mehedinți, Emanoil Ciomac, N. Georgescu-Tistu, Ion Conea, D. Panaitescu-Perpessicius. În unele lucrări este menționat și istoricul Nicolae Iorga.

Printre ofițerii atașați Clasei Palatine apar numele comandorului Mircea Fundățeanu, al generalului Traian Grigorescu, - fiul generalului Eremia Grigorescu, al maiorului Mircea Tomescu, viitor simpatizant al Mișcării Legionare[22]. Dintre elevi: un viitor istoric, Dan Cernavodeanu, Mircea Ioanițiu, rămas alături de Mihai și după absolvire, Constantin Malaxa, fiul marelui industriaș. Erau și doi reprezentanți ai minorităților naționale: un ungur și un sas.

Din informația aceluiași autor, maiorul Teofil G. Sidorovici, programa școlară urmată de Mihai în Clasa Palatină era asemănătoare cu aceea a școlilor obișnuite de Stat, având însă în plus foarte multe vizite prin Țară – cu caracter istoric, geografic, etnografic; manifestări sportive, instruiri practice.

La peste 50 de ani distanță, Mihai I își amintea: „Era bine cu colegii, aveam relații de prietenie cu toți. Vara plecam la Sinaia împreună cu toată clasa. Asta a fost o idee bună. Ca și ideea de a avea colegi din toate straturile sociale. Făceam geografie, istorie la fața locului – intram în câte o ruină sau mergeam pe la mănăstiri – și chiar acolo ni se predau lecții. În fine, era foarte instructiv"[23]. Alte mărturii de dată recentă confirmă, de asemenea, că Școala Palatină urmată de viitorul rege al României a fost una eficientă și rodnică: „Școala Palatină a fost un lucru bun pentru foarte tânărul principe, prin faptul că

[19] Teofil G., Sidorovici, *„Din viața unui fiu de rege"*, Editura „Cartea Românească", București, 1937.

[20] *Ibidem*, p. 22-23.

[21] *Ibid.*, p. 32.

[22] Mircea, Ioanițiu, *„Amintiri și reflecțiuni"*, Editura Enciclopedică, București, 1993, p. 26-27.

[23] Mircea, Ciobanu, *„Convorbiri cu Mihai I al României"*, Editura Humanitas, București, 1991, p. 131-132.

a avut profesori străluciți, precum Nicolae Iorga, Simion Mehedinți, Alexandru Tzigara-Samurcaș, Alexandru Rosetti, Vasile Băncilă, Perpessicius, colonelul Dumitru Dunăreanu sau viceamiralul Preda Fundățeanu, și că i-a creat un anturaj de elevi eminenți, proveniți din toate straturile sociale și minoritățile naționale din țară”[24]. Mediul de la Școala Palatină era unul prietenesc, neexistând privilegii pentru Principe. La sfârșitul fiecărui an școlar aveau loc „lecțiile de sinteză”, prin intermediul cărora membrii clasei puteau călători prin țară și studia, la fața locului, istoria, geografia, științele naturale, economia, artele și viața cotidiană a comunităților vizitate[25].

În concluzie, așa cum se constată din analiza efectuată, fiind interzise în anii comunismului sovietic dar care și-au găsit o evoluție recentă în forma unui filon istoriografic relativ autonom, lucrările consacrate formării intelectuale a regelui Mihai I în anii de liceu constituie o importantă sursă de documentare și de cunoaștere a modului în care pe parcursul anilor ‘30, Marele Voevod de Alba Iulia, - viitorul suveran al României, - a primit „cea mai temeinică și mai completă pregătire” în domeniul istoriei și geografiei României Întregite.

Bibliografie:

I. Surse Primare

Presă

1. ***„Sociologie românească”, nr. 9-10, 1937

Memorii

2. Gould-Lee, Arthur, *Coroana contra secera și ciocanul. Povestea Regelui Mihai al României*, Editura Humanitas, București, 2001
3. Mircea, Ioanițiu, *„Amintiri și reflecțiuni”,* Editura Enciclopedică, București, 1993

Cronici

4. Simion, Dascălul, „Letopisețul Țării Moldovei”, Ediția Constantin Giurescu, București, 1916

II. Surse Secundare (Lucrări generale şi speciale)

5. Cornea, Ion; Anton, Golopenția; Popa-Vereș, M.. *„Geopolitica”*, Editura „Ramuri”, Craiova, 1939,
6. Dimitrie,Cantemir, *„Descrierea Moldovei”,* Ediția Societății Academice Române: Operele principelui Demetriu Cantemiru, București, 1875.

[24] Margareta a României, Radu al României, *„Susține cu a ta mână Coroana Română”.* Prefață de Anders Lindberg, Editura Litera, București, 2017, p. 106.

[25] Ecaterina, Rădoi, *„Viața Regelui Mihai I”*, Editura Mașina de Scris, București, 1998, p. 50-52.

7. Ecaterina, Rădoi, ,,*Viața Regelui Mihai I”,* Editura Mașina de Scris, București, 1998.
8. Florentina,Țonea , ,,*Școală pentru un singur copil, în „Historia*”, anul X, nr. 97, ianuarie 2010
9. Ioan-Aurel, Pop, *,,Națiunea română medievală. Solidarități etnice românești în secolele XIII-XVI”,* Editura Enciclopedică, București, 1998.
10. Ion, Conea, ,,*Cum învață a-și cunoaște țara Măria Sa Mihai. Cu o prefață de Dl Nicolae Iorga (Cu 4 hărți și 102 fotografii)”*.- București: Editura „Cartea Românească”, 1935
11. Teofil G., Sidorovici, ,,*Din viața unui fiu de rege*”, Editura „Cartea Românească”, București, 1937.
12. Mircea, Ciobanu, ,,*Convorbiri cu Mihai I al României”,* Editura Humanitas, București, 1991
13. Margareta a României, Radu al României, ,,*Susține cu a ta mână Coroana Română”.* Prefață de Anders Lindberg, Editura Litera, București, 2017, p. 106.
14. Petre,Țurlea, ,,*Regele Mihai și mareșalul Antonescu”*, Editura Semne, București, 2011,
15. Idem, ,,*Bacalaureat la castel”,* în „Historia”, anul VII, nr. 59”, noiembrie 2006
16. Poter, Ivor, ,,*Regele și Țara”*, Editura Allfa, București, 2007
17. Rădoi , Ecaterina, ,,*Viața regelui Mihai I”*, Editura Mașina de Scris, București, 1998
18. Scurtu, Ioan, ,,*Monarhia în România (1866-1947)”*, Editura Danubius, București, 1991;
19. Idem, ,,*Istoria românilor în timpul celor patru regi. Vol. IV: Mihai I”,* Editura Enciclopedică, București, 2010.

CONSTRUCŢIA LINGVISTICĂ ÎN RSS MOLDOVENEASCĂ: ÎNTRE SLAVIZARE ŞI EFORTUL DE REVENIRE LA LIMBA ROMÂNĂ (ANII 1940-1960)

LINGUISTIC CONSTRUCTION IN MOLDOVAN SSR: BETWEEN SLAVIZATION AND THE EFFORT OF RETURNING TO THE ROMANIAN LANGUAGE (1940s-1960s)

Elena NEGRU, ORCID: 0009-0003-8737-6659
Gheorghe NEGRU, ORCID: 0009-0007-1647-885X
Institutul de Istorie al USM

CZU: 94:81’272(478)”1940/1960”

e-mail: elenegru65@yahoo.com
e-mail: negru_gh@ yahoo.com

The study addresses an important topic related to the evolution of language policy in the MSSR over two post-war decades. The authors analyze the scientific debates from the periods of Stalinism and Khrushchevist „thaw”, such as the manufacture of „Moldovan languages” hybrid, Latin-Slavic, the role of the scientific meetings of Soviet linguists, since 1951, 1955 and 1961 from Chisinau, in revealing the falsifications regarding the „Moldovan language”, in recognition of the Moldovan-Romanian linguistic identity. An important emphasis is placed on the reflection of the discussions launched in 1955-1956 in the press by researchers, which led to the approval by the authorities of the MSSR in August 1957, of the spelling norms of the „Moldovan language”, which was an important step towards its harmonization with the Romanian language.

Keywords: *communist regime, history, linguistic policy, MSSR, Romanian language.*

Elaborarea teoretică a „limbii moldoveneşti” de-a lungul a două decenii după crearea RSSM a fost extrem de dificilă, la fel ca şi întregul proiect de construcţie naţională şi culturală, având în vedere necesitatea adaptării la obiectivele geopolitice urmărite de URSS în această republică sovietică, dar şi a evoluţiilor interne din cadrul URSS. Astfel, în anii 1940-1941 vom asista la un proces de demolare a fundaţiei limbii române prin interzicerea alfabetului latin, epurarea lexicului, normelor ortografice, adoptarea alfabetului rusesc, infuzarea „limbii moldoveneşti” cu rusisme, cuvinte improvizate, norme stabilite în mod discreţionar de către redactori sau traducători. Această linie va domina politica de construcţie lingvistică pe parcursul primului deceniu postbelic. Situaţia se va schimba oarecum începând cu 1950 în urma respingerii, la nivel central, a teoriei „încrucişării” limbilor intens promovate până atunci de lingvistul sovietic N. Marr, care postula că din contactul a doua limbi apare o a treia limbă. Drept urmare, pentru oamenii de știință din Chișinău, se creează oportunități de a lansa discuții pe tema „limbii moldoveneşti”. În etapele următoare, având în vedere

evoluţiile din cadrul URSS, care au avut loc odată cu dispariţia lui Stalin şi a lansării „dezgheţului" lui Hruşciov, un grup de savanţi filologi de la Chişinău, susţinuţi de romaniști din alte centre academice unionale, vor face un efort pentru a curăţa „limba moldovenească" de zgura proletcultismului prin recunoaşterea identităţii ei cu limba română şi revenirea la normele ortografice fireşti.

Fabricarea limbii moldoveneşti „încrucişate"

În anii 1944-1947, ca urmare a politicii de înlocuire a cuvintelor românești prin cuvinte rusești sau create artificial, de construcție a frazelor, a topicii după modelul limbii ruse, în RSSM începe să se cristalizeze o „limbă artificială, de laborator", pe care nu o înțelegeau nici intelectualii, nici țăranii. Principalii promotori ai vulgarizării limbii române erau reprezentanții malului stâng al Nistrului, dirijați de lingvistul I.D. Ceban, care participaseră la fabricarea „limbii moldoveneşti" în RASSM. Curentul vulgarizator, susținut de conducerea RSSM, formată în marea ei majoritate din funcţionari proveniţi din Rusia, Ucraina şi fosta RASSM (printre aceştia şi unii moldoveni rusificaţi), începe să fie combătut de intelectualii basarabeni formați în centrele universitare din România interbelică.

În memoriul din 1 februarie 1949, expediat lui V.A. Ivanov, președinte al Biroului CC al PC(b) din toată Uniunea pentru RSSM, Em. Bucov, pe atunci vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri al RSSM, bătea alarma în legătură cu haosul din domeniul limbii literare „moldoveneşti". În acest document amplu, de 35 de pagini, Em. Bucov expunea amănunțit esența problemei, arătând că această situaţie se datora „atitudinii greşite față de moştenirea culturală" și, în special, față de „limba moldovenească literară constituită istoricește". Privarea „poporului moldovenesc" de moştenirea culturală clasică și de limba literară era un sacrilegiu („ca și cum ai închide poporului rus accesul la limba lui Puşkin și Gogol, Turgheniev și Tolstoi"). Ca și în cazul altor limbi, „limba moldovenească care s-a constituit pe parcursul istoriei era necesar să fie studiată, dar nu „îngrădită" și substituită printr-o limbă creată artificial" [1, fila 4]. Linia de creare a limbii „moldoveneşti" generase un adevărat haos în cadrul instituţiilor de cultură din RSSM, unde existau „laboratoare lingvistice" proprii, care fabricau cuvinte la discreția lor. Prin aceasta se explica discrepanța mare de ordin terminologic, lexical, sintactic al scrierilor în „limba moldovenească". Deși s-au făcut eforturi de unificare a „limbii moldovenești artificiale", acestea nu au avut niciun rezultat, deoarece, după cum nota Em. Bucov, „limba vie nu o poți impune cu forța să se integreze în forme artificiale, să se subordoneze gramaticii create artificial de tov. Ceban" [1, fila 9]. Era evident că acești „creatori ai limbii literare moldovenești" nu aveau niciun fel de autoritate în fața intelectualilor cu o bună pregătire în domeniul lingvistic și nu numai, deoarece multe dintre cuvintele și expresiile verbale erau în stare să provoace râsete și nedumerire.

Mai mult de jumătate din economia memoriului era consacrată analizei greșelilor de limbă, a expresiilor bizare spicuite de autor din presă și din traducerile operelor clasicilor marxism-leninismului, care confirmau elocvent afirmațiile sale. Em. Bucov sub-

linia că numai în primul compartiment al biografiei lui Stalin, traduse în „limba moldovenească”, a detectat „nu mai puțin de 148 de greșeli gramaticale, stilistice și de sens”. Astfel, traducătorii utilizau impropriu prepoziția „în” („a împușca unul în altul” în loc de „a trage unul în altul”), particula „se” („se luptau unul împotriva altuia” în loc de „luptau unul împotriva altuia”) sau expresiile ilare precum „curgeri politice” în loc de „curente politice” (din lb. rusă „politiceskie tecenia”), „învoieli înconjurătoare” în loc de „condiții înconjurătoare” (din lb. rusă „ocrujaiușcie uslovia”), „om pune la cale sfada noastră” în loc de „vom ajunge la înțelegere în sfada noastră” (din lb. rusă „mî uladim naș spor”) etc. De asemenea, critica tendința traducătorilor de a construi frazele după modelul rusesc, de a utiliza un singur verb pentru desemnarea unor acțiuni diferite („a primi” era folosit cu sensul de „a prelua”, „a lua”, „a accepta”, „a adopta” etc.) ceea ce ducea la denaturări de sens [1, filele 11-19].

În memoriul menționat, Em. Bucov sublinia necesitatea renunțării la politica de creare a limbii moldovenești artificiale, de soluționare a problemei dezvoltării limbii literare și a utilizării moștenirii clasice de pe pozițiile sociologismului vulgar. El propunea crearea unei echipe de filologi din rândul celor mai buni cunoscători ai limbii literare moldovenești din cadrul Universității, Bazei Moldovenești a AȘ a URSS, Uniunii Scriitorilor, redacțiilor ziarelor şi a instituţiilor cu profil lingvistic de la Moscova. De asemenea, sugera să se creeze o comisie competentă pentru editarea gramaticii bazate pe „limba literară moldovenească”. Pentru stoparea „metodelor incorecte de efectuare a traducerilor” se impunea fortificarea editurilor, redacțiilor ziarelor cu persoane cunoscătoare ale limbii literare „moldovenești”[1, fila 33].

În acele condiții de dictat ideologic era imposibil să se schimbe ceva la modul practic în politica lingvistică. Cu toate discuțiile și protestele unor intelectuali basarabeni, pe parcursul primului deceniu postbelic a continuat aceeași linie de slavizare a limbii „moldovenești”, de excludere a cuvintelor de origine latină, franceză şi de înlocuire prin cuvinte „neaoşe” provenite din limba rusă sau din graiul popular local.

La baza teoretizărilor „artizanului” lingvisticii moldovenești, I.D. Ceban, stătea teoria „încrucișării”, care postula că „limba moldovenească” s-a constituit în urma conviețuirii elementelor vestice latine cu elemente estice slave, delimitându-se în secolele XIII-XIV de limba dacoromână, într-o limbă independentă, în urma contactului strâns cu slavii. De aceea, pentru a sublinia caracterul independent al „limbii moldovenești”, pe parcursul primului deceniu postbelic, în manualele, presa și literatura din RSSM, se întâlnesc peste tot cuvinte „neaoșe”: *a înrâuri* în loc *de a influența, a întipări* în loc de *a impresiona, a mântui* în loc d*e a termina, învoială* în loc de *condiție, duh* în loc d*e spirit, chibzuire* în loc de *considerent, zîdire* în loc de *construcție, norod* în loc de *popor.* Pentru a demonstra lipsa de afinități cu limba română erau eliminate formele *acum, abia, acest, aceasta,* substituindu-le prin *amu, aghe, aist, aiasta.* Viitorul în *voi* a fost înlocuit cu *oi; oi veni* în loc de *voi veni.* Lexemele cu terminații în *-ea* aveau terminația în *-e: bea – be, mea – me, stea – ste.* De asemenea, se dădea predilecție dialectelor: *a zâdi, a sâmți, a sâli, a dișteptа, a dișțăleni, sară, zâuă* în loc de *a zidi, a simți, a sili, a deștepta,*

desțeleni, seară, ziuă. Tendința îmbogățirii limbii moldovenești prin rusisme devine tot mai puternică. Și nu era vorba doar de cuvinte noi care reflectau ,,realitățile socialiste", precum *colhoz, soviet, comsomolist, comunist*, ci şi de împrumuturi masive din limba rusă, ,,adaptate" la ,,limba moldovenească": *raspiscă, furajcă, vedomosti, predsedatel, selsovet, stanție, otread, vintovcă* etc [2, p. 18].

Apariția în iunie 1950 a articolului lui Stalin ,,Marxizm i voprosî iazîkoznania" (,,Marxismul și problemele lingvisticii") [3, p.1] a pus capăt teoriei lingvistului sovietic N. Marr, care afirma că limba, ca parte a suprastructurii, se modifică în urma schimbării formațiunii social-economice. În baza acestui postulat se considera că până la instaurarea dictaturii bolşevice din octombrie 1917 toate limbile popoarelor fostului imperiu ţarist erau burgheze, iar după această data începe construcţia unor limbi ,,noi" ale proletariatului. În același timp, a fost revizuită și teoria despre încrucișarea limbilor, promovată de același lingvist sovietic, potrivit căreia din contactul a două limbi ar rezulta o a treia limbă. Articolul lui Stalin, invalida această idee, afirmând că în urma încrucișării a două limbi doar ,,una iese învingătoare, păstrându-și structura gramaticală și fondul lexical de bază, iar cealaltă își pierde calitatea sa și moare"[4, p. 34].

În această nouă conjunctură, adepții ,,teoriei încrucișării" limbii ,,moldovenești" au fost constrânși să găsească alte explicații referitoare la originea limbii. Citându-l pe Stalin, lingviștii din RSSM afirmau că în urma încrucișării limbii latine a romanilor cu cea slavă a ieșit victorioasă componenta romană și de aceea limba moldovenească este de origine romanică. Cu toate acestea, atribuiau elementului slav un rol important, susținând că limba rusă a influențat nu numai lexicul, ci și structura gramaticală a ,,limbii moldovenești".

În cadrul şedinţei din 15-16 decembrie 1950 a Consiliului ştiinţific al Institutului de Istorie, Limbă şi Literatură a fost prezentat raportul ,,Învăţătura lui I.V. Stalin şi sarcinile studierii limbii moldoveneşti". În cuprinsul raportului, directorul Institutului, I.D. Ceban, s-a referit la cele trei concepte, care circulau în rândul savanţilor din RSSM, cu privire la originea ,,limbii moldoveneşti": unul care susţinea ideea de origine latină, celălalt – de origine slavă, al treilea – de origine latino-slavă.

Ca promotor al tezei ,,încrucişării", adică al caracterului latino-slav al ,,limbii moldoveneşti", I.D. Ceban aprecia că ,,cele două componente ale limbii moldoveneşti (latină şi slavă)" erau ,,vii", deoarece ,,biruinţa unei limbi în procesul încrucişării nu este o explozie, ci un process îndelungat, care în limba moldovenească nu a luat sfârşit". Cu toate că nu nega originea latină, el considera că limba ,,moldovenească", aflându-se ,,de multe secole în proces de încrucişare cu limbile slave, a preluat un număr mare de elemente slave în fondul său lexical şi structura gramaticală, încât a căpătat o nouă calitate". Continuând această tendință, potrivit estimărilor aceluiași lingvist, într-un viitor apropiat ,,limba moldovenească" putea avea toate șansele ,,să adere la grupul de limbi slave", adică să se rusifice în totalitate [4, p. 35].

Colaboratorii Institutului, lingvistul Gheorghe Bogaci şi criticul literar Vasile Coroban, au demascat ideile lui I.D. Ceban, tendinţa de primitivizare şi dialectizare a ,,lim-

bii moldoveneşti”, de calchiere a cuvintelor şi expresiilor din limba rusă, de organizare a topicii frazelor după modelul limbii ruse. Astfel, Gh. Bogaci arăta că una dintre cauzele „încrucişării” era tendinţa de a identifica structura gramaticală şi fondul lexical de bază al „limbii moldoveneşti” cu limba rusă, orientarea limbii literare spre dialect [5, fila 90].

Prezent la şedinţă, A. Lazarev, secretar al CC al PC(b)M, a declarat că „limba moldovenească” ca limbă naţională cu toate atributele caracteristice, are dreptul la existenţă şi trebuia în continuare sa fie dezvoltată. În acelaşi timp, a blamat tendinţa „greşită” a oponenţilor lui I.D. Ceban, care negau caracterul independent al „limbii moldoveneşti”, propunând combaterea ei şi încetarea discuţiilor privind originea limbii din cercurile intelectualităţii [5, fila 208].

Cu toate că nu negau romanitatea „limbii moldoveneşti”, I.D. Ceban și susținătorii săi erau decișI să nu se abată de la linia oficială și să continue elaborarea „gramaticii limbii moldovenești” în conformitate cu modelul limbii ruse.

La 5 ianuarie 1951, I.D. Ceban a adresat un memoriu lui L.I. Brejnev, secretar al CC al PC(b)M, în care a raportat dificultățile întâmpinate de Institutul de Istorie, Limbă și Literatură în ceea ce privește lichidarea greșelilor marrismului din lingvistică, menționând că lucrurile erau departe de a fi satisfăcătoare din cauza contradicțiilor dintre cele două curente în problema limbii. El arăta că denumirile de țări și orașe trebuiau ortografiate exact ca în limba rusă: *Dania, Ispania, Kitai, Parij, London, Rim*, în timp ce oponenții săi, reprezentaţi de intelectualii basarabeni (Bucov, Bogaci, Coroban, Lupan), pledau pentru formele românești: *Danemarca, Spania, China, Paris, Londra, Roma.* De asemenea, considera corectă și decizia Institutului de Istorie, Limbă și Literatură din 1949, care prevedea ortografierea cuvintelor „străine” (*hibrid, hipotenuză, hegemonie, aritmetică, ortografie, mitologie, catedră, geografie, geologie, geometrie*) după modelul limbii ruse (*ghibrid, ghipotenuza, gheghemonia, arifmetica, orfografia, mitologhia, cafedra, gheografia, gheologhia, gheometria*). Potrivit lui I.D. Ceban, aceste norme ortografice contribuiau la „apropierea ortografiei limbii moldovenești de ortografia altor popoare ale URSS” şi la facilitarea „însușirii materiilor școlare, studierii limbii ruse”[6, fila 32].

Prezidiul Academiei de Ştiinţe a URSS, în ședința din 20 aprilie 1951, a criticat activitatea conducerii Filialei Moldovenești, pentru că „nu a tras concluziile necesare din lucrările geniale ale tov. Stalin în problemele lingvisticii” și nu a inițiat „discuții creatoare” privind originea și dezvoltarea limbii moldovenești, încurajând astfel discuțiile „scolastice” lipsite de principii. Hotărârea „Cu privire la activitatea Filialei Moldovenești a AȘ a URSS și măsurile privind fortificarea și dezvoltarea ei” prevedea stabilirea unui control mai serios din partea AȘ a URSS prin delegarea unor consultanți din rândul savanților de la Institutul de Lingvistică și Istorie de la Moscova pentru a ajuta colegii din Chișinău. Pentru partea lingvistică a fost desemnat doctorul în științe filologice D.E. Mihalci, iar pentru partea istorică – membrul corespondent al AȘ al URSS, A.D. Udalțov. Hotărârea solicita Biroului Secției limbă și literatură a AȘ a URSS organizarea în comun cu Institutul de Istorie, Limbă și Literatură de la Chișinău „a unei reuniuni în problema dezvoltării limbii moldovenești”[6, filele 52-54].

În 1951 savanții de la Moscova au dat tonul criticii marrismului din lingvistica moldovenească prin două articole : unul, semnat de academicianul V.V. Vinogradov, și altul - de cercetătorul D.E. Mihalci. În consecință, la Chișinău, în perioada 3-7 decembrie 1951, a fost organizată o conferință științifică comună a Institutul de Istorie, Limbă și Literatură al Filialei Moldovenești a AȘ a URSS și Institutului de Lingvistică al AȘ a URSS, consacrată, așa cum prevedea hotărârea Prezidiul AȘ a URSS din 20 aprilie 1951, problemelor „lingvisticii moldovenești". La acest for științific și-au anunțat participarea savanți - lingviști de vârf ai romanisticii sovietice: academicienii V.V. Vinogradov și V.F. Șișmariov, profesorii S.B. Bernștein și R.A. Budagov, R.G. Piotrovski, candidații în științe filologice B.A. Serebrennikov și D.E. Mihalci. Doi dintre aceştea – V.F. Şişmariov şi D. E. Mihalci – nu au participat la lucrări, din motive de sănătate, dar au trimis textele comunicărilor, pentru a fi prezentate la şedinţele forului ştiinţific.

În şedinţa de deschidere a conferinţei, I.D. Ceban a prezentat raportul „Despre stadiul elaborării ştiinţifice a limbii moldoveneşti şi a istoriei acesteia", în care a elucidat contextul polemicii dintre cele două orientări în lingvistica din RSSM: una care susţinea apropierea „limbii moldoveneşti" de limba rusă, şi alta care, dimpotrivă, era în favoarea dezvoltării ei în unitate cu limba „tradiţională", „clasică". În esenţă, controversa dintre cele două orientări s-a bazat pe un dezacord cu privire la faptul dacă „limba moldovenească" este latină sau slavă.

Criticul literar V. Coroban a devoalat concepţia lui I.D. Ceban privind „limba moldovenească" independentă, care cultiva reguli fonetice, gramaticale noi contrare normele de pronunţie şi de scriere tradiţionale. Aceasta însemna „distrugerea sistemului radical al cuvintelor, morfologia limbii", „anarhie în ortografie, morfologie, formarea cuvintelor". În discursul său, filologul Gh. Bogaci, referindu-se la Marx, a subliniat ideea originii latine a limbii populaţiei romanice din arealul cuprins între Dunărea inferioară şi Nistru. El a criticat, de asemenea, linia promovată de I.D. Ceban care susţinea rusificarea „limbii moldoveneşti" prin împrumuturi lexicale şi copierea modelelor de construcţie a frazelor din limba rusă [7, filele 1-2].

Lingviștii sovietici au confirmat teza despre caracterul romanic al limbii „moldoveneşti", susținând că „specificul ei îl constituie nu elementele slave, ci structura gramaticală și fondul lexical de bază", subliniind, în același timp, că „limba moldovenească este o limbă independentă"[4, p. 37]. Deși savanții lingviști de la Moscova nu aveau niciun fel de dubii privind romanitatea „limbii moldovenești", cei mai aprigi oponenți ai adevărului științific erau reprezentanții conducerii de partid a RSSM, care încurajau gruparea condusă de I.D. Ceban să nu se abată de la linia „moldovenismului" în politica lingvistică și să continue dezvoltarea „limbii moldovenești independente".

Cu toate acestea, faptul că savanții de la Institutul de Lingvistică al AȘ a URSS „nu au susținut în deplină măsură nicio teză a lingvisticii oficiale din RSSM, nici chiar cea privind împrumuturile din limba rusă", a însemnat un pas înainte față de perioada

anterioară. Din acest motiv, unii lingviști de la Chișinău au considerat conferința din 3-7 decembrie 1951 drept una „crucială” pentru destinul limbii literare din RSSM, în ciuda faptului că în practică nu a dat niciun rezultat [4, p. 40].

Apariția în 1952 a articolului academicianului V.F. Șișmariov „Romanskie iazîki iugo-vostocinoi Evropî i național'nîi iazîk Moldavskoi SSR” („Limbile romanice ale Europei de sud-est și limba națională a RSS Moldovenești”) aducea noi clarificări la teoria „limbii moldovenești”. Admițând, că în anumite condiţii două dialecte apropiate pot deveni limbi naţionale, V. Şişmariov exludea probabilitatea unor transformări radicale ale dialectelor care puteau modifica fondul lexical şi structura gramaticală comună. Pentru a demonstra incongruența argumentelor susținătorilor „limbii moldovenești” independente, academicianul Şişmariov a trasat o paralelă între limbile Angliei și Americii, pe care nimeni nu le califică ca limbi diferite. În plus, el a remarcat faptul că „istoria dezvoltării limbii literare în Moldova și Valahia s-a caracterizat prin colaborarea scriitorilor din ambele principate, prin tendința de a crea o normă general acceptată, care să servească un număr de cititori cât mai mare și să nu transforme operele artistice în scrieri de folosință îngust-provincială”[8, p. 4].

Discuțiile privind publicarea, în „limba moldovenească”, la Chișinău a romanului „Mitrea Cocor” de Mihail Sadoveanu au arătat diferențelele dintre cele două tendințe, tenacitatea susţinătorilor curentului „vulgarizator” de a dezvolta „limba moldovenească” latino-slavă, precum și limitele intelectuale ale promotorilor respectivi care s-au aventurat să traducă opera marelui scriitor roman.

În vara anului 1952, după ce manuscrisul romanului a fost transmis consiliului de conducere al Uniunii Scriitorilor pentru recenzare, Em. Bucov și I. Canna au prezentat fiecare câte un referat în scris, formulând propriile opinii „cu privire la modul în care romanul a fost pregătit pentru publicare”. Deși aprecia intenția de a-l edita pe M. Sadoveanu, Em. Bucov credea că era o greșeală publicarea unei ediții „care, în mare măsură, nu-l redă pe Sadoveanu ca meșter al limbii moldovenești”. Neconcordanţele dintre textul original al lui Sadoveanu și varianta propusă spre editate erau evidente. Astfel, în timp ce Sadoveanu folosea cuvintele *os* și *ciolan* „traducătorii” de la Chișinău propuneau utilizarea doar a cuvântul *ciolan* „ca și cum cel dintâi n-ar fi cuvânt moldovenesc”. Unele unităţi lexicale (*e, iată, aici, ăla*), care figurau în text, au fost înlocuite cu altele (*este, iaca, aicea, acela*), ca şi cum, constata Em. Bucov, „n-ar fi fost deopotrivă moldovenești”. Redactorii „îl învățau” pe M. Sadoveanu să scrie „corect” și în cazul sintagmelor *acea scrisoare* și *nen-su morarul,* înlocuindu-le cu termenii *scrisoarea ceea* și, respectiv, *frate-său morarul.*

Mai mult, redactorii au intervenit în textul lui Sadoveanu, adăugând cuvinte și expresii după bunul lor plac, în locul celor omise din original. Astfel, expresia lui Sadoveanu *să facă apelul* a fost înlocuită cu *să vadă de nu lipsește vr-unul.* Formele perfectului simplu (*fusei, văzui, mă dusei etc.*) au fost substiutite cu cele ale perfectului compus (*am fost, am văzut m-am dus*) De asemenea, se propunea înlocuirea viitorului în *va (va veni*) cu *o să (o să taci).* „Se știe (o știu până și toți școlarii republicii), nota

Bucov, că atât în limba clasicilor, cât și în limba moldovenească vorbită, în folclor (mai ales în raioanele Ungheni, Briceni, Cahul), se folosește perfectul simplu, viitorul în *va* și în *o să”.*

Aceste intervenţii în textul original, erau un demers riscant din partea editorilor volumului, deoarece, aşa cum menţiona Em. Bucov, însuși M. Sadoveanu putea să protesteze că a fost falsificat. Intuind aceste consecințe, ,,mai mult decât delicate”, în plan internațional, Em. Bucov propunea ca romanul *Mitrea Cocor* ,,să fie editat așa cum a fost scris de Sadoveanu”, iar în prefață ,,să se lămurească faptul că anumite forme de limbă moldovenească, folosite de M. Sadoveanu, au o circulație mai restrânsă în Moldova Sovietică”. Cuvintele, care ,,cereau neapărat lămurire”, urmau să fie explicate în notele de subsol [9, filele 29-29 verso].

Într-un memoriu din 10 iunie 1952, adresat lui A. Lazarev, secretar al CC al PC(b) M, scriitoriii Petrea Cruceniuc și Iosif Balțan subliniau că ,,nu pot fi de acord cu propunerea lui Em. Bucov de a edita romanul *Mitrea Cocor* așa cum este scris de Sadoveanu”. Editarea romanului fără modificări, doar schimbându-i grafia, nu putea fi permis, deoarece textul conţinea ,,un număr considerabil de expresii românești, muntenisme, care în limba moldovenească aveau un alt sens”, iar acest fapt ar fi ridicat ,,o altă problemă esențială, cea privind ortografierea unor cuvinte”.

În adresa din 16 iulie 1952, semnată de C. Iliașenko, șef al secției literatură și artă al CC al PC(b)M, se arăta că, ,,de comun accord cu A. Lazarev, Uniunii Scriitorilor i-a fost dată indicația să efectueze traducerea calitativă a romanului *Mitrea Cocor*, ţinând cont de observaţiile făcute, pentru îmbunătăţirea textului”. C. Iliaşenko solicita ca ,,punctul de vedere al tov. Bucov să fie considerat incorect şi dăunător şi condamnat”, precizând faptul că ,,traducerea (romanului *Mitrea Cocor* – n.n.), până la discutarea în cadrul Uniunii (Scriitorilor – n.n.), a fost examinată în Secţia (artă şi literatură) a CC al PC(b)M”[9, fila 27].

Cu toate acestea, greşelile teoretice crase comise de I.D. Ceban, faptul că ,,încurca limba cu ortografia, limba literară cu limba vorbită”, nu mai putea fi tolerat nici chiar de conducerea PC(b)M, care trebuia să se conformeze campaniei împotriva marrismului.

În 1953, E. Postovoi, adjunct al șefului secției știință și cultură a CC al PC(b)M, adresa lui D.S. Gladki, secretar al CC al PC(b)M, nota informativă ,,Despre lacunele și erorile din manualul *Gramatica limbii moldovenești* de I.D. Ciobanu”, în care arăta că ,,autorul nu înțelege corect unele teze ale învățăturii staliniste despre limbă și, în special, despre lexicul limbii” [9, fila 88.]. Astfel, demnitarul a indicat că în acest manual de gramatică complementul era definit ca ,,parte secundară a propoziției care explică un predicat” şi silaba - drept ,,parte a cuvântului în care există o vocală și se pronunță printr-o singură deschidere a gurii”. I.D. Ceban a fost criticat pentru faptul că a creat confuzie în ceea ce privește conjugările verbelor: ,,la pagina 157 vorbea de patru conjugări, iar la pagina 166 reducea numărul conjugărilor la trei”. De asemenea, a generat haos și în ortografie, astfel încât o serie de adverbe compuse (*pe urmă, de*

departe), locuțiuni conjuncționale (*cu cât, după ce, după cum*) în unele locuri erau scrise separat, iar în alte locuri - împreună.

În finalul documentului, E. Postovi propunea ,,revizuirea radicală” a ediţiei a VII-a a ,,Gramaticii limbii moldovenești”, editate în 1952, desemnarea unui alt colectiv de autori şi redactarea, ,,pe baze ştiinţifice”, a unui nou manual şcolar de ,,limba moldovenească” [9, filele 91-93]. Cu toate acestea, adepții slavizării ,,limbii moldovenești” nu au pierdut complet terenul, continuând să promoveze vechile standarde ortografice și sintactice. Din acest motiv, schimbările reale din discursul științific al lingviștilor din Chișinău nu vor avea loc în anii 1951-1952 după condamnarea marrismului, ci mai târziu, după moartea lui Stalin și lansarea „dezghețului” lui Hrușciov.

Dezavuarea liniei slavizante din lingvistica „moldovenească”

În RSSM, schimbarea climatului politic după moartea lui Stalin a creat condiţiile potrivite pentru reluarea discuţiilor privind corelația dintre limba literară ,,moldovenească” şi limba română. Sesiunea ştiinţifică a Institutului de Istorie, Limbă și Literatură al Filialei Moldovenești a Academiei de Ştinţe a URSS, din 17-19 octombrie 1955, la care au participat somităţi ale romanisticii sovietice de la Moscova şi Leningrad (R. Budagov, R. Piotrovski, D. Mihalci), precum şi cercetători şi cadre universitare locale, a constituit un moment de vârf al inițiativelor intelectualităţii din RSSM din perioada de după moartea lui Stalin în problema identificării ,,limbii moldovenești” cu limba română.

În raportul ,,Cu privire la tradiţie şi continuitate în limba literară moldovenească”, I. Varticean, şef de sector lal Institutuli de Istorie, Limbă şi Literatură din Chişinău, a menționat principalele caracteristici comune pentru ,,limba moldovenească” și limba română [10, fila 117]. Totuşi, ca discipol al lui I.D. Ceban, vorbind la sfârșitul sesiunii, acelaşi I. Varticean a afirmat că ,,originea comună, tradițiile comune, unitatea structurii gramaticale și a fondului lexical ale limbilor moldovenească și română nu exclude deloc dreptul fiecărei limbi la existență separată”. În același context, el a spus că ,,nu a ajuns la concluzia că o limbă trebuie să o înghită pe alta” şi nu înţelege ,,de ce limba moldovenească ar trebui să dispară şi nu, invers, limba română” [10, fila 118]. Pledoaria pentru recunoașterea unității limbii moldo-române a fost reiterată în discursurile altor cercetători. Astfel, lingvistul Gh. Bogaci, care a fost concediat de la Institutul de Istorie, Limbă și Literatură după conferința din decembrie 1951, s-a arătat sceptic că stabilirea adevărului despre identitatea limbii româno-moldovene ar întrerupe impulsul creatorilor „limbii moldovenești”. El a propus ca Institutul de Istorie, Limbă şi Literatură să-şi asume responsabilitatea pentru scrierea unui manual de gramatică elementară pentru şcoala de cultură generală, publicarea operelor clasicilor literaturii române, organizarea unor discuţii publice despre stilistică şi lexicologie. De asemenea, Institutul de Istorie, Limbă şi Literatură trebuia să iniţieze o serie de acţiuni pentru a trece lucrul de secretariat din toate sferele de activitate din RSSM în ,,limba moldovenească“[10, fila 122].

Un alt participant la conferinţă, I. Tofan, a îndemnat comunitatea ştiinţifică să înceteze să mai promoveze teoria ,,despre existenţa a două limbi diferite în sânul unei

şi aceleiaşi limbi", afirmând că „sunt două state, două republici, una socialistă şi alta populară, dar cu una şi aceeaşi limbă". S-a referit la operele marilor clasici Creangă, Eminescu, Alecsandri, Russo, „care prin geniul lor au contribuit la înflorirea limbii noastre şi ne-au lăsat moştenire o limbă ca un figure de miere şi de care şi-au bătut joc, fără ruşine şi remuşcări, timp de aproape un deceniu, mulţi ignoranţi". De aceea a pledat pentru editarea continuă a operelor altor poeţi şi scriitori români, repezentanţi ai tuturor provinciilor istorice româneşti. Poezia „Noi vrem pământ" a poetului transilvănean G. Coşbuc, a fost recitată în timpul discursului, și anume pentru a sublinia că „limba moldovenească" este identică cu limba română. Referindu-se la versurile acestui mare poet român, I. Tofan arăta că „în satele basarabene circulau poeziile şi se cântau cântece pe versurile lui G. Coşbuc, adeseori fără să se cunoască numele autorului", iar acest lucru nu se putea întâmpla, dacă nu era scrisă „în limba noastră"[10, fila 167]. De asemenea, a cerut reabilitarea anumitor forme gramaticale excluse de autorii gramaticii „limbii moldoveneşti", precum perfectul simplu şi să se pună capăt orientării spre limba vorbită. La sfârșitul discursului, a îndemnat savanții-lingviști din RSSM „să nu se întoarcă în privinţa limbii literare la veacurile XVII-XVIII", ci să „dea limba literară cu toate sporurile, cum este în operele marilor Creangă, Eminescu, Alecsandri, Coşbuc, Delavrancea, Sadoveanu ș.a"[10, fila 171].

În altă ordine de idei, cercetătorul Institutul de Istorie, Limbă și Literatură, Vitalie Sorbală a pledat pentru introducerea africatei **g,** combătând, cu argumente documentare, părerea că această consoană ar fi străină „limbii moldovenești"

Deși teza identității limbii moldovenești şi limbii române a fost prezentă în toate comunicările lingviștilor de la Moscova, Leningrad, Cernăuți, ei au susținut că rezolvarea problemei limbii literare nu era deloc uşoară. Profesorul Lisiţki de la Universitatea din Cernăuți recunoștea că problema limbii literare „era clară pentru fiecare moldavist, pentru fiecare student", doar că se încerca a o rezolva „nu așa cum trebuie să o facă un savant"[10, fila 102].

C. Iliașenko, șeful secției știință și cultură a CC al PC(b)M, menționa că dilema o limbă sau două „este absolut legitimă", dar nu a fost de acord cu „încercarea unor tovarăși de a răspunde din mers la această întrebare", deoarece această abordare „era incorectă, neștiințifică" și putea avea consecințe „dăunătoare". Aceasta însemna că problema identității limbii de pe cele două maluri ale Prutului „nu putea fi rezolvată separat de alte chestiuni ale teoriei marxist-leniniste, de chestiunile politicii". Insistența unor vorbitori de a recunoaște unitatea lingvistică moldo-română, „fără a ține cont de circumstanțe, timp și spațiu", a fost taxată drept „deviere naționalistă"[10, filele 197- 198].

Concluziile despre identitatea lingvistică moldo-română, enunțate de către savanți la sesiunea științifică din octombrie 1955, nu au fost luate în considerare de către autoritățile comuniste de la Chișinău, deoarece acceptarea acestui adevăr ar fi clătinat din temelie întregul eșafodaj teoretic al „limbii moldovenești".

În 1956 savanții romaniști de la Moscova, profesorii R.A. Budagov și S.B. Bernștein, prezentau redacției revistei „Voprosî iazîkoznania" („Probleme de lingvistică") articolul

„O moldavsko-rumînskom iazîkovom edinstve” („Cu privire la unitatea de limbă moldo-română”). Cei doi savanți începeau tratarea acestei probleme prin a-și pune cenușă în cap pentru că „au căzut într-un timp în greșeală”, la fel ca și alți lingviști sovietici, străduindu-se să demonstreze „deosebirile dintre limbile moldovenească și română”. Eforturile lor „de a arăta și demonstra” aceste diferențe, au fost nule. Studiind atent structura gramaticală și lexicul limbilor „moldovenească” și română, și-au dat seama că „diferențele sunt atât de neînsemnate, încât nu le permitea, în niciun caz, să considere limba moldovenească drept limbă de sine stătătoare”[11, p.355]. Cei doi oameni de ştiinţă demontau concepțiile predecesorului lor M. B. Serghievski, care își formulase concluziile referitoare la caracterul independent al „limbii moldovenești” față de limba română pe baza „criteriului de suprafață în raport cu structura limbii”. Criticându-l pe M.B. Serghievski, care nu a dedus aceste diferențe pe baza „trăsăturilor interne ale acestor limbi, ci din raporturile lor cu alte limbi”, în primul rând cu limbile slave, R.A. Budagov și S.B. Bernștein afirmau că „cercetătorul nici nu putea să procedeze altfel, deoarece particularitățile interne ale limbilor moldovenească și română sunt absolut identice”[11, p. 356]. De asemnea, ei considerau că această teorie „a adus mari prejudicii lingvisticii moldovenești” de vreme ce s-au „irosit multe forțe și mult timp pentru a se demonstra că moldovenii și românii vorbesc limbi romanice înrudite, dar diferite”. Deși, după cum notau autorii articolului, „în ultimul timp” în URSS se reduseseră numărul susținătorilor acestei teorii lipsite de „dovezi”, în RSSM ea „continua să fie pusă la baza activității de cercetare științifică pe care o desfășurau lingviștii moldoveni și era apărată într-o serie de publicații recent apărute”.

Din punctul de vedere al celor doi savanţi de la Moscova, recunoașterea identității lingvistice moldo-române „nu putea leza nicidecum sentimentele naționale ale poporului moldovenesc, după cum nici limba germană literară unică, răspândită atât în Germania, cât și în Austria, nu lezează interesele poporului austriac, iar spaniola unică și portugheza unică, limbi naționale în țările Americii Latine, nu prejudiciază sentimentele naționale ale popoarelor respective”. Din contră, „recunoașterea acestui fapt incontestabil oferă posibilitatea ca întreaga activitate lingvistică din Moldova să fie așezată pe baze strict științifice”, invalidând „temele sterile, temele scornite cu privire la deosebirile dintre moldoveneasca literară și româna literară din România”. Totodată, profesorii Budagov şi Bernştein se pronunțau în favoarea colaborării mai strânse cu lingviștii din RPR în scopul studierii în comun a particularităților fonetice, gramaticale și lexicale ale limbii române, „studierii, cu adevărat științifică, a dialectelor și toponimiei moldovenești”, fiind convinși că rezolvarea acestor probleme „va oferi, totodată, posibilitatea de a demonstra rolul deosebit de important al Moldovei în formarea limbii române literare”[11, p. 361].

Conducerea redacției „Voprosî iazîkoznania” nu a publicat materialul, ci l-a expediat la CC al PCUS și la CC al PCM. După cum menţiona D. Tcaci, secretar pentru ideologie al CC al PCM, în scrisoarea secretă nr. 113, din 15 septembrie 1956, către CC al PCUS, articolul lui R.A. Budagov și S.B. Bernștein a fost discutat în mai multe instituții

științifice și de cultură: la Institutul de Istorie Limbă şi Literatură al AŞ a RSSM, la catedrele universitare de lingvistică [12, p. pp. 96-104], în redacțiile revistelor și ziarelor republicane, la Uniunea Scriitorilor. Tcaci a notat că autorii articolului în cauză nu au emis un verdict privind „identitatea lingvistică moldo-română". Dar, pur și simplu, au „constatat că structura gramaticală și fondul lexical de bază al limbilor acestor popoare este identic", fapt care „este confirmat de istoria dezvoltării limbilor la aceste popoare și este reflectat în creația scriitorilor din trecut, mulți dintre care sunt comuni atât pentru români, cât și pentru moldoveni, dar și în creația scriitorilor contemporani din România și Moldova". Secretarul CC al PCM mai arăta că în timpul examinării acestui articol a fost ridicată problema grafiei latine. Totuşi, după cum menţiona D. Tcaci, din cele discutate nu ar fi reiesit „o opinie științifică unitară categorică privind grafia", solicitând ca „această problemă să fie cercetată mai profund". Participanții la discuții au menționat, de asemenea, „că în articol este corect subliniat caracterul identic al structurii și fondului lexical de bază al celor două limbi, cu toate că aceste aserțiuni sunt insuficient demonstrate cu argumente științifice"[13, fila 65].

După discutarea articolului lui R. Budagov şi S. Bernştein, care argumentau riguros, din punct de vedere ştiinţific, identitatea lingvistică moldo-română, lingviştii din mediul academic şi universitar din RSSM au fost aproape unanim de accord cu opinia celor doi savanţi. Astfel, în manualul universitar „Curs de limbă moldovenească contemporană", volumul I, editat la Chişinău în anul 1956, se arată că între aşa-zisa „limbă moldovenească" şi limba română nu exista nicio deosebire. „Aceasta înseamnă, se arăta în studiul introductiv al manualului universitar, că amândouă limbile au un fond lexical comun şi aceeaşi sistemă gramaticală, morfologică şi sintactiă, adică declinarea substantivelor, conjugarea verbelor, formarea şi flexionarea tuturor celorlalte părţi de vorbire, sistema formării cuvintelor, regulile de îmbinare a acestora, topica - toate acestea sunt absolut identice şi nu se deosebesc prin nimic esenţial. Aceasta înseamnă, prin urmare, că moldovenii şi românii nu întâmpină greutăţi în comunicarea dintre dânşii, nici în vorbirea orală, nici în cea scrisă"[14, p.105].

La conferinţa Institutului de Limbă şi Literatură al Filialei Moldoveneşti a AŞ a URSS din 19-21 iunie 1961, în prezența lingviștilor romaniști de la Moscova şi Leningrad, aceştia din urmă au vorbit despre unitatea lingvistică „româno-moldovenească". Profesorul D. Mihalci de la Institutul de Lingvistică al AŞ a URSS a declarat că „preferă să adere la lingviştii burghezi de peste hotare, care nu recunosc existenţa de sine stătătoare a unei limbi moldoveneşti", mai degrabă decât să se alăture opiniilor „oamenilor de ştiinţă de până la el, Serghievski şi Şişmariov, care au susţinut în mod greşit că limba moldovenească este de sine stătătoare". „Până acum am recunoscut şi eu existenţa limbii moldoveneşti, aşa cum mi se dictase de sus [...]. Din punct de vedere politic, limba moldovenească există, însă din punctul de vedere al lingvisticii este un nonsens"[4, p. 44].

Deşi majoritatea savanţilor romaniști erau conştienţi de absurditatea teoriei celor două limbi diferite, conducerea PCUS şi PCM nu au admis, nici în 1956, nici mai târziu, recunoaşterea identităţii „limbii moldoveneşti" şi limbii românii. O astfel de soluţie,

desigur, putea submina proiectul identitar sovietic şi planurile expansioniste de separare etnolingvistică şi culturală a teritoriului dintre Prut şi Nistru în raport cu România, precum și continuarea ocupaţiei sovietice a Basarabiei.

Restabilirea normelor limbii literare române

În 1955, într-un articol publicat în revista „Octombrie”, istoricul și critical literar R. Portnoi sublinia că principiul nefast al „măsurii de mijloc” în ortografia „limbii moldovenești” a condus la „multe reguli lipsite de orice temei științific, fiind fixate după bunul plac al autorului” [14, p. 88]. Pentru a exemplifica această stare de lucruri s-a referit la „Gramatica limbii moldovenești”(P. I și II), editată în 1954, în care „puteau fi găsite nenumărate pilde care vorbeau despre trei regimuri ortografice diferite: unul al autorului gramaticii, altul al textelor din literatura clasică și al treilea al pildelor din literatura sovietică moldovenească și din literatura artistică tradusă”. Mai mult, existau incongruențe de ordin ortografic și gramatical chiar între cele două părți ale gramaticii, iar textele clasicilor, incluse în aceste manual, erau schimonosite, „mai cu seamă în ceea ce privește ortografia”. De aceea, propunea ca „la întocmirea noului regim ortografic” să fie „îndreptate greșelile serioase” din manualele de ortografie și gramatică și „să se țină seama cuvenită de literatura clasică din veacul al XIX și de specificul limbilor în general, să nu se mai facă reguli după bunul plac al autorilor”[14, p. 90].

Aceleași argumente au fost prezentate și în articolul „Cu privire la îmbunătăţirea ortografiei limbii moldovenești contemporane”, publicat în nr. 10 din 1955 al revistei „Octombrie”, sub semnătura lingviștilor romaniști din Leningrad, R.G. Piotrovski și N.M. Pecek. Autorii atrăgeau atenţia asupra nivelului slab de cunoaştere de către elevi a normelor ortografice, situaţie ce se explica prin „necoincidența” normelor din manualele de gramatică „cu normele moldovenești contemporane”. În plus, indicau asupra necesității studierii în școli și la facultățile de filologie a perfectului simplu pentru a facilita studierea operelor clasicilor moldoveni [15, p. 80].

I. Vasilenco, cercetător la Institutul de Istorie, Limbă și Literatură al Bazei Moldovenești a AŞ a URSS, continua dezbaterea pe paginile revistei „Octombrie”. În articolul „Alecu Russo și limba literară”, utilizând fragmente din „Cugetările” scriitorului, Vasilenco atenționa „că nicio grupare socială în parte (cu atât mai mult în persoana unui cerc îngust și izolat de „savanți”) nu are dreptul de a impune limbii naționale alte legi deosebite de acelea care formează esențialul, specificul ei național”. Argumentele în favoarea reformării limbii literare erau susţinute cu citate din volumul „Opere alese” de Alecu Russo (1955), pe care l-a îngrijit şi prefaţat. Criticând „creatorii de gramatică”, I. Vasilenco făcea trimitere la A. Russo, care scria că „filologii trebuie să fie nu altceva decât simpli arhivari ai limbii: ei nu au dreptul să aspire la titlul de «creatori» ori «legiuitori» ai limbii”, iar gramatica nu trebuie făcută „după limba ce-ar trebui să avem, dar după limba ce avem”[16, p.73].

Articolul aceluiaşi autor „Să restabilim principiile ortografiei noastre clasice tradiţionale”, publicat în revista „Nistru” (nr. 2, 1957), a avut un larg ecou în rândurile

intelectualităţii, pentru că aducea în discuţie publică problema revenirii la ortografia românească, un subiect interzis după 1940 în RSSM. După cum sublinia autorul, scopul acestui studiu era ,,să aducă un real prinos în rezolvarea dreaptă a unor probleme de o arzătoare actualitate și să ajute în chip eficient la lichidarea neîntârziată a haosului ortografic creat în scrisul nostru în ultimii 12 ani”[17, p. 125].

Aşadar, ,,restabilirea în drepturi a ortografiei clasice tradiționale” era o sarcină imperioasă al îndelungatului și anevoiosului proces de lichidare a ,,neaoşismului” în lingvistica din RSSM. ,,Astăzi, nota I. Vasilenco, după reeditarea la noi a creației tuturor clasicilor noștri de seamă, după ieșirea la lumină a noului dicționar ruso-moldovenesc (care a lărgit oglindirea fondului lexical al limbii noastre până la adevăratele lui proporții), după restabilirea în limba literară contemporană a tuturor celorlalte norme literare clasice-tradiționale, rămâne să fie înfăptuită fără nicio amânare și restabilirea în drepturile sale de netăgăduit a adevăratei noastre ortografii, a ortografiei clasice tradiționale. Numai în chipul acesta va putea fi dusă la bun sfârșit opera de normalizare a limbii noastre literare care s-a început la noi după doborârea teoriilor vulgarizatoare în lingvistică” Analizând cele mai crase erori ale artizanilor ,,limbii moldoveneşti”, I. Vasilenco sublinia că ,,autorii ortografiei din 1945 au uitat ori n-au înțeles că ortografia noastră tradițională are un alt caracter, decât ortografia rusă ori ucraineană, care se întemeiază pe alte principii”. În timp ce ,,ortografia tradițională moldovenească se bazează mai mult pe principiul fonetic”, era evident că nu puteau fi admise ,,reguli apriorice, cum era în ortografia din 1945, care prevedea scrierea lui ***ă***, ***î***, după ***s***, ***z***, ***ţ***, cu hurta”[17, p.126].

O altă problemă ridicată de I. Vasilenco era cea cu privire la alfabet, întrucât anume aici era nevoie ,,de o unificare (în sensul adevărat al cuvântului)”. Chiar dacă nu scria explicit despre necesitatea revenirii la alfabetul latin, susținerea ideii că ,,fiecare sunet din limba noastră trebuie să-și aibă semnul său corespunzător” era, de fapt, o pledoarie pentru alfabetul latin [17, p. 130]. Textele în manuscris, nepublicate din cauza cenzurii [18, p. 59-61] în care autorul, cu rigoarea ştiinţifică ce îl caracteriza, scria depsre eforturile lingviştilor de la Chişinău de a ,,încrucişa”, a ,,corci” în chip artificial limba ,,moldovenească”, despre necesitatea restabilirii ortografiei româneşti şi a alfabetului latin, probau fermitatea şi consecvenţa continuă a savantului-filolog.

Dezbaterile publice privind problemele limbii ,,moldoveneşti” nu au rămas fără rezultat. Astfel, la 2 august 1957, Consiliul de Miniștri al RSSM a aprobat modificările la ,,Normele ortografiei și punctuației limbii moldovenești», care prevedeau noi reguli:) scrierea lui ***e***, în loc de ***ă***, după *s, z, ţ* (*secară, zestre, ţelină*); ***i***, în loc de ***î***, după *j, ş, s, z, ţ* (*jilţ, şină, simţ, zi, ţine*) ; 2) *–**ea,*** în loc de ***e*** la substantivele feminine (*stea, tejghea, perdea*), la infinitivul verbelor de conjugarea I cu rădăcina terminată într-o vocală şi la verbele de conjugarea II (*a întârzia, a apropia, a şedea, a vrea, a bea*); 3) restabilirea lui ***e***, în prefixele ***-des***, ***-dez***, care până atunci erau ,,unificate” și reduse la *–**dis***, (*a desface, a descinge, dezlega*, în loc de a *disface, a discinge, a dizlega*); 4) scrierea numeralelor ***trei***, ***șase***, ***şa****pte,zece* în loc de ***trii***, ***şăse***, ***şăpte, zăce*** [19, p. 2-3].

Aprobarea acestor modificări la normele ortografice a constituit un pas important pe calea apropierii limbii literare „moldovenești” de limba română, cu toate că mai continuau să se păstreze norme ale ortografiei „încrucişate”[18, p. 61]. Restabilirea normelor tradiţionale ale limbii nu a fost finalizată pe deplin, deoarece problema redării în scris a sunetului ***„dj*** nu era rezolvată***”.*** După 1957, însă, textele literare au devenit mai cizelate, autorii străduindu-se să se debaraseze de rusisme și de cuvintele „neaoșe”.

După 1944, disputele lingvistice între promotorii curentului slavizant, reprezentat de activiştii culturali originari din fosta RASSM, şi intelectualii basarabeni s-au centrat pe aspectele de ordin fonetic, morfologic şi lexical. Promotorii „limbii moldoveneşti” erau criticaţi pentru dialectizarea şi arhaizarea limbii literare, pentru eliminarea din vocabular a cuvintelor româneşti şi înlocuirea lor cu lexeme de origine slavă şi adoptarea unor norme ortografice după modelul limbii ruse. Apariţia în iunie 1950 a articolului lui Stalin „Marxismul și problemele lingvisticii” a pus în mare încurcătură curentul slavizant, deoarece nu mai putea susţine ideea despre caracterul încrucişat al „limbii moldoveneşti”. Criticile savanţilor sovetici, specialişti în romanistică, la adresa vulgarizatorilor limbii „moldoveneşti”, au determinat orientarea discuţiilor în favoarea apărătorilor limbii române. Sesiunea ştiinţifică comuna a Institutului de Limbă şi Literatură al Filialei Moldoveneşti a Academiei de Ştiinţe şi a Institutului de Lingvistică al AŞ a URSS, desfăşurată la Chişinău în decembrie 1951, a confirmat teza despre caracterul romanic al limbii „moldoveneşti”. Lingviştii „moldoveni”, grupaţi în jurul lui I.D. Ceban şi susţinuţi de conducerea CC al PCM, deși au recunoscut că între limba „moldovenească” și limba română nu este nicio diferență, au rămas pe vechile poziţii, susţinând că originea comună, tradițiile comune, unitatea structurii gramaticale și a fondului lexical ale limbilor „moldovenească” și română nu exclud deloc dreptul fiecărei limbi la existență separată. În plus, tendinţa unor oameni de cultură şi ştiinţă de a ridica problema recunoaşterii identităţii limbii „moldoveneşti” era calificată drept manifestare de „naționalism” şi dăunătoare, din punct de vedere politic.

Concluziile despre identitatea lingvistică moldo-română, enunțate de către savanți la sesiunea științifică a Institutului de Istorie, Limbă și Literatură al Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS, din 17-19 octombrie 1955,din din octombrie 1955, nu au fost luate în considerare de către autoritățile comuniste de la Chișinău, deoarece acceptarea acestui adevăr ar fi clătinat din temelie întregul eșafodaj teoretic al „limbii moldovenești”. Cu toate acestea, ele au servit drept bază pentru savanţi şi cadre didactice universitare în elaborarea lucrărilor şi manualelor, precum şi în pledoariile lor pentru necesitatea reformării ortografiei „limbii moldoveneşti” şi apropierii ei de standardele limbii române. De asemenea, trebuie menţionat că toate aceste eforturi ale savanţilor oamenilor de litere şi cultură din această perioadă au constituit un pas important pe calea dificilă a repunerii în drepturile firești a „limbii moldoveneşti”, recunoaşterii identităţii sale cu limba română şi revenirii la alfabetul latin în anul 1989.

Referinţe:

1. Arhiva Organizaţiilor Social-Politice a Republicii Moldova (AOSPRM), fond 51, inv. 42, dosar 149.
2. Heitmann, K. *Limbă şi politică în Republica Moldova*. Chişinău: ARC, 1998.
3. Сталин, И.В. Марксизм и вопросы языкознания. În: *Правда.* 1950, 20 июня.
4. Negru, Gh. *Politica etnolingvistică în RSS Moldovenească*. Chişinău: Prut Internaţional, 2000.
5. Arhiva Ştiinţifică Centrală a Academiei de Ştiinţe a Moldovei (AŞCAŞM), fond 3, inv. 1, dosar 58.
6. AOSPRM, fond 51, inv. 10, dosar 279.
7. AŞCAŞM, fond 3, inv. 1, dosar 66.
8. Шишмарев, В.Ф. Романские языки Юго-Восточной Европы и национальный язык Молдавской ССР. În: *Ворпосы языкознания.* 1952, №. 1.
9. AOSPRM, fond 51, inv. 11, dosar 318.
10. AŞCAŞM, fond 3, inv. 1, dosar 137.
11. Будагов, Р.А., Бернштейн, С.Б. Ку привире ла унитатя де лимбэ ромыно-молдовеняскэ. În*: Поварэ сау тезаур сфынт?* Кишинэу: Картя Молдовенеяскэ, 1989.
12. Rotaru, L. 1956: controverse lingvistice la Institutul Pedagogic. În: *Probleme ale ştiinţelor socioumanistice şi modernizării învăţământului.* Chişinău: Universitatea Pedagogică „I. Creangă", 2020.
13. Cotelnic, T. Preocupări socioingvistice ale academicianului Nicolae Corlăteanu. În: *Buletin de Lingvistică*. 2014-2015, nr. 15-16.
14. Портной, Р. Деспре ымбунэтэциря ортографией. În*: Октомбрие.* 1955, № 2.
15. Пиотровский, Р. Г., Печек, Н. М. Ку привире ла ымбунэтэциря ортографией контемпоране молдовенешть. În: *Октомбрие.* 1955, № 10.
16. Василенко, И. Алеку Руссо ши лимба литерарэ. În: *Октомбрие.* 1955, № 7.
17. Василенко, И.. Сэ рестабилим принчипиile ортографией ноастре класиче традиционале. În: *Ништру.* 1957, № 2.
18. Boldişor, V. Martirajul lui Ion Vasilenco. În: *Destin românesc. Revistă de istorie şi cultură. Serie nouă.* 2019, nr. 3- 4.
19. Нормеле ортографиче ши де пунктуацие але лимбий молдовенешть. În: *Култура Молдовей*, 1957, 17 август.

IMPACTUL „ȘCOLII VAHTANGOVIENE” ASUPRA LIBERTĂȚII CREATIVE A TEATRELOR DIN RSSM

THE IMPACT OF THE ‘VAHTANGOVIAN SCHOOL’ ON THE CREATIVE FREEDOM OF THEATRES IN THE MOLDAVIAN SSR

Mariana ȚÎBULAC-CIOBANU, ORCID: 0000-0002-0857-3642
Cercetător științific superior, Institutul de Istorie

CZU: 94:792(470:478)

e-mail: mariana.tibulac@historyinstitute.md

During the Soviet era, the arts, including theater, were tightly controlled by the communist government. The Vahtangovian School played a significant role in the development and promotion of theater during this period. This article examines the profound influence of the Vahtangovian School on theaters within the Moldavian SSR, shedding light on how it impacted artistic approaches and the growth of actors and directors. It delves into how the school contributed to the development and promotion of Russian theater within this region, despite the constraints of the Soviet regime. Through a case study of RSS Moldova, we explore the enduring legacy of the Vahtangovian School and its role in shaping the theatrical landscape during a challenging period of political control and artistic expression.

Keywords: *Vahtangovian School, cultural influence, creative freedom, Moldavian SSR, theatre impact, artistic expression, theatrical innovation, soviet theater.*

În timpul perioadei sovietice, teatrul și alte forme de artă erau strâns controlate de guvernul comunist. Școala Vahtangoviană a avut un rol semnificativ în dezvoltarea și promovarea teatrului în această perioadă. Impactul Școlii Vahtangoviene asupra teatrelor din RSS Moldovenească a fost resimțit prin influențarea abordărilor artistice și a dezvoltării actorilor și regizorilor, contribuind la dezvoltarea și promovarea teatrului rusesc în această regiune. În acest context, Școala Vahtangoviană și teatrele care au fost influențate de ea, inclusiv Teatrul de Artă din Moscova (MXTAT), au trebuit să se supună cerințelor și cenzurii guvernamentale. Aceasta însemna că producțiile teatrale și activitățile artistice trebuiau să fie în conformitate cu linia ideologică a Partidului Comunist și cu propaganda oficială a regimului.

Înainte de a analiza impactul asupra libertății de creativitate în interiorul teatrelor moldovenești din perioada sovietică, trebuie de menționat că școala Vahtangoviană a fost cunoscută și sub numele de „Școala-Studio de Artă Teatrală„ din Moscova (Мастерская П.В.Сатчи и МХАТ, МХАТ-Школа, sau MXTAT) și a fost fondată în 1913 de către regizorul și actorul rus Evgeny Vahtangov. Pentru a înțelege mai bine curentul Vahtangovian, trebuie menționat faptul că acesta se referă la o tradiție de teatru și tehnici de actorie asociată cu metodele și învățăturile lui Evgeny Vahtangov, un regizor și actor de teatru rus din secolul al XX-lea. Scopul acestuia era de a dezvolta o nouă abordare în

actorie și regie teatrală, bazată pe exprimarea creativă, improvizație și explorarea unor tehnici teatrale inovatoare. Peste ani, scoala Vahtangoviană a avut un impact semnificativ în lumea teatrului și a devenit cunoscută pentru dezvoltarea abilităților actoricești și pentru promovarea creativității în teatru. Aceasta a influențat multe generații de actori și regizori și a contribuit la dezvoltarea teatrului modern prin prisma presiunilor ideologice ale vremii.

Așadar, Școala Vahtangoviană și alte instituții de teatru au fost sub presiunea constantă de a promova mesajele și valorile comuniste în producțiile lor. Aceasta a putut duce la distorsiuni ale creativității și la adaptarea artei teatrale la cerințele ideologice ale regimului sovietic. În contextul represiunii și a presiunii guvernamentale, unii artiști și profesori au fost nevoiți să practice autocenzura și să se conformeze cerințelor regimului pentru a-și menține pozițiile și pentru a-și continua carierele. Limitările puse asupra libertății artistice au putut să diminueze abordările creative și inovatoare în teatru. Artiștii au fost deseori nevoiți să lucreze într-un cadru strict și să evite subiectele sau temele care ar putea fi considerate subversive sau controversate.

În esență, școala, promova dezvoltarea abilităților actoricești și expresivitatea în interpretare. Concepte preluate și aplicate și în producțiile teatrale din RSSM, contribuie la formarea unor actori talentați și la creșterea calității interpretărilor, încurajând actorii să fie creativi și să exploreze diferite aspecte ale interpretării. Abordarea dată a fost preluată în teatrele din RSSM, unde s-au desfășurat experimente artistice și producții inovatoare. Subiectele regizorale și tehnicile dezvoltate în cadrul Școlii Vahtangoviene au putut influența regizorii și directorii de teatre din RSS Moldovenească, determinându-i să adopte elemente ale acestei școli în producțiile lor.

Se consider că Școala Vahtangoviană, ca parte a moștenirii culturale ruse, a contribuit la internaționalizarea artei teatrale din RSS Moldovenească și la integrarea ei în contextul sovietic mai larg. Promovarea interacțiunii culturale și artistice cu alte țări socialiste și cu alte comunități artistice din întreaga lume, a permis artiștilor din RSS Moldovenească să se conecteze cu artiști și curente artistice din afara granițelor Uniunii Sovietice. Teatrele din RSS Moldovenească au participat la festivaluri internaționale de teatru și evenimente culturale, oferindu-le oportunitatea de a-și prezenta producțiile pe scena internațională. Aceasta a favorizat schimbul de idei și experiență cu artiști și publicuri din alte țări și a contribuit la dezvoltarea unei perspective mai internaționale în teatru.

Analizând poziția Școlii Vahtangoviene față de regimul totalitar sovietic, aceasta a fost una complexă, în care membrii săi au încercat să navigheze între cerințele guvernamentale și aspirațiile lor artistice personale. Ei au fost nevoiți să găsească un echilibru între conformitatea cu ideologia oficială și menținerea integrității lor artistice.

Școala Vahtangoviană a avut un impact semnificativ asupra teatrului rus și mondial, influențând numeroși actori și regizori și contribuind la dezvoltarea unei abordări mai expresive și mai creative a actoriei și regiei teatrale.

Aspecte cheie ale acestei instituții culturale și a rolului său în acea perioadă, se disting prin:

1. Promovarea teatrului sovietic: În timpul Uniunii Sovietice, teatrul a fost considerat un mijloc important de propagandă și un instrument de promovare a valorilor și ideologiilor comuniste. Școala Vahtangoviană a contribuit la dezvoltarea unei forme de teatru care putea transmite mesaje ideologice și politice într-un mod artistic și atrăgător.
2. Dezvoltarea tehnicii actoricești: Școala Vahtangoviană a pus un accent deosebit pe dezvoltarea abilităților actoricești, ceea ce a fost apreciat în Uniunea Sovietică, unde actorii aveau nevoie să fie extrem de calificați pentru a interpreta roluri complexe și a transmite mesaje ideologice subtile.
3. Explorarea tradițiilor culturale rusești: Vahtangov și școala sa au promovat explorarea și valorificarea tradițiilor culturale rusești în teatru. Acest lucru a contribuit la consolidarea identității culturale sovietice și la promovarea valorilor naționale.
4. Experimentarea artistică: Școala Vahtangoviană a fost cunoscută pentru abordarea sa creativă și experimentarea artistică. Acest lucru a permis regizorilor și actorilor să creeze producții teatrale inovatoare care au atras atenția atât în interiorul, cât și în afara Uniunii Sovietice.
5. Dezvoltarea unor actori de renume mondial: Numeroși actori și regizori care au studiat sau au fost influențați de Școala Vahtangoviană au devenit ulterior personalități de renume internațional în lumea teatrului, consolidând astfel prestigiul și influența școlii.

Constantin Stanislavski a jucat un rol semnificativ în dezvoltarea Școlii Vahtangoviene, deși nu a fost fondatorul școlii. Relația dintre Stanislavski și Evgeny Vahtangov a fost strânsă, și ideile lui Stanislavski au avut un impact profund asupra abordării actoricești și regizorale a lui Vahtangov. Stanislavski este considerat unul dintre cei mai importanți teoreticieni și practicieni ai artei teatrale din secolul al XX-lea.

Metoda Stanislavski a reprezentat o revoluție în actorie și regie. Aceasta a pus accent pe realism și autenticitate în interpretarea personajelor și a promovat abordarea psihologică a actoriei. Stanislavski a dezvoltat metode și tehnicile pentru a ajuta actorii să intre în pielea personajelor lor și să trăiască în mod autentic în scenă.

De-a lungul anilor, mai mulți actori din RSS Moldovenească au studiat sau au fost influențați de Școala Vahtangoviană și de tehnicile sale de actorie. Iată câțiva dintre actorii notabili din RSS Moldovenească care au avut legături cu Școala Vahtangoviană:

- Emil Loteanu a fost un regizor și scenarist de film din RSS Moldovenească, cunoscut pentru filme precum “Lăutarii” și “Anna Pavlova.” El a studiat la Institutul de Teatru Vakhtangov din Moscova, care a fost influențat de Școala Vahtangoviană.
- Ion Ungureanu a fost un actor cunoscut din RSS Moldovenească și unul dintre membrii fondatori ai Teatrului «Luceafărul» din Chișinău. El a studiat actorie la Școala-Studio de Artă Teatrală din Moscova (MXTAT), care a fost înființată de Evgeny Vahtangov.
- Valentina Ursu a fost o actriță remarcabilă din RSS Moldovenească, cunoscută pentru interpretările sale de pe scena Teatrului «Luceafărul» din Chișinău. Ea a studiat și a lucrat la Moscova, unde ar fi putut fi influențată de metodele și tehnicile actoricești ale Școlii Vahtangoviene.

• Andrei Sova a fost un actor și regizor din RSS Moldovenească, care a lucrat la Teatrul Național «Mihai Eminescu» din Chișinău. El a studiat la Institutul de Teatru Vakhtangov din Moscova și a avut influențe ale Metodei Stanislavski și ale Școlii Vahtangoviene în munca sa.

Cu timpul, însă, arsenalul vahtangovian din teatrele RSSM, rămâne din ce în ce mai inoperant. Ideile cu privire la superioritatea improvizaţiei faţă de interpretare sunt date uitării. La fel ca şi ideile privind valorile ritmului şi mişcării în exploatarea integrală a posibilităţilor de expresie actoricească. Cauzele acestui fenomen, dar şi ale deprofesionalizării progresive, sunt multiple, unele din ele ţin de forţele de presiune exterioară.

Odată cu înfiinţarea, în 1964, a Colegiului de Redacţie şi Repertoriu, in sarcinile căruia intra supravegherea politicii repertoriale a teatrelor, se înăspreşte cenzura. Or, sugrumarea libertăţii artistice este un factor decisiv în distrugerea spiritului vahtangovian. Turneele la ţară, planificate cu o frecvenţă distrugătoare, duc la faptul că teatrul îşi pierde ţinuta. Iar tendinţa artei sovietice de a impune un anumit mod de percepere a actului teatral face ca Teatrul „Luceafărul" să-şi piardă publicul, dar şi specificul vahtangovian de a lucra cu publicul, oricare ar fi acesta.

Un rol nefast în decăderea teatrului l-a jucat, precum susţine şi Ion Ungureanu, lipsa unui strateg care să gândească viitorul teatrului, să educe colectivul teatral, să fie îngrijorat de evoluţia creativă a tinerilor.

Luceferiştii au pierdut simţul contemporaneităţii, care trebuie redat atât în tratarea conflictelor dramei, cât şi în formele acţiunii scenice, deoarece contemporaneitatea rezidă nu doar în materialul dramatic, ci şi în rezolvarea regizorală a acestuia. Spectacolele sunt, astfel, private de un mesaj important.

Dezgheţul nu a durat mult. Tonul aplicat în cazul lui Lucian Pintilie este bine cunoscut luceferiştilor, căci şi aici spectacolul „Minodora" a fost oprit, la premieră, cu trei minute înainte de a se ridica cortina. Timpul clovneriilor şi ştrengăriilor a asfinţit. Scapinii, chiriţele, podkoliosinii s-au pomenit în mare defavoare faţă de militari, muncitori, secretari de partid, de îndată ce teatrul a devenit un mic model al societăţii. Regizorii încercau să ajungă la compromisuri cât se poate mai rezonabile pentru interesele artistice ale teatrului. Dacă tot erau nevoiţi să-l aducă în scenă pe Lenin, o făceau pe baza textului „Caii albaştri pe câmpul verde" de Mihail Şatrov, fiindcă acesta este deschis spre teatralitate (regia - Sandri- Ion Şcurea). Şi dacă tot trebuiau să monteze ceva revoluţionar, se adresau „Tragediei optimiste" de Vsevolod Vişnevski (regizor - Ilie Todorov), având posibilitatea să facă o demonstraţie impresionantă de procedee regizorale pe fundalul mulţimii basoreliefice. Iar dacă nu aveau la îndemână asemenea texte, introduceau în acţiune personaje din numele teatrului, corul, prologuri, epiloguri, pentru a o face mai atractivă, mai dinamică, mai aproape de propriile aspiraţii. Toate acestea, însă, îi împingeau pe creatori spre semimetode, semiconcepte, semiprocedee. Pe scurt, îi îndemnau să facă nişte se-mispectacole, prin care, în cel mai bun caz, ar spune un semiadevăr.

Prin dramaturgia lui Ion Druţă, regizorul Şcurea încearcă să se apropie de latura filozofică a creaţiei vahtangoviene. El caută o astfel de modalitate de punere în scenă,

care i-ar permite să recepţioneze textul la diferite niveluri: prosaic, poetic, filozofic şi psihologic. Interpreţilor li se pretinde o sensibilitate deosebită în redarea subtextului. Energia lor este canalizată în egală măsură atât în zona emoţiei, cât şi în cea a gândirii abstracte.

Vahtangovenismul din „Păsările tinereţii noastre” (1972) arată că nu exista o delimitare strictă a poeticului şi a cotidianului druţian. Porţile erau un obiect semnificativ, stabilind hotarul între aceste două dimensiuni, dar şi un moment de trecere dintr-o lume în alta. Pe porţile albe din primul spectacol erau prezentate grafic mâinile ce se întindeau spre o îmbrăţişare. Iar când porţile se deschideau, se vedea cealaltă parte, din stuf. Realitatea în care existau eroii era şi ea, de regulă, un hotar. Personajele deseori nu ştiau ce să facă - să plângă ori să râdă. În ansamblu, teatrul explorează relația dintre poetic și cotidian în contextul teatrului și subliniază rolul simbolic al porților ca elemente de trecere și conexiune între aceste două dimensiuni. Aceasta sugerează că producția “Păsările tinereții noastre” a adoptat o abordare creativă și inovatoare, care poate fi caracteristică “Vahtangovenismului”.

Opiniile și perspectivele individuale asupra școlilor de actorie și a tehnicilor teatrale pot varia, iar acestea pot fi subiective în funcție de experiența și viziunea fiecărui artist sau pedagog de teatru. Aici amintim paradoxală situație când, când vahtangovienii renunţă la vahtangovieni. Leonid Cemortan a avut un rol semnificativ în dezvoltarea și promovarea teatrului în Republica Socialistă Sovietică Moldovenească, contribuind la creșterea calității producțiilor teatrale și la formarea generațiilor de actori și regizori. Acesta a fost unul dintre fondatorii Teatrului „Satiricus” din Chișinău, care a fost înființat în 1957, cunoscut pentru producțiile sale satirice și comice și a avut un impact semnificativ asupra scenei teatrale din RSS Moldovenească.

Referitor la situația menționată mai sus, precum că vahtangovienii renunţă la vahtangovieni, Leonid Cemortan o explică în felul următor: „Or, nu e vorba doar de faptul că „vechii” luceferişti îşi irosiseră deja bagajul vahtangovian; pur şi simplu cele două promoţii de actori moldoveni ale aceleiaşi instituţii vahtangoviene - cea din 1960 şi cea din 1985 - aveau şcoli „diferite”. În cei 25 de ani ce despart cele două promoţii a evoluat şi şcoala vahtangoviană însăşi, care s-a dovedit a fi deschisă spre tendinţele modeme din arta scenică.

La începutul anilor 1990, Republica Moldova a experimentat schimbări semnificative în urma destrămării Uniunii Sovietice și a dobândit independența. Această perioadă de tranziție a avut un impact semnificativ asupra scenei teatrale și a industriei cinematografice din Republica Moldova, precum și asupra actorilor și regizorilor din această regiune. Renunțarea la “Vahtangovenism” sau la alte abordări specifice poate fi explicată prin mai multe motive.

Schimbarea contextului artistic și cultural: Odată cu obținerea independenței, Republica Moldova a fost expusă unor influențe culturale și artistice mai diverse și a căutat să dezvolte o identitate culturală și artistică distinctă. Acest lucru a putut să ducă la schimbări în abordările artistice și la explorarea unor noi curente sau stiluri în teatru și film.

Dorința de inovație și explorare: În perioada de tranziție, actorii și regizorii din Republica Moldova au putut să fie atrași de ideea de a experimenta cu noi tehnici și stiluri artistice, explorând posibilități creative mai variate în afara cadrului specific al "Vahtangovenismului".

Schimbări în cerințele pieței: Odată cu independența, s-au deschis noi oportunități pentru producția teatrală și cinematografică, iar cerințele pieței s-au putut schimba. Actorii și regizorii au putut simți nevoia de a adapta abordările lor pentru a răspunde cerințelor publicului și ale industriei.

Revizuirea tradițiilor: În contextul unor schimbări politice și culturale, unele persoane au putut să revizuiască sau să critice tradițiile culturale și artistice, inclusiv "Vahtangovenismul," și să aleagă să adopte abordări diferite sau să exploreze alte curente artistice.

Este important de menționat că deciziile actorilor și regizorilor privind abordările artistice sunt adesea influențate de multiple factori, iar aceste schimbări pot fi determinate de contextul social, cultural și politic al momentului. Renunțarea la "Vahtangovenism" sau la oricare altă abordare specifică poate reprezenta o evoluție naturală a artistului sau poate fi motivată de aspirații creative și de explorare artistică.

În concluzie, putem spune că impactul vahtangovinian a permis teatrelor din RSSM să exploreze o gamă mai largă de producții, inclusiv adaptații ale operelor clasice și piese contemporane, ceea ce a diversificat repertoriul și a adus varietate în producțiile teatrale din această regiune.

Bibliografie:

1. BRECHT B., Brecht on Theatre: The Development of an Aesthetic. Ed. and trans. John Willett. British edition. London: Methuen. ISBN 0-413-38800-X. USA edition. New York: Hill and Wang. ISBN 0-8090-3100-0.
2. CARNICKE SHARON M., Stanislavsky in Focus. Russian Theatre Archive Ser. London: Harwood Academic Publishers 1998. ISBN 90-5755-070-9.
3. FARBER, V., Stanislavsky in Practice: Actor Training in Post-Soviet Russia (Artists & Issues in the Theatre, Vol. 16. New York: Peter Lang. ISBN 978-1-4331-0315-5) (summary of Vakhtangov's ideas and their application in post-Soviet actor training) ISBN 978-1-4331-0315-5
4. MALAEV-BABEL A., Law A., «Vahtangov Sourcebook: Acting in the Russian Theatre» (2002)https://www.routledge.com/The-Vakhtangov-Sourcebook/Malaev-Babel/p/book/9780415482578
5. MALAEV-BABEL, A., The Vaktangov Sourcebook. 2011. Ed., New York: Routledge. ISBN 978-0-415-47268-5.
6. SHALINA MARGARITA L., "Vahtangov: His School of Acting" (1994). https://www.htvs.ru/en/institute/history/about-the-vakhtangov-school/
7. ИВАНОВ В., Евгений Вахтангов и Михаил Чехов. Игра на краю или

театральный опыт трансцендентального // Русский авангард 1910–1920-х годов и проблема экспрессионизма / Редкол.: Ю.Г. Коваленко и др. М.: Наука, 2003. С. 464–478.

8. Евгений Вахтангов в театральной критике / Ред.-сост. В.В. Иванов. М.: Театралис, 2016. – 703 с.; илл.

PROFILUL IDENTITAR AL COMUNICĂRII TELEVIZUALE DE MEDIERE

THE IDENTITY PROFILE OF MEDIATION TELEVISION COMMUNICATION

Georgeta STEPANOV, ORCID: 0000-0001-9002-5743
Universitatea de Stat din Moldova,
Chișinău, Republica Moldova

CZU: 070:659.19:316.485

e-mail: georgeta.stepanov@usm.md

The research of journalistic mediation as a model of public communication represents a challenge determined by the reduced interest of researchers towards this subject and, respectively, by the very small number of dedicated studies. The currently existing works in the international scientific circuit treat journalistic mediation as a mission deriving from the socialization function of the mass media. This tangential and unilateral approach has not enabled the multidimensional examination of the subject, a fact that imposed upon identification of a new research perspective where journalistic mediation would be examined as an autonomous journalistic activity. Thus, the purpose of the research carried out in this study resides in the conceptualization of the mediating communication and in projection of its identity profile in the contemporary media context. In order to achieve this prerequisite, the investigative effort has been oriented to explain the essence of mediating journalistic activity, in general, and the television mediating communication in particular, as well as their peculiarity by describing the main signs, characteristics, missions etc.

Keywords*: journalistic mediation, televisual mediating communication, TV channel, conflict situations, social dialogue.*

În epoca contemporană, legăturile indivizilor sociali cu comunitățile din care fac parte sau cu societățile în care trăiesc se formează în baza cunoștințelor derivate din informații generaliste și/sau utilitariste ce provin din surse de informare foarte variate. Una dintre cele mai eficiente astfel de surse este mass-media, care, prin intermediul conținuturilor jurnalistice din și despre societate, acționează și la nivel macrosocial, și la nivel microsocial. Acest gen de conținuturi jurnalistice se încadrează în categoria jurnalismului social.

La nivel macrosocial, acestea pun în circuit, în mod prioritar, informații de natură generalistă, care fortifică sau, dimpotrivă, redimensionează relaţia omului cu lumea înconjurătoare, determinând evoluția cadrului lui relațional și acțional în raport cu mediul apropiat, dar, îndeosebi, cu cel îndepărtat. Sub acest aspect, jurnalismul social contribuie la formarea cunoștințelor generale despre lume, întrucât diseminează valori, atitudini și

modele comportamentale care influențează filosofia de viață a indivizilor sociali: opiniile, atitudinile, acțiunile acestora. Din această perspectivă, mass-media se manifestă drept una dintre cele mai importante surse de formare a profilului social al individului contemporan în contextul fenomenelor, proceselor și tendințelor universale.

Cea mai importantă misiune a jurnalismului social, la nivel macrosocial, este să asigure conexiunea între diverse grupuri, categorii și straturi sociale: să mediatizeze cu regularitate realitatea din diferite medii sociale, să promoveze valorile culturale și tradițiile existente în aceste medii, să ia în dezbatere problemele cu care se confruntă diferite comunități şi să asigure dialogul social. În acest sens, prioritare devin activitățile jurnalistice care pot cataliza schimbul de informații între diferite grupuri și categorii sociale în vederea reducerii tensiunilor şi soluționării conflictelor existente, precum și cele care pot facilita acumularea de capital social. Importanța acestora rezidă în faptul că ele contribuie la crearea și/sau modificarea opiniei publice și la orientarea acțiunii sociale în conformitate cu interesul public, iar prin aceasta asigură ordinea socială și bunăstarea generală.

La nivel microsocial, jurnalismul social pune în circuit, în mod prioritar, informații de natură utilitaristă, menite să satisfacă nevoile informaționale ale fiecărui individ în parte, să armonizeze relațiile lui cu membrii grupului social din care acesta face parte în vederea depășirii unor anumite situații de conflict, să-i ajute să dezvolte strategii şi tactici de interacțiune şi, dacă este cazul, de modificare a mediului lui apropiat. Din această perspectivă, cea mai importantă misiune a mass-mediei este să pună în circuit și să dezbată public problemele reale ale oamenilor de rând, pentru a le identifica amploarea, a le determina perspectivele de dezvoltare și a propune variante și căi de soluționare a acestora.

Activitățile mediatice de acest gen pot fi calificate drept activități de social advocacy, întrucât ele reflectă cazuri de interes public general în raport cu reprezentanții unor grupuri social-defavorizate sau potențial vulnerabile (pensionari, orfani, familii numeroase, migranți, persoane fără domiciliu, șomeri, persoane cu nevoi speciale etc.) şi protejează interesele indivizilor marginalizați, discriminați și ale celor care au nimerit în situații dificile. În jurnalismul social, „social advocacy constă în acțiunile organizate ale mass-mediei de preluare şi punere în circuit a problemelor „invizibile”, neglijate, în scopul atenționării factorilor de decizie şi influențării atitudinii publice şi atitudinii actorilor politici. Social advocacy se manifestă atunci când, pentru a analiza şi a evalua o anumită problemă socială, jurnaliştii pun în circuitul informaţional situaţii, cazuri, exemple concrete din viaţa unor persoane reale sau a unor grupuri sociale. Scopul unor astfel de materiale este să ajute oamenii să-şi soluţioneze problemele personale. Jurnaliştii care scriu în această manieră realizează o activitate foarte apropiată de cea a avocatului, or, ambii, în esenţă, urmăresc acelaşi scop: sa-şi ajute eroii/clienţii şi să-i protejeze de abuzuri” [1, p. 20].

Din categoria activităților jurnalistice de social advocacy face parte și medierea jurnalistică, care reprezintă o formă de abordare structurată a unui conflict prin reflectarea

în presă și în emisiunile audiovizuale a acțiunilor și opiniilor tuturor actorilor implicați în acest conflict, a factorilor de decizie și a societății, în genere. Medierea este „un proces informal în care un terţ neutru, fără putere de a-şi impune soluţia, ajută părţile aflate în conflict să ajungă la un acord reciproc acceptabil" [2, p. 18]. Scopul fundamental al medierii jurnalistice rezidă în crearea legăturilor și contextelor care ar asigura rezolvarea conflictelor.

Implicarea presei în medierea situațiilor de conflict este justificată de funcția ei de informare, pentru că, de regulă, anume ea aduce conflictele pe agenda publică, le face vizibile și le transformă în subiecte la zi, plasându-le în atenția societății și a factorilor de decizie. Presa ține în vizorul său orice conflict public și, în funcție de evoluția lucrurilor, revine la el ori de câte ori este cazul: fie că s-a modificat cadrul relațional al actanților, fie că au apărut noi actanți, fie că au fost făcute noi declarații, fie că s-au prefigurat noi acțiuni etc. Prin revenirea periodică la conflictele reflectate anterior și oferirea de noi și noi detalii, mass-media proiectează evoluția acestora în dinamica dezvoltării lor și menține constant interesul publicului față de astfel de evenimente.

Rolul presei în gestionarea conflictelor reiese și din funcția ei analitică, întrucât anume ea analizează, explică, interpretează și prognozează evoluția situațiilor de conflict. Dezbaterea unor situații de conflict în cadrul diferitor formate mediatice oferă actanților posibilitatea să-și expună propriile punctele de vedere, să facă schimb de idei, să-și confrunte opiniile, să se familiarizeze cu viziunile unor forțe terțe: experți, analiști, activiști civici etc. În cadrul dezbaterilor publice se conturează natura și obiectivele conflictelor, dimensiunile adevărate ale acestora, interesele reale ale actorilor implicați etc., informația în cauză fiind determinantă pentru proiectarea profilului social al conflictelor și pentru formarea curentelor de opinie publică în raport cu acestea. Mediatizarea multilaterală și consecutivă a conflictelor asigură construcția lor socială și creează condiții adecvate pentru identificarea consensurilor și inițierea dialogului social. Astfel, medierea jurnalistică nu este nici negociere și nici conciliere, ea este un mijloc de inițiere și de gestionare a dialogului social în vederea rezolvării conflictelor.

Reflectarea mediatică a unor asemenea evenimente se realizează și prin prisma funcției de divertisment, dat fiind formatul de talk-show pe care, de regulă, îl adoptă emisiunile televizuale orientate spre medierea conflictelor, dar și prin prisma celei de culturalizare, atunci când sunt abordate subiectele legate de cultură și patrimoniu sau când sunt promovate practicile pozitive și modele de viață.

Mass-media proiectează evoluția conflictelor în plan diacronic; ea monitorizează cadrul relațional al actanților și mediatizează acțiunile lor în diferite perioade, ajutându-i, astfel, să-şi vadă faptele din diferite unghiuri de vedere, să și le evalueze și (de ce nu?) să-și revadă prioritățile în raport cu problema mediatizată. Stimularea corelației sociale prin facilitarea schimbului de opinii şi informaţii determină părţile aflate în conflict să identifice obstacolele către înţelegere, să dezvolte strategii pentru depăşirea acestora în vederea producerii schimbării. Or, medierea nu poate fi justificată și validată „decât de schimbarea pe care o provoacă la fiecare dintre părțile aflate în conflict, care reușesc

astfel să dea o altă dimensiune sursei conflictului și să-și regăsească echilibrul” [3, p. 229].

Comunicarea jurnalistică de mediere se realizează prin două modalități: 1) prin intermediul materialelor jurnaliste – parte a unor produse generaliste, integrate, cum ar fi: publicațiile periodice, jurnalele și buletinele radiotelevizate și 2) prin intermediul produselor specializate. În primul caz, specificitatea activității de mediere rezidă în acompanierea mediatică a conflictelor: reflectarea originii și evoluției acestora, analiza esenței și a intereselor actanților, confruntarea opiniilor experților etc. Ea se manifestă pe tot parcursul și la toate etapele de dezvoltare a conflictelor, reflectarea acestora fiind periodică, consecventă și consecutivă. În activitatea sa de mediere, presa generalistă folosește, practic, toate genurile jurnalistice. Dintre genurile informative, cel mai des sunt folosite știrea, interviul și reportajul, iar dintre cele analitice – analiza și comentariul. Frecvența folosirii unui sau altui gen de presă depinde de amploarea conflictului, de gradul de recunoaștere a acestuia de către mase și de schimbările care se înregistrează în evoluția lui.

Produsele jurnalistice, concepute în vederea medierii conflictelor, sunt concentrate, de regulă, în presa audiovizuală, deși nu sunt rare cazurile când acestea apar și în presa tipărită, sub formă de cicluri de materiale inserate în rubrici specializate. De menționat faptul că fiecare ediție a unor astfel de emisiuni ia în dezbatere doar un singur subiect real și actual, pe care îl prezintă din mai multe perspective și îl abordează pluridimensional. Majoritatea emisiunilor specializate în mediere sunt structurate pe trei dimensiuni: debutul, culminația și finalul. În debutul ediției sunt prezentate intervențiile părților implicate în conflict și ale martorilor acestuia; în punctul culminant sunt concentrate expertizele, opiniile analiștilor, interpretările și argumentele experților; iar în finalul emisiunii se produce dezlegarea, grație intervențiilor rezumative ale experților și analiștilor, menite să facă claritate deplină, să ofere sfaturi și soluții practice, să proiecteze perspective etc. Conceptul emisiunilor specializate în mediere întrunește, în mare parte, însemnele unui talk-show [4]; el este constant și nu variază de la o ediție la alta.

Emisiunilor specializate în medierea conflictelor le sunt specifice următoarele elemente identitare:

– sunt concepute pentru a aborda diferite situații de conflict în vederea identificării soluțiilor pentru rezolvarea sau, cel puțin, pentru diminuarea acestora;

– sunt orientate să dezvăluie adevărurile cuiva, folosind interviuri, experiențe, argumente, expertize etc.;

– sunt concentrate în jurul interacțiunii opiniilor contradictorii ale actanților, analiștilor și/sau expertizelor de diferite niveluri, realizate de experți;

– sunt constituite din mai multe ediții – fascicule în evoluție – fiecare ediție având misiunea să dezbată doar o problemă;

– sunt gestionate de un moderator care, în funcție de situație, remediază, instigă sau dirijează discuțiile și care este responsabil de realizarea agendei emisiunii;

– sunt filmate în platou;

– sunt difuzate în direct.

Emisiunile realizate în vederea medierii conflictelor sunt concepute astfel încât să genereze schimburi de opinii din care să reiasă soluții. În majoritatea cazurilor, soluțiile apar în direct, ceea ce determină pe moderatori să creeze o atmosferă constructivă, s-o mențină calmă și să nu admită ca situația din platou să degenereze în scandaluri cu abuzuri verbale sau fizice. Jurnalista Veronica Gore susține că „pentru a nu ajunge la momente neplăcute, cred că e nevoie să se ia în considerare comportamentul invitaților. Se poate de făcut o analiză înainte de a-i invita. (...) Ca moderator, mi se pare corect să-ți impui regulile, să intervii când invitatul nu e în temă. Media are menirea de a educa populația, și talk-show-ul la fel, nu trebuie să uităm de aceasta" [5]. Din fericire, în emisiunile autohtone, orientate să facă mediere, violența fizică este un fenomen rar, nu însă și violența verbală, care, cel mai des, este folosită de părțile implicate în conflict. Există însă și situații când înșiși experții fac schimb de replici dure. Acest lucru se întâmplă atunci când experții invitați au opinii foarte diferite, chiar diametral opuse în raport cu subiectul dezbătut, iar moderatorul nu reușește să gestioneze suficient de bine procesele din platou sau să intervină la timp pentru a reorienta discuțiile. „Potrivit experților, talk-show-urile pot fi prezentate sub forma unui triunghi. Liderul (moderatorul – *n.a.)* acestora este întotdeauna lider. Fără participarea lui, transferul devine o adunare de invitați, între care este dificil să se realizeze armonia. De regulă, participanții la discuție se comportă extrem de emoțional, mai ales dacă subiectul este destul de grav sau dramatic. Adesea încep să lupte unul cu celălalt. În astfel de cazuri, gardienii sunt la datorie în spatele scenei. Pe umerii liderului se află responsabilitatea de a menține ordinea în studio, de a da cuvântul pentru discurs și uneori de a crea atmosfera necesară, inclusiv atmosfera de pompare [6].

Moderatorii emisiunilor televizuale de mediere sunt liderii care trebuie să-și orienteze eforturile pentru a menține un echilibru optimal între experții și analiștii invitați, în vederea neadmiterii monopolizării discuțiilor de către unii dintre aceștia. Ei au obligația:

– „să restrângă aserţiunile aflate în dezacord la nivel local;

– să reînnoiască (expresiile – *n.a.*) în situaţia unor cuvinte, a căror semnificaţie a fost înţeleasă diferit de interlocutori;

– să determine executarea unei reparaţii din partea unuia dintre participanţi, în ceea ce priveşte schimbul, asumându-şi răspunderea printr-o explicaţie clară sau făcând apel la sinceritate:

– să evite afilierea sau nu la aserţiunile interlocutorului, apelând la ignorarea mesajului, potrivit principiului politeţii" [7, p. 44-45].

Moderatorii emisiunilor televizuale de mediere „trebuie să știe când să fie incisivi și când trebuie să preia frâiele discuțiilor în caz de derapaje" [8]. În anumite situații, ei trebuie să catalizeze discuțiile și să motiveze actanții să se implice activ în dezbateri, iar în altele, dimpotrivă, – să le tempereze și să le dea o altă direcție. „Este de datoria fiecărui moderator să invite persoane cu viziuni diferite, din tabere diferite. Dacă e vorba de deputați, atunci să fie și din tabăra Puterii și din cea a Opoziției; dacă e vorba de experți,

atunci să fie cu viziuni diferite asupra aceleiași teme. Inevitabil, polemica se produce. Și în aceste cazuri rolul moderatorului este esențial” [9]. De asemenea, moderatorii trebuie să fie bine documentați, pentru a putea analiza subiectul din toate punctele de vedere, a proiecta o viziune de ansamblu a acestuia, a face claritate asupra detaliilor, a identifica discordanțele dintre faptele și declarațiile protagoniștilor, a evalua opiniile experților etc. Moderatorii slab documentați pot fi ușor manipulați de cei prezenți în platou, ceea ce, în final, se răsfrânge negativ asupra calității emisiunii.

Așadar, comunicarea de mediere este genul de activitate jurnalistică ce se manifestă sub forma unor produse jurnalistice integrate din categoria speciilor jurnalistice de opinie și comentative. Cea mai frecvent utilizată formă de expresie a comunicării televizuale de mediere sunt talk-show-urile. Identitatea proprie a comunicării de mediere reiese din caracterul ei bivalent, social și, totodată, emoțional, care corespunde atât necesităților, cât și așteptărilor publicului. Datorită acestui atribut, produsele jurnalistice, concepute în vederea medierii conflictelor, se transformă în instrumente de dezbatere a problemelor, de identificare a soluțiilor și de creare a consensurilor pe marginea subiectelor abordate. Totodată, grație acestei însușiri, produsele jurnalistice de mediere se transformă și în mijloace de sensibilizare a publicului, care oferă telespectatorilor posibilitatea de a trăi senzații noi și/sau de a retrăi sentimente cu o încărcătură emoțională sporită. Capacitatea jurnaliștilor de a pune în corelație utilitatea și spectacolul atrage atenția și suscită interesul a zeci și sute de mii de consumatori de media și, ca urmare, produsele realizate în vederea medierii conflictelor devin puncte de atracție maximală ce asigură tirajele publicațiilor periodice și ratingurile emisiunilor audiovizuale.

Referinţe:

1. STEPANOV, G. *Jurnalismul social.* Chișinău: CEP USM, 2015. ISBN 978-9975-71-714-4
2. Baruch Bush Robert A., Folger Joseph P. *The Promise of Mediation: The transformative approach to conflict*. San Francisco: Jossey Bass, 2005. ISBN 0-7879-7483-8
3. BRĂESCU, V.-S. Strategii de mediere pentru inovaţie şi leadership în educaţie. În: *Valorile moral-spirituale ale educaţiei*. Chişinău: ASEM, 2015. ISBN 978-9975-48-069-7
4. Emisiune – Talk-show. https://wikicro.icu/wiki/Talk_show [Accesat: 02.09.2022]
5. GORE, V. *Talk-show-ul. Situații de criză în direct: cum le depășim?* https://mediaforum.md/ro/deontologie-si-etica/talk-show-ul-situatii-de-criza-in-direct-cum-le-depasim [Accesat: 01.09.2022]
6. Spectacolul de conversație - este asta? Caracteristicile transferului „colocvial”. https://olnafu.com/art%C4%83-%C8%99i-divertisment/90550-spectacolul-de-conversa%C8%9Bie-este-asta.html [Accesat: 20.09.2022]

7. TEODORESCU, A.-M. Aspecte etice ale strategiilor de comunicare în talk-show. Un studiu de caz: „Nașul”, B1 TV. În: *Revista de studii media*, 2014, nr. 3, pp. 43-58. ISSN 2734 – 519X
8. NECȘUȚU, M. *Talk-show-ul. Situații de criză în direct: cum le depășim?* https://mediaforum.md/ro/deontologie-si-etica/talk-show-ul-situatii-de-criza-in-direct-cum-le-depasim [Accesat: 01.09.2022]
9. ROBU, E. Talk-show-ul. Situații de criză în direct: cum le depășim? https://mediaforum.md/ro/deontologie-si-etica/talk-show-ul-situatii-de-criza-in-direct-cum-le-depasim [Accesat: 01.09.2022]

AGENȚIILE DE PUBLICITATE DIN REPUBLICA MOLDOVA: UTILITATE ȘI SCEPTICISM

ADVERTISING AGENCIES IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA: UTILITY AND SKEPTICISM

Victoria BULICANU, ORCID: 0000-0003-3358-5554
Universitatea de Stat din Moldova

CZU: 659.1(478)

e-mail: victoria.bulicanu@usm.md

In recent years, advertising agencies have developed intensively in the Republic of Moldova as small and medium-sized businesses, which, being in close contact with media institutions in the country, allowed economic agents to obtain advertising materials for the businesses they manage from the stage of designing the advertising product to the stage of placing and distributing the advertising material by the host media institution to popularize the business and, finally, to obtain more profits from the sales of services or products, depending on the specifics of the business. However, the attitude of most economic agents towards advertising agencies is preconceived, of distrust towards such organizations and which often does not correspond to reality. The material below aims to reveal some aspects regarding the operation of advertising agencies in the Republic of Moldova and the reason why they are still viewed with distrust.

Keywords: *advertising, advertising agency, trust, professionalism, mass-media institution.*

INTRODUCERE

Chiar dacă în Occident și, în mod special, în Statele Unite ale Americii, primele agenții de publicitate au apărut la mijlocul sec. XIX, în Republica Moldova primele agenții de publicitate au apărut la începutul anilor ’90 ai secolului trecut, iar funcționarea acestora se baza mai mult pe inițiativa și altruismul celor care deschideau astfel de afaceri, în lipsa experienței și a studiilor necesare pentru dezvoltarea unui astfel de domeniu. S-ar putea ca tocmai acest fapt să reprezinte motivul pentru care cei mai mulți cetățeni aveau în acea perioadă o vagă idee despre activitățile unei agenții de publicitate, în lipsa unor informații foarte clare privind ariile de activitate ale acesteia, pregătirea necesară pentru specialiștii care activau în astfel de agenții, dar și modalitatea în care o astfel de instituție poate fi utilă celorlalți. Mai mult decât atât, adesea agențiile de publicitate erau implicate în activități ilegale privind migrația cetățenilor, oferte dubioase de muncă peste hotare, iar de aici și scepticismul celor mai mulți cetățeni în raport cu necesitatea de existență a unor astfel de agenții pe piața muncii din țara noastră. În același timp, să ne amintim că în țările din fostul lagăr sovietic publicitatea ca și arie profesională nu exista, de aceea cei mai muți cetățeni din țara noastră au văzut primele spoturi publicitare la începutul anilor ’90, la posturile de televiziune rusești, care s-au avântat în a exploata această arie de activitate în perspectiva obținerii unor profituri substanțiale la etapa tranziției de la o economie centralizată la una liberalizată.

CUPRINS

Primele spoturi publicitare care au inundat piața media din Rusia, fiind accesibilă și nouă, moldovenilor, făceau trimitere la afaceri piramidale, care mai târziu s-au dovedit a fi înșelătorii de proporții uriașe. Majoritatea cetățenilor noștri își amintesc de vestitul personaj din spoturile publicitare ale construcției piramidale MMM – Lionea Golubkov, cetățean simplu, din popor, care într-o serie de spoturi publicitare încerca să convingă publicul de utilitatea investirii așa-numitelor vouchere în afacerea piramidală promovată prin intermediul acestor spoturi, în dorința de a obține profituri masive peste noapte și în posibilitatea de a achiziționa blănuri, căciuli scumpe, cizme etc., – altfel spus, acele necesități care lipseau celor mai mulți cetățeni ai fostei Uniuni Sovietice, care nu aveau acces la produse și servicii elementare în acele vremuri; or, a deține în acele timpuri o blană, o pereche de cizme de calitate sau un automobil chiar constituiau o demonstrație de avere și un statut social înalt. În acele timpuri publicul nu sesiza diferența dintre un material informativ și material publicitar, fiind obișnuit cu ideea că ceea ce se spune la televizor minciună nu poate fi, de aceea milioane de cetățeni au alergat la oficiile acestei construcții piramidale pentru a-și depune acele vouchere care le garanta o mică parte din fosta avere a statului (fabrici, uzine, colhozuri, sovhozuri etc.), iar inițiatorii acestei înșelătorii de proporții au obținut averi colosale, în schimbul produselor de primă necesitate distribuite cetățenilor naivi (zahăr, făină, crupe ș.a care li s-au oferit într-o primă etapă), care, la fel ca și Lionea Golubkov, voiau să-și surprindă soția. Aceștia erau convinși că de acum încolo fiecare cetățean care și-a investit voucherul va deveni un deținător de capital într-o mare afacere. Înșelătoria nu a durat decât o perioadă foarte scurtă de timp, iar publicul foarte repede s-a dezamăgit în personajul mult îndrăgit și în ceea ce promova acesta, iar de aici a urmat și marea dezamăgire în produsul publicitar ca atare, precum că acesta nu poate să promoveze decât minciună și fals. O atare preconcepție încă mai este înrădăcinată în mințile concetățenilor noștri, care nu în ultimul rând asociază produsul sau serviciul la care se realizează publicitate adesea cu ceva ce nu are succes pe piață și necesită efort suplimentar pentru a fi promovat. Îmbinarea acestei preconcepții cu lipsa cunoștințelor și informațiilor necesare în raport cu activitatea unei agenții de publicitate au născut în rândul cetățenilor noștri o atitudine de rezervă, de lipsă de încredere și dorință de a apela la vreo agenție de publicitate pentru promovarea oricărei afaceri, moldovenii fiind siguri până nu demult că abilitățile de comunicare pe care le dețin, abilități de utilizare a Internetului, sunt suficiente pentru o promovare reușită în rândul publicului. Abordarea sceptică față de publicitate ca atare și față de gestionarii agențiilor de publicitate este specifică nu doar celor care au luat cunoștință de acest domeniu mult mai târziu decât s-a dezvoltat acesta în lume, ci și multor specialiști în domeniu de peste Ocean, care, de asemenea, invocau o atitudine neunivocă în ceea ce privește eficiența publicității, ca atare. Astfel, în 1978, Alec Benn, director al unei agenții de publicitate din Statele Unite ale Americii, afirma: „Există o mare conspirație la care participă agențiile de publicitate, radioul, rețelele și canalele de televiziune, consultanți în publicitate, ziarele, revistele și alții, pentru a-i induce în eroare pe managerii corporațiilor

privind eficiența publicității” [1, p. 21]. Benn sublinia, de fapt, că de cele mai multe ori publicitatea, mai degrabă, a eșuat, decât să reușească, cel mai adesea pentru că efectele ei nu pot fi măsurate obiectiv în totalitate.

Abia mai puțin de un deceniu în urmă, agenții economici au realizat că într-o competiție acerbă între afaceri, produse și servicii e nevoie de a apela și la profesioniști în domeniul *promoting*-ului pentru obținerea de succes, recunoaștere, poziționare reușită de brand, iar de aici și pentru obținerea de profituri economice.

Una dintre primele agenții de publicitate din Republica Moldova a fost *Varo-Inform,* care și-a început activitatea în anul 1990 și este prezentă și astăzi pe piața publicității de la noi. Odată ce au fost create condiții favorabile pentru liberalizarea pieței economice, precum și pentru dezvoltarea afacerilor mici și mijlocii în Moldova, a început să crească cererea și pentru promovarea lor, ceea ce a stimulat apariția și dezvoltarea agențiilor de publicitate pe parcursul anilor următori. Acestea și-au extins activitatea în așa mod, încât astăzi sunt capabile, în mare parte, să ofere un pachet *full-service* pentru companiile și instituțiile din țară. Este un aspect important, deoarece existența concurenței pe piața comercială favorizează o concurență sănătoasă și în rândurile agențiilor de publicitate.

Astăzi, printre cele mai cunoscute agenții de publicitate din țara noastră se numără următoarele: *VivaKi Moldova, Standart, Cromatix Creative Image Lab, Amedia, Publicis Media, Good Media* etc. cu activități diverse de promovare a produselor și serviciilor. Este de menționat că dezvoltarea agențiilor de publicitate nu s-a realizat tocmai în același ritm cu dezvoltarea specialiștilor în publicitate. Cei mai mulți angajați ai acestor agenții de publicitate din țară dețin o pregătire conexă domeniului publicitar: sunt specialiști în domeniul științelor economice, artei, psihologiei, științelor educației etc. Programele de studii în domeniu au apărut mai târziu în cadrul instituțiilor de învățământ superior, iar de aici și abordarea rezervată față de activitatea unor entități, care își permit să angajeze specialiști din domenii diferite de formare profesională, creându-se un soi de neîncredere față de calitatea produselor livrate și față de modalitatea în care acestea vor fi acceptate de către public. Trebuie menționat faptul că, agențiile de publicitate la fel ca și oricare organizație apărută pe piață, au avut nevoie de o perioadă de adaptare și de recunoaștere. În acest scop, agențiile au început activități de promovare proprie. De altfel, promovarea proprie este un aspect care trebuie menținut de oricare agenție de publicitate, pentru a favoriza un flux continuu de clienți și pentru a deveni cunoscută pe piață. Aceasta a favorizat poziționarea tot mai clară a agențiilor de publicitate și a rolului lor pe piața media din țară, fiind observată, mai ales în ultimii ani, o dezvoltare ce le-a permis multora să fie de top datorită aspectelor precum calitate, pachet *full service*, reputație etc. Mai mult decât atât, creșterea interesului față de difere tipuri de publicitate a generat și apariția a diferitor tipuri de agenții de publicitate, care pot livra diferite tipuri de produse: publicitate pentru un anumit mediu de comunicare (televiziune, presă, online etc.), prezentare de concept doar, servicii de filmare și montare a produsului video etc. Divizarea activității agențiilor în funcție de tipul de serviciu livrat a crescut calitatea produsului, pentru că specialiștii din agenții se specializează pe servicii înguste, dar realizate calitativ, dar în

același timp a îngreunat adesea efortul agenților economici – comanditari de publicitate, pentru că în aceste condiții e necesară implicarea mai multor entități pentru conceperea, realizarea și distribuirea produsului publicitar final. Astfel, avem următoarele tipuri de agenții de publicitate:

– agenție de servicii complete sau agenție *full-service* (agenție care oferă toate serviciile necesare pentru a dezvolta, crea și executa publicitatea pentru clienții săi);

– agenție de creație (oferă, de obicei, doar o anumită gamă de servicii, spre ex., servicii foto, video sau montaj de produs);

– agenție de media (se ocupă, în special, de cumpărarea spațiului și a timpilor de media și derularea campaniilor publicitare pe diferite canale media. De obicei, acest tip de agenție își oferă serviciile și produsele altor agenții publicitare);

– agenție interactivă sau agenția *cyber* (realizează, plasează și distribuie publicitatea, în exclusivitate, pe Internet);

– agenție proprie sau agenție *in-house* (înființate de înseși companiile care au decis să-și dezvolte propriile activități de comunicare și promovare în masă a produselor și serviciilor, înființând, astfel, un nou tip de agenție de publicitate. Remarcăm însă că astfel de agenții se regăsesc doar în cadrul companiilor mari în Republica Moldova, precum operatorii de telefonie mobilă sau Internet, care își permit întreținerea în staff a specialiștilor în domeniu);

– agenție de marketing direct (aduce produsul sau serviciul la client nemijlocit, construindu-și rețele și relații directe cu clienții, în încercarea lor de a-i fideliza).

William Bernbah, unul dintre cei mai mari copywriteri ai secolului XX, nota la un moment dat: „Elementul cel mai important în scrierea reclamelor de succes este produsul însuși. Magia stă în produs” [2, p. 23]. Recunoaștem însă că obiectivul final al oricărei agenții de publicitate este de a vedea că reclamele clienților săi duc la profituri mai mari pe termen lung. Prin urmare, o agenție de publicitate trebuie să îndeplinească mai multe funcții pentru atingerea acestui obiectiv. Dimensiunea unei agenții de publicitate are o influență directă asupra varietății de servicii care pot fi prestate clienților. În general, agențiile mai mari prestează servicii mai variate decât agențiile de dimensiuni medii și mici. Printre cele mai evidențiate funcții ale unei agenții publicitare se numără următoarele:

– de creație (realizarea produsului publicitar în sine: machetă de ziar, produs video, audio, produs pentru online);

– de cercetare (identificarea celor mai reușite instrumente și modalități de realizare, direcționare și distribuire către publicul–țintă a produsului publicitar);

– de evaluare (monitorizarea efectelor pe care le creează produsul publicitar asupra publicului consumator).

CONCLUZII

Activitatea diversă, multilaterală a agențiilor de publicitate, bazată pe creativitate și capacitate de adaptabilitate la cerințele pieței, nu le scutește pe acestea de multiple-

le probleme în activitatea de zi cu zi. Printre acestea se evidențiază următoarele: lipsa forței de muncă, o problemă comună, de altfel, mai multor domenii de activitate în țara noastră; termenele limită care adesea nu pot fi respectate din cauza existenței primei probleme menționate mai sus; noile modalități de gestionare a afacerilor prin intermediul Internetului și lipsa necesității de a mai apela la agențiile de publicitate pentru promovarea afacerilor; incapacitatea de a fideliza clienții prin sensibilizarea acestora pentru conștientizarea profitabilității în cazul în care aceștia vor apela la agențiile de publicitate capabile să realizeze produse calitative [3].

Ceea ce putem declara cu siguranță este că dacă la începutul anilor ’90, odată cu apariția publicității ca și domeniu de activitate economică, cele mai multe dintre produsele publicitare erau realizate de înseși instituțiile media (posturi de televiziune, radio, ziare și reviste), ori tocmai acestea aveau acces la tehnologiile necesare video sau audio, astăzi această sarcină a fost preluată de către agențiile de publicitate, care încearcă să angajeze specialiștii necesari pentru realizarea produselor de calitate.

În final, menționăm că, indiferent de etapa la care s-ar afla un proiect publicitar, sarcina principală a oricărei agenții de publicitate este de a construi și menține bunăvoința cu publicul, pentru că cele mai utilizate instrumente în comunicarea cu publicul sunt publicitatea și publicitatea corporativă, prin intermediul cărora se vor construi relații mai puternice cu clienții și diferitele secțiuni ale publicului – clienți, angajați, intermediari și acționari.

Referințe:

1. SUTHERLAND, M., SYLVESTER, A. *De la publicitate la consumator*. Iași: Polirom, 2008. 379 p. ISBN 978-973-46-1138-6
2. HIGGINS, D. *Cum se scrie în publicitate.* București: Humanitas, 2013. 141 p. ISBN 978-973-50-3995-0
3. SINCLAIR-BROOKS, M. *3 Biggest Challenges Facing Marketing Agencies and How to Tackle Them*. Disponibil: https://agencyanalytics.com/blog/3-common-challenges-facing-marketing-agencies-and-how-to-tackle-them [Accesat: 21.07.2023]

VALORIFICAREA CAPITALULUI UMAN ÎN INDUSTRIA MEDIA

UNLOCKING HUMAN CAPITAL IN MEDIA INDUSTRY

Andrei DUMBRĂVEANU, ORCID: 0000-0003-4427-7119

CZU: 070:331.101.262:004

e-mail: dumbraveanu.andrei @gmail.com

Philosophers, aestheticians, historians, psychologists, and sociologists have analyzed the creative processes, developing theories and methods of knowledge and valorization of these processes, for human purposes. In the post-humanist era, they are overcome by the mass-, hybrid character of artificial intelligence-assisted creation, which permeates more and more vehemently into social life, forming new industries and markets. Thus, social and human development is embraced of phenomena that interact and produce turbulent effects which threaten the essence of the social environment - human being as a rational living being, a product of culture. Among the new industries of the digital age, media industry has an important place, as it ensures communication and generates beliefs necessary to promote consumption in the free market, and growth of economic capital. However, Economic Capital cannot exist outside of Human Capital, which appears and unfolds, in its turn, based on human resources. The latter represent the creative elements which form concepts, showcase willingness and actively implement conceptual ideas, influencing the effectiveness of the use of all resources: material, financial and informational. Through his/her intellectual structure, through feelings, mentality, culture, motivation, desires and especially through self-awareness, the owner of human capital can prevent or, on the contrary, stimulate an action. Thus, intelligent growth, beneficial to sustainable social development, favors continuous professional training, which has become a strategic priority of the European Union. The resources of media industry are based on the human capital which forms knowledge and beliefs among the general public, but the media industry, in its turn, can also be a producer of human capital.

Keywords: *creative process, resources, development, post humanism, digital age, media industry, resources, human capital.*

În epoca digitală capitalul uman devine sursă principală de dezvoltare durabilă în aspect economic și social. Or, procesul dezvoltării solicită energii creative, care se formează și se emană în mod spontan doar aparent, căci procesul creativ este mult mai complicat decât ni se pare atunci când vedem rezultatele lui. Din aceste considerente, este necesară o analiză multilaterală, unde relațiile liniare dintre cauză și efect sunt insuficiente pentru obținerea rezultatelor scontate. Deși pe parcursul dezvoltării culturii și civilizației oameni iluștri ai timpurilor lor (filosofi, esteticieni, istorici, psihologi, sociologi) au analizat procesele creative, elaborând teorii și metode de cunoaștere și valorificare în scopuri umane a procesului respectiv, în epoca postumanistă acestea sunt depășite de caracterul hibrid, de masă al creației asistate de inteligența artificială, care pătrunde tot mai vehement în viața socială, formând noi industrii și piețe de desfacere. Astfel,

dezvoltarea socială și umană este cuprinsă de fenomene ce interacționează și produc efecte turbulente, care amenință esența mediului social – omul ca ființă rațională, produs al culturii. Între noile industrii ale epocii digitale industria media ocupă un loc important, căci asigură comunicarea și formează convingeri necesare promovării consumului pe piața liberă, creșterii capitalului economic. Însă capitalul economic nu poate exista în afara capitalului uman, care apare și se dezvoltă, la rândul său, în bază de resurse umane. Resursele umane constituie elementele creative ce formează concepții, dau dovadă de voință și implementează activ ideile conceptuale, influențând eficacitatea utilizării tuturor resurselor: materiale, financiare și informaționale. În acest proces individul deține un rol important. Prin structura sa intelectuală, prin sentimente, mentalitate, cultură, motivație, dorințe și în special prin conștiința de sine, el poate împiedica sau, dimpotrivă, poate stimula o acțiune. Astfel, creșterea inteligentă, benefică dezvoltării sociale sustenabile, favorizează formarea profesională continuă care a devenit prioritate strategică a Uniunii Europene. Resursele industriei media se bazează pe capitalul uman formator pentru publicul larg, însă industria media, la rândul său, poate fi și producătoare de capital uman. Noțiunea de capitalul uman cunoaște mai multe interpretări teoretice, însă își are începutul în spațiul economic. În zorii epocii industriale, în sec. XVIII, odată cu apariția motoarelor cu aburi, scoțianul iluminist Adam Smith a publicat studiul *O anchetă asupra naturii și cauzelor avuției națiunilor* . Este o lucrare fundamentală pentru științele economice, cunoscută și ca *Avuția națiunilor,* unde filosoful moral a descris și a analizat factorii economici de bază ai formarii și dezvoltării capitalului, din perspectiva realității sociale a Imperiului Britanic, cel mai mare și mai bogat imperiu din lume în acea perioadă. Este o operă fundamentală, în care Smith a dovedit că avuția națiunilor depinde de progresul tehnologic și de capacitatea lor de a produce bunuri, de diviziunea muncii, de relațiile de schimb și comerciale, de piața liberă. Folosind noțiuni și sintagme noi pentru acele vremuri: cantitatea muncii, ponderea lucrătorilor productivi, forță de muncă, muncitori din industrie și servitori (în limbaj contemporan, prestatori de servicii – *n.a*), Smith a descoperit și a argumentat principiile creșterii economice, care au deschis calea civilizației spre epoca capitalismului și a liberalismului economic. El considera că munca este măsura reală a valorii de schimb a tuturor lucrurilor. Fiecare persoană, în activitățile sale, urmărind obținerea bunurilor individuale, caută cum să muncească mai ușor și totodată să capete un profit mai mare. Astfel, interesul călăuzit de abilități și cunoștințe stă la baza evoluției tehnologice. Lucrarea „Avuția națiunilor”, elaborată în două volume, a influențat gândirea economică, socială, filosofică, politică a multor cercetători pe parcursul timpurilor. La un veac distanță după Adam Smith, vine filosoful, jurnalistul, fondatorul materialismului dialectic și istoric, al socialismului științific și al economiei politice – Karl Marx, care a elaborat lucrarea sa fundamentală „Capitalul”, operă în domeniul economiei, de rezonanță socială și politică, prin care a influențat mersul istoriei și a schimbat destinele multor popoare. Astfel, „Capitalul” din domeniul economiei a pătruns în dialectica materialistă și a trecut în spațiul de cercetare al societății în evoluție. Evoluarea științei, perfecționarea tehnologiilor, a culturii tehnice-inginerești

au făcut să crească producerea de bunuri, iar, totodată, și tehnologiile de consum al acestora. Ca răspuns la fărădelegile pieței a apărut concepția de dezvoltare durabilă sau sustenabilă, atât în aspect ecologic, cât și social-uman. Legile bazate pe plusvaloare nu pot fi negate, căci există în mod obiectiv, științific, la fel cum legile mecanicii clasice nu pot fi negate de legile fizicii cuantice. Dezvoltarea economică se perfecționează continuu. Capitalul clasic, în societatea postmodernă, se destinde prin capitalul nevăzut, imaterial, pe care plusvaloarea îl lua în calcul doar ca adaos tehnologic la prețul produsului material. Așa cum diviziunea muncii, fiind un produs al cunoștințelor, al tehnologiilor inginerești, al culturii, formează plusvaloare, ea naște totodată și solidaritate organică bazată pe capital uman, care, la rândul lui, produce coeziune umană, fără de care nu există viață calitativă și nici bunăstarea unei societăți durabile. Claudia Goldin, profesoară de economie a muncii și istoric al economiei la Universitatea Harvard, Statele Unite ale Americii, prezintă definiția capitalului uman drept cumul de calități sociale și personale, de obiceiuri, cunoștințe, incluzând totodată și creativitatea. Acest amalgam de virtuți ale ființei umane este implicat în capacitatea de a munci, de a produce bunuri materiale și servicii [1]. Economistul Gary Becker, profesor la Universitatea din Chicago, laureat al Premiului Nobel, în lucrarea „Capitalul uman: analiză teoretică și empirică", consideră că termenul „capital uman" poate fi înțeles la fel ca și capitalul material, utilizat ca noțiune în cazul când facem referință la fabrici și utilaje. Ca și în cazurile capitalului material, întru formarea capitalul uman se fac investiții care pot fi pe mai multe planuri: în educație, perfecționarea cunoștințelor, tratamente medicale etc. Becker susține că, angajat în procesul tehnologic, capitalul uman este un mijloc de producție, unde investițiile suplimentare generează o producție suplimentară, iar produsul final obținut în urma valorificării capitalului uman depinde și de rata sa de rentabilitate. Totuși, în viziunea economistului Becker, capitalul uman are calități social-umane, datorită cărora acesta, deși poate fi substituibil, nu poate fi transferat, ca în cazurile bunurilor imobiliare, ale rezultatelor materiale ale muncii sau al capitalului fix [2]. Conform cercetărilor efectuate de Becker, în SUA, investițiile în capitalul uman aduc mai mult profit decât cele depuse în hârtiile de valoare. Școala economică din Chicago este cunoscută și prin lucrările lui Theodore Schultz consacrate economiilor în curs de dezvoltare, îndeosebi celor din domeniul agrar, pentru care cercetătorul s-a învrednicit de Premiul Nobel. Schultz a demonstrat că bunăstarea populației în țările sărace nu depinde atât de mult de resursele lor naturale, nici de eforturile guvernelor, nici de dotările cu tehnici performante, cât depinde de cunoștințele deținute de locuitorii lor. Schultz a promovat ideea dezvoltării învățământului, considerându-l drept temelie pentru capitalul uman. Cercetând procesul de restabilire a economiilor țărilor beligerante în cel de al Doilea Război Mondial, el a observat că Germania și Japonia au reușit să renască din ruine mai repede decât Anglia. Succesul dezvoltării rapide a acestor state a fost determinat de starea de sănătate și de sistemul de învățământ. Banii economisiți de stat din lipsa de cheltuieli medicale au fost investiți în învățământ, iar cunoștințele și abilitățile obținute au asigurat refacerea economică și creșterea bunăstării sociale. Conform viziunilor lui Schultz, învățământul condu-

ce la creșterea productivității muncii individului, dar mărește și costul economic al timpului lui. Conform viziunii lui Theodore Schultz, învățământul formează o direcție importantă a prosperării economice contemporane. Investițiile în capitalul uman nu constituie numai cheltuieli pentru învățământul universitar și preuniversitar. Printre cheltuieli pot fi considerate și cele de autoperfecționare în condiții casnice, de acumulare a experienței la serviciu. La acestea se mai adaugă și investițiile în domeniul sănătății, educației și științei. Investițiile în capitalul uman, creșterea prețului muncii umane devin factori importanți ai transformărilor economice [3].

Ideea de capital uman a fost lansată în anul 1954 de economistul englez Arthur Lewis, laureat al Premiului Nobel pentru economie, împreună cu Theodor Schultz. În viziunea lui Lewis, termenul prezintă potențialul economic al angajatului în câmpul muncii, capacitățile lui de a răspunde la necesitățile de producție ale angajatorului și se referă mai puțin la imaginea socială a salariatului. Teoriile ulterioare au demonstrat relevanța capitalului uman în funcție de importanța sarcinii puse în fața producătorului. În viziune economică, capitalul uman este un factor ce asigură cariera profesională a angajatului, în particular, și creșterea bunăstării, în general. Menționăm că, în mod implicit, capitalul uman se manifestă în viața socială dincolo de perimetrul instituțional, asigurându-și propria prosperare, dar, de regulă, contribuind și la soluționarea unor probleme legate de activitatea instituțională. Din aceste considerente, conceptele teoretice direcționate cu strictețe pe vectorul economic, apelând numai la indicatori statistici și analize mecanice, au fost supuse unor critici din perspectiva metodologică a unei discipline complexe. Criticile reflectă abordări ce presupun prezentarea ființei umane în aspectul relațiilor ei economice și sociale, ținându-se cont de potențialul biologic al individului, de capacitățile lui intelectuale, culturale, morale, psihologice, de talent și carismă, care nu sunt calități de neglijat și care se manifestă în cadrul unor tranzacții concrete sau în activități corporative. Din aceste considerente, au apărut alternative la teoria capitalului uman. Economistul american Michael Spence, laureat al Premiului Nobel pentru analiza pieței, în baza informației asimetrice, propune teoria semnalizării ca alternativă a teoriei de creștere a productivității muncii, bazată pe capitalul uman, obținut prin învățământ. Spence pornește de la analiza pieței cu informare asimetrică, adică a situațiilor unde vânzătorii cunosc mai mult despre calitatea mărfii decât cumpărătorii. În situațiile respective vânzătorii fac investigații suplimentare pentru a se informa și vând, de fapt, nu marfa, ci semnalele ei, imaginea mărfii. Spence dovedește că asemenea situații se produc și în piața muncii. De regulă, angajatorii nu cunosc competențele profesionale ale angajaților. Ei judecă despre abilitățile acestora după diplomele de absolvire a instituțiilor de învățământ, prezentate de angajați. Prin urmare, instituțiile respective transmit angajatorului semnale. Dacă angajatul posedă o diplomă de absolvent, atunci angajatorul îl consideră suficient de tenace și de dezvoltat intelectual. Din aceste considerente, deținătorii de diplome au șanse mai mari să fie angajați în câmpul muncii. Astfel poate fi explicată diferența de plată în remunerarea muncii, care nu depinde numai de productivitate, dar și de anumite calități ale angajatului, cum ar fi: învățământul (studiile), sexul, vârsta, etnia etc. În baza teori-

ei semnalelor, Spence contestă teoria învățământului ca factor primordial al capitalului uman, de creștere a productivității muncii.

Sociologul francez, publicistul, filosoful și etnologul Pierre Bourdieu a elaborat o concepție nuanțată a capitalului uman. El reliefează importanța factorilor culturali și simbolici în procesul de producere și supune criticii concepția marxistă a primatului economic. În viziunea lui Bourdieu, un rol important de instaurare a dominației relațiilor sociale îl deține practica structurilor de guvernare de a-și promova simbolurile și cultura. Teroarea prin simboluri legitimează formele de dominare socială. Lumea contemporană, potrivit lui Bourdieu, nu se împarte în clase, ci în domenii – câmpuri sociale, spații ale unei lupte necontenite, între inegalități, pentru afirmarea dreptății sociale. Domeniile nu mențin coerența istorică a evenimentelor, căci fiecare om poartă în minte o perspectivă foarte personală; astfel, lumea socială reprezintă o istorie acumulată. În câmpurile sociale iau naștere câmpurile artei și câmpurile politicului, ca genuri de activități separate. Câmpurile păstrează o autonomie relativă în raport cu societatea în întregime. Bourdieu considera că omul, întâi de toate, este călăuzit de dorința recunoașterii demnității lui, iar recunoașterea în sine conține caracter social, capitalul fiind o resursă a câmpului social, pe când teroarea simbolurilor nu este altceva decât un mecanism principal de afirmare a statului. În viziunea lui Bourdieu, capitalul obține o conotație nouă, e „muncă acumulată (în formă materializată sau în formă „încorporată", întruchipată), care, atunci când este însușită pe o bază privată, adică exclusivă, de către agenți sau grupuri de agenți, le permite acestora să ia în stăpânire energia socială sub forma de muncă reificată sau vie". Capitalul poate fi înțeles ca un fel de combustibil, care permite agenților să-și reproducă poziția în câmpul social. În funcție de domeniu, capitalul se poate manifesta sub trei forme: capital economic, capital cultural și capital social. Bourdieu lansează sintagma „capital cultural" și explică sensul ei – o formă de capital care este „convertibilă, în anumite condiții, în capital economic și poate fi determinat în baza unor calificative educaționale". Bourdieu distinge trei forme fundamentale de capital cultural: capitalul cultural întruchipat, instituționalizat și capitalul cultural obiectivat. În starea sa întruchipată, capitalul cultural este o „formă, ce reprezintă situația de lungă durată, în care se află mintea și corpul" [4].

Industria media are specificul ei aparte și, ca orișicare altă industrie, valorifică tehnici și tehnologii ce solicită metode specifice de formare a capitalului uman, care în condițiile comunicării fără obstacole în lumea digitalizată depășesc rigorile schimbului informațional caracteristice societăților moderne și postmoderne. Societatea contemporană beneficiază de comunicare deschisă, liberă, fără frontiere. Ștergerea frontierelor devine un fenomen universal care cuprinde și procesele creative. Dispar frontierele între genuri, între tehnici și procedee de creație, însă un lucru rămâne constant, cu certitudine: aparențele haosului nu înseamnă și dominare a haosului. Haosul nu poate exista fără ordine. Creația adevărată se axează pe concepții ce produc discurs și mesaje novatorii, social utile, care nu pot să apară din nimic, în afara tradițiilor. Din nimic, nimic apare.

Referințe:

1. GOLDIN, C. *Human Capital.* Disponibil: goldin_human_capital.pdf (harvard.edu)Human Capital | Claudia Goldin (harvard.edu) [Accesat: 12.04.2023]
2. BECKER, G.S. Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis. In: *Journal of Political Economy,* 1962, vol 70, no 5, Part 2. Disponibil: (uchicago.edu) [Accesat: 14.04.2023]
3. Лауреат нобелевской премии по экономике Теодор Шульц о роли человеческого капитала в преодолении проблем бедности. Disponibil: (PDF) (researchgate.net) [Accesat: 16.04.2023]
4. BOURDIEU'S, P. *Capital Explained* • Disponibil: (sociologygrup.com) [Accesat: 16.04.2023]

DREPTUL LA INFORMARE ȘI LIBERTATEA DE EXPRIMARE ÎN CONFORMITATE CU JURISPRUDENȚA CtEDO

THE RIGHT TO INFORMATION AND FREEDOM OF EXPRESSION IN ACCORDANCE WITH ECHR JURISPRUDENCE

Dumitru Mirel POPA, ORCID: 0009-0007-9545-3764
Universitatea Apollonia,
Iasi, Romania

CZU: 070:342.727:341.645(4) **e**-mail: dupomi@yahoo.com

The topic addressed by us through this study focuses mainly on all the Mass media factors involved in the media market, with the aim of fulfilling a single objective: the prompt and correct information of the public. This is the very essence of journalism and what should drive journalists. The aim of the present study is to essentially analyze the phenomenology of the journalistic approach from the perspective of the right to information, freedom of expression, but also how these rights and freedoms are consistent with the ECHR legislation and jurisprudence. As research methods there were used analysis, synthesis and comparison which led to results highlighting the shortcomings and the results obtained from our study can be summarized as being gratifying, which have the effect of raising the awareness of media creators as to how rights and freedoms are used in the practice and jurisprudence of the ECHR. Thus, as we presented in our study, mass media is based on the concrete creation of conditions necessary to create a positive cycle of information communication, to have the right to be informed but also how freedom of expression is applied according to European legal provisions.

Keywords: *expression, freedom, information, society, right of creator, right of media provider.*

INTRODUCERE

Drepturile individului, inclusiv ale jurnalistului, așa cum sunt ele recunoscute și garantate pe plan național și internațional în ceea ce privește Mass-media, includ cu preponderență drepturile creatorilor și furnizorilor de media de a participa la propria cultură şi de a utiliza propria limbă, de a beneficia de avantajele societăţii.

Jurisprudenţa CtEDO privind Mass-media aparţine de cadrul reglementativ existent, ceea ce face improprie includerea jurisprudenței CtEDO în categoria „cadru reglementativ” şi jurisprudenţa CtEDO aparţine cadrului reglementativ intern. Astfel, ne raliem opiniei D-lui Av. Gheorghe Piperea: „*Jurisprudenţa CtEDO este direct aplicabilă în dreptul intern prin mecanismul creat de articolul 20 din Constituţie*” – sunt cazuri în care *„legea este jurisprudenţa CtEDO*” [1].

În prezent, se poate constata faptul că autoritățile locale și centrale presează constant jurnaliștii să-și dezvăluie sursele de informare și să încerce să oprească orice critică la adresa sistemului. Există în prezent opinia majoritară conform căreia agenți ai

guvernului pozează ca jurnaliști care au început să se infiltreze în organizații și Agenții de știri.

Câteva dintre instituțiile media independente reușesc să supraviețuiască alături de marile grupuri media, dar, conform datelor, ele sunt cu preponderență ținta unor imixtiuni în ceea ce privește sursele de informare ale jurnaliștilor, influențând uneori libertatea de exprimare a acestora de câte ori critică politicieni cu influență.

Autoritățile, companiile din sectorul privat și persoane fizice au început recent să invoce GDPR ca pretext pentru a refuza accesul la informații sau să amenințe și să ancheteze jurnaliști în legătură cu investigațiile lor de presă [2].

CUPRINS

Analiză și sinteză privind dreptul la informare și modul libertății de exprimare la etapa actuală, prin prisma reglementărilor CtEDO și a relației jurnalist – societate

Libertatea de exprimare – drept fundamental al omului – este consacrat ca fiind un principiu de bază înscris în Declaraţia Universală a Drepturilor Omului și în Convenţia Europeană a Drepturilor Omului (CEDO).

Jurnalistul luptă pentru adevărurile lumii, pentru informație, pentru cunoaștere. Jurnalistul este unul dintre foarte puținii profesioniști – poate chiar singurul – care se află în dialog continuu cu toate comunitățile, cu toată rânduiala și cu toți oamenii, de la savanți și creiere geniale la scursurile societății și profesioniștii criminalității organizate, pentru că viața și cunoașterea ei le cere imperativ asta.

Presa, însă, este diferită de alte instituții care asigură cunoașterea. În primul rând, Mass-media are, în general, *o funcție a cunoașterii*. În al doilea rând, EA *operează în sfera publică,* accesibilă tuturor membrilor societății, iar accesul la EA este deschis, voluntar, nespecific și se face cu costuri foarte scăzute. În al treilea rând, relația dintre emițător și receptor este echilibrată și egală, iar, în al patrulea rând, media ajung la mult mai mulți oameni decât la alte instituții și „preiau controlul” asupra acestora” [3].

Cercetătorul C. Marin susține că *„Mass-media reprezintă însemnul, barometrul sau indiciul evoluției sociale*” [4, p. 104], de aceea, în procesele de reflectare a realității sociale, importanți sunt nu doar parametrii cantitativi și cei calitativi ai activității jurnalistice, dar și finalitățile acestui proces.

Or, jurnalismul actual contribuie la promovarea valorilor, corectarea comportamentelor, construirea problemelor sau schimbărilor sociale prin faptul că le identifică, le pune în circuitul informațional, le ține în atenția sa și, respectiv, în atenția opiniei publice. Susținând anumite tendințe sociale și demascându-le pe altele, jurnalismul social reflectă realitatea, propunând, în același timp, modele de evaluare a acesteia.

Organizarea relaţională şi comportamentul jurnalistic sunt dictate de caracterul imprevizibil şi imediat al evenimentelor, de necesitatea de a avea *acces larg la informaţii* şi *de a primi operativ aceste informaţii* şi presupun un contact prioritar cu sursele de informare.

Semnificaţia responsabilităţii sociale a instituţiilor media, care stabileşte modelul de comportament profesional al jurnaliştilor, devine clară şi prioritară anume în procesul de reflectare a problemelor sociale, când judecăţile de valoare nu derivă direct din principiile normative. *Relația jurnalist – sursă de informare* în procesul comunicării se bazează pe încrederea reciprocă între acești actori.

Încrederea sursei în corectitudinea jurnalistului se formează în timp, dar constituie o condiție a succesului acestuia: „*Încetul cu încetul, sursele vor învăța să aibă încredere în tine", de aceea „obiceiul de a suna sau a face vizite în mod regulat, atunci când acest lucru este posibil, este o practică prețioasă, ca și aceea de a nu deranja fără rost*" [5, p. 82].

Relațiile pe care le stabilesc jurnaliștii în procesul de abordare a realității sociale impun diverse tipuri de comportamente profesionale, care sunt direct proporționale cu tipul de surse contactate.

Caracterul relațional al acțiunii sociale reiese din interacțiunea între comportamentul jurnalistului și conduitele altor actori care devin obiectul acțiunii lui profesionale, iar tacticile de relaționare cu sursele necesare pentru mediatizarea realității sociale sunt foarte diferite. Astfel, sursele oficiale pot fi și trebuie tratate altfel decât cele neoficiale. Or, dacă sursele neoficiale trebuie descătuşate şi predispuse spre discuţie, cele oficiale pot fi contactate fără prea mare pregătire psihologică, pentru că misiunea lor tocmai este de a furniza informaţia solicitată.

Sarcina jurnalistului este să informeze publicul despre realitatea înconjurătoare, iar realitatea nu este altceva decât o totalitate de nuanţe ale adevărului. Cu cât mai multe aspecte ale problemei vor fi reflectate prin detalii generale şi particulare, date statistice, citate ale actorilor implicaţi în subiect, observaţii generale ale jurnalistului, concluzii ale experţilor, cu atât mai autentic şi mai credibil va fi produsul jurnalistic finit.

Jurnalistul creează şi se creează. Crearea unei sfere publice europene ar cădea în responsabilitatea serviciilor publice audiovizuale din Europa.

Deşi există o varietate de opinii, s-a căzut de acord asupra a două criterii privind cerinţele pentru o sferă publică europeană: simultaneitatea dezbaterii în Mass-media din diferite ţări şi similaritatea structurilor de înţelegere [6, p. 366-367].

Se susţine că identitatea europeană trebuie să fie construită şi înţeleasă ca un concept politic şi nu ca o moştenire culturală descoperită şi reformulată din tradiţiile istorice ale continentului. Este necesar să se discute despre fundamentele culturale, dar nu există un spaţiu legitimat pentru ideea că Uniunea Europeană necesită o identitate culturală împărtăşită de toţi cetăţenii ei.

O direcţie actuală a Mass-media europeană are în vedere *europenizarea* văzută ca un proces cu două laturi: una realizată *„de sus",* orchestrată de la Bruxelles, prin acte normative şi alta declanşată de jos, de către cetăţeni şi statele membre [7, p. 46-50].

Realizarea actului de europenizare a Mass-media se loveşte de dificultăţi. Puterea statelor naţionale în a reglementa sistemele de comunicare, absenţa unei uniuni internaţionale de televiziune, absenţa unor practici globale de publicitate şi continuarea impor-

tanţei barierilor lingvistice şi culturale sunt obstacole în supravieţuirea Mass-media în ţările mici. În consecinţă, ţările mici câştigă puţin sau nu beneiciază deloc din schimbările din câmpul Mass-media european.

Mass-media se situează în spaţiul public naţional sau european ca organizaţii cu o identitate proprie, ele fiind creatoare de identităţi. Studiile în domeniu arată o diferenţă între principalii actori ai vieţii sociale, în ce priveşte conţinutul europenizării.

În timp ce actorii societăţii civile accentuează dimensiunea instrumentală şi economică a integrării europene, actorii ce ţin de stat şi de partide pun preţ pe guvernare şi pe principii constituţionale, iar Mass-media sunt interesate de identităţi colective, norme şi valori europene [8, p. 263-280].

Din punctul nostru de vedere, cel puţin în stadiul actual al raporturilor dintre cele 27 de ţări ce alcătuiesc UE, Mass-media pot acţiona oportun şi benefic în crearea şi susţinerea proceselor de europenizare a sferei publice naţionale.

Trei dimensiuni ale libertății de exprimare în Mass-media au un rol în afirmarea sferei publice europene: *vizibilitatea sau cantitatea de ştiri* despre Uniunea Europeană, *natura europeană a ştirilor* şi *tonul lor.* Toate aceste aspecte sunt legitimate și se regăsesc în practica instanțelor CtEDO pe care o vom prezenta succint în prezentul studiu. Facem însă o remarcă: ***nu există încă un public european al Mass-media***.

Aspecte din jurisprudența CtEDO privind dreptul la informare și libertatea de exprimare

1. Cauza *Papaianopol vs. România*. Dreptul ziaristului la liberă exprimare [9, CtEDO - 2010]

La originea cauzei se află cererea nr. 17590/02 îndreptată împotriva României, prin care un resortisant al acestui stat, domnul Dan Florin Papaianopol („reclamantul”), a sesizat Curtea la 8 martie 2001 în temeiul art. 34 din Convenţia pentru apărarea drepturilor omului şi a libertăţilor fundamentale („Convenţia”).

În martie 1999, în calitatea sa de ziarist colaborator la ziarul „Școala românească”, o publicaţie naţională specializată în materie de învăţământ, reclamantul, care era şi lider al unui sindicat din învăţământ, a publicat un articol intitulat „Teroare la liceul D. din Câmpulung Muscel”

În cursul şedinţelor din 5 iulie şi 15 noiembrie 1999, reclamantul a declarat că articolul său reproducea, de fapt, informaţiile conţinute în memoriile şi comunicările pe care le trimiseseră profesori de la liceul D. nu doar la redacţia revistei, ci şi la Ministerul Educaţiei, la Federaţia Educaţiei Naţionale şi la Federaţia Sindicatelor din Învăţământ. Acesta a indicat că verificase informaţiile respective înainte de a le face publice în articolul său. A precizat că putea să îşi dovedească afirmaţiile, prezentând memoriile şi comunicările în cauză.

Concluziile CtEDO

Declară cererea admisibilă în ceea ce priveşte capătul de cerere întemeiat pe art. 10 din Convenţie şi inadmisibilă pentru celelalte capete de cerere;

Curtea mai hotărăşte că a fost încălcat articolul 10 din Convenţie;

Statul pârât (România) trebuie să plătească reclamantului, în termen de trei luni de la data rămânerii definitive a hotărârii, în conformitate cu articolul 44 § 2 din Convenţie: 713 EUR (şapte sute treisprezece euro) pentru prejudiciul material, 5 000 EUR (cinci mii euro) pentru prejudiciul moral şi 1 500 EUR (o mie cinci sute euro) pentru cheltuielile de judecată, sume care trebuie convertite în moneda naţională a statului pârât la rata de schimb aplicabilă la data plăţii, plus orice sumă ce poate fi datorată de reclamant cu titlu de impozit.

2. Cazul *Ghiulfer Predescu vs. România*. Dreptul jurnalistului Mass-media audioviziuală.[10, CEDO - 2017]

La originea cauzei se află cererea nr. 29751/09 îndreptată împotriva României, prin care un resortisant al acestui stat, doamna Ghiulfer Predescu („reclamantă"), a sesizat Curtea la 26 mai 2009, în temeiul art. 34 din Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale („Convenția").

Feri Predescu a sesizat CtEDO în mai 2009, după ce Judecătoria Constanța a obligat-o să îi plătească fostului primar Radu Mazăre despăgubiri de peste 50.000 de lei, după ce Mazăre a acționat-o în justiție pentru că l-ar fi criticat într-o emisiune la un post național de televiziune. La 24 noiembrie 2008, Curtea de Apel Constanța a respins recursul și a confirmat hotărârea instanței inferioare. Jurnalista s-a adresat CtEDO, arătând că i-a fost încălcat dreptul la libera exprimare (articolul 10 din Convenție). Curtea a considerat că nu există argumente în acest caz care să sugereze că afirmațiile jurnalistei Feri Predescu au fost făcute altfel decât cu bună-credință și în scopul legitim de a dezbate o chestiune de interes public, constatând că soluția pronunțată de instanțele naționale reprezintă o încălcare a art. 10 din Convenție.

Concluziile CtEDO

Curtea declară admisibila plângerea privind încălcarea dreptului reclamantei la libertatea de exprimare;

Curtea reiterează că articolul 10 din Convenţie oferă jurnaliştilor garanţia libertăţii de exprimare în chestiuni de interes general, cu condiţia să acţioneze cu bună-credinţă pentru a furniza informaţii exacte şi fiabile. Curtea consideră că nu există indicii în acest caz care să sugereze că afirmaţiile reclamantei au fost făcute altfel decât cu bună-credinţă şi în scopul legitim de a dezbate un subiect de interes public. A avut loc o violare a articolului 10;

Hotărăşte că nu este necesar să se examineze admisibilitatea sau fondul plângerii în temeiul articolului 1 din Protocolul nr. 1 al Convenţiei; Curtea hotărăşte că a avut loc o violare a articolului 10 din Convenţie;

Statul parat (România) trebuie să plătească reclamantei, în termen de trei luni de la data la care hotărârea devine definitivă în conformitate cu articolul 44 § 2 din Convenţie, suma de 14.000 Euro care urmează să fie convertită în moneda statului parat la rata aplicabilă la data decontării.

3. Cazul *Savitchi vs. Moldova.* Libertatea de exprimare a jurnalistului [11, CtEDO -2006]

La originea cauzei se află cererea nr. 11039/02 depusă împotriva Republicii Moldova la Curte în conformitate, cu prevederile articolului 34 al Convenţiei pentru apărarea drepturilor omului şi a libertăţilor fundamentale („Convenţia”), de către un cetăţean al Republicii Moldova, Julieta Saviţchi („reclamant”), la 17 aprilie 2001.

Reclamantul a pretins, în special, că dreptul său la libertatea de exprimare a fost încălcat ca rezultat al hotărârilor judecătoreşti pronunţate în urma acţiunilor pentru defăimare înaintate împotriva sa**.**

Concluziile CtEDO

Curtea respinge obiecţia preliminară a Guvernului; Hotărăşte că a existat o violare a articolului 10 al Convenţiei.

Statul pârât (R, Moldova) trebuie să plătească reclamantului în termen de trei luni de la data la care hotărârea devine definitivă, în conformitate cu articolul 44 § 2 al Convenţiei, 3,000 EUR (trei mii euro) cu titlu de prejudiciu material şi moral şi 1,500 EUR (o mie cinci sute euro) cu titlu de costuri şi cheltuieli, care să fie convertite în valuta naţională a statului pârât conform ratei aplicabile la data executării hotărârii, plus orice taxă care poate fi percepută.

4. Cazul *Radio France vs Franţa*. Libertatea presei. Publicarea de informaţii inexacte [12, CtEDO-2004]

Reclamanţii au fost condamnaţi pentru difuzarea prin radio timp de 24 de ore a mai multor buletine de ştiri în cursul cărora imputau unui fost subprefect faptul de a fi avut un rol activ în deportarea a mii de evrei în 1942. Instanţele sesizate au considerat că aceste afirmaţii erau false şi calomnioase. Responsabilitatea faptei a fost atribuită directorului postului, pe motiv că acesta avea obligaţia de a controla conţinutul buletinelor de ştiri. De asemenea, jurnaliştii care au compus buletinul de ştiri au fost ţinuţi responsabili pe motiv că nu au fost de bună-credinţă. Directorul şi jurnaliştii au fost condamnaţi la o amendă penală şi la plata de daune interese. Recursul lor a fost respins.

Concluziile CtEDO

Potrivit reclamanţilor, regulile privind responsabilitatea penală a directorului nu puteau fi aplicate, întrucât buletinele de ştiri au fost difuzate în direct.

Curtea consideră că, deşi este adevărat că regulile acestea nu au fost aplicate anterior în situaţii similare, articolul 7 nu implică clarificarea judiciară a conţinutului unei infracţiuni prin raportare la o hotărâre judecătorească sau alta, cu condiţia ca rezultatul interpretării normei să fie coerent şi previzibil. Or, în opinia Curţii, interpretarea dată de către instanţele interne este coerentă în raport de substanţa infracţiunii şi era previzibilă. De aceea, articolele 7 și 10 din Convenție au fost violate.

CONCLUZII

Dreptul la informaţie stă la baza participării jurnalistului la viaţa societăţii, la responsabilizarea democratică şi, aşa cum am arătat în cuprinsul studiului, informaţia trebu-

ie să circule într-un flux liber, pe două sensuri – dinspre societate spre cetăţean şi invers, dar, în același timp, fiind necesară și o armonizare a legislației românești cu normele UE, ținând cont de practica CtEDO în materie.

În ansamblu, drepturile politice şi libertăţile publice sunt asociate cu funcţionarea democratică a statului, în care indivizii pot monitoriza şi critica autorităţile publice, pot primi informaţii şi se pot exprima liber, iar transparenţa conferă un grad sporit de încredere în relaţiile sociale.

Dezvoltarea socială constă în surmontarea tuturor obstacolelor aflate în calea libertăţii indivizilor, iar nivelul de dezvoltare al unei societăţi poate fi evaluat prin amplitudinea drepturilor şi libertăţilor cetăţenilor.

Plecând de la ideea că drepturile şi libertăţile fundamentale ale omului sunt sacrosante, trebuie să avem în vedere faptul că respectarea lor şi garantarea exerciţiului liber al acestor drepturi este responsabilitatea nu doar a statului, ci şi a cetăţeanului însuşi.

Statul este obligat să adopte instrumentele juridice necesare, iar cetăţeanul trebuie să apere însăşi ideea de a-i fi garantate aceste drepturi şi să solicite exerciţiul deplin şi neîngrădit al lor.

Informaţia are un rol foarte important în toate domeniile vieţii sociale şi este necesar să se urmărească transmiterea ei, pe cât posibil, nealterată. Puterea informaţiei este recunoscută, iar modul în care aceasta este folosită poate conduce la progresul social, dar poate provoca, prin folosirea ei maliţioasă, şi „atitudini nefavorabile față de instituții și un declin al încrederii acordate guvernelor”.

Dreptul la informare și libertatea de exprimare este afectată de tehnicile de alterare a informaţiei, fiind esenţial ca informaţiile puse la dispoziţia cetăţenilor să fie reale, puse la dispoziţie în timp util, diversificate, folositoare şi fiabile, iar redactarea lor să fie făcută cu bună-credinţă.

Aşa-numitele „fake news” reprezintă un risc la adresa dreptului fundamental la informaţie şi nu pot fi combătute doar prin legislaţie. Este necesară reîntoarcerea la deontologia profesională a jurnaliştilor şi la valorile recunoscute ale profesiei, la autocenzura bloggerilor, influencerilor, la verificarea cu acurateţe a informaţiilor, astfel încât să se realizeze obiectivul informării corecte a opiniei publice.

De asemenea, este importantă contribuţia fiecăruia dintre noi, prin realizarea unei minime verificări a informaţiilor pe care le retransmitem. Implicarea autorităţilor este esenţială, ele având obligaţia de a comunica transparent deciziile adoptate şi de a combate prin comunicare publică ştirile false.

Ca propuneri ***de lege ferenda*** avem în vedere:

✓ Nouă reglementare a dreptului la informaţie, într-o viitoare modificare a textului constituţional românesc în concordonață cu legislația UE. Aici considerăm ca oportună actualizarea conţinutului art. 31 din Constituţia României, respectiv reformularea acestuia după cum urmează: (1) Dreptul persoanei de a căuta, primi, stoca şi difuza informaţii nu poate fi îngrădit. (2) Accesul persoanelor la informaţiile de interes public este

garantat. Autoritățile publice sunt obligate să asigure informarea corectă a cetățenilor asupra treburilor publice şi asupra problemelor de interes personal.

✓ În ceea ce privește protecţia surselor de informare şi libera circulaţie a acestor date propunem adoptarea unui act normativ care să reglementeze modul în care se asigură un just „echilibru între dreptul la protecţia datelor cu caracter personal şi dreptul la libertatea de exprimare şi de informare” (conform recomandării GDPR din pct. 153 al preambulului).

✓ Pentru asigurarea unui sistem dual echilibrat în audiovizualul românesc, considerăm că statul ar trebui să acționeze pentru *creșterea transparenței în piața Media*, în conformitate cu legislația UE, armonizat cu practica CtEDO.

Așa cum relevă studiul nostru, mass-media are ca obiectiv principal jurnalismul de calitate. Acesată tendință se intensifică din cauza concurenței acerbe, dublate de sindromul *„dumbing down”* (scăderea calității produselor editoriale pentru satisfacerea gustului publicului).

La momentul actual, legislația românească nu conține prevederi sau norme care ar proteja pluralismul media și ar facilita controlul public asupra acestuia.

Considerăm că soluția pentru îmbunătățirea climatului în mass media din România, pentru eliminarea exceselor editoriale și pentru asigurarea justului echilibru între libertatea de exprimare și alte drepturi individuale nu se găsește în schimbări sau ajustări de ordin legislativ.

România are un instrumentar legislativ de reglementare și co-reglementare suficient, dar acesta nu este utilizat pentru sancționarea derapajelor editoriale.

Utilizarea constantă și coerentă a prevederilor legale, în respectul libertății de exprimare chiar și atunci când se urmărește protejarea demnității sau reputației personale, este un prim pas necesar înainte de a deschide orice altă discuție referitoare la cadrul legal.

Ca propunere de lege ferenda susținem crearea unor pârghii și a unui cadru legislativ suplu, consolidarea instituțională a organismelor cu rol de arbitru și asigurarea independenței lor atât față de domeniul politic, cât și față de influențele concurențiale ale pieței

Referințe:

1. Replică. Disponibil: https://audiovizual.ro/ro/replica-la-o-flasa-criti... [Accesat: 22.09.2023]
2. Pagina DW. Disponibil: https://www.dw.com/ro/libertatea-presei-%C3%AEn-lu... [Accesat: 01.09.2023]
3. Roluri sociale ale Mass-media. Disponibil: http://www.rasfoiesc.com/educatie/psihologie/sociologie/Roluri-sociale-ale-massmedia24.php [Accesat: 23.09.2023]
4. ROMANCIUC, E. *Unele probleme de teorie și practică ale presei și comunicării*. Chișinău: CTI al RJSC, CCRE Presa, 1999.

5. KEEBLE, R. *Presa scrisă*. *O introducere critică*. Iași: Polirom, 2009.
6. GROOTHUES, F.R. *Television news and the European public sphere: A preliminary investigation*. Centre for European Political Communications, Working Paper Series, Issue 6, 2004.
7. PAPATHANASSOPOULOS STY. Europe: an exemplary landscape for comprehending Globalization. In: *Global mass media and Communication*, 2005, no. 1(1).
8. BOURDON, J. Unhappy Engineers of the European Soul. he EBU and the Woes of Pan-European Television. In: *International Communication Gazette*, 69(3), June 2007.

Practică judiciară CtEDO

9. CAUZA *PAPAIANOPOL vs. ROMÂNIA* – Cererea nr. 17590/02, Hotărâre Strasbourg, 16 martie 2010.
10. CAUZA *GHIULFER PREDESCU vs. ROMÂNIA* – Cererea nr. 29751/09, Hotărâre Strasbourg, 27 iunie 2017.
11. CAUZA *SAVIŢCHI vs MOLDOVEI* – Cererea nr. 11039/02, Hotărâre Strasbourg, 11 octombrie 2005**.**
12. CAUZA *RADIO FRANCE vs FRANŢA* – Cererea 53984/00, Hotărâre Strasbourg, 30 martie 2004.

MASS-MEDIA ȘI ECOSISTEMELE INFORMAȚIONALE

MASS MEDIA AND INFORMATION ECOSYSTEMS

Mariana TACU, ORCID: 0000-0003-4930-2395
Universitatea de Stat din Moldova,
Chișinău, Republica Moldova

CZU: 659.3:007:004

e-mail: mariana.tacu@usm.md

The digital transformation of media is a complex and ongoing process with significant implications for how we consume and interact with media content. In this context, the metaphor of informational ecosystems describes in a complex form the current structure of the mass media, reshaped by the appearance of new informational spaces and new functions redefined in the production of journalistic material.

The identity of the media and informational ecosystems, in a society marked by technological progress, is represented by several factors, but also by how we manage to harmonize an author's creation with a content dictated by algorithmic logics. In this process, it is important to have a clear understanding of the goals outlined, specific to the act of creation on one hand, and on the other hand, the use of artificial intelligence in content generation, as a reliable ally.

Cuvinte-cheie: *digitalizare, ecosistem informațional, inteligență artificială, mass-media, metavers.*

Metafora ecosistemelor informaționale descrie într-o formă destul de complexă actuala structură a mass-mediei, profund remodelată în urma apariției dominante de noi spații informaționale și de noi funcții puse sub semnul întrebării în producția de materiale jurnalistice. Din acest punct de vedere, jurnalismul devine o practică structurată pe diferite niveluri de tradiție și inovație în managementul spațiilor de producție și consum de știri, în definirea modelelor de afaceri ale unei realități informaționale și în articularea modalităților de implicare a diverselor categorii de public [1].

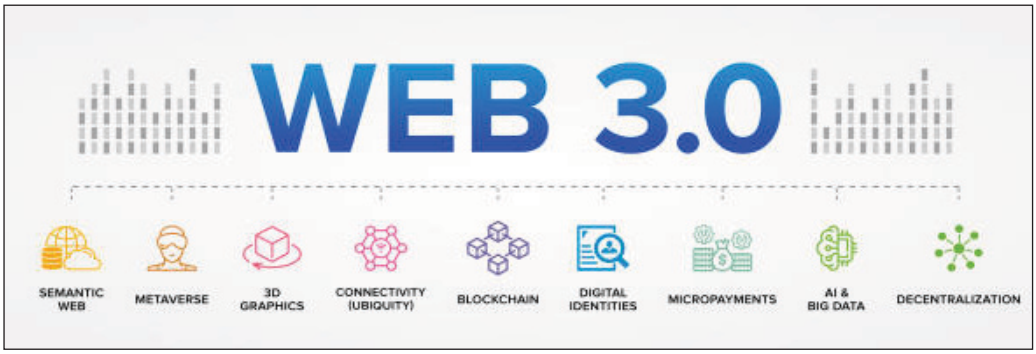
O caracteristică fundamentală a unui astfel de model este faptul că aceste niveluri sunt strâns interconectate și că răspund unei logici care vizează garantarea supraviețuirii sistemului mediatic contemporan, marcat de un proces continuu de hibridizare, în care converg, în egală măsură, atât trăsăturile tehnologice recente ale proceselor de producere a materialelor, cât și noile moduri de interacțiune dintre cei care transmit informația, ca sursă principală, și cei care o primesc și o distribuie în timp real.

Unidirecționalitatea informațiilor dintre emițător și receptor a făcut loc unui cerc informațional în care utilizatorii participă la construirea mesajului. Instituțiile media tradiționale sunt instituții care organizează opinia publică, iar spațiul virtual mediatic oferă posibilitate utilizatorilor să contribuie direct la crearea discursului informativ, astfel fiind confirmată schimbarea care s-a produs în ecosistemul media grație tehnologizării informaționale. Bernard Cohen (1963) a afirmat că presa „s-ar putea să nu fie foarte

eficientă în a spune oamenilor ce să gândească, dar are un succes uimitor în a le spune cititorilor la ce să gândească" [2, p. 14].

În prezent, această afirmație capătă o semnificație deosebită în contextul evoluției „World", „Wide", „Web", mai exact la etapa web 3.0 (Semantic Web) – web individual, personalizat, în care platformele web încearcă să ne ghicească și să ne satisfacă dorințele, înainte ca noi să le exprimăm, pe baza unui profil construit de acțiunile noastre în spațiul virtual. Acestea acționează ca un asistent personal și ne propun fie conținuturi (știri etc.), fie modalități de petrecere a timpului liber [3, 86].

WEB 3.0: Inteligență semantică

Sursa: https://www.istockphoto.com/vector/web-3-0-vector-icon-set-banner-semantic-web-metaverse-3d-graphics-connectivity-gm1369282007-439069110?phrase=semantic+web

Indiferent de formele de interacțiune, comunicarea atât pe verticală, cât și pe orizontală trebuie să fie sustenabilă din punct de vedere etic și atentă la tipurile de discurs, în funcție de mesajele transmise și generațiile contemporane (*Baby Boomers, X, Y, Z, Alpha*).

Identitatea mediei și a ecosistemelor informaționale, într-o societate marcată de progresul tehnologic, este reprezentată de mai mulți factori, dar și de cum reușim să armonizăm o creație de autor cu un conținut dictat de logici algoritmice. În acest proces este importantă pe de altă parte, înțelegerea clară a obiectivelor trasate, pe de o parte specifice actului de creație, utilizarea inteligenței artificiale în generarea de conținut, ca aliat de încredere. În acest sens, trebuie să punem un accent deosebit pe:

- *Identificarea punctelor de convergență.* Creația de autor și logica algoritmică ar trebui să aibă puncte de convergență, unde se pot întâlni și interacționa, astfel încât rezultatele generate de algoritmi să completeze creația propriu-zisă, prin adăugarea de date statistice, surse vizualizări și un caracter interpretativ tehnic al mesajului.
- *Asigurarea consistenței și coerenței.* Creația de autor și logica algoritmică ar trebui să se completeze reciproc și să fie integrate într-un mod în care să nu deranjeze fluxul narativ sau estetica creației.

- *Testare și iterare.* După integrarea logicii algoritmice în creația de autor, este esențial să testăm rezultatele și să facem ajustări pe parcurs, în funcție de scopul propus și specificul mesajului pe care dorim să-l transmitem. Acest proces de testare și iterare ne va oferi asigurări că creația rămâne autentică și eficientă din punctul de vedere al mesajului.
- *Asigurarea protejării drepturilor de autor.* În procesul de integrare a logicii algoritmice în actul de creație, este necesar să ne asigurăm că respectăm drepturile de autor și că acțiunile noastre respectă normele etice. Un indiciu important, la această etapă, sunt detaliile cu privire la anumite surse sau nume generate automat, context în care trebuie să revenim la sursele primare și să confirmăm autenticitatea informațiilor obținute cu ajutorul inteligenței artificiale.
- *Monitorizare și ajustare în timp real.* Monitorizarea performanței colaborării și ajustarea în funcție de feedback-ul utilizatorilor sau de schimbările în obiectivele inițiale trebuie să reprezinte o prioritate.

Ecosistemele informaționale în era digitală au o influență semnificativă asupra societății, din perspectiva dezvoltării de noi strategii socio-politice, economice și culturale, iar înțelegerea mecanismelor de funcționare a tot ce înseamnă inteligența artificială este esențială pentru a profita de oportunitățile pe care le oferă și pentru a aborda în mod conștiincios provocările legate de securitate, identitate și etică.

În această ordine de idei, în prima jumătate a acestui an, Uniunea Europeană a făcut un pas important în reglementarea inteligenței artificiale (AI). Cele 27 de țări dezbat acest subiect de mai bine de doi ani, iar problema a căpătat un nou caracter de urgență după lansarea, anul trecut, a ChatGPT (un chatbot lansat de OpenAI, care oferă atât o variantă gratuită, cât și una mai avansată, contra cost), care a intensificat preocupările legate de efectele potențiale ale tehnologiei asupra ocupării forței de muncă, în diverse sisteme ale societății.

Strategia europeană privind dezvoltarea inteligenței artificiale pune în prim-plan asigurarea faptului că AI este centrată pe factorul uman și siguranța acestuia.

Asigurarea unui cadru etic și legal adecvat, bazat pe valorile Uniunii Europene și în conformitate cu Carta drepturilor fundamentale a UE, reprezintă o prioritate. Strategia cuprinde orientările viitoare asupra normelor existente privind responsabilitatea pentru produse, o analiză detaliată a noilor provocări și cooperarea cu părțile interesate prin intermediul unei Alianțe europene pentru AI, pentru elaborarea orientărilor de etică a AI [4].

În contextul mass-mediei și al ecosistemelor informaționale, tot mai frecvent, în ultima perioadă, este invocat și termenul „Metavers” (folosit de obicei pentru a descrie conceptul unei iterații viitoare a internetului). Metaversul într-un sens mai larg se poate referi nu doar la lumi virtuale, ci și la Internet ca întreg. Conceptul de metavers sau meta-univers, desemnează un spațiu cibernetic care este paralel cu realitatea fizică și în care diverse comunități interacționează [5].

Ecosistemul informațional și metaversul, prezentate în literatura de specialitate ca două concepte distincte, sunt strâns legate și pot influența procesul de interacțiune în mediul digital.

- *Ecosistemul informațional* este într-o continuă expansiune și dezvoltare, iar tehnologiile precum big data, inteligența artificială și analiza datelor sunt folosite pentru a gestiona și a profita de această vastă cantitate de informații.
- *Metaversul* se referă la un mediu virtual tridimensional în care oamenii pot interacționa, crea și comunica în mod similar cu lumea reală.

Metaversul este un exemplu practic de utilizare a ecosistemului informațional. Pentru a crea și menține metaversul, trebuie să se folosească o cantitate masivă de date și informații pentru a dezvolta mediile virtuale, economiile virtuale și interacțiunile în timp real dintre utilizatori. De asemenea, metaversul poate funcționa ca un tip de ecosistem informațional în sine, cu toate datele și conținuturile generate în interiorul lui.

Este important să menționăm că metaversul este încă în faza de dezvoltare și evoluție, iar modul în care va influența și schimba ecosistemul informațional este încă subiect de cercetare și dezbatere. Cu toate acestea, se preconizează că metaversul va aduce o transformare semnificativă în modul în care interacționăm cu tehnologia și cu ceilalți utilizatori în mediul digital și că va avea un impact considerabil asupra industriei divertismentului, a muncii la distanță, a educației și a multor alte aspecte ale vieții cotidiene [6, p. 9].

Lumile virtuale fac parte din tehnologiile spațiilor comune. O caracteristică a acestora în materie de informare sunt interesele utilizatorilor, care formează anumite comunități, în interiorul cărora se dezbat evenimente cotidiene, fenomene contemporane și probleme ce țin de domeniul profesional în care sunt antrenați.

Digitalizarea conținutului informațional își găsește principalul aliat, pe de o parte, în evoluția obiceiurilor de consum și în progresele tehnologice experimentate în ultimele decenii, pe de altă parte – în jurnaliștii, care își atribuie noi roluri, pe care le îndeplinesc în funcție de activitățile în care sunt implicați (*SEO, editor pe social media, manager de comunitate, editor video, live content creator, grafic designer*).

Transfigurarea digitală a mass-mediei este un proces complex, care a schimbat modul în care oamenii interacționează cu informația și conținutul media. Această schimbare continuă să aibă un impact semnificativ asupra societății, a modului în care comunicăm și a felului în care consumăm produse media integrate.

Referințe:

1. L'ecosistema giornalistico all'epoca della piattaformizzazione delle new, 18 mai 2023. Disponibil: https://web.uniroma1.it/coris/archivionotizie/l-ecosistema-giornalistico-all-epoca-della-piattaformizzazione-delle-news [Accesat: 02.09.2023]

2. SEI-HILL, K., SCHEUFELE, D-A., SHANAHAN, J. Think about it this waz: Attribute Agenda-setting function of the press and the public evaluation of local issue. In: *Journal of Mass Communication Quarterly*. 2002, vol. 79.
3. TACU, M. WEB 3.0: Inteligență semantică, omniprezență și tirajare de conținut. În: *Integrare prin cercetare și inovare*. Chișinău: CEP USM, 2021. ISBN 978-9975-152-48-8
4. Legea europeană pentru inteligență artificială, AI Act, votată de Parlamentul European. 14 iunie 2023. Disponibil: https://www.startupcafe.ro/taxe/legea-europeana-inteligenta-artificiala-ai-act-votata-parlamentul-european.htm [Accesat: 02.09.2023]
5. Metavers. Wikipedia: enciclopedie liberă. Disponibil: https://ro.wikipedia.org/wiki/Metavers [Accesat: 04.09.2023]
6. NARULA, H. *Virtual Society. The metaverse and the new frontiers of human experience.* New York, 2022. ISBN 9780593594018

PRESA PENTRU TINERET:
de la „Detașament combativ” la ...Pribeag în universul digital

YOUTH PRESS:
from “Combat Detachment” to ... Wandering in the Digital Universe

Mihail GUZUN, ORCID: 0000-0002-0532-187X
Universitatea de Stat din Moldova

CZU:070-053.6(091)

e-mail: mihail.guzun@usm.md

As paradoxical as it may seem, until the release of the media from the burden of “party leadership”, it would seem that there was more clarity in the conception of the place, the role, but also the typology of the youth media.

The first question marks on the development of youth media appear with the initiation of the Gorbachev glasnost and perestroika policy.

New information technologies have turned the old system of “information and propaganda” upside down. Thus, before the experts and researchers of the media sector, a vast field of research opens up. And defining the media for youth.

Keywords: *party leadership, youth press, Komsomol press, digital press, mass media system, new information technologies.*

Îmi permit să încep acest demers cu o frază din scrierile celui mai citat autor de odinioară: „...Organul tineretului este încă lipsit de claritate și de fermitate teoretică și, poate, nu le va avea niciodată anume deatâta că este un organ al tineretului plin de elan, impetuos, în căutare”. Și tot acolo autorul citat mai scrie : „Trebuie să-i ajutăm prin toate mijloacele pe așa oameni, să fim cât se poate de îngăduitori față de greșelile lor, căutând să le îndreptăm treptat și mai cu seamă prin metoda convingerii, și nu prin luptă...” [1].

Autorul la care fac referință nu este altcineva decât Vladimir (Ulianov) Lenin. Am reprodus acest citat, în primul rând, pentru a enunța gândul, că a scrie pentru tineri e altceva decât a scrie pentru cei maturi și că pentru a comunica cu tineretul trebuie să alegi tonul și tonalitatea respectivă... În al doilea rând, pentru a justifica într-un fel diversitatea interpretărilor conceptuale asupra acestui segment al mass-mediei, care în viziunea unor cercetători ai fenomenului mediatic este catalogată ca *presă pentru tineret* sau *presă orientată la generația în creștere*, sau, în studiile de până la sfârșitul anilor ”90, – *presă comsomolistă*. De fapt, toate aceste calificative sunt atribuite unuia și aceluiași segment de presă, el fiind marcat de particularitățile auditoriului său, adică poartă pecetea unei categorii de oameni *plini de elan*, *impetuoși*, *în căutare*.

Cât de paradoxal s-ar părea, dar până la eliberarea presei de sub povara „conducerii de partid” ar fi existat mai multă claritate în conceperea locului, rolului, dar și a tipologiei presei pentru tineret [2]. Să vedem, bunăoară, cum era tratat în anii ”70 ai se-

colului trecut un ziar orientat la generația în creștere. Care ar fi caracteristica tipologică a publicațiilor pentru tineret, reieșind din cerințele înaintate față de acest tip special de presă în perioada respectivă?

Editarea unui tip specializat de publicații, existența și funcționarea presei adresate generației în creștere a fost condiționată, judecând după documentele timpului, de necesitatea „însușirii de către tineret a experienței generației în vârstă”, „folosirii tinerilor și tinerelor în lupta revoluționară”, misiunea ei principală fiind „educația comunistă a generațiilor în creștere”. Să nu uităm că multe publicații comsomoliste și-au început biografia de la „paginile pentru tineret”, apărute în gazetele de partid din primii ani ai puterii sovietice. Bunăoară, primul număr al gazetei pentru tineret „Comsomolistul Moldovei” vede lumina tiparului la 5 octombrie 1930, dar până la această dată timp de doi ani, cu titlul de „foaie” a comitetului regional al comsomolului din Moldova, „Comsomolistul Moldovei” a apărut ca supliment („alăturari”, cum a fost numită atunci) la gazeta „Plugarul roșu”.

Judecând după studiile timpului, până la începutul anilor ”90 tentativele de definire a locului atribuit presei pentru tineret în structura „muncii ideologice” porneau de la două premise fundamentale, și anume:

– că presa comsomolistă (pentru tineret) este o parte componentă a presei sovietice și de partid și constituie „un detașament combativ” al ecesteia, *și*

– că presa comsomolistă (pentru tineret) reprezintă o subdiviziune structurală importantă a „sistemului comsomolului leninist”.

E semnificativă în această privință definiția „jurnalistului comsomolist” făcută de Boris Pastuhov, fost prim-secretar al CC al comsomolului din Uniunea Sovietică, în cadrul unei consfătuiri unionale a redactorilor ziarelor de tineret din 14 iulie 1978, consfătuire la care a fost prezent și subsemnatul: „Dacă am fi întrebați, cum ni-l imaginăm astăzi pe jurnalistul comsomolist, eu aș răspunde aproximativ în felul următor. Jurnalistul comsomolist este reprezentantul plenipotențiar al comitetului comsomolist, este un lucrător comsomolist calificat și competent. Jurnalistul comsomolist este omul care trăiește cu interesele și problemele tineretului timpului său, care poate să aprecieze cu exactitate orice fenomen social de pe pozițiile partidului. Jurnalistul comsomolist este un literat care acceptă numai adevărul, îi sunt străine astfel de calități cum ar fi indolența și indiferența și care nu poate, dar nici nu trebuie să-și întrerupă activitatea odată cu publicarea materialului, dar să acționeze activ asupra vieții, să tindă ca să devină organizator și propagandist” [3, p. 25].

Ca parte componentă a „presei sovetice și de partid”, publicațiile comsomoliste erau orientate să asigure interacțiunea permanentă dintre subiectele sociale, adică dintre organele care produc și răspândesc valori politice, spirituale, științifice etc. și obiectele sociale, reprezentate prin grupuri de cititori de o vârstă mai mică, care asimilează aceste valori. Este de la sine înțeles, care sunt subiectele sociale, astfel că presei comsomoliste i-a fost predestinată misiunea de a întări legătura dintre partidul comunist și tineret.

Ca „subdiviziune importantă” a comsomolului, presa pentru tineret trebuia să reflecteze opiniile tineretului, să apere interesele lui, să publice propunerile și doleanțele

tinerilor și tinerelor, să „acumuleze experiența creativă” a celei mai dinamice părți a societății – a „tineretului plin de elan, impetuos, în căutare” [4]. Intenția ca atare este salutabilă, doar dacă nu am ține cont de criteriile moralității care au dominat în societatea totalitară sovietică și de posibilitățile **reale** ale mass-mediei de a reflecta și a exprima opinia publică.

Este clar că presa pentru tineret n-a fost tratată niciodată drept un organism autonom, dar că nici n-a dispus de această șansă vreodată, întrucât însuși sistemul care a generat-o i-a hărăzit de la bun început rolul de „rotiță și șurubaș” în mecanismul cu numele de „propagandă comunistă”. Să nu uităm că însuși „sistemul mijloacelor de informare în masă și de propagandă era considerat drept o componentă a unui sistem de un rang mai înalt – activitatea ideologică a partidului și dirigarea socială a comunității” [5, p. 31].

Totuși, dacă acceptăm că stăm cu adevărul în capul mesei, trebuie să recunoaștem că, în pofida faptului că cenzura era destul de servilă regimului și chiar dacă „grija părintească a partidului” se manifesta printr-o tutelare excesivă și printr-un control destul de riguros al fiecărui pas făcut de publicațiile pentru tineret, anume în coloanele acestor publicații mai apărea din când în când câte un material, care trezea o mare rezonanță în rândurile cititorilor.

A defini profilul unei publicații înseamnă a stabili (1) conținutul tematic, (2) formele și metodele jurnalistice fundamentale de tratare a problematicii abordate și (3) mijloacele grafice și tipografice, particularitățile instrumentariului ce ține de designul caracteristic sursei de informație, de specificul compoziției arhitecturale a acesteia.

În anii când toată presa era „condusă de un singur partid”, fără nicio excepție, evident că nu putea să existe vreo iluzie referitoare la conținutul infomației difuzate de presa pentru tineret. Direcțiile tematico-problematice rezultau „în mod firesc” din „documentele programatice” ale partidului și ale organelor superioare ale comsomolului. (Atunci când vorbesc despre organele comsomolului, mă refer, în primul rând, la cele cu sediul la Moscova, pentru că cele de la Chișinău doar „concretizau”, identificau „resursele și căile locale” de „traducere în viață” a unor anumite hotărâri). Sarcinile erau multe, dar dacă le-am rezuma, ele s-ar încadra pe trei direcții principale: (I) formarea la tineret a concepției marxist-leninist despre lume; (II) educația comunistă a generației în creștere (educația prin muncă, educația patriotică și internaționalistă, educația ateistă etc.) și (III) viața comsomolistă în toate aspectele ei. Colectivele redacționale ale ziarelor de tineret aveau doar misiunea să transpună în practică realizarea acestor misiuni.

După obținerea independenței în Republica Moldova apar mai multe ziare și reviste pentru tineret, dar care au rezistat perioade scurte de timp. Să amintim doar câteva dintre ele: „*Tineretul radical*”, „Buletin al Uniunii tineretului radical din Moldova” (1992); „*Gazeta tineretului*” (1993), săptămânal, editor: Întreprinderea de producție și servicii ANDRIEȘ, redactor-șef Sergiu Afanasiu; „*Generația*”, „Săptămânal de opinii și informații”, primul număr apare la 19-25 mai 1994, redactor-șef Fidel Galaicu; „*ZigZag studențesc*”, „Publicație editată cu suportul Fundației SOROS-Moldova” (1995-1997), redactor-șef adjunct Igor Volnițchi; „*Tineretul Moldovei*”, „Bisăptămânal de opinii,

informații și divertis” (1995-1996), redactor-șef Ion Berlinschi, această publicație considerându-se cu data de apariție octombrie 1930, etc.

Primele semne de întrebare asupra dezvoltării presei pentru tineret apar odată cu proclamarea politicii de *glasnost* și *perestroikă* gorbacioviste. Lucru nemaiauzit până atunci – apar conflicte între organele de presă și editori [6] , iar unele colective redacționale încearcă să-și reorganizeze munca pe noi principii, mai liberale [7].

După destrămarea Uniunii Sovietice și apariția pe ruinile acesteia a 15 state noi, orientate spre afirmarea valorilor democratice, dar mai ales după 1995, când în sectorul mediatic își croiesc drum tot mai activ noile tehnologii informaționale, dar și economia de piață, care „i-au surprins” pe unii ziariști prin faptul că ziarele și revistele nu sunt doar „organe de presă”, dar se transformă treptat în ...întreprinderi de presă, cu toate consecințele ce urmează după obținerea acestui statut, – toate acestea au dat peste cap sistemul de până odinioară al „mijloacelor de informare și propagandă”, acum instituțiile de presă, inclusiv cele pentru tineret, urmând să-și desemneze propriile căi de dezvoltare, dar și propria identitate.

Presa pentru tineret în format printat cedează locul și spațiul presei digitale. Probabil, presa „imprimată pe hârtie” va mai fi pusă și în continuare la dispoziția tânărului cititor, dar aceste „foi tipărite” vor fi mai curând niște apariții ocazionale, adică generate de unele necesități dictate de „situația la zi”. După modelul buletinelor, care apar în preajma alegerilor.

Aria tematică va suporta și ea modificări, aceasta pornind de la ceea ce așteaptă, ceea ce vrea să afle, de la preocupările și interesele cetățeanului tânăr, dar nu de la ceea ce i se propune din exterior.

Dialogul cu auditoriul tânăr va înclina spre utilizarea unor forme și metode de comunicare preponderent vizuale, iar textele, mesajele, genurile utilizate vor avea mai curând o formă sintetică de prezentare a conținutului.

Și, evident, o influență masivă vor avea noile tehnologii informaționale, care, de fapt, modifică percepția lumii și mecanismele de influență asupra acesteia.

Astfel că în fața experților și a cercetătorilor fenomenului mediatic se deschide un vast teren de cercetare. Și de definire a ...presei pentru tineret.

Referințe:

1. LENIN, V.I. *Opere complete*, vol. 30, p. 256.
2. *A se vedea:* ГАНИЧЕВ, В.Н. *Молодежная печать: история, теория, практика*. Москва: Мысль, 1976; ШИШОВ, А. *На подвиг зовущие строки*. Москва: Молодая гвардия, 1985; ГРЕБЕНИНА, А.М., НАЛБАНДЯН, З.М., ШУЙСКАЯ, Г.Г. *Особенности работы в молодежной газете:* Учебное пособие. Москва: Высшая школа, 1985; ОССОВСКИЙ, В.Л. и др. *Массовая информация и общественное мнение молодежи.* Киев: Наукова думка, 1990; ЛУКИНА, М.М. *Выйти из замкнутого круга* В:

Вестник Московского университета. Серия 10. Журналистика, 1991, № 3, с. 82-87.

3. *Юношеская печать,* 1978, № 3.
4. În fosta Uniune Sovietică în anii ”80 apăreau 159 de gazete comsomoliste și pionierești într-un tiraj de aproximativ 40 milioane de exemplare.
5. ХЕЛЕМЕНДИК, В.С. *Союз пера, микрофона, телекамеры.*(Опыт системного исследования). Москва: Мысль, 1977.
6. Pentru confirmare a se vedea: *Tragerea pe sfoară.* (Scrisoare deschisă a lucrătorilor „Tineretului” către cititor, dar, mai ales, către unii factori de decizie). În: *Tineretul Moldovei*, 1990, 11 mai; *Раскол, или Почему «пожелтела» «Молодежка»*. În: *Советская Молдавия*, 1991, 15 iunie; *Ce ne-a dat un decret al președintelui.* În: *Tineretul Moldovei,* 1992, 1 mai.
7. La rubrica „1+2” „*Tineretul Moldovei*” publică în numărul din 3 iunie 1990 „*O știre de uz intern*”, prin care cititoril este informat: „Colaboratorii ziarului nostru au renunțat definitiv la elaborarea planurilor lunare, trimestriale, anuale etc. ACUM IMPREVIZIBILUL S-A CĂȚĂRAT PE TRON!”.

GEOPOLITICA ȚĂRILOR MICI ȘI MASS-MEDIA. REPUBLICA MOLDOVA

GEOPOLITICS OF SMALL COUNTRIES AND MASS-MEDIA. REPUBLIC OF MOLDOVA

Mihai LESCU, ORCID: 0000-0001-9837-6687
Universitatea de Stat din Moldova

CZU: 070:911.3:32(478)

e-mail: mihai.lescu@usm.md

Today the world is becoming more and more complex. The (geo)political and geostrategic environment is turbulent and marked by big or small actors (states, continental/transnational economic structures or intergovernmental organizations, and, not least, media institutions), which determine the dynamics of national and international life. In the article the author discusses the interaction between the geopolitics of small countries and the mass media. He mentions that small countries and their media should be treated with caution and a lot of attention when discussing geopolitics, because recently they have become the epicenter of events that attract the attention of global public opinion. The advantages of media geopolitics, including those of small countries, are increasingly felt in the context of the rapid development of communication and information technologies. This fact is also reflected in the activity of the mass media in the Republic of Moldova, which also has certain geopolitical interests in the region of its location. In conclusion, the author comes with recommendations regarding the strategies and tactics to be applied by the Moldovan mass media in the process of debating geopolitical issues.

Keywords: *small country, mass media, geopolitics, strategic interest, audiovisual, written press.*

INTRODUCERE

Niciun stat din lume nu se poate identifica cum că nu are interese geopolitice. Mare sau micro, orice țară, fie că dispune de un potențial hegemonic în domeniul economico-militar, impunându-se prin teritoriul și prin numărul major al populației, fie că dispune de resurse economice și militare modeste, ca Republica Moldova, având, prin secole, un teritoriu amputat de țările vecine sau mai îndepărtate și o populație în continuă descreștere din cauza migrației, încearcă, după posibilități, să obțină/aibă un loc sub soare, sperând la pace și bunăstare pentru cetățenii săi.

Discutăm despre țările mici și geopolitica lor. În ultimul timp, problematica legată de aceste țări tot mai mult se regăsește în abordările geopoliticienilor. E un tribut plătit acum de oamenii de știință, care ani în șir în analizele/investigațiile lor geopolitice au tratat cu indiferență țările mici, pe care le priveau mai mult ca „pe un simplu teatru de operații” la periferiile țărilor mari [1, p. 8].

Mare sau mică, orice țară apelează la mass-media de care dispune, vrând să fie auzită și înțeleasă de către vecinii săi, dar și de statele mai îndepărtate privind interesele naționale

și aspirațiile ce le are în domeniul politicii externe și relațiile internaționale. Avantagele geopoliticii mediatice ale țărilor mici se fac tot mai simțite și se profilează tot mai clar în contextul dezvoltării vertiginoase a tehnologiilor comnicațional-informaționale. Acest fapt transpare și din activitatea mass-mediei din Republica Moldova, care prin definiție urmărește și ea anumite interese geopolitice în regiunea locației sale.

CONTEXT

La scară generală, după noi, statele lumii pot fi împărțite în: state mari, state mijlocii, state mici și state-micro. Statele mici și cele micro, de altfel ca și cele mari sau mijlocii, nu au apărut toate în același timp. Apariția lor pe harta mondială se datorează multor procese geopolitice, sociale, economice, geografice, etnice și de altă sorginte, care au durat zeci sau sute de ani. În virtutea celor menționate, există câteva căi principale ale originii statelor:

– în urma fragmentării /fărămițării statelor europene vechi din Evul mediu;

– state emergente din procesul de decolonizare, numite și „insulare", localizate în alte părți ale lumii decât în Europa: în Oceanul Pacific, Ocianul Indian sau în coasta Africii;

– rezultate din descompunerea celor două federații socialiste: Uniunea Sovietică și Iugoslavia;

– în urma acaparării forțate/prin război informațional sau direct/activ (spre exemplu, de către Federația Rusă) a unor teritorii ale statelor post-sovietice și crearea în aceste ținuturi limitrofe a republicilor/autonomiilor sau regiunilor susținute financiar și controlate geopolitic de Kremlin.

Din numărul căilor de origine ale statelor, enumerate mai sus, pentru noi mai puțin interes prezintă statele apărute în Evul mediu și cele emergente din procesul de decolonizare, celelalte două căi fiind în unison cu problema luată în dezbatere.

Când vorbim despre statele mici sau de state-micro, oricum ar fi întreprinsă clasificarea/tipologia lor (după teritoriul ce-l ocupă sau după numărul populației), ori, mai nou, conform potențialului economic ce le revine acestora în context regional, constatăm că majoritatea din ele, dacă le raportăm la rolul geopolitic ce le revine pe harta mondială, au un spațiu/teritoriu redus și resurse materiale/naturale modeste, dispunând în aria localizării lor de putere geopolitică irelevantă, de cele ma multe ori neglijată/trecută cu vederea de marile puteri. Mai mult: statele mici sunt obiect de influență geopolitică din partea puterilor globale și regionale.

După Războiul rece, geopolitica a reapărut puternic în discursul liderilor de state și în mass-media, făcând uz de mai multe concepte pentru a analiza și interpreta evenimentele globale. Prin urmare, „cel mai de evitat cuvânt" -- *geopolitica* a devenit parte a vocabularului curent. Recunoașterea rolului în creștere al geografiei în politica internațională solicită cercetări mai profunde și mai frecvente în geopolitică, dar și în ce privește interacțiunea ei cu mass-media ca suport de informare și interpretare a celor mai semnificative fapte și evenimente din politica externă a statelor. În acest context,

practica demonsrează că ani la rând mass-media și cercetarea academică în geopolitică era concentrată preponderent pe marile puteri ale lumii, periferia și țările mici fiind neglijate/nedreptățite, chiar dacă „marile competiții de putere se manifestă adesea aici...” Oricum, evenimentele de sorginte geopolitică, și nu numai, care au loc „la periferie și în țările mici”, iar în acest context se înscrie și Republica Moldova, sunt mai puțin vizibile în mass-media. Într-un fel, acest fapt are explicațiile sale: „Periferiile au o capacitate mult mai slabă de a acumula și proiecta putere și sunt adesea privite ca un simplu teatru de operații... Numai atunci când o putere majoră identifică un stat sau o regiune din periferie ca fiind importantă din punct de vedere strategic pentru obiectivele sale, relevanța geopolitică a acestora crește” și ea imediat este adusă în atenția opiniei publice de către mass-media locală, dar și regională/internațională [2, p. 7-11].

Stat mic, periferic, cu aspirații europene, „țară – tampon”, aflată între Europa democratică și Rusia imperialistă, potrivit opiniei specialiștilor, „Moldova a devenit una dintre liderii luptei geopolitice a Europei de Est: grupurile politice orientate spre vest și pro-ruse au impus tensiuni în regiune. În ultimul deceniu, politica externă a Rusiei a avut ca scop sprijinirea unui sistem federal moldovenesc independent care include Transnistria”. În acest context, România și „partidele moldovenești sunt îngrijorate de o Moldova federală care ar fi și mai mult influențăță de Moscova. România susține integrarea euroatlantică a Moldovei pentru a-și atinge obiectivele unioniste, chiar dacă aceste acțiuni subminează în continuare relaţiile româno-ruse şi riscă creşterea numărului de trupe rusești în Transnistria” [3, p. 69-87]. Prin urmare, periferiile sunt și ele importante din punct de vedere geopolitic și e relevant de investigat dinamica lor. Or, și alegerea pentru cerctarea temei date este în cazul nostru un argument în această privință.

Țările mici, aflate la periferiile imperiilor, mereu sunt bântuite de slăbiciuni politice, economice și militare. De vulnerabilitățile acestora profită statele-metropolă, care ivocând diverse motive de ordin geopolitic, etnic, uneori și prin amenințarea cu forța armată, „rup” din teritoriile acestora mici așchii, în baza cărora creează „țări-liliputane” cu regimuri ostile intereselor lor geostrategice pentru a-și securiza printr-un cordon sanitar frontierele sale. Or, dacă judecăm cronologic și logic, anume așa a procedat (și procedează !) de secole Rusia (Imperiul rus, URSS, Federația Rusă). Imperialiștii ruși au calculele lor bine determinate, cizelându-și prin ani metodele/strategiile ca să-și impună mai lesne interesele și „poftele” pe care le urmăresc în țările periferice. Timpul trece și multe evenimente devin istorie, dar evenimentele privind colapsul URSS sunt încă vii în memoria multora dintre noi. Primul conflict armat pe teritoriul post-sovietic, ce avea drept scop „asigurarea” liniștii Federației Ruse la Nistru, deoarece aceasta nici în cele mai negre vise nu putea prevedea/admite cedarea/despărțirea de Ucraina, a fost războiul de pe Nistru din 1990-1992, în care a fost antrenată armata a 14-a a Rusiei. De atunci au trecut mai bine de 30 de ani. Contrar mai multor tratate și angajamente asumate/făcute de partea rusă în contextul reglementării conflictului transnistrean, forțele ei militare de ocupație nici azi nu au părăsit teritoriul Republicii Moldova.

Mai mult: vrând să stăvilească înaintarea NATO și a UE înspre hotarele sale, Federația Rusă a iscat de-a lungul anilor, în afară de războiul de pe Nistru, mai multe războaie informaționale și conflicte militare și în țările din spațiul ex-sovietic: războiul ruso-georgian, în urma căruia, prin fărămițarea teritoriului Georgiei, și-a tras la frontierele sale încă două „republici-liliputane" – Osetia de Nord și Abhazia, apoi a ocupat, prin aplicarea unui război hibrid, Crimeea ucraineană, ulterior invadând regiunile Donețk și Ligansk ale acestei țări, unde și-a mai creat încă două „republici" pe potriva celor de la hotarul cu Georgia, în care și-a instaurat pe tron marionetele sale.

Acestea așa-numite „noi state", rodul ambițiilor (geopolitice nesănătoase promovate de Federația Rusă în relațiile cu țările limitrofe și cu cele din vecinătatea apropiată servesc Rusiei drept *centură de siguranță* sau, cum am mai spus, drept cordon sanitar pentru frontierele sale, îndeletnicire de care ea a fost mereu preocupată.

Din perspectiva teoretică a spațialității, subliniem faptul că spațiul geopolitic al Republicii Moldova, altădată Moldova, de-a lungul istoriei, fie că a fost parte integrantă a României sau s-a aflat sub stăpânirea rusă, a împărțit aceeași soartă cu Ţara Românească şi Transilvania, fiind, de la caz la caz, „spaţiu–tampon" între cele „trei mari imperii din vecinătatea României – Imperiul Ţarist, Imperiul Otoman şi Imperiul Habsburgic", deoarece „pentru a îndeplini condiţiile de tampon sau de siguranţă strategică, o zonă nu trebuie să fie nici prea mare, pentru a nu ridica pretenţii de ţară puternică şi independentă sau pentru a pune probleme la graniţele imperiului, dar suficient de mare pentru a permite apărarea înaintată sau manevra strategică pe direcţii (linii) exterioare" [4, p. 167-168].

Secole la rând Moldova a îndeplinit perfect condițiile de „țară-tampon" pentru Imperiul Rus, apoi URSS, iar când, în 1991, țara noastră și-a obținut independența, această misiune, după cum am mai menționat, a fost trecută pe umerii așanumitei anclavei **rmn,** numită și Transnistria, în care Federația Rusă investește multe speranțe în încearcarea furibundă de a reanima Imperiul și de a se opune UE, NATO și democrației.

De la obținerea independenței încoace geopolitica Republicii Moldova a fost determinată:

– mai mult de aspirațiile conjuncturiste ale elitelor politice/oligarhice care sau perindat la guvernare, fiind mai mult preocupate de interesele personale decât de cele naționale;

– de frământările febrile, uneori necalculate, ale unor politicieni de prim rang de la guvernare, dar și din formațiunile de opoziție, în încercarea lor de a obține răspuns la întrebarea: de partea cui să rămână/ să se posteze în disputele dintre marile puteri;

– până la 2020, de „miopia" politică, mancurtismul și frica manifestată de unii conducători din eșalonul de vârf al puterii de a nu nimeri în disgrația unei mari puteri regionale, considerată tradițional piață de desfacere a producției agricole moldovenești și a celei vini-viticole, dar și ca sursă de aprovizionare pentru noi cu gaze și produse petroliere, care din ambiții imperialiste a pornit, la sfârșitul lunii februarie 2022, un război la hotarele noastre;

– de planarea pericolului separatismului și al federalizării țării, inspirat de formațunile politice pro-ruse, reprezentate în Parlment, dar și de cele aflate în opoziție, susținute financiar de oligarhii-fugari din țară, care sunt certați cu legea;

– de interesele geoplitice ale Rusiei în regiunea noastră;

– de capturarea mass-mediei de către oligarhi;

– de folosirea masivă, până nu demult, a posturilor TV rusești, dar și a publicațiilor periodice moscovite, care sunt editate la noi prin intermediul filialelor pe care acestea le dețin, pe post de propagandă, dezinformare și manipilare a opiniii piblice.

Mass-media au devenit în contextul avântului tehnologiilor informaționale esențiale în examinarea și înțelegerea proceselor geopolitice care se derulează zi de zi pe mapamond. Întrând în colaborare cu geopolitica, mass-media controlează, influențează și domină opinia publică la nivel local, dar și internațional.

Însă într-o țară mică ca Republica Moldova, cu doar 2,6 milioane de oameni [5], piața media este foarte redusă, dacă luăm în calcul faptul că geografic ea este concentrată în proporție de 75 de procente în Chișinău și în alte câteva orașe ale țării. În situația în care, conform mai multor studii ale Centrului pentru Jurnalism Independent, numărul și tirajul ziarelor raionale și al celor cu difuzare republicană descrește dramatic pe zi ce trece, având posibilitatea de a număra pe degete cele mai populare/citite publicații periodice de la noi: *Timpul, Ziarul de Gardă* și *Jurnal de Chisinau,* la care se mai adaugă două publicații de limbă rusă/moscovite, care au filiale în Moldova – *Комсомольская Правда* și *Аргументы и Факты*.

Ca urmare, astăzi televiziunea rămâne a fi principalul mijloc de informare în țară. Conform Registrului furnizorilor de servicii media de televiziune care se află în gestiunea Consiliului Audiovizualului, în 2022 în Republica Moldova activau 114 furnizori de servicii media în baza a 128 de licențe de emisie, dintre care 70 au fost eliberate pentru serviciile de televiziune și 58 – pentru serviciile de radiodifuziune sonoră [6, p. 5]. Până nu demult întâietatea revenea canalelor TV rusești, însă după suspendarea licențelor lor, în decembrie 2022, pe perioada stării de urgență, prin decizia Comisiei pentru situații excepționale, cele mai populare canale de televiziune au devenit Jurnal TV, Moldova 1 și PRO TV Chișinău.

De reținut că în anul trecut, ca și în acest an, membrii Consiliului Audiovizualului au acordat atenție sporită modului în care în programele informative și analitice a fost reflectată agresiunea armată a Federației Ruse împotriva Ucrainei, precum și criza de securitate din regiune. S-a constatat că un grup de posturi TV nu au asigurat informarea corectă, încălcând principiile bunei-credințe, imparțialității, echilibrului de opinii, separării faptelor de opinii. „Acestea au prezentat într-o lumină extrem de negativă statul ucrainean, respectiv – în lumină pozitivă conducerea rusă. Drept urmare, CA a aplicat 55 de sancțiuni, suma totală a amenzilor fiind de 213 000 de lei” [7, p .5].

Oricum, cât de semnificative ar fi eforturile întreprinse de mass-media de la noi, ea nu va putea dispune de aceleași posibilități și condiții de reflectare a problematicii geo-

politice, de care se pot bucura țările mijlocii și cele mari. Potențialul economic/financiar, tehnologic și uman al acestora întotdeauna le va permite să acționeze în scopul realizării inereselor geopolitice conform principiului „divide et impera", încercând să împarte o țară, fie și mică, în mai multe părți/așchii, s-o federalizeze, ca mai ușor s-o poată manipula/influența și domina. Fiindcă țările mari nu mai pot negliga din punct de vedere geopolitic țările mici, care tot mai mult devin epicentrul tuturor evenimentelor care se derulează pe glob.

Din această perspectivă, putem **concluziona** că în activitatea de reflectare a problematicii geopolitice mass-media moldovenească urmează să țină seama de faptul că:

– o țară mică poate fi ușor manipulată, deoarece sursele mediatice, reduse la număr, pot nimeri lesne în mâinile hoților/oligarhilor, care deseori urmăresc alte scopuri decât binele țării;

– uneori o țară mică, întrând în colaborare cu o țară mare, poate obține ajutoare substanțiale din partea ei, inclusiv pentru relansarea sistemului național al mass-mediei;

– uneori sistemul național al mass-mediei poate fi ușor subordonat de către instituțiile media ale metropolei, care încearcă, prin propagandă, manipulare și dezinformare, să impună valorile și interesele sale culturale și politice;

– lupta presei pentru apărare independenței țării, pentru creșterea prestigiului ei pe arena internațională, dar și promovarea valorilor democratice prin mass-media, sprijnită pe principiul neutralității, asumat doar ca lozincă, nu poate asigura pacea și liniștea în societate;

– structurile statului, organizațiile neguvernamentale din domeniul mass-mediei urmează să lupte permanent pentru neadmiterea concentrării surselor de informare în mâinile câtorva politicieni/oameni de afaceri/oligarhi de rea-credință, care să încerce returnarea țării noastre din drumul ei european;

– în condițiile afirmării principiilor democratice în societatea moldovenească, se impune necesitatea transparenței finațării instituțiilor media.

Referințe:

1. 1.ESZTERHAI, V. The Return of Geopolitics and Global Peripheries. În: *Stuck Between Great Powers: The Geopolitics of the Peripheries.* Editor: Viktor Eszterhai. Budapest: Corvinus University of Budapest, 2020. 139 p. ISBN 9789635037810
2. *Ibidem*
3. MEGYESI, Z. & COREY, Ĭ.B. Romania: A Pragmatic Buffer State Between East and West. În: *Stuck Between Great Powers: The Geopolitics of the Peripheries.* Editor: Viktor Eszterhai. Budapest: Corvinus University of Budapest, 2020. 139 p. ISBN 9789635037810
4. VĂDUVĂ, G. *Geopolitica*. București: Societatea Scriitorilor Militari, 2013. 446 p. ISBN 978-973-8941-61-8

5. *Câți oameni trăiesc în Republica Moldova.* Disponibil: https://moldova1.md/p/3266/cati-oameni-traiesc-in-republica-moldova-numarul-real-facut-public-pentru-prima-data-dupa-30-de-ani. [Accesat: 25.09.2023]
6. *Raportul de activitate al Consiliului Audiovizualului pentru anul 2022.* Disponibil: https://ru.scribd.com/document/638262027/RAPORTUL-de-activitate-al-Consiliului-Audiovizualului-CA-pentru-anul-2022#from_embed [Accesat: la 25.09.2023].
7. *Ibidem*

CHATGPT – UN NOU INSTRUMENT AL INTELIGENȚEI ARTIFICIALE

CHATGPT – A NEW TOOL OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Laura TUGAREV, ORCID:
Universitatea de Stat din Moldova

CZU: 070:004.8

e-mail: tugarevlaura@gmail.com

În ultimele decenii, internetul și derivatele acestuia au schimbat semnificativ viața și activitatea umană. Dezvoltarea tehnologiilor informaționale a contribuit la apariția mai multor inovații. ChatGPT este un nou instrument al inteligenţei artificiale, dezvoltat în anul 2022, care se înscrie în șirul metamorfozelor generate de evoluția internetului, roboticii, tehnologiei, digitalului etc. În acest articol sunt elucidate specificul și particularitățile chatbot-ului conceput de OpenAI, numit ChatGPT.

Cuvinte-cheie: *chatgpt, inteligenţă artificială, spațiu virtual, inovație, progres, tehnologii.*

Contemporaneitatea poate fi caracterizată prin transferul mai multor sarcini și activități în spațiul virtual, accesul la diferite platforme de stocare, la suporturi de păstrare și la numeroase modalități de livrare a datelor și informațiilor. Diversificarea mecanismelor de interacțiune și a formelor de socializare au făcut ca modul de percepere asupra realității, și realitatea în esență să capete alte valențe. Prezentul este marcat de tot mai multe inovații digitale, startup-uri tehnologice și programe/instrumente ale inteligenţei artificiale.

„Inteligența artificială este o ramură a ştiinţei calculatoarelor care se ocupă cu studiul posibilităţii calculatoarelor de a avea o comportare asemănătoare cu cea omenească” [1]. Putem afirma că inteligenta artificială (IA) este o ramură a informaticii care se axează pe dezvoltarea sistemelor și tehnologiilor, cu scopul de a asimila și de a imita procesele cognitive umane. Observăm cum în ultimii ani IA a avansat și a devenit din ce în ce mai prezentă în viețile oamenilor, iar extensiile acesteia s-au făcut vizibile în diferite industrii, domenii și sectoare, precum: medicină, educație, robotică, producție multimedia etc.

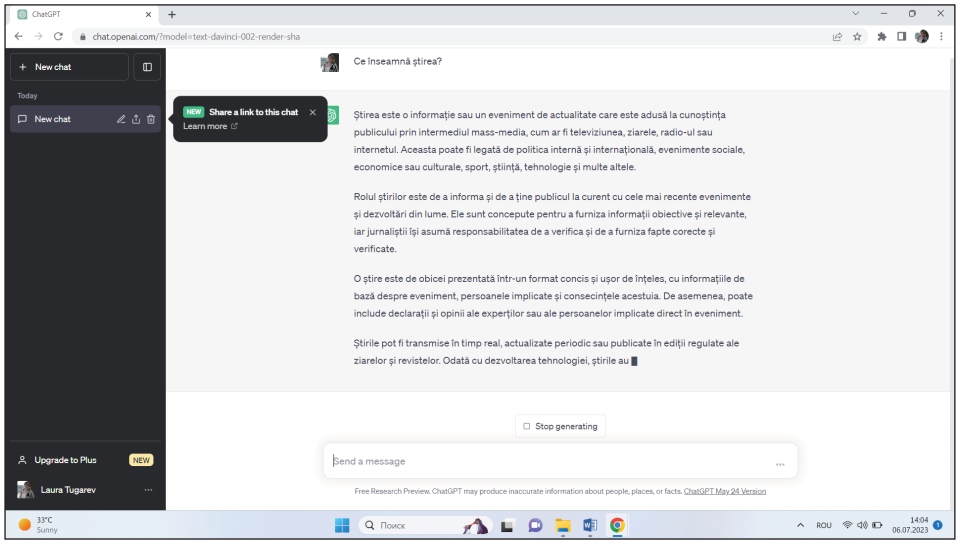
Una dintre recentele apariții din sfera IA este software-ul ChatGPT, lansat în anul 2022, care reprezintă un chatbot conceput de OpenAI. Pe site-ul oficial openai.com este menționat faptul că „OpenAI este o companie de cercetare și implimentare a inteligenții artificiale, având misiunea prin AI să aducă beneficii întregii umanități” [2]. Compania are mai multe direcții de activitate: elaborarea cercetărilor, lansarea diverselor produse etc., printre care poate fi identificat și ChatGPT, un model avansat de limbaj care în timp util generează răspunsuri detaliate și articulate din diverse domenii.

„ChatGPT este cea mai nouă creație a OpenAI, un laborator american de cercetare a inteligenței artificiale. Compania cu sediul în San Francisco are drept scop declarat

promovarea și dezvoltarea AI într-un mod de care să beneficieze întreaga omenire” [3]. Aceast program software este gratuit, funcționează doar având conexiune la internet și cu o intrare prin logarea utilizatorului. Odată ce individul s-a autentificat, acesta poate să promoveze întrebări din diferite sfere ale vieții și activității umane, iar programul va livra răspunsuri diversificate, coagulate și elaborate în timp real. Paleta lingvistită este destul de bogată, programul poate furniza informații (răspunsuri) în limba română, engleză, franceză etc., fiind modelate în stilistica gândirii umane, „robotul poate răspunde la o gamă largă de întrebări, imitând în același timp stilul de vorbire al oamenilor” [4].

ChatGPT este un produs la baza căruia sunt anumiți algoritmi ai inteligenții artificiale și car, prelucrând anumite date, formulează din cuvinte răspunsuri, însă acesta nu poate reproduce conținut audio sau video. „ChatGPT, cel mai recent instrument de inteligență artificială (AI) bazată pe text, a câștigat rapid popularitate și este gata să revoluționeze diferite aspecte ale vieții noastre, inclusiv educația și cercetarea. Cu capabilitățile sale avansate de procesare a limbajului natural (NLP), ChatGPT poate înțelege și interpreta limbajul uman ca niciodată, permițând utilizatorilor să pună întrebări și să primească răspunsuri într-o manieră conversațională și intuitivă” [5].

Pentru a intra în matricea acestui program este necesară înregistrarea sau alegerea opțiunii de conectare, care poate fi și printr-un cont de email. Procedura presupune introducerea numelui și prenumelui de utilizator, apoi inserarea: luna, data și anul nașterii, iar în pasul 3 este nevoie de a culege un număr de telefon activ, pentru a putea recepționa printr-un mesaj un cod de verificare. Interfața paginii este una destul de accesibilă; în partea de jos găsim o casetă, unde utilizatorul poate introduce întrebarea la care dorește un răspuns. De exemplu, în sceern-ul de mai jos puteți observa un răspuns desfășurat la întrebarea: Ce înseamnă știrea?

Sursa: https://chat.openai.com/?model=text-davinci-002-render-sha

Acest program a livrat în câteva secunde următorul conținut: „Știrea este o informație sau un eveniment de actualitate care este adusă la cunoștința publicului prin intermediul mass-media, cum ar fi televiziunea, ziarele, radioul sau internetul. Aceasta poate fi legată de politica internă și internațională, evenimente sociale, economice sau culturale, sport, știință, tehnologie și multe altele. Rolul știrilor este de a informa și de a ține publicul la curent cu cele mai recente evenimente și dezvoltări din lume. Ele sunt concepute pentru a furniza informații obiective și relevante, iar jurnaliștii își asumă responsabilitatea de a verifica și de a furniza fapte corecte și verificate. O știre este de obicei prezentată într-un format concis și ușor de înțeles, cu informațiile de bază despre eveniment, persoanele implicate și consecințele acestuia. De asemenea, poate include declarații și opinii ale experților sau ale persoanelor implicate direct în eveniment. Știrile pot fi transmise în timp real, actualizate periodic sau publicate în ediții regulate ale ziarelor și revistelor. Odată cu dezvoltarea tehnologiei, știrile au devenit și mai accesibile prin intermediul platformelor online, cum ar fi site-urile de știri, blogurile și rețelele sociale. Este important să se mențină un spirit critic față de știri și să se verifice sursele și informațiile pentru a asigura exactitatea și obiectivitatea acestora. Cu toate acestea, știrile rămân un instrument esențial pentru a rămâne informați și conectați cu lumea înconjurătoare”.

ChatGPT poate furniza, după cum putem observa, răspunsuri și cu diactirice, Acest program poate prezenta ultilizatorului mai multe variante, este nevoie doar de a face click pe caseta: *Regenerate response* (Regenerează răspunsul*)*. De exemplu, în a 4-a solicitare/încercare, răspunsul a cuprins deja și caracteristicile principale ale știrii.

ChatGPT funcționează pe bază de conversație virtuală, având capacitatea de a aborda o gamă variată de subiecte, arii extinse de materii și teme, sugerând explicații, comentarii, texte etc. Programul stabilește conexiuni/legături cu date și informații existente în mediul online, având anumite limite, pentru că feedback-ul furnizat utilizatorului reiese din algoritmii care sintetizează informația digitală. O variantă extinsă, mult mai complex, este ChatGPT Plus, care funcționează în baza unei achitări (20$/lunar) și are o viteză de răspuns mult mai precisă și mai rapidă, poate elabora analize avansate a datelor și poate pune la dispoziția publicului funcții noi.

ChatGPT poate fi un instrument util în recepționarea unor răspunsuri rapide și instantanee; un supliment, un asistent informațional util în procesul de învățare. „Înțelegând modul în care ChatGPT poate sprijini studiul independent, educatorii și studenții pot folosi aceste tehnologii pentru a-și îmbunătăți propria învățare și dezvoltare” [5]. Totodată, utilizarea acestui program poate scoate la iveală și unele pericole pentru sfera educațională, deoarece deseori este dificil de a identifica autenticitatea textelor, răspunsurilor, temelor pentru acasă sau a proiectelor de semestru/curs etc. și doar prin promovarea unor întrebări suplimentare, printr-o analiză a limbajului și vocabularului folosit putem deduce anumite concluzii referitoare la corectitudinea și originalitatea celor expuse într-o creație, text, lucrare etc. În acest context, se impune o revizuire a cerințelor pentru un test de evaluare, pentru lucru individual al elevului/studentului etc. și elaborarea unor sarcini orientate spre potențialul creativ, spre gândirea analitică și cea inter-

pretativă. Acest tip de tehnologie trebuie folosit pentru a verifica cunoștințele utilizatorului și nicidecum cu scop de trișare sau înșelare. Formarea și dezvoltarea abilităților și competențelor de scriere, gândire și expunere coerentă, profundă, documentată trebuie să rămână o prioritate. Indiferent cât de sofisticate și comode sunt instrumentele AI în activitatea de scriere, documentare, proiectare etc., valoarea și potențialul uman trebuie păstrat și pus în prim-plan.

În concluzie, dezvoltarea continuă a tehnologiilor de inteligență artificială aduce beneficii în diverse domenii și industrii, având un impact semnificativ asupra societății și asupra individului în particular. Inteligența artificială se referă la simularea abilităților umane de gândire și de raționament într-un sistem de calculator, un fel de reproducere a manifestărilor cognitive și judecăților umane de către ordinatoare. Instrumentele AI, inclusiv ChatGPT, trebuie utilizate în așa fel, încât acestea să nu reducă terenul de dezvoltare și de manifestare al individului și să nu descrediteze omul ca principalul promotor al progresului, al inovării și al creației.

Referințe:

1. ROTAR, D. *Inteligență artificială.* Disponibil: https://cadredidactice.ub.ro/rotardan/files/2012/04/inteligenta-artificiala.pdf [Accesat: 05.07.2023]
2. Site OpenAI. Disponibil. www.openai.com [Accesat: 05.07.2023]
3. Mediacritica. Disponibil: https://mediacritica.md/peinteles-ce-inseamna-chat-gpt/ [Accesat: 05.07.2023]
4. *Ce este Chat GPT, la ce poate fi folosit în lumea reală și de ce a început să ridice semne de întrebare*. Disponibil: https://www.euronews.ro/articole/ce-este-chat-gpt-cum-poate-fi-folosit-si-de-ce-poate-fi-uneori-problematic [Accesat: 05.07.2023]
5. ZHU, J.-J., JIANG, J., YANG, M., REN, Z.J. *ChatGPT și cercetarea mediului (ChatGPT and Environmental Research)* Disponibil: https://pubs.acs.org/doi/pdf/10.1021/acs.est.3c01818 [Accesat: 05.07.2023]
6. BISWAS, S. *Rolul Chat GPT în educație*. *(Role of Chat GPT in Education*) Disponibil: file:///C:/Users/User/Downloads/SSRN-id4369981.pdf [Accesat: 06.07.2023]

MANAGEMENTUL REDACȚIONAL: DE LA FORMA CLASICĂ LA PROCES INTEGRAT DE MUNCĂ

EDITORIAL MANAGEMENT: FROM CLASSICAL FORM TO INTEGRATED WORK PROCESS

Vitalie GUȚU, ORCID: 0000-0002-8398-7909
Universitatea de Stat din Moldova

CZU: 070.421:005

e-mail: vitalie.gutu@gmail.com
e-mail: vitalie.gutu@usm.md

The trajectory from a classic to a modern newsroom is ongoing. This happens despite the technologization of work and the transformation of journalistic content in relation to the demands of the media market. The present review highlights several aspects of the integrated work process in a medium-sized institution and through which it briefly explains the implications of the team of journalists in a newsroom, which has the mission in the context of digitalization to deliver informational content for several platforms of the entity of the press of which I am a part. Also, we will focus on the organization of editorial work and what is the role of media department managers in order to coagulate the team's efforts by strengthening the product they are working for and highlighting the capabilities and skills of the journalist. From this point of view, we will approach the phenomenon of flat editorial management to the changes that take place in the work process in departments/editions/directions. However, this can only happen if the emphasis is also placed on the development of strategies and the culture of operation of the structures of a media institution at different levels and between different employees of the media entities.

Cuvinte-cheie: *convergență media, cross-media, management redacțional, newsroom, proces integrat.*

INTRODUCERE

Ritmul accelerat al schimbărilor produse pe diverse sectoare impune o adaptabilitate sporită pentru a putea face față provocărilor de diferit ordin. Aceeași radiografie o putem atesta și pe palierul mediatic. Dezvoltarea tehnologică și integrarea instrumentelor digitale reprezintă motorul transformărilor. Or, acestea pot contribui esențial la crearea multiplelor platforme de comunicare media și pot duce la formarea noilor comportamente și atitudini atât din partea jurnaliștilor, cât și din direcția staff-ului managerial al redacțiilor. În esență, conceptul de redacție clasică a fost transfigurat într-un newsroom integrat, unde echipa de reporteri/editori/producători împreună cu factorii decizionali ai serviciului de știri dintr-o instituție media sau alta și-au regândit strategiile de muncă și au elaborat noi directive în vederea funcționării redacției în pas cu tendințele digitalizării. Acest lucru a contribuit la „convergența media, care este definită ca proces inovator ce presupune o abordare nouă a selectării, producției și difuzării de știri, prin utilizarea tuturor tipurilor de media accesibile" [1]. Pornind de la această premisă, în

studiul de față vom aborda diferențele și similitudinile între funcționarea unei redacții de tip clasic și a celei care optează pentru un proces integrat de muncă. De asemenea, vom accentua strategiile și direcțiile de dezvoltare a unei redacții convergente din perspectiva politicilor manageriale și editoriale. Cercetătorul american Stephen Quinn în lucrarea sa *Knowledge Management in the Digital Newsroom* subliniază că „piața media s-a schimbat și ea. Cu mult timp în urmă, instituțiile media au jucat un rol relativ nesemnificativ în economie în comparație cu rocul dominant al lucrătorilor în producție. Dar ascensiunea giganţilor mass-media a ilustrat puterea informaţiei” [2]. În context, trebuie să precizăm faptul că prezența entităților mass-media în sistemul socioeconomic rezidă și din actualele trenduri ale tehnologizării, astfel contribuind la conceperea, realizarea și promovarea produsului jurnalistic bazat pe un proces integrat de muncă.

CONTEXT

Traiectoria de la o redacție de tip clasic la cea de tip modern este în continuă desfășurare. Acest lucru se întâmplă în pofida tehnologizării muncii și a transformării conținuturilor jurnalistice în raport cu cerințele pieței media. Literatura de specialitate evidențiază prezența pregnantă a unor studii care se bazează pe analiza procesului integrat de muncă într-o redacție. Astfel, în lucrarea de față vom aborda câteva aspecte esențiale care pun în evidență necesitatea adaptării reporterilor/editorilor/redactorilor/producătorilor unei instituții media la tendințele dictate de dezvoltarea arealului mediatic autohton, dar și a celui internațional. Lucrarea *Newsroom 3.0: Managing Technological and Media Convergence in Contemporary Newsrooms* scoate în prim-plan modelul 3C – ceea ce ar însemna modelul triadei de colaborare:

- ✓ „Comunicare: schimbul de mesaje;
- ✓ Coordonarea sau conducerea persoanelor și resurselor, inclusiv resurselor tehnologice;
- ✓ Cooperarea operațiunilor într-un spațiu comun” [3].

În baza modelului 3C, putem observa că munca într-o redacție se axează pe procesul de ***comunicare*** ce setează transferul și schimbul de mesaje între angajații/colegii de redacție (pe orizontală), dar și între boardul managerial al entității de presă cu jurnaliștii departamentelor. Axa comunicațională pe această direcție trebuie să fie neîntreruptă și să aducă, periodic, soluții la anumite sincope care apar în procesul de muncă. Cea de-a doua componentă – ***coordonarea*** – rezidă]n faptul că într-o redacție fie de știri sau programe de profil (social, economic, politic, cultural, divertisment etc.) trebuie să existe o ordine a lucrurilor în așa fel încât munca jurnalistică și produsul media final să nu aibă de suferit. Or, coordonarea este bazată pe o relație complexă și bine punctată pentru a contribui la fortificarea echipei. Referindu-ne la cel de-al treilea element al modelului 3C – ***cooperarea*** – trebuie de specificat faptul că modul colaborativ într-o echipă fundamentează relațiile de conexiune într-un mediu comun: redacție/ departament/ subdiviziune sau chiar între diverse instituții. Contextual, integrării componentelor modelului 3C poate fi alipit și cel de-al patrulea element,

care, în opinia noastră, este unul esențial și contribuie nemijlocit la catalizarea muncii redacționale, și anume – ***conexiunea***. Acest indicator transmite direcții operaționale în spații virtuale care în timp crește coeficientul de adaptabilitate a jurnaliștilor la rețelele sociale. Mai exact, vorbim despre interacțiunea dintre activitățile reporterilor, cu ajutorul instrumentelor digitale, integrate în arealul social-media. Astfel, conținutul produs de jurnalist capătă noi valențe.

„Provocările mass-mediei, jurnaliștilor și ale managerilor de presă, atunci când se ocupă de procesele de convergență, pot fi grupate în două domenii principale: profesional (de realizare a conținuturilor) și organizațional" [4], consideră grupul de autori condus de Ainara Larrondo în studiul *Opportunities and limitations of newsroom convergence*. În acest context, putem observa tendința că munca într-un departament al instituției media se concentrează pe aspectele editoriale și cele organizaționale. Fiecare actant redacțional își îndeplinește sarcinile de rigoare și contribuie la sporirea calității produselor media, în general, și la funcționarea fluidă a lucrurilor în departament, în particular.

Cercetătorii spanioli José Alberto García Avilés și Miguel Carvaja, în articolul *Integrated and Cross-Media Newsroom Convergence*, exprimă trei activități primordiale ale lanțului valoric din care este consituită o redacție media. Autorii susțin că elementele de bază sunt: „colectarea de informații, producția de știri și agregarea conținutului și distribuția. Prin urmare, convergența media ar putea fi luată în considerare de fiecare dintre aceste puncte de vedere" [5]. Așadar, sintetizăm prin faptul că procesul integrat de muncă se manifestă prin urmarea celor trei pași enunțați de cercetătorii din Spania, care sunt caracterizați astfel:

- ✓ „colectarea informațiilor – jurnaliștii din redacții media care acoperă evenimentele/știrile pentru mai multe platforme;
- ✓ producția de știri și agregarea conținutului – la această etapă jurnaliștii din redacții separate „împachetează" informațiile pe diverse platforme;
- ✓ distribuția conținutului – ultima etapă de lucru care se realizează prin faptul că redacția/compartimentul/departamentul distribuie știrile și informațiile prin diferite platforme sau canale" [6].

Din acest punct de vedere, putem concluziona că procesul integrat de muncă într-o instituție medie nu implică în mod evident faptul că un jurnalist trebuie să împartă o singură redacţie pentru a produce conţinut informațional pentru mai multe platforme ale entității de presă din care face parte. Mobilitatea și fluxul evenimentelor duc la o mai bună organizare a muncii redacționale și, din această perspectivă, managerii departamentelor media încearcă să coaguleze eforturile echipei prin a fortifica produsul pentru care lucrează și pentru a pune în valoare capacitățile și abilitățile ziaristului.

Astfel, un aspect fundamental, managementul redacțional atribuit proceselor de inovare se referă nemijlocit la realocarea resurselor umane și la investiții financiare, dar și la cele tehnologice. Cercetarea *Менеджмент СМИ в условиях конвергенции* relevă în contextul tranziției de la redacția de tip clasic la procesul de muncă integrat o serie de pași care adoptă acțiuni convergente ce pot fi realizate de practic fiecare angajat din

redacție. „Etapa actuală de dezvoltare a sistemului media global, caracterizată prin răspândirea elementelor convergente și introducerea lor în activitățile aproape ale oricărei redacții, înseamnă:

a) *creșterea concurenței* – deoarece instituțiile media de orice fel și tip, după ce au primit oportunitatea de a crea un produs convergent, se află acum într-o stare de concurență directă între ele;

b) *transformarea mass-mediei într-un fel de „fabrică de conținut”* – fluxul de date de intrare (resurse) și de ieșire (conținut, produs), reambalat, poate fi în mod ideal continuu, ceea ce pune automat probleme de gestionare a activităților de proiect inerente în numeroase tipuri de media (de exemplu, reviste lunare și chiar săptămânale)... Media care nu trebuie să sincronizeze conținutul cu fundalul știrilor nu sunt luate în considerare în această lucrare. În contextul trecerii la media digitală, valoarea „ambalajului” de conținut (ziar, site web, revistă, canal TV etc.) scade și valoarea calității conținutului ca atare crește” [7].

CONCLUZII

Elementele inovative într-o redacție sunt necesare de a fi introduse în contextul digitalizării și a concurenței pe piața media națională sau cea internațională. Redacția de tip clasic se transformă în una adaptată la dinamica și mecanismele introduse de era Inteligenței Artificiale (IA). Din această optică, putem conchide prin a susține că, important este să fie ajustată constructiv schimbarea procesului de muncă în departamente/redacții/direcții. Or, acest lucru se poate întâmpla doar dacă se pune accent și pe dezvoltarea strategiilor și culturii de funcționare a structurilor unei instituții media la diferite niveluri și între diferiți angajați ai entităților de presă.

Pe de altă parte, comunicarea eficientă este drept cheia succesului în relaţia dintre instituția media şi publicul său. Aceasta implică fundamentarea unor fluxuri de comunicare bidirecţionate dinspre mediu spre instituție în beneficiul reciproc.

Referințe:

1. GUGULAN, M. Fenomenul convergenței media în Republica Moldova: condiții de afirmare și forme de manifestare. În: *Studia Universitatis Moldaviae* (Seria *Ştiinţe Sociale*), 2020, nr. 133.3, p. 43-52.
2. QUINN, S. *Knowledge management in the digital newsroom*. Routledge, 2013. ISBN 13: 978-0-240-51677-6
3. NETO, B. M., et al. Newsroom 3.0: managing technological and media convergence in contemporary newsrooms. In: *Proceedings of the 52nd Hawaii International Conference on System Sciences*, 2019, ISBN: 978-0-9981331-2-6
4. LARRONDO, A., et al. Opportunities and limitations of newsroom convergence: A comparative study on European public service broadcasting organisations. In: *Journalism studies,* 2016, no. 17.3, pp. 277-300.

5. AVILÉS, J.A.G., CARVAJAL, M. Integrated and cross-media newsroom convergence: Two models of multimedia news production—The cases of Novotecnica and La Verdad Multimedia in Spain. In: *Convergence*, 2008, no. 14.2, pp. 221-239.
6. *Ibidem*
7. ВЫРКОВСКИЙ, А.В. Менеджмент СМИ в условиях конвергенции. *Вестник Московского университета. Серия 10. Журналистика*, 2013, № 3, с. 112-120.

HIC ET NUNC *VS* PSEUDOREALITATEA TELEVIZUALĂ

HIC ET NUNC *VS* PSEUDOREALITY TV

Dumitru ȚURCANU, ORCID: 0000-0002-6620-8002
Universitatea de Stat din Moldova,
Chișinău, Republica Moldova

CZU: 654.19:111.83 e-mail: turcanu.dumitru1950@gmail.com

The role of the media is to reflect reality in all its complexity. The basic principle is respect for the truth, objective presentation of facts, fundamental documentation, balanced, neutral presentation of the opinion of all participants in the event. Television, including the one from the Republic of Moldova, in its news and documentary programs, falsifies reality through various methods. The use of fake news occurs in parallel with the presentation of factoid materials, which leads to distortion of the truth, manipulation and misinformation. Television does not present the truth, does not reflect the existing reality, but creates a pseudo-reality, a false reality. Thus, televisual reality camouflages the real political, economic, social, national, cultural problems that exist in Moldovan society and creates for the viewer an unreal world, a world of illusions. The televisual image produced by TV does not contribute to the understanding of the facts, to the real, true knowledge of life. It takes the viewer into the space of emotions, sensations, spectacle. The article suggests some solutions to remedy the situation

***Cuvinte-cheie**: adevăr, criterii axiologice, pseudoeveniment, realitate televizuală, spectacol.*

Una dintre caracteristicile principale, fundamentale, ale mesajului televizual, evidențiată de către specialiști și promovată în sălile de curs la facultățile de jurnalism, este că „ el are loc în timp real” [1, p. 274]. Faptele, întâmplările, evenimentele în toată amploarea, complexitatea, spectacularitatea lor, care se desfășoară realmente în momentul dat și în locul respectiv, apar simultan la televiziune ca un produs jurnalistic în stare să satisfacă curiozitatea consumatorului, necesitatea și setea lui de a se informa, de a cunoaște. Deci, realitatea trebuie să fie văzută, percepută și înțeleasă de telespectator ca ceva, care are loc **hit et nunc** (aici și acum – *lat*.). Specialiștii ar putea remarca, în această ordine de idei, că situația respectivă este valabilă doar pentru transmisiunile în direct de la evenimente. În asemenea cazuri s-ar părea că adevărul în mod categoric nu poate fi nici trunchiat, nici falsificat, nici substituit. Or, nu o singură dată la televiziunile autohtone putem urmări imagini diferite de la aceleași evenimente. La protestele opoziției în prim-plan apar preponderent elemente declasate, persoane în stare de ebrietate, de la care, în fond, și sunt solicitate interviuri pentru a reliefa, dar, de fapt, a denatura demersul acțiunii. Pornind de la politica editorială a serviciilor media, evenimentul, prin detaliile fixate de camerele de luat vederi, prin selectarea tendențioasă a surselor, poate apărea în fața consumatorilor fie minimalizat prin importanța și impactul său social și politic, fie

hiperbolizat, impunându-ne o anumită percepere, o anumită viziune, profitabile patronilor televizuali. Astfel, acste principii notorii ale jurnalismului tradițional de a reflecta adevărul prin prezentarea a ceea ce se întâmplă în realitate *aici* și *acum* pot fi cu ușurință neglijate de către producătorii de televiziune, chiar și la transmisiunile în direct. Mult mai ușor este de a crea pseudoadevărul televizual în subiectele procesate, inclusiv programele de actualități. În următoarele rânduri vom încerca să descriem tendințe ale televiziunilor autohtone de a încălca acest imperativ – hit et nunc – și de a crea în mesajul transmis consumatorilor o realitate falsă, denaturată, strâmbă, departe de originalul ei.

În ultimul timp, mai mulți experți analizează fenomenul *fake news* în mass-media contemporane. El rezidă în procesul de mistificare, de falsificare a informației, a esenței și contentului real al evenimentului, faptelor și în difuzarea acestui produs în mod special, intenționat, premeditat în mijloacele de informare în masă și platformele de socializare. *Fake news* sunt tratate ca o componentă esențială a politicii și campaniilor de manipulare. Apropo, unii experți europeni, pornind de la obiectivele războiului informațional în perioada post-adevăr, încearcă să argumenteze fake news și manipularea ca un imperativ al media în formarea opiniei publice. *Oxford Dictionaries* în perioada post-adevăr consideră „inevitabilă manipularea ca metodă de formare a opiniei publice” [2]. Eforturile specialiștilor, reprezentanților anumitor grupuri sociale și ai organizațiilor nonguvernamentale de a face front comun împotriva fake news în media, inclusiv la televiziune, sunt necoordonate, asistemice, lipsite de strategii bine conturate și, ca rezultat, în opinia noastră, slab conturate. Imaginea televizuală, spectacolul, divertismentul, construite și editate cu iscusință, remodelează mesajul adevărat al evenimentului produs și prezintă publicului un tablou departe de cel al realității. Pseudorealitatea televizuală substituie parțial sau completamente evenimentele, faptele, acțiunile reale în societate. Prins în această mreajă, telespectatorul nici nu caută, nici nu preferă să ajungă la „originalul” realității. Confortul minciunii depășește necesitatea de a cunoaște, de a ajunge la izvoarele adevărului.

O altă metodă de asigurare a unei realități false la televiziune este crearea și utilizarea de *factoide*, ceea ce conduce la denaturarea tabloului real al vieții politice, sociale, culturale, interetnice etc. *Factoid* provine de la englezescul *fact* – fapt și *oid*, din greaca veche – aspect, chip, înfățișare. Deci, este vorba de o informație despre ceva care nu a avut loc realmente și „îmbrățișează” aspectul unui fapt real. În mare parte, este vorba despre declarații ale persoanelor publice, ale formatorilor de opinie, ale reprezentanților organizațiilor nonguvernamentale, oamenilor de artă etc., apariția cărora la televiziune prin sine devine un fapt, un eveniment, o întâmplare, care sunt percepute de public ca ceva real. Pentru prima data acest termen a fost utilizat de scriitorul american Norman Mailer în 1973 în romanul său despre Merilyn Monroe, identificându-l ca „fapte, care nu există decât odată cu apariția lor în media”. Îndepărtarea, fuga de la real devin în zilele noastre preocuparea zi de zi a televiziunii, care își vede misiunea principală în a crea și multiplica mituri, a tiraja stereotipuri, a genera și a menține la public emoții, în detrementul cugetării, gândirii, analizei. La acest process televiziunile atrag tot mai mult

publicul consumator, oferindu-i periodic rolul fie de actor/ participant, fie de spectator. Astfel format, spectatorul zombat nu mai dorește, nu acceptă, în fine, adevărul, deoarece el nu se încadrează în matricea deja formată de mass-media despre realitate. El respinge adevărul și așteaptă nu informația veridică despre ceea se întâmplă în realitate, ci versiunea „ce ar trebui să se întâmple”. Mai mult decât atât. După cum scria A. Pleșu, se pare că „noi am inventat a treia versiune:: nu numai *cum se petrec* lucrurile, nu numai *cum ar fi trebuit* să se petreacă, dar și *cum vrem noi* să se petreacă! Asta e a treia formă de a ambala realitatea” [3, p. 15]. În acest sens, jurnalistica și jurnaliștii se întorc cu spatele la realitate, la procesul firesc al lucrătorilor media, la teoria și practica profesională. Un asemenea jurnalist nu are necesitatea de a se documenta, de a aduna informații, date, de a le confrunta, nu simte nevoia de a cunoaște istoria evenimentului, geneza lui, circumstanțele în care el a apărut, perspectivele lui de evoluare, posibilele lui consecințe, impactul lui asupra societății etc. „Televiziunea, – scria Patrick Charaudeau, – nu mai are nevoie de acum înainte să inventeze ficţiuni ori să imagineze poveşti, pentru că este capabilă să acţioneze asupra realului, cu participarea celor direct vizaţi şi care ar putea fi oricare dintre noi. Limita ce nu trebuie depăşită devine astfel o limită de nedepăşit, ca şi orizontul: frontiera care separă fantasticul de real, falsul de adevăr, spectatorul de actor nu mai este nici vizibilă, nici evidentă” [4, p. 21].

Urmărind posturile de televiziune din țară, observăm imediat, întâi de toate, două fațete ale adevărului, ale realității – albă și neagră. Evenimentele sunt reflectate din punctul de vedere al obiectivelor politice ale patronilor – fie din elitele guvernamentale sau cele oligarhice. Declarațiile politicienilor sunt la fel pompoase, îmbibate de promisiuni, care rămân, până la urmă, doar goale promisiuni. Cele ale opoziției, de regulă, descriu apocalipsa în țară, fără a veni cu anumite sugestii concrete pentru redresarea acelor domenii, pe care le supun criticii, fără a aduce argumente plauzibile la ostracizarea publică a reprezentanților guvernării. La ecrane vedem o suprasaturare de lozinci, apeluri, spectacole, manifestări pompoase, care au doar un singur scop – de a mima activitatea de edificare, redresare, de soluționare a problemelor. Drept surse, pretinse credibile, apar neprofesioniști în domeniu sau completamente străini acestor sfere de activitate, la dezbateri sunt invitați practic aceleași persoane, care nu furnizează idei, nu vin cu gânduri, concepte, viziuni, ci joacă rolul unor artiști „de mâna a treea”, pentru a ne impune o realitate care nu există, o realitate virtuală, televizuală.

Ca urmare, se crează o lume, în care, după cum spunea scriitorul și omul de stat ceh Vaclav Havel, „adevărul nu înflorește într-un climat dialectic de cunoaștere veritabilă, ci într-un climat al influențelor politice, este o lume a sterilității mentale, a dogmelor împietrite, a mentalităților rigide și imposibil de schimbat, care duce inevitabil la despotism lipsit de credinţă” [5, p. 57]. Cetățeanul în zilele noastre, urmărind zilnic televiziunea, se confruntă nu cu realitatea politică, socială, culturală etc., ci cu interpretarea ei mediatică, cu imaginea virtuală a acesteia. Unul dintre marii gânditori din jumătatea a doua a secolului trecut, filosoful francez Jean Baudrillard, scria în această ordine de idei: „În societatea de consum pentru mijloacele de comunicare în masă este caracteristic

ca diferite fapte să fie prezentate în forma unor întâmplări universale. Orice informație politică, istorică, culturală ne este prezentată în aceeași formă ca o întâmplare concomitent inocentă și fantasmagorică. Ea este în măsură actualizată, deci dramatizată în forma spectacolului și, astfel, totalmente deactualizată... Mijloacele de comunicare în masă ne dau nu realitatea, ci o amețeală de la realitate...” [6, p. 15]. Cu o opinie - sentință în acest sens vine și Loren Frank Ghiglione, jurnalist și profesor american, care menționa acum un sfert de secol: „Natura mijloacelor de informare vizuale este de a distra, de a dramatiza, de a transforma pentru spectatorul în masă visele în realitate”. Percepe, oare, consumatorul produsului virtual televizual ca ceva nociv, fals, în cea mai mare măsură, departe de adevăr? Sau se lasă ademenit, atras, înbuimăcit de sindromul sirenelor antice, de forța imaginii, a spectacolului, a divertismentului?

Cel puțin pentru a găsi unele răspunsuri, să apelăm la datele Barometrului Opiniei Publice din august curent (2023). Desigur, în contextul celor expuse mai sus, apare problema credibilității față de mass-media, în special cele audiovizuale. Însă la întrebarea *Care sunt lucrurile ce vă îngrijorează cel mai mult în prezent?,* din cele 14 opțiuni expuse de respondenți, niciuna nu se referă la media /tv. La întrebarea *Câtă încredere aveți în ... mass-meda* (presă, radio, televiziune), răspunsurile respondenților au fost după cum urmează: 33,9% – nu am deloc încredere; 21,4% – nu prea am încredere; 35,9% – o oarecare încredere; 1% – foarte multă încredere. Deci, peste 55 la sută dintre respondenți nu prea au încredere sau nu au deloc încredere în mass-media. În acelaș timp, după nivelul de încredere al respondenților, mass-media sunt pe locul trei după biserică și primărie, fiind urmate de poliție, bănci, președintele țării, armată, guvern, parlament... Conform datelor, de 6 -7 ori pe săptămână privesc TV 56,5% dintre respondenți, 11,5% – de câteva ori pe săptămână. La întrebarea *Care este sursa de informare în care aveți cea mai mare încredere ?,* pentru TV optează 20,3%, în comparație cei care optează pentru Internet (să admitem că aici pot fi plasate și materialele TV) – 38,5%. Fiind întrebați *Din ce surse primiți informația despre evenimentele ce au loc în țară și în lumea întreagă ?* 48,7% dintre respondenți au numit emisiunile TV moldovenești, radioului [7]. Aceste date ne pot conduce, cel puțin, la două concluzii, ambele, în viziunea noastrî, triste. Prima – publicul continuă să fie „amețit” de pseudorealitatea televizuală și, în virtutea mai multor pricini, încă nu s-a format antidotul împotriva acestei situații. Cea de-a doua rezidă în neprofesionalismul sau / și în intenția reavoită a jurnaliștilor, la modul general, și a teleaștilor, în mod special, de a viola în continuare elementarele norme juridice și etice ale breslei. Se creează impresia că pe parcursul ultimului sfert de secol starea mass- media la noi în țară nu a avansat, ci a decăzut comparativ cu cea caracterizată de P. Gross, care a evidențiat cinci trăsături relevante, în viziunea sa, ale presei de atunci din spațiul românesc, inclusiv dintre Nistru și Prut. El vorbește despre lipsa de respect față de audiență din partea jurnaliștilor, ceea ce, după părerea noastră, poate fi observată în cea mai mare parte a serviciilor mediatice de la noi. O altă caracteristică este dezinteresul față de informația neverificată, ceea ce la fel demonstrează lipsa de respect pentru public. Urmează apoi, în opinia autorului „ absența de criterii axiologice în culegerea

și diseminarea informațiilor; conștiința jurnaliștilor, ca descoperitori de adevăruri și nu transmițători de informație corectă, verificabilă, echilibrată și completă; conștiința de lideri sociali-politici și culturali” [5, p. 131]. Fiecare dintre aceste trăsături ale realității mediatice aduc prejudiciu serios prestigiului profesiei și încredereii publicului în audiovizual. Iar în această situație, urmărind la ecrane sistematic un tablou schimonosit, denaturat al realității, cetățenii vor rămâne pasivi, indiferenți față de problemele vieții și nu se vor încadra în activitatea de transformare a ei.

Referințe:

1. STAVRE, I. *Comunicare audiovizuală. Aspecte ale europenizării societății românești*. Tritonic, 2011. ISBN: 978606-8320-12-0
2. Citat după КОРОЛЁВА, М.Н. *Пользовательский контент как инструмент формирования достоверной картины мира в описании травмогенных событий.* Медиаскоп, 2022. Вып. 2. Accesat: http://www.mediascope.ru/2773)
3. RAD, I. (Editor coordonator). *Obiectivitatea în jurnalism*. București: Tritonic, 2012, 270 p. ISBN – 978-6068320984
4. CHARAUDEAU, P., GHIGLIONE, R. *Talk show- ul. Despre libertatea cuvântului ca mit.* Iaşi: Polirom, 2005. 232 p. ISBN- 978-9736819674
5. GROSS, P. Colosul cu picioare de lut: aspecte ale presei românești post-comuniste. Iași: Polirom, 1999. 192 p. ISBN : 973-683-316-X I
6. БОДРИЙЯР, Ж. *Общество потребления. Его мифы и структуры* / Пер. с фр., послесл. и примеч. Е.А. Самарской. Москва: Республика; Культурная революция, 2006. 269 с. (Мыслители XX века). ISBN 5-250-01894-7
7. https://ipp.md/wp-content/uploads/2023/09/BOP_08.2023.pdf. [Accesat: 12.09.2023]

ИННОВАЦИОННЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ В РАЗВИТИИ ЖУРНАЛИСТИКИ РАССЛЕДОВАНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ МОЛДОВА

ELEMENTE INOVAȚIONALE ÎN DEZVOLTAREA JURNALISMULUI INVESTIGATIV DIN REPUBLICA MOLDOVA

INNOVATIVE ELEMENTS IN THE DEVELOPMENT OF INVESTIGATIVE JOURNALISM IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Ludmila RUSNAC, ORCID: 0000-0001-7034-3082
Universitatea de Stat din Moldova

CZU: 070:001.895(478)

e-mai: ludmila.rusnac@usm.md

New technologies have also enormously influenced the structural aspect of journalistic investigations, because online platforms also allow the publication of rather voluminous materials, accompanied by many photos, graphics, diagrams and even video and audio content. The journalist also applies numerous innovative tools such as: geotagging, real-time geolocation, hashtags, accounts of individuals on social networks, access to free and paid databases. The interest of investigative journalism is fueled by the level of corruption; the intensification of anti-corruption policies; the level of liberalization of the media. In this context, the present research analyzes the important aspects regarding the use of information structuring techniques in investigative materials.

Keywords: *media platforms, journalism, investigation, database*

ВВЕДЕНИЕ

Цифровизация деятельности СМИ повлияла на все аспекты журналистского процесса. Важнейший источник поиска, анализа и хранения информации, с которым работают журналисты – Интернет, обеспечивает им доступ в очень короткие сроки к официальным документам, базам данных, электронным ресурсам, архивам, агентствам печати и т. д. Возможности журналистских расследований колоссально расширились, так что сегодня хороший профессионал может проводить журналистские расследования не выходя в территорию и не проводя интервью с источниками. Даже если в последние десятилетия сформировалась идея о том, что журналистские расследования фокусируются на темах связанных с коррупцией, и на тех которые подчеркивают связь государственных чиновников с преступным миром и злоупотреблением властью, в действительности расследование как журналистский жанр может проводиться на самые разнообразные темы. Но хороший следственный материал будет содержать не только факты, но и комментарии, доводы и контраргументы, разложенные пропорционально, поэтому работа над рас-

следованием может занять не менее месяца, чтобы избежать ошибочного или неполного изложения информации.

Для установления правильного диагноза исследуемого явления мы использовали следующие методы исследования: количественно-качественный метод, чтобы увидеть рассматриваемые темы и корреляцию материалов такого рода на разных информационных платформах, а также методы, используемые в процессе документирования и раскрытия полученной информации; метод сравнительного исследования для выявления преимуществ и недостатков Интернета и информационных технологий при подготовке и реализации следственных материалов. Метод наблюдения и историографический метод были применены для составления заключения об особенностях журналистских расследований и об особенностях эволюции расследования как привилегированного журналистского жанра.

Целью данного исследования является изучение тематики материалов и предметов, интересующих журналистов-расследователей Республики Молдова, анализ инструментов и методов, применяемых при поиске и получении информации, методы, применяемые в редакционном процессе для подачи информации.

СОДЕРЖАНИЕ

Новые технологии повлияли и на структурный аспект журналистских расследований, поскольку медиаплатформы также позволяют публиковать объемные материалы с множеством фотографий, графиков, диаграмм, видео и аудиоконтента. Изобретены и широко используются многочисленные инновационные инструменты, которые журналист может применять в своей повседневной деятельности: геотегирование (методика прикрепления географических метаданных к фотографиям, веб-сайтам и т. д.), (геолокация), геолокация в реальном времени (метод, используемый для определения географического положения ресурсов и людей), хэштеги (нажатие на хэштег перенаправляет нас на все публикации, которые сосредоточенны на определенной теме) аккаунты физических лиц в социальных сетях, доступ к открытым и бесплатным базам данных, а также платным. С их помощью журналисты-расследователи могут получить гораздо больший объем информации, чем применяя традиционные приемы и методы, такие как наблюдение и интервью.

В Республике Молдова интерес к сфере журналистских расследований постоянно растет, чему способствуют несколько существенных аспектов:

а) возросший уровень коррупции во всех социальных сферах;

б) усиление антикоррупционной политики с целью приведения Республики Молдова в соответствие с европейской политикой;

в) повышение уровня либерализации и независимости средств массовой информации в самостоятельном определении своей повестки дня;

г) новые технологии существенно упростили работу журналистов-расследователей.

Как утверждает исследователь Пол Н. Уильямс, «переход к компьютеризированному производству быстро и существенно повлиял на способ передачи информации» [1, с. 72]. В первую очередь это увеличило скорость сбора, сортировки, отбора и передачи данных, а также расширило возможности документирования, учитывая тот факт, что Интернет можно рассматривать как своего рода комплект, а в комплекте есть блоги, социальные сети, видео и аудио файлы, специализированные форумы, веб-страницы учреждений, в том числе средств массовой информации, с архивами, и «знание того, какой инструмент использовать в соответствии с преследуемой целью в журналистской деятельности, является первым шагом в эффективном использовании ресурсов Интернета» [2], подчеркивает исследователь Майк Вендланд.

Мы также должны признать тот факт, что в цифровую эпоху журналистика перестраивается, особенно в сфере расследований, поскольку методы компьютерной журналистики «придают статьям более глубокий контекст, чем когда-либо прежде» [3, с. 3]. Современного потребителя информации уже не удовлетворяют только привлекательные заголовки и картинка - две, сопровождающие текст, но и журналист, постоянно тренируясь в активной гонке за внимание публики, стремится использовать все возможности, которые предлагает ему Интернет, сделать свои материалы доступными и привлекательными: инфографику, видеофрагменты, документы, фотографии, диаграммы и т.п., которые помогают журналисту визуализировать информацию, представить ее в концентрированном, кратком виде, что заняло бы много места, если бы отображалась в текстовом формате. Более того, современные платформы представления контента стали очень привлекательными для журналистов-расследователей, например, платформа визуальных сценариев расследований VIS, очень полезная для иллюстрации коррупционных схем.

Мы проанализировали журналистские расследования, опубликованные на двух платформах, специализирующихся на публикации материалов расследований: rise.md и anticorupție.md. Расследование проводилось в период с 14.11.2022 по 14.04.2023, всего было рассмотрено и проанализировано 48 материалов. Так, на платформе anticoruptie.md, запущенной Центром журналистских расследований Республики Молдова, за анализируемый период было размещено 24 материала расследовательского содержания в следующих категориях: экономика (3), юстиция (6), общественные деньги (2), государственные закупки (1), социальные (5), добросовестность (7). Расследования, отнесенные к категории «Добросовестность», сосредоточены в первую очередь на следующих темах: добросовестность высокопоставленных лиц и судей, случаи незаконного обогащения, теневой бизнес, уклонение от уплаты налогов, связи высокопоставленных лиц с преступным миром, а также скелеты в шкафах магистратов и других государственных чиновников. Эти расследования в основном проводятся перед компьютером, репортеры документируются из открытых источников и получают доступ к бесплатным или платным базам данных, на которые подписаны редакции (Агентство государствен-

ных услуг, Таможенная служба, Государственная фискальная служба, Пограничная полиция Республики Молдова и т. д.). Проанализировав материалы, мы установили что журналисты использовали следующие инструменты для интерактивного обзора информации: скриншоты, снимки с гугл карт, видеоинтервью с героями расследований, видеоинтервью с экспертами, внесенны в текст расследования ответы на информационные запросы журналистов, тексты проектов решений, схемы, диаграммы касающиеся взаимоотношений между предприятиями и денежного обращения, фотографии с составом несоответствующей продукции, документы с выводами финансовой проверки, аудио-файлы телефонных интервью, декларации об имуществе и личных интересах, данные реестра недвижимости.

За анализируемый период на платформе rise.md было опубликовано 8 расследований на следующие темы: добросовестность госслужащих, бизнесс госслужащих, незаконные сделки, квартиры для судей, незаконность при выдаче паспортов, фиктивное трудоустройство в учреждениях, российские секретные службы, незаконное обогащение. Материалы объемные, используются различные приемы визуализации информации: фотографии сделанные с высоты, карты с конфигурацией локаций, фотографии высокопоставленных лиц и госслужащих взятые из социальных сетей, в первую очередь с facebook.com и ok.ru, картинки и видео домов, земельных участков и автомобилей, документы, прикрепленные и вкрапленные в текст (постановления, ответные сообщения по электронной почте, декларации об имуществе и личных интересах, констатирующие документы, выводы финансовой проверки, тексты решений), кадры с гугл-карт, интервью в видеоформате, аудиофайлы с интервью сделанные по телефону, видеоролики снятые с помощью дрона, видеоролики, кадры из шоу, расшифровки диалогов с героями, о которых говорится в материалах, фотоиллюстрации и комические стилизации. Стоит отметить, что сайт rise.md оказался самым изобретательным с точки зрения методов структурирования и раскрытия информации, полученной в процессе расследования, даже несмотря на то, что он опубликовал наименьшее количество расследований среди трех организаций, проанализированных в рамках этой научной работы.

ВЫВОДЫ

В заключение, проведенный анализ позволил нам установить, что журналисты много работают с открытыми базами данных и статистической информацией, но представление цифр не является сухим, для этого журналисты используют различное программное обеспечение, позволяющее создавать карты, схемы и таблицы, приложения документов, стенограммы телефонных разговоров и т.п., которые не встречаются в печатном варианте следственного материала из-за недостатка места. Журналисты-расследователи из anticorupție.md и rise.md используют в процессе документирования и создания материалов как традиционные инструменты и методы, так и огромные возможности интернета, получая доступ к базам данных, контенту социальных сетей, специализированных сайтах, что позволяет им про-

водить гораздо более обширную и исчерпывающую документацию. Другой вывод касается предмета расследований, который разнообразен, однако расследования по социальным вопросам уступают по количеству расследованиям, направленным на вопросы добросовестности, а также данные реестра недвижимости и документы, касающиеся деклараций. Информация о богатстве и личных интересах является основной информацией во всех расследованиях такого рода. Также в результате проведенного анализа мы смогли обнаружить, что журналисты в своих расследованиях обращались к экспертам поскольку экономист, например, лучше понимает, как строится и работает мошенническая экономическая схема, как циркулируют финансовые ресурсы и как расхищаются государственные деньги, какие законы нарушили экспоненты. При этом не все журналисты представили в материалах точку зрения всех сторон, являющихся объектом расследования, даже несмотря на то, что некоторые из фигурантов отказались комментировать обвинения.

Ссылки:

1. УИЛЬЯМС, П. *Репортажи о расследованиях и редактирование.* Нью-Джерси: Prentice-Hall Inc., 1982. 294 с.
2. ВЕНДЛАНД, М. *Пять вещей, которые журналисты должны знать о Сети.* Доступно: http://www.poynter.org/column.asp?id=32&aid=4439. [Просмотрено: 22.07.2023]
3. ХЬЮСТОН, Б. *Компьютерная отчетность*. *Практическое руководство*. Нью-Йорк: Бедфорд/Сент-Мартин, 2003. 246 стр. com/training/asap.htm. [Просмотрено: 10.07.2023]

ALEGERILE LOCALE GENERALE 2023 ȘI ROLUL PRESEI LOCALE ÎN PERIOADA ALEGERILOR

LOCAL ELECTIONS 2023 AND THE ROLE OF THE LOCAL PRESS IN THE ELECTORAL PERIOD

Mariana TOACĂ, ORCID: 0000-0001-9925-2774
Universitatea de Stat din Moldova,
Chișinău, Republica Moldova

CZU: 070:324(478)”2023”
e-mail: mariana.toaca@usm.md

The local press is the press segment worth exploiting. The geographical proximity of the event that takes place, but also the location of the local media to the reader, only brings benefits to the people. On November 5, 2023, general local elections will be held in all districts in the Republic of Moldova. Although in recent decades, with the development of new technologies, the printed press in the Republic of Moldova is in decline, it operates in digital format. currently our country is organized in administrative-territorial units, they are: districts, cities, villages. According to the same website, the Republic of Moldova is divided into 32 districts, 5 municipalities and 2 regions with special status. The quantitative and qualitative analysis of the materials produced by local publications highlight the following aspects: more informative genres, news, which address the topic of local elections, very few analytical genres. some local publications have a section predestined for the elections, other publications address the given topic within the existing sections: political, social.

Cuvinte-cheie: *alegeri locale, interviuri, presă locală, relatări, reportaje, știri, ziare, locale.*

INTRODUCERE

Potrivit datelor de ultimă oră accesate de pe pagina oficială a Republicii Moldova [1], țara noastră este organizată în unități administrative-teritoriale, ele fiind: raioane, orașe, sate. Potrivit aceluiași site, Republica Moldova este împărțită în 32 de raioane, 5 municipii (Chișinău, Bălți, Tighina, Tiraspol, Comrat) și 2 regiuni (Unitatea Teritorială Autonomă Găgăuzia, Unitățile administrativ-teritoriale din stânga Nistrului, cunoscute mai generic ca Transnistria) cu statut special.

La data de 5 noiembrie 2023 în Republica Moldova vor avea loc alegeri locale generale în toate unitățile administrativ-teritoriale de nivelul I – municipii, orașe, sate (comune), și de nivelul II – raioane, municipiile Chișinău și Bălți, cu excepția localităților din stânga Nistrului și a municipiului Bender [2]. Reieșind din același raționament, în unitățile administrativ-teritoriale din Republica Moldova trebuie să existe instituții media de comunicare care ar sistematiza fluxul de informație pentru al transmite locuitorilor din regiune. Aceste instituții media sunt necesare individului pentru a afla despre evenimentele care se petrec în proximitatea geografică a oamenilor datorită distribuției rapide în raport cu zonele de vânzare. Presa locale reprezintă un compartiment aparte

în sistemul mediatic autohton, reieşind din specificul de difuzare restrânsă şi reflectarea realităţii preponderent locale. Obiectivul general al presei locale este asigurarea unui circuit informațional de nivel local, în concordanță cu circuitul informațional național sau chiar internațional. Întru realizarea acestui deziderat, publicațiile periodice locale prestează un anumit gen de servicii mediatice și realizează anumite activități mediatice care le deosebește radical de presa națională. Printre obiectivele care conturează sfera de competenţe generale care îi revin presei locale se numără:

– promovarea informaţiei relevante pentru clarificarea valorilor comunitare;
– mediatizarea factorilor şi a priorităţilor care însoţesc orice problemă publică;
– asigurarea unui grad înalt de participare socială a cetăţenilor;
– mobilizarea maselor și orientarea acțiunilor comunitare;
– crearea unui public imaginar cu aceleaşi valori şi viziuni comunitare;
– promovarea practicilor comunitare pozitive;
– monitorizarea acțiunilor puterii publice locale etc.

Doar fiind atinse aceste obiective de către publicațiile locale cetățenii din mediul rural și urban pot să înțeleagă în esență acțiunile care se desfășoară la nivel regional/raional. Funcțiile comunicaționale ale instituțiilor mediatice raionale derivă, pe de o parte, din specificitatea presei locale în contextul mediatic contemporan, iar, pe de altă parte, din funcțiile generale ale mass-mediei. Luând în calcul că jurnalismul local se axează, prioritar, pe realitatea socială.

Printre punctele forte ale ziarului local identificăm funcția de organizare a maselor care poate fi considerată extrem de necesară pentru asigurarea unui grad înalt de participare a cetățenilor la viața publică. Pentru a-și păstra această funcție, ziarele locale își diversifică formele de lucru cu publicul prin extinderea activităților organizatorice de parteneriat în diverse acțiuni publice, gen: campanii sociale, expoziții, festivaluri, concursuri etc. Funcția de organizare a maselor presupune organizarea socială a acțiunilor umane în raport cu problemele existente la nivel comunitar și armonizarea relațiilor între simplii cetățeni și factorii de decizie de nivel local.

Asigurarea coeziunii sociale reiese din funcția organizatorică în domeniul activităților de presă și ia în considerare rolul publicațiilor periodice raionale. Coeziunea socială este unul dintre principalele obiective ale oricărei societăți democratice. Așa cum este definită de articolul 158 al *Tratatului Comunităţilor Europene*, coeziunea este necesară pentru promovarea „dezvoltării armonioase generale" a comunităţii şi cere o reducere a „disparităţilor între nivelurile de dezvoltare a diferitelor regiuni şi a lipsei de progres în regiunile defavorizate", inclusiv pentru zonele rurale [3, p. 34].

Totodată, această funcție se datorează faptului că, în lipsa unor surse de alternativă, instituțiile de presă raionale sunt unicele platforme de diseminare a informației publice și de interes public, de dezbatere a problemelor sociale și de mobilizare a comunităților.

În pofida faptului că presa în general și presa locală în special a avut și are un parcurs dificil în Republica Moldova, practica din Occident ne demonstrează că cititorul acestui segment de presă este mereu în așteptare, apreciind informația primită prin intermediul presei

locale/ regionale. În perioada alegerilor, îndeosebi a alegerilor locale, oamenii au nevoie de informație veridică, echidistantă, imparțială, nu de pe rețele sociale, ci de la instituții media serioase, care respectă etica profesională și cunosc oamenii, despre care scriu materiale jurnalistice nu din auzite. La moment, în Republica Moldova, potrivit unor calcule estimative, activează 56 de ziare locale; unele apar în varianta tipăritpă și în varianta digitală, cele mai multe apar doar în varianta digitală. Aceste ziare sunt într-o continuă luptă pentru a rezista, tocmai din acest motiv unele redacții nu au „îndrăznit” să respecte legea deetatizării, de frică că nu vor rezista fără susținerea consiliilor raionale. Cât de corecte, din punct de vedere etic, sunt aceste ziare, față de „consumatorul” de știri și cât de independente de partidele care sunt la conducere în cadrul consiliilor raionale, este greu de apreciat. Funcția de agitație și de propagandă continuă să se manifeste constant în ziarele care stau pe lângă consiliile raionale ce se subordonează structurilor puterii, își elaborează politicile editoriale în funcție de interesele acestora și se manifestă ca mesageri ai puterii, relația dintre puterea locală și instituțiile finanțate de aceasta bazându-se pe presiuni economice și șantaj. De menționat că nu doar instituțiile finanțate de consiliile raionale adoptă o atare linie comportamentală, ci și unele instituții private care acceptă benevol protecția consiliilor raionale, mediatizând realitatea socială de pe pozițiile și din perspectiva acestora.

O parte din ziarele locale din Republica Moldova sunt membre ale Asociației Presei Independente. Printre ele se numără: *SP* din mun. Bălți, *Unghiul, Expresul* (Ungheni), *Ecoul Nostru* (raionul Sângerei), *Glia Drochiană* (raionul Drochia), *Observatorul de Nord* (fostul județ este Soroca), *Gazeta De Sud* (raionul Cimișlia), *Est Curier* (raionul Criuleni). Toate publicațiile enumerate mai sus au pagină și în varianta digitală, unele au renunțat la varianta tipărită din cauza veniturilor modeste pe care le înregistrau în urma publicării ziarelor.

Publicaţiile locale sau regionale se grupează pe categorii, în funcţie de: *periodicitate* (zilnice, săptămânale, lunare, trimestriale, semestriale, anuale, bienale sau cu apariţie neregulată), *tematică* (de informare generală sau de specialitate), după *specificul editorului* (societăţi independente de presă, companii private, instituţii ale administraţiei locale, formaţiuni politice, sindicate etc.) şi *arie de acoperire zonală* (regională, municipală, raională sau chiar la nivel de instituţii, pentru buletine specializate).

Analizând cantitativ și calitativ publicațiile locale existente azi pe piața media din Republica Moldova, am găsit în paginile lor rubrici dedicate alegerilor locale care vor avea loc în luna noiembrie a acestui an, exemplu fiind publicația *Expresul* cu rubrica „Alegerile locale -2023”, *Ecoul Nostru* care au plasat pe prima pagină inscripția „5 noiembrie 2023 Alegeri Locale Generale”, *Est Curier* cu rubrica „Cu ochii pe autorități”, *SP* din mun. Bălți cu rubrica „Alegerile locale – 2023” ș.a, dar și ziare care abordează alegerile locale ocazional, la rubrica Politic. O altă analiză a materialelor publicate în mass-media locală scoate în prim-plan genurile jurnalistice care au ca și conținut subiecte legate de alegerile locale. Majoritatea publicațiilor se limitează doar la știri despre alegeri, prin care fapt doar îi informează pe cititori, fără a le pune la dispoziție informații mai vaste care s-ar regăsi în genurile analitice/comentative, precum editoriale,

investigații, comentarii, articole, corespondenţa cu cititorii ș.a. sau în cele informative, precum interviuri, reportaje; or, rolul presei locale în reflectarea realității dintr-un anumit teritoriu, în formarea atitudinilor și acțiunilor sociale în raport cu problemele majore specifice acestui spațiu este de neglijat.

CONCLUZII

Datorită apropierii spațiale a instituției mediatice de publicul său și de rolul social pe care îl exercită, presa locală este puntea de legătură dintre omul simplu şi demnitarii de stat, veghind acţiunile acestora. Jurnalismul, în general, are rolul de a servi societatea şi interesele acesteia. Presa locală autohtonă oglindeşte problemele concrete cu care se confruntă cetăţenii simpli, căci aceştia îşi doresc ca evenimentele fericite sau nefericite din viaţa lor să nu treacă neobservate, îşi doresc să ştie ce se întâmplă în comunitatea lor. Cea mai mare doleanţă a lor este ca problemele lor să intre în vizorul autorităţilor în speranţa că acestea vor fi soluţionate

Conştientizarea profesională a beneficiilor pe care le poate avea societatea de pe urma activităţilor de calitate ale presei locale este o cerință a timpului. Această constatare revalorizează necesitatea cercetării aspectelor conceptuale și funcționale ale segmentului respectiv al mass-mediei întru identificarea noilor oportunități și standarde de activitate profesională, menite să faciliteze impactul și efectele presei locale.

Un ziar trebuie să-şi demonstreze independenţa prin acţiunile angajaţilor săi. Nu e suficient să fie independent graţie statutului, în fapt trebuie să se vadă că este independent. Un ziar care îşi răsplăteşte prietenii cu articole măgulitoare, nemeritate sau cu editoriale slugarnice nu se va bucura mult timp de respect. Se ştie că în comunităţile mici jurnaliştilor le este uneori greu să-şi păstreze un rol independent. Ei sunt presaţi să ia parte la acţiuni voluntare, să facă parte din autorităţile locale. De multe ori pot să apară conflicte de interese.

În perioada alegerilor locale din noiembrie 2023 presa locală trebuie să reflecte realitatea din mai multe puncte de vedere; ea trebuie să fie deschisă pentru toţi oamenii, inclusiv pentru acei care nu împărtăşesc opiniile majorităţii. Motivul din care reiese că presa este cu adevărat un institut democratic în societate constă în pluralismul opiniilor exprimate de ea. Printr-un mod greu de înţeles, din această avalanşă de informaţii şi dezinformări iese la lumină adevărul, care este acceptat de toți [3, p.34].

Referințe:

1. https://moldova.md/ro/content/organizarea-administrativ-teritoriala [Accesat: 11.09.2023]
2. https://a.cec.md/ro/la-alegerile-generale-locale-din-5-noiembrie-2023-curent-2781_106899.html [Accesat: 11.09.2023]
3. *O presă neîngrădită.* În: Buletin electronic. Agenţia informaţională a SUA, 1997, februarie.

COMUNICARE POLITICĂ ȘI GEOGRAFIA VOTULUI LA ALEGERILE PARLAMENTARE DIN 2020. STUDIU DE CAZ: PARTIDUL SOCIAL DEMOCRAT (PSD)

POLITICAL COMMUNICATION AND GEOGRAPHY OF VOTING IN THE 2020 PARLIAMENTARY ELECTIONS. CASE STUDY: SOCIAL DEMOCRATIC PARTY (PSD)

Aurelian GIUGĂL, ORCID: 0000-0003-3895-4697
Universitatea din București

George SECĂREANU, ORCID:
Universitatea „Ovidius” din Constanța

CZU:659.4:324:329.14(498)”2020”(078.7)

e-mail: aurelian.giugal@fjsc.ro
e-mail: secareanugeorge@yahoo.com

The purpose of this article is to analyze the vote for Social Democratic Party from Romania in the 2020 parliamentary elections (Chamber of Deputies). The author wants to follow (i) the way in which they communicated politically during the electoral campaign and the geography of the vote, in particular, a comparison between the electoral behavior of some localities being in the proximity of large cities and others located at a great distance from these urban centers (neighborhood effect).

Keywords: *parliamentary elections, Chamber of Deputies, vote, Romania, Social Democratic Party, politics, election behavior.*

După o guvernare 2016-2019 marcată de numeroase proteste, de la cele post-Colectiv, cele care au dus la demisia premierului de atunci, Victor Ponta, la protestele anticorupție din intervalul 2017-2019, la alegerile europarlamentare din 26 mai 2019 Partidul Social Democrat (PSD) a pierdut supremația în ierarhia politică din România. Cu doar 22,50% din voturi, social-democrații și-au înjumătățit performanța electorală comparativ cu alegerile parlamentare din 2016, atunci când au obținut 45,48%. Pentru prima dată în istoria electorală postcomunistă, Partidul Național Liberal (PNL) s-a clasat pe primul loc – 27,00%. A fost un punct de cotitură în politica domestică? A intrat PSD-ul într-un declin și au crescut partidele cu un discurs mai liberal (PNL) sau liberal-progresist (Uniunea Salvați România – USR)? Nu, pentru că la alegerile parlamentare din 2020, la un an și jumătate de la eșecul de la europarlamentare, PSD a re-câștigat competiția locală. Cu peste 1,7 milioane de voturi și un procent de 28,90% (Camera Deputaților), social-democrații i-au depășit pe liberali (un procent de 25,18% pentru PNL), revenind pe primul loc în politica domestică.

Scopul acestei prezentări este acela de analiza votul pentru PSD la alegerile parlamentare din 2020 (Camera Deputaților). Vom urmări (i) modul în care aceștia au comunicat politic în timpul campaniei electorale și (ii) geografia votului, în particular, o comparație între comportamentul electoral al unor localități aflate în proximitatea orașelor mari și altele situate la mare distanță de aceste centre urbane (efectul vecinătății).

Datele electorale folosite sunt cele de la Camera Deputaților, iar acestea au fost puse la dispoziție de Biroul Electoral Central (BEC). Geografia votului va fi una bidemnsională:

(a) Descriptivă: urban versus rural, regional versus județean etc.

(b) Inferențială: datele electorale la nivel județean vor fi corelate cu anumite date economice, spre exemplu, (1) procentul populației ocupate în agricultură și (2) PIB-ul pe cap de locuitor.

Pentru modul în care social-democrații au comunicat politic în social media vom folosi ca sursă pagina de Facebook a partidului din timpul campaniei electorale (6 noiembrie – 5 decembrie 2020).

În ceea ce privește conceptul de efect al vecinătății, am selectat șase orașe, câte unul din fiecare regiune istorică a României: Timișoara (Banat), Cluj-Napoca (Transilvania), Craiova (Oltenia), Ploiești (Muntenia), Constanța (Dobrogea) și Iași (Moldova). Pentru fiecare oraș am ales șase localități, trei periurbane, situate la mică distanță de orașul principal, alte trei fiind situate la o distanță apreciabilă față de oraș – peste 50 de km. Am selectat localități omogene din punct de vedere etnic. Vom observa în ce măsură localitățile învecinate orașului se diferențiază electoral de cele aflate la mari distanțe de oraș. Mai mult, în ce măsură localitățile de lângă oraș au un comportament electoral asemănător cu centrul urban în proximitatea căruia se află. Analize precedente au arătat că, da, localitățile de lângă oraș au un comportament electoral similar cu acesta, diferențele fiind însemnate în comparație cu așezările rurale depărtate.

СОБЛЮДЕНИЕ НОРМ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА ПРИ РЕГЛАМЕНТИРОВАНИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СМИ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ В РЕСПУБЛИКЕ МОЛДОВА

COMPLIANCE WITH HUMAN RIGHTS PROTECTION NORMS IN REGULATING THE ACTIVITIES OF NATIONAL MINORITY MEDIA IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Елена ПАХОМОВА,ORCID: 0000-0002-3121-7590
Государственный Университет Молдовы
Кишинев, Республика Молдова

CZU: 070+659.3]:342.7:323.15(478) e-mail: elpahomova@gmail.com

National minority media are the most vulnerable in the media market. Their characteristics are an advantage for the target audience (language, subject matter, region of distribution or broadcasting) and a disadvantage for advertisers (languages of limited groups, narrow subject matter, small region of distribution). Such media should be assessed from two perspectives: the functioning of the media itself and the protection of human rights in the context of national minorities. This rule is guided by international organizations and structures that constantly conduct comprehensive monitoring of the situation in individual countries, including the Republic of Moldova. The results of their work are periodic recommendations to the states to create their own system of support for these media, development of additional, clarifying documents, taking into account the current situation in the countries and regions. The legislation of the Republic of Moldova does not fully, but partially takes into account the proposed norms. Media regulation needs to be finalized, taking into account the needs and possibilities of minority media.

Keywords: *journalism, ethnicity, human rights, Mass-media, national minorities.*

ВВЕДЕНИЕ

Каждый пятый житель Республики Молдова принадлежит к национальным меньшинствам. Наличие в государстве средств массовой информации нацменьшинств является формальным и практическим подтверждением применения на практике гарантированных международным и местным законодательством норм и прав в области защиты прав человека. Эти медиа являются наиболее уязвимыми на рынке. Их характеристики являются преимуществом для целевой аудитории – язык, тематика, регион распространения или вещания. В то же время это существенный недостаток для рекламодателей. Плюсы превращаются в минусы: языки ограниченных групп, узкая тематика, небольшой регион распространения. Международные организации анализируют деятельность таких СМИ исходя из двух равнозначных компонентов их деятельности: функционирования в качестве

медиа с одной стороны, с другой стороны – с учетом соблюдения прав человека. Результатом их мониторинга становятся периодические рекомендации государствам создать собственную систему поддержки этих медиа, разработка дополнительных, уточняющих документов, с учетом текущей ситуации в странах и регионах. Законодательство Республики Молдова не полностью, но частично учитывает предложенные нормы.

В данной работе проводится сравнительный анализ международных норм в отношении СМИ нацменьшинств и практики их применения в Республике Молдова. Следующим этапом станет сравнение спроса и предложения на рынке таких медиа в республике.

ЗАКОНОДАТЕЛЬНАЯ КОРРЕЛЯЦИЯ МЕЖДУ СОБЛЮДЕНИЕМ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ СМИ

Государства, избравшие демократический путь развития, уделяют особенное внимание правовому регламентированию взаимоотношений государственных структур со средствами массовой информации, одна из задач которых – обеспечение связи между государством и его гражданами, жителями страны, вне зависимости от их национальной, этнической принадлежности. В законотворчестве приоритетным направлением является соблюдение норм защиты прав и свобод человека, которые задекларированы в различных международных документах Организации объединенных наций, Организации по безопасности Совета Европы, Советом Европы.

Имплементацию (реализацию) норм международного права в национальном праве можно осуществлять путем полной инкорпорации, то есть дословного воспроизводства норм международного права, трансформации - «переработки» норм международного права и отсылок в национальных документах. Республика Молдова применяет второй метод. Национальное законодательство согласуется с международными нормами и ориентируется на собственные условия, требования и контекст.

Рамочная конвенция Совета Европы, Копенгагенский документ ОБСЕ, Ословские рекомендации ОБСЕ оговаривают право нацменьшинств на получение информации и на обмен информацией, в том числе посредством создания собственных СМИ и отдельных программ в общественных медиа. Европейская хартия региональных языков или языков меньшинств конкретизирует необходимость создания «по крайне мере хотя бы одной радиостанции и одного телевизионного канала, вещающих на региональных языках и языках меньшинств» [1].

Конституция Республики Молдова гарантирует права граждан страны и очерчивает их обязанности, определяет цели для государственной системы. Задачи и методы их реализации изложены в Стратегии укрепления межэтнических отношений в Республике Молдова на 2017-27. Среди них общие и конкретные действия: поддержка создания СМИ нацменьшинств, частных вещателей в создании

и распространении программ на языках национальных меньшинств, производство аудиовизуальных программ о ситуации в Республике Молдова на языках национальных меньшинств и на государственном языке [2].

Право на создание СМИ нацменьшинств предусмотрено в Законе о правах лиц, принадлежащих к национальным меньшинствам, и в правовом статусе их организаций. В то время как печатные СМИ работают на основе принятого в 1994 году Закона о печати, сфера телевидения и радио использует третий по счету профильный документ – Кодекс Республики Молдова об аудиовизуальных услугах, регламентирующих работу частных СМИ и национального (публичного, общественного) телеканала. Второй публичный поставщик медиауслуг компания «Gagauziya Radio Televizionu» сообразуется в работе с нормами регионального Закона о телерадиовещании. Онлайн-СМИ не регулируются молдавским законодательством.

РЕКОМЕНДАЦИИ О МЕТОДАХ И ФОРМАХ ПОДДЕРЖКИ СМИ НАЦМЕНЬШИНСТВ

Международные организации уделяют большое внимание поддержке СМИ нацменьшинств, рекомендуют государствам помогать зачастую неконкурентоспособным медиа. Наиболее активно анализируют ситуацию в СМИ ООН, Совет Европы и ОБСЕ. Предлагаемые ими меры можно разделить на регламентирование со стороны государства, а также на прямые и косвенные субсидии.

Подход международных организаций созвучен принципу „ничего о нас без нас”. В ряде документов рекомендуется активное вовлечение и привлечение журналистов к работе СМИ. Софийская декларация, принятая под эгидой ООН, рекомендует это в качестве меры по предупреждению опасностей, связанных с предрассудками и дискриминацией. Ословские рекомендации ОБСЕ о правах национальных меньшинств в области языка трактуют такой метод как гарант объективной подачи информации. В Тематическом комментарии № 3 Консультативного комитета по Рамочной конвенции о защите национальных меньшинств «Языковые права лиц, принадлежащих к национальным меньшинствам, предусмотренные в Рамочной конвенции» указывается на необходимость «создания регулирующих органов по продвижению этической журналистики» с условием включения в них представителей меньшинств и проведения регулярных консультаций с сообществами меньшинства [3].

Молдавское законодательство частично учитывает данные требования и рекомендации. Кодекс по аудиовизуальным услугам не предусматривает включения представителей национальных меньшинств в руководство Совета по телевидению и радио, национального публичного СМИ [4]. В то же время, на местном уровне в Гагаузии знание гагаузского языка является обязательным для руководства местного публичного медиа GRT, что практически гарантирует выдвижение на эти посты представителей миноритарных этносов [5]. Кодексом на национальном уровне гарантировано право представителей нацменьшинств принимать участие в программах, где идёт о них речь.

В уточняющих международных документах приводится перечень методов поддержки СМИ нацменьшинств, как наиболее уязвимых на рынке из-за своей нишевости, узкой целевой аудитории и низкой привлекательности для рекламодателей. Печатным СМИ уделяется особое внимание, как традиционным источникам информации для пожилых людей. Среди прямых субсидий предлагаются правовая, материальная помощь, помощь в распространении и облегченный надзор [6]. В Республике Молдова эти нормы не закреплены и не применяются.

Несмотря на отсутствие ратификации Молдовой Европейской хартии региональных языков или языков меньшинств, в национальном законодательстве соблюдается требование создания «по крайне мере хотя бы одной радиостанции и одного телевизионного канала, вещающих на региональных языках и языках меньшинств» [1]. Таковыми можно считать публичные, общественные СМИ (Молдова 1 и GRT), на которых частично или полностью создаются программы для нацменьшинств и с их участием.

Квотирование государствами контента в аудиовизуальных СМИ вызывает неоднозначное отношение в обществе, что приводит к многочисленным рекомендациям Консультативного комитета по Рамочной конвенции о защите национальных меньшинств в виде гибкого применения квот либо исключения из зон обязательного применения квот отдельных регионов компактного проживания нацменьшинств [7]. Комитет считает, что применение квоты официального языка в значительном объеме к сектору частных СМИ несовместимо со статьей 9.3 Рамочной конвенции, говорящей о необходимости облегчения доступа лиц, принадлежащих к национальным меньшинствам, к средствам информации. В Республике Молдова одна из самых низких квот на негосударственных языках, то есть на языках нацменьшинств – 20% по республике. Меньше лишь в Эстонии – 10%.

Международные документы рекомендуют теле-, радиокомпаниям размещать программы нацменьшинств в удобное для телезрителя время (прайм-тайм), создание двуязычных программ; включение интересов и проблем меньшинств в основной поток регулярного вещания, а не выделение их в отдельные программы, применение справедливой доли времени вещания к программам нацменьшинств в зависимости от численного количества [3]. Эта норма также не закреплена в молдавском законодательстве, поэтому не исполняется, что выводит программы на главном телеканале страны – общественном – за полем времени с высоким уровнем телесмотрения и изначально делает программы для нацменьшинств нерейтинговыми. Иная ситуация на телерадиостанции GRT, выпускающей более 80% контента на языках нацменьшинств.

ВЫВОДЫ

Анализ формирования правовой базы Республике Молдова для деятельности СМИ нацменьшинств демонстрирует соблюдение общих принципов соблюдения прав человека, сформулированных на международном уровне. Среди них право на

получение информации и на обмен информацией, сохранение и развитие культур и языка этнических меньшинств. В республике предоставлены равные права при создании таких медиа, что является одновременно положительным и отрицательным фактом. Равные права означают одинаково высокие требования, при изначально уязвимом положении таких медиа, меньших возможностях и потенциале. Учитывая данные факторы, международные организации рекомендуют государствам смягчать требования к данному типу медиа. В Республике Молдова такая опция есть в регионах, где меньшинство является большинством – в местах компактного проживания нацменьшинств, на национальном уровне такой практики не существует. На это упущение неоднократно указывают мониторинговые миссии международных организаций.

Наиболее проработано правовое поле, регламентирующее телевидение и радио. Законы о печати и издательской деятельности не затрагивают специализированные СМИ, онлайн-медиа на данный момент находятся вне регулирования государством их профессиональной деятельности. Наиболее приближено к международным нормам законодательство АТО Гагаузия, но и оно нуждается в доработке.

Тематика деятельности СМИ нацменьшинств становится все более актуальной в свете евроинтеграционных процессов. Республика Молдова вынуждена будет изменить свой подход к регламентированию таких медиа для достижения стандартов правовой защиты населения на уровне Европейского Союза.

Ссылки:

1. Совет Европы. Европейская хартия региональных языков или языков меньшинств, принята как Конвенция 25 июня 1992 года. Доступно: https://www.coe.int/ru/web/european-charter-regional-or-minority-languages [Просмотрено: 20.09.2023]
2. Правительство Республики Молдова. Стратегия укрепления межэтнических отношений. в Республике Молдова на 2017-2027 годы. Registrul de stat al actelor juridice, 2016. Доступно: lex.justice.md › UserFiles › File › strategia_1464 [Просмотрено: 15.08.2023]
3. Совет Европы. Языковые права лиц, принадлежащих к национальным меньшинствам, предусмотренные в Рамочной конвенции. В: *Тематический комментарий № 3.* Консультативный комитет по Рамочной конвенции о защите национальных меньшинств, 2012. Доступно:_https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800c1206 [Просмотрено: 15.08.2023]
4. Парламент Республики Молдова. Кодекс Республики Молдова об аудиовизуальных услугах № 174 от 08.11.2018. Доступно: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=120081&lang=ru [Просмотрено: 15.08.2023]

5. Народное собрание Гагаузии. Закон № 66 от 01 марта 2016 г. о телерадиовещании. Доступно: https://grt.md/wp-content/uploads/2023/09/zakon-o-teleradioveshhanii-ok-grt-1.pdf [Просмотрено: 20.09.2023]
6. Положения о государственной помощи печатным средствам массовой информации. In: ARTICLE 19, 2012. Доступно: https://goo.su/MEiVx [Просмотрено: 20.09.2023]
7. Совет Европы. Рамочная конвенция о защите национальных меньшинств. Страсбург, 1995. Доступно: https://rm.coe.int/168007cddc [Просмотрено: 15.08.2023]

REPREZENTANȚII DIASPOREI ȘI LECȚIILE DE PROFESIONALIZARE CU STUDENȚII, LA FACULTATEA DE JURNALISM

DIASPORA REPRESENTATIVES AND PROFESSIONALIZATION LESSONS AT THE FACULTY OF JOURNALISM

Ecaterina DELEU, ORCID: 0000-0003-4582-4604
Universitatea de Stat din Moldova

CZU: 070:378.147:327.58
e-mail: ecaterina.deleu@usm.md

The article refers to the issue of the involvement of diaspora representatives, mostly graduates of the Faculty of Journalism and Communication Sciences, of the Moldova State University, in the professionalization activities for students, in order to develop a communication platform, for the exchange of best practices, expertise and skills development. Since 2017, this kind of events take place at the faculty with a certain frequency. In this way, is highlighted the experience of the invited people, with the goal of knowledge transfer. These events have a diversified format: professionalization lessons, discussion workshops, book launches, trainings, collective interviews, etc. The objectives of the paper aim to highlight some good practices (which tend towards a win-win finality), the ways of developing the professionalization lessons by involving the representatives of the scientific diaspora, those active in the media abroad. In the last 5 years, several events were held at the faculty with the involvement of guests from abroad, but the number of Moldovan citizens living abroad who visited the faculty was much higher. In addition to expertise and know-how, such events can lead to the development of a communication platform between students - future journalists and Moldovan citizens settled abroad, by having direct and facilitated access to sources of information about the realities of their countries of migration. The collaborations between the national mass media and Moldovan citizens who have emigrated, including many journalists and their children, between the media institutions where they work abroad and Moldovan journalists - this honest, fair and continuous dialogue could lead to the creation of a common space for integration / reintegration , beneficial to both parties.

Keywords: *professionalization lessons, diaspora representatives, students, Faculty of Journalism, USM*

INTRODUCERE

Lecțiile de profesionalizare cu studenții reprezintă o tradiție la Facultatea de Jurnalism şi Ştiinţe ale Comunicării (FJȘC) a Universității de Stat din Moldova (USM). Protagoniștii acestor lecții sunt experți naționali și internaționali, jurnaliști, reprezentanți ai pieței muncii, iar problemele abordate completează spectrul cursurilor prevăzute în planurile de studii, astfel de evenimente având o capacitate mult mai mare de flexibilitate și țintind în primul rând spre actualitate. Un exemplu în acest sens ar putea fi inclusiv lecția de profesionalizare despre jurnalismul pe timp de război, desfășurată la facultate în primăvara anului 2022, la începutul războiului din Ucraina, când jurnaliștii Viorica

Tătaru și Andrei Captarenco au revenit din această țară, de unde au reflectat pentru presa națională evenimentele dramatice. În plin război hibrid, cu avalanșe de dezinformare și propagandă care au pătruns în spațiul informațional autohton în acea perioadă, studenții Facultății de Jurnalism au avut discuții memorabile cu cei doi jurnaliști din Republica Moldova care se aflau în Ucraina în primele zile ale declanșării războiului.

Războiul de la granița cu Republica Moldova a acutizat și mai mult problemele sociale și economice cu care se confruntă țara, una dintre acestea fiind migrația sporită a populației, în special a tinerilor. Acest exod care continuă de mai bine de două decenii a dus la formarea unor comunități consolidate, numeroase, de cetățeni moldoveni în diferite țări ale lumii, numărul acestora depășind demult cifra de un milion de persoane: specialiști în diferite domenii, angajați în cadrul unor instituții multinaționale, cercetători, tineri plecați la studii peste hotare, medici și asistente medicale, profesori, jurnaliști etc. Migrația de muncă acutizează, în mare parte, consecințele fenomenului *brain drain*, de irosire a potențialului lucrătorilor migranți originari din Republica Moldova.

Lucrarea abordează tema implicării reprezentanților diasporei, în mare parte absolvenți ai Facultății de Jurnalism a USM, în cadrul lecțiilor de profesionalizare cu studenții, pentru a dezvolta o platformă de comunicare, pentru schimb de bune practici, expertiză și dezvoltarea competențelor. Începând cu anul 2017 această practică are loc la facultate cu o anumită periodicitate și pune în valoare experiența celor invitați să vorbească în fața studenților, având drept scop transferul de cunoștințe. Aceste evenimente au un format diversificat: lecții de profesionalizare, ateliere de discuții, lansări de carte, traininguri, organizarea unor interviuri colective etc. Obiectivele lucrării vizează scoaterea în evidență a unor astfel de bune practici (care tind spre o finalitate de tip *win-win*), modalitățile de dezvoltare a acestor lecții de profesionalizare, inclusiv prin implicarea reprezentanților diasporei științifice, a celor care activează în mass-media de peste hotare, dar și reliefarea factorilor de risc. În perioada 2017-2023 la facultate au fost realizate aproximativ 10 astfel de evenimente, cu implicarea invitaților și grupelor de studenți, dar numărul cetățenilor moldoveni stabiliți peste hotare care au vizitat facultatea a fost mult mai mare. Dincolo de expertiză și *know-how*, astfel de evenimente ar putea duce la dezvoltarea unei platforme de comunicare între viitorii jurnaliști și cetățenii moldoveni stabiliți peste hotare, având acces direct și facilitat la surse de informare privind realitățile din țările lor de migrație.

DISCUȚII ȘI TENDINȚE

Termenul *profesionalizare* este legat nemijlocit de alte două – *profesie* și *cultură profesională*. Dicționarul Explicativ al Limbii Române (dexonline.ro) pune accent pe „acțiunea de *a (se) profesionaliza* și pe rezultatul ei”. O altă sursă menționează că *profesionalizarea* se referă „la (1) educare, formare și la alte activități care transformă un lucrător într-un profesionist și (2) procese sociale în urma cărora o ocupație ajunge să fie o profesie” [1]. Cercetătoarele A.Rubio și N.Serrat de la Universitatea din Barcelona pun accent pe „necesitatea dezvoltării profesionale sau dobândirea unor experiențe de mun-

că în timpul formării”. În opinia lor, printre principalele caracteristici ale activităților de profesionalizare se numără legătura acestora „cu practica profesională, centrarea pe necesitățile de bază, orientarea spre situații concrete de muncă, conectarea la conținuturile sectorului profesional, orientarea spre dezvoltarea unor competențe profesionale, crearea unor procese informale de învățare” [2]. Libertatea mass-mediei, dar și educația profesională și formarea jurnaliștilor se află în atenția organizațiilor din domeniu, inclusiv a structurilor europene și internaționale [3]. La rândul său, cercetătoarea N.Vasilendiuc de la Facultatea de Jurnalism de la București, România, reliefează importanța culturii profesionale a jurnaliștilor. „Profesia a fost definită în termeni de poziţie privilegiată, pe care o deţine un grup de persoane, care presupune încredere şi responsabilitate publică şi necesită forme de pregătire/educaţie extinse şi costisitoare, iar profesionalismul a fost caracterizat în raport cu atributele, standardele indispensabile oricărei activităţi profesionale, precum studii specializate, autoreglementare şi cod etic”, notează autoarea [4, p. 9]. Tema jurnalismului, ca profesie, a fost și o preocupare a autorilor „ABC-ului Jurnalismului” [5, pp. 445-520]. O carte care, după cum spunea L.Ionescu redactorul ediției în limba română, este despre „profesionalizarea jurnalismului, cum trebuie făcut, după ce criterii să ne ghidăm, după ce standarde” [6].

Asociația Presei Independente din Republica Moldova a desfășurat în perioada 2017-2018 un proiect privind profesionalizarea jurnaliștilor „prin metode inovative, dezbateri pe teme de actualitate și stimularea jurnalismului etic”. O serie de ghiduri de profesionalizare sunt disponibile online pe site-ul mediaforum.md [7].

REZULTATE

S-a menționat la începutul lucrării despre rolul jurnaliștilor cu experiențe de migrație, stabiliți peste hotare. Obiectivele Agendei 2030, aprobate de ONU, au multe interrelaționări cu procesele migraționale. Obiectivul 9 stipulează că „migranții pot transfera cunoștințe și abilități valoroase în țările lor de origine și de destinație, ajutând la sprijinirea dezvoltării tehnologiei, cercetării și inovației” [8].

Până în prezent la Facultatea de Jurnalism a USM au fost organizate numeroase evenimente având ca protagoniști foștii absolvenți ai facultății, jurnaliști cu experiențe de muncă în țară și peste hotare. Unul dintre evenimente, din luna septembrie 2018, a adus în fața studenților trei scriitori. Jurnalista și scriitoarea Lilia Bicec (absolventă a FJȘC), stabilită în orașul Brescia, Italia, este directoarea revistei „Moldbrixia” și colaborează cu presa din Italia. Lilia Bicec le-a vorbit studenților despre parcursul cărților sale publicate în Republica Moldova și în Italia [9]. Scriitoarea Claudia Partole, autoarea romanului „Totentanz sau visul unei nopți”, tradus și publicat în Italia, colaborează cu mai mulți tineri scriitori stabiliți peste hotare. Alături de scriitorul Nicoli Giancarlo, președintele Centrului de cultură italiană din Republica Moldova, Claudia Partole a abordat problema migrației cetățenilor moldoveni.

Tot în septembrie 2018, un alt grup de studenți au participat la o oră de profesionalizare cu scriitorul Iurie Bojoncă, stabilit în orașul Veneția, Italia, președintele asociației

moldo-italiene pentru colaborare și integrare „A.M.I.C.I.”, colaborator al revistei „Limba Română” din Chișinău. Iurie Bojoncă a vorbit studenților despre participarea sa și a altor colegi care au publicat cărți în română și italiană la o serie de evenimente organizate de Ambasada Italiei în Republica Moldova, cu prilejul Săptămânii Limbii Italiene [10].

În luna octombrie 2018, un alt absolvent al facultății, scriitorul și jurnalistul Andrei Langa din Spania, a fost invitat la un eveniment cu un format diferit – o lansare de carte, la care au participat studenți, reprezentanți ai editurii și scriitori. Poetul a lansat atunci cartea „Portrete plutitoare”. Revenit din migrație acum doi ani, Andrei Langa este angajat la Muzeul Național al Literaturii Române din Chișinău [11].

Tot în toamna anului 2018, protagonistă a unui atelier de discuții a fost poeta și jurnalista Doina Strulea, membră a Centrului „Tinerii și poezia” din Triuggio, studentă în anul III la Facultatea de Jurnalism și Științe ale Comunicării de la Universitatea din Milano, care fusese angajată din anul I la un post de radio din oraș [12]. Studenții au discutat cu Doina Strulea despre parcursul său de studentă în Italia și de angajată în mass-media italiană, dar și despre cartea ei – „69% de dor”, pe care o lansase în ajun la Chișinău. Înainte de a emigra la studii, Doina Strulea și-a lansat prima sa carte de poeme „Vioara din mansardă” și a obținut un premiu important la un concurs de poezie din Italia.

În octombrie 2022, scriitoarea Liuba Sârbu, redactor-șef al revistei pentru copii „Pici Voinici” din Canada, a participat la o lecție de profesionalizare despre ziarele și revistele fondate de cetățenii moldoveni emigrați. La eveniment au participat studenții din anul I de la FJȘC, specialitățile Jurnalism și procese mediatice și Comunicare și relații publice; acesta a fost organizat în contextul marcării a 75 de ani de la fondarea Universității de Stat din Moldova [13].

Despre beneficiile metodei *peer-to-peer* s-a vorbit în repetate rânduri, fiind subliniate de experți în domeniu. Pentru a spriji studenții în calea lor spre dobândirea unor noi cunoștințe și formarea unor noi competențe, în luna noiembrie 2022 a fost organizat un atelier specific, dedicat design-ului de carte, de ziare și reviste. Studenta Facultății de Jurnalism, Valeria Saculțanu (cu experiențe de migrație în Italia și Marea Britanie, cu activități de machetare de carte) a fost protagonista unui atelier dedicat studenților din anul I (specialitățile Jurnalism și Comunicare), la care s-a discutat despre dezvoltarea abilităților de machetare de carți, reviste, ziare, precum și despre programele utilizate la diferite etape de creare a unor produse. În baza experienței sale, Valeria Saculțanu a ilustrat procesul de utilizare a programelor *Adobe Photoshop (PS), Adobe Illustrator (AI) și Adobe InDesign (ID)* [14]. Valeria Saculțanu este coautoare a cărții „Amprentele Moldovei”, autoare a textelor poetice care însoțesc fotografiile realizate de Roman Friptuleac în mai multe locuri pitorești din Republica Moldova.

Și alți tineri cu experiențe de migrație sau cu studii peste hotare s-au lăsat provocați de întrebările studenților de la Jurnalism, în cadrul unor exerciții de realizare a unor interviuri colective. În primăvara anului 2023, un grup de studenți din anul II de la FJȘC au realizat un interviu cu scriitoarea și jurnalista Paula Erizanu (născută în 1992), care a

studiat în Marea Britanie. În 2019 a fost nominalizată la premiul „Jurnalista de cultură a anului”, în cadrul competiției „*Words by Women*” din Marea Britanie. Paula Erizanu a fost desemnată în 2021, în România, „Tânăra scriitoare a anului”, premiu acordat în cadrul Galei tinerilor scriitori. Paula Erizanu a discutat cu studenții de la Jurnalism despre studiile în Marea Britanie, experiențele sale de scriere a materialelor jurnalistice pentru publicații internaționale *(„The Guardian”, „BBC World Service”, „The Calvert Journal”* etc.), dar și românești („Libertatea”, „Observator cultural”, „Dilema veche” etc.), despre implicarea sa în procesul de organizare în Republica Moldova a unor evenimente culturale importante.

În șirul de evenimente organizate cu participarea reprezentanților diasporei ar fi necesar să menționăm două, diferite ca format și specific. În ambele cazuri este vorba de proiecte desfășurate de reprezentantul diasporei noastre din Polonia, doctorul în științe ale comunicării Teodor Ajder, redactor și co-fondator al revistei „Mămăliga de Varșovia”, realizată de un grup de cetățeni moldoveni emigrați în Polonia, în colaborare cu tineri migranți din Franța, Italia, Republica Moldova etc. Atelierul de creație cu genericul „Media-Zine, de la practică la teorie” a avut loc în perioada 10-16 mai 2018 la FJȘC, unde au fost implicați un grup de studenți care au realizat reviste numite „zine-uri” [15]. Studenții au participat „la o serie de cursuri, instruiri, al căror obiectiv era creșterea gradului de familiarizare a studenților din Republica Moldova cu evoluția și conceptele științelor media, precum și valorificarea acestora în scopuri de dezvoltare tehnologică, economică, cultural-artistică. Participanții au beneficiat de lecturi publice, mini-prelegeri, întâlniri cu creatorii de cărți de artist și de zine-uri, precum și de prezentări de proiecte tipografice independente din Chișinău” [16]. Atelierul s-a încheiat cu un eveniment special - organizarea primei ediții a festivalului Zinefest Chișinău – la care studenții au expus lucrările / revistele realizate.

Alt eveniment a fost Atelierul de jurnalism cultural cu Teodor Ajder, în perioada 20-25 februarie 2023, cu studenții din anul II. Atelierul a fost organizat de Facultatea de Jurnalism şi Ştiinţe ale Comunicării a USM și de Coaliţia sectorului cultural independent din Republica Moldova. Evenimentul, cu genericul „Cum să scriu o cronică de expoziție”, a avut drept obiectiv familiarizarea studenților cu fenomenul culturii independente. În cadrul atelierului, studenții au parcurs câteva etape necesare pentru „elaborarea unor cronici sau texte critice despre expoziții de artă sau evenimente culturale independente”. „Participanții au fost prezenți la evenimente de cultură independentă, au avut acces la arhive de artă contemporană și la o bază de date cu materiale despre scena culturală independentă, scopul fiind sintetizarea unui bagaj minim de instrumente necesare pentru a scrie o cronică de eveniment cultural sau un text critic” [17].

Cel mai recent eveniment desfășurat la facultate (3 octombrie 2023) cu implicarea unui profesionist de media, originar din Republica Moldova, stabilit însă de mai mulți ani în România, a fost lecția de profesionalizare cu scriitorul și jurnalistul Vasile Ernu, de la revista „Libertatea”. Studenții au discutat cu Vasile Ernu despre jurnalism și literatură, despre jurnalismul cultural, dar și despre importanța documentării pe teren.

CONCLUZII

În cadrul lucrării a fost abordat subiectul privind desfășurarea, pentru studenții de la Jurnalism, a lecțiilor de profesionalizare – evenimente care să îi ajute în parcursul lor de formare și dezvoltare a competențelor necesare. A fost pus accentul pe o parte specifică a acestor ateliere – implicarea cetățenilor moldoveni care s-au stabilit (temporar sau definitiv) peste hotare – fapt aproape imposibil de evitat, tocmai din cauza emigrației, care a afectat aproape fiecare familie din Republica Moldova. Beneficiile sunt multiple, cu o finalitate de tip *win-win.* Pe de o parte, este vorba de informare și formarea viitorilor jurnaliști, de către experți cu activitate în domeniu, peste hotare, schimb de bune practici, expertiză, noi instrumente de *check facts*, crearea unei platforme de colaborare, inclusiv la nivel de surse / viitori jurnaliști locali pentru eventuale proiecte comune etc. Pe de altă parte, sunt puse în valoare experiențele acestor invitați, fie că au revenit sau nu în Republica Moldova, fie că își desfășoară activitatea în Canada, SUA, Franța, Marea Britanie, Italia, Portugalia etc. Crearea și menținerea dialogului cu foștii absolvenți ai facultății, dar și cu experți care nu au avut tangențe cu FJȘC dar prezintă interes pentru domeniul jurnalistic, prezența lor pusă în valoare în cadrul unor astfel de evenimente ar putea crea, în timp, punțile necesare între țara de origine și reprezentanții comunităților cetățenilor moldoveni din alte țări, ar putea însemna - pentru mulți dintre cei plecați la începutul anilor 2000, dar și mai recent – bucuria redescoperirii unor valori comune, a unor locuri / oameni / întâmplări / opere de artă care să ne apropie.

În ce privește factorii de risc, aceștia vizează, în special, exagerarea unor rezultate sau merite (obscure) – aici deja se poate vorbi despre promovarea unor non-valori (sau a valorilor false). În astfel de condiții, soluția ar putea fi o documentare temeinică din toate sursele posibile, respectarea normelor de etică și deontologie, atenția la eventuale capcane care pot duce spre informații false, manipulare și propagandă.

În cazul lecțiilor de profesionalizare cu studenții de la Jurnalism, cantitatea nu are nicio relevanță – pondere are calitatea invitaților / experților și valoarea expertizei lor, valabilitatea experiențelor împărtășite.

Referinţe:

1. Approaches to Professionalization. Disponibil: https://nap.nationalacademies.org/read/18446/chapter/4#15[Accesat: 12.09.2023]
2. RUBIO, A., SERRAT, N. Professionalizing Activities and Learning. Towards the Acquisition of Professional Competences. In: *The International Journal of Learning Annual Review*, 2022, no. 18(10), pp. 253-268. DOI:10.18848/1447-9494/CGP/v18i10/47771
3. Professional education and training of journalists. Disponibil: https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=11446&lang=EN [Accesat: 02.09.2023]
4. VASILENDIUC, N. *Cultura profesională a jurnaliștilor*. Editura Universității

din București, 2011. 211 p. ISBN 978-973-737-967-2
5. MAST, C. (coord.) *ABC-ul Jurnalismului*. Chișinău: ARC, 2023. 557 p. ISBN 978-9975-0-0700-9
6. Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării – gazda lansării volumului „ABC-ul Jurnalismului”. Disponibil: https://www.rador.ro/2022/10/27/facultatea-de-jurnalism-si-stiintele-comunicarii-gazda-lansarii-volumului-abc-ul-jurnalismului/ [Accesat: 01.09.2023]
7. Ghiduri de profesionalizare. Disponibil: https://www.mediaforum.md/ro/page/ghiduri-de-profesionalizare [Accesat: 08.09.2023]
8. Explorați interrelațiile dintre Agenda 2030 și migrație. Disponibil: https://moldova.iom.int/ro [Accesat: 09.09.2023]
9. O oră de jurnalism și de literatură cu Lilia Bicec și Claudia Partole. Disponibil: https://jurnalism.usm.md/?p=2989 [Accesat: 19.08.2023]
10. Scriitorul Iurie Bojoncă în vizită la FJȘC. Disponibil: https://jurnalism.usm.md/?p=2935&lang=ru [Accesat: 15.08.2023]
11. „Nu e nimic fals sau inventat aici”. Poetul Andrei Langa a lansat cartea „Portrete plutitoare” Disponibil: https://jurnalism.usm.md/?p=3325 „Nu e nimic fals sau inventat aici”. Poetul Andrei Langa a lansat cartea „Portrete plutitoare” - #diez [Accesat: 05.07.2023]
12. Lansare de carte: Doina Strulea, „69% de dor” Disponibil: https://jurnalism.usm.md/?p=2941 [Accesat: 16.07.2023]
13. Presa din diasporă, în atenția studenților de la Facultatea de Jurnalism și Științe ale Comunicării. Disponibil: https://undalibera.md/2022/10/18/presa-din-diaspora-in-atentia-studentilor-de-la-facultatea-de-jurnalism-si-stiinte-ale-comunicarii/ [Accesat: 21.08.2023]
14. Despre dezvoltarea abilităților de machetare, cu Valeria Saculțanu. Disponibil: https://undalibera.md/2022/11/08/despre-dezvoltarea-abilitatilor-de-machetare-cu-valeria-sacultanu/ [Accesat: 05.07.2023]
15. „Zine-uri, de la practică la teorie” - atelier de creație. Disponibil: https://jurnalism.usm.md/?p=2662&lang=ru [Accesat: 02.08.2023]
16. Lansarea primei ediții a Festivalului Zinefest Chișinău. Disponibil: https://brd.gov.md/ro/content/lansarea-primei-editii-festivalului-zinefest-chisinau [Accesat: 05.07.2023]
17. Atelier de jurnalism cultural cu Teodor Ajder – apel de participare. Disponibil: https://platzforma.md/arhive/392370 [Accesat: 04.07.2023]

PROFILUL IDENTITAR AL JURNALISTULUI ÎN ERA DIGITALĂ

THE IDENTITY PROFILE OF JOURNALIST IN THE DIGITAL ERA

Ilinca FIODOROV, ORCID 0009-0001-5697-9006
Universitatea de Stat din Moldova,
Chișinău, Republica Moldova

CZU: 070-051:004

e-mail: iifiodorov@gmail.com

The identity of the contemporary journalist is a subject of significant interest in scientific research, as it reflects the profound changes in the field of mass media in recent decades. This interdisciplinary analysis explores the concept of a journalist's identity within the context of technological, social, and cultural transformations, as well as the responsibilities faced by contemporary journalists. In addition to traditional skills such as writing and research, journalists are compelled to acquire technological skills such as data processing, understanding fundamental coding elements, and using digital tools for production and distribution.

Cuvinte-cheie: *digitalizare, funcții, jurnalist, mass-media, profil identitar.*

Digitalizarea și tehnologia au generat provocări semnificative pentru profesia de jurnalist și au pus în discuție modul în care identitatea acestuia este percepută și construită în sistemul informațional digitalizat și caracterizat de diversitate și volatilitate. Un prim reper conceptual în definirea identității jurnalistului se referă la rolul său profesional. Jurnalistul acționează ca intermediar între evenimentele din lumea reală și publicul său, având responsabilitatea de a furniza informații corecte, echilibrate și relevante. Cercetătoarea Georgeta Stepanov, în lucrarea *Bazele jurnalismului*, afirmă: „Jurnalismul este o activitate ce pendulează între știință și artă, fapt care determină specificitatea și locul acesteia în rândul multitudinii de profesii contemporane. [1, p. 56]. Ea susține că „profesia de jurnalist are un șir de însușiri din care reiese identitatea ei distinctă în raport cu alte activități asemănătoare" [1, p. 53] și propune un șir de însușiri care proiectează profilul identitar al jurnalismului contemporan. Printre acestea se numără: libertatea conceptuală a actului de creație; conservatorismul funcțional al producției media; natura dublă a activității jurnalistice; act de producție instituționalizat; natura comercială a producției media; cadru legislativ specializat, cadru deontologic specific; forme de expresii variate; diapazon tematic deschis; colaborare în echipă; eterogenitate; imprevizibilitate; caracter incert; riscuri profesionale legate de contradicțiile psihologice specifice domeniului; activitate supusă unei presiuni constante a timpului; receptivitate la transformările sociale și tehnologice [1, p. 53-55].

Identificarea acestor însușiri deschide posibilități noi de cercetare a modului în care specificitatea activității jurnalistice își lasă amprenta asupra personalității jurnalistului și cum acestea influențează profilul identitar al jurnaliștilor contemporani.

Libertatea actului de creație este însușirea care a apărut datorită extrapolării conceptului „libertatea de a crea” de la valorile fundamental-umane spre valorile profesionale, în cazul nostru, spre valorile activității jurnalistice. Acest lucru a putut să se întâmple pentru că jurnalistica este o activitate socială bivalentă, care se bazează pe principii și utilizează practici operaționale specifice atât științei, cât și artei. Dat fiind acest fapt, ea obține însușiri specifice atât domeniului artei, cât și celui științific. Libertatea actului de creație ca valoare profesională își are rădăcinile în valențele artistice ale jurnalisticii, întrucât se referă la libertatea jurnalistului de a acționa în numele consumatorului de produse media și de a aduce pe agenda publică evenimentele pe care acesta le așteaptă și de care el are nevoie. Astfel, jurnalistul este liber să-și aleagă subiectele de presă, narațiunea și forma de expresie în care va fi realizat materialul; însă, alte aspecte precum, de exemplu, cel legat de unghiul de abordare a subiectului, nu cad sub incidența acestui principiu.

Respectivul principiu adesea creează, în mediul jurnalistic, îndeosebi în mediul jurnaliștilor începători, iluzia unei libertăți profesionale absolute. Pentru a menține această iluzie, jurnaliștii tind să omită faptul că, în realitate, ei sunt parte a unui sistem ce funcționează după anumite legi și principii foarte clare, care trebuie respectate de orice persoană, parte a acestui sistem. Jurnaliștii trebuie să fie conștienți însă de faptul că sistemul îi acceptă și îi răsplătește atât timp cât ei respectă regulile de joc impuse prin cultura instituțională și politica editorială a instituției media cu care ei se afiliază [2].

Conservatorismul funcțional al producției media este determinat de caracterul perisabil și imediat al materiei prime, întrucât informația jurnalistică este constrânsă de parametrii temporali ai evenimentului. Autorul Mihai Coman, în lucrarea *Manual de Jurnalism,* vorbește despre „simțul urgenței”: cu cât evenimentul despre care se relatează este mai recent, cu atât informațiile sunt mai valoroase [3]. Prin urmare, jurnaliștii trebuie să respecte un set de proceduri prestabilite, să urmeze principii specifice de producție și să adopte un unghi de abordare, care se regăsesc în politica informațională a redacției din care face parte. În plus, aceștia trebuie să se adapteze unui program de lucru definit, care este influențat atât de momentele temporale ale evenimentelor, cât și de cerințele de timp ale ciclului de producție.

Instituția din care face parte jurnalistul este obligată să se concentreze pe eficiență, ca o modalitate de a asigura competitivitatea, și pe organizarea riguroasă a procesului de producție. Aceste două direcții derivă din obiectivul fundamental al oricărei instituții media „de a identifica rapid știrea și a o difuza prompt” [4, p. 79]. Pentru a face față acestei presiuni, editorii (și, implicit, întreaga redacție) dezvoltă proceduri standardizate de acțiune, al căror scop este să asigure eficiența și obiectivitatea (prin eliminarea subiectivismului) în gestionarea informațiilor. Apartenența jurnalistului la o redacție reliefează faptul că sarcinile de producere și setul său de competențe definesc identitatea sa profesională și stabilesc atribuțiile de funcție pe care la are. Prin urmare, principala funcție care-i revine este cea de a realiza materialele jurnalistice, pentru care este nevoie de însușit abilitatea de a identifica perspectiva corectă a unghiului de abordare, astfel

încât produsul final să răspundă atât cerinței de a furniza subiecte relevante pentru public în conformitate cu politica redacțională, cât și cerinței de a trata cu respect persoanele despre care scriu [5, p. 15]. În același timp, munca în redacție este caracterizată de presiunea amenințătoare a termenului limită (dead-line), care stabilește momentul în care produsul media trebuie finalizat și distribuit [6, p. 272].

O altă însușire prevede *natura dublă* a activității jurnalistice, care se datorează corelației dintre aspectele conceptuale liberale și cele funcționale conservatoare. Această dualitate reflectă varietatea rolurilor și responsabilităților jurnaliștilor în societate și impactul lor asupra opiniei publice. Liberalismul conceptual promovează ideea că jurnalismul ar trebui să fie liber de constrângeri și să ofere o platformă pentru exprimarea diverselor perspective și opinii. Pe de altă parte, conservatismul funcțional aduce în discuție importanța menținerii unor standarde ridicate în ceea ce privește calitatea și responsabilitatea jurnalismului. Acest aspect subliniază necesitatea de a verifica informațiile și de a evita senzaționalismul sau manipularea în procesul de creare a conținutului media. Aceste două caracteristici se regăsesc în întregul proces de concepere și elaborare a oricărui produs media, indiferent de platforma pe care este difuzat și influențează modul în care informațiile sunt adunate, verificate, prezentate și interpretate.

Activitatea jurnalistică este caracterizată prin *apartenența la o anumită instituție mediatică*. În scopul îndeplinirii misiunii lor, instituțiile media construiesc rețele sociale și sisteme complexe în care diverși actori interacționează în colaborare sau în contradicție. Actorii-cheie care asigură funcționarea acestor instituții de presă includ: proprietarii instituțiilor media; administrația; cumpărătorii de spațiu publicitar; corpul jurnalistic, format din jurnaliști și realizatori; echipele tehnice; audiența. Acești actori lucrează împreună pentru a menține și a dezvolta funcționarea eficientă a instituțiilor de presă și pentru a îndeplini rolul lor crucial în furnizarea de informații și influențarea opiniei publice. Astfel, jurnalistul se angajează să respecte obiectivele pe care și le propune spre realizare instituția de presă, fapt care influențează considerabil comportamentul ulterior al acesteia [7, p. 34-35]. Prin urmare, jurnaliștii sunt obligați să respecte politica editorială, să adopte principiile etice stabilite și să se integreze în cultura organizațională. Rezultatul final al activității lor este supus unei verificări constante pentru a se asigura că se aliniază cu viziunea generală a instituției.

Natura comercială a producției media este exprimată prin furnizarea constantă a serviciilor media plătite și remunerarea regulată a jurnaliștilor. Activitatea fiecărui angajat este evaluată și apreciată în funcție de anumite criterii și este compensată financiar. Această compensație se realizează prin două modalități principale: prin acordarea de salarii de bază și prin oferirea de recompense suplimentare, precum onorarii, premii, diurne. Cercetătoarea Maria Dimineț, în lucrarea sa *Gestionarea echipei redacționale: condițiile performanței editoriale,* subliniază că „elaborarea unui sistem eficient de motivare alimentează constant entuziasmul şi profesionalismul angajaților” [8, p. 30-36]. Principiul menționat se referă și la faptul că majoritatea entităților media trebuie să genereze venituri pentru a acoperi costurile de producție și a susține activitățile jurnalistice.

Pentru a obține veniturile necesare pentru remunerarea angajaților, mijloacele de informare în masă realizează servicii de publicitate. „Vânzarea spațiului publicitar a devenit un factor cheie al echilibrului financiar al unei întreprinderi de presă” [9, p. 84].

Cadrul legislativ este unul specializat. Jurnalismul, ca profesie și ca formă de exprimare, este supus unui cadru legal care cuprinde o combinație de norme generale de drept, cum ar fi Constituția, Codul civil și Codul penal, împreună cu o serie de legi specializate care reglementează în detaliu această sferă vitală a societății. Normele generale de drept servesc drept fundație pentru activitatea jurnalistică și oferă un cadru general în care aceasta trebuie să se desfășoare. De exemplu, Constituția poate consacra libertatea de exprimare ca un drept fundamental, protejând astfel rolul jurnalismului ca gardian al democrației și al transparenței. Codul civil și Codul penal pot defini limitele privind calomnierea și defăimarea, oferind un cadru pentru protejarea drepturilor individuale și onoarei. Pe lângă aceste norme generale, există și legi specifice care se concentrează exclusiv asupra mediului media și jurnalistic, cum ar fi: Legea presei, Codul audiovizualului, Legea privind accesul la informație. Presa beneficiază de libertate de acțiune, cu condiția să respecte prevederile constituționale și normele legale generale.

Autonomia este asigurată de *cadrul deontologic*, deoarece jurnaliștii trebuie să-și îndeplinească atribuțiile în conformitate cu propriile convingeri, fără a fi influențați de considerații politice sau alți factori externi [10, p. 442-464]. Cu toate acestea, presa este considerată o modalitate de furnizare a unui serviciu public, iar atât media de stat, cât și cea privată are responsabilitatea de a îndeplini așteptările și cerințele publicului. Acest model se bazează pe conceptul de autoreglementare a presei și se reflectă în codurile de etică profesională ale jurnaliștilor [6, p. 129]. Codul deontologic al jurnalistului reprezintă instrumente reale folosite pentru autoreglementarea presei. Aceste instrumente sunt și mai imperative în condițiile convergenței mediatice, unde lipsește reglementarea, iar „respectarea codului deontologic și a normelor care sunt listate acolo este o dovadă, de fapt, a profesionalismului unui jurnalist” [11].

Formele de expresii sunt variate și permit redarea realității sociale prin intermediul produselor informative și analitice, cu jurnalistul care rămâne ancorat în concretul evenimentelor. Astfel, în timpul procesului creativ, jurnaliștii preiau contextul din realitatea înconjurătoare și o transpun în conținut media variat, care poate lua forma de știri, reportaje, interviuri sau investigații jurnalistice. În același timp, modalitățile de prezentare a informației sunt influențate și de rolurile pe care mijloacele de informare în masă le îndeplinesc în dezvoltarea economică și socio-politică. Acest efort se concretizează în producția de conținut analitic, care dobândește forme expresive de comentarii și opinii, datorită abilităților jurnaliștilor de a analiza, explica și interpreta evenimente și fenomene [1, p. 121]. Mai mult de atât, transformările digitale au diversificat formatele de conținut. Jurnaliștii au la dispoziție o gamă variată de formate, inclusiv videoclipuri, podcast-uri, reportaje multimedia, infografice și chiar conținut generat de utilizatori. Într-un articol postat pe pagina Centrului pentru Jurnalism Independent este menționat că „odată cu apariția Internetului, jurnalismul a cunoscut o nouă formă de distribuire a

informației: mediul online, a cărui principală caracteristică este viteza cu care ajunge la consumator" [12].

Se caracterizează prin *diapazon tematic deschis*, deoarece poate explora și acoperi subiecte majore din orice domeniu al activității umane. Faptul că este deschisă tuturor aspectelor realității reprezintă însăși motivația fundamentală a existenței sale. Jurnaliștii au libertatea de a explora și investiga subiecte care variază de la evenimente politice și economice la știință, cultură, divertisment, mediu, sănătate și multe altele. Această diversitate de subiecte nu doar că satisface curiozitatea publicului, dar și contribuie la dezvoltarea unei societăți informate. Cu toate acestea, instituțiile mediatice pot restrânge tematicile pe care le transpun în materialele jurnalistice, cum este cazul celor specializate care se rezumă doar la câteva domenii [6].

Activitatea jurnalistică este realizată de un *colectiv redacțional*, iar produsele media sunt caracterizate de trăsăturile definitorii ale unei opere colective. O muncă de echipă, în care informația apare nu atât ca rezultat al unei acțiuni individuale, cât ca produs, de tip manufacturier, al unor procese sociale ce se desfășoară în interiorul unor organizații complexe [13, p. 117]. Din aceste considerente, jurnaliștii nu dețin drepturile de autor asupra produsului final. În schimb, aceste drepturi aparțin instituției media pentru care lucrează sau proprietarului care i-a angajat.

Fiecare componentă a sistemului mass-media, fie ea presă tipărită, audiovizuală, online sau agenție de presă, generează o serie de diferențieri semnificative în ceea ce privește procesul de producție în sine (modalitățile specifice de realizare, ritmul, practicile operaționale, suporturile tehnice etc.) și produsul media finit (conținut și formă), fapt pentru care una dintre însușirile profesiei este *eterogenitatea* [6, p. 235-252]. Mai mult de atât, caracterul eterogen reiese și din câmpul profesional al jurnalistului, întrucât, prin intermediul conținutului său, acesta intră în interacțiune cu o serie de alte tipuri de activități, cum ar fi cele desfășurate de lideri politici, istorici, actori, profesori, cercetători în domeniul științelor sociale, artiști, activiști sociali și multe altele. Ca urmare, orice încercare de a defini profesia de jurnalist în funcție de esența muncii sale se confruntă cu dificultatea de a găsi un set distinctiv de caracteristici care să definească precis munca jurnalistică. Activitățile jurnalistice sunt atât de fragmentate și diverse, încât sociologul francez Rémy Rieffel argumentează că nu putem să vorbim despre jurnalism în termeni singulari, ci mai degrabă despre „jurnalisme" în termeni plurali [7, p. 122].

În activitatea jurnalistică, extrem de rar găsim elemente de previzibilitate în ceea ce privește succesiunea evenimentelor, deoarece societatea nu urmează un plan bine stabilit, de unde rezidă și însușirea de imprevizibilitate. Astfel, ideea de tipicitate sau regularitate este exclusă în jurnalism. *Caracterul incert* reiese din activitatea jurnaliștilor care îi angajează în acoperirea unui spectru larg de evenimente și fenomene din diverse domenii ce pot avea un impact social atât pozitiv, cât și negativ. Ei se confruntă întotdeauna cu incertitudinea legată de ceea ce vor întâlni la locul desfășurării evenimentului și cum vor alege să interacționeze cu participanții sau organizatorii acestuia. Din acest considerent, practica jurnalistică presupune o planificare riguroasă, manifestată sub for-

mă de organizare a realității în domenii de interes, conform obiectivelor și criteriilor stabilite de instituții, astfel încât echipele de jurnaliști să aibă direcții și scopuri prestabilite [6, p. 310]. Acest lucru le permite să știe în avans locația, durata, tematica și obiectivele de acoperire a evenimentelor. Echipate cu aceste informații, aceste echipe pot îndeplini mai eficient misiunea lor, revenind la redacție la timp și având capacitatea de a prelucra materialele colectate fără a perturba programul de producție.

Procesele de colectare, organizare, clasificare și analiză a informației brute se desfășoară în circumstanțe excepționale, în care comportamentul mass-media în general și al jurnaliștilor în particular suferă modificări semnificative din punct de vedere psihologic, social, profesional și altele. Prin urmare, profesia presupune riscuri legate de *contradicțiile psihologice specifice domeniului.* Zilnic, în activitatea sa, este necesar să fie mobil și să aibă abilități excelente de comunicare, precum și capacitatea de a stabili relații interpersonale ușor, făcând posibilă interacțiunea cu indivizi dintr-o varietate de categorii sociale. În breasla profesională și în cercetările sociologice despre această profesie, se consideră că există câteva calități care nu sunt neapărat înnăscute, ci pot fi dobândite. Printre acestea se numără: spiritul de inițiativă, capacitatea de a se deplasa rapid și eficient în diverse locuri, flexibilitatea (pentru a face față situațiilor neașteptate), capacitatea de a lucra în ritmuri variabile (deoarece în presă zilele liniștite se alternează cu cele supraaglomerate), abilitatea de a se adapta rapid (pentru a ajusta strategia inițială în funcție de reacțiile partenerilor), curiozitatea și abilitatea de a comunica eficient [6, p. 278].

Jurnalismul este o *activitate supusă unei presiuni constante a timpului*, deoarece cerințele editoriale impun mereu jurnaliștilor să acționeze rapid și eficient. Aceste presiuni și constrângeri sunt o caracteristică în special a mediului online, „a cărui principală caracteristică este viteza cu care ajunge la consumator”. Prin urmare, în procesul lor creativ, jurnaliștii se supun ritmurilor de producție instituționale și nu au niciodată libertatea de a răspunde exclusiv unor considerații personale. În lumea digitală, știrile trebuie să fie publicate în timp real sau la intervale scurte pentru a răspunde cererii publicului pentru informații proaspete. Acest lucru înseamnă că jurnaliștii trebuie să fie mereu la curent cu evenimentele, să colecteze și să proceseze informațiile rapid și să le pună la dispoziția publicului în cel mai scurt timp posibil. Această presiune de timp face ca munca jurnaliștilor să fie intensă și solicitantă. Fondatorul site-ului de știri pentru tineri www.diez.md, Alexandru Lebedez, susține că „pe online, dacă tu nu ai dat acum știrea, peste cinci minute este deja târziu. Și aceasta este o provocare. Fiindcă mereu trebuie să fii în acea cursă pentru informații, pentru surse, pentru subiecte” [12].

Receptivitate la transformările sociale și tehnologice – însușirea a devenit și mai actuală în contextul în care, pe lângă abilitățile tradiționale precum scrierea și cercetarea, jurnaliștii sunt obligați să dobândească competențe tehnologice, cum ar fi prelucrarea datelor, înțelegerea elementelor fundamentale ale programării și utilizarea instrumentelor digitale pentru producție și distribuție. Cercetătorul Mihai Coman evidențiază că atunci când cineva dorește să se implice în scrierea pentru internet, calitățile unui jurnalist nu

ar trebui să fie considerate drept un obiectiv final, ci, mai degrabă, un element de pornire pentru celelalte aptitudini specifice noului canal de comunicare [3, p. 614].

Profilul identitar al jurnalistului în contextul digitalizării spațiului mediatic contemporan se transformă continuu, dar valorile fundamentale precum independența, etica și credibilitatea rămân fundamentale.

Referințe:

1. STEPANOV, G. *Bazele Jurnalismului*. Chișinău: CEP USM, 2018. 193 p. ISBN 978-9975-142-74-8
2. ROȘCA, L. *Formarea identității profesionale a jurnaliștilor*. București: Tritornic, 2010. 173 p. ISBN: 978-973-733-395-7
3. COMAN, M. *Manual de jurnalism*. Iași: Polirom, 2009. 688 p. ISBN: 978-973-46-1239-0
4. TUCHMAN, G. *Making News: A Study in the Construction of Reality*, New York, Free Press, 1978. 224 p. ISBN 978-0029-329-30-6
5. GUZUN, I., CIORNEI, V. *Omul, mai ales*. Chişinău: Logos Print, 2005. 112 p.
6. COMAN, M. *Introducere în sistemul mass-media*. Iași: Polirom, 2007. 360 p. ISBN : 978-973-46-0811-9
7. BERTRAND, C. *O introducere în presa scrisă şi vorbită*. Iaşi: Polirom, 2001. 188 p. ISBN 973-683-677-0
8. MORARU, V. *Politica și comunicarea în tranziție.* Chișinău: IMM, 2006. 264 p. ISBN 978-9975-934-95-4
9. FLOREA, I. *Introducere în presa scrisă*. Iaşi: Editura Universităţii „Al. I. Cuza”, 2000. 154 p.
10. DEUZE, M. *What is journalism? Professional identity and ideology of journalists reconsidered*. London: Sage Publications, 2005, vol. 6, no. 4 pp. 442-464. ISSN: 1464-8849
11. Ce sunt normele deontologice și de ce jurnaliștii trebuie să le respecte. Disponibil: https://mediacritica.md/podcast/ce-sunt-normele-deontologice-si-de-ce-jurnalistii-trebuie-sa-le-respecte/ [Accesat: 30.09.2023]
12. LEBEDEV, A. *Jurnalismul on-line, o știre continuă.* Disponibil: https://old.mediacritica.md/ro/jurnalismul-line-o-stire-continua/ [Accesat: 30.09.2023]
13. LAZAR, J. *Sociologie de la communication de masse*. Paris: Armand Colin, 1991. 240 p. ISBN 978-2200312886

RELAȚII INTERNAȚIONALE

CONSOLIDAREA COOPERĂRII UE - NATO ÎN CONTEXTUL RĂZBOIULUI DIN UCRAINA

THE CONSOLIDATION OF EU-NATO COOPERATION IN THE CONTEXT OF THE WAR IN UKRAINE

Svetlana CEBOTARI, ORCID: 0000-0001-9073-104X
Universitatea de Stat din Moldova,
Chisinau, Republica Moldova

CZU: 327.5:355.4(470:477) e-mail: svetlana.cebotari11@gmail.com

The war in Ukraine, conditioned by the occupation of the Crimean peninsula in 2014 and the invasion of the Russian Federation on February 24, 2022, is, since the collapse of the Soviet Union, the event that will have the greatest geopolitical implications on the international arena. The ongoing war implies a number of long-term effects for the security and stability of the European continent. Also, the war in Ukraine produced an unprecedented political convergence in Europe, with a unanimous perception of the need to increase defense capabilities.

The objective of this article is to highlight the main steps taken by the EU and NATO in order to ensure security on the European continent. The presence of the war in Ukraine, on the border of the EU and NATO conditions a strengthening of combat capabilities and a more effective collaboration between the two organizations - the EU and NATO

Keywords: *war, cooperation, strengthening, capacity, EU, NATO, Ukraine, Russian Federation.*

INTRODUCERE

Emergența războiului din Ucraina, condiționat de ocuparea peninsulei Crimeea în 2014 și de invazia Federației Ruse la data de 24 februarie 2022, este, de la prăbușirea Uniunii Sovietice, evenimentul care va avea cele mai mare implicații geopolitice pe arena internațională [1]. Gradul de posibilitate a unora dintre consecințele războiului ruso-ucrainean va fi de neglijat și va constitui subiect de dezbateri pentru mediul academic, dar și pentru dezbaterile liderilor, politici occidentali [2]. De asemenea, invazia Rusiei în Ucraina și războiul în proces de desfășurare implică o serie de efecte pe termen lung pentru securitatea și stabilitatea continentului european [3]. În același rând, războiul din Ucraina a produs o convergență politică fără precedent în Europa, cu o percepție unanimă a necesității creșterii capacităților de apărare.

Această unanimitate corespunde unei renașteri a dimensiunii de securitate colectivă sub egida NATO și de consolidare a forței militare a Uniunii Europene. Momentul politic actual este favorabil apărării și face posibilă repunerea în centrul dezbaterilor europene

a chestiunii militare, o revenire la un principiu al realismului dezirabil după o perioadă marcată de o paradigmă de creștere economică și normativă europeană [4].

MATERIAL ȘI METODĂ

Astfel, pentru o mai bună comprehensiune a consolidării relației UE-NATO, în contextul războiului din Ucraina, apare necesitatea de a scoate în relevanță principalele aspecte prezente în dialogul dintre cele două organizații. Atât statele UE, cât și cele membre ale NATO, în contextul războiului din Ucraina, au fost primele state care au susținut Ucraina împotriva invaziei nejustificate a Federației Ruse, acordând ajutor pe dimensiunea politică, economică, energetică, inclusiv cea socială.

Astfel, în scopul elaborării prezentei cercetări cu referire la consolidarea cooperării UE-NATO în contextul războiului din Ucraina s-a apelat la utilizarea unui set de metode general-specifice de cercetare, precum: metoda fenomenologică, metoda istorică și metoda webografică.

Metoda fenomenologică, ca metodă de cercetare în filosofie, a permis examinarea condiţiilor fundamentale şi a evenimentelor („fenomenelor") care au contribuit la accelerarea sau la fortificarea colaborării UE-NATO în contextul invadării Ucrainei de către Federația Rusă.

Metoda istorică a asigurat efectuarea unei analize privind consolidarea cooperării UE-NATO pe dimensiunea securității pe parcursul anilor 2022-2023 de război în Ucraina.

Metoda webografică. Ținând cont de faptul că în literatura științifică din Republica Moldova încă nu există cercetări complexe cu referire la specificul consolidării cooperării UE-NATO în contextul conflictului din Ucraina, s-a recurs la utilizarea metodei webografice, care ne v-a oferi posibilitatea să examinăm tema suspusă cercetării la nivel teoretic şi practic apelând la principalele surse publicate pe site-urile de pe internet, făcând posibilă o mai bună înţelegere a problemei cercetate.

REZULTATETE ȘI DISCUȚII

La doar o lună de la invazia Rusiei în Ucraina, într-un moment în care asistăm la revenirea războiului în Europa, miniștrii afacerilor externe și ai apărării din țările membre ale Uniunii Europene au adoptat la data de 21 martie 2023, la Bruxelles, Busola Strategică a apărării europene – o nouă politică de apărare comună care va permite UE să stabilească rapid forțe de reacție rapidă [5]. Busola oferă Uniunii Europene un plan de acțiune ambițios pentru consolidarea politicii de securitate și apărare a UE până în 2030.

Obiectivul Busolei Strategice este de a face din UE un furnizor de securitate mai puternic și mai capabil. UE trebuie să fie în măsură să-își protejeze cetățenii și să contribuie la sprijinul păcii și securității internaționale. Acest lucru este cu atât mai important într-un moment în care războiul a revenit în Europa, în urma agresiunii nejustificate și neprovocate a Rusiei împotriva Ucrainei, și, totodată, într-un moment al unor transformări geopolitice majore. Această Busolă Strategică va consolida autonomia strategică a UE și capacitatea ei de a colabora cu partenerii pentru a-și proteja valorile și interesele.

O Uniune Europeană mai puternică și mai capabilă în materie de securitate și apărare va aduce o contribuție pozitivă la securitatea mondială și transatlantică și este complementară NATO, care rămâne baza apărării colective pentru membrii săi. De asemenea, UE își va intensifica sprijinul pentru ordinea mondială bazată pe norme, în centrul căreia se află Organizația Națiunilor Unite. Amenințările sunt în creștere, iar costul lipsei de acțiune este clar. Busola Strategică este un ghid de acțiune. Ea stabilește o cale de urmat ambițioasă pentru politica noastră de securitate și apărare pentru următorul deceniu. Ne va ajuta să ne asumăm responsabilitățile în materie de securitate, în fața cetățenilor noștri și a restului lumii.

Busola Strategică oferă o evaluare comună a mediului strategic în care UE își desfășoară acțiunile și a amenințărilor și provocărilor cu care se confruntă Uniunea. Documentul prezintă propuneri concrete și realizabile, cu un calendar foarte precis de punere în aplicare, pentru a îmbunătăți capacitatea UE de a acționa în mod decisiv în situații de criză și de a-și apăra securitatea și cetățenii. Busola acoperă toate aspectele politicii de securitate și apărare și este structurată în jurul a patru piloni: acțiune, investiții, parteneriate și securitate [6].

Busola Strategică va contribui la consolidarea unei culturi europene comune în materie de securitate și apărare și la definirea obiectivelor corecte și a scopurilor concrete pentru politicile UE. Ea va aborda patru domenii diferite, interconectate: misiuni de gestionare a crizelor; reziliență; instrumente și capabilități; cooperarea cu partenerii. Din această perspectivă, Busola Strategică a UE se aseamănă cu documentul programatic al NATO – Conceptul Strategic – care statuează trei piloni: apărare colectivă, gestionarea crizelor și securitate prin cooperare. De altfel, adoptarea Busolei Strategice a UE va fi urmată de adoptarea următorului Concept Strategic al NATO, la summitul de la Madrid din 299-30 iunie 2022 [7].

Publicarea Busolei Strategice, care a stabilit obiective concrete de atins până în 2025, este un document mai decisiv și mai concret decât Strategia Globală din 2016. Un moment esențial prezent în Document este că Busola Strategică prevede complementaritatea UE cu NATO [8]. Colaborarea cu NATO a fost, de asemenea, consolidată, prin semnarea unui nou acord de cooperare – Declarația comună semnată la 10 ianuarie 2023. Aceasta este a treia declarație comună, după Declarația de la Varșovia din 2016 [9] și cea de la Bruxelles din 2018 [10], ca parte a unui parteneriat de peste douăzeci de ani. Cel mai semnificativ aspect este, probabil, declarația de dorință de „consolidare în continuare a cooperării [UE și NATO – *n.n.*] în zonele existente, precum și extinderea și aprofundarea acesteia, în special în ceea ce privește competiția geostrategică, problemele legate de reziliență, protecția infrastructurii critice, tehnologiile perturbatoare, spațiul, implicațiile de securitate ale schimbărilor climatice, precum și manipularea informațiilor și amestecul actorilor străini.

În acest sens, cea mai interesantă inovație adusă de Busola Strategică a fost propunerea de creare, până în 2025, a unei capacități de reacție rapidă (European Rapid Deployment Capacity (EU RDC), cu scopul de a permite desfășurarea de trupe, până

la maximum 5.000 de unități, într-un mediu nepermisiv ca răspuns la diferite tipuri de crize. La aproximativ un an de la publicarea Busolei Strategice, la 9 martie 2023, Comisia pentru Afaceri Externe a Parlamentului European (AFET) a aprobat un raport pentru a defini mai bine caracteristicile care trebuie atribuite acestui nou instrument, considerat cheie pentru autonomia strategică a Uniunii Europene. Proiectul a fost apoi prezentat în ședința plenară, care a aprobat rezoluția intitulată „Capacitatea de desfășurare rapidă a UE", grupurile de luptă ale UE și Articolul 44 TUE: Calea de urmat.

Comparația dintre Capacitatea de desfășurare rapidă a UE și grupurile de luptă ale UE a fost inevitabilă de la prezentarea acestui nou instrument, deși la o analiză mai atentă cele două instrumente prezintă diferențe substanțiale semnificative. Grupurile de luptă ale UE sunt definite ca „unități militare multinaționale, compuse în general din 1.500 de personal fiecare și fac parte integrantă din capacitatea militară de reacție rapidă a Uniunii Europene de a răspunde conflictelor și crizelor emergente din întreaga lume. Aceste grupuri de luptă sunt operaționale din 2007 și au contribuit ca instrument de cooperare și transformare în domeniul apărării, dar din diverse motive nu au fost niciodată desfășurate la nivel operațional. Fiind un instrument care se încadrează sub umbrela PSAC, de fapt, decizia privind utilizarea lor trebuie să fie aprobată în unanimitate de toate statele membre. În plus – poate un factor și mai decisiv în descurajarea utilizării lor – funcționarea lor prevede ca trupele să fie aprovizionate pe bază de rotație de către țările Uniunii și ca eventuala lor utilizare să fie finanțată în întregime de orice subiect care contribuie în termeni de oameni și echipament. Pentru CDR UE, conștientă de acest obstacol enorm, s-a decis, în schimb, acordarea de finanțare la nivel central, astfel încât să elibereze decizia privind utilizarea sa din orice motiv economic, iar instrumentul-cheie, care, probabil, va garanta acoperirea acestuia, este din nou EPF. Această rezoluție a Parlamentului European ar trebui să aibă o acoperire mediatică mult mai mare decât o primește în prezent, deoarece constituie un pas important în procesul de creare a acestui instrument potențial revoluționar. Totuși, și în acest caz, întrucât este vorba despre măsuri referitoare la Politica de Securitate și Apărare Comună, puterea de decizie rămâne în continuare în mâinile țărilor membre [11].

Războiul din Ucraina este un moment-cheie pentru autonomia strategică europeană. Această declarație politică, care a fost de un real succes în 2022, oferă posibilitatea de a beneficia de avântul programelor deja lansate de comisie prin adăugarea de cheltuieli militare în beneficiul comun. De asemenea, ar trebui stabilite condițiile unei viziuni viitoare referitor la apărarea europeană. Desigur, acest lucru nu ar rezolva toate problemele, dar ar avea avantajul de a stabili un orizont cu adevărat ambițios, care ar face posibilă evitarea căderii din nou în bucățile reînarmărilor naționale, dar și să cântărească NATO, cu cheia europeană, echipamente, care ar fi în sine o formă de răspuns politic proporțional cu provocarea creată de întoarcerea războiului în Europa [12].

În contextul provocărilor comune din Est, în iulie 2016, la Varșovia, cele două organizații au evidențiat deja domeniile de consolidare a colaborării lor, iar în luna de-

cembrie a aceluiași an miniștrii de externe ai NATO au aprobat o declarație privind măsurile comune pentru promovarea cooperării NATO-UE. Ulterior, în decembrie 2017, la acel document au fost adăugate alte 32 de măsuri. A doua declarație comună între UE și Alianță a fost promovată la 10 iulie 2018. Prin declarația din 2018 ambele organizații au convenit să facă progrese rapide în domeniile ce vizează mobilitatea militara, lupta împotriva terorismului și consolidarea rezistenței la riscuri chimice, biologice, radiologice și nucleare, precum și promovarea agendei Femei, Păce și Securitate. Secretarul General al Alianței a subliniat cu mai multe ocazii necesitatea extinderii în continuare a cooperării în domeniul mobilității militare, rezistenței la tehnologiile emergente și perturbatoare și în ce privește impactul schimbărilor climatice asupra securității. UE și NATO au în comun 21 de membri care împărtășesc aceleași valori și joacă roluri complementare și de consolidare în sprijinul păcii și securității internaționale. Conceptul strategic aprobat de NATO în 2022 descrie Uniunea Europeană ca un partener unic și esențial și solicită un parteneriat strategic consolidat și îmbunătățit.. Pentru NATO, consolidarea capacităților sale de apărare pe care UE o realizează trebuie să fie coerentă și complementară eforturilor Alianței de a evita dublarea inutilă și de a contribui la împărțirea sarcinilor între Europa și America de Nord [13].

Noua Declarație semnată la data de 10 ianuarie 2023 privind colaborarea UE-NATO se bazează pe cele similare din 2016 și 2018, acum având ca context războiul din Ucraina. La Varșovia, în iulie 2016, cele două organizații au evidențiat deja domeniile de consolidare a cooperării lor în lumina provocărilor comune din Est și Sud și, în decembrie a acelui an, miniștrii de externe ai NATO au aprobat o Declarație cu 42 de măsuri comune pentru stimularea cooperării NATO-UE. Ulterior, în decembrie 2017, la acel document au fost adăugate alte 32 de măsuri. A doua declarație comună între UE și Alianță a fost promovată la 10 iulie 2018, iar în aceasta ambele organizații au convenit să facă progrese rapide în domeniile ce vizează mobilitatea militară, lupta împotriva terorismului și consolidarea rezistenței la riscuri chimice, biologice, radiologice și nucleare, precum și promovarea agendei Femei, Pace și Securitate.

Un aspect important în asigurarea securității pe continentul european este consolidarea continuă a cooperării Uniunii Europene cu NATO. Astfel, Secretarul General al NATO, Jens Stoltenberg, președintele Comisiei Europene, Ursula von der Leyen, și președintele Consiliului European, Charles Michel, au semnat documentul la sediul Alianței Atlantice, la Bruxelles. Bruxelles-ul și Alianța au semnat noua Declarație comună pentru a-și dezvolta cooperarea în probleme de securitate și apărare. Astfel, Jens Stoltenberg, Secretarul General al NATO, a menționat: „Declarația arată clar că NATO rămâne fundamentul apărării ...colective și că rămâne esențială pentru securitatea euro-atlantică. De asemenea, recunoaște valoarea unei apărări europene mai capabile, care contribuie pozitiv la securitatea europeană și este complementară și interoperabilă cu NATO”. De asemenea, Stoltenberg a reamintit că „parteneriatul va fi și mai important atunci când Finlanda și Suedia vor deveni membre cu drepturi depline ale NATO. Alianța va proteja apoi 96% dintre cetățenii Uniunii Europene și o mai mare parte a teritoriului

acesteia decât oricând [14] și că „brutala invazie rusă în Ucraina ne-a schimbat fundamental securitatea” [15].

Războiul din Ucraina a înlăturat multe lucruri, a verificat veridicitatea amenințărilor și a demonstrat cât de vulnerabilă este pacea, generând o unitate fără precedent și o reafirmare a valorilor democratice. Alianța Atlantică și Uniunea Europeană sunt, în acest moment, nu doar că mai necesare ca oricând, dar și-au consolidat intenția fermă de a rămâne unite și de a lucra împreună ca garanți ai securității tuturor. „Suntem hotărâți să ne consolidăm și să extindem cooperarea și să ducem parteneriatul NATO-UE la următorul nivel”. Evenimentul a confirmat progrese fără precedent în cadrul cooperării UE-NATO, care nu doar că aprofundează în cele 74 de domenii deja definite în declarațiile anterioare semnate în 2016 și 2018, ci marchează și o foaie de parcurs pentru următorii ani, în conformitate cu prioritățile stabilite atât în noul Concept Strategic NATO aprobat la data de 29 iunie 2022 la Madrid [16], cât și în Busola Strategică. Conceptul Strategic aprobat de NATO la Madrid descrie Uniunea Europeană ca un partener unic și esențial și solicită un parteneriat strategic îmbunătățit și consolidat în scopul asigurării păcii și securității pe continentul european. Noua Declarație abordează concurența strategică în creștere cu țări precum China, problemele de reziliență, protecția infrastructurii, tehnologiile emergente și perturbatoare, spațiul, implicațiile de securitate ale schimbărilor climatice, interferența străină sau manipularea informațiilor.

De asemenea, Declarația acordă o atenție deosebită așa-numitei frontiere de sud a NATO și include în mod expres în document: „Persistența conflictelor și a situațiilor de fragilitate și instabilitate în țările Europei. Vecinii subminează securitatea și oferă concurenților noștri strategici, (dar și grupurilor teroriste) teren fertil pentru a câștiga influență, a destabiliza societățile și a crea amenințări la adresa securității europene. Conform declarațiilor lui Jens Stoltenberg, noul acord va permite o cooperare împreună și fără dublare, deoarece Declarația recunoaște valoarea unei apărări europene mai capabile, care contribuie pozitiv la securitatea noastră și este complementară și interoperabilă cu Alianța Atlantică. La un interval de doar douăzeci și patru de ore de la semnarea Declarației, la data de 11 ianuarie, Alianța și Uniunea Europeană au creat Grupul operativ NATO-UE pentru infrastructura critică și reziliență. Acordul, prezentat ca un simbol clar al noii relații dintre cele două organizații, se va concentra pe patru sectoare: transport, energie, zonă digitală și spațiu.

A treia Declarație este Documentul semnat scurt, dar precis, cu un total de 14 puncte și este, înainte de toate, o confirmare a soliditătii Europei în fața amenințărilor din partea Federației Ruse și a sentimentului său neclintit de unitate. „Asocierea strategică – se spune în primul punct al Declarației – se bazează pe valorile pe care le împărtășim, pe hotărârea noastră de a face față provocărilor care ne afectează și pe angajamentul nostru neechivoc de a promova și apără pacea, libertatea și prosperitatea în zona euro-atlantică. În condițiile în care societatea se confruntă cu cea mai gravă amenințare la adresa securității euro-atlantice din ultimele decenii, consolidarea cooperării UE- NATO apare ca o necesitate și un imperativ al timpului. Războiul pe care Rusia îl poartă împo-

triva Ucrainei încalcă principiile dreptului internațional și ale Cartei Națiunilor Unite, amenințând securitatea și stabilitatea Europei, dar și a restului lumii. De asemenea, războiul din Ucraina a exacerbat o criză alimentară și energetică care afectează miliarde de oameni din întreaga lume. Astfel, în noul context geopolitic, ambele organizații – atât UE, cât și NATO – condamnă agresiunea Federației Ruse în Ucraina, manifestându-și solidaritatea cu Ucraina, sprijinind neclintit și continuu independența, suveranitatea și integritatea teritorială și acordând sprijinul deplin pentru „dreptul inerent al Ucrainei de a acționa în autoapărare și de a-și alege propriul destin” [*Ibidem*].

Într-o trecere în revistă a peisajului strategic actual, Declarația nu vorbește despre provocări sau amenințări, dar enumeră provocările prezente în mediul în care ne aflăm într-un moment crucial pentru securitatea și stabilitatea euro-atlantică. Astfel, în Document sunt enumerate amenințări, precum: „agenți autoritari care ne contestă interesele, valorile și principiile noastre democratice prin multe mijloace, cum ar fi cele politice, economice, tehnologice și militare”. De asemenea, drept provocări la adresa securității sunt cele care vizează mediul. O atenție nu mai puțin importantă este acordată Chinei. În Declarație, China este plasată ca principalul actor care se află în competiție strategică cu Occidentul. Pornind de la aceste raționamente, Documentul insistă asupra importanței legăturii transatlantice și asupra necesității unei cooperări mai strânse între NATO și UE. După ce se reafirmă că Alianța Atlantică rămâne baza apărării colective a aliaților săi și o componentă esențială a securității euro-atlantice, în Declarație se indică necesitatea și utilitatea cooperării complementare cu NATO în scopul unei apărări europene mai puternice și mai capabile, care să contribuie pozitiv la asigurarea securității mondiale și transatlantice. Axându-se pe acest principiu, în Declarație se menționează: „Asociația noastră strategică consolidează cooperarea ambelor organizații (UE și NATO), contribuind la consolidarea securității în interiorul și în afara Europei. NATO și UE au roluri complementare, coerente și sinergice în sprijinirea păcii și securității internaționale. Vom continua să mobilizăm setul de instrumente pe care le avem, fie ele politice, economice sau militare, pentru a ne urmări obiectivele comune în beneficiul cetățenilor”. Pentru aceasta, și după evaluarea rezultatelor tangibile ale asocierii dintre cele două organizații în urmă cu mai bine de douăzeci de ani și dezvoltate în cele trei Declarații, se evidențiază realizările în domenii, precum: lupta împotriva amenințărilor hibride și cibernetice, operațiuni de cooperare, mobilitatea militară, lupta împotriva terorismului, industria de apărare sau dezvoltarea capacităților. De asemenea, din prevederile Noii Declarații rezultă angajamentul celor două organizații (UE și NATO) de a ridica cooperarea la un nivel mai înalt. Un obiectiv care va contribui la consolidarea cooperării UE-NATO în domenii în care deja există această cooperare, precum și la extinderea colaborării în altele, pentru a face față „intensificării concurenței geostrategice, problemelor legate de reziliență, de protecția infrastructurilor critice, de tehnologiile emergente și perturbatoare, de repercusiunile schimbărilor climatice asupra securității, precum și de manipularea informațiilor și de interferența agenților străini” [17].

Astfel, Uniunea Europeană (UE) și NATO prin noua Declarație comună și-au propus consolidarea colaborării și au promis că își vor continua sprijinul pentru Ucraina în războiul împotriva Rusiei. Potrivit Secretarului General al Alianței, președintele rus V. Putin a „eșuat" în încercarea de a împărți Occidentul cu conflictul ucrainean. La fel, conform declarațiilor lui Von der Leyen, Ucraina ar trebui să primească toată asistența militară de care are nevoie și nu a exclus extinderea sancțiunilor economice asupra Belarusului și Iranului pentru sprijinul lor militar acordat Moscovei. Poziția președintei Comisiei Europene, Ursula von der Leyen, a fost susținută de către Secretarul General al Alianței, care a subliniat necesitatea extinderii în continuare a cooperării în domeniul mobilității militare, rezistenței la tehnologiile emergente și perturbatoare și al impactului schimbărilor climatice asupra securității [18].

CONCLUZII

Invazia nejustificată a Rusiei în Ucraina în anul 2022 a condiționat numeroase implicații geopolitice, contribuind la apropierea fără precedent dintre UE și NATO. „Operațiunea specială" a Federației Ruse dusă în Ucraina a condiționat accelerarea în special a consolidării percepției unanime și a necesității creșterii capacităților de apărare ale UE și NATO. Actualmente suntem prezenți la desfășurarea acțiunilor de luptă pe teritoriul Ucrainei, acțiuni care au un impact direct asupra tuturor sferelor de activitate: economie, sfera energetică, transport, infrastructură, ecologie și agricultură, învățământ și cultură. Cooperarea UE - NATO în contextul războiului din Ucraina devine una mai puternică și mai capabilă în materie de securitate și apărare, contribuind la asigurarea securității mondiale. De asemenea, cooperarea UE - NATO va intensifica sprijinul nu doar pentru Ucraina în rezistența față de Federația Rusă, dar va intensifica și sprijinul pentru o ordine mondială bazată pe norme de drept, stabilind o strategie ambițioasă pentru politica de securitate și apărare pentru următoarele decenii.

Referințe:

1. *Invasión rusa a Ucrania cambiara el entorno de seguridad de Europa "durante décadas"* https://www.vozdeamerica.com/a/invasion-rusa-de-ucrania-cambio-el-entorno-de-seguridad-de-europa-durante-decadas-/6977069.html [Accesat: 12.07.2023]
2. GONZÁLEZ-BARBA, J. *El impacto de la guerra de Ucrania sobre la UE.* https://www.politicaexterior.com/el-impacto-de-la-guerra-de-ucrania-sobre-la-ue/ [Accesat: 12.07.2023]
3. MARRONE, A. *Dove va la sicurezza europea?* https://www.affarinternazionali.it/la-guerra-russo-ucraina-e-le-sfide-per-la-sicurezza-europea/ [Accesat: 12.07.2023]
4. *La relance de la défense européenne et le conflit en Ukraine : dynamiques et paradoxes*. https://www.frstrategie.org/publications/notes/relance-defense-eu-

ropeenne-conflit-ukraine-dynamiques-paradoxes-2022 [Accesat: 12.07.2023]
5. *Une boussole stratégique pour l'UE*. https://www.consilium.europa.eu/fr/infographics/strategic-compass/ [Accesat: 12.07.2023]
6. *Une boussole stratégique pour renforcer la sécurité et la défense de l'UE au cours de la prochaine décennie*. https://www.consilium.europa.eu/fr/press/press-releases/2022/03/21/a-strategic-compass-for-a-stronger-eu-security-and-defence-in-the-next-decade/ [Accesat: 12.07.2023]
7. LUPIȚU, R. *UE aprobă luni Busola strategică a apărării, care prevede o forță militară de 5.000 de soldați și creșterea cheltuielilor pentru apărare.* https://www.caleaeuropeana.ro/ue-aproba-luni-busola-strategica-a-apararii-care-prevede-o-forta-militara-de-5-000-de-soldati-si-cresterea-cheltuielilor-pentru-aparare/ [Accesat: 12.07.2023]
8. LUPIȚU, R. *Țările UE au aprobat Busola Strategică a apărării europene, complementară cu NATO: UE va avea o forță de reacție rapidă de 5.000 de militari până în 2025.* https://www.caleaeuropeana.ro/tarile-ue-au-aprobat-busola-strategica-a-apararii-europene-complementara-cu-nato-ue-va-avea-o-forta-de-reactie-rapida-de-5-000-de-militari-pana-in-2025/ [Accesat: 12.07.2023]
9. *Cooperarea UE-NATO.* https://www.consilium.europa.eu/ro/policies/defence-security/eu-nato-cooperation/ [Accesat: 12.07.2023]
10. *Déclaration Conjointe du Président du Conseil Européen, du Président de la Commission Européenne et du Secrétaire Général de L'Organisation du Traité de L'Atlantique Nord sur la coopération entre l'ue et L'OTAN.* https://www.consilium.europa.eu/media/36093/otan_ue_9-july-final_fr.pdf [Accesat: 12.07.2023]
11. SAMORÈ, S. *Il momento della difesa europea: prospettive e criticità a più di un anno dall'invasione dell'Ucraina.* https://www.pandorarivista.it/articoli/il-momento-della-difesa-europea-prospettive-e-criticita-a-piu-di-un-anno-dall-invasione-dell-ucraina/ [Accesat: 12.07.2023]
12. *La relance de la défense européenne et le conflit en Ukraine : dynamiques et paradoxes*. https://www.frstrategie.org/publications/notes/relance-defense-europeenne-conflit-ukraine-dynamiques-paradoxes-2022 [Accesat: 12.07.2023]
13. *UE y OTAN firman nueva declaración para ampliar cooperación*. https://www.dw.com/es/ue-y-la-otan-firman-una-nueva-declaraci%C3%B3n-para-ampliar-su-cooperaci%C3%B3n/a-64337106 [Accesat: 12.07.2023]
14. *La UE y la OTAN llevan su cooperación «al siguiente nivel» frente a las amenazas de Rusia y China.* https://es.euronews.com/my-europe/2023/01/10/la-ue-y-la-otan-llevan-su-cooperacion-al-siguiente-nivel-frente-a-las-amenazas-de-rusia-y- [Accesat: 12.07.2023]
15. *OTAN y Unión Europea crean un grupo de trabajo para proteger las infraestructuras críticas europeas*. https://es.finance.yahoo.com/noticias/otan-uni%C3%B3n-europea-crean-grupo-122458110.html?guccounter=1&guce_r

eferrer=aHR0cHM6Ly93d3cuZ29vZ2xlLmNvbS8&guce_referrer_sig=AQAAACq4ei8-T1LSY_RET1INjdDfe9vSTDvE-wIDn9Fzq91GXY02-dC6aXBdEBvVcqnXqq_JZ8xoC1sPomJlS0rDVnBEuatZyEKTjPK29BL160-clWm_uyuxZSGoXCKq5YrY43WNo4IhfKYnOc7zZHsmd_QMPJi3g_ksnln-K86puJCwa5[Accesat: 12.07.2023]

16. *NATO 2022 Strategic Concept 2022*. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_210907.htm
17. RUIZ, R. *Más unidos que nunca La OTAN y la UE firman una nueva Declaración de cooperación y crean un grupo de trabajo conjunto sobre resiliencia e infraestructuras críticas.* https://www.defensa.gob.es/Galerias/gabinete/red/2023/02/p-48-49-red-402-ue-otan.pdf [Accesat: 12.07.2023]
18. *Guerra en Ucrania. La OTAN y la UE pactan estrechar su colaboración y se comprometen a continuar su apoyo a Ucrania*. https://www.rtve.es/noticias/20230110/guerra-ucrania-rusia-otan-ue-estrechan-colaboracion-sanciones/2415027.shtml [Accesat: 12.07.2023]

IDENTITATEA EUROPEANĂ: ABORDARE TEORETICO-METODOLOGICĂ

EUROPEAN IDENTITY: THEORETICAL-METHODOLOGICAL APPROACH

Valentin BENIUC, ORCID: 0000-0002-8980-7120
Universitatea de Studii Europene din Moldova
Chișinău, Republica Moldova

Liliana BENIUC, ORCID: 0000-0002-1094-2662
Universitatea de Stat din Moldova
Chișinău, Republica Moldova

CZU: 327:061.1 UE

e-mail: valentinbeniuc@gmail.com
e-mail: liliana.beniuc@usm.md

This article analyses certain aspects regarding the formation of European identity and the theoretical conceptualization of this process. It delves into the cultural, political, and historical dimensions in approaching this phenomenon, as well as certain aspects pertaining to the methodology of researching national and European identity, and the dialectical interaction between these two identity dimensions. It is noted in this context that determining and implementing the model of European identity represents one of the primary tasks in the development of the European Union. The authors highlight the multitude of historical, political, social, and normative paradigms concerning this phenomenon. From this perspective, the authors demonstrate the necessity of researching the object of study through the lens of various historical contexts, theoretical perspectives, and political realities, which requires an interdisciplinary and multi-aspectual approach.

Keywords: *communicative conception, European identity, European unity, European cohesion, Europeanization, interdisciplinary approach, neofunctionalism theory, post-national identity, politicization.*

INTRODUCERE

Necesitatea abordării identității europene și elaborării unor cursuri universitare este actuală și de o stringentă necesitate practică și științifică. *În primul rând*, formarea identității europene este un proces ce se manifestă la intersecția multiplelor sfere de activitate, interese, deprinderi, tradiții și mentalități nu doar naționale, dar și regionale – dimensiuni expuse unor serioase influențe și transformări din partea unor factori de importanță majoră, ce reprezintă necesitatea, dar și capacitatea formării unor sisteme de securitate, de reducere la minimum a unor conflicte regionale, a unui război între țările europene și alte centre de putere. *În al doilea rând*, a înțelege identitatea europeană, premisele apariției acesteia, parcursul dezvoltării ei ar însemna formarea unor capacități științifice și instituționale de administrare a acestui proces. *În al treilea rând,* este ne-

cesar să înțelegem nu doar aspectele pozitive, dar și cele negative ale unei asemenea construcții identitare, care, de fapt, este un produs intelectual, deci și subiectiv.

MATERIAL ȘI METODĂ

Practica formării identității europene sugerează că, în afara metodelor tradiționale politologice de analiză, abordarea identitară necesită utilizarea atât a metodelor politologice normative, cât și a celor caracteristice antropologiei, sociologiei și istoriei. Abordarea interdisciplinară a identității europene este condiționată, în primul rând, de transformările dinamice în câmpul coeziunii europene, influențat de voluntarismul decizional, consecințele migrației, crizei constituționale și celei migraționiste, mișcarea globală pentru drepturile omului. Astfel, metoda antropologică permite a determina ce reprezintă identitatea și convingerile identitare pentru un anumit individ, grup social sau națiunea unui stat. Metoda sociologică analizează viziunile identitare ale reprezentanților din mediul intelectualității, persoanelor notorii, oamenilor creativi, persoanelor talentate ce reprezintă mari centre de ordin politic, sociocultural, științific și economico-financiar. Istoricii, la rândul lor, ne amintesc despre calea sinuoasă și de lungă durată în formarea societăților europene, unele dintre care nici până în prezent nu și-au definit identitatea.

REZULTATE ȘI DISCUȚII

Într-o formă originală – a romantismului literar și a unei metafore, ce reflectă destul de elocvent realitatea ce se referă la obiectul de studiu, Jeffrey T. Checkel și Peter J. Katzenstein expun cauzele și explică necesitatea studierii identității europene în felul următor: „Corabia identității europene plutește în ape necunoscute. Pânzele acesteia sunt expuse presiunii vântului, iar peste golf spumele albe semnalizează apropierea furtunii. Echipajul este la maximum concentrat, însă unii membri își demonstrează deschis nemulțumirea. Rezervele de provizii și apă sunt suficiente, lipsesc însă hărțile de navigare și ocheanele. Sesizând lipsa direcției de plutire și îngrijorați de înrăutățirea timpului, unii pasageri se odihnesc sub razele apusului, alții se adăpostesc mai aproape de bărcile de salvare, manifestă neliniște în așteptarea furtunii. Întrucât direcția călătoriei este necunoscută, aceasta pentru unii devine insuportabilă, pentru alții – de-a dreptul periculoasă. Neliniștea și neîncrederea, nu însă speranța și certitudinea, determină această situație” [1, p. 1-2]. Prin această descriere metaforică autorii își exprimă îngrijorarea față de situația în domeniul cercetării și formării identității europene, a cărei dezvoltare este comparată cu „mișcarea vasului maritim al cărui echipaj nu cunoaște direcția plutirii, este lipsit de instrumente de navigație, suferă de absența unui adevărat căpitan și a unei discipline adecvate de echipă” [1, p. 2-8]. În acest sens, „corabia”, care reprezintă mișcarea ce întruchipează procesul cunoașterii și socializării identității europene, riscă să naufragieze.

Cauzele formării identității europene sunt explicate de către Jeffrey T. Checkel și Peter J. Katzenstein, prin atitudinea elitelor europene față de acest proces, care deseori își exprimă dezacordul în raport cu tabloul prezentat. În acest context, *o parte* din elitele

respective tratează Uniunea Europeană drept mecanism de soluționare a problemelor, care în trecut periclitau pacea și prosperitatea și care nu puteau fi soluționate de statele europene dispersate. În acest sens UE este un proiect, care își trage originea din Epoca Renașterii și reprezintă un mijloc sigur de a spune „nu” războaielor dezastruoase ale sec. al XX-lea, într-un oarecare sens și-a îndeplinit misiunea. În pofida faptului că Uniunii Europene nu i-a reușit nici până în prezent să formeze o viziune generală cu privire la „cine suntem”, elitele europene consideră că timpul este de partea acesteia. *O altă parte (mai puțin numeroasă)* a elitelor respective se află într-o situație și mai sigură în raport cu edificarea unei clare identități europene. În acest sens, discuțiile și anumitele îngrijorări din ultimii ani sunt substituite cu o politică identitară inspirată din romantismul sec. al XIX-lea. În acest context „Europa păcii durabile, a prosperității sociale, a drepturilor omului” treptat a fost înlocuită cu „Europa pentru europeni”.

Expusele puncte de vedere constituie, de fapt, ipotezele de lucru, pentru o abordare maximal obiectivă și de-ideologizată, care deschide noi orizonturi în abordarea identității europene, având în vedere inclusiv revenirea țărilor Europei de Est în sistemul comunitar european; permite sesizarea unei reale identități – sentimentele identitare europene, care în condițiile actuale „se deteriorează și se formează în același timp”. În acest sens remarcăm observația cercetătorilor Jeffrey T. Checkel și Peter J. Katzenstein, potrivit căreia finanțarea de către instituțiile europene a diverselor proiecte de cercetare formează sentimentul datoriei profesionale de a elogia Uniunea Europeană, fapt ce aduce serioase deservicii nu doar Uniunii ca structură, dar și cauzei cercetării științifice. În acest sens, Jeffrey T. Checkel și Peter J. Katzenstein afirmă că existența unor procese, forțe politice și pretinse proiecte realmente frânează devenirea și consolidarea unei identități europene general acceptate, chiar dacă aceasta este serios devansată de integrarea economică europeană. Succesele economice ale Uniunii Europene, inclusiv în formarea pieței comune, zonei euro, spațiului Schengen și realizarea unei spectaculoase politici de extindere, nu pot substitui procesele reale de edificare a conștiinței identitare europene. Mecanismele materializării acestor proiecte sunt diferite: integrarea economică și politică se realizează prin instrumente tehnocratice, iar politica identitară se realizează prin metode de educație, socializare și formare continuă (neintermitentă) pe întreg spectrul social și de vârstă [1, p. 2-8]. În acest sens, formarea identității europene este o acțiune de lungă durată, cu o pronunțată inerție socială, iar scopurile scontate deseori nu coincid cu finalitățile de-facto.

Noțiunea „*identitate europeană*” apare în circuitul științific în anul 1973, în contextul adoptării „Declarației privind identitatea europeană” [2], aceasta fiind considerată drept o categorie care poate contribui esențial la consolidarea unității europene. În accepțiunea autorilor Declarației, noțiunea „identitate europeană” reprezenta asemenea dimensiuni, precum: democrația reprezentativă, supremația legii, coeziunea socială și drepturile omului. Aceste componente identitare se construiesc și sunt concepute în baza intereselor și angajamentelor comune ale statelor-membre. Esența termenului „identitate europeană” deseori este concepută variat, precum sunt diferit abordate rezultatele edifi-

cării identității europene. Pe de altă parte, majoritatea autorilor împărtășesc aceeași viziune: identitatea europeană este factorul fundamental al consolidării unității europene. În acest context Francis Fucuyama afirmă că apariția identității post-naționale reprezintă o reală posibilitate pentru europeni de a supraviețui după cele două războaie mondiale, în caz contrar naționalismul de stat ar fi pus capăt civilizației europene [3]. Altfel spus, recunoscutul savant american consideră că edificarea identității europene are loc în baza identității antinaționale, care, în opinia lui Francis Fucuyama, poate fi periclitată de „germanizarea Uniunii Europene" [3].

Vorbind despre premisele identității europene, menționăm faptul că pe parcursul istoriei statele europene erau angajate într-un război continuu. În această ordine de idei este complicat de a identifica izvoarele unității europene. Elisabeth Bakke, cercetător la Universitatea din Oslo, consideră în acest sens că țările europene pe parcursul secolelor au avut puține trăsături și interese comune. Luând în calcul acest fapt, Elisabeth Bakke propune reabordarea parcursului istoric. Astfel, multiplele lupte dintre diversele dinastii și state europene urmează a fi considerate de către istoricii cercetători drept „războaie interne" [4]. Cercetătoarea norvegiană consideră că însăși cultura, apartenența națională, limbile naționale constituie serioase impedimente în calea edificării unității și identității europene. În pofida acestui fapt, Elisabeth Bakke consideră că o anumită ieșire din situația creată poate servi limba engleză, vorbită de elitele europene și de o parte considerabilă din europeni; or, limba de comunicare poate servi drept instrument de apropiere a diferitor națiuni și popoare. În acest context, limba engleză și unitatea europeană nu contravin, tot așa cum nu contravin limbile native ale statului național. Un alt factor pe care Elisabeth Bakke îl consideră important, care ar contribui la consolidarea unității și, implicit, a identității europene, este „*dușmanul extern*". În acest sens, cercetătoarea consideră că un război dintre UE și Rusia ar fi tocmai indicat [4]. În opinia noastră, afirmația data pe cât de categorică este, în aceeași măsură este și distructivă; or, structura și sistemul funcțional al UE se axează pe generarea relațiilor de pace și colaborare, atât în cadrul Uniunii, cât și în afara acesteia. Considerăm că o asemenea abordare contravine naturii UE și direcționează spre deteriorarea nu doar a unității identitare, dar și a proiectului unional, în ansamblu. La rândul lor, V. Inozemțev și E. Kuznețov propun un alt traseu de formare a identității europene, de asemenea construit pe contrapunere. Autorii ruși consideră că Uniunea Europeană își formează identitatea mizând pe diferențele culturale și mentale dintre UE și SUA, ținând cont totodată de trăsăturile comune în acest sens [5, p. 3-14].

În opinia noastră, dezvoltarea identității europene, bazată pe principiul consolidării comunității împotriva dușmanului extern sau în detrimentul rivalului/partenerului geopolitic, este contraproductivă și contravine misiunii de bază a unității europene. Or, după cum menționează Juan M. Delgado-Moreira (Universitatea Standford), „identitatea europeană este necesară Uniunii Europene pentru a se proteja de fragmentare, haos și diverse conflicte – militare, sociale, economice și politice, pentru a contribui la menținerea și consolidarea unității, solidarității, subsidiarității, armoniei și colaborării" [6].

Actualmente, identitatea europeană reprezintă o problemă cu caracter dublu. *În primul rând*, identitatea este solicitată la nivelul Uniunii, fiind clar concepută atât în cadrul UE, cât și în afara acesteia. *În al doilea rând*, Europa urmează a fi integrată nu doar din perspectiva relațiilor politice, economice și democrațiilor existente, dar și din cea a existentelor identități, care deseori sunt centrifuge și distante în raport cu instituțiile europene supranaționale. În acest sens, caracterul problemei generează întrebarea de fond, pe care sociologul rus Mihail Berendeev o enunță în felul următor: „Ce este identitatea europeană – o uniune a identităților sau a unei singure identități?” [7]. Remarcăm în acest sens că multidimensionalitatea teoretică și practică a identității europene, conceperea diversă a acestui fenomen, multiplele contexte de abordare a acesteia contribuie la diluarea esenței acestei noțiuni, care uneori este concepută drept expresie a unei construcții ideale. Acest fapt presupune caracterul interdisciplinar teoretic și metodologic al cercetării acestui fenomen, dar și percepția practică a acestui proces.

Conglomeratul menționatelor interacțiuni, precum ambivalența identitară europeană, poate fi clarificat și adaptat la necesitățile sociale prin intermediul unor politici adecvate. Menționăm în acest sens că politica și diversele forme de politizare permit transferul problemelor identitare în cadrul unor procese de interes public, fapt ce presupune determinarea unor scopuri, a căror realizare implică necesitatea elaborării unor planuri, programe și parcursuri bine determinate, adoptarea unor decizii, realizarea cărora implică necesitatea acțiunilor de ordin teoretic și practic. Pentru a elucida aspectele practice de manifestare ale identității europene asemenea lui Jeffrey T. Checkel și Peter J. Katzenstein, vom utiliza noțiunea „*politizare*” [1, p. 2-8]. În prezenta lucrare noțiunea „*politizare*” nu este abordată din perspectiva unei percepții obișnuite, unei conotații negative (de ex., politizarea justiției sau politizarea educației). Noțiunea „politizare” reprezintă o tentativă de a interpreta și construi identitatea europeană prin prisma procesului politic, în baza deciziilor politice, în cadrul instituțiilor politice europene; de a-i atribui acestei identități un caracter politic, de a o edifica prin utilizarea instrumentelor politice.

„Politizarea”, concepută drept acțiune politică, instrument de soluționare a diverselor probleme prin acțiuni politice, implică un anumit număr de actori, care contribuie la dezvoltarea continuă a procesului politic. Politizarea face ca problemele societății să devină parte a procesului politic cu impact social pozitiv. Rolul determinant în acest proces este atribuit birocrației și intelectualității europene, preocupate de conceperea teoretico-practică și de elaborarea bazei normative ce se află la baza formării identității europene. Proiectele acestora se lovesc deseori de alte planuri și intenții deseori xenofobe, naționaliste, antiglobaliste și eurosceptice, ce se manifestă deseori în sportul de performanță, sfera intereselor naționale (non-comunitare), confruntarea UE cu procesele migraționiste, lipsa surselor energetice, concurența economică. În acest context, formarea identității europene comportă necesitatea unei abordări constructiviste și a unor actori bine motivați și foarte creativi, capabili să înțeleagă esența multiplelor procese europene, care se desfășoară pe diverse dimensiuni: europeană, națională, regională, transnațională, globală. În plus, este important să se înțeleagă că evoluția identităților eu-

ropene este condiționată inclusiv de spațiul „liber” ce se formează din contul proiectelor eșuate și care permite realizarea noilor proiecte politice; de diversele contexte globale – istoric, politic, economic, cultural, cel al dezvoltării ordinii mondiale, echilibrului de forțe, formării noilor centre de putere, evoluției sistemului politic global. Pentru ilustrare menționăm, de exemplu, că geneza ambivalenței identitare a Uniunii Europene rezidă în trecutul istoric al Europei, care face ca identitatea colectivă a Europei să fie una complexă și contradictorie, mai ales după aderarea la UE a țărilor est-europene.

În linii generale, identitatea este expresia imaginației colective despre sine ce își găsește reflectare în discursurile publice, simbolurile politice, memoria colectivă și succedarea elitelor la putere. Mai mulți cercetători (școli teoretice) tratează diferit problema cum poate fi identificată și definită identitatea colectivă. Unii o depistează în cadrul instituțiilor europene și în capacitatea lor de a educa și forma sentimentul de a fi european; alții consideră că identitatea este expresia practicilor sociale, precum administrarea proprietăților comune, proceselor politice comune, utilizării în comun a resurselor. Notificăm în acest context importanța: abordărilor teoretic-o-practice cu privire la identitatea europeană; politizării drept instrument de edificare a identității europene; abordării interdisciplinare a fenomenului dat.

Abordările teoretico-practice cu privire la identitatea europeană le vom analiza succint prin prisma teoriei neofuncționaliste elaborate de Ernst B. Haas [8] și a concepției comunicaționale promovate de Karl Deutsch [9]. Menționăm în acest sens că teoria neofuncționalistă se focusează pe studierea elitelor politice și a activității acesteia în condițiile integrării europene. Spre deosebire de David Mitrany, fondatorul teoriei funcționaliste în relațiile internaționale, Ernst B. Haas, a studiat impactul presiunilor politice ce exprimau interesele pentru integrarea europeană asupra politicienilor europeni. Savantul presupunea că elitele vor accepta politica integrării statelor europene, inclusiv sub influența opiniei publice și a grupurilor de presiune; or, distanțarea de acest proces presupunea anumite riscuri și costuri, deloc convenabile pentru elitele europene. În acest sens Ernst B. Haas menționa că elitele europene sunt nevoite, asemenea cicliștilor, să pedaleze, în caz contrar acestea riscă să „cadă”. Identitatea europeană în cercetările savantului Ernst B. Haas se aflau pe locul secund, presupunându-se că aceasta rezultă din structura funcțională a procesului integraționist și din interesele actorilor politici.

Pe de altă parte, Karl Deutsch în concepția sa comunicațională cu privire la „*integrarea regională*” atrage o deosebită atenție fluxurilor informaționale, de mărfuri și servicii drept indicator al consolidării comunității europene [10]. În contextul consolidării unității naționale, savantul Karl Deutsch menționa despre importanța difuzării simbolurilor culturale comune, evidențiind în mod deosebit rolul „integrării comunicaționale” [11]. Referindu-se la teoria sistemelor cibernetice, Karl Deutsch sublinia necesitatea aplicării metodelor statistice în analiza procesului de integrare, care la acel moment demonstra cu elocvență că nivelul interdependenței intranaționale (în diverse domenii) devansează cu mult interdependența intranațională a țărilor europene.

Deși teoria neofuncționalistă și cea comunicațională sunt bine definite și prezintă un deosebit interes științific, niciuna dintre ele nu reprezintă o viziune clară cu privire la aspectele politice ale integrării și, implicit, ale identității europene. Chiar dacă viziunile lui Karl Deutsch oferă serioase șanse de a conceptualiza și operaționaliza fenomenul identității europene, aspectul politic al acestuia rămâne în zona neclarităților conceptuale, fiind expus în baza gândirii și expresiei cibernetice. În acest sens, atât Ernst B. Haas, cât și Karl Deutsch, nu au reușit o mai elocventă viziune cu privire la aspectul politic al identității europene.

Aspectul politic (politizarea) al identității europene. În pofida viziunilor lui Karl Deutsch cu privire la persistența identității naționale, identitatea europeană se dezvoltă treptat la interferența dintre viziunile politice ale elitelor europene și dispoziția socială, aspirațiile de „jos”. Începând cu anii 1990, drept reacție la intensificarea procesului integraționist european, apare o bogată bibliografie științifică în care sunt abordate integrarea și identitatea europeană din perspectiva: a) guvernanței europene într-o abordare multilevel, b) instituționalismului istoric, c) constructivismului ideologic.

Un loc important în acest context revine viziunilor prin care se afirmă că politica europeană identitară are un caracter mai mult normativ decât empiric. Afirmația se bazează în special pe teoria socială a lui Ju. Habermas cu privire la „patriotismul constituțional” [12], care, în opinia unor cercetători, nu prea ține cont de faptul că factorul politic este expresia puterii politice, concurenței și a diverselor conflicte sociale, fapt care de asemenea influențează procesul formării identității europene. Urmare a celor expuse devine clar că identitatea se formează la interferența dintre abordarea normativă și realitatea empirică. În plus, abordarea teoretică a identității europene se deosebește printr-un evident handicap – subaprecierea factorului politic și a politizării procesului identitar.

Un rol deosebit în edificarea identității europene aparține „europenizării”, noțiune și proces a căror cercetare formează o anumită viziune cu privire la modelarea unității europene – concepție ce reprezintă un ansamblu de procese politice și instituționale interdependente și reflectă interacțiunea multidimensională dintre Uniunea Europeană și statele europene [13]. În acest sens menționăm că UE nu domină statele membre, eradicându-le astfel identitatea națională. Totodată, statele naționale sunt puse în situația de a-și delega anumite împuterniciri și competențe, reducându-și, de fapt, din propria suveranitate. Pe de altă parte, totalitatea competențelor delegate Uniunii Europene sunt partajate între reprezentanții statelor membre care în ansamblu constituie guvernanța europeană.

Ținând cont de faptul că politizarea este un proces de orientare a problemei în sens politic, de transformare a acesteia în calitate de componentă a procesului politic, menționăm dezbaterile europene cu privire la Constituția UE și la eșuarea acestui proces în Franța și în Țările de Jos. Cazul „Constituției Europene” conturează două direcții de realizare a identității europene. *Prima* rezidă în adoptarea acestui document, drept expresie a instituționalizării menționatei identități la nivelul general european;

cea de a *doua* direcție era îndreptată spre interiorul statelor membre ale căror națiuni urmau să legitimizeze identitatea europeană, prin votul unanim și adoptarea pretinsei Constituții.

CONCLUZII

Urmarea celor expuse, menționăm că la formarea identității europene contribuie mai mulți factori, unii dintre care contribuie la reproducerea identității naționale, la consolidarea statului național, la formarea patriotismului local. În acest sens, formarea identității europene este un proces ce se manifestă la interferența multiplelor sfere de activitate, interese, deprinderi, tradiții și mentalități naționale, implicit regionale și a necesității, dar și capacitații instituțiilor europene privind formarea unor sisteme de securitate, de reducere la minimum a unor conflicte regionale, preîntâmpinarea unui eventual război între țările europene din cauza intereselor economice și necesitatea lichidării disparităților în ceea ce privește nivelul de trai și standardele de viață. În acest sens, identitatea europeană nu este un fenomen unitar, ci unul pluriidentitar, iar metodologia cercetării obiectului de studii are un caracter interdisciplinar.

Referințe:

1. CHECKEL, J.T., KATZENSTEIN, Peter J. *European identity*. Cambridge University Press, 2009. 260 p. ISBN-13 978-0-511-48096-6
2. Document on the European Identity. Published by the Nine Foreign Ministers, Copenhagen, 14 December 1973. European Political Cooperation, Fifth Edition, 1988. Disponibil: http://aei.pitt.edu/4545/ [Accesat: 01.09.2023]
3. FUKUYAMA, F. *The Challenges for European Identity.* În: The Global Journal. 2011. December. Disponibil: http://theglobaljournal.net/article/view/469/ [Accesat: 01.09.2023]
4. BAKKE, E. Towards a European Identity? In: *Arena Working Paper*, 1995, No.10. Disponibil: https://www.researchgate.net/publication/265156157_Towards_a_European_Identity [Accesat: 01.09.2023]
5. ИНОЗЕМЦЕВ, В., КУЗНЕЦОВА, Е. Возвращение Европы. В поисках идентичности: европейская социокультурная парадигма. В: *Мировая экономика и международные отношения.* 2002. № 6, с. 3–14. ISSN 0131-2227
6. DELGADO-MOREIRA, J.M. *Cultural Citizenship and the Creation of European Identity*. ISSN: 1198 3655. Disponibil: http://www.sociology.org/content/vol002.003/delgado.html [Accesat: 01.09.2023]
7. БЕРЕНДЕЕВ, М.В. «*Европейская идентичность» сегодня: категория политической практики или дискурса?* Disponibil: //https://cyberleninka.ru/article/n/evropeyskaya-identichnost-segodnya-kategoriya-politicheskoy-praktiki-ili-diskursa [Accesat: 03.09.2023]

8. HAAS, E.B. *The Uniting of Europe: Political, Social, and Economic Forces, 1950–1957*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1958. 551 p. ISBN 0-268-04346-9
9. DEUTSCH, K.W. *Nationalism and Social Communication*. Cambridge, Mass.: Technology Press of the Massachusetts Institute of Technology, and New York: Wiley, 1953.
10. National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. 2001. *Biographical Memoirs:* Volume 80. Washington, DC: The National Academies Press. ISBN: 9780262540018. Disponibil: https://doi.org/10.17226/10269 [Accesat: 03.09.2023]
11. СТРЕЖНЕВА, М.В. *Теории европейской интеграции.* Disponibil: //https://cyberleninka.ru/article/n/teorii-evropeyskoy-integratsii [Accesat: 04.09.2023]
12. ПОГОРЕЛЬСКАЯ, С.В.. *Юрген Хабермас о европейской интеграции: от воодушевления до разочарования (2011-2018).* Disponibil: // https://cyberleninka.ru/article/n/yurgen-habermas-o-evropeyskoy-integratsii-ot-voodushevleniya-do-razocharovaniya-2011-2018 [Accesat: 04.09.2023]
13. ГРОМОГЛАСОВА, Е.С *Концепция европеизации в зарубежной политологии.* Disponibil*:* // https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptsiya-evropeizatsii-v-zarubezhnoy-politologii [Accesat: 04.09.2023]

MECANISMUL DESEMNĂRII PROCENTUALE ÎN REPUBLICA MOLDOVA: PROBLEME, REALITĂȚI ȘI PERSPECTIVE

THE PERCENTAGE DESIGNATION MECHANISM IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA: PROBLEMS, REALITIES AND PERSPECTIVES

Carolina BUDURINA-GOREACII, ORCID: 0000-0003-2406-4212
Universitatea de Stat din Moldova
Chișinău, Republica Moldova

CZU: 336.225:061.2(478) email: carolina.budurina@gmail.com

The percentage designation presents the action through which the natural person redirects part of the amount related to the state budget to the non-governmental sector. It is a possibility for citizens to participate in the process of apportioning the public budget, which previously was only the responsibility of the state. Therefore, in this article, the author proposes to examine the course of the percentage designation since passing this mechanism by the legal framework. It is analyzed the achievements, problems and some recommendations in order to overcome the existing gaps in the percentage designation process. For a more in-depth analysis, the author examined the annual reports of the State Fiscal Service regarding the percentage designation, legislative acts in the field, press statements of civil society representatives, website pages, articles and other relevant sources regarding the analyzed subject. In this context, it is mentioned that since its implementation the percentage designation mechanism is not perfect neither for its beneficiaries nor for taxpayers. Therefore, the recommendations highlighted in the article should be taken into account especially by the decision-making actors in the Republic of Moldova.

Keywords: *civil society organizations, citizens' participation, natural person, percentage designation mechanism, state fiscal service.*

INTRODUCERE

Prin intermediul desemnării procentuale persoana fizică redirecţionează o parte din suma aferentă bugetului de stat către sectorul neguvernamental. Acest mecanism ar fi mai degrabă un instrument de democraţie participativă. Adică este o posibilitate de participare a cetăţenilor în procesul de repartizare a bugetului public, ceea ce anterior era doar atribuţia statului. Astfel, direcționarea procentuală este nu doar o sursă alternativă de finanțare a activităților asociațiilor obștești și cultelor religioase, ci și un mod de consolidare a relațiilor dintre aceste organizații și populația Republicii Moldova, de responsabilizare și coordonare a priorităților organizațiilor cu adevărate necesitați și probleme sociale [1].

Cu alte cuvinte, desemnarea procentuală reprezintă un beneficiu absolut pentru societate a apariţiei posibilităţii desemnării procentuale, care se centrează pe: susţinerea sectorului neguvernamental; formarea la cetăţeni şi promovarea unei culturi şi tradiţii de filantropie şi de cunoaştere a mediului de activitate a sectorului neguvernamental; crea-

rea unui motiv de concurenţă în plus între organizaţiile necomerciale şi de comunicare mai eficientă cu cetăţenii. Aceasta oferă posibilitatea participării cetăţenilor la repartizarea bugetului public [2, p. 161].

Acest mecanism urmărește nu doar susținerea organizațiilor, ci și sporirea vizibilității și acțiunilor lor în comunitate. Însă în cazul în care o organizație nu este cunoscută în comunitate, nu lucrează în beneficiul comunității, probabilitatea că desemnarea procentuală va fi în beneficiul ei este foarte mică. Organizația trebuie să-și facă campanie de promovare prin activitățile sale, prin acțiunile sale, ca să explice cetățeanului că el are dreptul să desemneze această sumă și deja este concurența ca să desemneze această sumă anume în favoarea acestei organizații. Educarea cetățeanului este de asemenea unul dintre scopurile societății civile. Astfel, prin intermediul desemnării procentuale are loc și educarea cetățeanului.

MATERIAL ȘI METODĂ

Pentru a efectua un studiu științific mai aprofundat, autorul a utilizat în special ca metodă analiza de conținut a documentelor. Astfel, au fost examinate rapoartele anuale ale Serviciului Fiscal de Stat privind evoluția desemnării procentuale (perioada 2017-2022). Au fost analizați următorii indicatori: numărul contribuabililor care au efectuat desemnarea procentuală; suma totală validată, precum și numărul beneficiarilor desemnării procentuale. Un interes deosebit în procesul de elaborare a lucrării noastre au prezentat și actele legislative adoptate în domeniu cu toate modificările ulterioare efectuate. Au fost cercetate declarațiile de presă ale reprezentanților societății civile, în special cu privire la problemele identificate și la criticile aduse la adresa anumitor categorii de beneficiari ai mecanismului desemnării procentuale, precum și recomandările expuse cu privire la depășirea acestor probleme. Totodată, au fost analizate paginile oficiale de internet, articole și alte surse relevante referitoare la subiectul supus cercetării.

REZULTATE ȘI DISCUȚII

La 18 iulie 2014, Parlamentul a votat „Legea 2%” [3]. Potrivit legii, în perioada 1 ianuarie – 30 aprilie persoanele fizice au posibilitatea să direcționeze 2% din impozitul pe venit către o organizație sau cult religios pe care îl selectează. Cadrul legislativ mai stipulează că persoana care are două și mai multe surse de venit este obligată să depună declarația pe venit. Dacă persoana are venit dintr-o singură sursă, ea nu este obligată să depună declarația pe venit, dar dacă persoana vrea să-și exercite dreptul său la desemnarea procentuală, ea trebuie să depună declarația, adică să facă un efort în plus [4].

Desemnarea procentuală (mecanismul 2%) se face către o organizație de utilitate socială sau cult religios, selectat. Potrivit aceleiași legi, beneficiari ai desemnării procentuale sunt:

a) asociaţiile obşteşti, fundaţiile şi instituţiile private înregistrate în Republica Moldova care desfăşoară activităţi de utilitate publică în conformitate cu Legea nr. 86/2020 cu privire la organizaţiile necomerciale, cu condiţia că acestea îşi desfăşoară activitatea

timp de cel puţin un an până la solicitarea înregistrării şi nu au datorii la bugetul public național pentru perioadele fiscale anterioare;

b) cultele religioase și părțile componente ale acestora înregistrate în Republica Moldova care desfășoară activităţi sociale, morale, culturale sau de caritate.

La inițiativa organizațiilor societății civile, această lege a fost modificată de Parlament la 21 iulie 2016 [5]. Scopul modificărilor a fost de a oferi condiții egale de acces, utilizare a sumelor și raportare pentru toți beneficiarii „Legii 2%", precum și de a perfecționa mecanismul propriu-zis de desemnare procentuală.

La 30 noiembrie 2016 Guvernul a adoptat Regulamentul cu privire la desemnarea procentuală [6] care este și instrumentul de aplicare a „Legii 2%". Regulamentul stabilește mecanismul prin care contribuabilii – persoanele fizice – pot direcționa 2% din suma impozitului lor pe venit către beneficiarii desemnării procentuale.

Un an mai târziu, în 2017, Legea 2% a fost implementată pentru prima dată și persoanele fizice, care au avut obligația de a plăti impozitele, au putut să direcționeze 2% din impozitul lor pe venit către una dintre organizațiile incluse în Lista beneficiarilor 2%. Totuși, reprezentanții mediului asociativ recomandă ca suma direcționată să fie împărțită la mai multe organizații sau contribuabilul să poată alege opțiunea alocării banilor pentru o prioritate bugetară. Astfel se ajunge la o variație mare de distribuire a fondurilor și ar fi bine ca această practică să fie luată în calcul și în Republica Moldova, așa cum aceasta există deja de mai mulți ani în alte state.

Prin Legea nr. 308 din 30 noiembrie 2018 [7] Parlamentul a transferat toate atribuțiile ce țin de Legea 2% de la Ministerul Justiției către Agenția Servicii Publice**.** Cu alte cuvinte, deja la 18 ianuarie 2019 cadrul legal precizează că Guvernul a introdus mai multe modificări la Regulamentul cu privire la mecanismul de desemnare procentuală [8]. Conform modificărilor operate, două momente esențiale din punctul nostru de vedere sunt interesante:

Primul aspect se referă la faptul că „Beneficiarii desemnării procentuale pot solicita Serviciului Fiscal de Stat informația cu privire la numărul persoanelor și localitatea din care provin contribuabilii persoane fizice care au direcționat desemnările procentuale în folosul acestora. Informația despre contribuabilii persoane fizice care au efectuat desemnarea procentuală este confidențială".

Atunci când organizațiile societății civile nu cunosc profilul contribuabililor care le direcționează 2% din impozitul lor pe venit, le este dificil să construiască o relație de încredere cu aceștia [9, p. 8-9]. Astfel, includerea acestui aspect în lege ar putea contribui la faptul ca organizațiile beneficiare să tragă anumite concluzii de *ordin organizațional intern*, și anume: cât de cunoscută, credibilă și transparentă este pentru cetățenii dintr-o anumită localitate. În ce privește *impactul extern*, aceasta ar demonstra în ce măsură cetățenii din localitatea „X" au rămas mulțumiți de implimentarea anumitor acțiuni și/sau așteaptă schimbări ce urmează a fi efectuate pentru comunitatea lor. În acest sens legea a fost bine gândită și sperăm că organizațiile beneficare nu întâmpină dificultăți în obținerea informației necesare de la Serviciul Fiscal de Stat, atunci când acestea o solicită.

Cel de-*al doilea punct* stipulat în lege, care este la fel de important din punctul nostru de vedere, se referă la faptul că „Contribuabilul persoană fizică poate solicita Serviciului Fiscal de Stat informații privind validarea desemnării efectuate de către acesta sau motivele nevalidării. Serviciul Fiscal de Stat va notifica contribuabililor abonați la serviciile electronice fiscale statutul desemnării, prin intermediul cutiei poștale din cabinetul electronic personal al contribuabilului de pe portalul Serviciului Fiscal de Stat”. Altfel spus, odată ce persoanele fizice au decis să redirecționeze cele 2% din impozutul pe venit către o anumită organizație sau cult religios, este evident faptul ca acestea să fie la curent cu întreg procesul de desemnare procentuală, adică dacă au ajuns banii lor la destinatar și, ulterior, unde au fost cheltuiți.

Statisticile oficiale arată că mecanismul are un potențial semnificativ de a diversifica sursele de finanțare pentru societatea civilă și de a crește bugetele organizațiilor. O scurtă retrospectivă a parcursului desemnării procentuale este prezentată în tabelul de mai jos [10]:

Parcursul desemnării procentuale în Republica Moldova

Nr. d/o	Anul	Numărul contribuabililor care au efectuat desemnarea procentuală	Suma totală validată	Numărul beneficiarilor desemnării procentuale
1	2017	21204	2 821 243,60	302
2	2018	28388	5 631 042,36	393
3	2019	35937	7 691 666,30	504
4	2020	26776	5 816 737,19	534
5	2021	34805	9 151 236,11	665
6	2022	34955	9 958 023,66	710

Sursa: Raportul statistic. Disponibil: https://sfs.md/ro/pagina/desemneaza-2 [Accesat: 20.08.2023]

Dinamica arată că cetățenii Republicii Moldova sunt solidari și sumele direcționate sunt în creștere, cu excepția anului pandemic 2020. Potrivit ultimelor date făcute publice de Inspectoratul Fiscal, în 2021 se atestă un record, suma banilor direcționați către ONG-uri crescând considerabil, la fel și numărul contribuabililor care fac uz de acest mechanism [11]. În anul 2022 suma totală validată a atestat și ea o ușoară creștere, la fel și numărul beneficiarilor a crescut față de anul 2021.

Deși resursele suplimentare ale organizațiilor societății civile sunt adesea dedicate rezolvării problemelor sociale din comunitățile locale, anume organizațiile necomerciale ce activează la nivel local nu acumulează resurse financiare suficiente de pe urma desemnării procentuale. Puține dintre ele se înregistrează în lista de beneficiari ai desemnării procentuale, ori cetățenii din localitățile rurale nu sunt destul de informați despre această oportunitate. Totodată, trebuie să se ia în considerare și decalajul angajării persoanelor în

câmpul muncii la nivel rural față de cei care activează în orașele mai mari. Iar acest fapt de asemenea influențează asupra sumelor acumulate pentru organizațiile locale/comunitare.

Redirecționarea procentuală este completată și depusă de către persoanele fizice odată cu declarația anuală cu privire la impozitul pe venit, iar anul 2022 a fost cel de-al șaselea an în care persoanele fizice plătitoare de impozite din Republica Moldova au avut dreptul de a redirecționa 2% din impozitul lor pe venit către o organizație necomercială sau o entitate religioasă. Veniturile obținute de organizațiile societății civile prin mecanismul de desemnare procentuală s-au ridicat în anul 2022 la peste 480 de mii de euro. Este cea mai mare valoare anuală desemnată, însă mecanismul este departe de a-și îndeplini potențialul maxim, în special atunci când este vorba despre societatea civilă de nivel local. Practic doar 5-6% dintre contribuabilii cunosc despre existența acestui mecanism [12].

În anul 2022, 710 asociații, fundații, instituții private și culte religioase au beneficiat de desemnare procentuală. Datele arată că cele mai multe desemnări cu cele mai mari sume au fost desemnate pentru organizaţiile cu sediul în municipiul Chişinău. Cu alte cuvinte, circa 60%, adică 427 din 710 organizații au fost beneficiari ai desemnării procentuale din 2022, iar această direcționare s-a făcut către organizațiile necomerciale din Chișinău. Acest fenomen poate fi argumentat prin faptul că ar fi mai transparente, cunoscute, sunt mai credibile în fața cetățenilor, precum și că desfășoară activități care au impact mai mare asupra populației. Restul 40% din suma totală acumulată au ajuns către organizaţiile înregistrate în celelalte raioane ale ţării.

Pe dimensiunea geografică a țării, Raportul statistic din anul 2022 arată că în municipiul Bălți 1300 de contribuabili au direcționat 324 515 lei, în raionul Drochia 1137 de contribuabili – 267 642 lei, în municipiul Chișinău 8934 de contribuabili – 4987 307 lei și, respectiv, în Ceadâr–Lunga, 2022 de contribuabili au direcționat 293 046 lei.

Din cele menționate mai sus observăm că reprezentanții mediului asociativ din localitățile rurale ale țării urmează să–și intensificile acțiunile de promovare a imaginii lor în rândul cetățenilor, astfel ca acestea să fie mai convingătoare, atrăgătoare și credibile. Organizațiile deja înregistrate sunt îndemnate să comunice mai activ cu potențialii contribuabili de la care ar putea beneficia de cele 2%. Se consideră că anume organizațiile care au beneficiat de resurse importante au fost active în promovarea activităților pe care le desfășoară. Anume aceasta face diferența dintre cei care beneficiază de mai mulți bani și cei care beneficiază de mai puțini. Organizațiile mai sunt îndemnate să-și îmbunătățească transparența, să publice anual rapoartele de activitate și cele financiare, în care să includă o rubrică despre suma de bani de care au beneficiat prin „mecanismul 2%" și dacă acești bani au fost folosiți conform scopurilor statutare [13].

Pentru a evita ca majoritatea organizatiilor societății civile cu sediul în Chișinău să obțină cea mai mare sumă de bani de pe urma desemnării procentuale, o recomandare ar fi ca contribuabilii dintr-o anumită regiune să redistribuie 2% din impozitul plății statului anume pentru organizațiile înregistrate în acea zonă [14].

De asemenea, majoritatea resurselor sunt concentrate în patru tipuri de organizații. Este vorba despre organizații cu profil de protecție socială, cultele religioase, urmate de

organizațiile de sport și organizațiile de caritate și sănătate. Aceste organizații colectează mai mult de 80% din toate resursele. Respectiv, organizațiile de alt profil, cum ar fi cele educaționale, au cu mult mai mică marja de utilizare a resurselor. Astfel, reprezentanții mediului asociativ consideră că pe lista beneficiarilor ar trebui să fie și instituțiile de învățământ, acestea ar putea folosi mecanismul 2% pentru a completa fondul școlar [15].

Beneficiarii mici primesc până la 15 lei pe an prin acest mecanism, cele mijlocii – de la 1000 la 15 000 de lei, iar cele mari ajung și la 700 000 de lei anual. Problemele menționate de acestea țin de administrarea fondurilor și procesul de raportare pe mecanism. Cea mai mare sumă primită de o organizaţie în 2022 a fost de 550 249,46 lei, ceea ce reprezintă aproximativ 5,5% din suma totală validată. Beneficiarul acestei sume este Asociaţia Obştească a Veteranilor şi Pensionarilor Ministerului Afacerilor Interne din Republica Moldova. Organizaţia a beneficiat de cea mai mare sumă de desemnare al şaselea an consecutiv. Se atestă un conflict de interese atunci când organizația responsabilă pentru distribuția banilor acumulați prin „mecanismul 2%” este și beneficiară indirectă. Or, foarte multe organizații au raportat că membrii structurilor de forță sunt administrativ „motivați” de șefi să aloce cele 2% organizației respective. Astfel, reprezentanții mediului asociativ au început să critice și să vină cu unele recomandări privind schimbarea acestei situații. Unii recomandă să se interzică OSC-urilor afiliate instituțiilor publice să beneficieze de „mecanismul 2%”. Sau să li se interzică angajaților instituțiilor publice să facă această redistribuire către OSC-urile afiliate și să existe un control transparent [16].

Făcându-se referință la numărul contribuabililor persoanelor fizice, care au efectuat desemnări în anul 2022 după vârstă, raportul statistic al Serviciului Fiscal de Stat mai arată că dintre cei cu vârsta cuprinsă între 18-30 de ani au fost 4255 de contribuabili, 31-50 de ani – 18276 de contribuabili, 51-70 de ani – 11936 de contribuabili și, respectiv, mai mare de 70 de ani – 488 de contribuabili. Observăm, totodată, și canalele prin care au fost depuse declarațiile din anul 2022: electronic – 8255 de contribuabili, pe suport de hârtie 26700 de contribuabili. Se menționează că anul 2023 este ultimul an în care redirecționarea procentuală se poate face pe suport de hârtie la orice direcție de deservire a Serviciului Fiscal de Stat, până pe 30 aprilie 2023. Începând cu anul 2024, redirecționarea procentuală, pentru anul 2023, va putea fi făcută doar electronic, prin depunerea online a declarației cu privire la impozitul pe venit.

În ce ține de situația la nivel intern a organizațiilor necomerciale beneficiare ale desemnării procentuale, reprezentanții mediului asociativ la fel au identificat unele lacune. Acestea au menționat că în multe cazuri costurile de administrare a bugetului acumulat prin „mecanismul 2%” depășește beneficiile pe care acesta l-ar putea oferi. Propunerea este crearea unui mecanism ca beneficiarii să poată direcționa fondurile primite către alte organizații care acumulează sume mai mari. Sau să fie extinsă perioada de raportare pentru banii acumulați. La moment această perioadă este de doi ani. De asemenea, se cere oferirea de către bănci a unui cont gratuit pentru mijloacele financiare distribuite prin „mecanismul 2%”. O recomandare ține de simplificarea metodei de raportare a veniturilor obținute prin mecanism. Actualmente, procedura este complicată și este aceeași

pentru organizația care acumulează anual 700000 de lei și cea care acumulează 7 lei. Din acest motiv, multe organizații ar dori să renunțe la acest mecanism. O altă problemă ar ține și de Raportarea modului de utilizare a fondurilor parvenite din desemnarea procentuală. Rapoartele vin în format PDF, date care nu pot fi dezagregate. Se propune schimbarea formatului. Datele să nu mai vină pe platformele instituțiilor publice, ci să fie încărcate toate rapoartele pe o singură platformă [17].

Dat fiind faptul că puține organizații sunt beneficiare ale desemnării procentuale, dacă luăm în considerare că în țara noastră sunt înregistrate peste 14000 de organiații ale societății civile, credem că este oportun ca organizațiile care nu s-au înregistrat până la acest moment să se înregistreze și să beneficieze de posibilitatea de atragere a acestor surse financiare de venit.

CONCLUZII

Deși legea a fost adoptată pentru prima dată în anul 2014 și pusă în aplicare în 2017, totuși în cei 6 ani de implementare, mecanimsul desemnării procentuale nu este perfect nici pentru beneficiariii acestuia, nici pentru contribuabili. De acceea, recomandările evidențiate în articol ar trebui să fie analizate și luate în considerare în special de către actorii decizionali din Republica Moldova.

Referințe:

1. Tinerii și desemnarea procentuală sau de ce să direcționezi 2% pentru CNTM. Disponibil: https://cntm.md/news/tinerii-%C8%99i-desemnarea-procentual%C4%83-sau-de-ce-s%C4%83-direc%C8%9Bionezi-2-pentru-cntm/ [Accesat: 02.08.2023]
2. MALECA, I., PRODAN, D.J. Desemnarea procentuală- o nouă sursă de finanţare pentru organizaţiile necomerciale. În: *Conferința științifică internațională „Perspectivele și Problemele Integrării în Spațiul European al Cercetării și Educației”*. Universitatea de Stat „B.P. Hasdeu” din Cahul, 7 iunie 2017, Volumul I, p. 159 – 161.
3. Legea Parlamentului pentru modificarea şi completarea unor acte legislative, nr. 158 din 18.07.2014. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova,* 2014, nr. 247-248/568.
4. Cu DREPTul – #3 Organizațiile societății civile din R. Moldova – lege nouă și provocări, Publicat la 02.05.2022. Disponibil: https://ecofm.md/2022/05/12/cu-dreptul-3-organizatiile-societatii-civile-din-r-moldova-lege-noua-si-provocari/ [Accesat: 23.08.2023]
5. Legea Parlamentului pentru modificarea și completarea unor acte legislative, nr. 177 din 21.07.2016. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova,* 2016, nr.256-264.
6. Hotărârea Guvernului pentru aprobarea Regulamentului cu privire la mecanis-

mul desemnării procentuale nr. 1286 din 30.11.2016. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova,* 2016, nr.416-422.
7. Legea Parlamentului pentru modificarea unor acte legislative, nr. 308 din 30.11.2018. În: *Monitorul oficial al Republicii Moldova*, 2018, nr.441-447.
8. Hotărîrea Guvernului pentru modificarea Regulamentului cu privire la mecanismul desemnării procentuale, nr. 8 din 18.01.2019. *În Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2019, nr.22-23.
9. MACRINICI, S., CHIRTOACĂ, I. *Impactul Legii 2% asupra durabilităţii financiare a organizaţiilor societăţii civile.* Document de Politici. Mai 2015. 16 p.
10. Raportul statistic. Disponibil: https://sfs.md/ro/pagina/desemneaza-2 [Accesat: 20.08.2023]
11. CECIRLAN, D. *OSC-urile neînregistrate ca beneficiar al „mecanismului 2%” sunt îndemnate să o facă.* Publicat la 22 februarie 2022. Disponibil: https://www.consiliuong.md/osc-urile-neinregistrate-ca-beneficiar-al-mecanismului-2-sunt-indemnate-sa-o-faca/ [Accesat: 25.08.2023]
12. Campanie de promovare a mecanismului de desemnare procentuală – Legea 2%. Publicat la 09.03.2023. Disponibil: https://www.ipn.md/ro/campanie-de-promovare-a-mecanismului-de-desemnare-procentuala-legea-7967_1095683.html [Accesat: 27.08.2023]
13. CECIRLAN, D. *OSC-urile neînregistrate ca beneficiar al „mecanismului 2%” sunt îndemnate să o facă.* Publicat la 22 februarie 2022. Disponibil: https://www.consiliuong.md/osc-urile-neinregistrate-ca-beneficiar-al-mecanismului-2-sunt-indemnate-sa-o-faca/ [Accesat: 25.08.2023]
14. 30% din alocațiile desemnate prin „mecanismul 2%” ajung la 1% din beneficiari. Publicat la 21.02.2022. Disponibil: https://www.ipn.md/ro/30-din-alocatiile-desemnate-prin-mecanismul-2-ajung-la-7967_1087981.html [Accesat: 25.08.2023]
15. CECIRLAN, D. *Organizațiile afiliate structurilor de stat sunt în topul beneficiarilor „mecanismului 2%”.* Publicat la 22 februarie 2022. Disponibil: https://www.consiliuong.md/organizatiile-afiliate-structurilor-de-stat-sunt-in-topul-beneficiarilor-mecanismului-2/ [Accesat: 24.08.2023]
16. 30% din alocațiile desemnate prin „mecanismul 2%” ajung la 1% din beneficiari. Publicat la 21.02.2022. Disponibil: https://www.ipn.md/ro/30-din-alocatiile-desemnate-prin-mecanismul-2-ajung-la-7967_1087981.html [Accesat: 25.08.2023]
17. Decide unde să meargă 2% din impozitul tău pe venit! A fost lansată o campanie de informare dedicată desemnării procentuale. Publicat la 13.03.2023. https://crjm.org/decide-unde-sa-mearga-2-din-impozitul-tau-pe-venit-a-fost-lansata-o-campanie-de-informare-dedicata-desemnarii-procentuale/ [Accesat: 17.08.2023]

ABORDAREA MACRO ȘI MICRO SOCIALĂ A CALITĂȚII VIEȚII

MACRO AND MICRO SOCIAL APPROACH OF THE QUALITY OF LIFE

Vladimir STERPU, ORCID: 0000-0003-4434-6356
Universitatea de Stat din Moldova

CZU: 330.59:330.101.54
e-mail: vladimir.sterpu@gmail.com

The content of the article reflects the synthesis of scientific approaches to the quality of life at macro and microsocial levels. The purpose of the study lies in the synthesis of theoretical-empirical approaches regarding the quality of life assessment. Achieving the purpose of the research was possible by solving the following objectives, such as: studying the evolution of theoretical-empirical approaches regarding the quality of life; generalization of theoretical-empirical approaches of life quality at macro and microsocial levels; identification of methodological tendencies in the macro and social approach of life quality. Based on the bibliographic referential, conclusions were formulated with reference to the study subject.
Keywords: *life quality, macro level, micro level.*

INTRODUCERE

Abordarea macro și micro sunt complementare studierii indicatorilor calității vieții, ajutând la o mai bună înțelegere a lumii sociale, la identificarea problemelor și eventual a soluțiilor pentru acestea.

Abordarea macro examinează la scară largă modele și tendințe în procesul evoluției structurii sociale, sistemului și subsistemelor sociale; stabilitatea și schimbarea socială; grupurile extinse de populație. Interpretarea sociologică la nivel macro a calității vieții utilizează o combinație de date din perspectivă longitudinală și transversală. Combinarea datelor statistice și sociologice permite extrapolarea analizelor pe perioade lungi de timp, în scopul de a construi seturi de date care arată modul în care sistemul social și relațiile în cadrul acestuia au evoluat de-a lungul timpului. Nivelul macro al abordărilor demonstrează legătura corelativă între cauza și efectul fenomenelor sociale studiate. Macrosociologia permite observarea modelelor și tendințelor la scară largă, dar riscă să vadă aceste tendințe ca entități abstracte care există în afara indivizilor care le pun în aplicare pe teren.

Abordarea micro se concentrează pe studierea la scară mică a interacțiunii între indivizi, inclusiv a dinamicii grupurilor mici; a modelelor și tendințelor în dezvoltarea comunitară, a experiențelor vieții cotidiene a oamenilor. Interpretarea sociologică la nivel micro se concentrează pe localizarea problemelor calității vieții, pe examinarea vieții cotidiene a grupurilor mici de oameni. Aplicarea observației, interviurilor și a focus-grupurilor, mai frecvent utilizate în abordarea la nivel micro, face conexiuni între

tendințele istorice, teoriile sociale și modul în care oamenii experimentează viața de zi cu zi. Nivelul micro al abordărilor, în virtutea dimensiunilor sale mai mici, dovedește cum sistemele sociale afectează experiențele de viață ale oamenilor. Microsociologia permite analiza la nivel interpersonal, dar poate eșua în a lua în considerare forțele mai mari care influențează comportamentul individual.

Geneza sensului calității vieții o identificăm la începuturile constituirii filosofiei. Conceptul de calitate a vieții este o categorie conturată în filosofia socială, care ulterior, în rezultatul diferențierii științifice, devine tot mai complexă și interdisciplinară, în același timp conturându-și un caracter integrator, referindu-se la viziunea socială, explicând natura și conținutul social. În calitate de concept independent calitatea vieții își face apariția în vocabularul politic, ulterior fiind valorificat în circuitul științific. Înțelegerea conceptului conduce spre ideea centrată că factorul-cheie al creșterii economice corelează cu indicatorii calității vieții.

Calitatea vieții este determinată de multipli factori obiectivi și subiectivi. Factorii obiectivi includ condițiile natural-climaterice; nivelul de dezvoltare a regiunii, inclusiv sectorial; introducerea noilor metode manageriale etc. Factorii subiectivi sunt reprezentați prin aplicarea politicii economice, sprijin pentru reforme, schimbarea fluxurilor de migrație, activismul antreprenorial al populației etc. Tendințele dezvoltării factorilor obiectivi în mare parte sunt generate de orientarea acțiunii factorilor subiectivi.

MATERIAL ȘI METODĂ

Referențialul bibliografic este realizat din perspectiva celor două niveluri de analiză: macro și micro a calității vieții. Explicarea acestor corelații se regăsește în sinteza surselor bibliografice examinate. Baza teoretico-empirică a studiului o reprezintă lucrările autorilor străini, axate pe segmentul calității vieții, având la bază explicarea macro și micronivelurilor sociale.

Sinteza surselor bibliografice a permis identificarea conceptelor, unindu-le într-un tot unitar, în vederea identificării părților componente și a reproduce întregului concept în toată complexitatea sa, în funcție de nivelurile micro și macro ale cercetării.

REZULTATE ȘI DISCUȚII

Autorii Møller V. și Huschka D. în monografia *Quality of Life and the Millennium Challenge. Advances in Quality-of-Life Studies: Theory and Research* [1], susțin că cercetarea privind calitatea vieții a făcut progrese mari de când mișcarea indicatorilor sociali a început ca abordare științifică în anii 1960. Cercetătorii dintr-o gamă largă de discipline științifice sunt implicați în descrierea și evaluarea condiției umane în multe părți ale lumii. Deși cercetătorii calității vieții sunt mai bine dotați atât teoretic, cât și practic decât în trecut, noua eră a introdus noi provocări. O astfel de provocare se referă la însăși definiția subiectului studiat. Noțiunea de *viață bună* ce i-a intrigat pe savanții greci clasici este fluidă, iar concepțiile populare despre *viață bună* s-au schimbat de-a lungul timpului. Viteza cu care societățile din întreaga lume se schimbă în noul mileniu

este uluitoare. Respectiv și viziunea despre *viață bună* se schimbă dramatic în ultimii ani de la începutul mișcării indicatorilor sociali.

Calitatea vieții denotă atât descriere, cât și evaluare. Specialiștii în domeniul calității vieții dezvoltă indicatori care măsoară ceea ce este considerat în mod obișnuit a constitui o viață acceptabilă de calitate și apoi evaluează dacă realitatea socială se potrivește cu acest standard de referință. Complexitatea tot mai mare a stilurilor de viață în noul mileniu face din ce în ce mai dificilă compilarea rapoartelor sociale cuprinzătoare care acoperă întreaga gamă de domenii ale vieții. Același lucru este valabil și pentru dimensiunea evaluativă a calității vieții. Majoritatea cercetătorilor contemporani în domeniul calității vieții presupun în general că cetățenii, mai degrabă decât experții, ar trebui consultați cu privire la concepțiile lor despre viața bună, adică cu privire la nevoile și dorințele lor. Într-o epocă a specializării și a fragmentării, numărul de grupuri care trebuie consultate și gama de puncte de vedere care trebuie analizate și interpretate adecvat în studiile privind calitatea vieții reprezintă o provocare tehnică pentru cercetători [1].

Lucrarea citată oferă mai întâi o privire de ansamblu asupra provocărilor pentru cercetarea privind calitatea vieții care se referă la caracteristicile noului mileniu, urmând o selectare a lucrărilor pentru a prezenta răspunsuri la noile provocări. Concluzia cu care vin autorii pornește de la faptul că noul mileniu este considerat pe scară largă a fi epoca globalizării, a democratizării și a drepturilor omului. „Trăim într-o societate a cunoașterii și într-o perioadă de risc și incertitudine. Este interacțiunea acestor tendințe cheie ale epocii care solicită o nouă abordare a studiilor privind calitatea vieții" [1].

Grupul de autori Land K.C., Michalos A.C. și Sirgy M.J. în *Handbook of Social Indicators and Quality of Life Research* [2] analizează indicatorii sociali ca serii statistice temporale folosite pentru a monitoriza sistemul social, ajutând la identificarea schimbărilor și la a ghida intervenția pentru a modifica cursul schimbării sociale. Exemplele includ ratele șomajului, ratele criminalității, estimările speranței de viață, indicii stării de sănătate, ratele de înscriere la școală, scorurile medii de realizare, ratele de vot în alegeri și măsurile de bunăstare subiectivă, cum ar fi satisfacția de viață în ansamblu și alte domenii specifice sau aspecte ale vieții. Acest studiu trece în revistă evoluția istorică a domeniului și descrie utilizările indicatorilor sociali și conceptul de calitate a vieții. O secțiune de încheiere abordează perspectivele de dezvoltare viitoare a indicatorilor sociali și cercetarea interdisciplinară ghidată de conceptul calității vieții. Se face o trecere în revistă a dezvoltării domeniului indicatorilor sociali și a studiilor calității vieții, începând cu anii 1960, perioada anilor 1970 și 1980 și, în sfârșit, anii 1990 și 2000. Conceptele de indicatori sociali și cei ai calității vieții au evoluat în ultimele decenii mai mult sau mai puțin autonom în mai multe discipline academice. Autorii consideră oportună organizarea acestei revizuiri în funcție de respectivele origini disciplinare.

Conceptul de indicator social și-a căpătat sensul inițial într-o încercare, întreprinsă la începutul anilor 1960 de Academia Americană de Arte, de a detecta și anticipa natura și amploarea consecințelor programului spațial pentru societatea americană. Frustrați de lipsa unor date suficiente pentru a detecta astfel de efecte și de absența unui cadru con-

ceptual sistematic și a unei metodologii de analiză, unii membri ai proiectului Academiei au încercat să dezvolte un sistem de indicatori sociali (statistici, serii statistice și alte forme de dovezi), să detecteze și să anticipeze schimbările sociale, precum și să evalueze programe specifice și impactul acestora [2].

În seria de cercetări ale indicatorilor sociali ai calității vieții se înscrie lucrarea colectivă a autorilor Sirgy M. J., Rahtz D. și Swain D. *Community Quality-of-Life Indicators: Best Cases* [3]. Această lucrare este a doua dintr-o serie care acoperă cele mai bune practici în domeniul indicatorilor de calitate a vieții comunitare. Este o compilație de cazuri din cele mai bune practici în cercetarea indicatorilor comunitari. Cazurile descriu comunități care și-au lansat propriile programe de indicatori comunitari. Elementele care sunt incluse în descrieri sunt istoricul activității indicatorilor comunitari în regiunea țintă, planificarea indicatorilor comunitari, indicatorii efectivi care au fost selectați, procesul de colectare a datelor, raportarea rezultatelor și utilizarea indicatorilor pentru ghidarea deciziilor privind dezvoltarea comunității și politicile publice. Subiectele acoperă un spectru extins de cazuri, precum: indicatori de calitate a vieții pentru coridorul tehnologic din Virginia de Terri Lynn Cornwell; modelul comunitar durabil pentru dezvoltarea și utilizarea indicatorilor multidimensionali ai calității vieții de William T. Grunkemeyer și Myra L. Moss; lansarea Compact-uri pentru calitatea vieții de Karen Barsell și Elisa Maser; dezvoltarea și utilizarea indicatorilor de calitate a vieții în cele mai mari orașe din Noua Zeelandă de Kath Jamieson; alinierea indicatorilor comunitari cu misiunea guvernamentală, viziunea și obiectivele generale de Misty Lee Heggeness, Paul Buschmann și Thomas Walkington; măsurarea calității vieții în Amsterdam de Peggy Schyns și Jeroen Boelhower; o comparație de trei decenii a opiniilor și credințelor rezidenților din Genesee County de Michigan de Robin Widgery; crearea unui index pentru a evalua competitivitatea unei regiuni de Beth Jarosz și Michael Williams; către un indice de dezvoltare socială pentru Hong Kong: procesul de implicare a comunității de Richard J. Estes; măsurarea durabilității și a calității vieții în orașul Zurich de Marco Keiner, Barbara Schultz și Willy A. Schmid [3].

Capitolele din volumul *Quality of Life in Ireland. Social Impact of Economic Boom, elaborate de* Fahey T., Russell H. și Whelan C. T**.** [4], acoperă problemele principale pe care s-ar aștepta să le vedem într-o colecție care analizează schimbările sociale induse de creșterea economică rapidă. Această acoperire include ocuparea forței de muncă, sănătatea, educația, locuința, inegalitatea veniturilor, migrația, coeziunea socială, echilibrul dintre viața profesională și viața privată și calitatea vieții. Capitolele analizează starea actuală a cunoștințelor și înțelegerii despre această schimbare socială, bazându-se pe o serie de cercetări recente și surse de date.

Prin urmare, în esență, acest volum reunește ceea ce se cunoaște din cercetări despre modul în care societatea irlandeză s-a schimbat pe măsură ce a devenit mai prosperă. Și deși se cunosc multe, este clar că mai sunt multe de aflat. Unii pași sunt deja făcuți pentru a începe umplerea unor lacune actuale ale cunoștințelor existente. De exemplu, Irlanda întreprinde primul său studiu longitudinal asupra copiilor, fapt ce va informa

despre ceea ce determină rezultatele pentru copii pe măsură ce cresc într-un context foarte diferit de cel experimentat de părinții lor și de factorii de decizie ai națiunii. De asemenea, se încearcă și elaborarea unor studii longitudinale ale persoanelor în vârstă, care vor ajuta la informarea despre nevoile de sănătate și îngrijire ale unei populații în vârstă mai numeroase. A fost oportună luarea în considerare a unui studiu longitudinal asupra migranților, astfel încât să se reușească evoluția politicii și evitarea problemelor sociale uriașe cu care se confruntă unii dintre vecinii din UE. Pentru a înțelege echilibrul dintre viață și muncă, se consideră necesară investiția în colectarea de date privind utilizarea timpului, care este cheia pentru înțelegerea modului în care factorii economici și sociali funcționează la nivel de gospodărie. Într-o societate bazată pe cunoaștere, pare imprudentă subinvestiția în programe al căror obiectiv este acela de a obține o mai bună înțelegere, astfel încât intervențiile politice să servească mult mai bine. Pentru această înțelegere este nevoie de mai multe date care să fie colectate și de mai multe cercetări care să fie întreprinse [4].

Un studiu mai timpuriu *Social Indicators of Well-Being: Americans' Perceptions of Life Quality,* realizat de Andrews F.M. și Withey S.B. [5], reflectă percepțiile asupra bunăstării. Scopul său este de a investiga modul în care aceste percepții sunt organizate în mintea diferitelor grupuri de adulți americani, de a găsi modalități valide și eficiente de măsurare a acestor percepții, de a sugera moduri în care aceste metode de măsurare ar putea fi implementate pentru a produce o serie de indicatori sociali și de a furniza câteva lecturi inițiale cu privire la acești indicatori; adică unele informații despre nivelurile de bunăstare percepute de americani. Descoperirile se bazează pe date de la peste 5000 de americani și includ rezultate de la patru eșantioane reprezentative separate ale populației americane.

Unul dintre motivele pentru care cercetarea este neobișnuită este că include o componentă metodologică majoră. Sondajele tipice presupun un efort modest la dezvoltarea instrumentarului, aplicarea acestuia unui grup de respondenți și o analiză a datelor rezultate care descriu în principal persoanele studiate. Cercetarea a fost implementată într-o serie de cicluri secvențiale, fiecare dintre ele a constat din dezvoltarea conceptuală, proiectarea instrumentarului, colectarea datelor, analiză și interpretare. Ideile și constatările generate în ciclurile anterioare au afectat proiectarea ciclurilor ulterioare. Cartea este organizată în trei părți majore, care sunt precedate de o introducere generală și urmate de o serie de anexe. Partea întâi descrie explorările metodologice și conceptuale care oferă baza de cunoștințe fundamentale pe care se poate începe să se construiască o serie de indicatori perceptivi. Partea a doua examinează un număr mare de indicatori perceptivi și ceea ce spun aceștia despre bunăstarea populației americane și a 27 de subgrupuri majore definite pe baza sexului, vârstei, rasei, statutului socioeconomic și stadiului ciclului de viață al familiei. Partea a treia se referă la aplicarea eforturilor de dezvoltare și se adresează celor care ar folosi indicatorii explorați sau modificări ale acestora, pentru a evalua bunăstarea percepută în investigațiile viitoare [5].

Indicators of Quality of Life in Latin America [6], coordonată de Tonon G., este dedicată studiului indicatorilor calității vieții în America Latină și prezintă rezultatele cer-

cetărilor științifice din această regiune. Cartea este organizată în trei părți: metodologie; calitatea vieții urbane: o viziune geografică; inclusiv calitatea vieții diferitelor grupuri. În compartimentele primei părți a lucrării se discută despre dezvoltarea unui model de măsurare a calității vieții și a diferitelor forme de inegalitate în America de Sud, luându-se în considerare dimensiunile sociale, culturale, politice, religioase și economice. Rezultatele de bază sunt indicatori inovatori, netradiționali ai calității vieții, care pot fi aplicați altor populații și altor zone geografice, în special în America Latină. Se oferă o abordare a măsurării calității vieții în America Latină din perspectivă teritorială prin crearea unui indicator sintetic al calității vieții și adoptarea abordării indicatorului social. În baza unei discuții teoretice și metodologice, este dezvoltat un indice de calitate a vieții pentru populația argentiniană. Acest indice a fost obținut din combinația ponderată a indicatorilor socioeconomici și de mediu.

Cea de a doua parte a lucrării încearcă să analizeze starea de bine a gospodăriilor argentiniene în ultimii 10 ani; inclusiv schimbările în calitatea vieții urbane care au avut loc în provincia Santa Fe, adoptând ca și cadru interpretativ așa-numitele etape de dezvoltare sau strategii de dezvoltare care au fost folosite pentru a distinge anumite perioade ale diferitelor etape politice și economice din Argentina. Sunt studiate inegalitățile spațiale din mai multe orașe din Sudul Global și în special din America Latină, unde există îngrijorare cu privire la decalajele dintre condițiile de calitate scăzută și înaltă a vieții în diferite zone. Se oferă informații despre calitatea vieții populației care locuiește în orașe mai mici din segmente teritoriale supuse unei combinații de procese diverse: repopulare, depopulare și multiactivitate, printre altele. Este analizată segregarea spațială și calitatea vieții la scară intraurbană și asocierea existentă între cele două categorii. Se prezintă conceptul de „habitabilitate”, referindu-se la sfera socială a sustenabilității în cadrul paradigmei dezvoltării urbane durabile în asociere cu cea a calității vieții [6].

Partea a treia cuprinde subiecte ce prezintă prima analiză a unui studiu realizat la Caracas, Venezuela, despre calitatea vieții elevilor de liceu, utilizând indexul de bunăstare personală, adaptat la versiunea Argentinei, și indexul satisfacției de viață la scară națională. Sunt analizate cauzele educaționale, economice și legate de muncă ale copiilor angajați prin efectuarea unei analize de segmentare ierarhică pe un eșantion de 3.259 de familii, înscrise într-un program educațional de prevenire a muncii copiilor pe coasta Caraibelor și Columbiei. Se prezintă cadrul conceptual al calității vieții ulterioare într-un studiu menit să exploreze dacă au existat schimbări în bunăstarea personală a adulților în vârstă, identificându-se factorii asociați dintre cele mai importante domenii ale calității vieții [6].

Studiul autorilor Mollenkopf H. și Walker A. *Quality of Life in Old Age: International and Multi-Disciplinary Perspectives* [7] remarcă interpretarea calității vieții ca un construct multidimensional, holistic, evaluat din mai multe perspective și de mai multe discipline. Mai mult, conceptul de calitate a vieții poate fi aplicat practic la toate domeniile importante ale vieții. Astfel, cercetarea calității vieții urmează să includă aspecte sociale, de mediu, structurale și legate de sănătate și să fie abordată dintr-o perspectivă inter-

disciplinară. Acest lucru este valabil și mai mult atunci când calitatea vieții la bătrânețe este punctul central, deoarece îmbătrânirea în sine este un proces multidimensional. Studiile generale de calitate a vieții au folosit de mulți ani vârsta, sexul sau clasa socială ca categorii sociale. Cercetările recente în gerontologie au început să studieze sistematic calitatea vieții urmând dictonul Organizației Mondiale a Sănătății „anii au fost adăugați la viață, iar acum provocarea este de a adăuga viață la ani". Cu toate acestea, există foarte puține texte generale disponibile pe această temă și niciunul de natură internațională și multidisciplinară. Având în vedere dimensiunea și creșterea acestei populații, autorii consideră că este timpul să fie publicat un volum pe această temă care să urmărească sistematic o perspectivă cuprinzătoare și să includă abordări teoretice și constatări empirice cu privire la cele mai importante componente ale calității vieții la bătrânețe. Acest volum reunește abordările privind calitatea vieții la bătrânețe și rezumă, pe de o parte, ceea ce știm și, pe de altă parte, ce cercetări ulterioare sunt necesare. Lucrarea este structurată în trei părți principale, cu o introducere extinsă, capitolele principale despre diferitele aspecte ale calității vieții persoanelor în etate și un capitol de încheiere care indică lacunele cunoștințelor și dezvoltările ulterioare necesare în teorie și metodologie.

CONCLUZII

Referențialul bibliografic analizat relevă preocupările pentru studiul calității vieții din perspectiva nivelurilor macro și microsocial. Tematica calității vieții cunoaște o dezvoltare rapidă din a doua jumătate a secolului al XX-lea. În timp se conturează o metodologie în elaborarea indicatorilor de monitorizare a calității vieții atât la nivel macro, cât și microsocial. Studiile longitudinale și transversale acumulează date empirice și comparabile la nivelul comunităților și al regiunilor naționale.

Din perspectiva nivelului macro sunt analizați indicatorii calității vieții, care afectează întreaga populație și tendințele în dinamică. Din perspectiva nivelului micro studiul calității vieții se desfășoară la scară mică, studiindu-se interacțiunea socială dintre oameni și organizații.

Analiza la nivelurile macro și micro a dinamicii calității vieții este o provocare în contextul dezvoltării societăților contemporane, reprezentând o deschidere pentru elaborarea noilor teorii și găsirea unor metodologii care ar explica dezvoltarea socială.

Referințe:

1. MØLLER,V., HUSCHKA, D**.** *Quality of Life and the Millennium Challenge. Advances in Quality-of-Life Studies, Theory and Research*. [Calitatea vieții și provocarea mileniului. Progrese în studii, teorie și cercetare privind calitatea vieții.] New York: Springer, 2009. 276 p. ISBN 978-1-4020-8568-0
2. LAND, K.C., MICHALOS, A.C., SIRGY, M.J. *Handbook of Social Indicators and Quality of Life Research* [Manualul Indicatorilor Sociali și Cercetarea Calității Vieții.] Springer, New York, 2012, 604 p. ISBN: 978-94-007-2420-4

3. SIRGY, M.J., RAHTZ, D., SWAIN, D. *Community Quality-of-Life Indicators: Best Cases. II.* Social Indicators Research Series No. 28. [Indicatori comunitari de calitate a vieții: cele mai bune cazuri. II. Seria de cercetare a indicatorilor sociali nr. 28] Dordrecht: Springer, 2006. 342 p. ISBN: 978-1-4020-4624-7
4. FAHEY, T., RUSSELL, H., WHELAN, C.T. *Quality of Life in Ireland. Social Impact of Economic Boom.* [Calitatea vieții în Irlanda. Impactul social al boomului economic.] Dublin: Springer, 2007. 329 p. ISBN: 978-1-4020-6980-2
5. ANDREWS, F.M., WITHEY, S.B. *Social Indicators of Well-Being: Americans' Perceptions of Life Quality.* [Indicatori sociali ai bunăstării: Percepțiile americanilor asupra calității vieții.] New York: Plenum Press, 1976. 461 p. ISBN: 978-1-4684-2255-9
6. TONON, G. *Indicators of Quality of Life in Latin America.* [Indicatori ai calității vieții în America Latină.] Buenos Aires: Springer, 2016. 308 p. ISBN: 978-3-319-28840-6
7. MOLLENKOPF, H., WALKER, A. *Quality of Life in Old Age: International and Multi-Disciplinary Perspectives.* Social Indicators Research Series No. 31 [Calitatea vieții la bătrânețe: perspective internaționale și multidisciplinare. Seria de Cercetare Indicatori Sociali Nr. 31] Dordrecht: Springer, 2007. 259 p. ISBN: 978-1-4020-5681-9

INIȚIATIVA PRIVIND EXPORTUL DE CEREALE PRIN MAREA NEAGRĂ: ASPECTE TEORETICO-METODOLOGICE

BLACK SEA GRAIN INITIATIVE: THEORETICAL-METHODOLOGICAL ASPECTS

Augustin ZAPUHLÎH, ORCID: 0000-0003-1185-6333
Universitate de Stat din Moldova,
Chișinău, Republica Moldova

CZU: 327:656.61(262.5)

e-mai: z_augustin@yahoo.com

The objective of this body of work is to identify and showcase the impact and effect of the Black Sea Grain Initiative through the lens of the realist theory of International Relations as well as to describe the realist dynamic of action of the Black Sea Grain Initiative member states. These member states defend their national interests, they consolidate their standing in the region as they contribute to the regional balance of power, and use resources such as grain, which represents a powerful tool of influence, so that every member state can increase its influence in the region and beyond.

Cuvinte-cheie: *Bazinul Mării Negre, interese geostrategice, interese naționale, politică externă, Republica Moldova.*

INTRODUCERE

Pe data de 22 iulie 2022, la Istanbul, la propunerea Secretarului-General al ONU, Antonio Guterres, a fost agreată „Inițiativa pentru transport sigur al grânelor și produselor alimentare prin porturile din Ucraina” [1].

În lumina participării iregulare a părților la inițiativa propusă de Secretarul-General al ONU și în lipsa unor perspective clare de resetare a acesteia, a apărut necesitatea de identificare a altor căi care ar putea facilita transportul grânelor ucrainene. Această necesitate oferă Republicii Moldova un nou rol și o nouă calitate de jucător al intereselor geostrategice în regiunea Bazinului Mării Negre.

În context, în perioada 6-7 septembrie 2023, la București a avut loc cel de-al optulea summit al Inițiativei celor Trei Mări (I3M), din care fac parte 13 state UE cu ieșire la mările Neagră, Baltică și Adriatică. Subiectul principal discutat s-a referit la agresiunea rusă asupra Ucrainei, precum și la modalitatea în care țările estice și central-europene pot ajuta autoritățile ucrainene în contextul în care atacurile rusești asupra porturilor ucrainene au un impact devastator asupra exportului de cereale. De asemenea, partea ucraineană a cerut țărilor participante la summit să se abțină de la impunerea interdicțiilor pentru exporturile de cereale din Ucraina și a subliniat necesitatea unității și consolidării infrastructurii în acest sens. Pe final de reuniune, în cadrul declarației comune a participanților printre subiectele agreate s-a menționat și Republica Moldova care a devenit, împreună cu Ucraina, stat participant asociat la I3M și se va implica din ce în ce mai mult în pro-

iectele de energie, infrastructură și digitalizare ale Inițiativei [2]. În contextul actual creat în regiune, implicarea Republicii Moldova va contribui implicit la creșterea volumului de cereale ucrainene care tranzitează teritoriul țării spre Europa [3].

MATERIAL ȘI METODĂ

În disciplina relațiilor internaționale realismul reprezintă o școală a gândirii care pune în evidență partea competitivă și conflictuală a relațiilor internaționale. Originile acestei școli subliniază în primul rând faptul că statul-națiune este principalul actor al relațiilor internaționale. Al doilea factor caracteristic acestei școli este faptul că actorul unitar este identificat prin interesul său național, iar interesul național determină statul să acționeze ca un tot unitar. Al treilea factor exprimă faptul că factorii de decizie sunt actori raționali în contextul în care urmăresc interesul național. Cel de-al patrulea factor caracteristic acestei școlii de gândire descrie starea de anarhie în care există statele, în care nu există nicio entitate care să conducă sistemul internațional. În astfel de condiții statele nu au altă opțiune decât să se bazeze pe ele înseși [4].

Analizând Inițiativa privind exportul de cereale prin Marea Neagră prin prisma teoriei realismului în relațiile internaționale, putem observa câteva aspecte importante. În primul rând, conform teoriei realismului, se consideră că statele acționează în primul rând în funcție de propriile interese naționale. Astfel, prin intermediul acestei Inițiative statele implicate în exportul de cereale prin Marea Neagră își protejează interesele economice, asigurându-și accesul la piețele internaționale. În al doilea rând, prin prisma teoriei realismului se pune un accent deosebit pe echilibrul de putere în relațiile internaționale. Prin această Inițiativă, statele participante își consolidează poziția în regiune și pot contracara influența altor state sau actori internaționali care ar putea dori să profite de exporturile lor de cereale. Acest echilibru de putere contribuie în mod semnificativ la consolidarea securității lor. În al treilea rând, din perspectiva realismului, resursele și schimbul comercial reprezintă instrumente de putere și influență. În context, exportul de cereale prin Marea Neagră poate fi văzut ca un aspect al competiției economice și al securității energetice. Statele implicate în această inițiativă își consolidează poziția în regiune. Din perspectiva realismului, statele implicate depun efort în protejarea și promovarea intereselor naționale într-un context competitiv, iar Inițiativa privind exportul de cereale prin Marea Neagră denotă preocupările și interesele naționale ale statelor implicate.

Menționând cele de mai sus, se impune o trecere succintă în revistă a participanților Inițiativei privind exportul de cereale prin Marea Neagră. Federația Rusă, drept țară succesor al Uniunii Sovietice, s-a confruntat odată cu încheierea războiului rece cu o criză provocată de pierderea statutului de a doua superputere mondială. Poate fi estimat că Rusia de astăzi se concentrează asupra problemelor privind restructurarea societății pe plan intern, precum și contribuie nemijlocit la schimbarea arhitecturii internaționale europene și mondiale care s-a stabilit odată cu încheierea războiului rece. Concomitent are loc aprofundarea relațiilor cu state, precum China, Iran, Coreea de Nord. Parteneriatele din trecut, precum Federația Rusă-SUA, anterior perceput la Moscova ca o posibilitate

de înţelegere globală, parteneriatul Federaţia Rusă-NATO, anterior privit drept modalitate de combatere a terorismului, criminalității transfrontaliere, drept scut antirachetă şi proliferarea a armelor nucleare, au fost abandonate, în contextul în care relațiile Rusia-SUA au evoluat de la colaborare la confruntare.

Iniţial, Federaţia Rusă a privit cu neîncredere integrarea Balcanilor şi a spaţiului Baltica-Marea Neagră în structurile euroatlantice. Cu timpul, din 2000-2001, Moscova a conștientizat faptul că procesele în curs sunt ireversibile şi au adoptat o strategie de observare și analiză. Astfel, în condiţiile în care Europa se schimbă pe traiectoria integrării în NATO şi UE, Federaţia Rusă înaintează pe poziţia extinderii propriei influenţe în mod activ din punct de vedere cultural, militar şi economic în spaţiul analizat. În trecut, Moscova s-a străduit: să consolideze relaţiile de ansamblu cu UE, să amplifice raporturile bilaterale cu statele din regiune; să ocupe poziţii economice strategice pe pieţele europene, printre care se numără pieţele de transport, distribuire şi prelucrare de petrol şi gaze naturale; să-şi consolideze influenţa în țările din regiune – acțiuni care au încetat pe data de 21 februarie 2022, odată cu inițierea operațiunilor militare pe teritoriul Ucrainei. În acest context, acţiunile Federaţiei Ruse își au originea în încercarea protejării intereselor sale naționale în forma în care acestea sunt percepute de către conducerea acestei țării [5].

Ucraina are relaţii speciale cu UE şi NATO. Din 2002, a solicitat aderarea la NATO, a participat cu peste 1500 de militari la acţiunile de stabilizare din Irak şi activ continuă participarea în cadrul Programului NATO, Parteneriat pentru Pace. Pe plan intern, Ucraina se află în stare de război, cu aproximativ 22% din teritoriul țării aflând-se în afara controlului Kievului, cu o economie care este viabilă doar datorită sprijinului financiar și economic extern [6].

UE şi SUA sunt interesate de conectarea mai largă a Ucrainei la structurile cooperării în Marea Neagră şi la tranzitul petrolier din Caucaz şi Marea Caspică. Acest fapt confruntă interesele Federației Ruse în domeniul energetic în regiune, obiectiv care pune Ucraina în vizorul de competiție al marilor puteri și totodată oferă un exemplu de confruntare între SUA și Federația Rusă cu participarea părții terțe: Ucraina.

Turcia ocupă cea mai mare parte a Asiei Mici şi zona de sud-est a Peninsulei Balcanice, iar teritoriul său face legătura între regiunile Europa de Sud-Est, Caucaz, Asia Centrală şi Orientul Mijlociu. Are o poziţie strategică remarcabilă, potenţialul său uman şi cel militar făcând din Turcia un membru NATO de impact și influență. Stabilitatea țării a început să depindă tot mai evident de SUA, UE, FMI, Banca Mondială. Relaţiile cu UE şi prezenţa politico-militară a SUA în Orientul Apropiat şi Mijlociu garantează un mediu internaţional favorabil Turciei.

REZULTATE ȘI DISCUȚII

Analizând implicarea Federației Ruse în participarea sa la Inițiativa privind exportul de cereale prin Marea Neagră din perspectiva teoriei realismului, se constată că Rusia își promovează interesele naționale, în special cele economice cu privire la exportul de cereale prin Marea Neagră, în contextul în care Rusia este o țară cu o producție semnifi-

cativă de cereale, iar controlul asupra exporturilor în această regiune este crucial pentru economia sa. Totodată, Rusia încearcă să-și consolideze poziția dominantă în regiunea Mării Negre, utilizând exportul de cereale ca instrument de influență economică și politică. Adițional, Rusia poate utiliza exportul de cereale pentru a obține beneficii economice maxime, inclusiv prețuri mai bune pentru cerealele sale și controlul asupra rutelor de transport, ceea ce oferă posibilitatea de a utiliza politici comerciale și tarife favorabile pentru a-și atinge obiectivele economice. În final, Rusia ar putea folosi Inițiativa privind exportul de cereale pentru a-și proteja securitatea națională, asigurându-se că căile de transport și resursele strategice nu sunt utilizate împotriva sa în context geopolitic sau militar.

Analizând implicarea Ucrainei în participarea sa la Inițiativa privind exportul de cereale prin Marea Neagră din perspectiva teoriei realismului, se constată că Ucraina își promovează interesele naționale în ceea ce privește exportul de cereale. Este o țară cu o producție semnificativă de cereale și își dorește să obțină beneficii economice maxime din această resursă. De asemenea, Ucraina se află în competiție directă cu Rusia și cu alte state din regiune pentru controlul exportului de cereale prin Marea Neagră.

Analizând implicarea Turciei în participarea sa la Inițiativa privind exportul de cereale prin Marea Neagră din perspectiva teoriei realismului, constatăm că Turcia își promovează interesele naționale exprimate prin interese economice și strategice cu privire la exportul de cereale prin Marea Neagră, ceea ce include obținerea beneficiilor economice din tranzitul de cereale prin teritoriul său și consolidarea poziției sale comerciale în regiune. Adițional, Turcia poate utiliza această inițiativă pentru a-și consolida controlul asupra rutelor de transport maritim și terestru care trec prin regiunea Mării Negre. Acest lucru poate avea implicații asupra influenței și securității sale naționale.

CONCLUZII

Acțiunile militare care se desfășoară pe teritoriul Ucrainei au impus schimbări de ordin politic, economic, social și cultural nu doar în regiunea Bazinului Mări Negre dar și pe întreg continentul european și chiar întreg globul pământesc. Arhitectura globală a scenei internaționale suferă schimbări în timp real creând noi contexte și noi realități pentru toți actorii scenei internaționale. Acestea pot servi drept impedimente, provocări sau oportunități. Spre exemplu pentru Republica Moldova, imposibilitatea prelungirii Inițiativei privind exportul de cereale prin Marea Neagră a creat o oportunitate de transport a grânelor ucrainene pe teritoriul său. Necesitatea asigurării transportului acestor grâne creează șansa dezvoltării și menținerii unei infrastructuri de căi de transport adecvate care va asigura atât transportul grânelor ucrainene pe teritoriul țării cât și va contribui la dezvoltarea economiei naționale. Mai mult ca atât, în contextul creat crește însemnătatea inițiativelor regionale precum este Inițiativa celor trei Mări, care oferă șansa Republici Moldova de a se implica din ce în ce mai mult în proiectele de energie, infrastructură și digitalizare ale Inițiativei, consolidându-și astfel interesul

național. În același sens, Rusia, Ucraina și Turcia în baza principiilor școlii realiste, în contextul creat, urmăresc implementarea intereselor naționale și consolidarea influenței individuale în regiune.

Referințe:

1. United Nations. Black Sea Grain Initiative Joint Coordination Center. Disponibil: https://www.un.org/en/black-sea-grain-initiative/resources [Accesat:04.09.2023]
2. Europa Liberă România. Inițiativa celor 3 Mări: Ce au decis liderii statelor care s-au întâlnit la București. Disponibil: https://romania.europalibera.org/a/concluzii-summit-initiativa-celor-trei-mari-i3m/32581364.html [Accesat:06.09.2023]
3. Radio Europa Liberă Moldova. Cum are loc tranzitul cerealelor ucrainene prin Republica Moldova și impactul atacurilor rusești de pe Dunăre asupra pieței autohtone de cereale. Disponibil: https://moldova.europalibera.org/a/cum-are-loc-tranzitul-cerealelor-ucrainene-prin-r-moldova-si-impactul-atacurilor-rusesti-de-pe-dunare-asupra-pietei-autohtone-de-cereale/32516897.html [Accesat:27.08.2023]
4. E-INTERNATIONAL RELATIONS. Introducing Realism in International Relations Theory. Disponibil: https://www.e-ir.info/2018/02/27/introducing-realism-in-international-relations-theory/ [Accesat:28.08.2023]
5. ScienceDirect. The impact of Russia-Ukraine conflict on global food security. Disponibil: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2211912422000517 [Accesat:15.08.2023]
6. COUNCIL on FOREIGN RELATIONS. How much aid has the U.S. Sent to Ukraine?. Disponibil: https://www.cfr.org/article/how-much-aid-has-us-sent-ukraine-here-are-six-charts [Accesat:13.08.2023]

CUPRINS

FILOSOFIE

Constantin STOENESCU
„AFACEREA SOKAL" ŞI CONSTRUCTIVISMUL SOCIAL 5
Marin BĂLAN
ETICA GRIJII ŞI GÂNDIREA GRIJULIE DIN FILOSOFIA PENTRU COPII 13
Ileana DASCĂLU
CULTURĂ ŞI DEZVOLTARE: CÂTEVA REFLECŢII PRIVIND AGENDA UNESCO MONDIACULT 23
Cristina URSU
ROLUL ÎNTREBĂRII ÎN CERCETAREA FILOSOFICĂ. „PETER PAN" ŞI O ÎNTREBARE EXISTENŢIALĂ 30
Ксения ГОНЧАРОВА
ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ АНТРОПОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА К ИЗУЧЕНИЮ ИДЕНТИЧНОСТИ 40

LITERE

Ecaterina BRĂGUŢĂ
TEOLINGVISTICA: ASPECTE DEFINITORII ALE UNEI RAMURI NEEXPLORATE ÎN LINGVISTICA ROMÂNEASCĂ 47
Victoria FONARI
MITO-FORIA: O COMPONENTĂ A IMAGINARULUI ÎN STUDIUL LUI JEAN-JACQUES WUNENBURGER 55
Carolina GABURA
RAPORTUL POETIC/POETICITATE – LIRISM. CÂTEVA DISOCIERI 61
Dorina ROTARI
EDUCAŢIA INTERCULTURALĂ PRIN PRISMA CERCETĂRII FILOLOGICE: METODA STUDIULUI DE CAZ 66
Silvia MAZNIC
MODALITĂŢI DE CONSTRUCŢIE A FRAZEI ÎN PROZA DE MIGRAŢIE 71
Olga RUDIC
PROBLEMA EGALITĂŢII DE GEN ÎN CONTEXTUL NOILOR PROVOCĂRI GLOBALE – ELANUL INTELIGENŢEI ARTIFICIALE 75
Stella TĂRÎŢĂ
THE SEMANTIC NATURE OF FIXED EXPRESSIONS IN DIPLOMATIC LANGUAGE .. 88

Mihaela IOVU
IMAGINARUL TOAMNEI ÎN OPERA POETICĂ JAPONEZĂ A LUI MATSUO BASHO: ABORDARE TRADUCTOLOGICĂ 98
Ioan-Gheorghe ROTARU
MILESTONES IN THE HISTORY OF WRITING 107

ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

Gheorghe COJOCARU
NEGOCIERILE RUSO-UCRAINENE-ROMÂNE PRIVIND LIMANUL NISTRULUI (1921) 115
Nicolae ENCIU
PENTRU O MAI BUNĂ ÎNȚELEGERE A UNEI PERIOADE ÎNCĂ PUȚIN CUNOSCUTE DIN ISTORIA CONTEMPORANĂ A SPAȚIULUI PRUTO-NISTREAN 131
Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC
„SE CUVINE O FACULTATE DE TEOLOGIE LA CHIȘINĂU?" – ÎNTREBA PROFESORULUI UNIVERSITAR CONSTANTIN TOMESCU ÎN 1942 142
Elena CHIABURU
EDIȚIILE BIBLIOFILE ALE LUI DIMITRIE CANTEMIR DIN PATRIMONIUL BIBLIOTECII ACADEMIEI ROMÂNE – FILIALA IAȘI 157
Eugen CERNENCHI
CEREMONIALUL DE PRIMIRE AL SOLIILOR STRĂINE ÎN ȚARA MOLDOVEI, SECOLELE XVI-XVII 180
Valentin CONSTANTINOV
INSTRUCȚIUNILE MARII SOLII POLONEZE A LUI PIOTR OŻGA DIN OCTOMBRIE 1618 ȘI IMPACTUL LOR ASUPRA ȚARII MOLDOVEI 186
Vlad MISCHEVCA
DOMNII FANARIOȚI GRIGORE AL III-lea ALEXANDRU GHICA ȘI CONSTANTIN DUMITRU MORUZI ÎN CONTEXTUL ANEXĂRII BUCOVINEI (1775) 202
Cristina GHERASIM
LISTELE NOBILILOR CU DREPT DE VOT – SURSĂ IMPORTANTĂ ÎN STUDIEREA ISTORIEI NOBILIMII DIN BASARABIA (STUDIU DE CAZ: ALEGERILE NOBILIARE DIN 1847) 217
Eugen-Tudor SCLIFOS
„TENTATIVE" RUSEȘTI DE REANEXARE A SUDULUI BASARABIEI (1858-1878) 223
Sergiu TABUNCIC
MODERNIZAREA ACTULUI PICTURAL ÎN ȚARA MOLDOVEI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA 228

Elena CHIABURU
EDIȚIILE BIBLIOFILE ALE LUI DIMITRIE CANTEMIR DIN PATRIMONIUL BIBLIOTECII ACADEMIEI ROMÂNE – FILIALA IAȘI 234
Crina HAREA
„O ALTFEL DE SINTEZĂ A ȚĂRII ȘI A NEAMULUI ROMÂNESC". PRINCIPII PEDAGOGICE MODERNE PUSE LA BAZA FORMĂRII INTELECTUALE A REGELUI MIHAI I 257
Elena NEGRU, Gheorghe NEGRU
CONSTRUCȚIA LINGVISTICĂ ÎN RSS MOLDOVENEASCĂ: ÎNTRE SLAVIZARE ȘI EFORTUL DE REVENIRE LA LIMBA ROMÂNĂ (ANII 1940-1960) 266
Mariana ȚÎBULAC-CIOBANU
IMPACTUL „ ȘCOLII VAHTANGOVIENE" ASUPRA LIBERTĂȚII CREATIVE A TEATRELOR DIN RSSM 282

JURNALISM ȘI PROCESE MEDIATICE

Georgeta STEPANOV
PROFILUL IDENTITAR AL COMUNICĂRII TELEVIZUALE DE MEDIERE 289
Victoria BULICANU
AGENȚIILE DE PUBLICITATE DIN REPUBLICA MOLDOVA: UTILITATE ȘI SCEPTICISM 296
Andrei DUMBRĂVEANU
VALORIFICAREA CAPITALULUI UMAN ÎN INDUSTRIA MEDIA 301
Dumitru Mirel POPA
DREPTUL LA INFORMARE ȘI LIBERTATEA DE EXPRIMARE ÎN CONFORMITATE CU JURISPRUDENȚA CtEDO 307
Mariana TACU
MASS-MEDIA ȘI ECOSISTEMELE INFORMAȚIONALE 316
Mihail GUZUN
PRESA PENTRU TINERET: de la „Detașament combativ" la ...Pribeag în universul digital 321
Mihai LESCU
GEOPOLITICA ȚĂRILOR MICI ȘI MASS-MEDIA. REPUBLICA MOLDOVA 326
Laura TUGAREV
CHATGPT – UN NOU INSTRUMENT AL INTELIGENȚEI ARTIFICIALE 333
Vitalie GUȚU
MANAGEMENTUL REDACȚIONAL: DE LA FORMA CLASICĂ LA PROCES INTEGRAT DE MUNCĂ 337
Dumitru ȚURCANU
HIC ET NUNC *VS* PSEUDOREALITATEA TELEVIZUALĂ 342

Ludmila RUSNAC
ИННОВАЦИОННЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ В РАЗВИТИИ ЖУРНАЛИСТИКИ РАССЛЕДОВАНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ МОЛДОВА 347
Mariana TOACĂ
ALEGERILE LOCALE GENERALE 2023 ȘI ROLUL PRESEI LOCALE ÎN PERIOADA ALEGERILOR 352
Aurelian GIUGĂL, George SECĂREANU
COMUNICAREPOLITICĂȘIGEOGRAFIAVOTULUILAALEGERILEPARLAMENTARE DIN 2020. STUDIU DE CAZ: PARTIDUL SOCIAL DEMOCRAT (PSD) 356
Елена ПАХОМОВА
СОБЛЮДЕНИЕ НОРМ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА ПРИ РЕГЛАМЕНТИРОВАНИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СМИ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ В РЕСПУБЛИКЕ МОЛДОВА 358
Ecaterina DELEU
REPREZENTANȚII DIASPOREI ȘI LECȚIILE DE PROFESIONALIZARE CU STUDENȚII, LA FACULTATEA DE JURNALISM 364
Ilinca FIODOROV
PROFILUL IDENTITAR AL JURNALISTULUI ÎN ERA DIGITALĂ 371

RELAȚII INTERNAȚIONALE

Svetlana CEBOTARI
CONSOLIDAREA COOPERĂRII UE - NATO ÎN CONTEXTUL RĂZBOIULUI DIN UCRAINA 378
Valentin BENIUC, Liliana BENIUC
IDENTITATEA EUROPEANĂ: ABORDARE TEORETICO-METODOLOGICĂ 388
Carolina BUDURINA-GOREACII
MECANISMUL DESEMNĂRII PROCENTUALE ÎN REPUBLICA MOLDOVA: PROBLEME, REALITĂȚI ȘI PERSPECTIVE 397
Vladimir STERPU
ABORDAREA MACRO ȘI MICRO SOCIALĂ A CALITĂȚII VIEȚII 405
Augustin ZAPUHLÎH
INIȚIATIVA PRIVIND EXPORTUL DE CEREALE PRIN MAREA NEAGRĂ: ASPECTE TEORETICO-METODOLOGICE 413

Conferinţa ştiinţifică naţională cu participare internaţională

„INTEGRARE PRIN CERCETARE ŞI INOVARE”

dedicată Zilei internaționale a Științei pentru Pace și Dezvoltare, 9-10 noiembrie 2023

Ştiinţe umanistice și sociale

Asistență computerizată – *Maria Bondari*

Bun de tipar 2024. Formatul 70x100 $^{1}/_{12}$.
Coli de tipar 35,5. Coli editoriale 30,0.
Comanda 9 sp. Tirajul 50 ex.

Centrul Editorial-Poligrafic al USM
str. Al. Mateevici, 60, Chișinău, MD 2009